



E-ISNN 2147-6985

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

PAMUKKALE UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

Sayı/ Number 35

Nisan/April 2019

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Prof. Dr. Ahmet BARDAKCI

Editörler

Prof. Dr. Mustafa ARSLAN
Doç. Dr. Esra AYTAÇ ADALI
Dr. Öğr. Üyesi Umut UYAR

Uluslararası hakemli bilimsel bir dergi olan PAUSBED ilk olarak 2008 yılında yayımlanmıştır. 2017 yılından itibaren E-dergi olarak yayımlanmaktadır. PAUSBED 2018 yılından itibaren yılda dört kez (Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim) yayımlanacaktır. Dergide yayımlanan çalışmalardan, kaynak gösterilmek şartıyla alıntı yapılabilir. Çalışmaların tüm sorumluluğu yazarına/yazarlarına aittir.

İngilizce Redaktör

Öğr. Gör. Ayşe YAVUZ

Sekreteryası

Cansu EKİNCİ

DİZİNLENME

ULAKBİM
EBSCO HOST
ASOS Index
Araştırmaya Bilimsel Yayın İndeks
Türk Eğitim İndeks
SOBİAD, DergiPark, İSAM

Yazışma Adresi

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kınıklı Yerleşkesi 20070
Kınıklı – DENİZLİ / TÜRKİYE
Tel. + 90 (258) 296 21 82 Fax. +90 (258) 296 39 66
pausbled.pau.edu.tr

Danışma Kurulu

- Prof. Dr. Arif Bilgin Sakarya Üniversitesi, Türkiye
Sakarya University, Turkey
- Prof. Dr. Aylin ÖZMAN Türk Eğitim Derneği Üniversitesi, Türkiye
Turkish Education Association University, Turkey
- Prof. Dr. Celal ŞİMŞEK Pamukkale Üniversitesi, Türkiye
Pamukkale University, Turkey
- Prof. Dr. Faye HAMMILL Strathclyde Üniversitesi, İskoçya
University of Strathclyde, Scotland
- Prof. Dr. Francesco D'ANDRA Salento üniversitesi, İtalya
University of Salento, Italy
- Prof. Dr. Geri SMYTH Strathclyde Üniversitesi, İskoçya
University of Strathclyde, Scotland
- Prof. Dr. Géza DÁVID Eötvös Loránd Üniversitesi (Elte), Macaristan
Eötvös Loránd University (Elte), Hungary
- Prof. Dr. Himmet UMUNÇ Başkent Üniversitesi, Türkiye
Başkent University, Turkey
- Prof. Dr. İbrahim YEREBAKAN Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Türkiye
Recep Tayyip Erdoğan University, Turkey
- Prof. Dr. Kubilay AKTULUM Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Hacettepe University, Turkey
- Prof. Dr. Mehmet AKGÜN Pamukkale Üniversitesi, Türkiye
Pamukkale University, Turkey
- Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL Pamukkale Üniversitesi, Türkiye
Pamukkale University, Turkey
- Prof. Dr. Mehmet MEDER Pamukkale Üniversitesi, Türkiye
Pamukkale University, Turkey
- Prof. Dr. Mithat ÜNER Gazi Üniversitesi, Türkiye
Gazi University, Turkey
- Prof. Dr. Naim KAPUCU Central Florida Üniversitesi, ABD
University Of Central Florida, USA
- Prof. Dr. Nevin GÜNGÖR ERGAN Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Hacettepe University, Turkey
- Prof. Dr. Sinan OLKUN Ankara Üniversitesi, Türkiye
Ankara University, Turkey
- Prof. Dr. Vincent LUIZZI Teksas Devlet Üniversitesi, ABD
Texas State University, USA
- Prof. Dr. Yıldırım ÖZBEK Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Akdeniz University, Turkey
- Prof. Dr. Tevfik DALGIÇ Texas at Dallas Üniversitesi, Amerika
University of Texas at Dallas, USA
- Prof. Dr. Bilal SÖĞÜT Pamukkale Üniversitesi, Türkiye
Pamukkale University, Turkey
- Doç. Dr. Cumali ÖKSÜZ Adnan Menderes Üniversitesi, Türkiye
Adnan Menderes University, Turkey
- Doç. Dr. Sedat YÜKSEL Uludağ Üniversitesi, Türkiye
Uludağ University, Turkey
- Doç. Dr. İrade MEMMEDOVA Azerbaycan Millî İlimler Akademisi, Azerbaycan
Azerbaijan National Academy of Sciences, Azerbaijan
- Doç. Dr. Mustafa BEYAZIT Pamukkale Üniversitesi, Türkiye
Pamukkale University, Turkey

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Ahmet DUMAN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla
Prof. Dr. Asuman ALTAY	Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir
Prof. Dr. Cem KILIÇ	TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Bener GÜNGÖR	Atatürk Üniversitesi, Erzurum
Prof. Dr. Bülent GÜLOĞLU	İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul
Prof. Dr. Candan Dizdar TERWIEL	Hacettepe Üniversitesi, Ankara
Prof. Dr. Elif ÖZER	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Ertekin Mustafa DOKSANALTI	Selçuk Üniversitesi, Konya
Prof. Dr. Ferhat AĞIRMAN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Handan KUMAŞ	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla
Prof. Dr. Hüseyin KIRAN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. İsmail ÇEVİŞ	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Mehmet YAVUZ	Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon
Prof. Dr. Metin EKİCİ	Ege Üniversitesi, İzmir
Prof. Dr. Mustafa ARSLAN	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Selçuk Burak HAŞILOĞLU	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Prof. Dr. Suat KOLUKIRIK	Akdeniz Üniversitesi, Antalya
Prof. Dr. Yasemin BEYAZIT	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Ahmet YILMAZ	Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas
Doç. Dr. A. Nazif ÇATIK	Ege Üniversitesi, İzmir
Doç. Dr. Ferihan POLAT	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Gül AKTAŞ	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Halil ÖZYİĞİT	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Hakan Mehmet KİRİŞ	Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta
Doç. Dr. Mehmet Surur ÇELEPİ	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Nilfen KUNDAKÇI	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Selim KARAHASANOĞLU	İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul
Doç. Dr. Özay ÖZPENÇE	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Doç. Dr. Şeyda SİVRİOĞLU	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Atalay ÇAĞLAR	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Emel SARITAŞ	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi F. Zeynep BİLGE	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul
Dr. Öğr. Üyesi Halil TUNCA	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Safi AVCI	Pamukkale Üniversitesi, Denizli
Dr. Öğr. Üyesi Şevket KADIOĞLU	Pamukkale Üniversitesi, Denizli

Alan Editörleri

Prof. Dr. Elif ÖZER
Prof. Dr. Ferhat AĞIRMAN
Prof. Dr. Fatih YAYLA
Prof. Dr. Handan KUMAŞ
Prof. Dr. Hüseyin KIRAN
Prof. Dr. İsmail ÇEVİŞ
Prof. Dr. Selçuk Burak HAŞILOĞLU
Prof. Dr. Yasemin BEYAZIT
Doç. Dr. Gül AKTAŞ
Doç. Dr. Ferihan POLAT
Doç. Dr. Halil ÖZYİĞİT
Doç. Dr. Mehmet Surur ÇELEPİ
Doç. Dr. Nilsen KUNDAKÇI
Doç. Dr. Özay ÖZPENÇE
Doç. Dr. Şeyda SİVRİOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Atalay ÇAĞLAR
Dr. Öğr. Üyesi Emel SARITAŞ
Dr. Öğr. Üyesi Halil TUNCA
Dr. Öğr. Üyesi Dr. Safi AVCI
Dr. Öğr. Üyesi Şevket KADIOĞLU

Hakem Kurulu

Prof. Dr. Ayşe ÇAKIR İLHAN	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe İRMİŞ	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Bülent GÜLOĞLU	İstanbul Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Çiğdem PALA MULL	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Erhan DEMİRELİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Filiz Nurhan ÖLMEZ	Ahi Evran Üniversitesi
Prof. Dr. Hürrem Sinem ŞANLI	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim ORGAN	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Melda ÖZDEMİR	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Muammer TUNA	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Rahmi YAMAK	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşe SAVRAN GENCER	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Ali OZAN	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Berna Ayça ÜLKER ERKAN	İzmir Demokrasi Üniversitesi
Doç. Dr. Celal Deha DOĞAN	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Cumhur Yılmaz MADRAN	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Çağrı KÖROĞLU	Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Deniz ZEREN	Çukurova Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih ARSLAN	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Fatma TAŞKIN EKİCİ	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Fatma KALPAKLI	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Ferihan POLAT YILDIRIM	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Güney ÇEĞİN	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan ŞEN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Kazım Barış ATICI	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet TEKOC AK	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Meryem AYAN	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Oya KORKMAZ	Mersin Üniversitesi

Hakem Kurulu

Doç. Dr. Reşat CEYLAN	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Sevinç YARAŞIR TÜLÜMCE	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Soner AKPINAR	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Yüksel ŞAHİN	Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Zühal ERGEN	Çukurova Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Alptekin ULUTAŞ	Cumhuriyet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Alev KARADUMAN	Hacettepe Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Banu TANRIÖVER	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Baysar TANIYAN	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Dilek DURUSU ÇİFTÇİ	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Feyza AĞLARGÖZ	Anadolu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Habibe KAHVECİOĞLU SARI	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Murat BİCİL	Balıkesir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Ali AVCI	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Osman Barlas BURSALI	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özlem YAŞAR UĞURLU	Gaziantep Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Serhat SÜRAL	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sinem Güler KANGALLI UYAR	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şehmus KURTULUŞ	Munzur Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Şeyma GÜN EROĞLU	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Umut TEPEKULA	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zühal GÜLER	Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Öğr. Gör. Nesrin KAÇAR	Pamukkale Üniversitesi
Arş . Gör. Seval KULA KARTAL	Ankara Üniversitesi

İÇİNDEKİLER /CONTENTS

Araştırma Makalesi-Research Articles

Aysel KOCAKÜLAH-Ayşe TURAN.....	1
Kavramsal Değişim Yaklaşımı ile Isı Sıcaklık Konusu Öğretiminin Beşinci Sınıf Öğrencilerinin Kavramsal Anlamalarına Etkisi	
<i>The Effect of Conceptual Change Approach Based Teaching on Fifth Grade Students' Conceptual Understandings</i>	
Aysun KAHRAMAN-Anıl GACAR.....	19
Türkiye'deki En Değerli Bankaların Marka Performansları ve Finansal Performanslarının Karşılaştırılması	
<i>Comparison of The Brand Performance and Financial Performance of The Most Valuable Banks in Turkey</i>	
Bilge AKSAY.....	35
Türkiye'de Kadın Girişimciliğinin Son 10 Yılı: Alanyazın Taraması Ve Öneriler	
<i>The Last Ten Years of Women Entrepreneurship in Turkey: Systematic Literature Review and Recommendations</i>	
Ceren KARADENİZ-Eren Can AYBEK.....	53
T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı'na Bağlı Özel Müzelerde Çalışan Müze Uzmanlarının Kültürel Çeşitliliğe Yaklaşımları	
<i>Approaches of Museum Professionals Working in Private Museums Bound to The Ministry of Culture and Tourism About Cultural Diversity</i>	
Ekrem KARAYILMAZLAR-İsmail İŞLER.....	65
Kamu Yatırım Projelerinde Fayda Maliyet Analizi	
<i>Cost Benefit Analysis in Public Investment Projects</i>	
Ela İpek GÜNDÜZ.....	83
Tiping The Velvet: Specularised Sexualities in The Victorian Era	
<i>Tiping The Velvet: Viktoryen Dönemdeki Gözlemlenmiş İlişkiler</i>	
Emrah TOKGÖZ.....	93
Hedonik ve Faydacı Tüketimin Dürtüsel Ve Kompulsif Satın Alma Üzerinde Etkisi	
<i>Impact of Hedonic and Utilitarian Consumption on Impulsive and Compulsive Buying</i>	
Gonca HARMAN-Renan ŞEKER.....	109
Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Bilimsel Araştırma Yapmaya Yönelik Metaforik Algıları	
<i>Science Teacher Candidates' Metaphorical Perceptions Towards Doing Scientific Research</i>	
Gülfizar AKKÖSE-Filiz Nurhan ÖLMEZ.....	125
Denizli İli Serinhisar İlçesi Yöresel Kadın Giyiminde Göynekler	
<i>Traditional Woman Clothing Goyneks in District Serinhisar of Denizli Province</i>	
Hacer GÜLŞEN.....	133
Türk Edebiyatında Pozitivizm ve H. Taine Tesiri Üzerine Bir İnceleme	
<i>A Study on Positivism in Turkish Literature and The H. Taine Influence</i>	
Kaan SEVİM-Taner ARTAN.....	143
Üniversite Öğrencilerinde Benlik Saygısı ve Damgalama Eğilimi Arasındaki İlişki	
<i>The Relationship Between Self-Esteem and Stigma Tendencies in University Students</i>	

İÇİNDEKİLER /CONTENTS

Araştırma Makalesi-Research Articles

Kasım KİRACI-Mahmut BAKIR.....	157
Critic Temelli Edas Yöntemi ile Havayolu İşletmelerinde Performans Ölçümü Uygulaması <i>Application of Performance Measurement in Airlines with Critic Based Edas Method</i>	
Meltem SAYGILI-Özlem ÖZER-Pınar ÖKE.....	175
Örgütsel Özdeşleşme ve Çalışan Performansının İncelenmesi: Bir Kamu Hastanesinde Uygulama <i>Investigation of The Organizational Identification and Employee Performance: Application in a Public Hospital</i>	
Nilay ERDEM AYYILDIZ.....	185
An Analysis of Sarah Kane's Blasted as a Work of In-Yer-Face Theatre <i>Yüzleştirme Tiyatro Eseri Olarak Sarah Kane'nin Blasted Adli Oyununun Bir Analizi</i>	
Ömer Faruk BİÇEN.....	193
The Relationship Between Nominal Interest Rate and Inflation Rate: An Analysis on The Validity of The Gibson Paradox <i>Nominal Faiz Oranı ve Enflasyon Oranı İlişkisi: Gibson Paradoksunun Geçerliliği Üzerine Bir Analiz</i>	
Rabiha YILDIRIM-Semra ÖZKAN TAĞI.....	203
Geleneksel Baskı Teknikleri ve Yeni Tasarımlarda Kullanımı <i>The Traditional Printing Techniques and Their Use of in The New Designs</i>	
Huriye ALKIN-Sayım IŞIK-Abdullah Emre ÇAĞLAR.....	211
Türkiye'de Taylor Kuralının Asimetrik Nedensellik Testi <i>Asymmetric Causality Test of Taylor Rule in Turkey</i>	
Senem AVTUR.....	227
Transboundary Rivers Within Ecological Securityperspective: The Nile River Cas <i>Ekolojik Güvenlik Perspektifinden Sınırşan Nehirler: Nil Nehri Örneği</i>	
Serdar ÇİÇEK-Serdar ŞAHİN.....	245
Motorlu Taşıtlar Vergisine Yönelik Mükellef Tutumlarının Değerlendirilmesi: Denizli İli Örneği <i>Evaluation of Taxpayer Attitudes Towards Motor Vehicle Tax:Denizli Province Example</i>	
Serkan ÖZDEMİR-Yusuf KAYA.....	269
Entelektüel Sermayenin Ölçülmesinde Ve Raporlanmasında Kullanılan Yöntemler: Türkiye Banka Sektöründe Bir Uygulama <i>Methods Used in Reporting and Measurement of Intellectual Capital: A Study in Turkish Banking Sector</i>	
Sinem EYÜBOĞLU-Kemal EYÜBOĞLU.....	285
Bileşik Öncü Göstergeler İle Borsa İstanbul Sektör Endeksleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi <i>Examining Relationship Between Composite Leading Indicators and Borsa İstanbul Sector Indices</i>	
Susanne KLİNGER.....	299
Venuti's Visibility in One Hundred Strokes Of The Brush Before Bed <i>Venuti'nin One Hundred Strokes Of The Brush Before Bed'inde Görünürlüğü</i>	

İÇİNDEKİLER /CONTENTS

Araştırma Makalesi-Research Articles

Umay OĞUZHANOĞLU.....	311
“Pisidia Tipi” Olarak Bilinen Depaslar Üzerine Yeni Öneriler <i>New Suggestions on So-called “Pisidian Type” Depa</i>	
Yasemin BİLİŞLİ-Fatma ÇAKMAK.....	323
Michel Foucault’nun Biyo-İktidar Perspektifinden Türkiye’de Gazete Sağlık Haberlerinin Analizi <i>Analysis of The Health News Through The Bio-Power Perspective of The Foucault</i>	
Zeynep BALKANAL.....	341
Türk Kültürünün Değer Yargılarını Yansıtan Kilim Motiflerine Tasarım Açısından Alternatif Bir Yaklaşım; Kaat’ı Sanatında Uygulamaları <i>An Alternative Approach to Rug Motifs Reflecting The Value Judgements of Turkish Culture in Terms of Design; Applications of The Art of Kaat’ı</i>	



Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:28.06.2018 ✓Accepted/Kabul:30.01.2019

DOI: 10.30794/pausbed.438032

Araştırma Makalesi/ Research Article

Kocakulah, A., Turan, A. (2019). "Kavramsal Değişim Yaklaşımı ile Isı Sıcaklık Konusu Öğretiminin Beşinci Sınıf Öğrencilerinin Kavramsal Anlamalarına Etkisi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 35, Denizli, s. 1-17.

KAVRAMSAL DEĞİŞİM YAKLAŞIMI İLE ISI SICAKLIK KONUSU ÖĞRETİMİNİN BEŞİNCİ SINIF ÖĞRENCİLERİNİN KAVRAMSAL ANLAMALARINA ETKİSİ

Aysel KOCAKÜLAH* Ayşe TURAN**

Özet

Bu çalışmanın amacı kavramsal değişim yaklaşımına dayalı ısı sıcaklık konusu öğretiminin beşinci sınıf öğrencilerinin kavramsal anlamalarına etkisi incelemektir. Bu çalışma kavramsal değişim yaklaşımının 5E öğrenme modeline dayalı olarak ısı sıcaklık konusu için uygulamasını içermektedir. Çalışma Balıkesir ili Altıeylül ilçesinde bulunan orta düzeyde bir ortaokulun 5. sınıflarından birinde öğrenim gören 23 öğrenci ile yürütülmüştür. Araştırmada ısı sıcaklık kavramlarının günlük hayatta kullanımı ile ilgili hazırlanan ısı sıcaklık metni ve ısı sıcaklık konusu ile ilgili yanlış kavramları tespit etmek için kavramsal anlama testi kullanılmıştır. Isı sıcaklık metni ve kavramsal anlama testi öğretim öncesinde ön test ve sonrasında son test olarak öğrencilere uygulanmış ve testlerden alınan puanlar bir istatistik programı kullanılarak analiz edilmiştir. Öğrencilerin ısı sıcaklık metni ve kavramsal anlama testi ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir fark bulunduğu görülmüştür.

Anahtar kelimeler: *Kavramsal değişim yaklaşımı, 5E öğretim modeli, Isı ve sıcaklık.*

THE EFFECT OF CONCEPTUAL CHANGE APPROACH BASED TEACHING ON FIFTH GRADE STUDENTS' CONCEPTUAL UNDERSTANDINGS

Abstract

The aim of this study is to investigate the effect of heat and temperature teaching based on the conceptual change approach on the conceptual understandings of the fifth grade students. This study involves the application of the conceptual change approach to the heat and temperature topic based on the 5E learning model. The study was carried out with 23 students studying in one of the fifth grade classes in a middle school located in the Altıeylül district of Balıkesir province. In the study, the conceptual understanding test, which was prepared to determine the misconceptions related to the heat temperature text and the heat and temperature text prepared for the daily use of heat temperature concepts, was used as data collection tools. Heat temperature text and conceptual understanding test were applied to the students as pre-test and post-test and the scores obtained from the tests were analyzed using a statistical package program. It was found that there was a statistically significant difference between both students' pre-test and post-test scores for heat and temperature text and conceptual understanding test.

Keywords: *Conceptual change approach, 5E teaching model, Heat and temperature*

*Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi, Necatibey Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü, BALIKESİR
e-posta:ayselko@balikesir.edu.tr (orcid.org/0000-0002-3472-4707)

**Yüksek Lisans Öğrencisi, Balıkesir Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, BALIKESİR
e-posta:ayse-avcu@hotmail.com (orcid.org/0000-0002-0745-4975)

1. GİRİŞ

Hayatın her alanı için gerekli olan fen eğitiminin öğrencilere sağlıklı bir şekilde verilebilmesi için kavram öğretimi oldukça önemlidir. Öğrencilere kazandırılacak olan fen kavramlarının kalıcı ve anlamlı olabilmesi için öğrencilerin ön kavramları mutlaka dikkate alınmalıdır. Bu nedenle, fen eğitimi araştırmaları uzun yıllardır öğrencilerin kavramsal anlamalarına ve bu kavramsal anlamaların öğretim süreci ile değişimine odaklanmaktadır (Duit ve Treagust, 2003; Kocakulah, 2011). Bu çalışmalara sıklıkla konu olan kavramlardan ikisi 'ısı ve sıcaklık' kavramlarıdır (Sözbilir, 2003). Alan yazın incelendiğinde; 2000' li yılların başında ve daha öncesinde yapılan çalışmalarda daha çok farklı yaş gruplarındaki öğrencilerin ısı ve sıcaklık kavramları ile ilgili kavramsal anlamalarına odaklanıldığı görülmektedir (Aydoğan, Güneş ve Gülçiçek, 2003; Carlton, 2000; Harrison, Grayson ve Treagust, 1999; Jasien ve Oberem, 2002; Kocakulah ve Mergen Kocakulah, 2002; Lewis ve Linn, 1994; Wisser ve Amin, 2001). Bununla birlikte özellikle son onbeş yıldır, ısı ve sıcaklık kavramlarının farklı öğretim stratejileri ile öğretiminin öğrencilerin kavramsal anlamaları üzerine etkisini araştıran çalışmaların arttığı görülmektedir. (Amalia, Sari ve Sinaga, 2017; Başer ve Geban, 2007; Bilgin ve Geban, 2006; Canlas, 2016; Hitt ve Townsend, 2015; Prince, Vigeant ve Nottis, 2012; Schnittka ve Bell, 2011; Tanahoung, Chitaree, Soankwan, Sharma ve Johnston, 2009; Turgut ve Gürbüz, 2011).

Çocuklar günlük yaşamlarında çevrelerindeki bireylerle ve nesnelere etkileşimleri sırasında ısı ve sıcaklık kavramlarıyla karşılaşır ve bu yaşantıları sonucunda zihinlerinde ısı ve sıcaklık kavramlarını çok erken yaşlarda oluşturmaya başlarlar. Bu kavramların gelişimi sonucunda çocukların her zaman bilimsel doğru bilgilere ulaşması mümkün olmayabilir (diSessa ve Sherin, 1998). Bu bilimsel olarak kabul edilemez yapılar ya da kavramlar; kavram yanılgıları, ön kavramlar, alternatif yapılar veya çocukların bilimi gibi adlarla ifade edilmektedir (Driver ve Easley, 1978; Janiuk, 1993; Schmidt, 1997; Treagust, 1988). Kavram yanılgılarının giderilerek, anlamlı öğrenmenin gerçekleştirilebilmesi için sınıf içerisinde kullanılan birçok öğretim yönteminin yetersiz kaldığı gözlenmektedir (diSessa, ve Sherin, 1998). Bu durumda, kavramsal değişim süreci olarak tanımlanan ve öğrencilerin mevcut bilgilerinin gözden geçirilmesi sonucunda, bu bilgilerin bilimsel bilgilerle uyum sağlayacak şekilde değiştirilmesi gerekmektedir (Smith, Blakeslee ve Anderson, 1993).

Kavramsal değişim yaklaşımı, öğrencilerin kavram yanılgılarından, yani bilimsel olmayan bilgilerinden, bilimsel olarak doğru kabul edilen bilgilere geçiş yapabilmeleri konusunda öğrencileri cesaretlendiren, alternatif bir yaklaşımı temsil etmektedir ve Piaget'in özümleme, düzenleme ve dengeleme ilkeleri üzerine kurulmuştur (Wang ve Andre, 1991).

Kavramsal değişimin olabilmesi için bazı şartların sağlanması gerekmektedir. Bu şartlar, Posner ve arkadaşları tarafından şöyle sıralanmaktadır;

1. Yetersizlik (Dissatisfaction)
2. Anlaşılabilirlik (Intelligibility)
3. Mantıklılık (Plausibility)
4. Verimlilik (Fruitfulness) (Posner, Strike, Hewson ve Gertzog, 1982).

Yetersizlik aşamasında öğrenci, mevcut kavramlarının yetersiz olduğunun farkına varmalıdır. Anlaşılabilirlik, yeni kavramın anlaşılır olmasını gerektirir ve öğrencinin, yeni karşılaştığı bir kavramı kabullenebilmesi için o kavramı anlaşılır bulması gerekmektedir. Mantıklılıkla, yeni kavramın mantıklı ve makul olması vurgulanmaktadır. Yeni kavram, en azından, öğrencinin mevcut kavramlarının neden olduğu problemleri çözüme kavuşturma kapasitesine sahip olmalıdır. Son aşama olan verimlilik ise yeni kavramın işe yararlığının vurgulanması anlamına gelmektedir. Öğrenci önceki bilgileri ile çözemediği bir problemi çözebilen mantıklı ve anlaşılır yeni bir kavramla karşılaştığında, bu yeni kavramı kolayca bilgi yapısına işleyecektir.

Kavramsal değişim yaklaşımına göre insanlar mevcut kavramlarının yetersizliğinin farkına varmadıkça ve yeni karşılaştığı bilgiyi kolay anlaşılır, mantıklı ve daha ileri araştırmalar için teşvik edici, yani verimli bulmadıkça, mevcut kavramlarını değiştirmeye karşı direnç göstereceklerdir. Mevcut kavramların yetersiz kaldığı fark edildiğinde

ise, mevcut bilgilerle yeni bilgiler arasında bir uyumsuzluk, bunun sonucunda da zihinsel çatışma meydana gelecektir. Bu nedenle kavramsal değişim yaklaşımının en önemli aşaması birinci aşamadır (Posner, Strike, Hewson ve Gertzog, 1982). Bu çalışmada da öğretim planı bilişsel çatışma stratejisi (Cosgrove ve Osborne, 1985) üzerine kurularak ısı ve sıcaklık kavramlarının bilimsel kabul görmüş haliyle öğrenci tarafından benimsenmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca araştırmada kavramsal değişim yaklaşımı, fen bilimleri dersi programında 2005 yılından itibaren temel öğrenme yaklaşımı olarak kabul edilen ve yapılandırmacı öğrenme anlayışının en kullanışlı formlarından biri olan 5E öğrenme modeli basamakları ile bütünleştirilmiştir. Hem 5E öğrenme modeli, hem de kavramsal değişim yaklaşımı yapılandırmacı öğrenme anlayışı temellidir ve her iki yaklaşım da kavramsal anlamayı kolaylaştırmaktadır (Carrejo ve Reinhartz, 2014; Stephens, Dyche ve Beiswenger, 1988). Bu doğrultuda çalışmada, 'kavramsal değişim yaklaşımı ile ısı sıcaklık konusu öğretiminin beşinci sınıf öğrencilerinin kavramsal anlamalarına etkisi var mıdır?' sorusuna yanıt aramak amaçlanmıştır.

2. YÖNTEM

2.1 Araştırma Modeli

Bu çalışmada tek gruplu ön test – son test zayıf deneysel desen kullanılmıştır. Bu desende deneysel işlemin etkisi tek bir grup üzerinde yapılan çalışmayla test edilir. Deneklerin bağımlı değişkene ilişkin ölçümleri uygulama öncesinde ön test, uygulama sonrasında son test olarak aynı denekler ve aynı ölçme araçları kullanılarak elde edilir. Seçkisizlik eşleştirme yoktur (Büyüköztürk, 2008).

2.2 Çalışma Grubu

Araştırmanın örneklemini 2016-2017 eğitim öğretim yılında Balıkesir ili Altıeylül ilçesinde bulunan orta düzeyde bir ortaokulun 5. sınıflarından birinde öğrenim gören 23 öğrenci oluşturmaktadır. Örneklem seçimi tipik durum örnekleme ile yapılmıştır. Bu örnekleme yöntemi araştırma problemleri ile ilgili olarak evrende yer alan çok sayıda durumdaki tipik olan bir durumun belirlenerek bu örnek üzerinden bilgi toplanmasını gerektirir. Burada esas olan sıra dışı olmayan ortalama, tipik bir durumun seçilmesidir (Büyüköztürk, 2008). Bu çalışmada uygulama yapılan okulun Balıkesir ili Altıeylül ilçesinde bulunan orta düzeyde bir ortaokul olması dikkate alınmıştır.

2.3 Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada iki farklı veri toplama aracı kullanılmıştır. Bu veri toplama araçları Kavramsal Anlama Testi (KAT) ve ısı sıcaklık metnidir. Araştırmada kullanılan kavramsal anlama testi Can (2016), tarafından geliştirilen testte bulunan sorulardan 5. sınıf seviyesine uygun olanlar seçilerek oluşturulmuştur. KAT iki ana sorudan oluşmaktadır ve sorular olaysal temellidir. Birinci soru iki alt soru, ikinci soru da beş alt soru içermektedir. Sorular verilen bir cümle içinde geçen ısı sıcaklık kavramlarının kullanımının doğru ya da yanlış olup olmadığının belirtileceği cevap kısmı ve bu cevabın nedeninin açıklandığı neden kısmı olmak üzere iki aşamadan oluşmaktadır. Sorular, asıl örneklem grubuna uygulanmadan önce farklı bir 5. sınıfta öğrenim göre 20 öğrenciye uygulanarak öğrenci düzeyine uygunluğu saptanmış ve görünüş geçerliği açısından da kontrolü yapılmıştır.

Isı sıcaklık metni ise günlük hayatta yaşanan olaylar sırasında kullanılan ısı sıcaklık kavramlarından doğru olanının öğrenci tarafından seçilmesi amacıyla araştırmacılar tarafından geliştirilmiştir. Geliştirme aşamasında fen bilgisi öğretmeni ve bir fizik eğitimcisi akademisyenin görüşleri alınmıştır. Ayrıca örnekleme yer almayan farklı bir beşinci sınıfta öğrenim gören yedi öğrenciye de uygulama yapılarak metne son şekli verilmiştir.

2.4 Uygulama

Kavramsal değişim yaklaşımı ile ısı sıcaklık konusu öğretimi için 5E öğrenme modeline göre hazırlanan ders planının (Ek 1) uygulaması, öğrencilerin kendi fen bilimleri öğretmenleri tarafından yapılmıştır. Ders öğretmeni on beş yıllık mesleki deneyimi olan ve aynı zamanda fen eğitimi alanında yüksek lisans derecesine sahip bir öğretmendir. Öğretim öncesinde öğretmen yapılacak uygulama hakkında bilgilendirilerek kullanılacak materyaller temin edilmiştir. Uygulama planlandığı şekilde dört ders saati sürmüş, planlanan etkinlik ve deneyler öğrenciler tarafından grup çalışması şeklinde yapılmıştır. Gerçekleştirilen öğretim sürecinde, 5E modeli ve kavramsal değişim basamaklarının bir arada nasıl ilişkilendirildiği Tablo 1' de gösterilmiştir.

Tablo 1’ de de görüldüğü gibi, çalışmada 5E öğretim planı hazırlanırken giriş basamağında öğrencilerin mevcut kavramlarında yetersizlik duygusu yaratmak amaçlanmış ve buna yönelik olarak hazırlanan metinde (Ek 2) günlük hayatta yaşanan olaylar sırasında kullanılan ısı ve sıcaklık kavramlarından doğru olanının öğrenci tarafından seçilmesi istenmiştir. Öğrencinin bu seçimi yaparken yaşayacağı olası kararsızlık duygusu ile ısı-sıcaklık kavramlarının doğru kullanımı konusunda kendilerinde bir yetersizlik hissetmesi amaçlanmıştır. Böylece kavramsal değişim için gerekli olan ‘mevcut kavramlarında yetersizlik hissi’ öğrenciye fark ettirilmiştir. Keşfetme basamağında yapılan etkinlikler öğrenci seviyesine uygun olarak hazırlanmış ve açıklamalar da ‘anlaşılabilir’ bir dille yapılmıştır. Öğrencilerin çalışma kağıtlarında (Ek 3) bulunan örnek kavramsal olay metni okunarak sınıf içerisinde metindeki duruma ‘mantıklı’ bir açıklama getirilmeye çalışılmış ve yapılan deneyle bu açıklama desteklenmiştir. Dersin giriş kısmında ısı ve sıcaklık kavramlarının doğru kullanımı için seçim yaptıkları ısı-sıcaklık metni öğrencilere tekrar verilerek yeniden yapmaları istenmiş ve öğrencilerin önceki bilgileri ile çözmeye zorlandıkları bir durumu yeni öğrenmeleri ile çözebildiğini görmesi amaçlanmış ve ‘verimlilik’ adımı da plandaki yerini bulmuştur. Böylece 5E’ nin son basamağı olan dersin değerlendirme aşaması da tamamlanmıştır.

Tablo 1: Öğretim planı basamaklarının kavramsal değişim basamakları ile ilişkisi.

5E ÖĞRETİM PLANI BASAMAKLARI	YAPILAN UYGULAMA	İLİŞKİLİ KAVRAMSAL DEĞİŞİM MODELİ BASAMAĞI
GİRME	Isı sıcaklık metni	YETERSİZLİK
KEŞFETME	1. Deney	ANLAŞILABİLİRLİK MANTIKLILIK
AÇIKLAMA	Deney sonucu ile ilişkilendirilerek yapılan anlatım	
KEŞFETME	Örnek kavramsal olay metni	
AÇIKLAMA	2. Deneyden elde edilen sonuçlar ile kavramsal olay metnindeki sorulara mantıklı cevaplar verilmesi	
DERİNLEŞTİRME	Isı sıcaklık kavramlarını kullanarak farklı bir metinde ifade etme	VERİMLİLİK
DEĞERLENDİRME	Isı sıcaklık metninin tekrar doldurulması	

2.5 Verilerin Analizi

Kavramsal değişim yaklaşımı ile ısı sıcaklık konusu öğretiminin beşinci sınıf öğrencilerinin kavramsal anlamalarına etkisinin araştırıldığı bu çalışmada öğrencilerin verdiği yanıtlara göre kullanılan sorular kategorilere ayrılmıştır. Kullanılan açık uçlu soruların analizinde ilk olarak öğrencilerin verdiği yanıtlar tek tek incelenmiştir. Verilen yanıtlara göre yanıt türleri başlığı altında bir gruplama yapılmıştır. Hazırlanan gruplama tablo haline getirilmiştir. Yanıt türlerine göre hazırlanan tablo, 4 bölümden oluşmaktadır. A bölümünde, bilimsel olarak kabul edilebilir yanıtlar yer almaktadır. Verilen cevaplara göre bu bölüm tam doğrular ve kısmi doğrular olmak üzere iki kısımda ele alınmıştır. Sorulara verilen yanıtlar incelenerek tam doğru cevaplar tam doğrular bölümünde ve eksik yönlerinin olmasına rağmen doğru ifadeler içeren cevaplar kısmi doğrular bölümünde toplanmıştır. Bu şekilde bilimsel olarak kabul edilebilir yanıtlar grubunda verilerin toplanması sağlanmıştır. B bölümü, bilimsel olarak kabul edilemez yanıtlardan oluşmaktadır. Bu bölümde tam veya kısmi doğruların dışında kalan, yanlış, kavram yanılgısı olan ve sezgilerine, kulak dolgunluğuna dayanarak verilen cevaplar toplanmıştır. C bölümü kodlanamaz şekilde gruplanmıştır. Bu bölümde öğrencilerin konu ile bağlantısı olmayacak şekilde verdiği cevaplar toplanmıştır. D bölümü yanıtız şekilde gruplanmıştır. Bu bölüm hiç cevap vermemiş, yanıt alanını boş bırakmış öğrenciler için gruplanmıştır. Bu işlem öğrencilerin ön test ve son test uygulamaları için ayrı ayrı yapılmıştır.

Kavramsal anlama testine öğrencilerin verdikleri yanıtlar puanlanarak ön test ve son test sonuçları karşılaştırılmıştır. Bunun için tam yanıtlara 2, kısmi yanıtlara 1, bilimsel olmayan yanıtlara, kodlanamaz yanıtlara

ve yanıtız bırakılanlara 0 puan verilerek her bir öğrencinin testten aldığı puanlar hesaplanmıştır. Elde edilen puanlarla uygun istatistiksel analizler yapılmıştır.

Isı sıcaklık metninin değerlendirmesinde ise öğrencilerin doğru işaretlemelerine 1 puan, yanlış işaretlemeleri 0 puan verilerek genel bir puan hesaplaması yapılmıştır. Birinci ve ikinci uygulama için yapılan puanlamadan sonra elde edilen toplam puanlarla uygun istatistiksel analizler yapılmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde öğrencilerin KAT’da yer alan sorulara verdikleri cevaplar tek tek analiz edilerek verilerin analizi bölümünde anlatıldığı gibi tablolar haline getirilmiştir. Analizler kodlama güvenilirliğinin sağlanması açısından her iki araştırmacı tarafından yapılarak bulgular değerlendirilmiştir.

3.1. Kavramsal Anlama Testi Birinci Sorusuna Ait Bulgular

Kavramsal anlama testinin birinci sorusu Mehmet’ in çorbasını içerken ısı ve sıcaklıkla ilgili aklından geçen cümlelerin doğru ya da yanlış olup olmamasıyla ilgili öğrencilerin kavramsal anlamalarını ölçmeyi amaçlamaktadır. Soruda verilen birinci cümle ‘Annesi çorbayı pişirirken çorba, ocaktaki ateşten sıcaklık alır’ şeklinde hazırlanmıştır. Öğrencilerin verdiği cevaplarla oluşturulan Tablo 2 aşağıda verilmiştir.

Tablo 2: KAT 1. sorunun 1. alt sorusuna ait öğrenci yanıt türleri.

Düzey	Yanıt Türleri	Ön Test		Son Test	
		n	%	n	%
	A. Bilimsel Olarak Kabul Edilebilir Yanıtlar				
2	1. Tam Doğru “Yanlış. Ocaktan sıcaklık değil ısı alır.”	3	13.04	10	43.48
1	2. Kısmi Doğru “Yanlış. Isı alır.”	6	26.08	10	43.48
	Toplam	9	39.13	20	86.95
	B. Bilimsel Olarak Kabul Edilemez Yanıtlar				
0	Doğru. Ocaktaki ateş çorbaya sıcaklık verir.	8	34.78	1	4.34
	Doğru. Çorba tüpten ısı alır, sıcaklık olur.	2	8.69	0	0
	Doğru. Çünkü ateş çorbayı ısıtır.	2	8.69	1	4.34
	Toplam	12	52.17	2	8.70
0	C. Kodlanamaz	2	8.69	1	4.34
	D. Yanıtız	0	0	0	0

Sorunun tam doğru cevabı ‘Yanlış. Ocaktan sıcaklık değil ısı alır’ şeklinde belirlenmiştir. Ön testte bu türden cevap veren öğrencilerin oranı %13.04’ ten %43.48’ e yükselirken, kısmi doğru yanıt veren öğrencilerin oranının ise %26 dan %43.48 yükseldiği görülmektedir. Bununla birlikte öğrencilerin bilimsel olarak kabul edilemez yanıtları incelendiğinde ‘Doğru. Ocaktaki ateş çorbaya sıcaklık verir.’, ‘Doğru. Çorba tüpten ısı alır, sıcaklık olur.’, ‘Doğru. Çünkü ateş çorbayı ısıtır.’ şeklinde üç kategori belirlenmiştir. Bu yanıtların oranının ise %52.17’ den %8.70’ e düştüğü gözlenmiştir. Öğretim sonrasında öğrencilerin bilimsel olarak kabul edilemez yanıtlarının azalmış olması bulgusu ile kavramsal değişim yaklaşımı kullanılarak ısı sıcaklık konusu öğretiminin etkili olduğu söylenebilir.

Kavramsal anlama testinin birinci sorusunda verilen ikinci cümle ‘Çorba ile metal kaşık arasında sıcaklık aktarımı gerçekleşir.’ şeklinde hazırlanmış olup öğrencilerin verdiği yanıtlar Tablo 3’ te verilmiştir.

Tablo 3: KAT 1. sorunun 2. alt sorusuna ait öğrenci yanıt türleri.

Düzyey	Yanıt Türleri	Ön Test		Son Test	
		n	%	n	%
	A. Bilimsel Olarak Kabul Edilebilir Yanıtlar				
2	1. Tam Doğru “Yanlış. Sıcaklık değil ısı aktarılır.”	1	4.34	8	34.78
1	2. Kısmi Doğru “Yanlış. Isı iletilir, kaşığa geçer.”	7	30.43	6	26.08
	Toplam	8	34.78	14	60.87
	B. Bilimsel Olarak Kabul Edilemez Yanıtlar				
0	Doğru. Çorbadaki sıcaklık kaşığa aktarılır.	12	52.16	7	30.43
	Doğru. Çorba ve kaşığın sıcaklığı birleşir.	1	4.34	0	0
	Toplam	13	56.52	7	30.43
0	C. Kodlanamaz	2	8.69	1	4.34
	D. Yanıtsız	0	0	1	4.34

Sorunun tam doğru cevabı ‘Yanlış. Sıcaklık değil ısı aktarılır.’ şeklinde belirlenmiştir. Tablo 3’te de görüldüğü gibi bilimsel olarak kabul edilebilir yanıtların oranı ön testte % 34.78 iken son testte % 60.87’ ye yükselmiştir. Bununla birlikte bilimsel olarak kabul edilemez yanıtların oranı % 56.52’ den % 30.43’ e düşmüştür. Bu değişim bize kavramsal değişim yaklaşımı ile ısı sıcaklık konusu öğretiminin olumlu etki yaptığını göstermektedir.

3.2. Kavramsal Anlama Testinin İkinci Sorusuna Ait Bulgular

Kavramsal anlama testinin ikinci sorusu ısı ve sıcaklıkla ilgili verilen cümlelerin doğru ya da yanlış olup olmadıkları konusunda öğrencilerin ne düşündüklerini öğrenmek amacıyla sorulmuştur. Bu soruda verilen ilk cümle ‘ Su, belirli bir ısıda kaynar’ şeklinde hazırlanmıştır. Öğrencilerin verdiği cevaplarla oluşturulan Tablo 4 aşağıda verilmiştir.

Tablo 4: KAT 2. sorunun 1 alt sorusuna ait öğrenci yanıt türleri.

Düzyey	Yanıt Türleri	Ön Test		Son Test	
		n	%	n	%
	A. Bilimsel Olarak Kabul Edilebilir Yanıtlar				
2	1. Tam Doğru “Yanlış. Isıda değil 100°C sıcaklıkta kaynar.”	5	21.74	10	43.48
1	2. Kısmi Doğru “Yanlış. Sıcaklıkta, ısı da değil.”	7	30.43	3	13.04
	Toplam	12	52.16	13	56.52
	B. Bilimsel Olarak Kabul Edilemez Yanıtlar				
0	Doğru. Belirli bir ısıda kaynar.	7	30.43	8	34.78
	Doğru. Isı termometreyle ölçülmez, sıcaklık ölçülür.	1	4.34	0	0
	Toplam	8	34.78	8	34.78
0	C. Kodlanamaz	3	13.04	2	8.69
	D. Yanıtsız	0	0	0	0

Sorunun tam doğru cevabı ‘Yanlış. Isıda değil Su 100°C sıcaklıkta kaynar.’ şeklinde belirlenmiştir. Bu türden cevap veren öğrencilerin ön testte oranı % 21.74’ ten % 43.48’ e yükselmiştir. Bilimsel olarak kabul edilebilir yanıtlarda kısmi doğru yanıt veren öğrencilerin yanıtlarının oranının ise % 30.43’ ten % 13.04’ e düşmüş olduğu görülmektedir. Bilimsel olarak kabul edilemez yanıtlar incelendiğinde ‘Doğru. Belirli bir ısıda kaynar.’, ‘Doğru. Isı termometreyle ölçülmez, sıcaklık ölçülür.’ şeklinde iki farklı yanıt kategorisi belirlenmiş ve bu yanıtların oranının öğretim öncesi ve sonrasına sabit kaldığı görülmüştür (%34.78).

Kavramsal anlama testinin ikinci sorusunda verilen diğer cümle ise ‘Kömür yandığında çevresine sıcaklık verir.’ şeklinde hazırlanmış olup öğrencilerin verdiği yanıt kategorileri Tablo 5’ te görülmektedir.

Tablo 5: KAT 2. sorunun 2. alt sorusuna ait öğrenci yanıt türleri.

Düzye	Yanıt Türleri	Ön Test		Son Test	
		n	%	n	%
	A. Bilimsel Olarak Kabul Edilebilir Yanıtlar				
2	1. Tam Doğru “Yanlış. Kömür yanarken etrafına sıcaklık değil ısı verir.	8	34.78	11	47.83
1	2. Kısmi Doğru “Yanlış. Isı verir.”	5	21.74	5	21.74
	Toplam	13	56.53	16	69.56
	B. Bilimsel Olarak Kabul Edilemez Yanıtlar				
	Doğru. Kömür ısı değil sıcaklık verir.	3	13.04	6	26.09
	Doğru. Ateş olduğu için sıcaklık verir.	4	17.39	1	4.34
	Doğru. Sobaya kömür atarsak bizi ısıtır.	2	8.69	0	0
0	Toplam	9	39.13	7	30.43
	C. Kodlanamaz	1	4.34	0	0
0	D. Yanıtsız	0	0	0	0

Sorunun tam doğru cevabı ‘Yanlış. Kömür yanarken etrafına sıcaklık değil ısı verir.’ şeklinde belirlenmiştir. Bu cümleye yakın cevap veren öğrencilerin ön testteki oranı % 34.78 iken son testte % 47.83’ e yükselmiştir. Kısmi doğru yanıt veren öğrenci cevaplarının oranının ise % 21.74’ te sabit kaldığı görülmektedir. Bilimsel olarak kabul edilemez yanıtlar incelendiğinde ‘Doğru. Sobaya kömür atarsak bizi ısıtır.’, ‘Doğru. Ateş olduğu için sıcaklık verir.’, ‘Doğru. Kömür ısı değil sıcaklık verir.’ şeklinde üç yanıt belirlenmiş ve yanlış yanıtların oranının öğretim sonrasında % 39.13’ ten % 30.43’ e düştüğü gözlenmiştir.

Kavramsal anlama testinin ikinci sorusunun üçüncü cümlesi ‘Termometre sıcaklık ölçer.’ şeklinde hazırlanmış olup öğrencilerin verdiği yanıtlar Tablo 6’ da verilmiştir.

Tablo 6: KAT 2. sorunun 3. alt sorusuna ait öğrenci yanıt türleri.

Düzyey	Yanıt Türleri	Ön Test		Son Test	
		n	%	n	%
	A. Bilimsel Olarak Kabul Edilebilir Yanıtlar				
2	1. Tam Doğru "Doğru. Sıcaklık termometre ile ölçülür."	13	56.52	15	65.22
1	2. Kısmi Doğru "Doğru. Termometre ısı ölçmez."	0	0	3	13.04
	Toplam	13	56.52	18	78.26
	B. Bilimsel Olarak Kabul Edilemez Yanıtlar				
0	Yanlış. Termometre ısı ölçer.	6	26.09	4	17.39
	Yanlış. Isı ve sıcaklık farklı kavramlardır.	2	8.69	0	0
	Toplam	8	34.78	4	17.39
0	C. Kodlanamaz	1	4.34	0	0
	D. Yanıtsız	1	4.34	1	4.34

Sorunun tam doğru cevabı '*Doğru. Sıcaklık termometre ile ölçülür.*' şeklinde belirlenmiştir. Bu şekilde düşünen öğrencilerin ön testte oranı % 56.52 iken son testte bu oran % 65.22' ye yükselmiştir. Kısmi doğru yanıt veren öğrenci ön testte olmazken son testte bu türden yanıt veren öğrencilerin oranı % 13.04 olmuştur. Bilimsel olarak kabul edilemez yanıtlar incelendiğinde '*Yanlış. Termometre ısı ölçer.*' ve '*Yanlış. Isı ve sıcaklık farklı kavramlardır.*' şeklinde iki yanıt belirlenmiş ve öğretim sonrasında yanlış yanıtların oranının % 34.78' den % 17.39' a düştüğü gözlenmiştir.

Kavramsal anlama testinin ikinci sorusunun dördüncü alt sorusu '*Bugün hava ısısının 25°C olması bekleniyor.*' şeklinde hazırlanmış olup öğrencilerin verdiği yanıtlar Tablo 7' de verilmiştir.

Tablo 7: KAT 2. sorunun 4. alt sorusuna ait öğrenci yanıt türleri.

Düzyey	Yanıt Türleri	Ön Test		Son Test	
		n	%	n	%
	A. Bilimsel Olarak Kabul Edilebilir Yanıtlar				
2	1. Tam Doğru "Yanlış. Havanın ısısı ölçülmez sıcaklığı ölçülür."	7	30.43	12	52.17
1	2. Kısmi Doğru "Yanlış. Sıcaklık olacaktı."	11	47.83	8	34.78
	Toplam	18	78.26	20	86.95
	B. Bilimsel Olarak Kabul Edilemez Yanıtlar				
0	Doğru Termometre ısı ölçer.	2	8.69	0	0
	Doğru 25°C havanın ısısidir.	2	8.69	3	13.04
	Toplam	4	17.39	3	13.04
0	C. Kodlanamaz	1	4.34	0	0
	D. Yanıtsız	0	0	0	0

Sorunun tam doğru cevabı '*Yanlış. Havanın ısısı ölçülmez sıcaklığı ölçülür.*' şeklinde belirlenmiştir. Bu türden cevap veren öğrencilerin ön testte oranı % 30.43 iken son testte % 52.17' ye yükselmiştir. Bilimsel olarak kabul edilebilir yanıtlarda kısmi doğru yanıt veren öğrenci cevaplarının oranının ise % 47.83' ten % 34.78' e düştüğü görülmektedir. Bilimsel olarak kabul edilemez yanıtlar incelendiğinde '*Doğru. Termometre ısı ölçer.*', '*Doğru 25°C havanın ısısidir.*' şeklinde yanıtlar ortaya çıkmış ve yanlış yanıtların oranının % 17.39' dan % 13.04' e düştüğü gözlenmiştir.

Kavramsal anlama testinin ikinci sorusunun beşinci alt sorusu 'Buz parçasının eriyebilmesi için etrafından ısı alması gerekir.' şeklinde hazırlanmış olup öğrencilerin verdiği cevaplarla oluşturulan Tablo 8 aşağıda verilmiştir.

Tablo 8: KAT 2. sorunun 5. alt sorusuna ait öğrenci yanıt türleri.

Düzye	Yanıt Türleri	Ön Test		Son Test	
		n	%	n	%
	A. Bilimsel Olarak Kabul Edilebilir Yanıtlar				
2	1. Tam Doğru "Doğru. Eririken hal değiştiren buz çevresinden ısı alır."	6	26.08	11	47.83
1	2. Kısmi Doğru "Doğru. Eriyebilmesi için ısı alması gerekir."	11	47.83	9	39.13
	Toplam	17	73.91	20	86.95
	B. Bilimsel Olarak Kabul Edilemez Yanıtlar				
0	Doğru. Çünkü buz soğuk bir maddedir.	3	13.04	0	0
	Yanlış. Çünkü ısı alınca donar.	1	4.34	0	0
	Yanlış. Sıcaklık alır.	0	0	2	8.69
	Toplam	4	17.39	2	8.69
0	C. Kodlanamaz	1	4.34	0	0
	D. Yanıtsız	1	4.34	1	4.34

Sorunun tam doğru cevabı '*Doğru. Eririken hal değiştiren buz çevresinden ısı alır.*' şeklinde yanıt veren öğrencilerin ön testte % 26.08 olan oranı son testte % 47.83' e yükselmiştir. Bilimsel olarak kabul edilebilir yanıtlarda kısmi doğru yanıt veren öğrencilerin oranının ise % 47.83' ten % 39.13' e düştüğü görölmektedir. Bilimsel olarak kabul edilemez yanıtlar incelendiğinde '*Doğru. Çünkü buz soğuk bir maddedir.*', '*Yanlış. Çünkü ısı alınca donar.*', '*Yanlış. Sıcaklık alır.*' şeklinde üç yanıt belirlenmiş ve yanlış yanıtların oranının % 17.39' dan % 8.69' a düştüğü gözlenmiştir.

Öğrencilerin kavramsal anlama testi sonuçlarına bakıldığında öğretim sonrasında bilimsel olarak kabul edilebilir yanıtların oranının arttığı gözlenmiştir. Öğretim öncesinde öğrencilerin ısı ve sıcaklık kavramlarını birbirleri yerine sıklıkla kullandıkları görölrken, öğretim sonrasında bilimsel olarak doğru bir biçimde kullandıkları ve soruları bu doğrultuda yanıtladıkları görölmüştür. Öğretim öncesi yanıtlarında öğrenciler daha çok günlük dilde olduğu şekilde ısı ve sıcaklık kavramlarını kullanırlarken, öğretim sonrası bilimsel dil daha ağırlıkla tercih edilir olmuştur.

3.3. Kavramsal Anlama Testi Ön Test ve Son test Puanlarının Karşılaştırılması

Kavramsal anlama testine verilen yanıtlar analiz edildikten sonra buldukları düzyeye göre puanlanarak öncelikle verilerin normal dağılım gösterip göstermediği kontrol edilmiştir. Bunun için ilk olarak basıklık ve çarpıklık değerlerine bakılmıştır. Tablo 9' da göröldüğü gibi basıklık (Kurtosis) ve çarpıklık (Skewness) değerlerinin ± 1 değer aralığında olması verilerin normal dağılıma uygun olduğunu göstermektedir (Büyüköztürk, 2008).

Tablo 9: Normallik analizi sonuçları

	N	Std. Sapma	Varyans	Çarpıklık	Basıklık	Shapiro-Wilk	p
Ön test	23	2.88	8.30	.40	-.37	.95	.31
Son test	23	2.33	5.42	-.22	-.84	.96	.37

Ayrıca grup büyüklüğünün 50'den küçük olduğu durumlarda Shapiro-Wilk değerine bakılarak da normallik varsayımının sağlanıp sağlanmadığı kontrol edilmiştir (Büyüköztürk, 2012). Öğrencilerin ön test ve son test sonuçlarına uygulanan normallik testi sonuçlarında p değeri ön test için .31, son test için .37 bulunmuş ve p değerlerinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir ($p > .05$). Bu nedenle elde edilen verilerin normal dağılıma uygun olduğu kabul edilerek öğretim kavramsal değişime olan etkisine bakabilmek için hesaplanan ortalama puanlar parametrik istatistiklerden ilişkili örneklemler için t-testi kullanılarak karşılaştırılmıştır.

Tablo 10: Kavramsal anlama testi ortalama puanlarının karşılaştırılması

Ölçüm (KAT)	N	Ortalama (\bar{x})	SD	df	t	p
Ön Test	23	4.87	2.88	22	-3.51	.002
Son Test	23	7.62	2.332			

Tablo 10' da ki sonuçlara göre $p = .002 < .05$ olduğu için ön test ve son test puanları arasında anlamlı fark ortaya çıkmıştır. Bu durumda ısı ve sıcaklık konusunun öğrenilmesinde kavramsal değişim yaklaşımının etkili olduğu söylenebilir.

3.4. Isı Sıcaklık Metninden Elde Edilen Bulgular

Araştırmacılar tarafından hazırlanan ve öğrencilere dersin girme ve değerlendirme aşamalarında olmak üzere iki kez uygulanan ısı sıcaklık metninde, öğrencilerin boşluklara verdikleri yanıtlar doğru ve yanlış olarak 1-0 şeklinde kodlanmış ve böylelikle öğrencilerin toplam puanları belirlenmiştir. Toplam puanların normallik analizi yapıldığında Shapiro-Wilk testi sonuçlarına göre birinci uygulama için $p=.006$, ikinci uygulama için ise $p=.000$ olarak bulunmuş ve p değerlerinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir ($p>.05$) Bu sonuçlar verilerin normal dağılıma uygun olmadığını göstermektedir ve bu nedenle Wilcoxon işaretli sıralar testi analizi uygulanmıştır. Bu teknik sosyal bilimlerde az denekli yürütülen gruplar içi araştırmalarda sıklıkla kullanılmaktadır. Deneklerin fark puanlarının normal dağılım göstermediği durumlarda ilişkili t-testinin yerine tercih edilir (Büyüköztürk, 2008).

Isı ve sıcaklık kavramlarının günlük hayatta doğru kullanımını yoklayan ısı sıcaklık metninden elde edilen verilerle yapılan Wilcoxon işaretli sıralar testi analizi sonuçları Tablo 11' de verilmiştir.

Tablo 11: Isı sıcaklık metninden alınan puanların Wilcoxon işaretli sıralar testi sonuçları

Uygulama 1- Uygulama2	n	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	z	p
Negatif sıra	3	5.50	16.50	2.56*	.010
Pozitif sıra	12	8.63	103.50		
Eşit	8	-			

*Negatif sıralar temeline dayalı

Analiz sonuçları araştırmaya katılan öğrencilerin uygulama öncesi ve sonrası ısı sıcaklık metninden aldıkları toplam puanları arasında anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir ($z=2.56$, $p<.05$). Fark puanlarının sıra ortalaması ve toplamları dikkate alındığında, gözlenen bu farkın pozitif sıralar yani son test puanı lehine olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre kavramsal değişim yöntemiyle ısı sıcaklık konusu öğretiminin öğrencilerin ısı ve sıcaklık kavramlarının doğru kullanımını geliştirmede önemli bir etkisinin olduğu söylenebilir.

4. SONUÇ

Kavramsal değişim yaklaşımı ile ısı sıcaklık konusu öğretiminin beşinci sınıf öğrencilerinin kavramsal anlamalarına etkisini inceleyen bu çalışmada kavramsal değişim yaklaşımının 5E öğrenme modelinde ısı sıcaklık konusu için uygulaması bulunmaktadır. Öğretim sırasında kullanılan çalışma yapıları, yapılan etkinlik ve deneylerle ısı ve sıcaklık kavramlarının ayrımının yapılması, ısı sıcaklık kavramlarının bilimsel kabul görmüş haliyle öğrenciler tarafından benimsenmesi sağlanmış ve bu bağlamda kavramsal değişimin gerçekleştiği gözlenmiştir. Bu sonuçlar kavramsal değişim yaklaşımını temel almış farklı konuların, farklı yaş gruplarında yapılmış olan çalışmaların sonuçları ile de uyusmaktadır.

Tao ve Gunstone (1999), mekanik kavramlarına ilişkin olarak 10. sınıf öğrencileri ile bilgisayar destekli öğretim yapmışlar ve bazı öğrencilerin kavramsal değişimi gerçekleştirdiklerini ifade etmişlerdir. Başer ve Çataloğlu (2005), yedinci sınıftaki toplam 74 öğrenci yürütülen çalışmada, ısı ve sıcaklık konularındaki kavramları öğrenmeleri ve fen bilgisi dersine karşı tutumlarını incelemek üzere deney grubundaki öğrencilere kavramsal değişime dayalı bir

öğretim yapmıştır. Öğretim öncesi ve sonrası veri toplama aracı olarak kullanılan ısı ve sıcaklık kavramları testinin sonuçlarına göre deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin ortalama puanları arasında, deney grubunun lehine anlamlı bir fark olduğu ortaya çıkmıştır.

Yıldız (2008) çalışmasında, 5E modelinin kullanıldığı kavramsal değişime dayalı öğretimde üst bilişin etkilerini araştırmak için 7. sınıf kuvvet ve hareket ünitesine yönelik bir uygulama yapmıştır. Deney ve kontrol grubundaki öğrencilere, Kuvvet ve Hareket Kavram Testi (KHKT), Üst Biliş Dokümanı (ÜBD), Derinlemesine Öğrenme Yaklaşımı Ölçeği (DÖYÖ), Yüzeysel Öğrenme Yaklaşımı Ölçeği (YÖYÖ), Üst Bilişe Yönelimli Sınıf Çevresi Ölçeği-Fen (ÜBYSÇÖ-F) ön test ve son test olarak uygulanmıştır. Uygulama sonrasında elde edilen veriler ile yapılan istatistikler deney grubu öğrencilerinin KHKT'den aldıkları puanların kontrol grubu öğrencilerine göre anlamlı düzeyde farklılaştığını göstermiştir. Buna göre uygulama sonrasında deney grubu öğrencilerinin kavram yanlışlarında kontrol grubuna göre anlamlı düzeyde bir azalma olduğu bulunmuştur.

Anıl (2010) dokuzuncu sınıfta öğrenim gören 46 öğrenci ile çalışarak, 5E öğretim modeline dayalı olarak tasarladığı aynalar konusuna ait öğretimin öğrencilerin kavramsal değişimlerine etkisini incelemiştir. Veriler; kavram testi, öğrenme çevresi değerlendirme anketi, yansıtıcı günlükler ve anlam çözümleme tabloları ile toplanmıştır. Araştırma sonuçları öğrencilerin mevcut kavramlarından hoşnutsuz olduklarını, yeni kavramı anlaşılır, akla yatkın ve işe yarar bularak eski kavramlarını büyük ölçüde terk ettiklerini göstermiştir. Özmen (2011), maddenin tanecikli doğasına özgü animasyon ile desteklenmiş kavramsal değişim metinlerinin öğrencilerin kavramsal değişimlerine etkisini incelemiştir. Örneklemde altıncı sınıfta öğrenim gören toplam 51 öğrenci yer almıştır. Verilerin analizleri sonucunda öğretim öncesinde öğrencilerin testlerden aldıkları puanlar arasında anlamlı bir fark bulunmazken, son test ve gecikmiş test ile ön test arasında anlamlı bir fark bulunmuştur.

Taşlıdere (2014), bir devlet üniversitesinde öğrenim gören birinci sınıf fen bilgisi öğretmen adayı ile gerçekleştirdiği çalışmada deney grubunda kavramsal değişim yaklaşımını temel alan öğretim yaparken, kontrol grubunda öğretmen merkezli geleneksel düz anlatım yöntemini kullanmıştır. Kavramsal değişimin sağlanması için kavram karikatürleriyle zenginleştirilmiş çalışma yaprakları geliştirilerek, simülasyon programı ile birlikte uygulanmıştır. Üç-aşamalı kavram yanlış testi ön-test ve son-test olarak kullanılmış olup sonuçlar, kavram karikatürleriyle zenginleştirilmiş çalışma yaprakları ve simülasyon programı kullanılarak gerçekleştirilen kavramsal değişim temelli öğretimin öğrencilerin doğru akım devreleri konusundaki kavramsal anlamalarını artırma ve kavram yanlışlarını azaltmada öğretmen merkezli düz anlatım yöntemine göre daha etkili olduğunu göstermiştir.

Elde edilen sonuçlar ve yapılan araştırmalar bize kavramsal değişim yaklaşımının öğrencilerin kavramsal anlamalarının sağlanmasında oldukça etkili olduğunu göstermektedir. Bu yaklaşımın, farklı konu ve kavramların öğretiminde uzun yıllardır sıklıkla kullanılan 5E öğretim modeli ile birleştirilerek kolayca fen sınıflarında uygulanabilir olması bu araştırma ile ortaya konarak fen eğitimcilerine örnek olabileceği düşünülmektedir. Dolayısıyla ileriki çalışmalarda, farklı fen kavramlarının farklı yaş gruplarında öğretimine özgü olarak, sunulan modelin kullanımı önerilebilir. Ayrıca kavramsal değişim yaklaşımının farklı deneysel çalışmalarla denenmesi yaklaşımın güçlü ve zayıf yönlerinin ortaya konması bakımından da faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Amalia, R., Sari, I. M. ve Sinaga, P. (2017). Students' mental model on heat convection concept and its relation with students conception on heat and temperature. *IOP Conferences Series: Journal of Physics: Conferences Series*, 812 (1).
- Anıl, Ö. (2010). Öğrenme sarmalına göre tasarımılanan 5E öğretim modeli uygulamaları ile dokuzuncu sınıf öğrencilerinin aynalar konusundaki kavramsal değişimlerinin incelenmesi (Yayımlanmamış doktora tezi). Balıkesir Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Balıkesir.
- Aydoğan, S., Güneş, B. ve Gülçiçek, Ç. (2003). Isı ve sıcaklık konusunda kavram yanlışlıkları. *Gazi Üniversitesi-Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23, 111-124.
- Baser, M. ve Geban, Ö. (2007). Effectiveness of conceptual change instruction on understanding of heat and temperature concepts. *Research in Science and Technological Education* 25(1), 115–33.
- Başer, M. ve Çataloğlu, E. (2005). Kavram değişimi yöntemine dayalı öğretimin öğrencilerin ısı ve sıcaklık konusundaki yanlış kavramalarının giderilmesindeki etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 29, 43-52.
- Bilgin, İ. ve Geban, Ö. (2006). The effect of cooperative learning approach based on conceptual change condition on students' understanding of chemical equilibrium conceptions. *Journal of Science Education and Technology*, 15,(1), 31–46.
- Büyüköztürk, Ş. (2008). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Pegem Akademi, Ankara.
- Can, H. (2016). *Yaşam temelli ısı ve sıcaklık konusu öğretiminin sekizinci sınıf öğrencilerinin kavramsal anlamalarına etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Balıkesir Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Balıkesir.
- Canlas, I. P. (2016). Color, temperature and heat: Exploring university students mental thoughts. *Universal Journal of Educational Research*, 4 (1), 72-75.
- Canpolat, N., ve Pınarbaşı, T. (2002). Fen eğitiminde kavramsal değişim yaklaşımı-I: Teorik temelleri. *Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi*, 10 (1), 59-66.
- Carlton, K. (2000). Teaching about heat and temperature. *Physics Education*, 35 (2), 101-105.
- Carrejo, D. J. ve Reinhartz, J. (2014) Facilitating conceptual change through modeling in the middle school science classroom. *Middle School Journal*, 46(2), 10-19.
- Cosgrove, M. ve Osborne, R. (1985). Lesson frameworks for changing children's ideas. *Learning in science: the implications of children's science*, (Ed: Osborne, R. ve Freyberg, P.), Auckland: Heinemann.
- diSessa, A. A., ve Sherin, B. L. (1998). What changes in conceptual change. *International Journal of Science Education*, 20 (10), 1155–1191.
- Driver, R. ve Easley, J. (1978). Pupils and paradigms: a review of literature related to concept development in adolescent science students. *Studies in Science Education*, 5, 61–84.
- Duit, R. ve Treagust, D. F. (2003). Conceptual change: A powerful framework for improving science teaching and learning. *International Journal of Science Education*, 25(6), 671-688.
- Harrison, A. G., Grayson, D. J., & Treagust, D. F. (1999). Investigating a grade 11 student's evolving conceptions of heat and temperature. *Journal of Research in Science Teaching*, 36 (1), 55-87.
- Hitt, A. M., ve Townsend J. S. (2015). The heat is on! Using particle models to change students' conceptions of heat and temperature. *Science Activities: Classroom Projects and Curriculum Ideas*, 52 (2), 45-52.
- Janiuk, R. M. (1993). The process of learning chemistry, a review of the studies. *Journal of Chemical Education*, 70 (10), 828-829.
- Jasien, P. G. ve Oberem, G. E. (2002). Understanding of elementary concepts in heat and temperature among college students and K-12 teachers. *Journal of Chemical Education*, 79(7), 889–895.
- Kocakulah, M. S. (2011). Grade 8 students' conceptual patterns of conservation, transformation and types of energy. *Energy Education Science and Technology Part B – Social and Educational Studies*, 3, 153–172.
- Kocakulah, M.S. ve Mergen Kocakulah, A. (2002). Ortaöğretim öğrencilerinin ısı ve sıcaklıkla ilgili kavramsal yapıları. *V. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi Bildiriler Kitabı*, Cilt 1, 556-562.

- Lewis, E. L. ve Linn, M. C. (1994). Heat, energy and temperature concepts of adolescents, adults and experts: Implications for curricular improvements, *Journal of Research in Science Teaching*, 31(6), 657-677.
- Özmen, H. (2011). Effect of animation enhanced conceptual change texts on 6th grade students' understanding of the particulate nature of matter and transformation during phase changes. *Computers & Education*, 57 (1), 1114 - 1126.
- Posner, G. J., Strike, K. A., Hewson, P. W., ve Gertzog, W. A.(1982). Accommodation of a scientific conception: Toward a theory conceptual change. *Science Education*, 66 (2), 211-227.
- Prince, M. Vigeant, M. ve Nottis, K. (2012), Development of the heat and energy concept inventory: preliminary results on the prevalence and persistence of engineering students' misconceptions. *Journal of Engineering Education*, 101: 412-438.
- Schmidt, H. J. (1997). Students' misconceptions-looking for a pattern. *Science Education*, 81, 123-135.
- Schnittka, C. ve Bell, R. (2011) Engineering design and conceptual change in science: Addressing thermal energy and heat transfer in eighth grade. *International Journal of Science Education*, 33(13),1861-1887.
- Smith, E. L., Blakeslee, T. D. ve Anderson, C. W. (1993). Teaching strategies associated with conceptual change learning in science. *Journal of Research in Science Teaching*, 30 (2), 111-126.
- Sözbilir, M. (2003). A review of selected literature on students' misconceptions of heat and temperature. *Bogazici Univeristy Journal of Education*, 20(1), 25-40.
- Stephens, J., Dyche, S. ve Beiswenger, R. (1988) The effect of two instructional models in bringing about a conceptual change in the understanding of science concepts by prospective elementary teachers. *Science Education*, 72 , 185-195.
- Tanahoung, C., Chitaree, R., Soankwan, C., Sharma, M. D., ve Johnston, I. D. (2009) The effect of interactive lecture demonstrations on students' understanding of heat and temperature: A study from Thailand, *Research in Science &Technological Education*, 27 (1), 61-74.
- Tao, P.K. ve Gunstone, R.F. (1999). The process of conceptual change in force and motion during computer-supported physics instruction. *Journal of Research in Science Teaching*, 36 (7), 859 - 882.
- Taşlıdere, E. (2014). Kavramsal değişim yaklaşımının doğru akım devreleri konusundaki kavram yanlışlarının giderilmesine etkisi. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*;3 (1), 200-223.
- Treagust, D. F. (1988). Development and use of diagnostic tests to evaluate students' misconceptions in science. *International Journal of Science Education*, 10 (9), 159-169.
- Turgut, Ü. ve Gürbüz, F. (2011). Effects of teaching with 5e model on students' behaviors and their conceptual changes about the subject of heat and temperature. *International Online Journal of Educational Sciences*, 3(2), 679-706.
- Wang, T. ve Andre, T. (1991). Conceptual change text versus traditional text application questions versus no questions in learning about electricity. *Contemporary Educational Psychology*, 16, 103-116.
- Wiser, M. ve Amin, T. (2001). "Is heat hot?" Inducing conceptual change by integrating everyday and scientific perspectives on thermal phenomena. *Learning and Instruction*, 11 (4), 331 – 355.
- Yıldız, E. (2008). *5E modelinin kullanıldığı kavramsal değişime dayalı öğretimde üst bilişin etkileri: 7. sınıf kuvvet ve hareket ünitesine yönelik bir uygulama* (Yayımlanmamış doktora tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

EK 1: Ders Planı

BÖLÜM 1

Dersin adı:	Fen Bilimleri
Sınıf:	5.sınıf
Ünite /Konu Alanı:	Maddenin Değişimi / Madde ve Değişim
Konu:	Isı ve Sıcaklık
Süre:	4 Ders saati

BÖLÜM 2

Öğrenci kazanımları:	5.3.3.1 Isı sıcaklık arasındaki temel farkları açıklar 5.3.3.2 Sıcaklığı farklı olan sıvıların karıştırılması sonucu ısı alış verişi olduğuna yönelik deneyler yapar ve sonuçlarını yorumlar
Konu / Kavramlar:	Isı, sıcaklık, ısı alış verişi
Yöntem ve Teknikler:	Sunuş, buluş, soru cevap, beyin fırtınası, tartışma ve deney
Kullanılan araç gereçler:	Çalışma yaprakları, beher, sıcak ve soğuk su, termometre

BÖLÜM 3

Girme

Öğretmen öğrencilere “ Günlük hayatta ‘Vücut ısısı düştü’ , ‘Düşük ısılarda bile mükemmel temizlik’ , ‘Odanın sıcaklığı 25°C’ gibi ifadeleri sıklıkla kullanırız. Acaba ısı ve sıcaklık ifadelerini doğru kullanabiliyor muyuz? Isı ve sıcaklık aynı kavramlar mıdır? ”diyerek dersin konusunun ısı ve sıcaklık olduğunu öğrencilere sezdirir.

Öğrencilere 1. Çalışma kağıtları dağıtılır ve öğrencilerin ısı sıcaklık kavramları ile ilgili sahip oldukları bilgiler konusunda yetersizlik hissetmeleri amaçlanır.

Keşfetme

Öğrencilere 2. Çalışma kağıtları dağıtılır ve 1. Bölümde bulunan deney tüm öğrencilerin katılımıyla yapılır.

Bu deneyde öğrenciler sıcak ve soğuk kavramlarının göreceli olduğunu ve sıcaklık kavramını kişiye ya da duruma göre değişebileceği için sıcaklığın bir değer, bir ölçüm olduğu çıkarımını yapar.

Açıklama

Bu deneyde bir elimizi sıcak suya, diğer elimiz soğuk suya batırdık, daha sonra aynı anda iki elimizi de ılık suya batırdığımızda sıcak sudan çıkan elimiz suyu soğuk olarak hissederken, soğuk sudan çıkan elimiz ‘sıcak ’ olarak hissetti. Bu deney bize sıcaklığın aslında hissedilen ya da ölçülen bir değer olduğunu gösterdi.

Sıcaklık: Bir maddenin diğer maddeye göre ne kadar sıcak ya da ne kadar soğuk olduğunu gösteren büyüklüktür.

Dokunma duygusu ile soğuk ve sıcak cisimleri ayırt edebiliriz. Ancak dokunma duyumuz sıcaklık derecelerini sayılarla tespit edemediği için sıcaklık ölçmede termometre adı verilen aletleri kullanırız. Termometre ile okunan sıcaklıkları ifade etmek için bazı birimler kullanılır. Bu birimlerden en çok kullanılanı “ derece selsiyustur (°C) tur. Ayrıca Fahrenheit ve Kelvin gibi sıcaklık birimleri de vardır. Bu farklı sıcaklık birimleri farklı termometrelerin kullanımından kaynaklanır.

Bu durumda “ bu gün havanın ısısı 30°C” demek yanlıştır. Doğru ifade “bu gün havanın sıcaklığı 30°C” tur.30°C değeri termometre kullanılarak ölçülmüştür, termometre sıcaklık ölçer.

Sıcaklığın diğer önemli özelliği ise madde miktarına bağlı olmamasıdır. Eğer bir bardak suyunuz varsa ve yarısını dökerseniz geriye kalan suyun sıcaklığı aynıdır, değişmez.

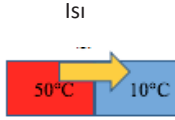
Keşfetme

Öğrencilerden 2. Çalışma kağıdının 2. Bölümünde bulunan kavramsal olay metnini okumaları istenir. Soru cevap ve beyin fırtınasıyla yöntemiyle sorulara cevap aranır.

2. Çalışma kağıdının 3. Bölümünde buluna deney, gösteri deneyi olarak öğretmen tarafından yapılır ve sonuçlar tartışılır.

Açıklama

Isı iki ortam arasındaki sıcaklık farkı nedeniyle geçiş yapan ve daima yüksek sıcaklıktan, düşük sıcaklığa doğru akan bir enerji çeşididir.



Deneyimizde sıcak ve soğuk suları karıştırdığımızda karışım sıcaklığı iki sıvının sıcaklıkları arasında bir değer aldı. Bunun nedeni; sıcak olan suyun soğuk olan suya ısı vererek sıcaklığını düşmesi, soğuk olan suyun da sıcak olandan ısı alarak sıcaklığının yükselmesi olarak açıklanır. Sıvılar arasındaki ısı alış verişini sıcaklıklar eşit oluncaya kadar devam eder.

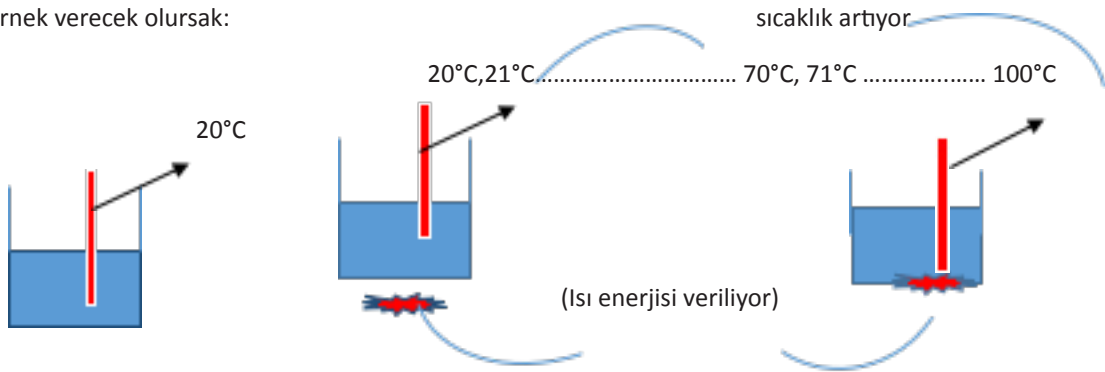
Isı kalorimetre kabı ile ölçülür. Isının birimi enerjini birimleri olan joule ve kaloridir. Isı madde miktarına bağlıdır, madde miktarı arttıkça ısı da artar. Aynı sıcaklıkta olan bir bardak suyun ve bir tencere suyun ısılarını karşılaştırsak; madde miktarı fazla olan tenceredeki suyun ısı daha fazladır.

Isı	Sıcaklık
Isı bir enerji türüdür.	Sıcaklık bir enerji değildir. Bir ölçüm değeridir.
Isının birimi Joule(Jul) ve kaloridir.	Sıcaklık birimi santigrat derecedir.
Isı kalorimetre kabı ile hesaplanır.	Sıcaklık termometre ile ölçülür.
Maddeler arasında alınıp verilebilir.	Maddeler arasında alınıp verilmez. Isının akış yönünü belirler.
Madde miktarına bağlıdır.	Madde miktarına bağlı değildir.

Derinleştirme

Hal değişimi konusunu öğrendik. Maddelerin hal değiştirebilmesi için ısı alması gerekir. Isı alan maddelerin sıcaklığı artar ve belirli bir sıcaklıkta hal değişimi gerçekleşir.

Su için örnek verecek olursak:



2. çalışma kağıdının 4. bölümünde yer alan etkinliğin öğrenciler tarafından yapılması sağlanır.

Değerlendirme

3. Çalışma kağıdının öğrenciler tarafından doldurması sağlanır.

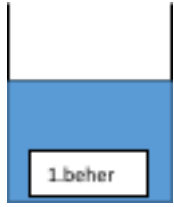
EK 2: Isı Sıcaklık Metnit**Ad Soyad:**

Aşağıdaki metinde ısı/ sıcaklık ifadelerinden cümle için uygun olanının altını çiziniz.

Yaman o gün erkenden uyanmıştı. Mayıs ayının gelmesiyle birlikte havanın (ısı / sıcaklığı) artmıştı. Güneş Dünyamıza (ısı / sıcaklık) veriyordu. Mutfaktan gelen sesler annesinin de uyandığının habercisiydi. Yaman yatağa kalkıp elini, yüzünü yıkadı. Su soğuktu elleri üşümüştü. Hemen annesinin yanına gidip "Günaydın anneciğim" dedi ve annesinin sıcak ellerini tuttu. Annesinin ellerinden Yamanın ellerine (ısı / sıcaklık) geçmiş ve Yamanın ellerinin (ısı / sıcaklığı) artmıştı. Kardeşini merak eden Yaman hemen onun odasına gitti ve odadaki termometreye gözü takıldı. Termometre odanın (ısısının / sıcaklığının) 25°C olduğunu gösteriyordu. Bu sırada kardeşinin ağlamasıyla irkilen Yaman hemen onun yanına gitti ve onu seerek sakinleştirdi. Babasının marketten döndüğünü ve annesine " Piknik yapmak için çok güzel bir gün" dediğini duydu. O gün Yaman için gerçekten güzel bir gündü.

EK 3:Çalışma Kağıdı 2**Ad Soyad:****Sınıf / Numara:****1. BÖLÜM**

Öğretmeninizin sınıfa getirdiği üç beherde farklı özelliklerde sular bulunmaktadır. Bu suların özelliklerini parmağınızla kontrol ettikten sonra düşüncelerinizi 'sıcak', 'soğuk', 'ılık', kelimelerini kullanarak beherlerin altına yazınız.



.....



.....



.....

**2. BÖLÜM**

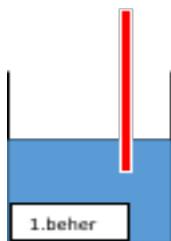
Aşağıdaki metni okuyarak soruları cevaplayınız.

Çay içerken bize fazla sıcak gelip ağızımızı yakıyorsa çaya su ekleriz. İki tane aynı sıcaklıkta olmayan sıvı karışınca karışımın son sıcaklığı, bu farklı sıcaklıktaki sıvıların sıcaklıkları toplamına eşit olsaydı, sıvıları karıştırdığımızda ağızımızın çok daha fazla yanması gerekmez miydi? Yani içtiğimiz çayın sıcaklığı 80 °C olsa, ekleyeceğimiz suyun sıcaklığı da 25 °C olsa ikisi karıştığında 105 °C olup ağızımızı çok daha fazla yakmaz mıydı? O zaman acaba neden ağızımız yanmıyor?

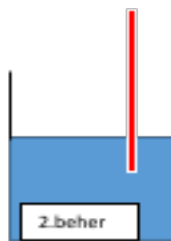
.....

3. BÖLÜM

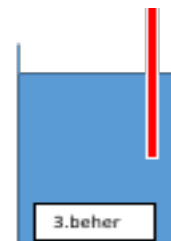
1.ve 2. Beherde bulunan suların sıcaklıklarını termometrelerin yanındaki noktalı yere yazınız. 3. beherde suların karıştırıldıktan sonraki sıcaklığını da ölçerek yazınız. Bu durumun nedenini tartışınız.



.....



.....



.....

4. BÖLÜM

Aşağıdaki cümleleri ısı ve sıcaklık kavramlarını kullanarak tamamlayınız.



- ✓ Güneş Dünyamıza verir.
- ✓ termometre ile ölçülür.
- ✓ Sıcak olan maddeden soğuk olan maddeye akışı olur.
- ✓ Tencere ocaktan alır.
- ✓ bir ölçümdür, değerdir.
- ✓ madde miktarına bağlı değildir.
- ✓ maddeler arasında alınıp verilebilen bir enerjidir.



Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 08.08.2018 ✓Accepted/Kabul: 10.10.2018

DOI: 10.30794/pausbed.452167

Araştırma Makalesi/ Research Article

Kahraman, A. ve Gacar, A. (2019). "Türkiye'deki En Değerli Bankaların Marka Performansları Ve Finansal Performanslarının Karşılaştırılması", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 35, Denizli, s. 19-34.

TÜRKİYE'DEKİ EN DEĞERLİ BANKALARIN MARKA PERFORMANSLARI VE FİNANSAL PERFORMANSLARININ KARŞILAŞTIRILMASI*

Aysun KAHRAMAN**, Anıl GACAR***

Özet

Bu çalışmanın amacı, marka değeri ve finansal performans arasında herhangi bir paralellik olup olmadığını ortaya koymaktır. Bu doğrultuda, çalışmamızın temelini marka değerine göre yapılan sıralamalar ile finansal performansa göre yapılan sıralamaların karşılaştırılması oluşturmaktadır. Araştırma örneklemini 2010-2017 yılları arasında Türkiye'nin en değerli ilk 10 markası arasında yer alan bankalardır. Marka değeri için Brand Finance Türkiye'nin en değerli 100 markası değerlendirme sonuçları dikkate alınmıştır. Finansal performans için TOPSIS yöntemi kullanılarak çeşitli finansal oranlar yardımıyla çok kriterli finansal performans analizi yapılmıştır. Son olarak bankaların finansal performansları ve marka değeri performansları karşılaştırılmış, farklılıklar ve benzerlikler üzerinden yorumlamalar yapılmıştır.

Çalışmanın sonuçları finansal performans ve marka değeri sıralamaları arasında paralellik olmadığını göstermiştir. En yüksek finansal performansa sahip banka, marka değeri sıralamasında en sonda yer almaktadır. En düşük finansal performansa sahip banka ise marka değeri açısından en yüksek performansa sahip banka olarak tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Marka değeri, finansal performans, TOPSIS, bankacılık, Türkiye.*

COMPARISON OF THE BRAND PERFORMANCE AND FINANCIAL PERFORMANCE OF THE MOST VALUABLE BANKS IN TURKEY

Abstract

The aim of this study is revealing whether there is any analogy between brand value and financial performance. In this sense, the basis of our study is comparing brand value and financial performance rankings. The sample of the study is the banks which are in the top 10 of the Turkey's most valuable brands between 2010-2017. The results of the 100 most valuable brands of Turkey are taken into consideration for brand value. For financial performance, multicriteria decision making method is conducted by using TOPSIS for a set of financial ratios. Finally, financial performances and brand values of the banks are compared, and interpretations are made in terms of differences and similarities.

The results of the study show that that there is no similarity between financial performance and brand value rankings. The bank that has the highest financial performance ranks at the end of brand value rankings. Besides it is determined that the bank that has the lowest financial performance has the highest performance in terms of brand value.

Keywords: *Brand Value, Financial Performance, TOPSIS, Banking, Turkey.*

*Bu çalışma, 2. International Symposium on New Trends In Social and Liberal Sciences'da sunulan "Marka Değeri ve Finansal Performansın Karşılaştırılması: Türk Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma" adlı bildirden veriler güncellenerek ve çalışma genişletilerek türetilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Salihli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, MANİSA.

e-posta: aysun_kahraman@yahoo.com (orcid.org/ 0000-0003-4210-3924)

***Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, MANİSA.

e-posta: anil.gacar@cbu.edu.tr (orcid.org/ 0000-0002-4571-3886)

GİRİŞ

Küresel rekabet ortamında başarılı olabilmek için işletmelerin mevcut durumları hakkında bilgi sahibi olmaları ve gelecekle ilgili net çıkarımlar yapmaları önemlidir. Bu kapsamda performans ölçümleri önemli araçlardır. Performans ölçümleri sayesinde işletmeler faaliyetlerinin başarı derecelerini görebilmekte ve kendilerini geliştirmek için stratejiler geliştirebilmektedir. İşletmelerin başarı durumu birçok unsura bağlı olduğu için performans ölçümleri de çok boyutlu ve farklı alanlar açısından yapılmalıdır. Çok boyutlu performans ölçümünde finansal oranlar ve marka değeri hesaplaması sık kullanılan yöntemlerdir.

Finansal performans işletmenin mali durumunun ortaya koyması, böylece karar vericilere işletmenin etkinliği ve gelişimi açısından bilgi sunması nedeniyle önemlidir. Bunun yanı sıra işletmelerin dinamik ve karmaşık bir çevrede faaliyet göstermeleri nedeniyle rakipleri karşısındaki durumunun ortaya konmasında finansal göstergelerin yanı sıra marka performansının da öneminin büyük olduğu ifade edilmektedir. Soyut bir değer olan markanın işletmenin finansal performansına da etki ettiği sıkça vurgulanmaktadır. Buradan hareketle işletmelerin marka performansları ve finansal performansları arasındaki paralelliği ortaya çıkarmanın önemli olduğu düşünülmüştür. Çalışmada, marka değerinin tespiti için "Brand Finance" tarafından hazırlanan "Turkey 100 – Türkiye'nin En Değerli Markaları" araştırmasının sonuçlarından yararlanılmıştır. Brand Finance, İngiltere'de yer alan bir uluslararası marka değerlendirme kuruluşu olup her yıl çeşitli ülkelerde en değerli markaları ortaya koyan araştırmalar yapmaktadır. Brand Finance tarafından yapılan marka araştırmaları, yalnızca ülkeler düzeyindeki markaları değil; aynı zamanda dünyadaki en değerli markaları da ortaya koymaktadır. Brand Finance marka değerlendirme çalışması karma modelleme olarak adlandırılan marka değeri ölçüm yöntemlerinden birisidir. Yöntemde finansal verilere ek olarak marka yönetimi niteliği, markanın mevcudiyeti, aşinalık, işlevsel performans, duygusal performans, pazar payı, kârlılık gibi tüketiciye ve piyasaya yönelik veriler de kullanılmaktadır. Finansal performans ölçümü için finansal oran hesaplamalarından yola çıkılarak TOPSIS (Technique for order Preference by Similarity to an Ideal Solution) yöntemi kullanılmıştır. Bu doğrultuda çalışmamızda 2010-2017 yılları arasında Türkiye'nin en değerli 10 marka arasına giren bankaların marka değerine göre yapılan sıralamaları ile finansal performansa göre yapılan sıralamaları karşılaştırılmıştır. Ülkemizin milli gelirinde büyük payı olan hizmet sektörünün bir parçası olması, istihdam üzerindeki olumlu etkisi, uluslararası yatırımcıları cezbetmesi ve markalaşma çalışmalarının yoğun yapıldığı bir sektör olması nedeniyle bankacılık sektörü araştırma için seçilmiştir. Elde edilen değerlere göre bankalar finansal performansları açısından sıralamaya konulmuştur. Son olarak finansal performansa göre yapılan sıralama ve marka değerine göre yapılan sıralama karşılaştırılmış, farklılıklar üzerinden yorumlamalar yapılmıştır.

Çalışmanın, marka değeri ve finansal performans literatürlerine katkı yapması, ayrıca araştırma sonuçlarının uygulamacılara performans değerlendirme ve markalaşma stratejileri açısından yol göstermesi beklenmektedir.

1. İŞLETMELERDE PERFORMANS DEĞERLENDİRME

Son zamanlarda, işletmelerde performans ölçümü, sıklıkla ele alınan bir konu haline gelmektedir. Performans ölçümünün önemli hale gelmesinin nedenleri arasında iş yapma biçimlerinin değişmesi, rekabetin artması, özel iyileştirme girişimleri, ulusal ve uluslararası alanda verilen kalite ödülleri, değişen örgütsel roller, müşteri talebinde yaşanan değişimler ve bilgi teknolojilerindeki değişimler sıralanabilir (Neely, 1999: 205). İşletme yöneticileri, performans ölçümü konusuna büyük bir önem vermektedir (Kaplan, 2003: 1).

Performans, hedeflere ulaşmak için eylemlerin başarılı bir şekilde uygulanıp uygulanmadığının ortaya konulması olarak tanımlanabilmektedir (Lebas, 1995: 23). İşletmelerde performans ölçümü, işletmelerin belirli alanlarda hangi aşamada olduklarının ortaya konması ve geleceğe yönelik hedeflerin belirlenmesi açısından önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Performans ölçümü ile işletmeler, hangi alana yönelik bir performans ölçümü geliştirilmişse, o alandaki güçlü ve zayıf yönler belirlenebilmektedir.

Bilimsel karar verme "Çok Özellikli Karar Verme Yöntemi ve "Çok Amaçlı (kriterli) Karar Verme Yöntemi" olarak iki grup halinde sınıflandırılabilir. Çok Özellikli Karar Verme Yönteminin konusu hangi alternatiflerin daha önceden belirlendiği iken; Çok Amaçlı Karar Verme Yöntemi birden çok fonksiyonun üstesinden gelmede karşılaşılan soruna ilişkin en uygun çözümle ilgilidir. Bir başka deyişle çok amaçlı karar verme; değerlendirme,

önceliklendirme ve seçim gibi farklı seçenekler arasında tercih yapmaktadır (Dashti vd, 2010: 611). Çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan TOPSIS yöntemi, literatürde sıklıkla kullanılan bir yöntemdir (Wang ve Elhag, 2006: 310).

Wang vd. (2009)'a göre çok kriterli karar verme yöntemleri üç grupta incelenebilir. Bunlar;

- Ağırlıklandırılmış Toplama ve Çarpım Yöntemleri (Temel Yöntemler),
- Tek Bir Değere İndirgenmiş Yöntemler (TOPSIS, AHP, Gri İlişki Yöntemi, Fuzzy Yöntemi),
- Üstünlüğe Göre Sıralama Yapan Yöntemler (Promethee, Electre vb.) şeklindedir.

Bankalar, müşterilerinden tasarruflarını toplayan ve bu tasarrufları ihtiyacı olan kişi ya da kuruluşlara kullandıran finansal kuruluşlar olarak tanımlanabilmektedir. Bankalar ne kadar çok tasarruf çeker; bu tasarrufları da ihtiyacı olanlara ne kadar çok kullandırabilirse o kadar başarılı olacağı söylenebilir. Bu anlamda, finansal kuruluş olması bakımından bankaların ağırlıklı olarak finansal performans üzerine yoğunlaşabileceği kabul edilebilir. Bankalar, finansal performans ölçümünün durumuna göre başka ülke bankalarından sendikasyon kredileri yoluyla borçlanabilme ve daha çok mevduat elde etme olanağına sahip olabileceklerdir. Bu durumda finansal performansı yüksek olan bir bankanın müşteriler nezdindeki güçlü banka algısı oluşabilecek; bu durumun da bankanın marka bilinirliğine katkı sunması beklenmektedir.

1.1. Finansal Performans Ölçümü ve TOPSIS Yöntemi

Performans ölçümünde, geleneksel yöntemler olarak adlandırılan yöntemler finansal yöntemlerdir. Finansal performans ölçüm yöntemleri, muhasebe verilerine dayalı yöntemlerdir. Finansal performans ölçümünde amaç, karar vericilere işletmenin mali durumuna ilişkin bilgi sağlamaktır (Yükçü ve Atağan, 2010:28).

Finansal performansın ölçülmesi amacıyla kullanılan yöntemlerin başında çok kriterli karar verme yöntemleri gelmektedir (Aytekin ve Sakarya, 2013:31). Çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan TOPSIS (Technique for order Preference by Similarity to an Ideal Solution) yöntemi bu amaç doğrultusunda sıkça kullanılan bir yöntemdir.

Feng ve Wang (2000), Tayvan'da bulunan beş havayolu firmasının performansını TOPSIS yöntemiyle belirlemişlerdir. Ardından, Tayvan'daki beş havayolu firması için performans değerlendirme modeli geliştirilerek bu model örnek olay çalışmasıyla ele alınmıştır.

Yurdakul ve İç (2003) tarafından yapılan çalışmada halka açık olarak ve otomotiv sektöründe yer alan beş firmanın finansal performansı TOPSIS yöntemiyle ele alınmıştır. Çalışmada yer alan firmaların 1998-2001 yılları arasındaki finansal verileri kullanılmıştır.

Ustasüleyman (2009), Türkiye'de faaliyette bulunan üç ticari bankanın performansını TOPSIS yöntemi kullanarak analiz etmiştir. Çalışmanın B bankasının en yüksek hizmet performansına sahip olduğu ortaya konmuştur.

Demireli (2010) tarafından yapılan çalışmada Türkiye'de faaliyet gösteren kamu bankalarının (Türkiye Cumhuriyeti Halk Bankası, Türkiye Vakıflar Bankası, Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası) performansları TOPSIS yöntemiyle analiz edilmiştir.

Yükçü ve Atağan, 2010 yılında yaptıkları çalışmada, bir işletmeye bağlı ve farklı şehirlerde bulunan üç otelin performanslarını TOPSIS yöntemi yardımıyla analiz etmişlerdir. Çalışma sonucunda işletmeye ait ve finansal olarak başarılı en başarılı otelin İzmir'de; en başarısız otelin ise İstanbul'da olduğu ortaya konmuştur.

Chang, Lin, Lin ve Chiang (2010), yatırım fonlarının performansını, çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olarak kabul edilen TOPSIS yöntemiyle incelemişlerdir. Çalışmada, Tayvan'da faaliyet gösteren 82 yatırım fonunun 34 aylık verisi incelenmiştir. Çalışma sonucunda yatırım fonlarının performansının TOPSIS yöntemiyle ele alınmasının oldukça iyi sonuçlar ortaya koyduğu saptanmıştır.

Özgüven (2011) tarafından yapılan çalışmada; Ekonomist dergisinin 2009 yılında yaptığı araştırmada ilk on sırada yer alan Migros, Carrefour ve Kipa perakendeci işletmeler çalışma konusu yapılmıştır. Çalışmada, bu işletmelerin 2005-2009 yılı performans değerlendirmeleri TOPSIS yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir.

Atmaca (2012), Türkiye’de halka açık olarak faaliyet gösteren sportif işletmelerin performansını TOPSIS yöntemiyle ele almıştır. 2003-2010 yılları arasındaki verilerin kullanıldığı çalışmada Fenerbahçe Sportif Hizmetler Sanayi ve Ticaret A.Ş.’nin finansal açıdan en başarılı sportif işletme olarak belirlenmiştir.

Uygurtürk ve Korkmaz (2012), halka açık 13 ana metal sanayi işletmesinin finansal performansını TOPSIS yöntemiyle değerlendirmişlerdir. Çalışmada 2006-2010 dönemindeki finansal veriler kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda, incelenen işletmelerinin finansal performanslarının yıllar itibariyle değişkenlik gösterdiği saptanmıştır.

Aytekin ve Sakarya (2013) tarafından yapılan araştırmada Borsa İstanbul (BIST) işlem gören 20 gıda işletmesinin 2008 krizinden sonraki finansal performansları TOPSIS yöntemiyle ölçülmüştür. İşletmelerin 2009-2012 mali yıllarına ilişkin finansal tablolarından elde edilen verilere dayanılarak 10 finansal oran hesaplanmış ve elde edilen değerler analiz için kullanılmıştır. Araştırmanın sonuçları, incelenen dönemde en iyi performansı gösteren bir işletmeler arasında farklılık olduğunu göstermiştir.

Akgün ve Soytemür (2016) araştırmalarında hizmet sektöründen olan havayolu işletmelerinin finansal performanslarını TOPSIS yöntemiyle değerlendirilmiştir. Çalışmada, BIST ulaştırma endeksine kayıtlı havayolu işletmelerinin 2010-2015 mali dönemi finansal performansları değerlendirilerek en etkin çalışan işletmeler tespit edilmeye çalışılmıştır.

Hwang ve Yoon (1981) tarafından geliştirilen TOPSIS tekniği, pozitif ideal çözümden en kısa mesafe ve negatif ideal çözümden en uzak mesafe alternatiflerinin seçilmesine dayanmaktadır. Yöntem de ‘m’ sayıda alternatifi ve ‘n’ sayıda kriteri olan çok amaçlı karar verme problemi n boyutlu uzayda m noktaları ile gösterilebilir (Ömürbek ve Aksoy, 2016:729). Yöntem çözüm alternatifinin pozitif-ideal çözüme en kısa mesafe ve negatif ideal çözüme en uzak mesafe düşüncesine göre oluşturulmuştur. Pozitif-ideal çözüm; ulaşılabilir bütün en iyi kriterlerin bileşimidir. Negatif ideal çözüm ise ulaşılabilir en kötü ölçüt değerlerinden oluşmaktadır. Bu yöntemdeki tek varsayım, her ölçütün ya monoton artan ya da monoton azalan tek yönlü bir faydası olduğu varsayımdır (Hwang ve Yoon, 1981).

TOPSIS yöntemi çözüm süreci altı basamaktan oluşmaktadır (Yoon ve Hwang, 1995: 40-41; Demireli, 2010: 105; Ömürbek ve Aksoy, 2016:729-731):

1. Karar Matrisinin (A) Oluşturulması: Karar matrisinin satırlarında üstünlükleri sıralanmak istenen karar noktaları, sütunlarında ise karar vermede kullanılacak değerlendirme kriterleri yer alır. A matrisi karar verici tarafından oluşturulan başlangıç matrisidir.

$$A_{ij} = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ \cdot & & & \cdot \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn} \end{bmatrix}$$

2. Normalize Edilmiş Matrisin Elde Edilmesi: Normalize edilmiş karar matrisi, A matrisinin elemanlarından yararlanılarak elde edilmektedir. Hesaplama için aşağıdaki formül kullanılmaktadır:

$$Z_{ij} = \frac{y_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^n (y_{ij})^2}} \quad i = 1 \dots n; j = 1 \dots k \quad (1)$$

Bu formül sonrasında matris oluşturulmaktadır.

3. Ağırlıklandırılmış Normalize Matrisin Elde Edilmesi: Bu adımda normalize matrisin elemanları kriterlere verilen önem doğrultusunda ağırlıklandırılmaktadır. Burada ağırlıkların belirlenmesinde karar vericinin öznel görüşleri yer almaktadır. Ağırlıklar belirlendikten sonra normalize edilmiş matrisin her bir sütunundaki elemanlar ilgili ağırlık (w_j) değeriyle çarpılmakta ve ağırlıklandırılmış normalize matrisi elde edilmektedir

$$X_{ij} = w_j \cdot z_{ij} \quad i = 1, \dots, n; j = 1, \dots, k \quad (2)$$

(w_j her bir j. kriterin ağırlığı)

4. İdeal (m^*) ve Negatif İdeal (m^-) Çözüm Değerlerinin Elde Edilmesi

İdeal çözüm, ağırlıklı normalleştirilmiş karar matrisinin en iyi performans değerlerinden oluşmakta iken; negatif ideal çözüm, en kötü değerlerinden oluşmaktadır. Burada ağırlıklandırılmış matriste her bir kolonda maksimum ve minimum değerler tespit edilmektedir.

$$m^* = [x_1^*, x_2^*, \dots, x_k^*] \quad (\text{maksimum değerler}) \quad (3)$$

$$m^- = [x_1^-, x_2^-, \dots, x_n^-] \quad (\text{minimum değerler}) \quad (4)$$

5. İdeal ve Negatif İdeal Noktalara Olan Uzaklık Değerlerinin Elde Edilmesi: Bu hesaplama için Euclidian Uzaklık Yaklaşımı'ndan faydalanılmaktadır. Her bir alternatifin ideal çözüme uzaklığı aşağıdaki formül ile hesaplanmaktadır.

$$S_i^* = \sqrt{\sum_{j=1}^k (x_{ij} - x_j^*)^2} \quad i = 1, \dots, n \quad (5)$$

Benzer şekilde, her bir alternatifin negatif ideal çözüme uzaklığı aşağıdaki formül ile hesaplanmaktadır:

$$S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^k (x_{ij} - x_j^-)^2} \quad i = 1, \dots, n \quad (6)$$

6. İdeal Çözüme Göreli Yakınlığın (C_i^*) Hesaplanması: Karar noktalarının ideal çözüme göreli yakınlığının hesaplanması için aşağıdaki formül kullanılmaktadır:

$$C_i^* = \frac{S_i^-}{S_i^- + S_i^*} \quad i = 1, \dots, n \quad (7)$$

Kullanılan kriter, negatif ayırım ölçüsünün toplam ayırım ölçüsü içindeki payıdır. Burada C_i^* değeri $0 \leq C_i^* \leq 1$ aralığında değer almaktadır ve $C_i^* = 1$ ilgili alternatifin pozitif ideal çözüm noktasında bulunduğunu, $C_i^* = 0$ ilgili alternatifin negatif ideal çözüm noktasında bulunduğunu belirtmektedir.

1.2. Marka Değeri ve Marka Değerinin Ölçümü

Günümüzde birçok marka, işletmelerin fiziki varlıklarını aşan değerlere sahiptir. İşletmenin markasının değerini bilmesi, karar mekanizmaları için son derece önemlidir. Çünkü marka değeri ancak bu şekilde finansal tablolara yansıtılabilmekte, ayrıca marka değeri ölçümleri sayesinde markanın mevcut ve gelecekteki durumunu görmek ve markanın finansal gelişmesini zaman içerisinde izleyebilmek mümkün olmaktadır.

Marka değeri, markaya yapılmış olan pazarlama yatırımları sonucunda markayla özdeşleşmiş değerler toplamıdır” (Kırdar, 2007:245). Diğer bir tanıma göre marka değeri; “bir ürün ya da hizmet tarafından bir işletmeye ve/veya o işletmenin müşterilerine sağlanan değeri arttıran, bir markanın ismine ve sembolüne bağlı aktif ve pasif varlıklar yükümlülüğü topluluğudur.” Çok boyutlu bir kavram olan marka değeri marka sadakati, marka adı bilinirliği, algılanan marka kalitesi, marka çağrışımları, markaya bağlı diğer varlıklardan (patentler, ticari marka, kanal ilişkileri) oluşmaktadır (Aaker, 2010:21).

Marka performansının ifade ettiği değer geleceğe ait bir başarı ölçüsüdür. Bahsedilen başarı ölçüsü, bir markanın pazar değerinin yansımasıdır (Papasolomou ve Vrontis, 2006:180). Bu yüzden marka değeri alıcılar, yatırımcılar ve hissedarlar için bir belirleyicidir. Marka değerinin yarattığı değer bilimesi markanın tüm aktifleriyle satılması veya şirket birleşmeleri durumunda sıklıkla gündeme gelebilmektedir. Ayrıca markanın diğer rakipleriyle karşılaştırılmalı konumunu belirlemek için de kullanılabilir (Erdil ve Uzun, 2009:185).

Bankalar için marka değeri hizmet sektöründe yer almaları ve sektörde rekabette marka değerinin ön plana çıkması nedeniyle ayrıca önemlidir. Bankacılık sektörü, finansal pazardaki birleşmeler, satın almalar, küreselleşme, elektronik ticaretin etkisiyle yoğun bir rekabet ve yeni hizmetlerin geliştirilmesi için bir baskı altındadır (Nellis vd., 2000:54). Hizmet sektöründe yüz yüze iletişim vardır ve bu iletişim marka performansını direkt etkilemektedir. Bankacılık sektöründe de bu iletişim kaçınılmazdır. Bunun da ötesinde bankacılık hizmetleri diğer hizmet türlerine göre daha karmaşık ve çok boyutludur (Vukotić, vd., 2015:76). Yapılan araştırmalar da banka seçiminde, banka hizmetinde sadakate, marka farkındalığında, bankacılık hizmetinde ekstra maliyete katlanmada, marka seçiminde marka değerinin etkili olduğunu ortaya koymaktadır (Bavarsad, 2010; Pınar vd., 2012). Türkiye'nin en değerli markaları sıralamalarına baktığımızda da ilk 10'a giren markalar arasında bankaların çoğunluğu oluşturduğunu görülmektedir.

Marka değerinin hesaplanması, işletmeler için önemli olmakla beraber oldukça zor ve karmaşıktır. Söz konusu bu değeri belirleme yöntemleri temel olarak finansal ölçütlere ve tüketici davranışı temeline göre yapılmaktadır. Marka değerinin hesaplanmasında kullanılan bazı yöntemleri şu şekilde sıralayabiliriz (Sakarya, 2007:23-60):

- ✓ Finansal Modeller
 - Maliyete Dayalı Marka Değerleme
 - Piyasa Değerine Göre Marka Değerleme Yöntemi
 - Sermaye Piyasalarına Dayalı Değerleme Yöntemi (Simon ve Sullivan)
 - Royaltilerden (İsim Hakkı) Kurtulma Yöntemi
 - Markanın Yarattığı Artı Kazançlara Dayalı Marka Değerleme
 - Fiyat Primi Yöntemi
 - Hedonik (Hedonic) Marka Değerleme Yöntemi
 - Crimmins Yöntemi
 - Fiyat/Satış Oranları Arasındaki Farklar ile Marka Değeri Tespiti
- ✓ Davranışlara Dayalı Modeller (Tüketicilere Dönük Marka Değerleme Modelleri)
- ✓ Karma (Bileşik) Modeller
 - Interbrand Yöntemi
 - Financial World Yöntemi
 - A.C. Nielsen Marka Bilançosu (Brand Balance Sheet) ve Marka Performansı Yöntemi

- Marka Değerleyicisi (Brand Performancer) Yöntemi
- Brand Finance Yöntemi
- Brand Rating Değerleme Sistemi
- Semion Yaklaşımı

Yöntemlerden de görüldüğü gibi marka değeri finansal değer ve markanın tüketici gözündeki konumu olmak üzere iki farklı açıdan değerlendirilmektedir. Feldwick (1996) de marka değerinin çok boyutlu yapısına vurgu yapmış, marka değerinin, üç temelde inşa edildiğini açıklamıştır. Bunlar; “markanın satıldığı anda veya envantere gösterildiğinde toplam değeri”, “tüketicilerin markayla kurduğu bağın gücünü gösteren bir ölçüm” ve “tüketicilerin marka hakkındaki çağrışımları ve inançları”dır (Wood, 2000:622). Bu ifadelerin ilki markanın parasal değeridir. Bu boyut, markanın finansal değerini açıklamaktadır ve marka değeri (brand value) olarak adlandırılmaktadır. İkinci ifade ise markaya sadık tüketicilerin varlığını ifade etmekte ve marka gücü olarak açıklanmaktadır. Son boyut markanın tüketiciler tarafından tanımlanmasıdır ve marka imajı kavramına karşılık gelmektedir (Wood, 2000:622). İlk ifade marka değerini finansal temelli, son iki ifade ise tüketici temelli olarak açıklamaktadır. Finansal açıdan marka değeri, bir kıymet ifadesi niteliği taşımakta, markanın finansal yönünü ve ölçümünü ifade etmektedir (Dereli ve Baykasoğlu, 2007:87). Kaas (1998) ve Sattler (2000) de marka değerinin finansal boyutuna vurgu yapmış ve marka değerinin marka sahibi işletmenin bir markanın kullanımından sağlayabileceği gelecekteki bütün finansal girdilerin bugünkü değerini ifade ettiğini belirtmişti (Yüksel ve Yüksel, 2005:6). Finansal yöntemler kapsamında marka değerinin hesabında fiyat primleri, lisans bedelleri gibi sayısal değerler, ciro, karlılık ve beklenen gelişim potansiyeli verilerini temel alan formüllerden yararlanılabilmektedir. Tüketici temelli marka değeri tüketicinin algıladığı değer ve markaya verdiği göreceli önemle ilgilidir (Shankar vd.,2008:568). Bu değer ölçüsü markaya olan duygusal bağlılıkla ve markadan beklentilerle doğrudan ilişkilidir. Finansal yöntemler, markanın gücünü oluşturan tüm unsurları içermedikleri, tüketici davranışları ve eğilimlerini dikkate almadıkları gerekçesiyle eleştirilmektedir. Bu nedenle, tüketici açısından marka değerini oluşturan ve tüketici tercihlerini yansıtmaya çalışan modeller geliştirilmiştir. Tüketici temelli marka değeri tüketicilerin markanın somut ve soyut tüm özelliklerini değerlendirerek markaya biçtiği değer derinliğidir. Markanın toplam performansı, tüketici için önemi, güvenilirliği, dürüstlüğü, marka adının sunduğu sosyal ve fonksiyonel imaj, markaya bağlılık, marka farkındalığı, algılanan marka kalitesi gibi unsurlar tüketici temelli marka değerini oluşturmaktadır (Lassar vd., 1995, Vazquez vd., 2002; Yoo ve Donthu’s, 2001). Bu modeller, anket gibi veri toplama yöntemleri kullanarak, tüketici gözünde marka değerini saptamaya çalışmaktadır (Marangoz, 2007:461).

Aslında finansal yönlü marka değeri ile tüketici temelli marka değeri birbirini tamamlamaktadır. Zaten, finansal marka değeri, tüketici temelli marka değerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Erdil ve Uzun, 2009:181). Tüketicinin gözünde güçlü bir marka değeri, tüketici tercihleriyle satış karını ve pazar payını etkilemektedir. Bu da markanın finansal değerini arttırmaktadır. Tüketicinin bağlılığı ve sadakatinin etkisi satışları artırmakta, bu da pazar payını büyütülmektedir. Büyüyen pazar değeriyle birlikte markanın finansal değeri de artmaktadır. Bu nedenle artık Brand Finance, Inter Brand, Brand Z, AC Nielsen, Deloitte gibi itibarlı işletmeler marka değerlemesi hesaplamasında finansal yöntemleri ve tüketici yönlü hesaplamaları bir arada kullanmaktadır.

2. TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDE MARKA DEĞERİ VE FİNANSAL PERFORMANSIN KARŞILAŞTIRILMASINA YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

2.1. Çalışmanın Amacı ve Kapsamı

Bu çalışmanın amacı, marka performansı ve finansal performans arasında herhangi bir paralellik olup olmadığını ortaya koymaktır. Araştırmanın yapılacağı sektör olarak bankalar tercih edilmiştir. Ekonomik faaliyetlerin devamında özellikle kredi kanallarıyla sürece katkısı olan bankaların performanslarının belirlenmesi, sektörün ulusal ve uluslararası alandaki yerinin belirlenmesi açısından önem taşımaktadır (Demireli, 2010:101).

Araştırma örneklemini 2010-2017 yılları arasında Türkiye’nin en değerli ilk 10 markası arasında yer alan bankalardır. En değerli 10 markanın seçiminde dünyanın önder bağımsız marka değerlendirme ve strateji danışmanlık şirketi olan Brand Finance tarafından her yıl yapılan, küresel ve yerel markaların değerlendirilmesi için kullanılan

en değerli markalar araştırması temel alınmıştır. Türkiye için sonuçlara 2010 yılından itibaren ulaşılması, işletmelerin en son yayınlanan finansal tablolarının 2017 yılına ait olması nedeniyle araştırma 2010-2017 dönemi için yapılmıştır. 8 yıllık dönem için en değerli marka sıralamasında ilk 10'a giren bankalar Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Bankaların Marka Değeri Sıralamaları

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Akbank	6	4	3	2	2	1	4	4
Garanti	10	5	7	3	7	5	5	5
İş Bankası	2	2	4	5	4	3	7	8
Yapı Kredi	8	8	9	10	10	8	9	9
Halk Bank	17	15	13	12	16	12	10	10
Ziraat Bankası	-	-	-	-	12	11	11	6

İlk 10'a giren markalarda yıllara göre değişiklik gözlemlenmiştir. Bu nedenle değerlendirilen her yıl için listede ortak olan 4 banka (Akbank, Garanti Bankası, İşbankası, Yapı kredi Bankası) analiz edilmek üzere seçilmiştir. 7 yılın hepsinde listede olmayan Halkbank ve Ziraat Bankası örneklem dışı tutulmuştur

2.2. Araştırma Yöntemi ve Süreci

Araştırmanın temelini marka değerine göre yapılan sıralamalar ile finansal performansa göre yapılan sıralamaların karşılaştırılması oluşturmaktadır. Marka değeri hesaplaması için Brand Finance tarafından yapılan ve her yıl Türkiye'nin En Değerli 100 Markası şeklinde yayınlanan raporlardaki değerlendirme sonuçları dikkate alınmıştır. Yöntem, uzmanlar tarafından hazırlanmış ve kapsamlı hesaplamalara dayandığı için ayrıca bir marka değeri hesaplaması yapılmamıştır. Verilerin toplama şekli, uygunluğu, güncelliği, içeriği ve toplama amacı da araştırmamız için uygundur. Kullanılabilir durumda ikincil veri varsa, birincil veri toplamaya çalışmak zaman ve kaynak israfıdır (İslamoğlu ve Altunışık, 2016:121).

Brand Finance tarafından yapılan marka değeri ölçümü ekonometrik bir hesaplamaya dayanmaktadır. Hesaplama odak nokta markalı üründen gelecekte elde edilecek gelirlerin tahmin edilmesi ve bu gelirlere markanın katkısının belirlenmesidir. Hesaplama finansal tahminlerin yanı sıra markanın talebe olan katkısı ve markanın getirdiği maddi olmayan kazançlar da dikkate alınmaktadır. Yöntemin amacı finansal ve tüketici yönlü unsurları dengeli bir şekilde bir araya getirmektir.

Eğer bir işletme birden çok marka ile faaliyetini sürdürüyorsa faaliyetin değeri markadan doğan varlık ve hasılat akışını ifade ediyor olacaktır. Pazarlama yatırımları, marka izleme verileri, paydaş davranışları bir bütün olarak ele alınmakta ve değer zinciri içerisindeki tüm bağlantılar aydınlatılmaya çalışılmaktadır.

Yöntemde marka değerleri sadece devredilebilir marka varlığını temsil etmektedir ve markaların değerlemesinde "Hak Bedeli" yaklaşımını kullanmaktadır. Bu yaklaşım markaya ait gelecekteki satışları ve bu satışlara yüklenecek markanın kullanımında doğan bir hak bedelini içermektedir. Araştırmada finansal veriler Kamu Aydınlatma Platformu'na (KAP) mali tablolardan alınmaktadır. 100 markalık listenin %80 - %85'ine ait veriler KAP'tan temin edilmektedir. Geriye kalan şirketlerin doğrudan iletildiği veriler olmaktadır (Brand Finance, Türkiye'nin En Değerli Markalarının Yıllık Raporu, 2017: 10).

Bu süreçte aşamalar aşağıdaki gibidir (Brand Finance, Türkiye'nin En Değerli Markalarının Yıllık Raporu, 2016, 2017):

✓ 100 üzerinden marka gücünün hesaplanması: Bu derece tespit edilirken hem somut hem de soyut unsurlar hesaba dahil edilmektedir. Finansal performans, marka yönetimi niteliği, markanın mevcudiyeti, aşinalık, işlevsel performans, duygusal performans, tercih, hasılat artışı, pazar payı, kârlılık, uzlaşmalı analist görüşü hesaplamaya alınan unsurlardır. Marka Gücü olarak bilinen bu skor markanın göreceli ağırlığı, önemseme ve duygusal imaj özellikleri gibi marka kimliği ile ilintili dünyanın en geniş veri tabanına sahip BrandAsset® Valuator verileri kullanılarak hesaplanmaktadır. Bunun yanı sıra, Türk markaları için "RepMan-İtibar Araştırmaları Merkezi"

tarafından yürütülen araştırma sonucu elde edilen veriler de hesaplamada kullanılmaktadır.

- ✓ Sektöre ilişkin hak bedeli aralığının tespiti: Bunun için Brand Finance ve diğer veri tabanlarında yer alan mukayese edilebilir lisans anlaşmaları incelenmektedir:
- ✓ Hak bedeli oranının hesaplanması: Marka Gücü skoru sektör hak bedeli aralığına uyarlanarak hak bedeli oranı tespit edilmektedir. Örneğin, sektöre ait hak bedeli aralığı %0-%5 arasında ve söz konusu markanın güç skoru 100 üzerinden 80 ise bu marka için uygulanacak hak bedeli oranı %4 olacaktır.
- ✓ Faaliyetin toplam hasılatı içerisinde markaya ait payın tespiti.
- ✓ Geçmiş dönem hasılatları, sermaye piyasası analistlerinin tahminleri ve ekonomik büyüme oranları dikkate alınarak gelecekte markalı faaliyete ait hasılatın tespiti.
- ✓ Gelecekteki hasılatlara hak bedeli uyarlanarak markaya ait payın tespiti.
- ✓ Markaya ait payların bugüne iskonto edilerek marka değerinin hesaplanması.

Marka değerlemesi araştırmasına göre incelenecek bankaların 2010-2017 yılları için sıralaması şu şekildedir:

Tablo 2: Bankaların Marka Değerlerine Göre Sıralanması

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
AKBANK	2	2	1	1	1	1	1	1
GARANTİ	4	3	3	3	3	3	2	2
İŞBANKASI	1	1	2	2	2	2	3	4
YAPIKREDİ	3	4	4	4	4	4	4	5

Araştırmamızın diğer basamağı olan finansal performans ölçümü için TOPSIS (Technique for order Preference by Similarity to an Ideal Solution) yöntemi kullanılmıştır. TOPSIS çok kriterli karar verme tekniklerinden birisidir. Karar verme, genel olarak seçenek kümesinden, en az bir amaç doğrultusunda ve bir ölçüte dayanarak en uygun, mümkün bir ya da birkaç seçeneği seçme sürecidir. Buna göre karar verme süreci karar verici, seçenekler, ölçütler, çevresel etkiler, karar vericinin öncelikleri ve kararın sonuçları elemanlarını içermektedir. Süreç, karar vericinin mevcut seçenekler arasından bir seçim, sıralama ya da sınıflandırma yapması şeklinde bitebilir. Bu aşamada en doğru kararı vermek için çok kriterli karar verme yöntemleri karşımıza çıkmaktadır (Evren ve Ülengin, 1992). Çalışmamızda, bankacılık sektöründe finansal performans değerlendirmesi için en sık kullanılan oranlar seçilmiştir (Abbasi vd., 2008; Demireli, 2010; Sevim ve Eyüboğlu, 2016; Kandemir ve Karataş, 2016). Bu oranlar şu şekildedir:

- ✓ Özkaynak/ Toplam Aktif
- ✓ Toplam Krediler/Toplam Aktif
- ✓ Duran Aktifler/Toplam Aktif
- ✓ Likit Aktif/Toplam Aktif
- ✓ Dönem Net Karı Zararı/Toplam Aktif
- ✓ Dönem Net Karı Zararı/Toplam Özkaynak
- ✓ Net Faiz Geliri/Toplam Aktif
- ✓ Net Faiz Geliri/Toplam Faaliyet Gelirleri

Her bir banka ve her bir yıl için oranlar hesaplandıktan sonra performans değerlendirmesi gerçekleştirilmiştir. İlk olarak 2010 yılı için bankaların kriterlerin göre gösterdikleri değerler hesaplanmış ve Tablo 3'teki karar matrisi oluşturulmuştur.

Tablo 3: 2010 Yılı İçin Kriterlere Ait Karar Matrisi

Bankalar	Oranlar							
	Özkaynak/ Toplam Aktif	Toplam Krediler/ Toplam Aktif	Duran Aktifler/ Toplam Aktif	Likit Aktif/ Toplam Aktif	Dönem Net Karı Zararı/ Toplam Aktif	Dönem Net Karı Zararı/ Toplam Özkaynak	Net Faiz Geliri/ Toplam Aktif	Net Faiz Geliri/ Toplam Faaliyet Gelirleri
AKBANK	0,15	0,48	0,01	0,44	0,03	0,17	0,04	0,65
GARANTİ	0,12	0,52	0,01	0,40	0,03	0,25	0,04	0,62
İŞBANKASI	0,13	0,46	0,01	0,35	0,02	0,15	0,04	0,50
YAPIKREDİ	0,12	0,59	0,03	0,10	0,02	0,21	0,04	0,54

Sonraki aşamada karar matrisinin normalizasyonu gerçekleştirilmiştir. 2010 yılı için karar matrisi normalizasyon değerleri Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4: 2010 Yılı İçin Karar Matrisinin Normalizasyon Değerleri

Bankalar	Oranlar							
	Özkaynak/ Toplam Aktif	Toplam Krediler/ Toplam Aktif	Duran Aktifler/ Toplam Aktif	Likit Aktif/ Toplam Aktif	Dönem Net Karı Zararı/ Toplam Aktif	Dönem Net Karı Zararı/ Toplam Özkaynak	Net Faiz Geliri/ Toplam Aktif	Net Faiz Geliri/ Toplam Faaliyet Gelirleri
AKBANK	0,02	0,23	0,00	0,19	0,00	0,03	0,00	0,43
GARANTİ	0,02	0,27	0,00	0,16	0,00	0,06	0,00	0,38
İŞBANKASI	0,02	0,21	0,00	0,12	0,00	0,02	0,00	0,25
YAPIKREDİ	0,01	0,35	0,00	0,01	0,00	0,04	0,00	0,29
TOPLAM	0,07	1,06	0,00	0,49	0,00	0,16	0,01	1,35
KAREKÖK	0,26	1,03	0,03	0,70	0,05	0,40	0,07	1,16

Analiz dönemi için kriter olarak kullanılan oranlara verilen ağırlık değerleri Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5: 2010 Yılı İçin Kriterlerin Ağırlık Değerleri

Kriterler	Ağırlık Vektörü
Özkaynak/ Toplam Aktif	0,13
Toplam Krediler/Toplam Aktif	0,13
Duran Aktifler/Toplam Aktif	0,12
Likit Aktif/Toplam Aktif	0,12
Dönem Net Karı Zararı/Toplam Aktif	0,13
Dönem Net Karı Zararı/Toplam Özkaynak	0,13
Net Faiz Geliri/Toplam Aktif	0,13
Net Faiz Geliri/Toplam Faaliyet Gelirleri	0,13

Ardından kriterlere verilen önem düzeylerine göre normalize matris çarpımı yapılarak Tablo 6'daki, ağırlıklandırılmış matris elde edilmiştir

Tablo 6: 2010 Yılı İçin Ağırlık Matrisi İle İdeal Verilerin Tespit Edilmesi

	Oranlar							
	Özkaynak/ Toplam Aktif	Toplam Krediler/ Toplam Aktif	Duran Aktifler/ Toplam Aktif	Likit Aktif/ Toplam Aktif	Dönem Net Karı Zararı/ Toplam Aktif	Dönem Net Karı Zararı/ Toplam Özkaynak	Net Faiz Geliri/ Toplam Aktif	Net Faiz Geliri/ Toplam Faaliyet Gelirleri
AKBANK	0,07	0,06	0,03	0,07	0,06	0,05	0,06	0,07
GARANTİ	0,06	0,06	0,04	0,07	0,08	0,08	0,07	0,07
İŞBANKASI	0,06	0,06	0,05	0,06	0,05	0,05	0,06	0,06
YAPIKREDİ	0,06	0,07	0,09	0,02	0,06	0,07	0,07	0,06

Daha sonra m* ve m- (maksimum ve minimum) değerleri belirlenmiştir.

Tablo 7: 2010 Yılı İçin Minimum ve Maksimum Değerler

	Oranlar							
	Özkaynak/ Toplam Aktif	Toplam Krediler/ Toplam Aktif	Duran Aktifler/ Toplam Aktif	Likit Aktif/ Toplam Aktif	Dönem Net Karı Zararı/ Toplam Aktif	Dönem Net Karı Zararı/ Toplam Özkaynak	Net Faiz Geliri/ Toplam Aktif	Net Faiz Geliri/ Toplam Faaliyet Gelirleri
Maks.*	0,07	0,07	0,09	0,07	0,08	0,08	0,07	0,07
Min	0,06	0,06	0,03	0,02	0,05	0,05	0,06	0,06

Minimum ve maksimum değerlerden hareketle maksimum ideal noktaya olan uzaklık ve minimum ideal noktaya olan uzaklık hesaplanmıştır. Son olarak maksimum ideal noktaya olan uzaklık ve minimum ideal noktaya olan uzaklık değerlerinden faydalanılarak bankaların performans puanları ve sıralamaları tespit edilmiştir.

Tablo 8: 2010 Yılı İçin Bankaların Hesaplanan Performans Puanları

	Maks.*	Min-	Puan	Sıralama
AKBANK	0,07	0,06	0,95	3
GARANTİ	0,05	0,07	1,37	1
İŞBANKASI	0,07	0,05	0,73	4
YAPIKREDİ	0,07	0,07	1,12	2

Aynı hesaplamalar 2011-2017 dönemi için de yapılmıştır. Yapılan hesaplamalar sonucunda seçilen bankaların 2010-2017 yılları arasındaki finansal performansına ilişkin değerler elde edilmiş, buna göre Tablo 9'daki sıralama yapılmıştır.

Tablo 9: Bankaların Finansal Performanslarına Göre Başarı Sıralaması

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
AKBANK	3	3	4	4	4	2	4	4
GARANTİ	1	2	3	3	3	1	2	2
İŞBANKASI	4	4	2	2	2	4	1	1
YAPIKREDİ	2	1	1	1	1	3	3	3

Finansal performansın hesaplanmasının ardından, marka değeri sonuçları sıralaması ile finansal performans sıralamasında ilişkin yıllara göre karşılaştırma yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 10'da yer almaktadır.

Tablo 10: Bankaların Yıllara Göre Başarı Sıralamaları Karşılaştırılması

	AKBANK		GARANTİ		İŞ BANKASI		YAPI KREDİ	
	Finansal Performans	Marka Değeri	Finansal Performans	Marka Değeri	Finansal Performans	Marka Değeri	Finansal Performans	Marka Değeri
2010	3	2	1	4	4	1	2	3
2011	3	2	2	3	4	1	1	4
2012	4	1	3	3	2	2	1	4
2013	4	1	3	3	2	2	1	4
2014	4	1	3	3	2	2	1	4
2015	2	1	1	3	4	2	3	4
2016	4	1	2	2	1	3	3	4
2017	4	1	2	2	1	4	3	5

Yıllar içindeki performans sıralamasına baktığımızda Akbank'ın marka performansı açısından 2010 ve 2011 yılları dışında sürekli olarak birinci olduğu görülmektedir. Buna göre Akbank'ın marka gücünün istikrarlı bir şekilde yüksek olduğunu söyleyebiliriz. 2010 ve 2011 yıllarında marka değeri sıralamasında birinci olan İş Bankası zamanla ikinci sıraya, son iki yılda önce üçüncü sonra dördüncü sıraya düşmüştür. Bankanın daha fazla düşüş göstermeden marka yönetimi çalışmalarını daha etkili hale getirmesi iyi olacaktır. Genellikle marka değeri sıralamasında üçüncü sırada yer bulan Garanti Bankası'nın marka değerinde yükseliş gözlemlenirken, Yapı Kredi genel olarak dördüncü sırada yerini korumuş ancak 2017 yılında beşinci sıraya gerilemiştir.

Finansal performans açısından sıralamalar yıllara göre değişkenlik göstermektedir. Düzenli olmayan yükseliş ve düşüşler vardır. Büyük ölçüde istikrarlı yükseliş gösteren banka İş Bankası'dır. Sadece 2015 yılında dördüncü sıraya gerilemiştir. 2012 yılında yükselişe geçerek üç yıl yerini korumuş, son iki yılda birinci olmuştur. Öte yandan bu sonucu marka değeri bulgusu ile karşılaştırdığımızda bir zıtlık görülmektedir. İş Bankasının finansal değeri artarken marka değeri düşmektedir. Marka değeri sıralamasında birinciliği istikrarla koruyan Akbank'ın finansal performans sıralaması da düzenli görülmektedir. Bununla birlikte banka genel olarak finansal performans açısından son sırada yer almaktadır. 2015 yılında finansal performans sıralamasında yükselişe geçmesine rağmen son iki yılda bu durumunu koruyamamıştır. 2011-2014 yılları arasında finansal performans açısından birinci sırada yer alan Yapı Kredi Bankası ise 2015 yılında üçüncü sıraya düşmüş ve bu yıldan beri sırasını korumuştur. Garanti Bankası finansal performansında düşüşler ve yükselişler vardır.

Yıllar bazı karşılaştırmaların ötesinde genel bir yorum yapabilmek için bankaların 2010-2017 yılları arasında listedeki sıralama değerlerinin ortalaması alınmış ve elde edilen değerlere göre tekrar sıralama yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 11'de yer almaktadır.

Tablo 11: Ortalama Başarı Sıralamalarının Karşılaştırılması

Sıra No	Finansal Performans		Marka Değeri	
	Banka Adı	Ortalama Değer	Banka Adı	Ortalama Değer
1.	YAPIKREDİ	(1,9 ~ 2)	AKBANK	(1,3 ~ 1)
2.	GARANTİ	(2,1 ~ 2)	İŞBANKASI	(2,1 ~ 2)
3.	İŞBANKASI	(2,5 ~ 3)	GARANTİ	(2,9 ~ 3)
4.	AKBANK	(3,5 ~ 4)	YAPIKREDİ	(4,0 ~ 4)

Tablo 11'deki karşılaştırmaya göre finansal değere göre sıralama ve marka değerine göre sıralama arasında belirgin farklar vardır. En yüksek finansal performansa sahip banka olan Yapı Kredi, marka değeri sıralamasında en sonda yer almaktadır. En düşük finansal performansa sahip banka olan Akbank ise marka değeri açısından en yüksek performansa sahip bankadır. İkincilik ve üçüncülük sıralarındaki fark daha azdır. Garanti Bankası finansal performans açısından ikinci sırada yer alırken, marka performansı açısından üçüncü sırada; finansal performans açısından üçüncü sırada yer alan İş Bankası ise marka performansı açısından ikinci sırada yer almaktadır. Oysaki marka performansı hesaplamasında finansal göstergeler ve analist gözlemleri de dikkate alınmıştır. Bu

sonuçlar, marka değeri sıralamasında daha iyi skor alan bankaların güçlü mali yapılarının yanı sıra marka değeri hesaplamasında kullanılan marka yönetimi niteliği, markanın mevcudiyeti, aşinalık, işlevsel performans, duygusal performans, tercih, hasılat artışı, pazar payı gibi unsurlara daha fazla yatırım yaptığını göstermektedir. Kısacası sadece finansal performansa odaklanmak başarı için yeterli olmamıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

İşletmeler için performans değerlendirme işletmenin başarısı ve sürekliliğini gözlemlene ve değerlendirme olanağı sağlaması nedeniyle son derece önemlidir. Performans ölçümü çeşitli kriterlere göre yapılmaktadır. Bunlardan ikisi finansal performans ve marka performansı ölçümüdür.

Bu çalışmada Türk Bankacılık sektörü ele alınarak marka değeri performansları ile finansal performansları karşılaştırılmıştır. Araştırmamızın sonucuna göre finansal açıdan rakiplerine göre güçlü olanlar marka değeri söz konusu olduğunda daha geride kalabilmektedir. Bu durumun nedeninin, Brand Finance kuruluşunun yaptığı hesaplamada yalnızca finansal değerleri değil; marka yönetimi niteliği, markanın mevcudiyeti, aşinalık, işlevsel performans, duygusal performans, tercih, hasılat artışı, pazar payı, kârlılık, uzlaşmalı analist görüşü olmak üzere birden fazla değişkeni bir arada kullanmasından kaynaklandığı söylenebilir. TOPSIS yönteminde ise yalnızca finansal değerleri ele alınmıştır. Bir işletmenin finansal performansı rakiplerinkine göre iyiye giderken marka değeri düşebilmektedir. Buna göre sadece finansal performansa odaklanmak başarı için yeterli değildir. Finansal başarıya ek olarak marka değerinin de işletmenin başarısında etkisi vardır. Marka satılabilir, satın alınabilir, lisanslanabilir olması açısından aslında bir iş aktifidir ve teknik bir yönü vardır. Finansal performansa ek olarak başarılı marka yönetimi, marka farkındalığı, duygusal bağ, marka sadakati, pazar payı gibi unsurlara da işletmelerin önem vermesi gerekmektedir. Bu unsurlar tercih edilirliliği arttırdığı için düzenli satış hasılatı ve nakit devamı anlamına da gelmektedir. Markalar tüketicilerin yanı sıra işletmenin paydaşlarını etkilemekte ve bu etki finansal sonuçlara da yansımaktadır. İşletmenin doğru strateji ve uygulamaları sonucunda oluşan tüketici temelli marka değeri, daha sonra finansal esaslı marka değerine zemin oluşturmaktadır.

Marka değeri finansal açıdan ele almasına rağmen markanın belli bir değere kavuşmasının tüketiciler sayesinde olduğu gerçeği unutulmamalıdır. Bu doğrultuda performanslarının yükselmesi açısından işletmelerin markalaşma çalışmalarına daha çok önem verilmesi tavsiye edilebilir. Bu süreçte marka değeri hesaplamalarında kullanılan boyutlara yatırımlar yapılabilir. İşletmeler marka değeri daha yüksek olan rakiplerin markalaşma stratejilerini inceleyerek kendi stratejilerinde değişimlere ve yeniliklere gidebilir, marka algısı ve tüketici beklentileriyle ilgili araştırmalar yapılabilir. Özellikle bankalar açısından düşünürsek hizmet sektöründe olmaları nedeniyle bankalar hizmet kalitesine önem vermeli, farklılaşma stratejilerini uygulamalı ve teknolojiyi yakından takip etmelidir. Marka değeri ve finansal performans açısından en iyi olmak rekabetçi avantajı arttıracaktır.

Çalışmanın sınırları, araştırmanın sadece Türk bankacılık sektörü kapsamında, seçilen belirli bankalar için yürütülmesidir. Bu nedenle sektörün tamamı ve diğer sektörler için bu sonuçları genellemezemeyiz. Bunun için araştırmanın tekrarlanması gereklidir. Yapılan çalışmanın finansal performans ve marka değeri arasındaki ilişkinin ortaya konulması açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Bu anlamda, farklı sektörlerde yer alan işletmelerle ilgili olarak marka değeri ve finansal performans arasındaki ilişkinin belirlenebilmesine yönelik çalışmalar gerçekleştirilebilir, farklı marka değerlendirme yöntemleri kullanılarak karşılaştırmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Aaker, D. A. (2010). *Güçlü Markalar Yaratmak*. (Çev: Erdem Demir), 2. Basım, İstanbul:MediaCat Yayınları.
- Abbasi, M. K.; Hemmati, M. and Abdolshah,,M. (2008). "Analysis and Prioritizing Bank Account with TOPSIS Multiple-Criteria Decision - A Study of Refah Bank in Iran, 21st Australasian Finance and Banking Conference Paper,
- Akgün, M. ve A. Soytemür (2016). "BIST Ulaştırma Endeksine Kayıtlı Şirketlerin Finansal Performanslarının TOPSIS Yöntemi İle Değerlendirilmesi", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, ICAFR 16 Özel Sayısı, 173-187.
- Atmaca, M. (2012). "İMKB'de İşlem Gören Spor Şirketlerinin TOPSIS Yönetimi İle Finansal Performans Değerlendirmesi", *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, 27/320, 91-108
- Aytekin, S. ve Sakarya, Ş. (2013). "BIST'de İşlem GÖREN GIDA İşletmelerinin TOPSIS Yöntemi ile Finansal Performanslarının Değerlendirilmesi", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Sayı:21, 31-47.
- Bavarsad, B.,Hesamuddin, T. and Abadi, B.A. (2010). "Investigating the Effect of Brand Equity to Continue and Promote Customer Relationship in the Banking Industry", *Second International Conference on Financial Services Marketing*, .
- Brand Finance, Türkiye'nin En Değerli Markalarının Yıllık Raporu, 2016, 2017
- Chang, C.H, Lin, J. J, Lin, J.H and Chiang, M. C. (2010). "Domestic Open-End Equity Mutual Fund Performance Evaluation Using Extended TOPSIS Method With Different Distance Approaches", *Expert Systems with Applications*, 37, 6, June, 4642-4649.
- Dashti, Z.,Pedram, M.M. and Shanbehzadeh, J., (2010). "A Multi-Criteria Decision Making Based Method For Ranking Sequential Patterns", *International MultiConference Of Engineers And Computers Scientists*, March 17-19, 611-614.
- Demireli, E. (2010). "TOPSIS Çok Kriterli Karar Verme Sistemi: Türkiye'deki Kamu Bankaları Üzerine Bir Uygulama", *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 5/1, 101-112
- Evren, R., Ülengin, F. (1992). *Yönetimde Çok Amaçlı Karar Verme*, İTÜ Yayınlan, İstanbul.
- Dereli, T. ve Baykasoğlu, A. (2007). *Toplam Marka Yönetimi*, *Hayat Yayıncılık*, İstanbul.
- Erdil, T. Sabri ve Uzun, Yeşim (2009), *Marka Olmak*, 1. Baskı, *Beta Basım*, İstanbul.
- Feldwick, P. (1996). "Do We Really Need "Brand Equity?", *The Journal of Brand Management*, 4/1, 9-28.
- Feng, C. M and Wang R. T. (2000). "Performance Evaluation For Airlines Including The Consideration of Financial Ratios", *Journal of Air Transport Management*, 6/3, July, 133-142
- Haigh, D. (2007). "Brand Finance 250, The annual report on the world's most valuable brands", January, London.
- Hwang, C. L.. and Yoon, P., (1981). " Multiple Attribute Decision Making In: Lecture Notes in Economics and Mathematical Systems" , Springer-Verlag-Berlin.
- Kaas, K. P., (1990). *Langfristige Werbung und Brand Equity*, in *Werbeforschung und Praxiz*, 35 Jg, Nr.3, 48-52.
- Kandemir, T. ve Karataş, H. (2016). "Ticari Bankaların Finansal Performanslarının Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile İncelenmesi: Borsa İstanbul'da İşlem Gören Bankalar Üzerine Bir Uygulama (2004-2014)", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5/7, 1766-1776.
- Kaplan, R.S. (2003). *Strategic Performance Measurement and Management in Nonprofit Organizations*. *Non Profit Management & Leadership*. 11/3, 53-370
- Kırdar, Y. (2007). "Marka Stratejilerinin Oluşturulması; Coca-Cola Örneği", *Review of Social, Economic & Business Studies*, 3/4, 233-250.
- Lassar, W., Mittal, B. and Arun, S. (1995). "Measuring Customer-Based Brand Equity", *Journal of Consumer Marketing*, 12/4, 11-19.
- Lebas, M.J. (1995). "Performance Measurement And Performance Management", *International Journal of Production Economics*. 41/1-3, 23-35.
- Marangoz, M. (2007). "Marka Değeri Algılamalarının Marka Yayılmaya Etkileri", *Ege Akademik Bakış*, 7/2, 459-483.

- Neely, A. (1999). "The Performance Measurement Revolution: Why Now And What Next?", *International Journal of Operations & Production Management*, 19/2, 205-228
- Park, C. S. and Srinivasan, V. (1994). "A Survey-Based Method for Measuring and Understanding Brand Equity and Its Extendibility", *Journal of Marketing Research*, 31/5, 271-88.
- Nellis, J.G., McCaffery, K.M. and Hutchinson, R.W. (2000). "Strategic Challenges for European Banking Industry in the New Millennium", *The International Journal of Bank Marketing*, 18/2, 53-64.
- Ömürbek, N. ve Aksoy, E. (2016). "Bir Petrol Şirketinin Çok Kriterli Karar Verme Teknikleri İle Performans Değerlendirmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21/3, 723-756.
- Özgüven, N. (2011). "Kriz Döneminde Küresel Perakendeci Aktörlerin Performanslarının TOPSIS Yöntemiyle Değerlendirilmesi", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25/2, 151-162.
- Papasolomou, I. and Vrontis, D. (2006), "Using Internal Marketing to Ignite the Corporate Brand: The Case of the UK Retail Bank Industry", *Journal of Brand Management*, 14/1-2, 177-195.
- Pınar, M.; Girard, T. and Eser, Z. (2012), "Consumer-Based Brand Equity in Banking Industry: A Comparison of Local and Global Banks in Turkey", *International Journal of Bank Marketing*, 30/5, 359 – 375
- Sakarya, N. C. (2007). "Farklılaşmış Tasarımların Marka Değerine Katkısı", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul.
- Shankar, V., Azar, P. and Fuller, M. (2008). "BRAN*EQT: a multicategory brand equity model and its application at Allstate", *Marketing Science*, 27 (4): 567-84.
- Sevim, Uğur ve Eyüboğlu, Kemal (2016). Ticari Banka Performansının İçsel Belirleyicileri: Borsa İstanbul Örneği, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 17 (2) 2016, 211-223.
- Uygurtürk, H. ve Korkmaz, T. (2012). "Finansal Performansın TOPSIS Çok Kriterli Karar Verme Yöntemi İle Belirlenmesi: Ana Metal Sanayi İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7/2, 95-115
- Ustasüleyman, T. (2009). Bankacılık Sektöründe Hizmet Kalitesinin Değerlendirilmesi: AHS-TOPSIS Yöntemi. *Bankacılar Dergisi*, 69, 33-43
- Vazquez, R., Del Rio, A. B. and Iglesias, V. (2002). "Consumer-based brand equity: development and validation of a measurement instrument", *Journal of Marketing Management*, 18/1-2, 27-48.
- Vukotić, S.; Aničić, J.; Zakić, N. and Petrović, Ž. (2015). "The Role of Marketing and Brand in Banking", *International Journal of Process Management – New Technologies*, 3/4, 76-83.
- Wang, J.J., Jing, Y.Y., Zhang, C.F. and Zhao, J.H., (2009). "Review on Multi-Criteria Decision Analysis Aid in Sustainable Energy Decision -Making", *Renewable And Sustainable Energy Reviews*, 13, 2263-2278.
- Wood, L. (2000). "Brands and Brand Equity: Definition and Management", *Management Decision*, 38/9, 662-669.
- Yoo, B. and Donthu, N. (2001). "Developing and Validating a Multidimensional Consumer Based Brand Equity Scale", *Journal of Business Research*, 52/1, 1-14.
- Yoon, K.P. and Hwang, C. (1995). *Multiple Attribute Decision Making: An Introduction*, Sage University Paper Series on Quantitative Applications in The Social Science, 07-104. Thousand Oaks.CA:Sage
- Yurdakul, M. ve İç, Y.T (2003). "Türk Otomotiv Firmalarının Performans Ölçümü ve Analizine Yönelik TOPSIS Yöntemini Kullanan Bir Örnek Çalışma", *Gazi Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 18/1, 1-18
- Yükçü, S. ve Atağan, G.(2010). "TOPSIS Yöntemine Göre Performans Değerleme", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 45, 28-35.
- Yüksel, Ü. ve Yüksel, A. (2005). *Marka Yönetimi ve Marka Değerinin Ölçülmesi*, 1.Baskı, Beta Basım, İstanbul.



Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:13.09.2018 ✓Accepted/Kabul:12.10.2018

DOI: 10.30794/pausbed.459746

Araştırma Makalesi/ Research Article

Aksay, B., (2019). "Türkiye’de Kadın Girişimciliğinin Son 10 Yılı: Alanyazın Taraması ve Öneriler", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 35, Denizli, s. 35-51.

TÜRKİYE’DE KADIN GİRİŞİMCİLİĞİNİN SON 10 YILI: ALANYAZIN TARAMASI VE ÖNERİLER

Bilge AKSAY*

Özet

Bu çalışmanın amacı Türkiye’de kadın girişimciliği konusunda son on yılda yazılmış akademik makaleleri inceleyerek alanyazındaki gelişmelere ve boşluklara dikkat çekmektir. Bu amaçla TR Dizin kapsamındaki akademik dergilerde odak noktası kadın girişimciliği olan bilimsel makaleler sistematik alanyazın taraması yöntemiyle incelenmiştir. Niceliksel açıdan, kadın girişimciliğindeki gelişmelere paralel akademik çalışmaların yürütülmediği görülmüştür. Analiz kapsamındaki makalelerin; araştırma amacı, örneklem, araştırma yöntemi itibarıyla Batı yazınından farklı olduğu, Batıda nicel araştırmaların ağırlıklı olmasına karşılık, Türkiye’de yerel dinamiklerin de dikkate alındığı görülmüştür. Kadın girişimciliği alanı henüz gelişme aşamasında olduğundan, makalelerin büyük bölümü belirli bir teoriye atıf yapmadan, betimsel nitelik göstermektedir. Çalışma kapsamında alanyazın taramasından yola çıkılarak gelecekteki çalışmalara yönelik araştırma konusu, yöntem ve teori bağlamında öneriler sunulmaktadır.

Anahtar kelimeler: *Kadın girişimciliği, alanyazın taraması.*

THE LAST TEN YEARS OF WOMEN ENTREPRENEURSHIP IN TURKEY: SYSTEMATIC LITERATURE REVIEW AND RECOMMENDATIONS

Abstract

The aim of this study is to categorize and to draw attention to the progress and gaps in Turkish women entrepreneurship literature by examining the articles for the last ten years. With this aim, scientific articles focusing on women entrepreneurship that are published in TR indexed journals are studied with systematic literature review method. It has been noted that the number of the scientific articles could not catch the quantitative increase in women entrepreneurship practices in Turkey. Based on the classification of the articles according to their samples, aims and research methods, it has been found that Turkish literature differs from Western literature. The former takes local dynamics into consideration whereas the latter mostly use quantitative methods from the positivist paradigm. Turkish women entrepreneurship literature, still in its progress stage, is seen to be mainly descriptive in its nature without referring to any specific theory. Within the scope of the study, based on the findings of literature review, suggestions and implications are proposed regarding research subjects, methodologies and theories.

Keywords: *Women entrepreneurship, Literature review.*

* Dr. Öğretim Üyesi, Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, ADANA.
e-posta: baksay@adanabtu.edu.tr, (orcid.org/ 0000-0002-0563-7778)

1. GİRİŞ

2016 yılı itibariyle 74 ülkede 163 milyon kadın girişimci olduğu tahmin edilmektedir (Monitor, 2017). Türkiye’de 1989 yılında 15 bin işveren, 443 bin işveren kadın bulunurken; 2017 yılında kadın işveren sayısı 95 bine, kendi hesabına çalışan ise 707 bine çıkmıştır. Ülkemizde sahibi kadın olan ferdi mülkiyet işveren girişimlerin oranı %18,7’dir (TÜİK, 2017). Bu oranla Türkiye Avrupa genelinde en düşük kadın girişimciliğinin görüldüğü ülkedir (European Union, 2014). Avrupa Birliği Komisyon raporuna göre Türkiye’de kadın girişimcilerin %69’u 25-49 yaş arasında, %82’si düşük düzeyde eğitim almıştır. %45’i ise ev işleri, başka bir işte çalışma gibi nedenlerle kısmi zamanlı olarak girişimcilik faaliyetinde bulunmaktadır. Nitekim Avrupa’da kadın girişimcilerin haftada ortalama çalışma saati 36,4 saat iken, Türk kadın girişimciler ortalama 34,3 saati girişimlerine ayırmaktadır (Snijders, 2014). 2014 yılı verilerine göre Türkiye’de kadın girişimciler ağırlıklı olarak güzellik salonu, kuaför, restoran işletmeciliği, gayrimenkul kiralama ve satma alanlarında faaliyet göstermektedir (Boudet, 2014). Ancak gerek dünyada, gerekse Türkiye’de kadın girişimciliğindeki hızlı artışa rağmen, konunun akademik çalışmalarda yeterince tartışılmadığı görülmektedir (De Bruin, Brush ve Welter, 2007).

Kadın girişimciliği konusunda ilk akademik çalışmalar Amerika’da 1970’lerin ortasında, Kanada’da 70’lerin sonlarında, İngiltere’de ise 1980’li yıllarda yapılmıştır (Stevenson, 1986). Türkiye’de kadın çalışmalarının dünyadaki kadın hareketine paralel olarak 1970’li yıllarda başladığı görülmektedir. 1980’lerden itibaren kadının toplumsal hayatta etkinliğinin artmasına bağlı olarak kadınları temele alan araştırma soruları sorulmaya başlanmıştır (Arat, 1996). Kadın girişimciliği alanında Arat (1993), Yüceer, Eray ve Çakar (1995), Ertübe ve Özgen (1993), Goffee, Scase ve Fethi (1992), Ecevit (1993), Saray (1993) tarafından öncü çalışmalar yapılmıştır. TR Dizin kapsamında ilk çalışmalar 2005 yılında gerçekleştirilmiştir (Bedük, 2005; Yağcı ve Bener, 2005).

Yurt dışında kadın girişimciliğini ele alan literatür taraması çalışmalarının (Brush, De Bruin ve Welter, 2009; Carter, Anderson ve Shaw, 2001; Hart, Gatewood, Brush ve Carter, 2003; Jennings ve Brush, 2013; Sullivan ve Meek, 2012; Yadav ve Unni, 2016) alanyazındaki boşluklara dikkat çektiği ve bilimin kümülatif doğası sayesinde yeni bilginin üretilmesine ve araştırma sorularının sorulmasına yardımcı olduğu görülmektedir (De Bruin, Brush ve Welter, 2006). Türkiye’de girişimcilik konusunda literatür taraması çalışmalarının (Gül ve Yıldız, 2015; Karadal, Duman ve Saygın; Örgü, 2009) bulunmasına karşılık, özellikle kadın girişimciliğine odaklanan alanyazın araştırmasına rastlanılmamıştır.

Bu çalışmanın amacı son on yıllık dönemde kadın girişimciliği alanında yapılan akademik makaleleri incelemektir. Bu amaçla Türkiye’de 2007-2017 yılları arasında TR Dizin’de yer alan makalelerde “kadın girişimciliği” anahtar kelimeleri taranmıştır. Webster ve Watson (2002)’un önerdiği aşamalar ile Henry, Foss ve Ahl (2016)’ın kullandığı yöntem takip edilerek yapılan keşifsel alanyazın taramasının temel amaçları şunlardır:

- Kadın girişimciliği konusunda detaylı alanyazın araştırmasıyla akademik çalışmaların içeriğini tespit etmek,
- Makaleleri araştırma türü, analiz yöntemleri, örneklem türü ve özellikleri, teori, amaç, konular ve sonuçları itibariyle tasnif etmek,
- Gelecekteki çalışmalara ışık tutabilmek amacıyla alanyazındaki eksiklikleri belirlemek,
- Benzer alanlarda çalışan araştırmacılara özet sunarak ortak bilimsel çalışmalara zemin hazırlamak,
- Elde edilen bilgiler ışığında politika yapıcılara fayda sağlanması beklenmektedir.

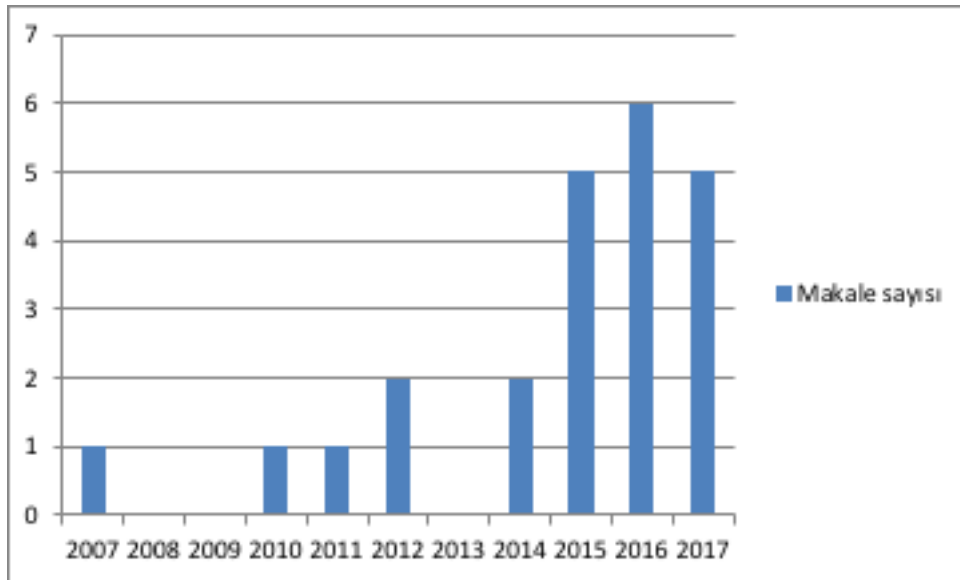
2. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Literatür taraması aşamasında 2007-2017 yılları arasında TÜBİTAK ULAKBİM tarafından geliştirilen, Fen Bilimleri ve Sosyal Bilimler alanlarında makaleler içeren bibliyografik / tam metin bir veri tabanı olan TR Dizin’de yer alan akademik makaleler dikkate alınmıştır. Yurt dışında kadın girişimciliği alanında yapılan çalışmaların ağırlıklı olarak girişimcilik dergilerinde toplanmasına ve literatür taraması çalışmalarının (Brush vd., 2009; Sullivan ve Meek, 2012) söz konusu dergileri kapsayacak şekilde yapılmasına karşın, Türkiye’de kadın girişimciliği konusundaki makalelerin farklı dergilerde yayımlandığı görülmüş, belirli dergiler yerine dizin taraması yapılmıştır.

TR Dizin'in seçilme nedenleri arasında Türkiye'de üretilen akademik bilgiye erişim kolaylığı ve Yüksek Öğretim Kurulu ile Üniversitelerarası Kurulun atama ve yükseltmelerde kabul ettiği bir "dizin" olması ve belli kriterleri sağlayan bilimsel dergilerin bulunması (ULAKBİM, 2018) gelmektedir. Aynı zamanda 2017 yılı itibariyle sosyal bilimler başlığı altında 60 adet akademik dergi taranmakta, bu sayı da literatür araştırmasının kapsamı için yeterli görülmektedir. Arama esnasında doküman türü olarak makale, proje, rapor, bildiri, çeviri seçenekleri arasından makale seçilerek, taramanın daha homojen yapıda olması amaçlanmıştır. Yurt dışındaki alanyazın makaleleri (Brush vd., 2009; Gorman, Hanlon ve King, 1997; Henry vd., 2016; Jennings ve Brush, 2013) dikkate alınarak "kadın", "girişimci", "kadın girişimci" ve bu kavramların kombinasyonları ile işletme sahibi, kendi hesabına çalışan anahtar kelimeleri de aratılmıştır. Söz konusu makaleler, temel konusu veya araştırma soruları cinsiyet ve girişimcilik ise araştırmaya dâhil edilmiştir. Temel konusu kadın girişimciliği olmamakla birlikte sadece anahtar kelimeleri kullanan makaleler, cinsiyeti sadece kontrol değişkeni olarak ele alan makaleler tarama dışı bırakılmıştır (Brush vd., 2009). Tarama sonucu 23 adet makale belirlenmiştir. Makaleler yazar/ları, yıl, araştırma türü, örnekleme, veri toplama ve analizi yöntemleri, örneklem sayısı ve özellikleri, temel alınan teori, araştırma amacı ve temel bulgular şeklinde sınıflandırılmıştır. Araştırma türünün incelenmesinin nedeni nicel ve nitel araştırma yöntemlerinin farklı araştırma sorularına cevap verebilme özelliğinden kaynaklanmaktadır. Temel alınan teori başlığı altında makale içinde açıkça teori kelimesinin yahut feminist perspektif gibi bir teoriyi işaret eden yorumların bulunmasına göre sınıflama yapılmıştır. Araştırmaların amaçları makalelerden doğrudan alıntı ile tablolastırılmıştır. Araştırmaların temel bulgularının özetlenmesi esnasında demografik bulgulardan ziyade araştırma soruları dikkate alınmaya çalışılmıştır. Temel bulgular araştırmaların sonuç bölümlerinden doğrudan alıntılanmıştır (Bknz Tablo 1).

3. BULGULAR

2007-2017 yılları arasında TR Dizin kapsamında kadın girişimciliğini konu alan yayınlar incelendiğinde ilk çalışmanın 2005 yılında yapıldığı, 2015 yılına kadar sınırlı sayıdaki çalışmaların 2014 yılından sonra arttığı görülmektedir. Ancak 60 dergi göz önüne alınarak gerçekleştirilen yazın taraması çalışmasında toplamda 23 makale yayınlanmış olması, aslında kadın girişimciliği konusunda alanyazında boşluk olduğuna da işaret etmektedir. Ayrıca 2017 yılında yayımlanan makale sayısı 2015 ve 2016 yılları ile kıyaslandığında azalmıştır. 2008, 2009 ve 2013 yıllarında kadın girişimciliğini odak noktasına alan makale bulunamamıştır.



Şekil 1: TR Dizin'de yayımlanan makalelerin yıllara göre dağılımı

Yazın taraması kapsamındaki makalelerin yayınlandıkları akademik dergiler incelendiğinde makalelerin farklı dergilerde yer aldığı, sadece Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi'nde 2014 ve 2015 yıllarında olmak üzere iki makalenin yer aldığı görülmektedir.

3.1. Araştırma Türü, Örnekleme, Veri Toplama ve Analiz Yöntemleri

Araştırma yöntemleri itibarıyla makalelerin 8'inde nitel, 13'ünde nicel, 2'sinde karma yöntem kullanılmıştır. Bu durum pozitivist bakış açısının genelde egemen olduğu ve son yıllarda nicel araştırmaların ağırlık kazandığı izlenimini doğurmaktadır. Diğer taraftan 12 makalede betimsel istatistiklerin kullanılmış olması, alanyazının henüz başlangıç aşamasında olduğunu göstermektedir. Çünkü betimleyici istatistikler, elde edilen verinin ne olduğunu tanımlamakta kullanılmaktadır (Trochim ve Donnelly, 2001). Kadın girişimciliği alanı hala teori geliştirme aşamasında olduğundan, karmaşık insan doğası ile çevre arasındaki ilişkileri ve etkileşimi açıklamada nitel çalışmalar ön plana çıkmaktadır (Stevenson, 1990: 442). Bu nedenle nitel ve karma yöntemle yapılan çalışmalar, Türkiye'nin sosyo-kültürel yapısı içinde kadın girişimcilerin dinamiklerini anlayabilmek adına oldukça önemlidir. Araştırma kapsamındaki üç makalenin sistematik olmayan genel değerlendirme yöntemiyle tematik ve kavramsal analize dayandığı görülmüştür. Genel değerlendirme yöntemi, alanyazının durumunu ve özelliklerini özetlemek amacını taşır. Genel değerlendirme makaleleri özellikle konu hakkında detaylı bilgi sahibi olmayan kişiler için konunun özetini sunması açısından değerlidir (Grant ve Booth, 2009: 94).

Tablo 1: Kronolojik sırada kadın girişimciliği konusunda yazılan makalelerin özeti

No	Yazar/ lar ve yıl	Araştırma türü	Örnekleme, veri toplama ve analiz yöntemleri	Örneklem sayısı ve özellikleri	Temel alınan teori	Araştırma amacı	Temel bulgular
1	Kayalar ve Ömürbek (2007)	Nitel	Yüz yüze anket, frekans analizi, T testi, ki kare analizi	Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF, İşletme bölümünde 69 son sınıf öğrencisi	Girişimcilik teorisi	Potansiyel girişimciler olarak görülen üniversite öğrencileri arasında cinsiyetin risk alma üzerindeki etkisi	Öğrencilerin kendi işlerini kurarken karşılaşacakları engellerin başında gerekli sermayeyi bulamama ve tecrübe eksikliği gelmekte, öğrencilerin risk almaya yatkınlığının güçlü olmadığı, kız öğrencilerin erkek öğrencilerden risk alma konusunda farklı düşünmedikleri, düşünce aşamasında girişimciliği tercih etmede cinsiyet farklığının önemli bir rol oynamadığı bulgulanmıştır.
2	Soysal (2010)	Nitel	Genel değerlendirme	-	-	Kadınların Türkiye perspektifinden, girişimcilik faaliyetlerinde karşılaştıkları engelleri ve yaratacakları fırsatları kuramsal bir çerçevede ele almak	Kadın girişimciliğinin, ekonomik ve toplumsal hayatta önemli yarar ve fırsatlar yaratarak, kendi ülke ekonomilerini geliştirmede ve iş yaratımında önemli katkılar sağladığı belirtilmiştir.
3	Çalvyurt (2011)	Nitel	Yüz-yüze görüşme, yarı yapılandırılmış görüşme formu, frekans analizi	Edirne Sanayi ve Ticaret Odası Kadın Girişimciler Kurulunda üye ve KOBİ sahibi olan 9 kadın girişimci	Portfolio teorisi	Kadınlar tarafından yönetilen küçük ve orta boy işletmelerde, kadın girişimcilerin sahip oldukları finansal bilgi düzeyinin ölçülmesi	Kadın girişimcilerin cinsiyet ayrımcılığına uğramadığı ancak finansal bilgi düzeylerinin yetersiz olduğu belirtilmiştir.
4	Fidan ve Nam (2012)	Nitel	Yüz yüze görüşme, derinlemesine mülakat (yarı yapılandırılmış mülakat tekniği) ve yerinde gözlem	Sakarya'nın Taraklı ilçesinde evlerini turizm işletmesi haline getiren 50 kadın girişimci	-	Kırsal turizmde kadının yerini ve etkinliği, kadınların; faaliyet alanları ve çalışma biçimlerinin, bilgi ve deneyimlerini turizm unsuru olarak kullanma yetenekleri ve bölgenin gelişimine katkıları	Kadınlar teşvik ve zorunluluk nedenleriyle işletme kurmaktadır. Çekingenlik ve eğitimsizliğin verdiği içe kapanıklık, gelir düzeyinin düşük olması öncelikli sorunlar arasındadır. Kadın girişimci aile içinde ve sosyal alanda özgüven kazanmıştır.
5	Ganesan (2012)	Nitel	Kolayda örnekleme, anket, güvenilirlik, korelasyon analizi	Hindistan'ın Bangalore ve Chennai bölgesinde sivil toplum kuruluşuna üye gıda sektöründe faaliyet gösteren 32 kadın girişimci	Motivasyon teorileri	Kadın girişimciliğinde etkili olan demografik, psikosozal ve psikogirişimsel değişkenleri ve aralarındaki ilişkileri tanımlamak	Kadın girişimcilerin yaşları ve teknik eğitim düzeyleri arttıkça iç kontrol odaklılıkları artmaktadır. Gelir düzeyi, eğitimi düşük ve profesyonel bağlantıları az olan kadın girişimcilerin girişimcilik beklentilerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

6	Uluköy ve Bayraktaroglu (2014)	Nitel	Kolayda örnekleme, anket, Frekans analizi, güvenirlilik analizi, ANOVA	Adıyaman ve Balıkesir'de bulunan 84 kadın girişimci	Sosyoloji	Kadınların iş hayatına girmelerinin erkek girişimciler tarafından nasıl karşılandığı ve kadın girişimcilere yönelik ne tür baskılar uygulandığı	Kadın girişimciler kredi yerine özkaynaklarıyla işletme kurmaktadır. Kadın girişimcilerin demografik özelliklerine göre karşılaştıkları zorluklar itibarıyla anlamlı farklılık bulunmamaktadır.
7	Yirik ve Yıldırım (2014)	Nitel	Tesadüfî örnekleme, anket, frekans analizi, güvenirlilik analizi, Kruskal-Wallis, Mann-Whitney U	Antalya'da faaliyet gösteren 138 kadın girişimci	-	Turizm sektöründeki kadın girişimcilerin bireysel değerlerinin demografik özellikleri açısından incelenmesi	Kadın girişimcilerin eğitimlerine göre başarı değerlerinde, girişim yaşları hazırlık değerlerinde fark yokken, işletme büyüklüğüne göre bütün değerlerinde farklılık bulunmuştur.
8	Germir (2015)	Nitel	Genel değerlendirme	-	-	Kadın ve erkek girişimciler arasında sosyo demografik özellikleri itibarıyla fark olup olmadığının araştırılması	Engelli girişimcilere devlet tarafından finansal ve teknik destek verilmeli, kadınların iş yaşamına katılımı ve çocuk bakımı konusundaki destekler ile kadınların işgücüne katılımı artırılmalıdır.
9	Çabuk, Sudaş ve Araç (2015)	Nitel	Kolayda örnekleme, yüz yüze görüşme, anket, frekans analizi	Adana'da faaliyet gösteren 100 kadın girişimci	-	Kadın girişimcilerin iş kurma ve yürütme sürecinde yaşadıkları zorlukların, hangi alanlarda eğitim ve destek ihtiyacı duyduklarının, hangi finansal desteklerden yararlandıklarının ve markalaşma çabalarının tespit edilmesi	Maddi gereksinimler nedeniyle girişimci olan kadınlar, şahsi kazançlar ve aile üyelerinden alınan borçlar ile iş kurmaktadır. Büyük çoğunluğu okul hayatından sonra ve iş kurmadan önce tam zamanlı çalışan kadın girişimciler, iş deneyimlerinin kurulan iş konusunda bilgi sahibi olmalarını, tecrübe edinmelerini, profesyonelliklerini ve özgüvenlerini artırdığını belirtmiştir. Kadın girişimciler yönetim becerileri, pazarlama, satış ve fikir üretme/ürün inovasyonu konularında olumlu görüş belirtmiştir.
10	Bozoğlu ve İnel (2015)	Karma yöntem	Derinlemesine görüşme, anket, güvenirlilik, Mann-Whitney U, Kruskal Wallis sınınamaları, Spearman'ın korelasyonu	Yalova'da Ticaret ve Sanayi Odası Kadın Girişimciler Kurulu'na kayıtlı 15 kadın girişimci	-	Kadın girişimcilerin iş-aile ve aile-iş bağlamında yaşadıkları çatışma zaman, gerginlik, davranış ve enerji boyutları ile incelenmesi; girişimin özellikleri ve girişimci profiline ait özgüven, risk alma ve inovatif olma özellikleri ile ilişkisinin araştırılması	Girişimin yaşı 1-5 yıl arasında olanlar, tüm boyutlar dikkate alındığında (zaman, gerginlik, davranış ve enerji) daha fazla iş-aile çatışması yaşamaktadır. Zaman yeterliliği yüksek olan kadın girişimcilerin daha az aile-iş çatışması yaşadıkları belirlenmiştir.
11	Najimudinova (2015)	Nitel	Genel değerlendirme	-	-	Bağımsızlık sonrası ve günümüzde olmak üzere iki farklı dönemde Kırgızistan'da kadın girişimciliğinin genel durumu ve dinamizi, kadınları girişimcilğe motive eden faktörler, karşılaştığı engeller ve perspektifleri	Kırgızistan'da kadın girişimciliğini engelleyen faktörlerin sosyo-kültürel nitelikte olmadığı, daha çok ülkedeki genel makro-ekonomik sorunlardan kaynaklandığı ifade edilmiştir.

12	Tömen ve Sarvan (2015)	Nicel	Kolayda örnekleme, yüz yüze görüşme yöntemi, anket, frekans analizi	Türkiye Grameen Mikrofinans Programı (TGMP) Antalya şubesinden kredi kullanan 67 kadın girişimci	-	Mikrofinans programlarının, hedeflerini ne ölçüde gerçekleştirdikleri	Aileleri ile birlikte aylık sınırı ile yoksulluk sınırı arasında, genellikle kiralık bir evde yaşamakta oldukları, temel gıda maddelerini almakta zorlandıkları, mikrokredi ile evde el becerisine dayalı ürünler ürettikleri veya hazır ürünler satmakta oldukları ve mikrokredi kullanımının bu kadınları henüz yoksulluktan kurtarmaya veya girişimci yapmaya yeterli olmadığı tespit edilmiş ve Kadın Girişimciliğini Geliştirme İşbirliği Modeli sunulmuştur.
13	Aşkın ve Barış (2016)	Nicel	Kasti örnekleme, yüz yüze görüşme yöntemi, anket, frekans analizi	Tokat'ta faaliyet gösteren 43 kadın girişimci	-	Kadın girişimciliğinde sosyal sermayenin etkisi	Kadın girişimcilerin istihdama katılmalarında, iş kurma ve sürdürme aşamalarında aileleri, akrabaları ve arkadaşlarından oluşan güçlü bağlar olarak adlandırılan sosyal sermaye faktörünün etkili olduğu ancak kadın girişimciler için kaynakların elde edilmesi ve başarılı olmalarında güçlü bağlara nazaran daha fazla fırsat sunan ve kamu kurum ve kuruluşları, sivil toplum kuruluşları, üniversiteler, meslek kuruluşları ve sektördeki diğer firmalarla işbirliği anlamındaki, zayıf bağların yetersiz olduğu belirlenmiştir.
14	Turan ve Hepkul (2016)	Nicel	Tabakalı örnekleme, yüz yüze görüşme, anket, frekans analizi, güvenilirlik, çapraz tablolar, Mann-Whitney Testi and CHAID analizi	1269 mikro işletme	-	Kadın ve erkek girişimcilerin profillerinin belirlenmesi ve motivasyon faktörleri itibarıyla aralarında fark olup olmadığının araştırılması	Kadın girişimcilerin motivasyon faktörlerinden boş zaman değerlendirme, sosyal statü elde etme ve aile işinin devamlılığını sağlama konularında erkeklere göre istatistik olarak anlamlı farklılıklar göstermektedir. Kadın girişimciler ile erkek girişimciler arasında gelir elde etme motivasyonunda farklılık bulunmamaktadır.
15	Cetin, Fernandez-Zubieta ve Mulatero (2016)	Nicel	İkincil veri, frekans analizi, çok değişkenli lojistik regresyon	Avrupa ve Dünya Değerler anketi-4 kesitsel veri seti	Sosyal sermaye teorisi	Avrupa'da kadın girişimciliğinde resmi ve gayri resmi sosyal sermayenin etkisi	Kadınların iş hayatının ilk yıllarında girişimci olma olasılıkları daha yüksektir. Kadın girişimciliğini evlilik ve gayri resmi sosyal sermaye girişimciliği pozitif yönde, çocuklar negatif yönde etkilemektedir. Kadın girişimciler erkeklere kıyasla resmi sosyal sermayeden daha fazla yararlanmaktadır.
16	Albayrak (2016)	Nicel	Rastgele örnekleme, yüz yüze görüşme, yarı yapılandırılmış görüşme formu, frekans analizi	Yalova Girişimci Kadınlar Derneği'nden kredi alan 8 kadın girişimci	-	Kadın yoksulluğunun azaltılması yönünde kadınların girişimciliğinin desteklenmesinin önemine dikkat çekilerek, girişimci kadınların yoksullukla mücadelesinde mikro kredilerin bu amaca hizmet edip etmediğini tespit etmek	Kadınlar hane gelirinin arttırılması yönündeki zorunluluklar ve ekonomik bağımsızlığa bağlı olarak sosyal bağımsızlık kazanma amacıyla girişimci olmaktadır. Kadın girişimcilere verilen mikro kredilerin istenilen amaca ulaşması için girişimin kendi kendine yetebileceği süreye kadar ve miktarda kredi verilmelidir.

17	Ankan (2016)	Nitel	Rastgele örnekleme, online anket, frekans analizi, güvenilirlik, faktör analizi, lojistik regresyon	Bursa'da ez az iki kişinin istihdam edildiği firma sahibi 90 kadın	-	Bursa'daki kadın girişimcilerin mevcut faaliyetlerini tespit etmek, girişimci olma nedenlerini belirlemek, başarı veya başarısızlıklarına etki eden faktörleri ortaya çıkarmak	Kurumsal engeller, gerekli finansmana ulaşamamak, sermaye eksikliği başarıyı azaltan, kurumsal destek ve girişimci özellikleri ise başarıyı artıran anlamlı ve etkili değişkenlerdir. Kurumsal yönlendirme ve rol modeller artırılmalıdır.
18	Koparan ve Kahraman (2016)	Nitel	Kasti örnekleme, yarı yapılandırılmış görüşme formu üzerinden derinlemesine mülakat	Amasya ilinde KOSGEB kapsamında eğitim almış 30 kadın girişimci	-	Girişimcilik programlarından yararlanan kadınların girişimci olma sebepleri ve bu süreçte karşılaştıkları sorunların tespiti	Kadınlar kendi işinin patronu olmak, başkalarından emir almamak, istedikleri işte çalışmak, para kazanma ve refah içinde yaşama isteğiyle girişimci olmaktadır. Öncelikli sorunlar finans erişim ve cinsiyet eşitsizliğidir. Büyük çoğunluğu KOSGEB hibesinden faydalanmamıştır.
19	Karaturhan, Ünsal, İssabek ve Güler (2017)	Nitel	Tabakalı örnekleme, yüz yüze anket, frekans analizi	İzmir ili Aliağa ilçesi kırsalında yaşayan 65 kadın (30 girişimci+35 girişimci olmayan kadın)	-	İzmir Aliağa ilçesi kırsalında yaşayan kadınların girişimci olma kararını etkileyen faktörleri ortaya koymak, mevcut girişimcilik faaliyetlerinin tespiti girişimcilik önündeki engeller ve çözüm önerileri	Kuruluş sermayelerini büyük ölçüde kendi birikimleriyle karşıladıkları, çoğunlukla ticaret sektöründe, orta yaş diliminde, yarısına yakınının eğitimlerinin genelde ilköğretim düzeyinde olduğu, en önemli sorunun sermaye temini olduğu belirtilmiştir. Kadın girişimcilerin mesleki açıdan eksiklikleri tamamlanmalı ve onlara mesleklerinde gerekli olan araç ve gereçlerin kullanımını öğretilmelidir.
20	Akyol (2017)	Karma	Tam sayım, yapılandırılmış görüşme yöntemi ve anket, frekans analizi	Artvin il merkezi ve ilçelerindeki 41 girişimci kadını	-	Girişimci kadının çalışma hayatlarında neler yaşadıkları, nasıl bir yaşam mücadelesi verdikleri betimlenmesi	Artvinli girişimci kadınların iş hayatlarında karşılaştıkları sorunlar aile ve çevre baskısı, sermaye bulma zorluğu, özgüven eksikliği ve önyargı şeklinde sıralanmaktadır.
21	Çiççi ve Sağır (2017)	Nitel	Yüz yüze yarı yapılandırılmış görüşme, Zmat	8 üniversite öğrencisi	Neoliberalizm, feminizm	Kadın girişimciliğinde toplumsal cinsiyet kalıplarının neoliberal söylemin ürettiği bir alanda ne derece etkili olduğu	Cinsiyet kalıplarına yapılan atıfların ataerkil toplumsal yapıyı koruyucu nitelikte olduğu belirlenmiştir.
22	Dudu Karaman ve Ay (2017)	Nitel	Frekans analizi	Merzifon'daki kadın girişimciler N=belirtimemiş	-	Kadın girişimcilerin kültür boyutları ile kadın olmaktan kaynaklanan zorlukları aşabileceklerine ilişkin inançları arasındaki ilişki	Kadın girişimciler, ideali gerçekleştirmek için işyeri açan bekâr, ailelerinden destek alan özgüveni girişimcilik nedeniyle artan kişilerdir. Kadın girişimciler teşvik edilmelidir.
23	Mert (2017)	Nitel	Kolayda örnekleme, derinlemesine mülakat, yarı yapılandırılmış görüşme, frekans analizi	128 ev hanımı	-	Ev hanımlarının olası girişimcilik faaliyetlerinde nasıl bir iş planı oluşturacakları	Ev hanımlarının büyük bölümü ev yemektikliği ve konfeksiyon alanında girişimci olmayı düşünmektedir.

Makaleler incelendiğinde çok değişkenli istatistiki yöntemlerin kullanıldığı Çetin vd. (2016)'nin çalışması hariç olmak üzere hepsinin birincil verilerle gerçekleştirildiği görülmektedir. Örneklem yöntemlerini açıkça belirten makaleler Tablo 1'de gösterilmiştir, ancak bazı çalışmaların örneklem yöntemlerini ve/veya veri toplama yöntemlerini belirtmedikleri görülmüştür. 5 makalede kolayda örneklem, ikişer makalede tabakalı ve kasti örneklem metodu kullanılmıştır.

Çitçi ve Sağır (2017)'in üniversite öğrencileri üzerinde nitel araştırma yöntemlerinden ZMAT tekniğiyle gerçekleştirdiği araştırma oldukça dikkat çekicidir. Kolajlar üzerinden kadın girişimciliğine bakış açısının yorumlandığı araştırma sonuçları, metaforlar aracılığıyla sınıflandırılmıştır. Kadın girişimcilerin özellikleri ve motivasyonları, işe başlama, işletme sahipliği, finans, cinsiyet ve sosyal ağlar, performans ve büyüme konuları incelenmiştir. İlgili konularda katılımcılardan sorulara/sorunlara bakış açılarını resimlerle anlatmaları istenmiş, böylece katılımcıların kadın girişimcilere bakış açısı ortaya konulmuştur. Araştırma bulgularına göre kadın girişimciler, erkekleri tamamlayacak, şık ve güzel, toplumsal rollerine uygun sektörlerde faaliyet gösteren, ailesini önceleyen ve şefkat sahibi, çocukları için kendini feda etmeye hazır kişilerdir. Araştırma bulguları kadın girişimcilerin öncelikle toplumsal rol baskısıyla karşılaştıklarına işaret etmektedir. Aynı zamanda bu yönüyle çalışma, Batı'da son zamanlarda tartışılmaya başlanan "kadın girişimci kimdir?" (Ahl ve Marlow, 2012) sorusuna ilişkin sosyo-kültürel analiz içermektedir.

Kadın girişimciliği konusunda yurt dışında yapılan çalışmaların büyük bölümü kadın ve erkek girişimcileri karşılaştırarak erkek egemen söylem üzerinden kadın girişimcileri değerlendirirken (Ahl, 2006), yapılan alanyazın çalışmasında ilgili araştırmaların Batı yazınından farklı olarak yerele ve "kadın" konusunda odaklandığı görülmüştür. Bu nedenle de makalelerin %62'sinde betimsel istatistikler kullanılmıştır. Ancak yöntem itibarıyla bazı araştırmaların amaçları arasında "ilişki" ve "etki" ifadeleri bulunmasına karşılık, analiz yöntemlerine bakıldığında betimsel istatistiklerin kullanıldığı görülmüştür

3.2. Örneklem Sayısı ve Özellikleri

Kadın girişimciler konusundaki araştırmalar genelde birincil verilerle, sadece bir çalışma (Çetin vd., 2016) ikincil veri ile gerçekleştirilmiştir. Kadın ve erkek girişimcileri karşılaştıran bir çalışma (Turan ve Hepkul, 2016) dışında, örneklem büyüklükleri 8 ila 100 arasında değişmektedir. Analiz birimi itibarıyla makaleler incelendiğinde "girişimci kadın"ın odak noktası olduğu görülmektedir. İncelenen makalelerinin hiçbirinde kadın girişimciliği grup bazında ele alınmamış, kadının girişimciliğine ve/veya yöneticiliğine dair dinamikler tartışılmamıştır.

Yurt dışındaki literatür taraması çalışmalarında kadın girişimcileri karşılaştırmaya dayalı çalışmalar ağırlıkta iken (Ahl, 2006), bu araştırma kapsamında kadın ve erkek girişimcileri karşılaştıran iki çalışmaya (Germir, 2015; Turan ve Hepkul, 2016) rastlanmıştır. Bu çalışmalardan ise sadece biri görgüldür (Turan ve Hepkul, 2016) ve kapsamlı analizlerin yapıldığı çalışmada 1269 mikro işletme üzerinde analizler gerçekleştirilmiştir.

Görgül 18 çalışmadan 17'si kesitsel veri ile yapılmıştır. Belirli bir bölgedeki kadın girişimcileri hedef alan çalışmaların büyük bölümü ekonomik açıdan görece gelişmiş bölgelerden elde edilen verilere dayanmaktadır. Uluköy ve Bayraktaroğlu (2014)'nin çalışması Güney Doğu Anadolu bölgesinden kadın girişimcileri de incelemesi nedeniyle dikkat çekicidir. İki çalışma ise ekonomik açıdan çok fazla gelişmemiş ilçelerdeki kadın girişimcilerin zorunluluktan girişimci olduğuna vurgu yapmaktadır.

İki çalışma hariç olmak üzere görgül araştırmalarda örneklem hedefinin hangi kriterler dâhilinde seçildiği açıkça belirtilmemiştir. Moore (1990)'un da belirttiği gibi, örneklem hedef seçimindeki bu belirsizlik, farklı demografik özelliklere sahip, farklı bölgelerde bulunan kadın girişimcilere yönelik çıkarımların genellenebilirlik özelliğini zedelemektedir.

3.3. Temel Alınan Teoriler

Ahl (2006)'ın yaptığı literatür taramasında makalelerin %45'inin belirli bir teoriyi temel almadığı ifade edilirken, bu çalışmada makalelerin %76'sında belirli bir teoriye atıf yapılmadığı görülmüştür. Bu durum Türkiye'de kadın girişimciliği alanyazının henüz başlangıç aşamasında olduğuna, dolayısıyla da araştırmaların belirli bir teori çerçevesinde kavramları tartışmak, değişkenler arasındaki ilişkileri irdelemek yerine kadın girişimciliğinin

doğasını ve bağlamını anlamaya yönelik yapıldığına işaret etmektedir. Girişimcilik teorisi kapsamında Kayalar ve Ömürbek (2007) risk alma durumunun girişimci olması beklenen İşletme bölümü öğrencileri arasında ne düzeyde bulunduğunu ve cinsiyet bakımından fark olup olmadığını araştırmış ve farklılık bulunmadığına işaret etmiştir. Portfolyo teorisinden yola çıkan bir diğer araştırma (Çalıyurt, 2011) ise kadın girişimcilerin öz değerlendirmelerine göre finansal bilgi konusunda kendilerini yetersiz bulduğu sonucuna varmıştır.

Feminist teori, öğretilmiş sosyal düzen içinde cinsiyetin sınıfsal ayırım için kullanıldığını belirtmektedir. Çitçi ve Sağır (2017)'in çalışması da feminist teori çerçevesinde nitel araştırma yöntemiyle cinsiyet kalıplarına yapılan atıfların, ataerkil toplumsal yapıyı koruyucu nitelikte olduğuna dikkat çekmektedir. Makale, kadın girişimciliği konusunda feminist teoriye doğrudan atıf yapması ve girişimciliğin geniş sosyo-ekonomik bağlamını ele alması nedeniyle önemlidir. Motivasyon teorilerinden temel alan bir başka çalışmada (Ganesan, 2012) kadın girişimcilerin girişimcilik geçmişi, psikososyal algılama ve girişimciliğe dair algılamaları incelenmiştir. Girişimcilikte sosyal ağ (social network) teorisinden yola çıkan Çetin vd. (2016) evliliğin girişimciliği pozitif yönde etkilediğini ileri sürmektedir.

3.4. Araştırmaların Amaçları

Alanyazın taraması kapsamında ele alınan ilk makale, cinsiyetin risk alma davranışını üzerindeki etkisini üniversite öğrencileri arasında tartışmış ve kadın girişimciliği kavramına açıklık getirmeyi amaçlamıştır (Kayalar ve Ömürbek, 2007). Alandaki öncü çalışmalardan olan Soysal (2010) kadınların karşılaştıkları engelleri ve fırsatları Türkiye’de kadın girişimciliğini tarihsel bir perspektiften yola çıkarak kuramsal bir çerçevede tartışmıştır. Makalede kadınların cinsiyetten, örgütsel ve çevresel şartlardan kaynaklanan engelleri belirtilerek, “girişimci kadınlar ekonomik kalkınma ve gelişmede bir fırsat olabilir mi?” sorusuna yanıt aranmıştır.

Bireysel düzeyde kadın girişimciliğini inceleyen çalışmalar, araştırma amaçları itibarıyla sınıflandırıldığında aşağıdaki başlıklar ön plana çıkmıştır:

- Girişimci kadınların özellikleri ve motivasyon faktörleri (Dudu Karaman ve Ay, 2017; Ganesan, 2012; Koparan ve Kahraman, 2016; Najimudinova, 2015; Tömen ve Sarvan, 2015; Yirik ve Yıldırım, 2014)
- Kadın girişimcilerin başarısını destekleyen ve engelleyen faktörler (Akyol, 2017; Arıkan, 2016; Karaturhan vd., 2017; Soysal, 2010; Uluköy ve Bayraktaroğlu, 2014),
- Kadın girişimcilerin güçlü ve zayıf sosyal ağları, sosyal sermayeleri (Aşkın ve Barış, 2016; Çetin vd., 2016)
- Girişimcilikte cinsiyete göre farklılıklar (Germir, 2015; Kayalar ve Ömürbek, 2007; Turan ve Hepkul, 2016),
- Kırsal turizm bağlamında kadının yeri ve etkinliği (Fidan ve Nam, 2012)
- Kadın girişimcilerin karşılaştıkları zorluklar ve markalaşma çabaları (Çabuk vd., 2015),
- İş aile çatışması (Bozoğlu ve İnel, 2015),
- Kadın girişimcilerin finansal bilgi düzeyleri (Çalıyurt, 2011),
- Kadın girişimciliğinde mikro krediler (Albayrak, 2016)
- Ev hanımlarının olası girişimcilik faaliyetlerinde nasıl bir iş planı oluşturacakları (Mert, 2017)
- Kadın girişimciliğinde toplumsal cinsiyet kalıplarının neoliberal söylemde ne kadar etkili olduğu (Çitçi ve Sağır, 2017)

Kadın girişimciliği alanındaki sınırlı sayıdaki makalenin ağırlıklı olarak girişimci kadınların özellikleri ve motivasyon faktörlerine odaklandığı görülmektedir. Diğer taraftan çalışmaların konu bakımından oldukça zengin olduğu, sosyal bilimler alanında pazarlama, finans gibi farklı anabilim dallarındaki bilim insanları tarafından tartışıldığı görülmektedir.

3.5. Araştırmaların Sonuçları

Girişimci kadınların özellikleri ve motivasyon faktörlerine ilişkin bulgular farklılık arz etmektedir. Arıkan (2016)'a göre kadın girişimcilerin çoğu 26-40 yaş aralığında, evli, çocuk sahibi ve lisans mezunudur. Araştırmaya göre kadın girişimcilerin çoğu 35 yaş altında işletme kurmakta ve sivil toplum kuruluşlarına üyedir, hizmet veya tekstil sektörlerinde faaliyet göstermektedir. Ancak Merzifon'daki kadın girişimciler üzerine araştırma yapan Dudu Karaman ve Ay (2017)'a göre kadın girişimciler, idealini gerçekleştirmek için işyeri açan bekâr, ailelerinden destek alan özgüveni girişimcilik nedeniyle artan kişilerdir. Tömen ve Sarvan (2015) ise kadın girişimci profilini şu şekilde tanımlamaktadır: Aileleri ile birlikte açlık sınırı ile yoksulluk sınırı arasında, genellikle kiralık bir evde yaşayan, temel gıda maddelerini almakta zorlanan, mikrokredi ile evde el becerisine dayalı ürünler üreten veya hazır ürünler satan kadınlar. Yazarlar girişimci kadınlara kullandırılan mikrokreditin ise onları henüz yoksulluktan kurtarmaya veya girişimci yapmaya yeterli olmadığını tespit etmiştir. Yirik ve Yıldırım (2014) Antalya'da turizm sektöründe çalışan kadın girişimcilerin büyük bölümünün 20-30 yaş arasında, lisans mezunu, 9 yıl ve üzeri mesleki tecrübeye sahip, orta ve küçük boy işletme sahibi kişiler olduğu bulgusunu sunmaktadır. Çalıyurt (2011)'un araştırmasına katılan kadın girişimciler ortalama 48 yaşında, lisans mezunu ve hizmet sektöründe çalışan kişilerdir. Eskişehir'deki kadın girişimciler ise, 32-41 yaş aralığında, lise mezunu ve aylık ortalama geliri 2000(₺), büyük bölümü terzi ve kuafördür (Turan ve Hepkul, 2016).

Araştırma sonuçları incelendiğinde, genellikle nicel çalışmaların kadın girişimcileri homojen bir grup olarak değerlendirdiği, işletme büyüklüğü, işletmenin yaşı, faaliyet gösterilen sektör gibi değişkenleri göz ardı ettiği görülmektedir. Yirik ve Yıldırım (2014)'ın "Kadın girişimcilerin bireysel değerleri işletme türüne göre değişmekte midir?" araştırma sorusu ile işletme büyüklüğüne göre kadın girişimcilerin değerleri arasındaki farkları inceleyen tek çalışmadır. Araştırmaya göre işletme büyüdükçe kadın girişimcilerin başarı değerleri düşmektedir. Büyük işletmelerdeki kadın girişimcilerin hazcılık, uyarılma değerleri küçük ve orta boy işletmedekilere göre daha düşük, güven değerleri ise daha yüksektir. Ayrıca büyük işletmelerdeki kadın girişimcilerin geleneksellik değerleri, orta boy işletmede sahibi kadınlara göre daha yüksektir. Girişimci kadınların profillerine ilişkin farklı bulgular, Türkiye'de tek bir girişimci kadın tipinin olmadığına, işletmenin kurulduğu bölge, faaliyette bulunulan sektör, işletmenin büyüklüğü gibi pek çok faktörün kadın girişimciliğinde farklılık yarattığına dikkat çekmektedir.

Kadın girişimcilerin başarısını destekleyen ve engelleyen faktörleri inceleyen Arıkan (2016) sermaye eksikliğinin başarıyı azaltan, kurumsal destek ve girişimci özelliklerinin başarıyı arttıran anlamlı ve etkili değişkenler olduğunu belirtmiş ve kurumsal yönlendirme ve rol modeller artırılmalıdır saptamasını yapmıştır. Kadın girişimcilerin girişimci olma kararlarında ve işlerini devam ettirmelerinde devletin ve diğer kurum, kuruluşların finansal desteğinin önemi Yalova (Albayrak, 2016), İzmir (Karaturhan vd., 2017) ve Artvin (Akyol, 2017) illerinde yapılan çalışmalarda da belirtilmiştir. Diğer taraftan finansal zorluklara rağmen girişimcilik faaliyeti sonucu gelir elde ettiklerinden, kadınların aile içinde ve sosyal alanda saygınlıkları artmaktadır (Fidan ve Nam, 2012)

Uluköy ve Bayraktaroğlu (2014)'nın Adıyaman ve Balıkesir illerindeki kadın girişimcilerle yaptıkları araştırma sonuçlarına göre kadın girişimcilerin %5'i erkek girişimciler saldırıya uğramış ya da tehdit edilmiş, %16'sının cesareti kırılmış, %9,5'i hakarete uğramış, %14,3'ü ise görmezlikten gelinmiştir. Çalışma kadın girişimcilere yönelik fiziksel ve psikolojik şiddete yer veren tek çalışmadır

Cinsiyete göre girişimcilikte motivasyon faktörlerini irdeleyen Turan ve Hepkul (2016)'a göre her iki cins için de gelir birinci derecede önemli iken, erkekler için ikinci sırada aile işinin devam ettirilmesi, kadınlar için ise, bağımsız olma gelmektedir. Bir başka çalışmada potansiyel girişimciler olan İşletme bölümü öğrencileri arasında cinsiyete göre risk alma ve girişimci olma eğilimi arasında fark bulunmadığı ifade edilmektedir (Kayalar ve Ömürbek, 2007). Her iki çalışma arasındaki farklılık iş hayatındaki norm ve değerlerin, kadın girişimcilerin motivasyon faktörlerini etkileyebileceğini düşündürmektedir.

4.SONUÇ

Bu makalenin amacı kadın girişimciliği konusunda son on yılda yazılmış makaleleri inceleyerek alanyazının durumunu ortaya koymak, boşluklara ve gelişmelere dikkat çekmektir. Bu amaçla TR Dizin kapsamındaki akademik dergilerde odak noktası kadın girişimciliği olan bilimsel makaleler sistematik alanyazın taraması yöntemiyle

incelenmiştir. Belirlenen 23 adet makale yazar/lar, araştırma türü, örnekleme, veri toplama ve analizi yöntemleri, örneklem sayısı ve özellikleri, araştırmada temel alınan teori, araştırmacının amacı, konuları ve bulguları itibariyle özetlenmiştir.

Sayı itibariyle bakıldığında Türkiye’de kendi hesabına çalışan 700 binden fazla kadın olduğu dikkate alındığında, 60 adet dergide 10 yıllık süreçte toplam 23 adet makalenin bulunması yetersiz görülmektedir. Yöntem bakımından makalelerde nicel yöntemlerin ağırlıkta olmasına karşın, makalelerin %42’si nitel ve karma yöntemle gerçekleştirilmiştir. Yurt dışında kadın girişimciler üzerinde yapılan araştırmaların büyük bölümü nicel analiz yöntemleriyle gerçekleştirildiğinden, bunlar kadınlara has dinamiklerin ortaya çıkartılması yerine var olan teori ve varsayımların tekrarı niteliğindedir (Stevenson, 1990). De Bruin vd. (2006) de dikkat çektiği gibi, kadın girişimcilerin performanslarını etkileyebilecek bağlamsal farklılıklar örneklem seçiminde kendini göstermektedir. Mesela farklı toplumsal bağlamdaki bekâr kadınların sosyal hayattaki seçimleri (Such-Pyrgiel, 2014), Hindistan’ın Bangalore ve Chennai bölgesinde yaşayan kadın girişimcilerden (Ganesan, 2012), Sakarya’nın Taraklı ilçesinde evlerini turizm işletmesi haline getiren kadınlardan (Fidan ve Nam, 2012) farklılık gösterecektir. Oysa Türkiye’de yapılan çalışmaların yerel dinamikleri ve farklı kadın girişimci gruplarını incelediği görülmüştür. Makalelerin büyük bölümünün örneklem sayısı 8 ila 100 arasında değişmektedir. Yurt dışında yapılan kadın girişimciliği konusundaki alanyazın taramasında da makalelerin kolayda örnekleme yoluyla ve kısıtlı örneklem sayısı ile gerçekleştirildiği belirtilmektedir (Birley, 1987).

Araştırmalarda temel alınan teoriler incelendiğinde, makalelerin %76’sında belirli bir teoriye atıf yapılmadığı görülmüştür. Bu durum Türkiye’de kadın girişimciliği alanyazının henüz başlangıç aşamasında olduğuna, kadın girişimciliğinin doğasını ve bağlamını anlamaya yönelik yapıldığına işaret etmektedir. Benzer şekilde yurt dışında yapılan literatür çalışmalarında erken dönem kadın girişimciliği araştırmalarının kadın girişimcileri özellikleri itibariyle betimlemeye, motivasyonlarını açıklamaya ve kuruluş aşamasında karşılaştıkları zorlukları tanımlamaya yönelik olduğu ve halen çalışmaların bu yönde devam ettiği belirtilmektedir (Carter vd., 2001). Araştırma amaçları izlendiğinde Türkiye’de de bu durumun benzer olduğu söylenebilir. Aslında kadın girişimciliğinin akademik alanda da görece yeni tartışılan bir konu olması ve kadın girişimciliğinin kültürle yakından ilişkisi nedeniyle kadın girişimciliğini betimleyen araştırmaların önemi daha da artmaktadır. Araştırma sonuçları itibariyle kadın girişimcilerin farklı özelliklerle betimlendiği görülmektedir. Girişimci kadınların profillerine ilişkin farklı bulgular, Türkiye’de tek bir girişimci kadın tipinin olmadığına, işletmenin kurulduğu bölge, faaliyette bulunulan sektör, işletmenin büyüklüğü gibi pek çok faktörün kadın girişimciliğinde farklılık yarattığına dikkat çekmektedir.

5. GELECEKTEKİ ÇALIŞMALAR ve UYGULAYICILARA ÖNERİLER

Gelecekte yapılacak çalışmalarda derinlemesine mülakat gibi nitel araştırma yöntemlerinden yararlanılabilir. Kadın girişimcilerin hayat hikâyelerinin araştırılmasında, etnografik çalışmalar, vaka analizleri veya söylem analizleri kullanılabilir (Neergaard ve Ulhøi, 2007; Yadav ve Unni, 2016). Ayrıca çok değişkenli istatistikî yöntemlerin ve zaman serisi analizlerinin kadın girişimciliği alanyazının geliştirilmesinde katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Kadın girişimciliği alanındaki istatistikî verilere dayalı araştırma sonuçlarının yorumlanmasındaki en büyük sorun örneklem büyüklüğü ile genellenebilirlikten kaynaklanmaktadır (Stevenson, 1990). Kadın girişimcilerin faaliyetlerinin, dinamiklerinin bağlamla ilişkisi dikkate alındığında, Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ndeki küçük işletme sahibi bir kadın girişimci ile İstanbul’da imalat sektöründe faaliyet gösteren orta büyüklükteki işletme sahibi girişimci kadın arasında farkların bulunması beklenmektedir. Ancak farklı kurum ve kuruluşların amaçları doğrultusunda belirlenen örneklem ile araştırmacıların kaynakları ile sınırlı örneklem seçimleri Türkiye’de kadın girişimciliği konusunda geniş bir perspektiften kıyaslamalı çalışmalarının yapılmasına imkân vermemektedir. Kadın girişimciliği alanında veriye ulaşmadaki kısıtlar göz önüne alındığında, akademik araştırmalarda kullanılan veri setlerinin kurum, kuruluş veya platform şemsiyesi altında paylaşılması orta ve uzun vadede bilgi birikimine ve gelecekteki araştırmalara katkı sağlayabilecektir. Bu nedenle girişimcilik alt başlığı altında kadın, engelli, genç girişimci gruplarının ulusal veri tabanında detaylı incelenmesi ilgili grupların dinamiklerini harekete geçirmede bilimsel bilgidan faydalanılmasını sağlayabilecektir. Aynı zamanda geçerlilik ve güvenilirlik analizleri yapılmış anket çalışmalarının verilerinin paylaşılması meta analiz çalışmalarını da olanaklı kılacaktır (Moore, 1990).

Erkekegemen söyleme dayanan ölçü maraclarının kadıngirişimciliğini açıklamada yetersiz kaldığı belirtilmektedir (Stevenson, 1990). Bu durum, henüz başlangıç aşamasında olan Türk kadın girişimciliği alanyazınında dikkat alınması gereken hususlardandır. Ayrıca alanyazındaki çalışmaların kesitsel yapılmasına karşılık, işletmelerin kuruluş, gelişme ve büyüme aşamalarını da dikkate alan uzun dönemli çalışmaların, işletmelerin hayatta kalma oranlarını arttırılması yönündeki politikalara yön gösterici olabileceği düşünülmektedir.

Ahl (2006)'ın yaptığı literatür taramasında, makalelerin %11'inde belirli bir teori kullanılmadığı ifade edilirken, bu çalışmada makalelerin %76'sında belirli bir teoriye atıf yapılmadığı görülmüştür. Kadın girişimciliği alanında feminist teori geniş bir teorik alt yapı sunmaktadır. Liberal, sosyal, Marksist, sosyal yapısalcı, post yapısalcı perspektifler araştırmacılara daha önce göz ardı edilen ilişkilerin incelenmesinde faydalı olabilir (Ahl, 2006). Kadın girişimciliğinin psikoloji, sosyoloji, iktisat gibi farklı alanlardaki teoriler bağlamında ele alınması alanyazına katkı sağlayacaktır.

Yazın taraması ve yurt dışındaki makaleler incelendiğinde gelecekteki çalışmalara ilişkin aşağıdaki araştırma soruları sunulmaktadır. Söz konusu araştırma sorularına ilişkin olarak araştırmacılara, başlangıç niteliğinde kaynaklar da tavsiye edilmektedir.

- Kadın girişimcilerin yatırım kararları, büyüme, satın alma ve ortaklık stratejileri nelerdir? Bu kararlar nasıl verilmektedir?
- Kadın girişimciler ile kadın yöneticiler arasındaki farklar nelerdir?
- Kadın girişimcilerin iş modelleri nelerdir? (Moore, 1990; Yadav ve Unni, 2016)
- Kadın girişimcilerin girişimcilik sürecinde hangi değişkenler etkili olmaktadır? (Yadav ve Unni, 2016)
- Makro çerçevede kadın girişimcilerin bölge ve ülke ekonomisine sağladıkları ekonomik ve sosyal faydalar nelerdir?
- Kendi hesabına çalışan kadınların büyük çoğunluğunun sosyal güvenlikten yoksun olduğu dikkate alındığında emeklilik, sağlık hizmetleri gibi alanlarda kadın girişimcilerin durumu nedir?
- Türkiye'de kültürün etkisi ve tarihsel perspektif dikkate alındığında kadın girişimciliğinin durumu nedir?
- Sosyolojik bir perspektiften kadınların aile işletmelerindeki katkısı nedir?(Carter vd., 2001)
- Kadın girişimcilerin uluslararası pazarlara açılma şekilleri nelerdir? (Koreen, 2001). Uluslararası pazarlara açılan kadın girişimciler örnek olay veya nicel analiz yöntemleriyle araştırıldığında ne gibi sonuçlar bulunabilir?
- Kadın girişimciliğini erkek egemen söylem nasıl şekillendirmektedir? (Ahl, 2006).
- Bölgeler, iller ve sektör bazında kadın girişimciler arasında farklılıklar var mıdır?
- Örnek olay analizi yöntemiyle elde edilen bulgulara göre başarılı kadın girişimcilerin özellikleri nelerdir?
- Kadın girişimciliğinin arttırılması için rol model olma potansiyeline sahip kadın girişimcilerin belirlenebilir mi?
- Kadın girişimcilerin karşılaştıkları sosyal ve fiziksel baskılar nelerdir?
- Kadın girişimcilerin işletmelerini büyütme kararlarında etkili olan faktörler nelerdir? (Brush, Carter, Gatewood, Greene ve Hart, 2007)
- Kadın ve erkek girişimciler değerleri itibariyle farklılaşmakta mıdır? (Fagenson, 1993)
- Teorik açıdan feminist teorinin kadın girişimciliğine katkıları neler olabilir?

Alanyazın taraması temel olarak iki nedenle yapılmaktadır. Öncelikle alanyazına hâkim ve bu konudaki deneyimlerini ve bilgilerini diğer akademisyenlerle paylaşmak isteyen deneyimli akademisyenler tarafından yazın taraması gerçekleştirilir. İkinci olarak alanyazın taraması, konuya ilişkin geniş çaplı bir projeye temel oluşturması amacıyla hazırlanmaktadır (Webster ve Watson, 2002). Bu çalışma kadın girişimciliğine ilişkin hazırlanacak bir araştırmanın temellerini oluşturmak amacıyla hazırlanmıştır. Ayrıca konunun gerek teorik açıdan gerekse uygulama açısından daha deneyimli araştırmacılar tarafından ele alınması yeni araştırma sorularının geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.

Bu çalışmanın kısıtları arasında sistematik alanyazın taramasında TR Dizin'in temel alınması yer almaktadır. İlgili dizin dışında kalan gerek yurt içinde gerek yurt dışında kalan pek çok makale analize dahil edilmemiştir. Bir diğer araştırma kısıtı, araştırmanın yönteminden kaynaklanmaktadır. Çünkü sistematik alanyazın taramasında örneklem, örnekleme yöntemleri ve bulgular arasında niteliksel farklılıklar göz ardı edilmektedir. İlgili çalışmalar eleştirel bakış açısıyla değerlendirilmemektedir (Grant ve Booth, 2009: 98).

KAYNAKÇA

- Ahl, H. (2006). "Why Research on Women Entrepreneurs Needs New Directions", *Entrepreneurship Theory and Practice*, 30/5, 595-621.
- Ahl, H., ve Marlow, S. (2012). "Exploring the Dynamics of Gender, Feminism and Entrepreneurship: Advancing Debate to Escape a Dead End?", *Organization*, 19/5, 543-562.
- Akyol, C. (2017). "Girişimci Kadınların Bölge Kalkınmasına Katkıları; Artvin Örneği", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (Kadın özel sayısı), 443-464.
- Albayrak, U. (2016). "Kadın Yoksulluğuyla Mücadelede Kadın Girişimciliğinin Desteklenmesi ve Mikro-kredi Uygulamaları: Yalova Örneği", *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 2/1, 89-110.
- Arat, N. (1993). *Türkiye'de Kadın Girişimcilik*, TES-AR Yayınları(7), Ankara.
- Arat, N. (1996). "Women's Studies in Turkey", *Women's Studies Quarterly*, 24/1/2, 400-411.
- Arıkan, C. (2016). "Kadın Girişimcilikte Başarı ve Başarıyı Etkileyen Faktörler: Bursa Örneği", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 14/3, 138-156.
- Aşkın, E. Ö. ve Barış, S. (2016). "Kadın İstihdamında Sosyal Sermayenin Etkisi: Tokat İlinde Kadın Girişimciler Üzerine Bir İnceleme", *Business & Economics Research Journal*, 7/2, 63-82.
- Bedük, A. (2005). "Türkiye'de Çalışan Kadın ve Kadın Girişimciliği", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/12, 106-117.
- Birley, S. (1987). "Female Entrepreneurs: Are They Really any Different?", *Journal of Small Business Management*, 27, 32-37.
- Boudet, A. M. M. A., Mediha (Producer). (2014). Female entrepreneurship in Turkey. (11.09.2018) Retrieved from http://www.seecel.hr/UserDocImages/Documents/Female_Entrepreneurship_Turkey.pdf
- Bozoğlu, B., Gülgönül ve İnel, M. (2015). "Kadın Girişimcilerin Profili Bağlamında Çatışma Düzeyleri ve Yatırım Tercihleri: Yalova İli Üzerine İnceleme», *Öneri Dergisi*, 11/44, 101-119.
- Brush, C. G., De Bruin, A. ve Welter, F. (2009). "A Gender-Aware Framework for Women's Entrepreneurship", *International Journal of Gender and Entrepreneurship*, 1/1, 8-24.
- Brush, C., Carter, N. M., Gatewood E.J , Greene, P.G. ve Hart, M. (2007)." The Use of Bootstrapping by Women Entrepreneurs in Positioning for Growth", *Venture Capital, An International Journal of Entrepreneurial Finance*, 8/1, 15-31.
- Carter, S., Anderson, S. ve Shaw, E. (2001). "Women's Business Ownership: A Review of the Academic, Popular and Internet Literature with a UK Policy Focus", *ARPENT: Annual Review of Progress in Entrepreneurship*, 1, 66.
- Çabuk, S., Südaş, H. D. ve Araç, S. K. (2015). "Kadın Girişimcilerin İş Yaşam Süreçlerinin İncelenmesi: Adana İlindeki Girişimciler Üzerinde Bir Uygulama», *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12/31, 423-441.
- Çalıyurt, K. T. (2011). "Kadınlar Tarafından Yönetilen Orta ve Küçük Ölçekli İşletmelerde Finansal Bilginin Önemi", *Trakya University Journal of Social Science*, 13/2, 327-254.
- Çetin, D., Fernandez-Zubieta, A. ve Mulatero, F. (2016). «Avrupa'da Erkek ve Kadın Girişimciliğinin Belirleyicisi Olarak Resmi ve Gayriresmi Sosyal Sermaye», *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6/1, 723-748.
- Çitçi, U. S. ve Sağır, P. M. (2017). "Potansiyel Erkek Girişimcilerin Perspektifinden Kadın Girişimciliği", *Kadın/Woman 2000*, 18/1, 41-62.
- De Bruin, A., Brush, C. G. ve Welter, F. (2006). "Introduction to the Special Issue: Towards Building Cumulative Knowledge on Women's Entrepreneurship", *Entrepreneurship Theory and Practice*, 30/5, 585-593.
- De Bruin, A., Brush, C. G. ve Welter, F. (2007). "Advancing a Framework for Coherent Research on Women's Entrepreneurship", *Entrepreneurship Theory and Practice*, 31/3, 323-339.
- Dudu Karaman, E. ve Ay, A. (2017). Kadın Girişimcilerin Sektöre Tutunma Çabaları: Merzifon Örneği", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(Kadın Özel Sayısı), 517-527.

- Ecevit, Y. (1993). "Kadın Girişimciliğinin Yaygınlaşmasına Yönelik Bir Model Önerisi", *Kadını Girişimciliğe Özendirme ve Destekleme Paneli Kadın Girişimciliğe Özendirme ve Destekleme Paneli Bildiriler ve Tartışmalar* (Devlet Bakanlığı Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Eğitim Serisi, Yayın No: 74), 15-34
- Ertübey, N. ve Özgen, N. (1993). "Türkiye'de Kadın Girişimciliği: Mevcut Durum, Sorunlar ve Öneriler", *Türkiye'de Kadın Girişimcilik, Necla Arat (der.)*, 244-255.
- Fagenson, E.A. (1993). "Personal Value Systems of Men and Women Entrepreneurs Versus Managers", *Journal of Business Venturing*, 8/5, 409-430.
- Fidan, F. ve Nam, D. (2012). "Kırsal Turizmde Yeni Dinamikler: Kadın Girişimciler-Taraklı Örneği», *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14/23, 51-57.
- Ganesan, R. (2012). "Three Dimensional Transitional Relationships: A Study on Indian Women Entrepreneurs", *Kadin/Woman 2000*, 13/1, 19-48.
- Germir, H. N. (2015). "Women and Disabled Entrepreneurs Awareness Regarding Establishing for the Support of Employment Policies", *International Refereed Academic Social Sciences Journal*, 6/18, 125-154.
- Goffee, R., Scase, R. ve Fethi, A. (1992). *Kadınlar İş Başında: Kadın Girişimcilerin Deneyimleri*, Eti Kitapları, İstanbul.
- Gorman, G., Hanlon, D. ve King, W. (1997). "Some Research Perspectives on Entrepreneurship Education, Enterprise Education and Education for Small Business Management: A Ten-Year Literature Review", *International Small Business Journal*, 15/3, 56-77.
- Grant, M. J. ve Booth, A. (2009). "A Typology of Reviews: An Analysis of 14 Review Types and Associated Methodologies", *Health Information & Libraries Journal*, 26/2, 91-108.
- Gül, E. ve Yıldız, M. G. L. (2015). "Türkiye'de Girişimcilik Araştırmalarının Odağı Nedir?–Yazın Üzerine Bir İnceleme», *Öneri Dergisi*, 11/43, 91-117.
- Hart, M. M., Gatewood, E. J., Brush, C. G. ve Carter, N. M. (2003). "Women entrepreneurs: Moving Front and Center: An Overview of Research and Theory", *Coleman White Paper Series*, 3/1, 1-47.
- Henry, C., Foss, L. ve Ahl, H. (2016). "Gender and Entrepreneurship Research: A Review of Methodological Approaches", *International Small Business Journal*, 34/3, 217-241.
- Jennings, J. E. ve Brush, C. G. (2013). "Research on Women Entrepreneurs: Challenges to (and from) the Broader Entrepreneurship Literature?", *Academy of Management Annals*, 7/1, 663-715.
- Karadal, H., Duman, N. ve Saygın, M. (2017). "Girişimcilik Yazını: Türkiye'deki Lisansüstü Tezlerle Yönelik Bir İnceleme", *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*(16. ÜİK Özel Sayısı), 137-148.
- Karaturhan, B., Ünsal, G., İssabek, B. ve Güler, D. (2017). "İzmir İlinde Kırsal Kadın Girişimciliği ve Bunu Etkileyen Faktörler", *Turkish Journal of Agricultural Economics*, 23/1, 85-91.
- Kayalar, M. ve Ömürbek, N. (2007). "Girişimci Adaylarının Risk Almaya Yatkınlık Özelliğinin Cinsiyet Bağlamında İncelenmesi", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21/1, 185-200.
- Koparan, E. ve Kahraman, N. (2016). "Uygulamalı Girişimcilik Eğitimlerinden Faydalanan Kadınların İş Kurma Süreçlerine İlişkin Bir Analiz: Amasya İli Örneği», *Gümüşhane University Electronic Journal of the Institute of Social Science/Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 7/17, 39-63.
- Koreen, M. (2001). "Women Entrepreneurs in SMEs: Realising the Benefits of Globalisation and the Knowledge-based Economy: Synthesis", Paper presented at the OECD Conference on Women Entrepreneurs in SMEs: Realising the Benefits of Globalisation and the Knowledge-Based Economy, OECD Proceedings, Paris, 29-30 Kasım, 23-64.
- Mert, İ. S. (2017). "Ev Hanımlarının Girişimciliği: Gaziantep İlinde Nitel Bir Araştırma", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(İktisat Özel Sayısı), 63-78.
- Monitor, G. E. (2017). Global Report 2016/2017. *Global Entrepreneurship Research Association (GERA)*, London Business School, UK.
- Moore, D. P. (1990). "An Examination of Present Research on the Female Entrepreneur—Suggested Research strategies for the 1990's", *Journal of Business Ethics*, 9/4-5, 275-281.

- Najimudinova, S. (2015). "Kırgızistan'da Kadın Girişimciliği: Durum Analizi ve Perspektifleri", *Sosyoekonomi*, 23/24, 7-22.
- Neergaard, H. ve Ulhøi, J. P. (2007). *Handbook of Qualitative Research Methods in Entrepreneurship*, Edward Elgar Publishing, Massachusetts.
- Örge, Ö., M.İ. Yener, S. Akyol ve C.İ. Göğüş. (2009). "Girişimci mi, Girişimcilik mi? Girişimcilik Çalışmalarında Bireyin Yüceltilmesi", Paper presented at the 17. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi Bildiri Kitapçığı, Eskişehir.
- Saray, G. (1993). *Türkiye'de Kadın Girişimciliği. Kadını Özendirme ve Destekleme Paneli, Bildiriler ve Tartışmalar, Şafak Matbaacılık, Ankara.*
- Snijders, J. (2014). Statistical Data on Women Entrepreneurs in Europe, Country Fiche, Turkey (pp. 1-11): European Commission.
- Soysal, A. (2010). "Türkiye'de Kadın Girişimciler: Engeller ve Fırsatlar Bağlamında Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65/01, 83-114.
- Stevenson, L. (1986). "Against All Odds: The Entrepreneurship of Women", *Journal of Small Business Management*, 24, 30-36.
- Stevenson, L. (1990). "Some Methodological Problems Associated with Researching Women Entrepreneurs", *Journal of Business Ethics*, 9/4-5, 439-446.
- Such-Pyrgiel, M. (2014). "The Lifestyles of Single People in Poland", *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 109, 198-204.
- Sullivan, D. M. ve Meek, W. R. (2012). "Gender and Entrepreneurship: A Review and Process Model", *Journal of Managerial Psychology*, 27/5, 428-458.
- Tömen, G. ve Sarvan, F. (2015). "Mikrofinans Programlarının Kadın Yoksulluğu ve Girişimciliği Üzerine Etkileri: Bir Araştırma ve Bir İşbirliği Modeli Önerisi", *Mediterranean Journal of Humanities*, 1, 343-369.
- Trochim, W. M. ve Donnelly, J. P. (2001). *Research Methods Knowledge Base*, Atomic Dog Publishing, Cincinnati, OH.
- Turan, N. ve Hepkul, A. (2016). "Girişimciliğin Motivasyonel Faktörlerinin Cinsiyet Açısından İncelenmesi: Mikro İşletmelerde Bir Saha Araştırması", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19/36(1), 663-685.
- TÜİK. (2018). İstatistiklerle Kadın, 2017. (25.12.2018). Retrieved from <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27594>.
- ULAKBİM, T. (2018). TÜBİTAK ULAKBİM CABİM-Cahit Arf Bilgi Merkezi, (22.06.2018) <http://cabim.ulakbim.gov.tr/tr-dizin/tr-dizin-sikca-sorulan-sorular/>
- Uluköy, M. ve Bayraktaroğlu, S. (2014). "A Field Research About Oppression Incurred of Woman Entrepreneurs in Patriarchal Societies", *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 24, 356-369.
- Union, E. (2014). *Statistical data on women entrepreneurs in Europe*, European Commission, Luxembourg.
- Webster, J. ve Watson, R. T. (2002). "Analyzing the Past to Prepare for the Future: Writing a Literature Review", *MIS Quarterly*, xiii-xxiii.
- Yadav, V. ve Unni, J. (2016). "Women entrepreneurship: Research Review and Future Directions", *Journal of Global Entrepreneurship Research*, 6/1, 1-18.
- Yağcı, F. ve Bener, Ö. (2005). "Girişimci Kadınların Demografik Ve Genel Karakteristikleri İle Kadınları Girişimciliğe Motive Eden Faktörler", *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 85-100.
- Yirik, Ş. ve Yıldırım, B. I. (2014). "Turizm Sektöründeki Kadın Girişimcilerin Bireysel Değerlerinin Demografik Özellikleri Açısından İncelenmesi: Antalya İli Örneği», *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11/26, 361-378.
- Yüceer, H., Eray, F. ve Çakar, G. E. (1995). Aile Eğitiminde Kadının Yeri ve Girişimci Kadınları Özendirmede Vakıfların Rolü. (11.12.2018) Retrieved from <http://www.vgm.gov.tr/vgmdergi/dergiindex.aspx?Id=2#/1/zoomed>.



Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:06.09.2018 ✓Accepted/Kabul:20.11.2018

DOI: 10.30794/pausbed.457729

Araştırma Makalesi/ Research Article

Karadeniz, C., Aybek, E. C., (2019). "T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'na Bağlı Özel Müzelerde Çalışan Müze Uzmanlarının Kültürel Çeşitliliğe Yaklaşımları", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 35, Denizli, s. 53-63.

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI'NA BAĞLI ÖZEL MÜZELERDE ÇALIŞAN MÜZE UZMANLARININ KÜLTÜREL ÇEŞİTLİLİĞE YAKLAŞIMLARI*

Ceren KARADENİZ** Eren Can AYBEK**

Özet

Kültürün tanımı ve kullanımı her disiplinin bu kavramla ne anlatmak istediğine ve bu kavramı nasıl kullandığına göre değişse de, en yaygın tanımıyla kültür, bilgi, inanç, sanat, ahlak, hukuk, örf ve adetlerden ve insanın toplumun bir üyesi olarak elde ettiği yeteneklerden oluşmuş karmaşık bir bütündür; insanoğlunun ihtiyaçlarını gidermek amacıyla meydana getirdiği maddi ve manevi unsurların toplamıdır. Bu karmaşık bütünde toplumun çeşitlilik içeren bileşenleri önemli roller üstlenerek "kültürel çeşitlilik" kavramını gündeme getirmektedir. Kültürel çeşitlilik, kültürün inanç, kimlik, değer, dil, din, yaşam biçimi, sanat, demografik unsurlar vb. bileşenlerindeki farklılıkları "zenginlik" olarak değerlendirerek, kendi inanç ve uygulama sistemlerine göre yaşayan bilinçli ve iyi örgütlenmiş toplulukları kapsayan ve bu toplulukları güçlendirerek tanımayı destekleyen bir yaklaşımdır. Çağdaş müzeler, postmodernizmin ve "yaşayan müze" yaklaşımının etkisiyle toplumla ve geçmişle yüzleşen, koleksiyonları yorumlayan, demokratik, insan haklarına saygılı ve çoğulcu bir kuruluş olma çabasındadır. Nesneden çok, "insan için var olma" amacındaki müzeler toplumsal dışlama ve ötekileştirme söylemlerini ortadan kaldırmak için postmodernizmin de etkisiyle kültürel çeşitliliğe vurgu yapmaktadır. Bu bağlamda birlikte yaşama platformu oluşturma amacına odaklanan ve önyargı, ayrımcılık ve ırkçılık gibi sorunları gidermek için çalışmalar yapan müzeler, Kültürel Çeşitlilik Evrensel Bildirgesi ve Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi'nden hareketle koleksiyonlarını kültürel çeşitlilik yaklaşımıyla yönetmekte; sergi tasarımlarını, eğitsel etkinliklerini ve tanıtım çalışmalarını bu doğrultuda planlamaktadır. Bu gelişmelerden hareketle T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı özel müzelerin toplumsal işlevleri çerçevesinde kültürel çeşitliliği gündeme getirdikleri müzecilik çalışmaları gerçekleştirdikleri izlenmiştir. Bu çalışma, müzecilikte kültürel çeşitliliğe ilişkin güncel uygulama örnekleri bağlamında Türkiye'deki özel müzelerin kültürel çeşitlilik olgusuna bakışını incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kültürel çeşitlilik, Kültürlerarasılık, Kültürel miras, Müze, Müze eğitimi.

APPROACHES OF MUSEUM PROFESSIONALS WORKING IN PRIVATE MUSEUMS BOUND TO THE MINISTRY OF CULTURE AND TOURISM ABOUT CULTURAL DIVERSITY

Abstract

Although the definition and use of a culture varies according to what each discipline means and how they use the concept, with a broad definition, it is a sophisticated complex of cultures, knowledge, beliefs, arts, morality, law and traditions and the ability of a human being as a member of society. It is all of the material and spiritual elements that human beings created for the sake of their needs. In this complex whole, diversified components of society play a key role and bring about the concept of "cultural diversity". Cultural diversity is an approach that considers the differences in its components such as cultural

* Bu çalışma Prof. Dr. Bekir Onur danışmanlığında Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Güzel Sanatlar Eğitimi Doktora Programı bünyesinde tamamlanan "Çağdaş Müze ve Kültürel Çeşitlilik: Arkeoloji Müzesi Uzmanlarının Kültürel Çeşitliliğe İlişkin Yaklaşımlarının Değerlendirilmesi" başlıklı doktora tezinden geliştirilmiş ve Pamukkale Üniversitesi tarafından 03-05 Mayıs 2018 tarihleri arasında düzenlenen Denizli II. El Sanatları Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

**Arş.Gör. Dr. Ankara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Müzecilik Bölümü, ANKARA.

e-posta:ckaradeniz@ankara.edu.tr (orcid.org/0000-0001-5773-8557)

***Dr. Öğr. Üyesi. Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, DENİZLİ.

e-posta:eaybek@pau.edu.tr (orcid.org/0000-0003-3040-2337)

belief, identity, value, language, religion, lifestyle, art, demographic factors, etc. as a richness and includes conscious and well-organized communities that live according to their beliefs and practice systems and supports recognition by strengthening these communities. Contemporary museums strive to be a democratic, respectful and pluralistic institution that interprets collections, confronts the society and the past with the influence of postmodernism and the "living museum" approach. More than object, they are emphasizing cultural diversity under the influence of postmodernism in order to remove the discourses of social exclusion and marginalization from the grounds of "being for man". In this context, those who focus on the purpose of creating a coexistence platform and work to solve problems such as prejudice, discrimination and racism, manage their collections in a cultural diversity approach with the act of the Universal Declaration of Cultural Diversity and the Convention for the Promotion and Protection of the Diversity of Cultural Expressions and accordingly plan exhibition designs, educational activities and promotional activities in this direction. Based on these developments, it has been observed that private museums affiliated to the Ministry of Culture and Tourism have carried out the museum activities that brought cultural diversity to the agenda in the framework of their social functions. This study aims to examine the view of private museums in Turkey to cultural diversity concept in the context of current practices related to cultural diversity in museology.

Keywords: *Cultural diversity, Intercultural heritage, Cultural heritage, Museum, Museum education.*

1. MÜZE VE KÜLTÜREL ÇEŞİTLİLİK

Kültürün tanımı ve kullanımı her disiplinin bu kavramla ne anlatmak istediğine ve bu kavramı nasıl kullandığına göre değişse de, en yaygın tanımıyla kültür, bilgi, inanç, sanat, ahlak, hukuk, örf ve adetlerden ve insanın toplumun bir üyesi olarak kazandığı bütün yeteneklerden oluşmuş karmaşık bir bütündür; insanoğlunun ihtiyaçlarını gidermek amacıyla meydana getirdiği maddi ve manevi unsurların hepsidir. Kültürel çeşitlilik, çağdaş toplumlarda gözlemlenen, kültürün inanç, kimlik, değer, dil, din, yaşam biçimi, sanat, demografik unsurlar vb. bileşenlerindeki farklılıkları "zenginlik" olarak değerlendirerek, kendi inanç ve uygulama sistemlerine göre yaşayan bilinçli ve iyi örgütlenmiş bütün grupları kapsayan ve bu grupları güçlendirerek tanımayı destekleyen bir yaklaşımdır. Kültürel çeşitliliğin modern toplumlarda üç biçimi yaygındır: İlki, toplumlarının baskın anlam ve değer sistemlerini paylaşırken, bunun içinde kendi hayat tarzlarına yer açmaya çalışan ve alt kültürel çeşitliliği oluşturan gruplardır. İkincisi, baskın kültürün bazı merkezi ilke veya değerlerine eleştirel yaklaşan ve bunları uygun biçimlerde yeniden oluşturmaya çalışan gruplardır. Üçüncüsü ise, toplumsal çeşitlilik olarak adlandırılan ve çağdaş toplumların çoğunda gözlemlenen, kendi inanç ve uygulama sistemlerine göre yaşayan bilinçli ve iyi örgütlenmiş gruplardır. Çok kültürlülük ve kültürel çeşitlilik kavramları genellikle Parekh'in sözünü ettiği birinci ve ikinci gruplar için değil, çağdaş toplumların çoğunda gözlemlenen, kendi inanç ve uygulama sistemlerine göre yaşayan birçok bilinçli ve iyi örgütlenmiş gruplar için kullanılmaktadır.

Kültürel çeşitlilik kavramı, farklılıklara saygı göstermeyi; farklı değer, inanç ve yaşam biçimlerini ulusal ve uluslararası düzeyde tanımayı destekleyen ve güçlendiren bir araç olarak yaygınlaşmaktadır (Parekh, 2002:16). Kültürel çeşitliliğin 1980'den sonra postmodernizmle birlikte kabul gören bir kavram olduğu bilinmektedir. Harvey (2014:74), Lord (2006:12) ve Jameson (2011:110) gibi kuramcılar postmodernizmin öteki olarak kabul edilenleri çoğulcu bir tavırla ve halkın katılımını sağlayarak kucakladığını savunmaktadırlar. Kişisel ve kişilerarasılığın vurgulandığı postmodernizmde insana özgü bir dünya yaratma ideali egemendir. Dolayısıyla böyle bir ortamda kültür artık kendi içinde bir ürün olmuş ve hoşgörü, kültür eleştirisi, dinsel canlanmalar ve kültürler postmodernizm kuramı olarak adlandırılan serbest düşünce koalisyonu oluşturmuştur. Bu koalisyonun en belirgin olarak izlendiği kurumlardan biri "müze"dir.

UNESCO'nun 2001'de Kültürel Çeşitlilik Evrensel Bildirgesi'ni yayımlaması ve 2005'te Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi'nin kabul edilmesi, kültürel çeşitliliğin 21. yüzyılın çağdaş müzesinin toplumsal işlevlerinde önemli bir değişim aracı olarak kabul görmesini sağlamıştır (UNESCO Kültürel İfadelerin Çeşitliliğinin Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi, 2005). Sözleşmeyle birlikte, kültürel çeşitliliğin tercihlerin çeşitliliğini artıran ve insani kapasiteler ile değerleri besleyen zengin ve çeşitli bir dünya yarattığı belirtilmiş ve bu nedenle topluluklar, halklar ve uluslar için sürdürülebilir kalkınmanın ana etkeni olduğu vurgulanmıştır. Sürdürülebilir kalkınmanın önemli bir aracı olarak kabul gören müze de, "yeni müze" yaklaşımıyla birlikte kültürel yaşam ve ifade çeşitliliğini korumak ve desteklemek amacıyla toplumsal işlevlerine öncelik veren demokratik bir kurum olarak şekillenmiştir.

Message'a (2006:603) göre, çağımız müzesi "yeni müze" kavramıyla açıklanabilir. Message (2006:604) yeni müzelerin, çağdaş fiziksel özellikleriyle, kültür nesnelere, tarihi kalıntıları ve deneyimleri paylaşmaya

adandığını belirtmektedir. Müzeler artık sadece belirli bir kesimi temsil ettiği düşünülen kültür nesnelere sergileyen ortamlar değildir. Müzeler Lord (2007)'un adlandırdığı gibi "kültürel hızlandırıcı" kurumlardır. Bunun anlamı müzelerin teknolojik ve toplumsal değişim konusundaki farkındalığımızı artırmasıdır. Ambrose ve Paine (2006:43) de, müzelerin toplumsal ve kültürel sorumluluklarının başında farklı etnik grupların tarihini ve kültürünü temsil etmek, sergilemek ve kültürel çeşitliliğe ilişkin farkındalık yaratmak geldiğini vurgulamaktadır. Farklı etnik grupların yanı sıra toplumun her kesiminden insanın gönüllü müze etkinliklerine, müze atölyelerine ya da müzede açılan kurslara katılma olanakları sağlamak da müzelerin toplumsal ve kültürel sorumluluklarından biridir.

Lord'a (2007) göre müzeler kültürel farkındalığı hızlandırır ve kültürel gelişmeler konusunda güncel bilgi sunarlar. Bu süreci üç yolla gerçekleştirirler:

1. Değişimi gösteren nesnelere toplayarak (Örneğin, ulaşım taşıtlarındaki çağlar boyu yaşanan değişimleri gözler önüne sererek, kültürlerarası uygulamaları karşılaştırarak vb.).
2. Değişimi uzman görüşlerini kullanarak ve yorumlayarak.
3. Sanat eserlerini çarpıcı yorumlarla ve çeşitli etkinliklerle destekleyecek şekilde sergileyerek.

Hudson (2009)'a göre, çağdaş ve iyi bir müze izleyicileri ziyaret ederken kendilerini iyi hissettikleri müzedir. Bir müzenin çağdaş müze özellikleri taşıyabilmesi için çağdaş müze mimarisini izlemesi ve mümkünse uygulaması, müze koleksiyonları hakkında derinlemesine araştırma ve geliştirme çalışmaları yapması ve koleksiyonları farklı biçimlerde vurgulaması, sergilenen nesnelere sunum ve yorumu konusunda inisiyatif üstlenmesi, müzeyi bir araştırma kurumu olarak benimsemesi ve müze yayınlarına önem vererek müze yayınlarının çeşitliliğini ve ulaşılabilirliğini sağlaması gerekmektedir. Farklı izleyici gruplarını göz önünde bulundurarak onlara yönelik eğitim programları hazırlaması, eğitim dışında çeşitli etkinlikler hazırlaması, müzenin tanıtımına (reklam ve pazarlama) önem vermeli, müzenin yönetimini profesyonel olarak sürdürmeli ve izleyici geliştirme çalışmaları gerçekleştirmektedir.

2005'ten beri kültürel çeşitlilik kavramına ilişkin uluslararası düzeyde önemli gelişmeler yaşanmaktadır. Ekonomik, sosyal ve kültürel haklarla ilgili sözleşmelerde, ulusal ve uluslararası bildirgelerde çocukların, kadınların, azınlıkların, etnik grupların vb. toplulukların- farklı bir ifadeyle her türlü özne kimliklerin- haklarına yapılan vurgular yeni müzenin de toplumsal işlevini belirlemiştir. Dolayısıyla müzenin temsil ettiği farklı gruplar arasında sosyo-ekonomik düzey farklılıkları, cinsiyet ve yaş farklılıkları ve etnik farklılıklar belirgin biçimde öne çıkmış ve müzenin 21. yüzyılın ilk çeyreğiyle birlikte ulusal ve uluslararası düzeyde kültürel çeşitliliği temsil eden demokratik bir kurum olduğu görüşü yaygınlaşmıştır (Harrison, 2005).

Crooke'a göre (2007:81) çokkültürlülük, kültürel çeşitlilik ve kültürlerarası iyi ilişkiler kurmak müzecilik konusunda yeni bileşenlerin nasıl örgütlendiği, çağdaş müzeciliğin ne ölçüde takip edildiği ve nasıl bir kültür politikası planlandığı ile ilişkilidir. Kültür politikasını oluştururken müzelerin çokkültürlülük ve kültürel çeşitlilik konularında oynayacakları rollerin saptanmasında farklı kültürlerin özellikleri çok iyi bilinmelidir. Müzelerin kültürel çeşitliliğe ilişkin yaklaşımlarının koleksiyon oluşturma, sergileme, politika hazırlama, sunum, eğitim ve diğer kurum/ kuruluşlarla iş birliği geliştirme aşamalarında izlendiği söylenebilir. Bu bağlamda Padmini'ye (2009:81) göre müzede kültürel çeşitlilik şöyle sunulabilir:

1. *Müze Koleksiyonlarında Kültürel Çeşitliliği Aramak*: Koleksiyonlardaki kültürel çeşitliliği temsil eden nesnelere incelenir ve sergilerde kullanılacak biçimde sınıflandırılır. Koleksiyonu bulunmayan ve sadece internet üzerinden sanal olarak hizmet veren müzeler de bulunmaktadır. Bu müzeler koleksiyonlarını dijital ortamda izleyicinin merakına sunarlar. Örneğin, Kanada'daki Sanal Göç Müzesi, *Açık Kapılar – Kapalı Kapılar* adlı sergide II. Dünya Savaşı'nın parçaladığı ailelerin hikâyelerini, fotoğraflar, biyografiler, ses kayıtları ve videolar aracılığıyla anlatmaktadır.

2. *Kültürleri Sergilemek*: Müze, bir yüzleşme, müzakere ve deneyim ortamıdır. Victoria ve Albert Müzesi Asyalı kadınlarla iş birliği yaparak Asya sanatlarını konu edinen beş yıl süreli atölye çalışmaları tasarlamış, Asya'da evi temsil eden yöresel çadır yapım sanatını müzeye taşımıştır. Atölyelerde üretilen çadırlar müzede Uzak Doğu ve Asya galerilerinde sergilenmiştir.

3. *Deneyimler Sunmak*: Kültürel çeşitliliği sunma sürecinde koleksiyon oluşturmak, sergi tasarlamak ve müze programları hazırlamak kadar izleyici geliştirme stratejileri oluşturmak da önemlidir. Bu süreçte müze izleyicilerinin farklı kültürel, etnik ve sosyal yapıdan gelmesi önemlidir. Avustralya'daki Melbourne Göç Müzesi toplum programlarına öncelik vermiş, 2008'de Sudanlı göçmen topluluklarla 12 ay boyunca çalışarak 1800 kişinin katıldığı Sudan Kültür Festivali'ni hazırlamıştır.

4. *İş birliği Sağlamak*: Müze için sergi tasarımı ve eğitim programlarının hazırlanması süreçlerinde farklı gruplarla iş birliği yapmak önemlidir. Bu anlayış müzeyi kapsayıcı, katılımlı ve demokratik bir kurum yapar, çünkü geleceğin müzesi ideolojik olarak tarafsız kalacak, toplumun ortak hedeflerini takip ederek, toplumu her platformda destekleyen bir itici güç olarak varlığını sürdürecektir ve kültürel çeşitliliği çalışmak için en uygun ortam olacaktır.

Müzeler, çeşitliliği hatırlatmak ve bu çeşitliliğin algılanacağı çerçeveler oluşturmak amacıyla öncelikle 21. yüzyılın popüler ve tartışmalı kavramlarına vurgu yapmışlardır: kültürlerarası diyalog, çokkültürlülük ve katılım. Çokuluslu ülkelerde 1970'den sonra dil ve nüfus politikalarında yaşanan değişimlerle birlikte, Kanada ve Avustralya'da çokkültürlülük politikaları ilan edilmiştir. Böylece Avrupa ülkelerinde de homojen toplum iddiaları devlet politikalarından çıkarılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla artık, toplumla iletişime geçmek, anlaşmazlıkları gidermek ve demokratik bir tartışma platformu hazırlamak için belirlenen ideal kurum müzedir. Müzelerin 1990'dan beri UNESCO ve Avrupa Konseyi gibi kuruluşlarla iş birliği yaparak kültürlerarası diyalogu geliştirmek için aktif roller oynadıkları, ulusal ve uluslararası projeler hazırladıkları görülmektedir. Öte yandan, göçmenlerin ve azınlık toplulukların yoğun olduğu ABD, Kanada, İngiltere, Almanya, Fransa ve Avustralya gibi çokuluslu ülkelerde müzelerin, çokkültürlülük kavramının neden olduğu tartışmalar için bir toplumsal platform oluşturmak amacıyla kullanıldığı da izlenmektedir.

Çokkültürlülük ya da çokkültürcülük yaklaşımlarının kültürel çeşitlilik olgusunu desteklemek için geliştirilmiş ideolojiler olduğuna ve küresel kapitalizmin anahtar sözcükleri arasında yer aldığına ilişkin görüşler vardır. Ayrıca kültürel çeşitlilik kapsamında farklı toplulukların çatısı altında farklı kimlik ve toplulukların öne çıkabileceğinden ve bu durumun diğerleri açısından özgürlük kısıtlamasına ya da ayrıma yol açabileceğinden de endişelenilmektedir (Yürüşen, 1998; Zizek, 2001; Barry, 2001 ve İnsel, 2006). Müzecilik açısından düşünüldüğünde, kültürel çeşitlilik ve çokkültürlülük söylemleri toplum tarafından merkezi ve seçkin bir kurum olarak kabul edilen müzenin izleyicisine doğrudan ulaşmasını sağlayabilir. Ayrıca ayrımcılık, ırkçılık, cinsiyete dayalı eşitsizlik, din kaynaklı fobiler, önyargılar ve adalet talepleri demokratik müze platformunda özgürce dile getirilebilir. Bu süreçte en hassas nokta şüphesiz kültürel çeşitlilik yaklaşımı altında belli bir kültürün merkeziliğinden kaçınmak ve evrenselliği göz ardı etmemektir. Her kültürün eşit değere sahip olduğu düşüncesinden hareketle müze temalarında kültürel çeşitlilik olgusunu müze ile sınırlı tutmayarak sivil topluma yaşamın önemli bir parçası olarak benimsetmek ise fark yaratacaktır.

2. TÜRKİYE'DE MÜZELERDE KÜLTÜREL ÇEŞİTLİLİK YAKLAŞIMLARI

Türkiye'nin uluslararası kültürel çeşitlilik politikasından özellikle kurumsal düzeyde etkilendiği söylenebilir. 1980 sonrasında küreselleşme, özelleşme ve AB'ye uyum yasalarının etkisiyle katılımcılık, demokrasi ve özgürlük gibi kavramlar kamu yönetimine yansımış; 1980 öncesinin güçlü devlet anlayışı sorgulanmaya başlanmıştır. Küreselleşme ve özelleşme kültür sektörünü yakından etkilemiş, ilk etkilerini müzeler üzerinde göstermiştir. Aynı dönemde kalkınma planlarında müzelerin işlevlerine vurgu yapılması ve özel müzelerin yeni müzecilik anlayışıyla eşitlikçi, demokratik, paylaşımcı ve katılımcı bir müze ortamı oluşturma girişimleri Türk müzeciliğinde yeni bir dönemin başlangıcı olarak yorumlanabilir. 2000'den itibaren AB'ye üyelik sürecinde atılan adımlar ve özel sektörün kültür alanında artan yatırımlarıyla birlikte Türkiye müzeleri çağdaş işlevlerine odaklanmıştır. Bu süreçte müzelerde çağdaş müzecilik uygulama örneklerine rastlanmakla birlikte, kültürel çeşitlilik anlayışının tam olarak uygulanabildiğini söylemek doğru olmaz. Kültürel çeşitlilikle birlikte yürütülen kültürlerarası diyalog projelerinin ancak 2000'den sonra başlatıldığı bilinmektedir. 2010'da Avrupa Birliği ve Türkiye tarafından ortak yayınlanan AB-Türkiye Kültürlerarası Diyalog-Müzeler Hibe Programı (ICD-MUSE) ile çok sayıda müze Avrupa'daki müzelerle iş birliği yapmıştır. Müzelerin ve sivil toplum kuruluşlarının iş birliği ile yürütülen bu program ile birçok müzeye sanal uygulamalar yerleştirilmiş, dijital müze envanterleri hazırlanmış, eğitim projeleri uygulanmış ve müzelerin

operasyonel, kurumsal ve yönetsel kapasitelerinin artırılması için stratejiler belirlenmiştir. Bu stratejilerle birlikte çağdaş müzelerin yeni müzecilik yaklaşımını nasıl ele aldıklarının incelenmesi ve uygulama örneklerinin analiz edilmesi gündeme gelmiştir. Yeni müzelerin çağdaş işlevleri kapsamında kültürel çeşitlilik yaklaşımından hareketle toplumsal işlevlerini önceleyerek bu süreçte müzeyi ulaşılır hale getirmek; sergi ve etkinliklere katılımı sağlamak; ziyaretçi araştırması yapmak; somut olmayan kültürel mirası korumak ve sürdürmek; kent kültürünü ve belleğini tüm bileşenleriyle birlikte temsil etmek; göç, yoksulluk, mültecilik ya da ırkçılık gibi güncel sorunları araştırmak ve çözüm yolları üretmek, çağdaş öğrenme yaklaşımlarını uygulamak, teknoloji kullanımında çağı yakalamak; kadınlar, çocuklar, yaşlılar, engelliler, ilgi grupları, dini topluluklar, resmi kurumlar ve sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliği sağlamak ve tanıtım yapmak gibi görevler üstlendikleri görülmüştür.

3.YÖNTEM

Bu araştırma, müze uzmanlarının kültürel çeşitliliğe ilişkin farkındalıklarını ölçebilecek geçerli bir araç geliştirmeyi amaçlayan bir ölçek geliştirme çalışmasıdır. Ölçek geliştirme süreci temelde iki aşamada tamamlanmıştır. İlk aşamada madde geliştirme amacıyla nitel veriler toplanmış ve analiz edilmiş, ikinci aşamada ise ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları için nicel veriler toplanarak analiz edilmiştir.

3.1.Çalışma Grubu

Ölçek geliştirme sürecinin ilk aşaması madde havuzunun oluşturulmasıdır. Madde havuzu alanyazından ve müze uzmanlarının görüşlerinden hareketle oluşturulmuştur. Madde havuzu oluşturma çalışmasına T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne ve çeşitli Belediyelere bağlı devlet müzeleri ile özel müzelerde çalışan 53 müze uzmanı katılmıştır. Madde havuzu hazırlama sürecinde çalışma grubu, amaçlı örnekleme yöntemlerinden biri olan kartopu örnekleme yöntemi ile oluşturulmuştur. Kartopu örnekleme türünde araştırmacı, konuya ilişkin en çok bilgi sahibi olan kişilere ulaşmaya çalışır. Ulaşılan kişilerin araştırmacıya önerceği isimler veya durumlar tıpkı bir kartopu gibi büyüyerek devam edecektir (Yıldırım ve Şimşek, 2005). Bu nedenle araştırmacı, müzelerde çalışan uzmanların, konu hakkında bilgi sahibi olduğunu düşündükleri diğer müze uzmanlarına ulaşarak madde havuzu oluşturma sürecinin çalışma grubunu belirlemiştir.

Ölçeğin güvenilirlik ve geçerlik çalışması için çalışma grubunu, arkeoloji müzeleri dışındaki T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne bağlı devlet statüsünde ya da özel statüde bulunan müzelerde görev yapan müze uzmanları (arkeolog ve müze araştırmacıları), müze eğitimi ya da müze bilim lisansüstü programlarında öğretim üyesi olarak görev yapan akademisyenler ve aynı programlarda öğrenim gören yüksek lisans öğrencilerinden oluşan 160 kişi oluşturmuştur. Ancak uç değerlerin çıkarılmasıyla birlikte açımlayıcı faktör analizi 130 kişiye ait veriler ile yapılmıştır.

3.2.Ölçme Aracı Geliştirme Süreci

Müze uzmanlarının kültürel çeşitliliğe ilişkin farkındalıklarını belirlemeye yönelik oluşturulan ölçekte kullanılan maddeler araştırmacı tarafından gerçekleştirilen alan yazın taraması ve madde havuzu çalışması sonucunda oluşturulmuştur. Ölçekte yer alacak maddeleri oluşturmak için üç sorudan oluşan yapılandırılmış bir soru formu hazırlanmış ve bu araç, seçilen iki müze uzmanına gönderilmiştir. Araç, çağdaş müzenin toplumsal işlevleri bağlamında ulaşılabilirlik ve kültürel çeşitlilik olgularına ilişkin şu soruları içermiştir.

1. Çağdaş müzenin toplumsal işlevleri nelerdir?
2. Müzeyi herkes için ulaşılabilir kılmamanın yolları nelerdir?
3. Müzenin sergi ve etkinliklerinde kültürel çeşitliliği vurgulamanın yolları nelerdir?

Araca ilişkin uzmanların görüşleri alındıktan sonra araç, uzmanların kişisel olarak tanıdıkları 11 farklı ildeki müzelerde görev yapan 53 müze uzmanına ulaştırılmıştır. Bu uzmanların görev yaptıkları müzeler Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Türk Hamam Müzesi (Ankara), İstanbul Arkeoloji Müzesi, Mardin Müzesi, Diyarbakır Müzesi, Aydın Arkeoloji Müzesi, Konya Müzesi, Tire Müzesi (İzmir), Afrodiasias Müzesi (Aydın), Çankırı Müzesi, Yozgat Müzesi, Sakıp Sabancı Müzesi (İstanbul) ve Batman Müzesi'dir. Yapılandırılmış soru formlarından elde

edilen veriler betimsel bir yaklaşımla, herhangi bir yorum yapılmadan sunulmuştur. İç geçerliğin sağlanabilmesi için soru formları iki araştırmacı tarafından incelenmiş ve bulgular karşılaştırılmıştır. Veri analizi sürecinde araştırma verilerinin ayrı bir yerde dökümü alınmış, katılımcı yanıtlarından hareketle alt kodlar, kodlar ve temalar oluşturulmuştur. Uzmanlardan alınan yanıtların metne dönüştürülmesi ve kodlandırılması sonucunda açık uçlu üç soruya ilişkin “müzenin toplumsal işlevi, ulaşılabilirlik ve kültürel çeşitlilik yaklaşımı” adlı temalar belirlenmiştir. “Kültürel Çeşitlilik Yaklaşımı” adlı temada yer alan ifadeler madde havuzu oluşturmada kullanılmıştır. Katılımcılar çağdaş müzenin toplumsal işlevinin insanlara tarih, kültür ve çevre bilinci kazandırmak olduğunu vurgulayarak, kültürel değer oluşturarak topluma yön verme ve toplumla iletişim kurma gibi işlevlere vurgu yapmışlardır. Katılımcılara göre, müzeyi herkes için ulaşılabilir kılmak amacıyla önce müzenin tanıtımına önem vermek gerekmektedir. Müzenin diğer kurum ve kuruluşlarla işbirliği yapmasını ve bir politika geliştirerek bu doğrultuda hareket etmesini sağlamak müzeyi ulaşılır kılacaktır. Aynı zamanda çağdaş müzenin ziyaretçi ilişkilerini önemsemesi ve insanların ilgisini çekmek için teknolojiyi yakından izlemesi gerektiği de belirtilmiştir.

Madde havuzu çalışmasında gerçekleştirilen betimsel analiz ile saptanan temalar araştırmacı tarafından yapılan alan yazın taramasıyla birleştirilmiştir. Uzman görüşleri alan yazın ile desteklenerek müzelerin kültürel çeşitliliği “sergi tasarımı, sunum, araştırma, müze eğitimi, müze-ziyaretçi ilişkileri, müze mimarisi, tanıtım ve pazarlama stratejileri” bağlamında ele aldıkları saptanmıştır. Bu belirlemeler doğrultusunda araştırmacı uzmanların da görüşlerini alarak 14 olumsuz, 22 olumlu ifadeden oluşan 36 maddelik bir ölçme aracı geliştirmiştir.

Kültürel çeşitliliğin müzede yorumlanmasına ve sunulmasına ilişkin alan yazını yansıtan ifadeler ve 53 uzman tarafından yanıtlanan soru formlarından yola çıkarak yapılan betimsel analizde bulunan ifadeler bilgisayara aktarılmıştır. İfadeler, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Disiplinlerarası Müze Eğitimi Anabilim Dalında görev yapmakta olan öğretim üyelerinin, Tez İzleme Komitesi’nde yer alan öğretim üyelerinin, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’ne bağlı müzelerde yönetici pozisyonunda çalışan uzmanların görüşüne sunulmuştur. Özgüven’e (2004) göre, madde sayısının ölçekte bulunması istenilen güvenilirlik düzeyinin öngördüğü en alt sınırla, pratik ve ekonomik zorunluluklarla, bireyin dikkat ve güdüsünün belirlediği üst sınır arasında uygun bir sayı olması gerekir. Bu görüşten hareketle, uzman görüşleri tekrar değerlendirilerek ölçmek istenilen niteliklerin iyi örneklenebildiği ve alt kategorileri birbirinden ayırt edebilmeye yeterli olduğu düşünülen 36 maddelik bir ölçme aracı (25 olumlu, 16 olumsuz madde) oluşturulmuştur.

Müze uzmanlarının kültürel çeşitliliğe ilişkin farkındalıklarını belirleme ölçeği maddelerinin beş seçenekli Likert tipi dereceleme ölçeği halinde hazırlanmasına karar verilmiştir. 41 maddelik taslak ölçekte ifadeler alt alta sıralanmış ve ifadelerin karşısına “tamamen katılıyorum”, “katılıyorum”, “emin değilim”, “katılmıyorum”, “hiç katılmıyorum” biçiminde derecelendirilmiş yanıt seçenekleri verilmiştir. Ayrıca ölçeğin başında, müze uzmanının cinsiyeti, yaşı, öğrenim durumu, uzmanlık alanı, meslekteki ve çalıştığı müzede hizmet yılı gibi demografik bilgilerine yer veren bir bölüm de bulunmuştur. Ölçekte olumlu ve olumsuz ifadeler yazılırken, olumlu ya da olumsuz yanıtlamaya yönlendirici etki yapma olasılığını azaltmak için olumlu ve olumsuz ifadeler karışık olarak sıralanmıştır. Bir sonraki aşamada ise, maddeler yeniden değerlendirilmiş, uygun uzunlukta, anlamı açık, dili sade, dilbilgisi bakımından doğru ve müze uzmanlarını ilgilendirecek düzeyde olmaları için gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Maddeler yeniden düzenlenirken olgusal ifadeler içermemelerine, yönlendirici ve taraflı olmamalarına ve çift olumsuz ifadeler bulundurmamalarına dikkat edilmiştir. Ölçekteki maddeler değişik anlamlara yol açmadan, öz ve sade bir biçimde ifade edilmeye çalışılmıştır. Böylece hazırlanan 41 maddeden oluşan ölçme aracı, alanla ilgili uzmanların görüşlerine sunulurken anlatımda eksiklik ya da yanlış anlamaya yol açabilecek bir karmaşa olup olmadığı kontrol edilerek; belirtilen eleştiri ve öneriler doğrultusunda yeniden düzenlenmiş ve 36 madde (14 olumsuz, 22 olumlu madde) olarak son şeklini almıştır. Ölçme aracı yanıtlayacak müze uzmanları için bir yönerge sayfası hazırlanarak ölçeğe eklenmiştir. Ölçme aracı yönerge sayfasıyla birlikte T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü’ne sunulmuş ve aracın ilk olarak Bakanlığa bağlı özel müzelerde, daha sonra da devlet arkeoloji müzelerinde uygulanabilmesi için uzman görüşü ve izin istenmiştir. Bakanlık tarafından uygunluğu incelenen ölçme aracı için ilgili izin alınmış ve araç, “<http://www.e-anket.net/muze>” linkine katılımcı onam formuyla birlikte yüklenmiş ve katılımcılar tarafından çevrimiçi ortamda doldurulmuştur.

3.3.Verilerin analizi

Ölçek geliştirme sürecinde, madde analizleri madde-toplam korelasyonlarına bağlı olarak yapılmıştır. Ayrıca temel bileşenler analizine dayalı olarak açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Açımlayıcı faktör analizi öncesi uçdeğerler veri setinden çıkarılmış ve analizler 130 müze uzmanının verileri üzerinden gerçekleştirilmiştir.

3.4.Bulgular ve Yorum

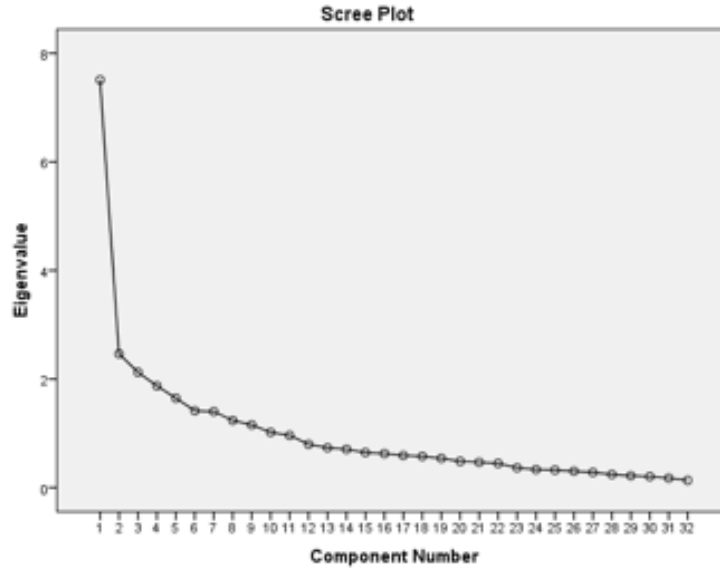
Ölçme aracının geliştirilme sürecinde öncelikle madde analizi yapılmış ve açımlayıcı faktör analizinin hangi maddeler ile yapılacağı saptanmıştır. Madde analizi için madde-toplam korelasyonları hesaplanmış ve toplam puanla anlamlı ilişki göstermeyen maddeler faktör analizine dâhil edilmemiştir. Madde analizi sonuçları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Madde Analizi Sonuçları

Madde No	r	Madde No	r
1	.43**	19	-.06
2	.44**	20	.58**
3	.45**	21	.33**
4	.43**	22	.63**
5	.12	23	.56**
6	.55**	24	.32**
7	.53**	25	.44**
8	.07	26	.52**
9	.39**	27	.38**
10	.24**	28	.58**
11	.21**	29	.37**
12	.47**	30	.57**
13	.40**	31	.44**
14	.47**	32	.46**
15	.48**	33	.59**
16	.44**	34	.52**
17	.39**	35	-.13
18	.57**	36	.40**

**p < .01

Buna göre; 5, 8, 19 ve 35. Maddelerinin ayırt edici maddeler olmadığı görülmektedir. Açımlayıcı faktör analizine bu dört madde dâhil edilmemiş ve bu maddelerin ölçekten çıkarılmasına karar verilmiştir. Açımlayıcı faktör analizi için faktör çıkarma yöntemi olarak temel bileşenler analizi kullanılmıştır. Kaiser-Meyer-Olkin değerinin .77 ve Bartlett küresellik testinin manidar olması ($p < .05$) sebebiyle ve ulaşılabilecek müze uzman sayısının kısıtlı olduğu da göz önüne alındığında verilerin faktör analizine uygun olduğuna karar verilmiştir. Faktör sayısına karar vermek için scree plot grafiği ve faktör öz değerlerinden yararlanılmıştır. Bu aşamada elde edilen scree plot grafiği Şekil 1'de verilmiştir.



Şekil 1. Faktör Analizi İlk Aşama Scree Plot Grafiği

Grafikte, maddelerin tek bir başat faktöre sahip olabileceği anlaşılmaktadır. Bu nedenle tek faktörlü yapı test edilmiştir. Maddeler tek bir faktör altında toplanacağı için eksen döndürme işlemi yapılmamıştır. Buna göre, faktör yük değeri için ölçüt .40; ortak varyansa etki için ölçüt .20 olarak alındığında toplam varyansın %31.92'sini açıklayan 20 madde ile tek faktörlü bir yapı ortaya çıkmıştır. Açıklayıcı faktör analizine ait sonuçlar Tablo 2'de özetlenmiştir.

Analiz sonuçlarına göre 21 ve 31. Maddelerin ortak varyansa katkısı .20'nin altında olmasına karşın, hem maddelerin ölçekteki önemi hem de faktör yük değerlerinin yüksek oluşu göz önünde bulundurularak ölçekte yer almasına karar verilmiştir. Buna göre, kalan 20 madde için güvenilirlik analizi yapılmış ve Cronbach alfa katsayısı .88 olarak hesaplanmıştır. Nunnally (1967), alfa (α) katsayısına bağlı olarak bir ölçeğin güvenilirliği $80 \leq \alpha < .100$ ise ölçeğin yüksek derecede güvenilir bir ölçek olduğunu ifade etmektedir. Bu ifadeden hareketle ölçekten elde edilen puanların güvenilir olduğunu görülmektedir.

4. Tartışma ve Sonuç

Çağdaş müzelerin kültürel çeşitlilik yaklaşımından hareketle toplumsal işlevlerini müzeyi ulaşılır hale getirmek; sergi ve etkinliklere katılımı sağlamak; ziyaretçi araştırması yapmak; somut olmayan kültürel mirası korumak ve sürdürmek; kent kültürünü ve belleğini tüm bileşenleriyle birlikte temsil etmek; göç, yoksulluk, mültecilik ya da ırkçılık gibi güncel sorunları araştırmak ve çözüm yolları üretmek, çağdaş öğrenme yaklaşımlarını uygulamak, teknoloji kullanımında çağı yakalamak; kadınlar, çocuklar, yaşlılar, engelliler, ilgi grupları, dini topluluklar, resmi kurumlar ve sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliği sağlamak ve tanıtım yapmak gibi işlevleri yerine getirmek amacıyla öne çıkardıkları görülmektedir. Müzelerin bu süreçte farklı topluluklarla gerçekleştirdikleri çalışmaların temelinde öncelikle müzenin sayıca da çok ve çeşitli izleyici için ulaşılabilir hale getirilmesi düşüncesi yatar. Bu amaçla müze iç ve dış yapı unsurlarının ve donanımının gözden geçirilmesi, yüz yüze ve uzaktan eğitim yoluyla halkla buluşması ve tanıtım etkinliklerine ağırlık vermesi gibi çalışmalar ulaşılabilirlik kapsamına alınır. Müzelerin ulaşılabilirliği sağlama girişimleri kapsamında engelli ziyaretçilere öncelik tanıdığı ve müze donanımlarının özellikle engellilere, çocuklara ve ileri yetişkinlere yönelik olarak yeniden yapılandırıldığı görülmektedir. Müzenin ulaşılır hale getirilmesi için sergi tasarımlarına yeniden göz atılması, sergi tasarımında çağdaş standartların belirlenmesi, farklı ilgi gruplarının tercih ve ihtiyaçlarını dikkate alması, müzenin engelsiz bina özellikleri taşıması, etkinlik alanlarının engelsiz hale getirilmesi, müze teknolojilerinin kullanılması ve her müzenin kendi içeriğini kullanarak engellilere ilişkin kültürü gündeme getirecek sergi ve etkinliklerin tasarlanmasına ilişkin örnekler daha sık rastlanmaktadır.

Tablo 2. Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Madde	Ortak Varyansa Katkı	Faktör Yük Değeri
1	.214	.463
2	.216	.465
3	.228	.477
4	.274	.523
6	.355	.595
7	.213	.461
12	.321	.567
14	.264	.514
16	.251	.501
18	.484	.696
20	.417	.646
21	.184	.429
22	.548	.740
23	.373	.610
28	.342	.585
30	.333	.577
31	.198	.445
32	.296	.544
33	.467	.684
34	.408	.639
Açıklanan varyans = %31.92		

Çağdaş müzelerin işlevlerinden biri de izleyicilerin müzecilik süreçlerine katılımını sağlamaktır. Bu bağlamda toplumsal, ekonomik ve eğitsel değişimlerin etkisiyle çocuklar, yaşlılar, kadınlar, etnik gruplar, engelliler ve farklı ilgi gruplarına yönelik katılım stratejileri geliştirirler. Bu stratejiler müze içini ve dışını kapsar. Müze içinden katılım, kültürel mirasın paydaşlarının ve müze uzmanlarının müzede öğrenme ve eğlenme sürecine katkılarını içerir. Müze dışından katılım ise, ziyaretçi tarafından sergi ve gösterimlere katılım, eğitim etkinliklerine katılım, sunumlara ve rehberli turlara katılım, müze yayınlarını takip etme ve müzenin bilgi servislerinden yararlanma faaliyetlerini kapsar. Dolayısıyla bu etkinliklerin tamamı aslında müzelerin geniş ziyaretçi kitlelerine sahip olmak ve bu kitleyi tanıma istekleriyle gerçekleşmektedir. Bu stratejiler kapsamında müzelerin öncelikle ziyaretçi araştırmaları yaparak, ziyaretçinin özellikleri ve ziyaretin nitelikleri gibi konulara vurgu yaptıkları görülmektedir. Ziyaretçi araştırmaları kapsamında sıkça ele alınan konuların, ziyaretçilerin demografik özellikleri, sergi ya da etkinlikler üzerine ziyaretçi görüşleri, müzedeki eğitimin niteliği ve hizmet kalitesinin artırılmasında ziyaretçi geri bildirimlerinin rolü olduğu görülmüştür (Falk, 2009:56). Dolayısıyla yeni müzenin, ziyaretçi araştırması yaparak hem istediği kültürel çeşitliliğe ulaşmayı, hem de ziyaretçinin toplumsal, bilişsel ve çevresel bakışını saptayarak sergi ve etkinliklerinde çeşitlilik sağlamayı hedeflediği söylenebilir.

Çağdaş müzelerin kültürel çeşitlilik olgusunu çalışmak için özellikle müze eğitimini kullandıkları izlenmektedir. ABD başta olmak üzere pek çok ülkede müze eğitiminin ziyaretçi açısından kültürel ve sosyal boyutta etkili bir öğrenme süreci olarak kabul edildiği ve bu alanda yeni müze eğitimi biçimlerinin uygulandığı belirlenmiştir (Hein, 2001; Crowley and Callanan, 1998). Eğitim kapsamında ulaşılabilirliğin artırılması için müzede teknoloji kullanımı yaygınlaşmıştır. Teknoloji ile bilgi yönetiminin müzelerde kullanılmasının ziyaretçi ile iletişime olumlu yönde yansdığı görülse de, bu yansımının öğrenmeye etkisi bağlamında da düzenli araştırmalar yapılması ve kültürel çeşitliliği göz önünde bulundurarak ziyaretçi geliştirme stratejilerine katkılarının araştırılması gerekmektedir (Boyraz, 2012; Falk ve Dierking, 2002:120).

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı özel müzelerde çalışan müze uzmanlarının kültürel çeşitliliğe yaklaşımlarının araştırıldığı bu çalışmada uzmanlara uygulanan taslak ölçme aracında kültürel çeşitliliğin müzede temsili, müzenin toplumsal işlevlerinde kültürel çeşitlilik, sergi tasarımıyla kültürel çeşitlilik ve müzede eğitimde kültürel çeşitlilik temalarında maddeler yer almıştır. Taslak ölçme aracının uygulanması sonucunda toplam varyansın %31.92'sini açıklayan tek bir faktör altında yer alan 20 maddelik geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı elde edilmiştir. Ölçme aracından alınan puanların artması, müze uzmanlarının kültürel çeşitliliğe ilişkin farkındalıklarının da arttığı anlamına gelmektedir. Müze uzmanları müzenin ulusal ve uluslararası düzeyde kültürel çeşitliliği temsil eden bir kurum olduğunu ve müzenin, ifade çeşitliliğinin önemli bir temsilcisi olduğunu düşünmektedir. Uzmanlara göre, toplumun kültürel çeşitliliğin bilincinde olmasını sağlamak için müzeler kurslar, toplantılar, seminerler, atölye programları vb. etkinlikler düzenlemelidir. Ziyaretçi araştırması yapmak kültürel çeşitliliğe ilgi ve farkındalığı artırma sürecin en önemli parçalarından biridir. Uzmanlar, ziyaretçi araştırması yaparken temel sosyal, kültürel, tarihi, ekonomik, politik ve eğitsel farklılıkların ve benzerliklerin ayrıntılı olarak araştırılması gerektiğini düşünmektedir. Ziyaretçi araştırması kapsamında sergi, etkinlik, program ve müze işleyişi üzerine ziyaretçi geri bildirimlerinin dikkate alınması gereklidir. Toplumsal işlevler çerçevesinde "farklı topluluklara ulaşma" vurgusunda sözü edilen farklı topluluklar arasında ailelerin ve çocukların ayrı bir yeri vardır ve müzelerde çocuklara yönelik eğitim bölümleri oluşturulması gerekmektedir.

Uzmanlara, sergi ve etkinliklerini planlarken farklı grupların talep ve önerilerini göz önünde bulundurması ve bu gruplarla işbirliği yapılması gerektiğini önemle vurgulamışlardır. Müzenin sergi tasarımı sürecinde ele alınan temaları tarafsız ve eşit koşullarda yorumlayarak sunması, alt sosyoekonomik düzeydeki bölgelerde kültürel çeşitlilik temalı geçici sergiler açması; ayrıca sergi tasarımı ve etkinlik hazırlanması süreçlerinde engelli ziyaretçileri de göz önünde bulundurarak plan yapması da kültürel çeşitliliği sağlamak bağlamında önemlidir.

Çağdaş kültür politikası bağlamında tüm çeşitliliği ile kültürel mirası koruması, geliştirmesi, zenginleştirilmesi ve gelecek nesillere aktarması için en önemli araçlar müzelerdir. Türkiye müzelerinin bu politika doğrultusunda iyileştirilmesi ve donatılması önemlidir. Türkiye'de ulusal ve yerel boyutlarda çeşitlilik gösteren kültürel doku küreselleşmenin etkisiyle hızı artan tek tipleşme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Küreselleşmenin beraberinde getirdiği kültürel tek tipleşme, 21. yüzyılın en önemli kültürel sorunlarından biridir. Küreselleşmenin etkisiyle kültürlerarası diyalog ve etkileşim olanakları artmıştır. Yerel ve ulusal kültürler uluslararası açılım olanakları bulabilmektedir. Bu nedenle kültürel farklılıklar olağanlaşmakta ve geniş bir kabul alanı bulmaktadır. Ulusal ve uluslararası kültür kurumları, birlikler, üniversiteler vb. kurumlar kültürel tek tipleşme tehdidini ciddiye almaktadır. Bu fırsatlar Türkiye'nin kültürel çeşitliliğini çağdaş müzecilik anlayışıyla buluşturmasını sağlayabilir. Türk kültürünün geçmişini ve zenginliğini, küreselleşmenin olumsuz etkilerine karşı avantaj olarak kullanmak için geniş çaplı envanter çalışmaları yapılarak, bunları yorumlayacak ve sergileyecek çeşitlilikte uzmana sahip çağdaş müzelerin oluşturulması sağlanabilir. Türk kültürünün söz konusu güçlü yanlarını içeren bir ulusal kültür politikası hazırlanarak "kültürel çeşitlilik" konusundaki hedef çalışmaların eksiksiz ve açık biçimde politika maddeleri arasında yerini alması sağlanabilir.

Bu araştırmada kültürel çeşitlilik kavramı çerçevesinde ele alınan tüm müzeler "çeşitlilik yaklaşımı" göz önünde bulundurularak ayrı ayrı değerlendirilebilir. Ölçme aracı daha fazla sayıda müze uzmanına uygulanarak, alınan geribildirimler doğrultusunda geliştirilebilir. Müzecilik konusunda yazılan bilimsel makale, tez ya da projelerin meta analizi yapılarak, "müzede kültürel çeşitlilik" kavramı derinlemesine incelenebilir. Bununla birlikte AB ya da TÜBİTAK vb. kapsamlarla ulusal ve uluslararası destek alarak bu konuya ilişkin gerçekleştirilmiş projelerden oluşan bir "iyi örnekler veri tabanı" oluşturulması önerilebilir.

KAYNAKLAR

- Ambrose, T., & Paine, C. (2006). *Museum basics*. (2nd ed.). London: Routledge.
- Barry, B. (2001). *Culture and equality: an egalitarian critique of multiculturalism*. Cambridge: Polity Press.
- Boyras, B. (2012). İletişim bağlamında müze teknolojileri ve müzelerde enformasyon. *Dokuz Eylül Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 1(2), 23-33.
- Crooke, E. (2007). *Museums and community*. London: Routledge.
- Crowley, K., & Callanan, M. (1998). Describing and supporting collaborative scientific thinking in parent-child interactions. *Journal of Museum Education*, 23, 12-17.
- Falk, J. & Dierking, L. (2002). *Lessons without limit: How free-choice learning is transforming education*. Walnut Creek, CA: AltaMira Press
- Falk, J., H. (2009). *Identity and the museum visitor experience*. United Kingdom: Left Coast Press.
- Harrison, D., J. (2005). Ideas of museums in the 1990s. In George Corsane (Ed.), *Heritage, museums and galleries: An introductory reader* (p.38-53). London: Routledge.
- Harvey, D. (2014). *Postmodernliğin durumu*. 7. Baskı. İstanbul: Metis Yayınları.
- Hein, E., G. (2001). Constructivism: more than meaning making, *Museological Review*, 7, 1-17.
- Hudson, S., & Ritchie, R., J. (2006). Promotoing destinations via film tourism: An empirical identification of supporting marketing initiatives. *Journal of Travel Issues*, 44(4), 387-396.
- İnsel, A. (2006). Çokkültürlülük, milliyetçilik, özgürlük, *Radikal İki*, 5-6.
- Jameson, F. (2011). *Postmodernizm ya da geç kapitalizmin kültürel mantığı*. Ankara: Nirengikitap.
- Padmini, S. (2009). Representation and relevance: how museums display diversity. In Rainer Ohliger, (Ed.), *Migration in museums: narratives of diversity in Europe*, (p.81-83). Berlin: Edition Network Migration in Europe.
- Parekh, B. (2002). Çokkültürlülüğü *yeniden düşünmek*. (Bilge Tanrıseven, çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Lord, B. (2006). Foucault's museum: difference, representation and genealogy. *Museum and Society*, 4(1), 11-14.
- Lord, G., D. (2007). Museums, lifelong learning and civil society. In Lord, B. (Ed.), *The manuel of museum learning* (p.5-9). New York: Alta Mira Press.
- Message, K. (2006). The new museum. In Mike Featherstone, Couze Venn, Ryan Bishop & John Phillips (Eds.), *Theory, culture & society* (p.603-605), 23 (2-3). London: SAGE Publications.
- Nunnally, J. (1967). *Psychometric Methods*. New York: McGraw Hill Book Co.
- Özgüven, E. İ. (2004). *Psikolojik Testler*. Ankara: PDRem Yayınları.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2005). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (5. Baskı). Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yürüşen, M. (1998). Çeşitlilikten özgürlüğe çokkültürlülük ve *liberalizm*. Ankara: LDT Yayınları.
- Zizek, S. (2001). Çokkültürcülük ya da çokuluslu kapitalizmin kültürel mantığı. *Defter*, 14 (44), 145-147.



Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:02.01.2019 ✓Accepted/Kabul:21.01.2019

DOI: 10.30794/pausbed.506558

Araştırma Makalesi/ Research Article

Karayılmazlar, E. ve İşler, İ., (2019). "Kamu Yatırım Projelerinde Fayda Maliyet Analizi" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 35, Denizli, s. 65-82.

KAMU YATIRIM PROJELERİNDE FAYDA MALİYET ANALİZİ*

Ekrem KARAYILMAZLAR**, İsmail İŞLER***

Özet

Fayda maliyet analizinin hedefi, karar alıcı birimlere kıt kaynakları, fayda açısından en yüksek kazancı sağlayacak projelere sevk etmekte yol göstermektir. Çalışmada, kamu yatırım harcamalarının etkinliği için kullanılan, karar verme tekniklerinden olan fayda maliyet analizinin tanımı, teorik temelleri, tarihçesi ve uygulama yöntemleri ele alınmıştır. Yapılan yatırımlarda sadece özel faydaların değil, ulusal ekonomi açısından elde edilecek olan tüm faydaların ele alınarak projelerin değerlendirilmesi gerekliliği, kaynakların optimal dağılımının sağlanabilmesi açısından oldukça önemli bir konudur. Temelini Pareto Optimalitenin oluşturduğu fayda maliyet analizinin amacı, yapılan yatırımlarda net sosyal refah artışı sağlamaktır. Özellikle gelişmekte olan ekonomilerin kalkınması için, uygulanan kamu yatırım projelerinde fayda maliyet analizinden yararlanılmasının bir zorunluluk olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: *Fayda Maliyet Analizi, Sosyal Refah, Kamu Yatırımları, Gölge Fiyat.*

Jel Kodu: H10, H20, H40.

COST BENEFIT ANALYSIS IN PUBLIC INVESTMENT PROJECTS

Abstract

The objective of cost-benefit analysis is to guide decision-making units to projects that provide scarce resources and benefit from the highest profit. In this study, the definition, theoretical basis, history and application methods of cost-benefit analysis, which are one of the decision-making techniques used for the effectiveness of public investment expenditures, are discussed. The necessity of evaluating the projects by considering all the benefits to be obtained not only from the specific benefits but also from the national economy is a very important issue in terms of ensuring the optimal distribution of resources. The purpose of the cost-benefit analysis of Pareto Optimality is to provide a net social welfare increase in investments. It can be said that it is a necessity to benefit from the benefit cost analysis in the public investment projects implemented especially for the development of developing economies.

Key Words: *Cost Benefit Analysis, Public Investments, Shadow Price.*

Jel Kod: H10, H20, H40.

*Bu Makale "Kamu Kaynaklarının Etkin Kullanımında Fayda-Maliyet Analizinin Uygulanmasına Bir Örnek: Denizli Havalimanı Projesi" Konulu Yayınlanmamış Doktora Tezinden Türetilmiştir.

**Prof. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, DENİZLİ.
e-posta:ekarayilmazlar@pau.edu.tr (orcid.org/0000-0001-6655-9542)

***Öğr. Gör. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Çal Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi, DENİZLİ.
e-posta: iisler@pau.edu.tr (orcid.org/0000-0002-9666-130X)

1. GİRİŞ

Devlet kaynaklarının verimsiz kullanıldığı neredeyse bütün ekonomi teorilerinde kabul edilmiş bir teamüldür. Ekonomi literatüründe klasik iktisatçıların da söyledikleri gibi “Devlet zorunlu bir fenadır” yani devlet var olmak zorundadır ancak devlette israf ekonomisi vardır. Klasiklere göre bu durumdan kurtulmanın tek yolu devletin yetkilerinin temel hizmetlerle sınırlandırılması gerekliliğidir. Anayasal iktisatçılar da, bürokratların oy maksimizasyonu sağlamak amacıyla kamu harcamalarını en fazlalaştırma davranışları sergilediğini ve bu yetkilerin nasıl sınırlandırılıp verimsiz kamu harcamalarından nasıl kurtulunabileceği yani “Leviathan Devlet” olmaktan nasıl çıkılacağı üzerine teoriler geliştirmişlerdir. Bir ülkeyi güçlü bir devlet olma yolunda ilerletecek en önemli konu, kamu harcamalarının ve kamu yatırımlarının verimli yapılması olduğu söylenebilir. Nitekim devlet, kamu harcamalarının büyüklüğüne göre kamu gelirlerini belirlemekte ve bunun finansmanını da vatandaşın cebinden sağlamaktadır. Özellikle faydası uzun yıllar sürecek olan kamu yatırım harcamalarında etkinlik daha önemlidir. Kamu yatırımlarında faydayı en fazlalaştırmak için kullanılması gereken bir yöntem olan “Fayda Maliyet Analizi” kamu yatırımları karar aşamalarında, projelerin etkinlik ve verimlilik açısından planlanması görevini üstlenen bir karar verme tekniğidir. Yatırımları, faydaların maliyetleri aştığı projelere kanalize etmek, israf ekonomisinden kurtulmanın en önemli şartıdır. Fayda maliyet analizi, özellikle büyük hacimli kamu yatırım kararları için olmazsa olmaz bir yöntemdir.

2. FAYDA MALİYET ANALİZİNİN KAMU YATIRIM HARCAMALARINDAKİ YERİ

Maliye Politikaları, makroekonomik istikrarın sağlanmasında hükümetlerin elindeki en önemli enstrümandır. Doğru zamanda, doğru maliye politikalarının uygulanması ile sürdürülebilir büyümenin sağlanması, istihdamın artırılması, özel sektör yatırımları, kamu yatırımları ve doğrudan yabancı yatırımlar için uygun ekonomik ortamın hazırlanması, dış kaynak girişinin artırılması ve istikrarın sağlanması amaçlanmaktadır¹. Maliye politikası araçlarının sacayakları, kamu harcamaları, kamu gelirleri, borçlanma ve bütçe olarak sıralanabilir. Devlet ya da diğer kamu tüzel kişilerinin giderlerini karşılamak amacıyla yaptıkları harcamalar olarak tanımlayabileceğimiz kamu harcamalarının, özel harcamalardan birçok konuda ayrıştığı söylenebilir. Kamu harcamaları, reel harcamalar ve transfer harcamaları ayırımına tabi tutulmakta, reel harcamalar ise cari harcamalar, yatırım harcamaları ve kalkınma carileri şeklinde tasniflenmektedir. Kamu yatırım harcamaları bu çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Faydası bir yıldan uzun süren kamu harcamaları olarak da tanımlayabileceğimiz yatırım harcamaları diğer bir tanımla devlet tarafından ülkenin maddi sermaye stokuna yapılan ilaveler olarak da ifade edilebilir.

Kamu maliyesi amaçlarının en önemlisi olan kaynak kullanımında etkinlik ekonomideki kaynakların paylaştırılmasında, kıt kamu kaynaklarının optimum dağılımını ve kullanımını gerekli kılmaktadır². Yani harcamaların verimli yapılması, fayda/maliyet oranının en yüksek seviyeye çıkarılması Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin refahını arttıracak en önemli konulardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kamu harcamalarının verimli olup olmadığı üzerine analizler yapan, Friedman’a ait kim kimin parasını nasıl harcıyor sorusunun analiz edildiği Tablo 1’deki matriste; bireyin, başkasının parasını, başkası için harcadığı bölüm olan “D” bölümü çarpıcı sonuçlar vermektedir. Bu bölüm tam olarak kamu ekonomisini temsil etmektedir. Politikacılar ve bürokratlar, başkalarından toplanan vergileri, yine başkaları için harcamaktadırlar. Friedman matrisine göre, etkinsizliğin ve israfın en çok olduğu bölüm “D” alanıdır. Friedman bu matris ile kamu kesiminin aşırı büyümesinin sebebini, başkaları için başkalarının paralarını harcayan bürokrat-politikacı davranışlarıyla açıklamaya çalışmıştır³.

Tablo 1. Friedman Matrisi

	Kendi Parası	Başkasının Parası
Kendisi için	A	B
Başkası için	C	D

Kaynak: Friedman and Friedman *a.g.e.* s.116

1 Erhan Usta, Türkiye’de Maliye Politikasının Ekonomik ve Sosyal Etkileri, Maliye Politikasının Oluşturulmasında Parlemtionun Rolü Sempozyumu, 2010, Sivas, s.13. Erişim: file:///C:/Users/sinan/Desktop/Turkiyede_Maliye_Politikasının_Ekonomi_ve_Sosyal_Etkileri.pdf

2 Abdurrahman Akdoğan, Kamu Maliyesi, 14. Baskı, Gazi Yayınevi, Ankara. 2011, s.25

3 Milton Friedman and Rose Friedman, Free Too Choose A Personal Statement, Harcourt INC. Newyork and London, 1980, s.116.

Bu nedenle kamu yatırımlarında da tıpkı özel sektör yatırımlarında olduğu gibi gerçekçi fayda maliyet analizleriyle daha verimli projelerin tercih edilmesi sağlanmalıdır. Fayda maliyet analizi iktisat metinlerinde, kamu harcamalarında marjinal karar alma/seçimler teorisi olarak adlandırılmaktadır⁴. Fayda maliyet analizinin temellerini ekonomik açıdan ilk ele alan ekonomist Samuelson'dur⁵. Kamu harcamalarında etkinlik konusunun önem kazanmasının temel sebebi olarak, kamu harcamalarının sürekli artış eğiliminde olması gösterilebilir⁶.

Kamu harcamalarındaki artışlar sebebi ile günümüzde kamu projelerinin hayata geçirilmesinde zaten kıt olan kaynakların etkin kullanılabilmesi için politika yapımcılarının üzerinde önemle durduğu fayda maliyet analizleri, kamu kaynaklarının etkin kullanılması için bir zorunluluk haline gelmiştir. Ancak bu şekilde verimli ve uzun vadeli kararlar alınabilecek ve politik miyopluk tuzağına düşülmeyecektir. Kamu ekonomisi literatüründe devlet başarısızlıklarının en önemli sebebi olarak bilinen politik miyopluk kavramı, kamu ekonomisinde alınan kararlarda ve yapılan uygulamalarda kısa vadeli düşünme alışkanlığıdır. Fayda maliyet analizi temel özellikleri ve ortaya koydukları sonuçlar ile yukarıda sözünü ettiğimiz politik miyopluk sorununu büyük ölçüde ortadan kaldırmaktadır

2.1.Kamu Yatırım Projelerinde Karar Analizleri

Proje, önceden tespit edilmiş spesifik amaçlara belirli bir zaman diliminde optimum bir şekilde ulaşmak üzere kaynakların nasıl ve ne şekilde kullanılacağını gösteren bir çalışma⁷, kurumları ya da kuruluşları orta ve uzun vadede başarıya ulaştırmayı hedefleyen stratejik planlar, girişilen faaliyetlerdir. Bu faaliyetleri minimum maliyetle gerçekleştirmek ve bu faaliyetler sonunda yaratılan katma değerden maksimum faydayı sağlamak amacıyla yapılan bir plan olarak tanımlanabilir. Bir faaliyetin proje olabilmesi için;

- Bir ihtiyaçtan doğmuş ve bir ihtiyacı karşılıyor olması,
- Proje mekânının belli olması,
- Belirli bir zaman dilimini kapsaması,
- Belirli kaynak tüketimi (üretim faktörleri) ile belirli çıktı elde edilmesi,
- Hedefe ulaşmada, faaliyet sırası ve bunların ayrıntılarının bilinmesi,
- Unsurları anlamında (yeri, zamanı, kaynağı gibi) özgün ve tek olması gerekmektedir.

Proje analizleri, kıt kaynaklar ile optimal seçimleri yaratabilmenin yollarını aramaktadır. Bu kapsamda kamu projelerinin ticari, ekonomik ve sosyal açılardan yapılabilir olmaları gerekmekte ve bunlara kaynak aktarılabilmesi için kalkınma planları ve programlarıyla tutarlı olmaları gerekmektedir. Bu nedenle kamu projeleri, uzun dönemli kalkınma amaç ve hedeflerine uygun olmalı, plan ve programda yer alan ilke, politika ve tedbirlerle tutarlı olmalı, yıllık programlar, makro hedefler ve sektörel hedeflerle tutarlı olmalıdır.

Makroekonomik açıdan belirli mal ve hizmetlerin üretimine yönelik tesisler oluşturmak üzere kaynak ayrılması, üretim gücüne ve sermaye stokuna katkı sağlanması olarak tanımlanabilen yatırım kavramı, başka bir ifade ile sermayenin cari faydasından vazgeçerek ileri bir zamanda daha yüksek bir fayda elde etmek için alınan risk olarak da tanımlanabilir. Yatırım, "Kamu Yatırımı" ve "Özel Sektör Yatırımı" olmak üzere ikili bir ayrıma tabi tutulabilir. Bir ülkenin iktisadi ve sosyal kalkınma gerçekleştirebilmesi için gereken en önemli unsur yatırımdır⁸. Ekonomide, kamu yatırımlarının özel sektörden daha verimsiz olduğu düşüncesi hâkim olmakla beraber bunun aksini savunmanın, yapılan ekonomik analizler sonucunda da pek de mümkün olmadığını söyleyebiliriz.

Proje karar süreçlerinde iki durum ile karşılaşmak mümkündür. Bunlardan birincisi, bir projenin tek başına verimli olup olmadığı kararı, ikincisi ise birden çok projeyi karşılaştırma ve sıralama kararıdır. Uygun olan projelerin tümünü gerçekleştirmek kıt kaynaklardan dolayı mümkün olmadığından, projeler arasında bir tercih, bir sıralama yapılması zorunludur. Bir projenin sağlayacağı faydaların ve katlanılacak maliyetlerin tahmin edilebilmesi için

4 G. Akalın, *a.g.e.* 1986, s.186.

5 Peter Sassone and William A. Schaffer, *Cost Benefit Analysis A Handbook*, Academic Press, Newyork, San Fransisco, London, 1978, s.6.

6 Şenatalar, *a.g.m.*, s.226.

7 Ece Enver, Ahmet Kovancı, *Proje Yönetimi ve İnsan Kaynakları İlişkisi, Havacılık ve Uzay Teknolojileri Dergisi, Cilt 1, Sayı 4, 2004, s.75*

8 Ali Kalem, *Türkiye'deki Kamu Yatırımlarının Özel Sektör Yatırımlarına Etkisinin İncelenmesi, T.C. Kalkınma Bakanlığı, Uzmanlık Tezi, Kalkınma Bakanlığı Yayını No: 2922, Ankara, 2015, s.1.*

öncelikle, projenin ekonomik ömrünün belirlenmesi gerekmektedir. Sağlıklı bir analiz yapılabilmesi için projenin ekonomik ömrünü belirlemek en önemli hususlardan biridir.

Yatırım projeleri analizlerini “Pazar Analizleri”, “Teknik Analizler”, “Finansal Analizler”, “Ekonomik ve Sosyal Analizler” şeklinde dört başlık altında toplayabiliriz. Bu çalışmada karar analiz yöntemlerinden, ekonomik ve sosyal analizler üzerinde durulmaktadır. Ekonomik sosyal analizler ise maliyet etkinlik analizi, maliyet minimizasyonu ve fayda maliyet analizi şeklinde üç grupta incelenebilir. Çalışmada ekonomik ve sosyal analizlerden, fayda maliyet analizi uygulamaları inceleme konusu yapılmaktadır. Genellikle projelerde finansal analizler kullanılmakta olmasına karşın ekonomik ve sosyal analizler, daha çok sosyal faydaların söz konusu olduğu kamu yatırım projelerinde uygulama alanı bulmaktadır. Finansal analizler ağırlıklı olarak muhasebe disiplini içerisinde analizler yapmakta iken, ekonomik ve sosyal analizlerin ise ağırlıklı olarak ekonomi disiplini içerisinde analizler yaptığını söylemek mümkündür.

Ekonomik ve sosyal analizler, yapılacak bir yatırımın yaratacağı faydaları ve bu yatırım için katlanılacak maliyetleri, özel sektörden farklı olarak toplumsal açıdan ele almaktadır. Diğer bir ifade ile yatırımın sosyal faydalarını da hesaba katarak, yatırımın rasyonel olup olmadığını ölçmek için yapılan analizlerdir. Fayda ve maliyetlerin toplum açısından değerlerinin hesaplandığı analizlere sosyal fayda maliyet analizleri denilmektedir.

Kamu projeleri uzun süreli ve üzerinde geniş görüş alınması gereken uygulamalardır. Fayda maliyet analizleri, uzun vadeli kamu projeleri için yapılması arzu edilen ve değerlendirilmesi pratik olan bir yöntemdir ve yapılacak kamu projesi ile ilgili tüm fayda ve maliyetlerin değerlendirilmesi ve rakamsallaştırılmasını ifade etmektedir⁹. Örneğin, bir havalimanının, tünelin, köprünün, karayolunun ya da barajın ömrünü, tahmin etmek oldukça zordur. Proje ömrünün doğru tahmin edilip edilmemesi ise özellikle faydaları etkilemektedir. Maliyetlerin ağırlıklı bölümü yatırım maliyetleridir ve ilk yıllarda toplanmaktadır. Proje ömrünün gereğinden kısa tutulması, faydaları gerçekte olduğundan küçük gösterecek, proje ömrünün gereğinden uzun tutulması ise, faydaların abartılması sonucunu ortaya çıkaracaktır. Projeye ilgili bir karar verebilmek için, proje ömrü boyunca her yıla ait fayda ve maliyet düzeylerini belirlemek gerekmektedir. Bu nedenle proje ömrünün doğru belirlenmesi fayda ve maliyetlerin doğru hesaplanması için son derece önemlidir.

2.2.Fayda Maliyet Analizi ve Teorik Temelleri

Fayda maliyet analizinin hedefi, karar alıcılara, kaynakları topluma net fayda açısından en büyük kazancı sağlayacak projelere sevk etmekte yol göstermektir. İktisatçı diliyle, net faydaların en fazlalaştırılması, formel yani biçimsel olarak sosyal fayda veya sosyal refahın en fazlalaşmasına eşit olmalıdır. Konunun bu anlamda ilk formülasyonu, Fransız iktisatçı Dupuit’in 1844’teki “Bayındırlık İşlerinin Faydalarının Ölçümü Üzerine” (On The Measurement Of The Utility Of Public Works) adlı eserinde yer almaktadır¹⁰. Kamu yatırımlarında, fayda maliyet analizinin uygulanması, büyük buhran sonrası ABD başkanı Roosevelt’in 1936’da ekonomi ağırlıklı bir dizi programın yer aldığı “Yeni Düzen” (New Deal) kamu işletme programları içerisinde baraj projelerinin kongreye sunumu sırasında ilk kez kullanılmıştır¹¹. Nitekim Pareto iyileştirme kriterlerinden tazmin prensibinde de yer aldığı gibi eğer bir toplumda uygulanan bir politika sonucu bazı grupların durumunda değişiklik oluyor (refahı azalıyor ya da artıyorsa) ve durumlarında iyileşme olanların kazancı, kayba uğrayanlarınkini karşılayacak ölçüde ise bu politika uygulanabilir. İşte fayda maliyet analizi karar vericilere bu ihtimaller ile ilgili ölçülebilir ve karşılaştırılabilir veriler temin etmekte; uygulanacak olan politikaların muhtemel ekonomik ve sosyal sonuçlarını ortaya koymaktadır.

Yatırım harcamalarının aksine, cari harcamaların kısa vadeli olması dolayısıyla optimal olmayan kararlardan vazgeçmek mümkün olup, daha çok kamu yatırım harcamalarında fayda maliyet analizi kullanılmaktadır. Kamu yatırım harcamaları uzun vadeli harcama programları oldukları için, başlangıçta verimlilik analizlerinin özenle yapılması gerekmektedir. Tablo 2’de görüldüğü gibi ilk olarak Amerika’da büyük ölçekli kamu yatırımlarından olan su projelerinin kararlarında kullanılmaya başlanan fayda maliyet analizinin teorik temelleri Dupuit ile atılmış, 1950’lerden sonra ise kullanımı yaygınlaşmıştır. FMA yaygın kullanımı 1950’lerden sonra olsa bile, temeli

9 A. R. Prest, R. Turvey, Cost Benefit Analysis: A Survey, The Economic Journal, December 1965, s.683.

10 Paola Tubaro, Jules Dupuit’s Contribution to Mathematical Economics, Erişim: https://www.researchgate.net/publication/239581255_Jules_Dupuit's_Contribution_to_Mathematical_Economics

11 D.W. Pearce, Cost-Benefit Analysis, London, Macmillan, (Çev: A. L. Alpay, Akbank Yayınları) 1971, s.17.

Fransız mühendis Jules Dupuit'in bayındırlık işlerinin sağladığı faydanın ölçümüne ilişkin 1844'te yayınlanmış bir makalesine dayanmaktadır. Farklı bir ifade ile Dupuit ilk "Marjinal Maliyet ve "Fayda Maliyet Analizi" teorisini olarak kabul edilmektedir¹².

Tablo 2. Kamu Yatırım Projelerinde Fayda Maliyet Analizi'ne İlişkin Literatür Taraması

Ülke	Yıl	Uygulama
ABD	1808	FMA Uygulamada ilk olarak Su Projelerinin Fayda ve Maliyetlerinin Belirlenmesi Çalışmalarında kullanılmıştır.
DUPUIT (FRANSA)	1844	Kamu işlerinin faydasının ölçülmesi üzerine (On The Measurement of The Utility of Public Works) isimli çalışma ile teorik olarak ilk defa ele alan Dupuit'e göre kamusal hizmetlerin faydası bireylerin ödedikleri fiyat değil, ödemeyi kabul edeceği maksimum tutara eşittir. (Fayda=Ödenen Tutar+Tüketici Artığı)
ABD	1936-1937	ABD'de federal hükümet, taşkın önleme yasası (1932) ve Oregon eyaleti karayolu projesi gibi projelere vereceği desteği FMA sonuçlarına bağlamıştır.
V. PARETO N. KALDOR JOHN HICKS	1940	Pareto iyileştirme ölçütü ve Hicks-Kaldor Tazmin ilkesi'nin FMA nin temellerini oluşturan teoriler olduğu söylenebilir. (İTALYA)
İNGİLTERE	1960-1963	FMA'nin önemli çalışmalarından biri de Londra-Birmingham karayolu ve Londra metrosuna Victory hattı inşaatında uygulanmıştır.
3.LONDRA HAVAALANI	1970	İngiltere'de 1968 yılında Londra 3. Havalimanının inşaatı için Londra'da bulunan 4 ayrı bölgenin iyi yönlerinin fayda maliyet analizi yapılmıştır. (İNGİLTERE)
PEARCE	1973	ÖZEL FMA=Doğrudan Fayda, SOSYAL FMA=Doğrudan+Dolaylı faydalar
TÜRKİYE	1960	Planlı ekonomiye geçiş ile başlamıştır. (Planlama, Programlama ve Bütçeleme Sistemi)
MISHAN	1979	Tüketici artığında meydana gelen artışları ölçmeyen bir fayda maliyet analizi hiçbir anlam ifade etmeyecektir. (Tüketici Fazlası+Dışsal ekonomiler ve Yeniden Dağılıma etkisi Ticari FMA ve Sosyal FMA arasındaki farktır)
Tufan ÇAKIR	1999	Ulaştırma projeleri FMA uygulaması örneklerinden bir diğeri ise sosyal ve özel fayda-maliyetleri de içeren Kınalı-Sakarya geçiş yolu ile E80 karayolunun karşılaştırıldığı çalışmadır. Bu çalışmada iskonto oranı %73 olarak kullanılmıştır.
Nilhan Erdal ÖZKAN	2000	Farklı otoyol projeleri için, iskonto oranı %12 alınarak fayda maliyet oranlarına göre sıralaması yapılmıştır.
BELÇİKA	2005	Ulaştırma projeleri FMA uygulaması örneklerinden biri Proost tarafından yapılan çalışma, FMA, Sheldt nehri altından Anvers şehrine yapılan tünelin maliyeti 1 milyar Euro olarak belirlenmiş ve analiz sonucu proje faydalı sonuçlanmıştır.
HİNDİSTAN	2006	Ulaştırma projeleri FMA için bir başka örnek Murty tarafından yapılan çalışma, Delhi metrosu için uygulanmıştır. İGO ve NBD analizleri sonucu proje olumlu sonuçlanmıştır.

Kaynak: Tarafımızca düzenlenmiştir.

Kamu hizmetlerine yönelik harcamaların yapılmasına karar vermeden önce, çeşitli kantitatif analizleri içeren, fayda maliyet analizi ile söz konusu hizmetin sosyal faydalarının, sosyal maliyetine eşit olup olmadığını inceleyerek karar verilmesini sağlayan tekniklere fayda maliyet analizi denilmektedir¹³. Klasikler (Ricardo-Mills-Edgeworth-Pigou) sadece vergilendirmeye dayalı gelenekten bahsederek harcamaların verimini tamamen göz ardı etmişlerdir¹⁴.

Uygulanacak olan projelere pazar fiyatları kullanılarak yapılan analizlere finansal analizler; toplum açısından faydaların ve maliyetlerin hesaplandığı analizlere ise ekonomik ve sosyal analizler denilmektedir. Bir karar sonucunda bir kişinin refahında meydana gelen artış özel faydayı oluştururken, bütün toplum üzerindeki

¹² Robert Burton Ekelund, Jr, Jules Dupuit and the Early Theory of Marginal Cost Pricing, The Journal Of Political Economy, Vol.76, No.3, (May-Jun 1968), s.462

¹³ Aytaç Eker, Kamu Maliyesi, Birleşik Matbaa, 2005, s.109.

¹⁴ Richard A. Musgrave, Cost Benefit Analysis and The Theory Of Public Finance, Journal Of Economic Literature, vol.7, No.3 Sep.1969, s.797.

refah artışı ise verilen kararın sosyal faydasını oluşturmaktadır. Ekonomik ve sosyal analizlerde, göz önünde bulundurulacak olan husus faydaların yani projenin topluma sağladığı katma değerlerdir. Bu katma değerlerin bazıları, Projenin İstihdama Etkisi, Projenin Döviz Kazandırıcı Etkisi, Projenin Bölgesel Kalkınmaya Etkisi, Projenin Toplumun Gelir Dağılımına Etkisi, Projenin Kamu Finansmanına Etkisi, Projenin Dışsal Etkileri (Çoğaltan Etkisi) şeklinde sıralanabilir.

Sosyal fayda-maliyet analizleri ve özel fayda-maliyet analizleri arasındaki temel farkları ise şu şekilde sıralamak mümkündür¹⁵ ;

- Sosyal fayda-maliyet analizi sadece kazançları değil çok çeşitli etkileri de hesaba katmaktadır.
- Sosyal fayda-maliyet analizlerinde piyasa fiyatları, birçok fayda ve maliyet için mevcut olmayabilir (piyasa aksaklıkları nedeniyle) bu sebeple piyasa fiyatları kullanılamayabilir.
- Piyasa fiyatları marjinal sosyal yardımları ve maliyetleri yansıtmamaktadır.

Kamu yatırım harcamalarında kullanılan ekonomik ve sosyal analiz yöntemleri üç ana başlık altında sıralanabilir. Bunlar; “Fayda Maliyet Analizi”, “Maliyet Etkinlik Analizi” ve “Maliyet Minimizasyonu”dur. Faydaların toplum açısından incelendiği ekonomik ve sosyal analizlerde yaygın olarak kullanılan ölçüt fayda maliyet analizidir (Cost-Benefit Analysis).

Fayda maliyet analizlerinde faydalar pozitif, maliyetler de negatif etkiler olarak ele alınmaktadır. Fayda maliyet analizleri dört aşamadan oluşmaktadır¹⁶;

- **Birinci Aşama**, Alternatiflerin belirlenmesi,
- **İkinci Aşama**, Alternatiflerin maliyetlerinin belirlenmesi ve hesaplanması,
- **Üçüncü Aşama**, Alternatiflerin faydalarının belirlenmesi ve hesaplanması,
- **Dördüncü Aşama**, Tercih.

Kamu yatırım harcamalarında savurganlıkların ortadan kaldırılması için fayda maliyet analizinin uygulanması son derece önem taşımaktadır. Uygulanacak projelerde faydaları her zaman para ile ifade etmek mümkün değildir. Faydaların parasal olarak ifade edilmesinde “ödeme arzusu”, “beşerî sermaye yaklaşımı” gibi yaklaşımlar kullanılabilir. Ancak uygulamada bu yöntemlerin bazı sektörlerde uygulanmasında çeşitli problemlerle karşı karşıya kalınmaktadır. Kamu yatırım projelerinde, net faydalar keyfi değerlendirmelere dayalı olabilir, ancak fayda maliyet analizi olabildiğince çok bağımlı değişken inceleyen bir analiz yöntemi olması dolayısıyla haklılık payı yüksektir¹⁷.

Fayda maliyet analizi ile kantitatif (nicel) usullerin kamu hizmetlerine uygulanması amaçlanmaktadır. Bununla birlikte kamu hizmetlerinin özellikle tam kamusal nitelikli olanları ile bazı yarı kamusal mal ve hizmetler bakımından bu analizlerin yapılmasının yeterince etkin olarak gerçekleştirilmesi mümkün olmamaktadır. Başka bir ifade ile kamu kesiminde etkinlik analizlerinin uygulanabilirliği, arz edilecek kamusal malın niteliği ile yakından ilgilidir. Örneğin tam kamusal mal olarak da ifade edilen savunma, güvenlik ve adalet hizmetleri ile ilgili fayda ve maliyetlerin parasal değerlerle ifade edilebilmesi çok güç hatta çoğu zaman olanaksızdır¹⁸. Fayda maliyet analizinin kamu kesimi tarafından üretilen bölünemez nitelikteki tam kamusal mal ve hizmetlere uygulanması oldukça zordur. Çünkü bu tür mal ve hizmetlere tüketicilerin tercihlerini açıklamaları ve bunlardan bedava yararlanmak istemeleri, piyasa analiz tekniklerinin bu mal ve hizmetler için uygulanamamasına yol açmaktadır. Ancak ulaşım projelerinde (havaalanı, metro, köprü, liman, karayolu vb.) yapılan uygulamaların yanında; şehir planlaması, sağlık hizmetleri gibi konularda da fayda maliyet analizi metodundan yararlanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla yarı kamusal mal ve hizmetler, devlet tarafından üretilen özel mal ve hizmetler ile erdemli mal ve hizmetlerin, özelliklerinin piyasaya uygun olması dolayısıyla bunlardan elde edilebilecek faydalar ve doğacak

15 Richard A. Musgrave, Cost Benefit Analysis and The Theory Of Public Finance, Journal Of Economic Literature, vol.7, No.3 Sep.1969, s.797.

16 John D. Blum, Ann Damsgaard, Paul R. Sullivan, Cost Benefit Analysis, The Academy Of Science, Vol:33, No:4, 1980, s.139.

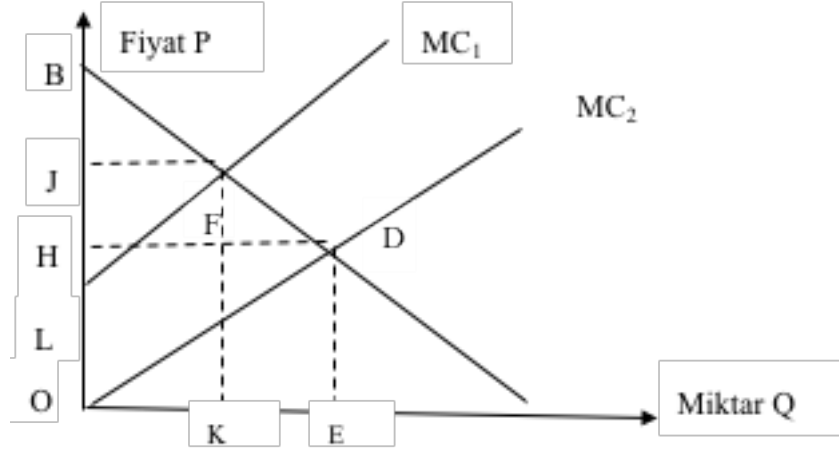
17 R. Musgrave, a.g.e. 1969, s.800.

18 A. Akdoğan, a.g.e. s.96.

maliyetlerin parasal değerlerle ifadesi daha kolay olduğundan bu mal ve hizmetlere ilişkin projelerde fayda maliyet analizi daha kolay uygulanmaktadır.

Ulaştırma projeleri, sağlık hizmetleri, enerji projeleri, (rüzgâr enerjisi, güneş enerjisi ile elektrik üretimi vb.) su kaynaklarının geliştirilmesi ve sulama projeleri, fiziki altyapı yatırımları, eğitim hizmetleri gibi sosyal altyapı projeleri ile konut sektörü, kent ve çevre yönetiminde fayda maliyet analizleri kullanımı söz konusudur. Bu tür hizmetler hem özel hem de toplumsal fayda sağlayan hizmetlerdir. Bu hizmetlerin üretimi için hazırlanan projelerin net sosyal faydalarının hesaplanması fayda maliyet analizleri ile mümkün olabilmektedir¹⁹. Bu tür projelerde fayda maliyet analizlerinin uygulanabilir olmasının nedeni, bu tür projelerde kamu mallarının “bölünebilir” özellikle olmasından kaynaklanmaktadır²⁰.

Sosyal fayda maliyet analizi açısından en önemli konulardan biri fayda ve maliyetlerin belirlenmesidir. Daha önce ifade edildiği üzere fayda maliyet analizi alternatiflerin faydalarını ve maliyetlerini parasal olarak ölçmeye yarayan, hem özel kesimde hem de kamu kesiminde kaynakların, yatırımlara yönlendirilmesinde kullanılan bir karar verme tekniğidir. Diğer bir ifade ile bu teknik, kaynakları toplum için en yüksek net fayda sağlayacak şekilde yönlendirmede karar alıcı birimlere yardımcı olmaktadır²¹.



Şekil 1. Toplam Faydadaki Değişim

Kaynak: Pearce, a.g.e. s.20

Bir projeyi hayata geçirmenin, Şekil 1’deki gibi marjinal maliyet eğrisini MC_1 den MC_2 ’ye kaydırıldığını varsayalım. Yeni denge “D” noktasında olacak yani fiyat “J” den “H” ye düşmüş olacaktır. Tüketiciler ürün için “OHDE” alanı kadar ödeme yapacaklardır. OBDE ile OHDE yani ödemek istedikleri ile ödedikleri arasındaki fark (HBD) tüketici fazlasına eşittir. Projenin toplam sosyal faydası, toplam faydadan toplam maliyetin çıkarılması yöntemi ile bulunabilir. MC_1 durumundaki sosyal fayda ile MC_2 durumundaki sosyal fayda arasındaki fark ise bize projenin sosyal refaha net katkısını vermektedir²².

2.2.1.Fayda Maliyet Analizi Kapsamında Refah Yaklaşımı

Refah ekonomisinin amacı, bir toplumun üretken kaynaklarını kullanmada ekonomik kurumların etkinliğini test etmektir²³. Diğer bir ifade ile bireyin ve toplumun refahının nasıl ölçüleceğini, nasıl arttırılacağını ve toplumun en yüksek refah düzeyine hangi şartlar altında ulaşabileceğini tanımlamaya çalışan refah iktisadı, “iktisadi politikanın ekonomi bilimi” olarak tanımlanmaktadır²⁴. Refah teorisi, tarihsel süreç içinde ikiye ayrılarak incelenebilir. Birincisi Adam Smith ile başlayıp Jeremy Bentham ve Alfred Marshall aracılığı ile A.C. Pigou’ya kadar ulaşan ve Pigou’nun eserlerinde en gelişmiş şeklini alan eski refah teorisidir. İkincisi ise Walras’ın genel denge

19 M. Yıldız Tokatlıoğlu, Fayda Maliyet Analizi, Aktüel Akademi Yayınları., İstanbul, 2005, s.71

20 Coşkun Can Aktan, Dilek Dileyici, Kamu Ekonomisi-1, Anadolu Üniversitesi Yayını, s.159.

21 M. Tokatlıoğlu, a.g.e. s.80

22 D.W. Pearce a.g.e., s.20.

23 Tibor De Scitovszky, A Note on Welfare Propositions in Economics, Vol.9, No.1, Oxford University Press, 1941, s.77.

24 John R. Hicks, Value and Capital, Wiley On Behalf of The Royal Economic Society, 1939. s.696

teorisinden kaynaklanan ve Vilfredo Pareto tarafından şekillendirilen haliyle günümüze kadar ulaşan yeni refah teorisidir²⁵. Faydacı yaklaşımı benimseyen Pigou'nun temsil ettiği "Eski Refah Teorisi'nin öncüleri Edgworth, Sidgwick, Marshall ve Pigou'dur. Dışsallıklar sebebiyle devletin ekonomiye müdahale etmesi gerekliliğini söyleyen Sidgwick'in bu düşüncesi daha sonraları Pigou tarafından geliştirilmiştir. Pigou tarafından piyasa başarısızlıkları kişisel fayda, sosyal fayda, kişisel maliyet ve sosyal maliyet kavramları etrafında incelenmiştir.

Pigou, ekonomik refahın, genel olarak refahın sadece bir parçası olduğunu ve ekonomik refah değişmezken, genel refahın değişebileceğini ifade etmektedir. Pigou'ya göre refah, ya kişinin ruh halinin iyiliği (mutluluk) ya da kişinin doyumunu olarak ele alınmalıdır. Refah'ı doyum olarak ele almayı tercih eden Pigou, kişinin refahının doyumlardan oluştuğunu, doyumunda basitçe mutluluk ya da zevk değil, istekler veri olduğunda, bu isteklerin gerçekleşme derecesine bağlı olduğunu ifade etmektedir. Pigou ayrıca kişinin gelirini ya da sahip olduklarını maddi refah olarak tanımlayarak; maddi refahın, refah için ancak araç olabileceğini refahın kendisini oluşturamayacağını öne sürmektedir²⁶.

Yeni Refah İktisadının ise iki temel amacı vardır. Bunlardan birincisi refah maksimizasyonunu gerçekleştirecek koşulların belirlenmesi, ikincisi de pozitif ve normatif konuları, özellikle kaynakların etkin dağılımı ile ilgili konularla, gelir dağılımına ait konuları birbirinden ayırmaktır. Refahı maksimize edecek koşullar A. Smith, Marshall, Walras ve Pareto tarafından açıklıkla ortaya konulamamıştır. Bu koşulların daha net biçimde ortaya konulması ancak 1930'ların sonunda gerçekleşmiş ve nobel ödülü kazanan üç iktisatçının "Arrow, Samuelson ve Hicks" in katkılarıyla olmuştur. Üretimde optimum, tüketimde optimum ve genel optimumlar, Pareto kriterine göre test edilir ve şu soru sorulur "Bir bireyin dahi refahını azaltmadan, başka bir bireyin refahını iyileştirmek mümkün müdür"²⁷. Üretimde etkinlik, tüketimde etkinlik ve üretim-tüketim dengesinin beraber sağlandığı eşanlı etkinlik varsayımına dayanan Pareto etkinliği, güçlü sosyal sermaye birikimi ile sağlanabilir. Pareto etkinliğinin sağlandığı noktada, üretimin optimum olması ve üretilen mal ve hizmetlerin toplumda dengeli dağılımı söz konusudur²⁸.

İkinci dünya savaşına kadar devletin sadece jandarma devlet olması gerekliliği ekonomide hakim bir görüş iken büyük buhran sonrası devletin ekonomiye müdahale etmesi gerekliliği düşüncesi tüm dünyada kabul görmüştür. Keynesyen politikalar neticesinde, kamu harcamalarının karşılanmasında vergi yetersiz kalmış ve kamu harcamalarının karşılanması için emisyon ve borçlanma yöntemlerine başvurulmuştur. Bu politikalar 1960'lara kadar başarılı olmuş, büyüme ve refahı arttırmıştır. Ancak Keynesyen politikalar bu yıllardan sonra tartışılır duruma gelmiştir²⁹. Kamu harcamalarının bileşimlerini belirleyen siyasi güç ve bu siyasi gücü eline almak isteyen politikacılar, ne kadar kamu malı üretileceği konusunu, seçmenler ile "oy verme-çıkara sağlama pazarlığı" haline getirmiştir. Kamu sektöründe karar alma mekanizmasının ekonomik analizini yapan kamu tercihi teorisi, iktisat bilimine yeni bir anlayış getirmiştir. Kamu tercihinin gelişmesinde büyük payı olan iktisatçı Buchanan bir makalesinde, "kıt kaynakların idaresi" olarak tanımladığımız iktisat biliminin artık tanımının değiştirilerek "kaynakların etkin bölüşümü" olarak tanımlamamız gerektiğini yazmıştır. Kamu tercihi teorisi, neo-klasik iktisadın metodolojisini, politik ve kurumsal karar alma süreçlerine uygulamaya çalışmaktadır. Diğer bir deyişle, iktisat biliminin teorik karar alma yapısını kamusal karar alma analizleri bakımından incelemektedir. Metodolojik yaklaşım, bireyin iktisadi karar almada olduğu gibi politik süreçte de rasyonel olduğu ve fayda maksimizasyonu peşinde olduğunu ifade etmektedir.

Örgütsel analizleri araştırma konusu yapan "Yeni Kurumsalcı"ların sıklıkla kullandıkları bir yöntem olan oyun teorisi, aslında metodolojik bireycilik ve fırsatçı davranışların bir formülasyonudur³⁰. Yeni kurumsalcılar eksik sözleşmeler, işlem maliyetleri, mülkiyet hakları ve fırsatçılık gibi yeni ve gerçekçi bir terminolojiyle farklı bir metodolojik perspektif sunmayı başarmışlardır³¹.

25 Vural Fuat Savaş, "İktisatın Tarihi", Siyasal Kitabevi, 5. Baskı, 2007, s.688.

26 Özlem Albayrak, Refah İktisadının Ekonomik Temelleri: Piyasa ve Refah İlişkisi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2003, s.13.

27 V. F. Savaş, a.g.e. s.697.

28Maddala G. S, E. Miller, Microeconomics: Theory and Applications, Newyork: Mcgraw Hill, 1989,s. 247

29 James Buchanan, Richard E. Wagner, William H. Mecklink, Mancur Olson, "The Political Biases of Keynesian Economics", College Station, Texas, A-M University Press, 1987.

30 J. Kenneth Arrow, Methodological Individualizm and Social Knowledge, The American Economic Review, 1994, pp.2.

31 Tamer Çetin, Yeni Kurumsal İktisat, Sosyoloji Konferansları, No:45, 2012, s.44

2.2.2.Emek-Değer Teorisinden Fayda-Değer Teorisine

İktisat teorisinde değeri belirleyen faktörün ne olduğu Adam Smith, David Ricardo, Jean-Baptiste Say, William Nassau Senior, William Stanley Jevons ve Carl Menger tarafından sorgulanmıştır. Özel mülkiyetin ve sermaye birikiminin bulunmadığı ilkel toplumlarda değer tamamen emek tarafından yaratıldığı fikrini ortaya atan Adam Smith'in görüşü, David Ricardo ve Karl Marx tarafından genişletilerek değeri yaratan tek faktörün emek olduğu ilkesine dönüştürülmüş ve "Emek Değer Teorisi" adını almıştır. Emek değer teorisi öz itibarıyla sermayeye dayalı olan kapitalizmin kar teorisine meydan okuduğu için, Jean Baptiste Say ve William Nassau Senior tarafından yumuşatılmaya çalışılmış, marjinalist devrimin öncülerinden William Stanley Jevons ve Carl Menger tarafından yıkılarak yerine "Marjinal Fayda Teorisi" konulmuştur. Emek değer teorisinde değer asli kaynağı olan emek, marjinal fayda teorisinde tüketici tercihlerine göre şekillenen türev bir üretim faktörü haline dönüşmüştür³².

Kronolojiyi farklı bir şekilde sıralayacak olursak; Adam Smith, değer kaynağının asli üretim faktörü "emek" olduğunu söylemiştir. Daha sonra David Ricardo bu düşünceyi "bir malın değerini o mal için harcanan emek miktarı belirler ve sermaye ise birikmiş emektir" şeklinde emek değer teorisi olarak formüle etmiştir. Karl Marx ise değer ile kişinin elde ettiği gelire dikkat çekmiş ve "Artı Değer" kavramını ortaya atmıştır. Emek değer teorisi kadar içsel tutarlılığı da olan Fayda-Maliyet teorisi geliştirilmiştir. Faydacı geleneğin öncülerinden Bentham ve Say değer kaynağının emek değil, fayda olduğunu söylemişlerdir. Emek değer teorisi ile fayda değer teorisinin sentezini oluşturmaya çalışan J. S. Mill, emek sermaye ile birlikte ele alınırsa değer kavramı açıklanabilir demiştir. Daha sonra Jevons, Menger ve Walras klasik emek değer teorisini dışlayarak fayda ile değer arasında ilişki kuran "Marjinal Fayda" kavramını ortaya atmışlardır. Jevons'un 1871 de yazdığı "Politik Ekonomi Teorisi" (The Theory of Political Economy) kitabı; Değer'i, marjinal fayda kavramıyla açıklamış ve emek değer teorisini şiddetle eleştirmiştir. Carl Menger ve Leon Walras birlikte marjinalistler devrimini başlatmışlardır. Onlara göre; eğer bir malı hiç kimse faydalı bulmuyor ise o mala ne kadar emek harcanırsa harcansın o malın değeri sıfırdır. Değeri belirleyen nokta fayda iken, malın kıtlık derecesi de önemlidir³³.

Bir mal veya bir hizmetin marjinal faydası, ekonomi biliminde neoklasik değer kuramının ana kavramıdır. Bu kavram, diğer mal ve hizmet tüketiminin ve ilgili verilerinin sabit kaldığı varsayıldığında, incelenmekte olan mal veya hizmetin tüketimindeki bir artışın (veya azalışın), yani matematiksel olarak x_1 malının tüketim miktarındaki değişimin (Δx_1), toplam fayda seviyesine yaptığı etki (Δu), arasındaki bağlantıya verilen isimdir.

William Stanley Jevons, değişim teorisini her birinde ayrı mal bulunan iki kişinin örneğiyle anlatmaktadır. Jevons; *"bu iki kişinin kendilerinde olmayan mal ile ellerindeki malı değiştirerek durumlarında iyileşme sağlayabileceğini; bu değişimin kişilerden biri için kazançlı olmaktan çıkacağı noktaya kadar süreceğini öne sürmüştür. Jevons; bu değişimin kazançlı olmaktan ne zaman çıkacağı yani dengenin ne zaman oluşacağını, iki malın değişim oranının değişim sonrası miktarlarının, marjinal fayda oranlarının tersine eşit olduğu noktada gerçekleşeceği şeklinde ifade etmiştir. Jevons emek teorisine de fayda teorisini uygulamıştır. Jevons'a göre insanların çalışma isteğini açıklayan iki unsur vardır. Katlanılan maliyet ve elde edilen fayda. Katlanılan maliyet acıyı, elde edilen fayda ise zevki temsil eder. Bu çerçevede emek, "gelecekte bir gelir elde etmek amacıyla düşüncenin veya vücudun kısmen ya da tamamen katlandığı acı veren bir eylem" olarak ele alınır. Çalışmanın faydası üretim miktarı ile karşılaştırıldığında sürekli azalan bir seyir izlerken, emeğin zahmeti ise ters "U" şeklinde ilerlemektedir. Jevons'un bu yaklaşımına göre çalışmanın acısının faydaya eşit olduğu noktada işçi çalışmaya son verir"*³⁴.

2.2.3.Fayda Maliyet Analizi Kapsamında Tazmin İlkesi

İktisatçılar, tartışılan bir kamu harcamasının, iki özelliği üzerinde dururlar. Bu iki husus sırasıyla söz konusu kamu harcamasının ekonomik etkinlik üzerine etkisi ve bölüşüme ilişkin sonuçlarıdır. Devlet faaliyetlerinin, ne derece arzu edilebilir oldukları hakkındaki düşünceleri genel bir çerçevede içerisinde organize etme ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Refah iktisadi alternatif ekonomik durumların, sosyal arzu edilebilirliğini konu alan iktisat

32 Ersan Bocutoğlu, İktisat Teorisinde Emeğin Öyküsü: Değer Kaynağı Olan Emekten Marjinal Faydanın Türevi Olan Emeğe Yolculuk, Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, Cilt:1, Yıl:1, Sayı:1, 2012, s.129.

33 M. Kemal Aydın, Sakarya Ü, https://www.researchgate.net/publication/290096446_'Emek-Deger'_Teorisinden_'Fayda-Deger'_Teorisine, Erişim:13.07.2017

34 Ersan Bocutoğlu, İktisadi Düşünceler Tarihi, 3. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa, 2016, ss.168-172

dalıdır³⁵. Pigou toplum refahının maksimizasyon problemini Pareto'nun aksine üretim yönünden değil, gelir dağılımı yönünden ele almıştır. Refah ekonomisini inceleyen Pigou zengin olandan yoksul olana gelir aktarımının toplam refahı arttıracaklarını söylemiştir³⁶. Pareto optimalite; politikadaki bir değişim neticesinde toplumdaki herhangi bir bireyin refahını azaltmadan, herhangi bir bireyin refahını arttırmanın mümkün olmadığı durumdur³⁷. Başka bir ifade ile Pareto optimum, hiçbir bireyin refahında bir azalma meydana gelmeden, bir bireyin refahında iyileşme sağlanamaması durumudur³⁸. Refah ekonomisinde Pareto etkinliği kavramı, bir ekonomik organizasyonun etkinliğinin değerlendirilmesinde kullanılır. Fayda olanakları eğrisi; üretimde etkinlik ve tüketimde etkinlik koşullarının bir arada gerçekleştiği üst düzey optimumları tarafından oluşturulan ve toplumsal açıdan her noktasının etkinlik durumunu ifade ettiği bir etkinlik sınırı oluşturmaktadır. Ancak bu etkinlik sınırının azalan marjinal fayda varsayımıyla oluşturulması nedeni ile bu eğri üzerinde toplum açısından sadece tek bir noktada en iyi durum; Pareto optimumu olarak nitelendirilmektedir³⁹.

Kazananların yanında kaybedenlerin de olduğu politika uygulamalarında, bu uygulamaların sosyal refah artışını sağlayıp sağlamadığını ölçebilmek için tazmin ilkesi kullanılmaktadır. Eğer belli bir kamu harcaması nedeniyle, fiziki verimlilik ve toplam reel gelir artıyorsa, kazananlar kendileri kazançlı çıkmaya devam edecek şekilde kaybedenlerin zararlarını tazmin edebilirler. Bu şekilde, kazananların kaybedenlerin kayıplarını telafi etmesine "tazmin ilkesi" denir⁴⁰. Tazmin ilkesinin uygulanabilirliğini test etmek için geliştirilen kriterler Kaldor kriteri, Hicks kriteri, Scitovsky kriteri, Samuelson kriteri, Little kriterleridir. Bu kriterlerden Kaldor-Hicks ölçütü tazmin ilkesinin potansiyel Pareto iyileştirme için uygulanabileceğini göstermektedir⁴¹. Tazmin olasılığı ölçütü ilk kez Nicholas Kaldor tarafından, bu iktisatçının 1939 yılında yazdığı "Welfare Propositions Of Economics and Interpersonal Comparisons of Utility" makale ile ortaya atılmış ve ardından J. R. Hicks'in aynı yıl yazdığı "Foundations of Welfare Economics" başlıklı makalesinde bu ölçütü desteklemesiyle Kaldor Hicks Tazmin ölçütü ya da testi adını almıştır⁴².

"Yeni Refah İktisadı" Kaldor ve Hicks tarafından ortaya atılan "Tazmin ölçütü"ne dayanmaktadır. Kaldor-Hicks yaklaşımı, refah teorisini gelir dağılımı yönünden ele almaya çalışmıştır. Faydanın ölçülememesi ve bireyler arasında fayda karşılaştırması yapmanın imkansızlığına vurgu yapan Kaldor ve Hicks'e göre, toplum refahının artıp azaldığını tayin etmek için bu gibi kavramlara başvurmaya zaten gerek yoktur. Ekonomide fiziki verimlilik ve dolayısı ile reel milli gelir arttığı zaman başlıca üç durum oluşabilir; Bütün bireylerin gelirleri artmıştır, bazı bireylerin gelirleri artmış, bazı bireylerin gelirleri değişmemiştir veya bazı bireylerin gelirleri artmış, fakat bazı bireylerin gelirleri azalmıştır.

Bir grup birey için karlı, başka bir grup için zararlı olan bir politika uygulandığında, karlı olan bireyler bu uygulama için ödemeye razı oldukları para miktarını belirlerken, aynı şekilde zarar eden bireyler politika uygulanmaması için ödemek istedikleri miktarı belirlerler. Eğer kazananların politika uygulanması için ödemeye razı oldukları miktar, zarar edenlerin önerdiklerinden fazla ise bu politika sosyal refahı arttırıcı bir politikadır. Bunun sebebi, kazananların, kaybedenlerin kaybını telafi ettikten sonra bile net bir kazanç elde etmeleridir. Bu durumda Kaldor-Hicks telafi kriteri bu uygulamanın sosyal refahı arttırıcı olduğunu açıklamaktadır⁴³. Kısaca Kaldor'a göre, kazançlı olanlar, zarar görenlerin zararlarını telafi edebilirler. Telafi etseler dahi hala kazançlı durumda iseler refah artışı sağlanmış demektir. Hicks'e göre, kazançlı çıkanlar zarar görenlerin kayıplarını karşılamıyor dahi olsalar, eğer kazançların toplamı, kayıpların toplamından büyükse refah artışı var demektir. Kaldor Hicks ölçütü kamu harcama politikası, özelliklede fayda maliyet analizi açısından önemli sonuçlar doğurmaktadır. Örneğin bir projenin faydaları maliyetini aşıyorsa ve bu durum kazançlı olanların, zarara uğrayanların zararını tazmin etmesinden sonrada geçerli oluyorsa sözkonusu proje uygulanabilir olacaktır⁴⁴. Fayda maliyet analizinin teorik temeli Kaldor Hicks tazmin testine dayanmakta olup, söz konusu kamu projesinin potansiyel Pareto iyileştirme olup olmadığı

35 G. Akalın, a.g.e. 2016, s.54.

36 Arthur Cecil Pigou, The Economics Of Welfare, Macmillan and Co, Fourth Edition, London, 1932, s.80

37 Mehmet Nar, Kamu Ekonomisi Ekonomik Etkinlik ve Vergileme, Seçkin Yayınları, Ankara, 2013, s.40.

38 Stiglitz, a.g.e., s.141.

39 Richard A Musgrave and P. Musgrave, Public Finance in Theory and Practice, London, 1989, s.64.

40 K. Çelebi, a.g.e. s.85.

41 K. Çelebi, a.g.e. s.86.

42 Özlem Albayrak, Refah İktisadının Teorik Temelleri: Piyasa ve Refah İlişkisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2003, s.46.

43 A. Kotsayiannis, Modern Mikro İktisat, Teori Yayınları, (Çev: Muaffer Sarımeseli), Ankara, 1987, s.579.

44 Sinan Sönmez, Kamu Ekonomisi Teorisi Kamu Harcamalarında Etkinlik Arayışı, Teori Y., Ankara, 1987, s. 86

veya kısacası bir net sosyal fayda artışına yol açıp açmadığı araştırılmaktadır. Netice olarak fayda maliyet analizi bir Pareto iyileştirme ölçütüdür⁴⁵.

3.FAYDA MALİYET ANALİZİNDE FAYDA VE MALİYETLERİN BELİRLENMESİ

Kamu projelerinde, maliyetler kadar faydaların ölçülebilmesi de oldukça önemlidir. Ancak faydaların ölçülmesi, maliyetlerin hesaplanmasından daha zor bir konudur. Faydanın ölçülmesine dair ilk teorik yaklaşım 1844 yılında Dupuit tarafından ortaya atılmıştır. Dupuit'e göre bir malın faydası, kişinin o mal için ödemeye razı olacağı en yüksek fiyata eşittir⁴⁶. Dupuit'in açıkladığı "tüketici artığı" kavramı daha sonraları iktisatçılar tarafından geliştirilmiştir⁴⁷. Fayda maliyet hesaplanmalarında piyasa fiyatlarının kullanılması esastır. Bunun için piyasa fiyatlarının marjinal fayda ve maliyetlere göre oluşması gerekmektedir. Ancak piyasanın tam rekabetten uzak olduğu, tam istihdamın gerçekleşmediği, dışsal ekonomilerin bulunduğu durumlarda fiyatlar marjinal fayda ve maliyetlere göre oluşmamaktadır. Bu nedenle piyasa fiyatlarının yerine "gölge fiyatlar" (shadow prices) tahmin edilmesi ve kullanılması daha doğru olmaktadır⁴⁸. Fayda maliyet analistleri, analiz sonucunda sadece maddi faydaların değil, maddi olmayan faydalarında göz ardı edilmemesi gerektiğini söylemektedirler⁴⁹. Yapılan kamu yatırımlarının faydaları hesaplanırken dışsal faydalarının da göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Bu nedenle kamu projelerinin fayda ve maliyetlerinin ölçülmesinde özel sektör projelerinde kullanılmayan iki değerlendirme ölçüt yer almaktadır. Bunlar "Gölge Fiyatlar" ve "Sosyal İskonto Oranı" dır.

Maliyet ise, hedeflenen bir sonuca ulaşmak için katlanılması gereken esirgemezliklerin parasal toplamıdır⁵⁰. Ekonomik anlamda maliyet, herhangi bir malı veya hizmeti kullanıldığı veya satıldığı yerde veya durumda elde edebilmek için doğrudan doğruya veya dolaylı olarak yapılan toplam harcamalardır⁵¹. Özel işletmeler açısından durumu ele alacak olursak, maliyetleri sabit maliyetler ve değişken maliyetler olarak iki başlık altında toplamak mümkündür. (Toplam Maliyet= Sabit Maliyet+ Değişken Maliyet). Maliyet belirli miktarda bir mal ya da hizmeti ortaya koymak için vazgeçmek zorunda kalınan, harcanan üretim miktarlarının toplamıdır. Kamu veya özel sektör yönetiminde, maliyet verilerinin çok büyük önemi vardır. Bu veriler karar alma süreçlerinde kullanılan en önemli değişkenlerdir. Yönetimde ve karar alma süreçlerinde ihtiyaç duyulan bu maliyet verilerini en doğru şekilde tespit etmek için kamunun ve işletmelerin uygun maliyet sistemleri geliştirmeleri ve uygulamaları gerekmektedir. Ancak kamu yatırımlarında sabit maliyetler ve değişken maliyetlerin yanında göz önünde bulundurulması gereken diğer bir konu ise toplumsal maliyetlerdir.

İster kâr amacıyla kurulmuş bir ticari işletme olsun, isterse kamu yararı güden toplumsal bir kuruluş olsun, yönetim kararlarını fayda maliyet karşılaştırmalarına dayandırması ve bu karşılaştırmalarda verilen kararların işletmeye ya da topluma kazandıracığı fayda ve ya getireceği maliyetlerinde göz önünde bulundurulması sosyal bir sorumluluktur. Maliyetlerin faydaları aştığı kararların alınması kaynak israfına, başka bir ifade ile kaynak kullanımında etkinlikten uzaklaşılmasına yol açacaktır⁵².

3.1.Fayda Maliyet Analizinde "Gölge Fiyat" ve "Sosyal İskonto" Kavramları

Bir malın veya hizmetin toplumdaki değeri, bireylerin o mal ve hizmete ödeme yapma isteği ile ölçülmektedir. Piyasa fiyatları ödeme yapma isteğini yansıtabilir hatta mükemmel rekabetçi bir ekonomide, piyasa fiyatları sosyal maliyeti de yansıtabilecektir⁵³. Ancak piyasa fiyatlarının gerçek maliyetleri yansıtmadığı durumlarda maliyetlerin, piyasa fiyatlarının yerine kullanılabilir değerlere göre ayarlanması gerekmektedir. Belirli girdilerin ekonomi için gerçek maliyetini göstermek üzere piyasa fiyatları yerine kullanılan bu değerlere "Gölge Fiyat" denilmektedir⁵⁴. Gölge fiyatlara, piyasanın rekabet şartlarına sahip olmadığı, kaynakların tam kullanımının sağlanamadığı, bazı mal ve hizmet fiyatlarının, ücretlerin, faiz oranlarının ve döviz kurunun serbest olarak değil

45 G. Akalın, a.g.e. 2016, s.235.

46 Jules Dupuit, Bayındırlık İşlerinde Faydanın Ölçülmesi, Maliye Enstitüsü Tercümeleleri, Ankara, 1969, s.65.

47 Coşkun Can Aktan, Mustafa Sakal, Kamu Yatırım Projelerinde Karar Alma Ve Fayda Maliyet Analizi, 1999, Yeni Türkiye Dergisi, 1999, s.108.

48 K. Çelebi, a.g.e. s.91.

49 Musgrave, a.g.e. 1969, s,799.

50 D.W.Pearce, a.g.e. s.19.

51 N. Akdoğan, Tekdüzen Muhasebe Sisteminde Maliyet Muhasebesi Uygulamaları, Gazi Kitabevi, Yenilenmiş 8. Baskı, Ankara, 2009.

52 K. Büyükmirza, a.g.e. s.43.

53 P. Sassone and W. A. Schaffer, a.g.e. s.65.

54 Haary F. Campbell and Richard P. C. Brown, a.g.e. 2016, s.104.

de devlet müdahalesi altında gerçekleştiği durumlarda ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü bu gibi durumlarda piyasa fiyatları gerçek maliyetleri gösterememektedir⁵⁵. Fayda maliyet analizinde, özellikle gelişmekte olan ülkelerde maliyetlerin ve faydaların tespitinde piyasa mekanizmasının gelişmemiş olması, sermaye dağılımının dengesizliği, ekonomik kurumların etkisizliği gibi nedenlerden dolayı piyasa fiyatları yerine gölge fiyatlar kullanılmaktadır. Gölge fiyatlar, herhangi bir malın, marjinal maliyetinin parasal ifadesi olarak tanımlanabilmektedir. Diğer bir ifade ile kamu kesiminde maliyetlerin ölçülmesinde, piyasa fiyatı yerine kullanılan fiyattır. Örneğin; atıkların akarsuya boşaltan bir fabrika akarsuyu serbest bir mal olarak kullanmakta ve bunun için herhangi bir bedel ödememektedir. Bir sosyal maliyet oluşturan bu durum dolayısıyla fabrikadan alınması gereken bedel, en az kirlenmeyi önlemek için alınacak tedbirlerin maliyetine eşit olmalıdır. Alınacak bu bedel, sanayi atıklarını akarsuya boşaltmanın gölge fiyatını oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu bedel alınmadığı zaman, üretilen malın piyasa fiyatı, sosyal maliyetinden daha düşük olmaktadır.

Tam rekabet koşullarının geçerli olduğu bir ekonomide fiyat mekanizması, kaynakların etkin dağılımını, herhangi bir sınırlamayla karşılaşmaksızın otomatik olarak düzenler. Böyle bir ekonomide piyasada oluşan fiyatlar, malların kıtlık derecelerini ve kaynakların alternatif alanlarda kullanımının fırsat maliyetini doğru olarak yansıtırlar. Ancak gerçek hayatta, gelişme düzeyi hangi boyutta olursa olsun, ekonomilerde, kaynakların etkin dağılımını sağladığı varsayılan fiyat mekanizmasının sapmalar gösterdiği tespit edilmektedir.

Bu koşullar altında fayda ve maliyetlerin piyasa fiyatlarıyla değerlendirilmesine dayanan proje yatırım ölçütleri yeterli olmamaktadır. Çünkü piyasa fiyatları sosyal fayda ve maliyetlerin ölçüsü olmaktan uzaklaşmaktadır. Fiyat mekanizmasının tam olarak işlemesi halinde kaynakların etkin dağılımı sağlanmış olur ve fiyatlar marjinal maliyete eşitlenir yani tam rekabet koşullarında fiyatlar, malların ve üretim faktörlerinin gerçek kıtlıklarını doğru bir şekilde yansıtırlar. Bu koşulların geçerli olduğu ekonomilerde, özel fayda ve maliyetler, sosyal fayda ve maliyetlerle çakışır. Bu ideal bir model durumudur ve hiçbir ekonomi o noktaya ulaşabilmiş değildir. Bu durum gelişmekte olan ekonomilerde yatırım kararlarının piyasa fiyatlarına dayanılarak alınmasını güçleştirmektedir. Bu nedenle piyasa fiyatlarının, mal ve hizmetlerin kıtlık derecelerini doğru olarak yansıtacak şekilde düzeltilmesi ve proje analizinde bu düzeltilmiş fiyatların kullanılması gerekmektedir. Düzeltilmiş fiyatlar literatürde gölge fiyatlar olarak anılmaktadır. Gölge fiyatlar piyasada fiyatlandırılmayan mal ve hizmetler için de hesaplanabilir⁵⁶.

Gölge fiyatları belirlemede iki yöntem söz konusudur. Birincisi; doğrusal programlama ile gölge fiyatların belirlenmesi ve sosyal fayda ve kayıpların dikkate alınması ile gölge fiyatların belirlenmesi yöntemleridir. Bizim üzerine eğileceğimiz nokta "Sosyal fayda ve kayıpların dikkate alınması ile gölge fiyatların belirlenmesi" yöntemi olacaktır. Bu yöntem, fiyatlandırılmayan sosyal malların varlığı veya piyasa fiyatlarının gerçek fiyatları yansıtmaması durumunda söz konusu malların sosyal fayda ve sosyal kayıplarını dikkate alarak yapılan değerlendirmelerdir. Sosyal fayda ve sosyal kayıpların değerlendirilmesi;

- Söz konusu mal ve hizmetlerin başka ülkelerdeki fiyatlarını kullanma,
- Mal için bir fiyat hesaplama veya hükümet tarafından belirli bir projenin uygulanmasında üstü kapalı olarak kabul edilen fiyatı kullanma,
- Piyasa fiyatlarıyla ilişkilendirerek veya başka yöntemlerle, yayılma etkisini (spillover effect) hesaplama şeklinde uygulanabilmektedir⁵⁷.

Fayda maliyet analizlerinde kullanılan diğer bir kavram ise sosyal iskonto oranıdır. Gelişmekte olan ekonomilerde ciddi sorun oluşturan yüksek faiz oranı sorunu, kamu projelerinde iskonto oranı olarak, sosyal faiz oranı veya gölge faiz oranı ile piyasa faiz oranının altında bir faiz oranı kullanılmasıyla çözülür⁵⁸. Sosyal faiz oranı olarak da ifade edilen sosyal iskonto oranı, kamu yatırımlarının gelecekteki fayda ve maliyetlerini bugünkü değere eşitlemek için kullanılan faiz oranıdır. Genellikle bu sosyal iskonto oranı için hazine müsteşarlığı tarafından belirlenen devlet tahvili gösterge faiz oranları referans alınmaktadır. Çünkü bu oran bize kamu kaynaklarının alternatif kullanım maliyetini yansıtmaktadır. Sosyal iskonto oranının ne olması gerektiği oldukça politik bir

55 B. Şenatalar, a.g.m. s.247.

56 Aziz Konukman, Gölge Fiyat kavramı ve Belirlenmesi, Ekonomik Yaklaşım Dergisi, Cilt:6, Sayı16, 1995, s.75.

57 R. Z. Yıldırım, a.g.e. s.99.

58 Beyhan Ataç, Stagflasyon ve Maliye Politikası, Maliye Politikası, (Editor: Engin Ataç), Anadolu Ü. Yayını, 1. Baskı, Eskişehir, 2004, s.148.

konudur. Bazı iktisatçılar sosyal iskonto oranının düşük tutulması gerektiğini savunurlar. ABD hükümeti kısmen fırsat maliyeti yaklaşımının da etkisi ile yüzde 7'lik bir sosyal iskonto oranı kullanmaktadır. Çok daha uzun vadeli projeler için ise daha düşük sosyal iskonto oranının kullanılmasına da izin verilmektedir⁵⁹.

3.2.Fayda Maliyet Analizlerinde Kullanılan Yöntemler

Proje analiz tekniklerinde, tek bir dönemin inceleme konusu olduğu analiz teknikleri “Statik Analiz”, çok yıllık durumların incelendiği analizler ise “Dinamik Analiz”lerdir. Bu çalışmada çok yıllık finansal durumların incelendiği dinamik analizlerden fayda maliyet analizi yöntemleri üzerinde durulmaktadır. Fayda maliyet analizi çeşitli yöntemlerle yapılabilmektedir. Bu yöntemler şu şekilde sıralanabilir;

- Net Bugünkü Değer Yöntemi (Net Present Value)
- Fayda-Maliyet Oranı (Cost Utility Ratio)
- İçsel Getiri Oranı (Internal Rate Of Return)

“Net Bugünkü Değer”, “Fayda Maliyet Oranı”, ve “İçsel Getiri Oranı” yöntemlerinin tamamı bir projenin fayda ve maliyetlerinin bugünkü değere indirgenerek karşılaştırılması ilkesine dayanmaktadır. NBD ve FMO analizlerinde fayda ve maliyetler belirli bir indirgeme oranı (i) ile bugünkü değerine getirilirken, İGO yönteminde yatırımın karlılığını gösteren faiz oranı (ir) yani net bugünkü değeri sıfıra eşitleyen iskonto oranı bulunmaktadır. Bu teknikler çerçevesinde yapılan analizlerin sonuçlarına göre projelerin kabul ve red edilme ölçütleri aşağıda gösterilmektedir.

Kabul-Red Ölçütleri; $i < ir - NBD > 0 - F/M > 1$ (Kabul)

$i = ir - NBD = 0 - F/M = 1$ (Kabul&Red Sınırında)

$i > ir - NBD < 0 - F/M < 1$ (Red)

Tek bir proje değerlendirilirken bu yöntemlerin tamamı genelde aynı sonucu vermektedir. Kamu yatırımlarında dikkate alınması gereken önemli noktalardan birisi de kamu yatırım projelerinde uygulanan fayda maliyet analizlerinde aynı iskonto oranının kullanılması gerekliliğidir. Projenin yıllara göre fayda düzeyleri “ $U_1, U_2, U_3 \dots U_n$ ” ile yıllara göre maliyet düzeyleri ise “ $C_1, C_2, C_3 \dots C_n$ ” ile gösterilmektedir. Her yıla ait fayda ve maliyetler belirlendikten sonra, faydaların ve maliyetlerin bugünkü değerleri hesaplanmaktadır. Faydaların ve maliyetlerin bugünkü karşılığını bulmanın gerekçesi, ileri bir zamandaki bir miktar paranın, şimdiki zamanda aynı miktar para ile aynı değerde olmamasıdır.

İskonto faktörü diğer bir ifade ile indirgeme faktörü $1/(1+i)^n$ bize $\frac{A}{S}$ 'yi vermektedir, İskonto faktörü yardımıyla “n” yıl sonraki fayda ve maliyetlerin bugünkü karşılığı bulunmaktadır. Böylece, proje ömrü boyunca her yıl sağlayacağı faydaların net bugünkü karşılıkları bulunmakta; “Faydaların Net Bugünkü Değerine” (FBD) ulaşılmaktadır. Benzer biçimde, projenin ömrü boyunca her yıl gerçekleşen maliyetlerin de bugünkü karşılıkları bulunmakta ve “Maliyetlerin Net Bugünkü Değerine” (MBD) ulaşılmaktadır. Faydaların ve maliyetlerin net bugünkü değerleri bulunduktan sonra, karşılaştırma yapılarak yatırım kararı verilebilmektedir.

3.2.1.Net Bugünkü Değer (Net Present Value-NPV)

Net bugünkü değer yöntemi, önceden belirlenmiş bir iskonto haddi üzerinden yatırım harcamalarını ve yatırımın sağlayacağı nakit girişlerini aynı zaman noktasına indirgeyerek aralarındaki farkın karşılaştırılması şeklinde tanımlanabilir⁶⁰. Farklı bir şekilde tanımlamak gerekirse, proje için bir başlangıç tarihi belirlenir, daha sonra projenin başlangıç maliyetine proje ömrü boyunca harcanacak maliyetler net bugünkü değere indirgenerek eklenir. İkinci adımda ise faydalar için de aynı işlem tekrarlanır ve son tahlilde bu iki verinin arasındaki farka bakılarak ilgili yatırımın faydaları fazla ise proje kabul edilir, maliyetleri fazla ise proje reddedilir⁶¹. Fayda maliyet

59 Mustafa Durmuş, Kamu Ekonomisi, Gazi Kitabevi, Ankara, 2008, s.324.

60 Mithat A. Cesur, Proje Değerlendirme Yöntemleri ve Kullanılan Enstrümanlar, Ankara, 2006, s.24.

61 Harry F. Campbell and Richard P. C. Brown, Cost-Benefit Analyses Finacial And Economic Appraisal Using Spreadsheets, Routledge, Second Edition, Newyork, 2016, s.24-26.

analizlerinde en yaygın olarak kullanılan karar ölçütü net bugünkü değer yöntemidir. Bu yöntemde, projenin net bugünkü değeri bulunmakta ve bu değer eğer pozitif çıkarsa (NBD >0) proje verimli olarak kabul edilmektedir. Net bugünkü değer negatif çıkması (NBD <0) durumunda ise proje verimsiz olarak kabul edilmektedir⁶². Birden fazla proje karşılaştırılması söz konusu olduğunda ise net faydaların net bugünkü değerleri pozitif ve en yüksek olan proje kabul edilmektedir. Yöntemin formülasyonunu “NBD=FBD-MBD” şeklinde ifade etmek mümkündür⁶³. Formülde NBD=Net Bugünkü Değeri, FBD=Faydaların Net Bugünkü Değerini, MBD=Maliyetlerin Net Bugünkü Değerini göstermektedir. Formülün matematiksel formülasyonu ise aşağıdaki gibi gösterilebilir⁶⁴;

$$NBD \Rightarrow \sum_{t=0}^n \frac{Bt}{(1+r)^t} - \sum_{t=0}^n \frac{Ct}{(1+r)^t}$$

3.2.2.Fayda Maliyet Oranı (Cost Benefit Ratio)

Yaygın olarak kullanılan karar yöntemlerinden biri de fayda maliyet oranı yöntemidir. Bu yöntemde öncelikle 1 numaralı formül yardımı ile faydaların net bugünkü değerleri ve 2 numaralı formül yardımı ile maliyetlerin net bugünkü değerleri bulunur. Aşağıdaki formüllerde “B” faydaları, “C” maliyetleri temsil etmekte iken “r” ise sosyal iskonto oranını temsil etmektedir.

$$C = C_0 + \frac{C_1}{1+r} + \frac{C_2}{(1+r)^2} + \dots + \frac{C_T}{(1+r)^T} \quad (1)$$

$$B = B_0 + \frac{B_1}{1+r} + \frac{B_2}{(1+r)^2} + \dots + \frac{B_T}{(1+r)^T} \quad (2)$$

Daha sonra faydaların net bugünkü değerleri maliyetlerin net bugünkü değerlerine oranlanır. En yüksek Fayda/Maliyet oranına sahip proje kabul edilir. Bu oran 1’den büyük (FMO>1) ise proje verimli kabul edilmekte, oran 1’den küçük (FMO <1) ise proje verimsiz kabul edilmektedir.

$$FMO = \frac{\text{Faydaların Net Bugünkü Değeri}}{\text{Maliyetlerin Net Bugünkü Değeri}}$$

Eğer, söz konusu projelerin ölçekleri ve başlangıç maliyetleri belirgin farklar gösteriyor ise “NBD” ve “FMO” yöntemleri farklı sonuçlar verebilmektedir. Bu analiz tekniğinde, yatırımın tüm yaşamı boyunca yapılacak olan harcamalar ve elde edilecek faydalar günümüz değerine indirgenmekte ve bir fayda/maliyet oranı hesaplanmaktadır. Bugüne indirgenmiş değerler ile fayda ve maliyetler parasal olarak karşılaştırılabilir hale gelmektedir. Böylece hangi yatırımın daha verimli olup olmadığına karar verilmektedir. Faydaların bugünkü değeri, maliyetlerin bugünkü değerinden büyük ise tek başına yatırımın yapılmasına karar verilebilir, maliyetlerin bugünkü değeri, faydaların bugünkü değerinden büyük ise yatırımın verimli olmayacağı sonucuna yani uygulanabilir olmadığına karar verilmektedir. Söz konusu karar, iki proje arasında olduğunda ise oranı daha büyük olan projenin yatırıma daha elverişli olduğu sonucuna $\frac{\text{Faydaların Net Bugünkü Değeri}}{\text{Maliyetlerin Net Bugünkü Değeri}}$ varılmaktadır.

3.2.3.İçsel Getiri Oranı-İGO (Internal Rate Of Return-IRR)

İçsel getiri oranı, net bugünkü değeri sıfıra eşitleyen iskonto oranı olarak tanımlanmaktadır⁶⁵. Literatürde iç karlılık oranı, iç verim oranı, iç getiri oranı gibi çeşitli isimlerle de karşımıza çıkabilen “İçsel Getiri Oranı” yöntemi, yatırım yapılacak projenin nakit giriş ve çıkışlarını birbirine eşitleyen iskonto oranının belirlenmesine dayalı bir metottür. Yani öyle bir iskonto oranı “r” bulunmalı ki bu iskonto oranı net bugünkü değeri sıfıra eşitlemelidir. Konunun formülasyon gösterimi 3 numaralı formülde gösterilmektedir.

62 Harry F. Campbell and Richard P. C. Brown, a.g.e. 2016, s.45.

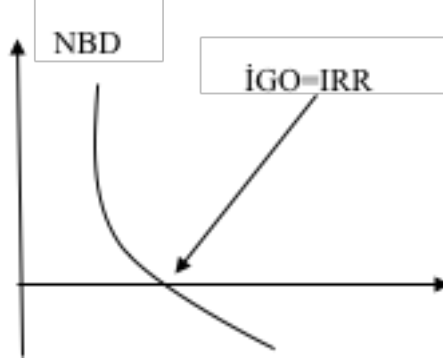
63 Anthony E. Boardman, David H. Greenberg, Aidan R. Vining, David L. Weimer, Cost-Benefit Analyses Concept And Practice, Pearson, New Jersey, 2014, s.13.

64 Anthony E. Boardman ve diğerleri, a.g.e. 2014, s.12

65 Güneri Akalin, Kamu Ekonomisi, Hacettepe Yayınları, Ankara, 2006, s.263.

$$\dot{I}GO \Rightarrow \sum_{t=1}^n \frac{Ct}{(1+r)^t} = \sum_{t=1}^n \frac{Bt}{(1+r)^t} \quad (3)$$

Formülü yardımı ile “r” iskonto oranı yani net bugünkü değeri sıfıra eşitleyen değer, deneme yanılma metodu ile bulunur. Bunun için önce tahmini bir “r” iskonto oranı alınır ve formülde yerine konularak net bugünkü değer sıfıra eşitlenmeye çalışılır. Bulunan iskonto oranı “r” pozitif ise “r” değeri arttırılarak denemeye devam edilir. Eğer değer negatif çıkarsa o zaman “r” iskonto oranı azaltılmalıdır. NBD=0 oluncaya kadar bu işleme devam edilmelidir⁶⁶.



Şekil 4. İçsel Getiri Oranı

Kaynak: <https://courses.lumenlearning.com/boundless-finance/chapter/internal-rate-of-return/> Erişim: 10.02.2018

Bulunan içsel getiri oranı (r) sosyal iskonto oranı (i) ile karşılaştırılarak projenin yatırıma uygunluğuna karar verilmektedir. Elde edilen içsel getiri oranı, sosyal iskonto oranından büyük ise projenin verimli olduğuna, içsel getiri oranı sosyal iskonto oranından küçük ise projenin verimsiz olduğuna karar verilmektedir. Kullanılacak iskonto oranının belirlenmesi konusunda farklı öneriler getirilmiştir. Bazı ekonomistler özel yatırımların marjinal karlılık oranını, bazıları devlet tahvillerinin reel faiz oranlarını, bazıları ise birçok değişken ile belirlenecek sosyal zaman tercihi oranının kullanılmasını savunmaktadırlar. Ancak kamu yatırımlarında genel kabul görmüş iskonto oranı, hazine müsteşarlığının belirlediği gösterge faiz oranıdır.

Alternatif projeler arasındaki bir seçimde ise, İGO oranı en büyük olan projeye öncelik verilmektedir⁶⁷. “İGO” hesaplaması diğer yöntemlerin yanında, sonuca deneme-yanılma yoluyla gidildiğinden dolayı kısmen daha zor olduğu söylenebilir. Projenin faydalarının zaman içindeki dağılımı farklı olduğu için, iskonto oranının değiştirilmesi, farklı projeleri farklı ölçülerde etkilemekte ve bunlar arasındaki sıralamayı değiştirebilmektedir.

3.3.Kamu Yatırımlarında Fayda Maliyet Analizinin Önemi ve Kullanım Alanları

Kamu sektöründe piyasa mekanizmasına benzer bir kaynak tahsis mekanizması ve fiyatlar bulunmamaktadır. Kamu sektöründe, sosyal seçim mekanizması (oy sandığı) kaynakları tahsis etmektedir. Ancak fayda maliyet analizleri ile alternatif kamu projelerinin sıralanarak karar alıcıların önlerine sunulması büyük yarar sağlayacaktır. Dolayısıyla fayda maliyet analizlerinden, kamu projelerinde ve erdemli mal üretiminde, ilgili projelerin getirilerini değerlendirerek sıralaması istenir, böylelikle piyasadaki fiyat mekanizmasına benzer bir görevi görmesi beklenir⁶⁸. Bilindiği üzere ekonomi biliminin temelini “kıtlık” sorunu oluşturmaktadır. Kıtlık, günlük kullanımda ifade edilen, kıtlığa konu olan mal ve hizmetlerin piyasada bulunmamasının ötesinde, farklı bir anlam taşımaktadır. Ekonomistler, kıtlık kavramı ile toplumu oluşturan bütün bireylerin ihtiyaçlarını aynı anda karşılayacak kadar kaynak bulunmamasını ifade etmektedirler. Dolayısıyla insan ihtiyaçları karşısında her zaman daha az bulunan

66 Tarık Gedik, Kadri Cemil Akyüz, İlker Akyüz, Yatırım Projelerinin Hazırlanması ve Değerlendirilmesi, (İç Karlılık Oranı ve Net Bugünkü Değer Yöntemlerinin İncelenmesi), Bartın Orman Fakültesi Dergisi, Yıl:2005, Cilt,7, Sayı,7, s.7.

67 Anthony E. Boardman ve diğerleri, a.g.e. 2016, s.170

68 G. Akalın, a.g.e. 2016, s.234.

kaynakların, kullanım alternatifleri oluşmaktadır⁶⁹. Dolayısıyla ister kamu sektöründe olsun, ister özel sektörde olsun, yatırımların bu alternatiflerden hangilerine kaydırılacağına kararı bazı analiz yöntemleri ile belirlenmektedir.

Kamu yatırım projelerinde fayda maliyet analizlerinin uygulanabilmesi olanağı devletin ürettiği sunduğu mal ve hizmetin türüne göre farklılık göstermektedir. Çünkü devletin ürettiği mal ve hizmetlerin tümü aynı türde faydalar sağlamamaktadır. Bazı mal ve hizmetler tümüyle bölünemez nitelikte faydalar sağlarken, bazıları tümüyle özel nitelikli faydalar sağlamaktadır. Dolayısıyla milli savunma, iç güvenlik, sağlık, eğitim ve ulaştırma gibi alanlarda uygulanabilecek etkinlik analizlerinin birbirinden farklı olması gerekmektedir⁷⁰. Çeşitli kamusal mal ve hizmet üretimlerinde fayda maliyet analizi uygulamalarına rastlamak mümkündür. Sağlık hizmetleri, eğitim hizmetleri, bayındırlık ve ulaştırma projeleri fayda maliyet analizinin en sık kullanıldığı yatırımlardır.

4.SONUÇ

Sınırlı kamu kaynaklarının verimli yatırımlara aktarılması gelişmekte olan ülkelerin kalkınması için en önemli siyasal kararlardandır. Kamu yatırım programlarında popülist politikalar yerine topluma optimal fayda sağlayacak projelerin hayata geçirilmesi bir ülkenin kalkınması için yegane kuraldır. Günümüzde ise çıkar gruplarının menfaatleri ile toplum menfaatinin önceliklerinin yer değiştirmesi kapitalizmin bir sonucu olarak ülkelerin yatırım programlarını olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bu saiklerle, toplumsal refahı arttıracak, en yüksek faydayı sağlayacak yatırım kararlarının verilememesi kamu maliyesi açısından çözülmesi gereken bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan ülkemizde kıt olan devlet kaynaklarının verimli olabilecek öncelikli alanlarda kullanılması, toplumsal refahın ve kamusal hizmet kalitesinin artırılması için vazgeçilmez bir unsur olarak bu konunun önemini arttırmaktadır.

Yapılacak yatırımlar ister özel sektör yatırımı olsun, ister kamu yatırımı olsun uygulamaya konulmadan önce projenin teknik analizlerinin ardından, ekonomik ve sosyal analizinin de yapılması gerekmektedir. Aksi durumda 3 birimlik gelir sağlayacak veya fayda sağlayacak yatırımlar için çok daha fazla maliyetle karşılaşılması muhtemeldir. Özellikle ekonomik ömürlerinin uzun olması ve büyük ölçekli yatırımlar olması sebebiyle kamu yatırım projelerinde bu analizlerin yapılması bir ülke için oldukça önemlidir. Kamu sektörünün amacı özel sektör gibi kar maksimizasyonu olmayıp, sosyal refahı en üst düzeye çıkarmak olduğundan ve yöntemin sosyal fayda ve maliyetleri içermesi sebebiyle kamu birimleri tarafından tercih edilen bir yöntem olduğu söylenebilir. Uzmanlık gerektiren bu analizler, doğru argümanlar kullanılarak, ekonomik ömrü veya sağladığı fayda ve maliyetler abartılmadan, tarafsız olarak yapılmalıdır. Bir ülkenin büyümesi, kalkınması ve istikrarlı bir gelir artışı sağlaması ancak ve ancak bu şekilde mümkün olacaktır. Bir ekonomide sosyal refahın artırılması, sürdürülebilir bir ekonomik büyümenin sağlanması, yapılacak yatırımların etkinliği ile doğru orantılıdır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde kamu yatırımları yapılmadan önce kamu yatırımının fayda maliyet analizi yapılmalı, bu analiz ışığında projenin uygulanıp uygulanmaması gerektiğine karar verilmelidir. Ancak bu şekilde, katma değer yaratan yatırımların sayıları artırılabilir ve sadece oy kaygısı güdülen yapılan verimsiz yatırımlar azaltılabilir. Verimli kamu yatırımlarının ekonomik büyümeyi pozitif etkileyeceği unutulmamalıdır. Son tahlilde, temeli "Pareto iyileştirme" kriterine dayanan fayda maliyet analizi uygulamaları neticesinde, toplumda refah artışı sağlamak mümkündür.

69 Erdal Gümüş, Mehmet Şişman, "Eğitim Ekonomisi ve Planlaması", 2. Baskı, Pegem Y, Ankara, 2014, s.4.

70 M. Tokatlıoğlu, a.g.e. s.80.

KAYNAKÇA

- Akalın G, (2016) *Kamu Ekonomisi*, Orion Kitabevi, Ankara
- Akdoğan N, (2009) *Tekdüzen Muhasebe Sisteminde Maliyet Muhasebesi Uygulamaları*, Gazi Kitabevi, Yenilenmiş 8. Baskı, Ankara.
- Akdoğan, Abdurrahman, (2011) *Kamu Maliyesi*, 14. Baskı, Gazi Yayınevi, Ankara.
- Aktan C.C, Dileyici D, (2005) *İstiklal Y. Vural, Altyapı Ekonomisi*, Seçkin Yayınları, Ankara.
- Aktan, Coşkun Can, Dileyici, Dilek, (2006) *Kamu Ekonomisi-1*, Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Aktan, Coşkun Can, Sakal Mustafa, (1999) *Kamu Yatırım Projelerinde Karar Alma Ve Fayda Maliyet Analizi*, 1999, Yeni Türkiye Dergisi, s.108
- Albayrak Ö, (2003) *Refah İktisadının Ekonomik Temelleri: Piyasa ve Refah İlişkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, s.13.
- Anthony E. Boardman, D. H. (2014). *Cost-Benefit Analyses Concept And Practice*. New Jersey: Pearson.
- Ataç, Beyhan, (2004) *Stagflasyon ve Maliye Politikası, Maliye Politikası*, (Editor: Engin Ataç), Anadolu Ü. Yayını, 1. Baskı, Eskişehir, s.148.
- Aydın M. K, Sakarya Ü, Erişim: https://www.researchgate.net/publication/290096446_'Emek-Deger'_Teorisinden_'Fayda-Deger'_Teorisine
- Bocutoğlu E, (2016) *İktisadi Düşünceler Tarihi*, 3. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa, ss.168-172
- Bocutoğlu E, (2012) *İktisat Teorisinde Emeğin Öyküsü: Değerin Kaynağı Olan Emekten Marjinal Faydanın Türevi Olan Emeğe Yolculuk, Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, Cilt:1, Yıl:1, Sayı:1, s.129.
- Buchanan J, E. Wagner R, H. Mecklink W, Olson M, (1987) "The Political Biases of Keynesian Economics", College Station, Texas, A-M University Press.
- Büyükmirza K, (2010) *Gazi Kitabevi, Ankara*.
- Cecil Pigou, Arthur, (1932) *The Economics Of Welfare, Macmillan and Co*, Fourth Edition, London, s.80
- Çelebi K, (2000) *Kamu Ekonomisi Analizi*, (Kamu Ekonomisinin Büyüklüğü Sorunu, Manisa.
- Çetin T, (2012) *Yeni Kurumsal İktisat, Sosyoloji Konferansları*, No:45, s.44
- D. Blum J, Ann Damsgaard, Paul R. Sullivan, (1980) *Cost Benefit Analysis*, The Academy Of Science, Vol:33, No:4, s.139.
- Dupuit J, (1969) *Bayındırlık İşlerinde Faydanın Ölçülmesi*, Maliye Enstitüsü Tercümelere, Ankara, s.65
- Durmuş D, (2008) *Kamu Ekonomisi*, Gazi Kitabevi, Ankara, s.324.
- E. Boardman A, H. Greenberg D, Aidan R. Vining, David L. Weimer, (2014) *Cost-Benefit Analyses Concept And Practice*, Pearson, New Jersey, s.13.
- Ekelund. Jr R, B, Jule Dupuit and the Early Theory of Marginal Cost Pricing, *The Journal Of Political Economy*, (1968) Vol.76, No.3, s.462
- Eker, Aytaç, (2005) *Kamu Maliyesi*, Birleşik Matbaa, s.109.
- Enver E, Kovancı A, (2004) *Proje Yönetimi ve İnsan Kaynakları İlişkisi, Havacılık ve Uzay Teknolojileri Dergisi*, Cilt 1, Sayı 4, s.75
- Friedman M and Friedman R, (1980) *Free Too Choose A Personal Statement*, Harcourt INC. Newyork and London, s.116.
- Fuat Savaş V, (2007) "İktisatın Tarihi", Siyasal Kitabevi, 5. Baskı, s.688.
- Gedik T, Cemil Akyüz K, Akyüz İ, (2005) *Yatırım Projelerinin Hazırlanması ve Değerlendirilmesi, (İç Karlılık Oranı ve Net Bugünkü Değer Yöntemlerinin İncelenmesi)*, *Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, Cilt,7, Sayı,7, s.7.
- Gümüş E, Şişman M, (2014) "Eğitim Ekonomisi ve Planlaması", 2. Baskı, Pegem Y, Ankara, s.4.
- Güneri Akalın, (2006) *Kamu Ekonomisi*, Hacettepe Yayınları, Ankara, s.263.
- Harry F. Campbell and Richard P. C. Brown, (2016) *Cost-Benefit Analyses Finacial And Economic Appraisal Using Spreadsheets*, Routledge, Second Edition, Newyork, s.24-26.

- https://www.researchgate.net/publication/239581255_Jules_Dupuit's_Contribution_to_Mathematical_Economics
- Kalem A, (2015) Türkiye'deki Kamu Yatırımlarının Özel Sektör Yatırımlarına Etkisinin İncelenmesi, T.C. Kalkınma Bakanlığı, Uzmanlık Tezi, Kalkınma Bakanlığı Yayını No: 2922, Ankara, s.1.
- Kenneth Arrow J, (1994) Methodological Individualism and Social Knowledge, *The American Economic Review*, s.2.
- Kontsayiannis A, (1987) *Modern Mikro İktisat*, Teori Yayınları, (Çev: Muaffer Sarımeseli), s.579.
- Konukman, Aziz, (1995) Gölge Fiyat kavramı ve Belirlenmesi, *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, Cilt:6, Sayı16, s.75.
- Maddala G. S, E. Miller, (1989) *Microeconomics: Theory and Applications*, Newyork: Mcgraw Hill, s. 247
- Mithat A. Cesur, (2006) *Proje Değerlendirme Yöntemleri ve Kullanılan Enstrümanlar*, Ankara, s.24.
- Musgrave R.A, (1969) Cost Benefit Analysis and The Theory Of Public Finance, *Journal Of Economic Literature*, vol.7, No.3, s.797.
- Musgrave R.A. and Musgrave P, (1989) *Public Finance in Theory and Practice*, London, s.64.
- Nar M, (2013) *Kamu Ekonomisi Ekonomik Etkinlik ve Vergileme*, Seçkin Yayınları, Ankara, s.40.
- Pearce, D.W, (1971) *Cost-Benefit Analysis*, London, Macmillan, (Çev: A. L. Alpay, Akbank Yayınları) s.17.
- Prest, A. R, Turvey, R, (1965) *Cost Benefit Analysis: A Survey*, The Economic Journal, December s.683.
- Psacharopoulos G, Economic of Education research and Studies, (1987) *The World Bank*, (Çeviren: Şakir Çınkır) Washington, USA, s.342.
- R. Hicks J, Value and Capital, (1939) *Wiley On Behalf of The Royal Economic Society*, s.696
- R. Z. Yıldırım, a.g.e. s.99.
- Sassone P. and A.S. William, (1978) *Cost Benefit Analysis A Handbook*, Akademic Press, Newyork, San Fransisco, London, s.6.
- Scitovszky T, (1941) A Note on Welfare Propositions in Economics, Vol.9, No.1, Oxford University Press, s.77.
- Sönmez S, (1987) *Kamu Ekonomisi Teorisi Kamu Harcamalarında Etkinlik Arayışı*, Teori Y., Ankara, s. 86
- Stiglitz J.E, (2000). *Economics Of The Public Sector* (Third Edition b.). London: Norton Company.
- Şenatalar B, (1972) *Fayda Maliyet Analizinin Kapsamı*, s.226.
- Tokatlıoğlu M.Y, (2005) *Fayda Maliyet Analizi*, Aktüel Akademi Yayınları, İstanbul, s.71
- Tubaro P, Dupuit's J. Contribution to Mathematical Economics.
- Türk İ, (2011) *Kamu Maliyesi*, Turhan Kitabevi, 9. Baskı, Ankara, s.19.
- Usta Erhan, (2010) Türkiye'de Maliye Politikasının Ekonomik ve Sosyal Etkileri, Maliye Politikasının Oluşturulmasında Parlemononun Rolü Sempozyumu, Sivas, s.13. Erişim: file:///C:/Users/sinan/Desktop/Turkiyede_Maliye_Politikasinin_Ekonomi_ve_Sosyal_Etkileri.pdf



Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:19.03.2018 ✓Accepted/Kabul:13.12.2018

DOI: 10.30794/pausbed.407636

Araştırma Makalesi/ Research Article

Gündüz, E. İ., (2019). "Tipping The Velvet: Specularised Sexualities in The Victorian Era", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 35, Denizli, s. 83-91.

TIPPING THE VELVET: SPECULARISED SEXUALITIES IN THE VICTORIAN ERA*

Ela İpek GÜNDÜZ**

Abstract

Sarah Waters's first novel *Tipping the Velvet* (1998) is a neo-Victorian novel that adopts aspects of the Victorian English reality to depict the marginalised existence of lesbian lovers. In Waters's novel, in which historical facts and imaginary notions are blurred, the homosexual female characters try to become visible and to offer an alternative lesbian history/lesbian counter-discourse to patriarchal discourse on sexuality and desire. In this article, *Tipping the Velvet's* presentation of the alternative lesbian history/counter-discourse will be evaluated through the discussion of the way Waters portrays the constructions of femininity and sexual interactions of lesbian lovers in England during the Victorian period. Particularly, creating different social circles and classes among queer people in Victorian times, Waters succeeds in avoiding the stereotyping of lesbians and adds credibility to their existence.

Key words: Sarah Waters, Queer, Neo-Victorian, Lesbian.

TIPPING THE VELVET: VİKTORYEN DÖNEMDEKİ GÖZLEMLENMİŞ İLİŞKİLER

Özet

Sarah Waters'ın ilk romanı *Tipping the Velvet* (1998), Viktorya dönemindeki kadın hemcinslerin birbirlerine olan aşkın dışlanmış varlığını betimleyerek yeniden sunan neo-Viktoryen bir romandır. Waters'ın romanı tarihsel gerçekleri kurguladığı için, onun temsilleri, tarihsel gerçeklik ve hayal ürünü olan şeylerin bulanıklaştığı romanın gerçekliği haline gelir. Bu makalede, Waters'ın Viktorya döneminde Londra'da yarattığı alternatif lezbiyen tarih, Viktorya döneminde yapılandırılan kadınlık algıları üzerinden tartışılacaktır. Daha sonra, Viktorya döneminde, kadınlarda cinsellik ve arzu gibi kavramların var oluşlarının görmezden gelinerek dışlanmaya çalışılmasına rağmen, aslında lezbiyen aşıkların cinsel ilişkileri bağlamında bile tezahür ettiği gösterilecektir. Romanda, Waters merkezde ve görünür olmaya çalışan lezbiyenlerin mevcut düzene karşı bir söylemini oluşturur. Viktorya döneminde yaşayan bu tuhaf (lezbiyen) insanlar arasında değişik sosyal çevreler ve sınıflar yaratarak Waters hem bir lezbiyen sterotipi yaratmayı engeller ve hem de en tutucu dönem olan Viktorya döneminde bile var olmuş olabilecekleri noktasına dair inandırıcılık sağlar.

Anahtar Kelimeler: Sarah Waters, Tuhaf, Neo-Viktoryen, Lezbiyen.

* This paper is presented at 10th International IDEA Conference "Studies in English" 14-16 Nisan 2016, Boğaziçi University, İstanbul, Turkey.

**Dr. Öğr. Üyesi. Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, İngiliz Dili ve Edebiyatı, GAZİANTEP.
e-mail: elaipekgunduz@hotmail.com (orcid.org/0000-0001-7688-8470)

Sarah Waters (1966) is a famous contemporary British author who has written five novels, including her first novel *Tipping the Velvet* (1998) which won the Betty Task Award and received high praise.¹ *Tipping the Velvet*, as a neo-Victorian novel, reflects both Sarah Waters's present perspective as a contemporary author and that of the Victorian era through her recreation of the Victorian past from a marginalized gender evaluation. In this article, Waters's novel will be examined within the context of its fictionalizing the Victorian past from a lesbian perspective. Due to the focus of *Tipping the Velvet* to the issue of "rewriting history" (by adding new perspectives to the understanding of gender), the novel will be analysed based on the gender theories of Judith Butler about sex/gender and Michel Foucault's theories about "the history of sexuality."

Through Waters' fictionalising the Victorian truths about sexuality, historical facts and fictional representations are blurred in her novel. The existence of same-sex love affairs in the Victorian period is a buried historical fact, but it turns out to be *Tipping the Velvet's* fictional reality. In this way, Waters "denaturalises" the Victorian history by "turning the events into facts through interpretation" (Hutcheon, 1989: 57); thus, in Waters' interpretation, the existence of the same-sex lovers in Victorian period becomes a fact and Waters invites the contemporary readers to question the accepted notions of Victorian history, especially about gender differentiations.

To understand Sarah Waters's construction of an alternative lesbian history of the Victorian London, it will be significant to scrutinise the constructions of femininity in the Victorian period first. When the written historical facts are examined, "what is known" about the Victorian women is their confirmed femininity as the "angels in the house" who are "obedient, denying their bodies and seeking fulfilment in maternity... [having] lack of sexual feeling or [being] 'passionless'" (King, 2005: 11). Furthermore, this feminine ideal is the ideological output of the Victorian society demanding from women to remain "sexless" as a moral duty (King, 2005: 11). To fulfil the expected norms of the Victorian society as virgins, mothers, and obedient wives, Victorian women are confined to home. As William Acton (1813-1875) claims: "The best mothers, wives, and managers of households know little or nothing of sexual indulgences... As a general rule, a modest woman seldom desires any sexual gratification for herself" (qtd. in King, 2005: 16).

In *Tipping the Velvet*, by recreating a lesbian Victorian history, Waters reflects the power mechanism existing in that period. This power mechanism is mainly obtained by discourse. Victorian mentality positions sexuality in the discourse constructed by the mainstream ideology as Michel Foucault asserts: "a discursive formation" that includes its representation in discourse including the relation of "knowledge" and "power." Therefore, Victorian ideology/discourse shapes sexuality and the accepted norms of sexual behaviours (Halperin, 1994: 21). As Halperin explains about Foucault's "the repressive hypotheses":

...the conventional image of the Victorian era as a period in which the discourses of sex were oppressively silenced instead of explosively produced, or to the conceptualisation of power as a force of negation and prohibition instead of as a force of production and possibility. (Halperin, 1994: 21)

Within this kind of a repressive ideology suppressing and ignoring sexuality on the surface, it is very difficult for human beings to be true to their bodily desires. However, in Foucauldian analysis of sexuality, it is impossible "... to consider sexuality or desire exterior to historical configurations of power, knowledge and sexuality" (Halperin, 1994: 21). Therefore, although the Victorian master narratives exclude sexuality and desire by ignoring them, the denial of their existence is impossible.

In *Tipping the Velvet*, Sarah Waters illustrates not only the tendency of conservative Victorians to neglect sexuality and lesbians, but also the reality that they exist.² In the early chapters of the novel, the female protagonist Nancy narrates her story, identifying herself as a girl who, with her family, deals with oysters in Whitstable. As

1 She has written three novels taking place in Victorian England including "*Tipping the Velvet*, *Affinity* (1999) and *Fingersmith* (2002). Her other novels are *The Night Watch* (2006), and *The Little Stranger*" (2009). Retrieved July 10, 2012, from <http://www.sarahwaters.com>.

2 There was a belief about Queen Victoria that she personally intervened to omit lesbianism from "*the Criminal Law Amendment Act of 1885* (An act to make further provision for the Protection of Women and Girls, the suppression of brothels, and other purposes. It also strengthened existing legislation against prostitution and recriminalised male homosexuality" Retrieved June 5, 2012, from <http://www.swarb.co.uk>. It is also speculated that the officers asked Queen Victoria if they should add the lesbians to this act, she rejects this by saying that there is no lesbians existing in their society). Her belief that there would not be that kind of a relation among women would be an evidence of their existence.

Nancy's narration continues in the new setting of London, Nancy becomes a male-impersonator (who has a lesbian relation with Kitty),³ during their programmes in a music hall stage; their relationship ends with Kitty's betraying Nancy with her manager Walter. Nancy begins living with a rich woman whose name is Diana. Eventually, Nancy's relation with Diana finishes because of the latter's relation with a servant girl, and Nancy moves in the house of Florence, a socialist feminist; their mutual love grows into a relationship (Jeremiah, 2007: 132). Nancy completes her identity transformation as a Sapphist⁴ and continues to live freely in Victorian society.

Creating a lesbian discourse, Waters initially restricts 'queer relations' into the music halls, whereas later she exposes her readers to the perverse group labelled as "Toms"⁵ who are living underground and have secret relations, as in the case of Diana. In the end, within the socialists' meeting, 'queer relations' exist freely in public. Therefore, it could be said that in the beginning of the novel, Waters employs the conventions of the restricting values of the existing Victorian mentality ignoring the lesbians, but towards the end, as a solution, she does not refrain from showing their existence publicly.

As a framework, in the novel, Waters uses the Victorian power dynamics exploiting the marginal people (lesbians) and creates a counter-discourse of lesbians who try to become visible. Foucault argues,

There is no question that the appearance in the nineteenth century psychiatry, jurisprudence, and literature of a whole series of discourses on the species and subspecies of homosexuality, inversion, pederasty, and 'psychic hermaphroditism' made possible a strong advance of social controls into this area of 'perversity'; but it also made possible the formation of a 'reverse' discourse: homosexuality began to speak in its own behalf to demand its legitimacy or 'naturalness' ... (Foucault, 1984: 101)

In other words, when the existence of homosexuality explicitly discussed within different scientific fields as a perverse identity, this acceptance paved the way for these preferences to germinate its own being. Although it was almost an impossible time for conceptualising lesbian identity in Victorian period, their existence may not be denied. The existence of the same-sex love was regarded as "abnormal" in the scientific framework: "In 1892, lesbianism is identified as a sexual perversion or 'inversion' of the sexual feelings, associated with 'temporary or permanent conditions of degenerative mental disturbance' in Tuke's *Dictionary of Psychological Medicine*" (King, 2005: 144). From this perspective, within the domain of Victorian ideology, the power mechanism positions lesbianism as a perversion and thereby marginalises it. Especially in the beginning of the novel, Sarah Waters's lesbian protagonist is an "invert" who subverts the heterogeneous normality of the Victorian sexuality both by having lesbian desires and by showing her apparent masculine sexuality to women publicly. Still, as a lesbian, she is credible via this existence of "perverseness" in the form of marginal groups within the society.

Although discursive frameworks normalise the human body by ignoring women's sexual desire and labelling same-sex desires as "abnormal," Judith Butler's theory of the differences between sex and gender paves the way to the evaluation of gender roles via repetitive experience.

If woman, for example, is defined in terms of an anatomical facility for reproduction, then a certain model of fertile heterosexual femininity becomes idealised as a norm, a benchmark against which all women come to be measured ... a huge range of people – who are perhaps infertile, single, post-menopausal, gay, transsexual, intersexual... become defined as somehow less than a full (filled) woman. (Morrison, 2003: 46)

Lesbian identities are regarded as unhealthy/abnormal as a result of the idea that the natural/normal sexuality expected from women is heterosexuality and the accepted idea that women's function in sexuality is reproduction. The concept of sexuality must be analysed in terms of its being "(re)produced through time by means of ...

³ "Male-impersonators (drag kings) are mostly female performance artists who dress in masculine drag and personify male gender stereotypes as part of their routine. Drag kings often perform as exaggeratedly macho male characters, portray marginalized masculinities. In the late 1800s and early 1900s several drag kings became British music hall stars" (Aronoff, 2007: 7-29).

⁴ "Sappho is (early 7th century BC), Greek lyric poet who lived on Lesbos. Many of her poems express her affection and love for women, and have given rise to her association with female homosexuality. Sapphism is *formal* or *humorous* lesbianism" Retrieved July 10, 2012, from <http://oxforddictionaries.com>.

⁵ "Tomboy: a girl who enjoys rough, noisy activities traditionally associated with boys" Retrieved July 10, 2012, from <http://oxforddictionaries.com>.

repetition" (Morrison, 2003: 47) since, according to Butler, sexuality is produced through repetition and continuity as a performance:

And what is 'sex' anyway? Is it natural, anatomical, chromosomal, or hormonal...? Does sex have a history? Does each sex have a different history, or histories? Is there a history of how the duality of sex was established...? Are the ostensibly natural facts of sex discursively produced by various scientific discourses in the service of some other political and social interests? (Butler, 2006: 9)

In terms of the history of lesbianism, there is not an accepted continuity and repetition. Contrary to heterosexuality being accepted as normal due to its being performed continuously, lesbians disprove not only its existence within history but also its normality due to its not being performed repetitively throughout the history.

Against Queen Victoria's neglecting the existence of lesbians, Sarah Waters, as a neo-Victorian⁶ author, tries to prove the opposite idea— the two sexes somehow continue secretly to perform sexual acts in a society that represses the sexuality of both sexes— in the form of fictionalised fact, viz., recreating historical reality in the fictional world of Nancy and Kitty whose hidden sexualities finds expression in "...disguise, performance, body modification and ...grotesqueness" (Morrison, 2003: 47). Also, as Butler points out, these hidden sexualities are produced by repeated performances. Through their drag-king performances in music halls, Kitty and Nancy manage to show their repressed queer identities. Furthermore, within the boundaries of the music hall, Waters's characters' cross-dressing and implied sapphist sexuality seems normal and expected—as Foucault observes—they are the "other Victorians."⁷ It is interesting that male-impersonation as a performance indicating the transformation of gender roles marks the first encounter of the two women in the novel. Nancy's hidden inner desires are evoked as a spectator directing her gaze to the male-impersonator/drag on the stage. She reverses the concept of male gaze to her own benefit as female gaze having pleasure from the subverted girl on the stage. Nancy says: "Each night at the Palace she kissed me farewell; in my dreams her lips stayed at my cheek – were hot, were tender – moved to my brow, my ear, my throat, my mouth..." (Waters, 1998: 41). Using the performer-watcher dichotomy in the Victorian music halls, Waters makes an attempt at creating a continuity of cross-gender identities both in a Victorian framework and in the (implied) modern times.

Waters further achieves this continuity through the interchangeable use of past and present terms. Waters attempts to create a past ground to discuss a present day debate of the place of queer identities in the society:

Sarah Waters' novel *Tipping the Velvet*, which is set in Victorian England, shows that queer historical fiction may not only aid theoretical revaluing of studies of historical continuities but also destabilise the idea that studies of differences and similarities across time must exist in tension and opposition to each other. (Koolen, 2003: 371)

In *Tipping the Velvet*, Waters replaces the use of the present term "drag-king performances" and the past term "breeches performances" with the term "male impersonator" that is of contemporary use.⁸ Another example is Nancy's describing her love affair with Kitty using the word "queer",⁹ through which she expresses both the abnormality of their love according to the dominant Victorian proper moral conduct and the normality of their love according to her understanding and fictional domain: "... how queer it is! And yet, how very ordinary: I am in love with you" (Waters, 1998: 33). In one way or another, it is explicit that Waters is aware of the two-fold definition and usage of the term "queer"; "past definitions of this term mean 'strange, odd, peculiar, eccentric' as well as present uses to denote same-sex desire and sexual deviancy" (Koolen, 2003: 375). Waters plays with the past and the present meanings of the term "queer" again to create a sense of both familiarisation and defamiliarisation on the side of her contemporary readers.

⁶ "Neo-Victorian genre as a 'hybrid space' where it is possible to argue 'against long established clichés' and to address issues that remain highly relevant at present. Neo-Victorian re-workings, thus, often imply a revision of now as much as of then" (Madsen, 2012: 104).

⁷ In "We 'Other Victorians,'" Michel Foucault argues that the repression of sexuality begins after the seventeenth century and reaches its peak in nineteenth century as the result of the bourgeois morality which restricts sex into the home under the roof of the marriage; "Except for the clandestine world of brothels and pornographers [called] 'other Victorians'" (Rabinow, 1984: 293).

⁸ "Male impersonations, often referred to as "breeches" or "trouser" performances, were a popular mode of entertainment in Victorian England... "drag" [is used] in reference to contemporary onstage cross-dressings" (Koolen, 2003: 372).

⁹ "According to *The Oxford English Dictionary*, "queer" has been used since the end of the nineteenth century as a slang term for "homosexual"... the first usage of the term in such a manner was in 1894, after the time in which *Tipping the Velvet* is set and contemporary uses of "queer" refer to same-sex desire..." (Koolen, 2003: 275).

Butler notes that there are certain coherent expectancies such as being heterosexual on the side of “the political construction of the gendered subject;” hence, true gender identity lies beneath “the surface of bodies” as inner truths of the individuals (Butler, 2006: 22-23). As gender identities in the society are drawn by essential behaviours and dresses, Waters creates her alternative “queer” world by her usage of costumes. She also strengthens the existence of the queer bodies firstly by creating a place for the survival of these marginal figures – the stage. Kitty as a queer embodiment exists only through her stage performance as a male-impersonator. Her performance indicates the realization of her true inner identity, which is against society’s gender codes. As Nancy expresses: “I like your costume ... songs and the way you sing them” (Waters, 1998: 31). Waters normalizes the existence of queer identities within her discourse.

Then, with the double-performance of drag-kings¹⁰ (male-impersonators) on stage, Waters paves the way both for the possibility of a “queer” love and the reality of the existence of a “queer history” within the Victorian era. From a Butlerian perspective, the marginal desires kept within the bodies and the outer realities represent something coherent to the discursive reality of heterosexuality imposed by the society, through impersonation, the hidden inner desires are revealed by “... subvert[ing] the distinction between inner and outer psychic space and effectively mocks ... the notion of a true gender identity” (Butler, 2006: 186).

As Newton asserts, “drag” is an inversion in the sense that: “... it symbolises [that] my appearance ‘outside’ [my body, my gender] is masculine but my essence ‘inside’ [myself] is feminine” (qtd. in Butler, 2006: 186). Therefore, with the performances of drag and cross-dressing, “... the distinction between the anatomy of the performer and the gender that is being performed” (Butler, 2006: 187) is deconstructed and in this way the heterosexual gender identities are parodied through the means of defamiliarisation. Exploring the “falsely naturalised” aspect of heterosexual identity as an imitation of real identities, “Drag-performances” reveal the falsity of accepting the heterosexual identity as an essential truth: “In imitating gender, drag implicitly reveals the imitative structure of gender itself – as well as its contingency” (Butler, 2006: 187).

After declaring their true identities and desires to each other and having sexual intimacy, Kitty and Nancy began acting as “Kitty Butler and Nan King” (Waters, 1998: 125). Both characters represent their real personages by mirroring each other, and through their performances— in spite of being restricted on stage— they prove the existence of their reversed identities as “Toms.” Especially, through their performance of Cinderella, “... sex and gender [are] denaturalised by means of performance which avows their distinctness...” (Waters, 1998: 188). Moreover, the spectators’ “specul(arisation)” fully reveals the two women’s hidden essence. The double cross-dressing indication of the term “Tom” is a slang term for lesbians attached to Nancy and Kitty by the male gazers—the mouthpieces of the Victorian ideology—in the hall. However, these acting/pretending “Toms” turn out to be the reality of these girls. Through the spectators’ gazes providing them specul(arisation), Nancy and Kitty get the chance to find and reveal their true queer identities as a result of the curved reflection obtained by the stage. Through their performances, Nancy and Kitty manage to show their same-sex desires to each other via the outcome of their reflected image through specul(arisation). This reality of transgressing the discursive sexuality of the Victorian period turns out to be the main theme of Waters’s novel.

However, there is a striking difference in Nancy and Kitty’s perceiving, performing, and expressing their gender identities. Kitty wants to prevent an explicit kind of performing their relation as same-sex lovers, whereas Nancy demands full appreciation by showing her true identity and living her love openly. Kitty argues: “They are not like us! They are not like us, at all. They are toms... They make a career – out of kissing girls. We’re not like that!... You would have to give up the stage ... and so would I, if there was talk about us, if people thought we were – like that” (Waters, 1998: 131). However, Nancy opposes this due to the fact that she wants to be true to her own identity instead of confirming to the expectancies of the society: “But what were we like? I still don’t know...! We’re not like anything! We’re just – ourselves.” (Waters, 1998: 131). Likewise, as a representative of the typical Victorian society, Nancy’s sister, Alice, blames her frankness about her same-sex love and attempts to make Nancy’s secrets invisible by destroying her marginal sister’s evidences:

¹⁰ “ ‘Drag-king’ is a term used for cross-dressing on stage in present discourse, whereas ‘breeches performance’ is used in the past; the term male-impersonation will be used both to signify similarities and discontinuities between past and present and to show the differences and discontinuities within the performances” (Koolen, 2010: 375).

Your letter was both a shock to me and no surprise at all, for I have been expecting to receive something very like it from you, since the day you left us. When I first read it I did not know whether to weep or throw the paper away from me in temper. In the end I burned the thing, and only hope you will have sense enough to burn this one, likewise. (Waters, 1998: 133)

After Nancy's visit to her parents in Whitstable and her return to London, she witnesses Kitty and Walter's love making and she is shocked for having a period of close intimacy with her. Nancy summarises her position as: "Kitty was married! But I was poor and alone and uncared for. I was a solitary girl, in a city that favoured sweet hearts and gentlemen; in a city where girls walked only to be gazed at" (Waters, 1998: 191). As a result of her despair, she wanders around in London streets as a rent-boy who has the chance "to walk as a boy, as a handsome boy in a well-sewn suit, whom the people stared after only to envy, never to mock... (Waters, 1998: 195). It is interesting that she feels some kind of a pleasure as being costumed as a boy who is not gazed at and she enjoys this privilege.

During her rent-boy session, Nancy meets Diana, a rich woman who is ten years her senior. Diana asks Nancy about her suits and whether she has a boyfriend and proposes to Nancy to come home with her. Diana further promises to provide Nancy with all the luxuries she needs under the condition that Nancy would accept the mission of satisfying her in response. Diana's words mark the beginning of their relationship: "'If you were King of Pleasure ... and I were Queen of Pain...'" Then in a different tone: "You're very handsome Miss. King" (Waters, 1998: 239). Diana—because of her old age and money—sustains her authority within the lesbian community by objectifying her lovers like Nancy. She behaves like a homosexual man with heterosexual world view by being the powerful woman who plays a leading role in Waters's counter discourse of lesbianism. Although Nancy has a private relation with Diana and has been accepted as a queer lover, she regards her position in Felicity Palace as "strange." This "strangeness" is related with Nancy's realisation that with Diana, she both experiences objectification in Diana's (a female patriarch) treatment and manages to continue her life as a real lesbian (without her fake performance on stage).

After a month with her, Diana decides to introduce Nancy as her lover in "the Cavendish Ladies' Club in Sackville Street" (Waters, 1998: 270). In the club, there are thirty Sapphists. About their existence within the Victorian society, Nancy says: "You might have passed any one of them upon the street, and thought nothing; but the effect of their appearance was rather queer" (Waters, 1998: 272). Diana strengthens the reality of the existence of lesbianism in the Victorian era because despite their rejection of the patriarchal domination, they also employ power strategies among these lesbian figures. Waters proves that lesbians living in the Victorian society are not so marginal figures as contemporary readers may imagine. In contrast, they embrace a conventional way of living that adapts patriarchal power structures.

Within the high-ranked Sapphist group of Diana, Nancy again turns out to be the performer to be gazed, failing to express herself freely due to her lower status. This is another evidence of the preservation of power dynamics within the lesbian community. Diana behaves like man through her gaze. In this way, lesbian history becomes more real and attains more credibility since like in the conventional Victorian society, there are power relations. Through this way, Waters does not idealize the lesbian community but tries to portray—as objectively as possible—the existence of a real homosexual community that is also defined by the same social and political problems that plague the heterosexual community. In other words, Waters normalizes lesbianism depicting it as a similar community to the patriarchal. Nancy (a representative of the suppressed lower social classes) and Diana (a member of the upper class) exemplify this similarity.

During those times passed with Diana, Nancy only functions as a Sapphist tool to satisfy all the needs of Diana. Nancy feels as if Diana is the insurance of her queer desires. She confesses:

I was proof of all her pleasures... She must keep me or lose everything. And I must keep her, or have nothing. I couldn't imagine a life without her shaping. She had awakened certain appetites in me ... in the company of Sapphists – where else would those queer hungers be assuaged?" (Waters, 1998: 282).

Nancy and Diana's relationship foregrounds the existence of the Sapphist women in Victorian period. Compared to her fantasy/music hall love with Kitty, she has a Sapphist lover who does not hesitate to declare her relation publicly. Besides, Nancy is fond of her position as a lover since she is benefiting from the luxuries and pleasures provided by Diana. Although Nancy is a Tom, she still behaves like a protected female because of her low socioeconomic status. She feels secure within the material comfort provided by Diana. Diana is using Nancy and her sexuality in response.

In a costume party given in Felicity Palace, when Diana and her friend ridicule Zena—Diana's servant who has a tragic life story—by putting their hands upon Zena's skirts, Nancy protests saying "leave her alone!" (Waters, 1998: 314). Then, again Diana reminds Nancy of her social position: "Why, you are a servant! What is it to you, if I ask my girl to bare her backside for me? You have bared yours for me, often enough! Get back behind your velvet curtain!" (Waters, 1998: 315). When Nancy and Zena have a sexual intimacy upstairs and Diana discovers the two servants' affair, Nancy permanently loses the comfort of Felicity Palace. Nancy's symbolically rebels against the powerful status of Diana by having an affair with a person of a lower status. Nancy subverts the power of Diana that is solely defined by her material wealth. Nancy's infidelity may be regarded as another example of the existence of a lesbian community consisted of real people.

Nancy is now penniless and owns nothing but has Zena. However, although they promise to be together as Toms to support each other, Zena abandons her. Zena as a weak and untrustworthy character again proves the fact that Waters's lesbian characters are not idealized but very realistic and thus she normalizes the lesbian community. After Zena's betrayal, Nancy desperately thinks about a solution. She remembers that Florence has a position in an institute that takes care of helpless women; Nancy goes there and finds Florence's address. She stays at Florence's small house with Florence's brother. Diana and her friends as well as Florence make evident lesbians' respectable position in the mainstream Victorian society. They are not necessarily marginal. Nancy exemplifies any Victorian woman—regardless of her sexual orientation—who is struck by poverty; again Waters normalizes lesbians.

Although, after a while Nancy shows her interest to Florence, but she deduces that Florence cannot be a Tom in the sense that she never flirts with anybody. Then, Nancy is exposed to Florence's miserable life story including the unions that are dealing with women's issues, her admiration to Eleanor Marx,¹¹ and the death of her lover, Lilian. Nancy and Florence's flirtation begins after joining a public-house near Cable Street—which is full of toms—called "The Boy in the Boat" (Waters, 1998: 410). At night, in their private room, Nancy tells her about Kitty and Diana, and their queer relationship starts. In the end, amid a public meeting about social rights and democracy, Nancy gets the chance to see all her ex-lovers: Kitty, Zena, Diana. The public meeting dedicated to social justice in which lesbians participate makes evident the existence of lesbians who do not distinguish themselves from the mainstream society. In contrast, they are active members of it and desire its betterment advocating universal human rights. The active participation of lesbians in the social and political evolution of the mainstream Victorian society is also manifested in Florence and Nancy's collaborative speech advocating socialism—a social, economic, and political system that undermines Patriarchy's promotion of power relations within the English Victorian society. Nancy states: "You will see all these things written, and hear them said by rich men. Does that make them true? Truth is a queer thing, when it comes to rich men talking about the poor" (Waters, 1998: 458).

When Nancy firstly meets Zena, who mentions Diana's being there, Nancy does not talk to Diana. And when Nancy informs Florence about the presence of her lovers, Florence protests: "All you have eyes and thoughts for is yourself; yourself, and the women you have" (Waters, 1998: 453) and Nancy replies: "The women I have fucked, I suppose you mean... I am sick to death of hearing about Lilian... You wish she was here instead of me" (Waters, 1998: 453). In this speech, both women behave like the average jealous possessive partner, appearing, thus, very mainstream in their perception of a love relationship. The two women's dialogue above is another example of Waters's normalization of lesbianism in *Tipping the Velvet*. Nancy and Florence are reunited and they become "careless of whether anybody watched or not, [she] leaned and kissed her" (Waters, 1998: 472).

¹¹ "Eleanor Marx Aveling (1855 –1898) was the English-born youngest daughter of Karl Marx. She was active in British politics and the international working-class movement. She was the founder of the Socialist League in 1884" Retrieved June 5, 2012, from <http://www.marxists.org>.

Becoming fighters of the social good strengthens their dignity as individuals and reinforces them to dare to publicly acknowledge their lesbianism without any feeling of shame or guilt imposed by the patriarchal authority upon its subjects. In *Tipping the Velvet*, Waters treats the systematic silencing of the history of lesbianism by patriarchy as that of any socio-political group that utters a counter-discourse to master-narratives in the various fields of human activity. Thus, in the end of *Tipping the Velvet*, Waters normalises lesbianism without compromising its sound resistance to the patriarchal view on human sexuality.

Through the repetitiveness of her performance as a drag-king, and then through her real lesbian relations, Nancy completes her identity transformation as a conscious queer subject. Nancy transgresses the boundaries as the drag-king who dresses as a male, as the rent-boy, as the “tart” of a lady, and lastly, with her real identity dressed as the boy within her relation with Florence. Therefore, the fantasy progressively turns out to be reality. Creating different social circles and classes among queer people in Victorian times, including male-impersonators in music halls, rent-boys in London streets, Sapphist circles, and toms, Waters both deconstructs the lesbian stereotypes and adds a credibility to their existence even in the most conservative period—the Victorian era. Waters’s characters exemplify that same-sex lovers may not be sexually “perverse” people; instead, they have “normal” loves, desires and sexual lives. In this way, she creates relevance, continuity and history for her “queer subjects” through their performative sexualities. Furthermore, in *Tipping the Velvet*, Waters’s recreation of the Victorian past from a specul(aris)ed¹² perspective becomes within the historical context of the need for an essential socio-political reform defining the Victorian society of the second half of the nineteenth century. Thus, focusing on the ‘invisible’ lives of the lesbians as ‘other Victorians,’ not only as sexual beings but also as social and political beings, Waters devises an alternative fictionalised history.

12 “...Freud ... confines female sexuality within phallic parameters as nothing to be seen ... Irigaray coins the term ‘specula(risa)tion’ to capture this economy...” (Code 275).

WORKS CITED

- Aronoff, J. (2007). "Competitive Drag Kings Strut Stuff: With some spit and polish, women perform in growing world of cross-dressing pageantry", South Carolina: The University of South Carolina Daily Gamecock, 7-29. Retrieved July 29, 2007, from <http://media.www.dailygamecock.com/media/storage/paper247/news/2005/10/19/TheMix/Competitive.Drag.Kings.Strut.Stuff-1025370.shtml>.
- Butler, J. (2006). *Gender Trouble: Feminism and Subversion of Identity*, Routledge, New York.
- Code, L. (2000). *Encyclopedia of Feminist Theories*, Routledge, London.
- Foucault, M. (1984) *The History of Sexuality: An Introduction*, (Trans: Robert Hurley), Penguin, Harmondsworth.
- Halperin, D. M. (1994). "Historicising the Subject of Desire: Sexual Preferences and Erotic Identities in the Pseudo-Lucianic Eroses", *Foucault and the Writing of History*, (Ed. David M. Halperin), Blackwell, Cambridge, pp: 19-34.
- Hutcheon, L. (1988). *A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction*, Routledge, New York.
- . (1989). *The Politics of Postmodernism*, Routledge, New York.
- Jeremiah, E. (2007). "'The 'I' inside 'her'": Queer Narration in Sarah Waters's *Tipping the Velvet* and Wesley Stace's Misfortune", *Women: a Cultural Review*, 18/2, pp: 131-144.
- Gross, E. (2010). "Irigaray and Sexual Difference", *Australian Feminist Studies*, 1/2, pp: 63-77.
- King, J. (2005). *The Victorian Woman in Question in Contemporary Feminist Fiction*, Palgrave Macmillan, New York.
- Koolen, M. (2010). "Historical Fiction and the Revaluating of Historical Continuity in Sarah Waters' *Tipping the Velvet*", *Contemporary Literature*, 51/2, pp. 371- 397.
- Morrison, J. (2003). *Contemporary Fiction*. London: Routledge.
- Madsen, L.H. (2012). "Lesbian Desire and Mainstream Media: Sarah Waters' *Tipping the Velvet* on the Screen". Retrieved July 10, 2012, from http://ual.es/odisea/Odisea11_Madsen.pdf .
- Rabinow, P.,ed. (1984). *The Foucault Reader*, Pantheon Books, New York.
- Waters, S. (1998). *Tipping the Velvet*, Riverhead Books, New York.



Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:07.03.2018 ✓Accepted/Kabul: 02.10.2018

DOI: 10.30794/pausbed.402715

Araştırma Makalesi/ Research Article

Tokgöz, E., (2019). "Hedonik ve Faydacı Tüketimin Dürtüsel ve Kompulsif Satın Alma Üzerinde Etkisi" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 35, Denizli, s. 93-108.

HEDONİK VE FAYDACI TÜKETİMİN DÜRTÜSEL VE KOMPULSİF SATIN ALMA ÜZERİNDE ETKİSİ

Emrah TOKGÖZ*

Özet

Pazarlama yazınına göre tüketim, doğası gereği, bir taraftan faydacı diğer taraftan da hedonik boyutları olan ikili bir davranıştır. Araştırmanın amacı hedonik ve faydacı tüketimin, dürtüsel ve kompulsif satın alma davranışları üzerindeki etkisini incelemektir. Bu amaca ulaşmak için alanyazından elde edilen bilgiler ışığında Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) oluşturulmuştur. Örneklem yöntemi olarak, kümelere göre örneklem yöntemi kullanılmıştır. Araştırma kapsamında, meslek yüksekokulunda öğrenim gören öğrencilerden, bırak-topla yöntemiyle, kullanılabilir durumda 668 adet anket elde edilmiştir. Oluşturulan modelin sonuçlarına göre hedonik tüketim, dürtüsel ve kompulsif satın alma üzerinde anlamlı ve pozitif direkt bir etkiye sahiptir. Faydacı tüketim, dürtüsel ve kompulsif satın alma üzerinde anlamlı ve negatif direkt bir etkiye sahiptir. Tüketici, hedonik temelli ürünler arayarak dürtüsel ve kompulsif satın alma kararları vermektedir. Ayrıca faydacı ve hedonik tüketimin, kompulsif satın alma üzerindeki etkisinde dürtüsel satın almanın aracılık etkisi yoktur.

Anahtar Kelimeler: *Hedonik tüketim, Faydacı tüketim, Dürtüsel satın alma, Kompulsif satın alma.*

IMPACT OF HEDONIC AND UTILITARIAN CONSUMPTION ON IMPULSIVE AND COMPULSIVE BUYING

Abstract

According to the marketing literature, naturally, consumption is a dual behaviour which has two dimensions, one is utilitarian and the other is hedonic. The purpose of the study is to examine the effect of hedonic and utilitarian consumption on impulsive and compulsive buying. In order to achieve this aim, Structural Equation Model (SEM) was revealed in the light of information obtained from the literature. As a sampling method, sampling method according to clusters was used. In the scope of the research, using self-completion survey method, from vocational high school students, 668 usable questionnaires have been obtained. According to the results of the model, hedonic consumption has a significant and positive direct effect on impulsive consumption and compulsive buying. Utilitarian consumption has a significant and negative direct effect on impulsive consumption and compulsive buying. The consumer makes impulsive and compulsive buying decisions by searching for hedonic based consumption. Furthermore, it has been understood that there is no mediating effect of impulse consumption on the effect of utilitarian and hedonic consumption on compulsive buying.

Keywords: *Hedonic consumption, Utilitarian consumption, Impulsive consumption, Compulsive buying.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çan Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü, ÇANAKKALE.
e-posta: emrahtokgoz@yahoo.com (orcid.org/0000-0003-3761-9934)

1. GİRİŞ

Pazarlama yazınına göre tüketim, doğası gereği, bir taraftan faydacı diğer taraftan da hedonik (hazcı) boyutları olan ikili bir davranış modelidir. Çünkü tüketiciler mal ve hizmetleri iki temel nedenden dolayı satın alırlar. Birincisi duygusal doyum, yani, “hazcı” duygusal niteliklerden kaynaklanır. İkincisi ise araçsal, yani, sonuç beklentileri ile ilgili, “faydacı” nedenlerden kaynaklanır (Batra ve Ahtola, 1990:159). Birbiriyle olumsuz yönde ilişkide olan bu iki kişisel alışveriş değerinin, tüketicilerin satın alma davranışları üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Tüketimin, sadece edinilen herhangi bir malın veya hizmetin maddi değerine göre değerlendirildiğini varsayarsak, alışveriş faaliyetini tam anlamıyla anlayabilmemiz mümkün olamaz. Çünkü tüketim denilen davranışın anlaşılması için maddi olmayan, duygusal maliyetlerinin ve yararlarının da incelenmesi gereklidir (Babin, Darden ve Griffin, 1994:644). Örneğin, dış macunu seçerken ürünler iki farklı kategoride değerlendirilir. Dış macununun tadı tüketimin hedonik tarafını oluştururken, dış çürüklerini önleme özelliği ise faydacı tarafını oluşturur.

Hedonik ve faydacı tüketime ilişkin yapılan araştırmalar, alışveriş sürecinde her iki tüketim duygusunun önem derecesinin anlık olarak değişebileceğini ortaya koymaktadır. Bu değişim durumsal faktörlere göre faydacıdan hedoniğe veya tam ters yönde olabilmektedir (Backström, 2011:200). Dış macunu örneğinde olduğu gibi, tüketici tamamen faydacı duygularla, dış çürüklerini önlemeyi amaçlayan bir ürün almak için markete gittiğinde, ürünler arasından seçim yaparken, hedonik bir duyguyla, gördüğü meyve kokulu ancak çürükleri engelleme etkisi nispeten düşük bir üründe karar verebilir. Ürünü satın alma davranışı tamamen faydacı düşüncelerle, sadece dış çürüklerini engellemesi amacıyla başlamışken, satın alma anında ürünün hedonik tarafı faydacı tarafın önüne geçebilmektedir. Başka bir örnek vermek gerekirse, tüketici kendisi için birden fazla fayda sağlayacak bir kıyafet almak için markete gittiğinde, reyonda rastladığı, modeli kendisi için hedonik duygular yaratan, ancak başlangıçta belirlediği faydacı özelliklerden bir veya bir kaçına sahip olmayan ürünü tercih edebilir. Faydacı ve hedonik tüketim duygularının önem derecelerinin anlık olarak değişmesine neden olan ve tüketim davranışlarını etkileyen durumsal faktörler bir taraftan ürün kategorileri bakımından farklılık gösterebilirken (Kempf, 1999:38) diğer taraftan, tüketicilerin rasyonellik seviyesi, ruh hali, duyguları, alışveriş alışkanlıkları, cinsiyeti, geliri, sosyal ve kültürel çevrelerinden etkilenmeleri bakımından da farklılık gösterebilir (Bakırtaş ve Divanoğlu, 2013:1523). Schwartz’ın (1992) yirmi ülkede yaptığı araştırma sonuçlarına göre, belirlediği on farklı motivasyon değerinin çoğunun, örneklem arasında fark olmaksızın, makul derecede birbiriyle eşdeğer olduklarını ortaya koymuştur. Bu nedenle, faydacı ve hedonik tüketim alışkanlıkları üzerine yapılan araştırma sonuçları tüm tüketiciler için evrensel bir anlam ifade etmektedir diyebiliriz.

Alanyazında faydacı ve hedonik tüketimin, farklı özelliklerdeki ve ortamlardaki tüketici davranışları üzerine araştırmalar yapılmıştır: İnternette alışveriş davranışı (Childers vd., 2001; To, Liao ve Lin, 2007; Carpenter ve Moore, 2009; Sarkar, 2011; Ozen ve Kodaz, 2012; Nili vd., 2013; Ozkara, Ozmen ve Kim, 2017), akıllı telefon kullanımı (Chun, Lee ve Kim, 2012), havaalanı yolcuları alışveriş kararları (Doong, Wang ve Law, 2012; Chung, 2015), mağaza alışverişi (Collins vd., 2004; Rintamaki vd., 2006), gıda seçimi (Cramer ve Antonides, 2011; Loebnitz ve Grunert, 2018), oyun satın alma ve kullanma (Davis, Lang ve Gautam, 2013), kahve dükkanı müşterileri (Kasnaeny vd., 2013). Bu araştırmalar incelendiğinde, genellikle, belli bir işletme, ortam veya alışveriş merkezindeki spesifik bir tüketici grubunu kapsadığı anlaşılmaktadır. Araştırmaların, faydacı ve hedonik tüketim değerlerinin genel olarak satın alma davranışları üzerinde etkilerini ortaya koymakta yeterli olmadığı değerlendirilmektedir.

Diğer taraftan, alanyazında genel olarak, tüketicilerin satın alma davranışlarını belirlemede kullanılan değişkenler dürtüsel ve kompulsif satın alma davranışlarıdır. Hedonik ve faydacı tüketimin olası sonuçları olarak değerlendirilen, dürtüsel satın alma (Dhaundiyal ve Coughlan, 2009; Sharma, Sivakumaran, Marshall, 2010; Cinjarevic, Tatic ve Petric, 2011; Amos, Holmes ve Keneson, 2014; Aytekin ve Ay, 2015; Dey ve Srivastava, 2017; Açıkalin ve Yaşar, 2017) ve kompulsif satın alma (To, Liao ve Lin, 2007; Flight ve Scherle, 2013; Kukar-Kinney, Scheinbaum ve Schaefer, 2016; Horvath ve Adigüzel, 2017) davranışları üzerinde etkisini ortaya koyan araştırmalar yapılmıştır.

Hedonik ve faydacı tüketimin özel yapısı satın alma davranışlarını anlamada karmaşa yaratmaktadır. Bu nedenle hedonik ve faydacı tüketimin, dürtüsel ve kompulsif satın alma davranışları üzerindeki etkisinin teoride ve uygulamalı olarak anlaşılması, tüketicilerin genel olarak satın alma davranışlarını anlamada da yardımcı

olabilir (Dey ve Srivastava, 2017:266). Ancak alanyazında yapılan araştırmalar, her iki değişkenin, dürtüsel veya kompulsif satın alma üzerindeki etkilerini ayrı ayrı ortaya koymaktadır. Faydacı ve hedonik tüketimin, dürtüsel ve kompulsif satın alma davranışları üzerinde birlikte etkilerini ortaya koyan araştırmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle araştırmada, alanyazında yapılan çalışmalara ilave olarak, hedonik ve faydacı tüketimin dürtüsel ve kompulsif satın alma davranışları üzerindeki etkilerini birlikte incelemek amaçlanmıştır. Böylece sözü edilen değişkenler hakkında, alanyazında yapılan araştırmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Hedonik Tüketim

Hedonizm, hayattan haz duyarak üzüntü ve kederden kaçınmanın temel felsefesini vurgular. İnsanlar hedonik tüketim deneyimleri sonrasında duygusal uyarılma yaşayabilir. Bu nedenle hedonik tüketim, bir ürünü satın almanın yol açtığı farklı duygusal zevklerin deneyimleridir şeklinde tanımlanır (Gültekin ve Özer, 2012:181). Hedonik tüketim, tüketicilerin duygusal yönleriyle ilgilidir. Bu durumun temelinde alışverişin, bir macera gibi hayatın monotonluğundan çıkış, heyecan veya zevk bulunmaktadır (Özkan, 2017:118). Hedonik tüketiciler için tüketim tecrübelerinin öncelikle zevkli, fantezi ve eğlencenin duygusal ve duysal bir tecrübesi ile ifade edildiği ürünler birer hedonik ürün olarak tanımlanır (Ramanathan ve Menon, 2006:629; Zhong ve Mitchell, 2012:584). Bu ürünler, kişilerin konforunu artıracak, yaşantılarında kolaylık sağlayacak ve zevke ait mallar ve hizmetleri içerir. Hedonik ürünler, deneyimleyen kişilere heyecan ve eğlence verir (Fettahlıoğlu, Yıldız ve Birin, 2014:314). Günümüzde yaşanan teknolojik gelişmeler tüketicilerin satın alma davranışlarını da değiştirmektedir. Özellikle internet üzerinden yapılan alışverişler, hedonik tüketimin temelini oluşturan mutluluk ve haz duygularını harekete geçirmede oldukça etkili olmaktadır (Sarıtaş ve Haşıloğlu, 2015:55). Hedonik tüketiciler, mümkün olduğunca zamanlarını alışveriş faaliyetleriyle geçirmeye çalışırlar. Bu şekilde alışveriş yapan hedonik tüketici, alışveriş merkezlerine daha sık ve daha uzun süreli ziyaretler yapmak isterler (Kim ve Eastin, 2011:73).

2.2. Faydacı Tüketim

Faydacı tüketim, alışverişin bir görevden başladığını ve kazanılan faydanın görevin tamamlanıp tamamlanmadığına veya alışveriş sürecinde görevin verimli bir şekilde yerine getirilip getirilmediğine bağlıdır (To, Liao ve Lin, 2007:775). Başka bir bakış açısına göre faydacı tüketim, hedefe yönelik ve rasyonel bir tüketici davranışıdır. Buna göre tüketici, makul fiyat oranında olan ürünler içinde kolaylık, çeşit ve kalite arar (Basaran ve Buyukyılmaz, 2015:3). Faydacı ürünlerin satın alınması, çoğunlukla verimli, mekanik ve tatminkâr bir şekilde tamamlanır ve bu süreç boyunca kasıtlı, yönlendirilmiş zihinsel süreçler korunur (Yu ve Bastin, 2010:107). Yani faydacı tüketiciler, en azından hedeflerine ulaşmak için ürünleri zamanında ve verimli bir şekilde satın alırlar. Ürünün iş performansı genel olarak başarı açısından değerlendirilir. Sonuç olarak faydacı tüketim amaç odaklı rasyonel bir davranıştır (Bei ve Chen, 2015:490). Hedonik tüketim, alışverişe genellikle daha kişisel ve sübjektif bir bakış açısıyla yaklaşırken, faydacı tüketim alışverişe objektif ve gereklilik açısından yaklaşır (Carpenter ve Moore, 2009:69).

2.3. Dürtüsel Satın Alma

Dürtüsel satın alma, tüketiciler tarafından bir anda, istemeden, düşünmeden, plansız bir şekilde gerçekleştirilen satın alma davranışı olarak tanımlanır (Rook ve Fisher, 1995:305; Serfas, Büttner ve Florack, 2014:1). Dürtüsel satın alma davranışını anlamak sadece zor değil, aynı zamanda tahmin etmek de zordur. Bu davranışı açıklamada kullanılan birkaç faktörden söz edilebilir (Prakash ve Sharma, 2016:30). Bu faktörleri Rook (1985) şöyle sıralamıştır: (1) psikolojik olarak bir dengesizlik içinde olmak, (2) gelecekte ortaya çıkabilecek sonuçları görmezden gelmek, (3) ürünün değerini tahmin etmede bilişsel zorluk yaşamak, (4) psikolojik çatışma halinde olmak, (5) aniden ve kendiliğinden hareket etme arzusunu hissetmek (Sofi ve Nika, 2017:30). Genel bir ifadeyle, tanımlar ve davranışı oluşturan faktörlerden anlaşıldığı kadarıyla, dürtüsel satın alma, olumsuz duygu durumlarıyla ilişkili bir konudur (Seinauskiene, Mascinskiene ve Jucaityte, 2015:689). Alanyazında dürtüsel satın alma davranışına dikkat çeken araştırmalar giderek artış göstermeye devam etmektedir (Haq ve Abbasi, 2016:110).

2.4. Kompulsif Satın Alma

Kompulsif satın alma, kontrol edilemeyen, kronik, tekrar eden bir dürtü şeklinde ortaya çıkan, ciddi olumsuz sonuçlarıyla olağandışı harcama biçimidir (Edwards, 1993:67; Dittmar, 2005:467). Tüketici davranışının bu anormal biçiminde kişiler, kendilerini durduramayacağı veya kontrol edemeyeceği şekilde hissettikleri davranışlarla, kalıplaşmış bir satın alma döngüsüyle karakterize eder (Shahjehan vd., 2012:2187). Kompulsif satın almada, tüketiciler, ihtiyaçları olmayan veya maddi olarak karşılayamayacakları ürünleri satın alırlar. Bu durum, tüketici davranışları bakımından; hoş olmayan yaşam deneyimlerini, içsel eksikliklerini veya olumsuz duygularını satın alma eylemleriyle çözmeye çalışan kişiler için bir cevap verme yöntemi şeklinde açıklanır (Gupta, 2013:44).

Önceki araştırmalarda, kişilik özellikleriyle kompulsif satın alma arasındaki ilişkilere odaklanıldığı görülmektedir. Örneğin, hayal kırıklığı duygusu (O'Guinn ve Faber, 1989), depresyon seviyesi, kendine karşı kaygı ve takıntı (Scherhorn, Reisch ve Raab, 1990; Koran vd., 2006; Sohn ve Choi, 2012), materyalist varlıklara karşı verilen önem (DeSarbo ve Edwards, 1996; O'Guinn ve Faber, 1989; Roberts, 2000), biyolojik, genetik ve nörolojik nedenler (Hirschman ve Stern, 2001), kendine karşı güvenmeme (Faber ve O'Guinn, 1992; Valence, d'Astous ve Fortier, 1988; Yurchisin ve Johnson, 2004; d'Astous, 1990), moda duyuşulan ilgi (Park ve Burns, 2005) ve reklamların etkisi (Sohn ve Choi, 2012). Alanyazında kompulsif satın alma davranışlarını ölçmede farklı ölçekler kullanıldığı görülmektedir (Valence, d'Astous ve Fortier, 1988; Faber ve O'Guinn, 1992; Edwards, 1993). Bu ölçeklerden en çok kullanılan, Faber ve O'Guinn (1992) ve Edwards (1993), geçerlik ve güvenilirlik açısından karşılaştırıldığında; Faber ve O'Guinn (1992) ölçeğinin, Edwards (1993) ölçeğine göre daha iyi uyum gösterdiği anlaşılmıştır (Manolis ve Roberts, 2008).

3. ARAŞTIRMA MODELİ VE HİPOTEZLER

Tüketicilerin gelirlerindeki ve buna bağlı olarak kredi kartı kullanımındaki artış, dürtüsel satın alma davranışının da artmasına neden olmaktadır. Yapılan araştırmalara göre tüketicilerin % 40'ı kendisini dürtüsel satın alan müşteri olarak tanımlamaktadır (Cinjarevic, Tatic ve Petric, 2011:4). Dürtüsel satın alma, ürünleri nispeten hızlı karar alarak sahiplik olma davranışdır. Planlı satın alma, özellikle yanlış veya düşünmeden yapma arzusu açısından dürtüsel satın alma davranışından farklıdır. Bu nedenle hedonik tüketim daha kişisel ve öznel yapıya sahip, dürtüsel satın almaya ilişkili, oyun ve eğlence duygularıyla sonuçlanan bir davranıştır (Dey ve Srivastava, 2017:268). Hedonik tüketim rasyonellikten uzaktır. Anlık duygusal davranışlarla ortaya çıkar. Aslında dürtüsel satın alma da hedonik tüketim ile benzer şekilde tanımlanır. Yapılan bir araştırmada, dürtüsel satın almanın nasıl bir duygu olduğunu tanımlamaları istenmiştir. Katılımcıların % 41'i hedonik tüketimin unsurlarını tanımlamada kullanılan ifadelerle açıklama yapmışlardır (Aytekin ve Ay, 2015:144). Çünkü dürtüsel satın alma aniden, hedonik olarak ortaya çıkan bir satın alma davranışdır. Dürtüsel satın alma yapan kişiler, yaptıkları tüketimin alternatiflerini veya gelecekteki etkilerini düşünmezler (Sharma, Sivakumaran, Marshall, 2010:277). Hedonik tüketimin dürtüsel satın alma davranışı üzerinde olumlu etkisi olduğu yapılan araştırmalarla da ortaya konmuştur (Haq ve Abbasi, 2016).

Yapılan açıklamalarla aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

H1: Hedonik tüketimin, dürtüsel satın alma üzerinde olumlu etkisi vardır.

Hedonik tüketim, öznel ve eğlenceyle sonuçlanan değerleri temsil etmektedir. Bu davranış artan bir katılımla hayali ve gerçeklerden kaçma tutumlarını içerir. Bu nedenle hedonik tüketim yapan kişiler, kompulsif satın alma davranışı göstermeye daha yakındır (Bridges ve Florsheim, 2007:310). Hedonik tüketim güdüsü mutluluk ve heyecan gibi olumlu duygularla ilişkilidir. Kompulsif satın alma davranışı gösteren tüketici genellikle hayattan olumsuz duygularını tecrübe etmiş ve bir rahatlama arayışı içinde olan kişidir. Böylece kompulsif satın alma, stresi azaltma veya baş etme aracı olarak kullanılabilir (Kukar-Kinney, Scheinbaum ve Schaeffers, 2016:692).

Satın alma davranışı, faydacı yararlar tarafından yönlendirilen ürünler yerine, giderek psikolojik olarak motive olunan hedonik ürünlere doğru kaymaktadır. İnsanlar çoğunlukla duygusal, sosyal ve kimlik ile ilgili kazançlar elde etme isteği ile motive oldukları ürünleri satın almaktadır (Dittmar, 2005:470). Eğlence için satın alınan ürünler, işlevsel amaçlar için satın alınan ürünlerden farklı bir etkiye sahiptir. Hedonik tüketim, plansız satın alma davranışı olan kompulsif satın alma davranışını etkileyebilir (To, Liao ve Lin, 2007:775). Kompulsif tüketiciler, bir ürüne

ihtiyacı olmamasına rağmen aşırı alışveriş davranışı sergilerler. Bu tür alışverişler temelde, kompulsif tüketicilerin duygusal durumlarını güçlendirmek için yaptıkları faaliyetlerdir. Bu nedenle hedonic tüketim, kompulsif satın almayla ilişkili bir davranıştır (Irani ve Hanzae, 2011:7453).

Yapılan açıklamalarla aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

H2: Hedonik tüketimin, kompulsif satın alma üzerinde olumlu etkisi vardır.

Planlanmamış satın alma olarak tanımlanan dürtüsel satın alma, hedonik tüketim davranışıyla olumlu yönde ilişkili olduğundan, faydacı tüketim davranışı ile olumsuz ilişki içindedir. Çünkü faydacı tüketim görev odaklılık, rasyonellik ve verimlilik kavramlarıyla tanımlanmaktadır. Tüketici tarafından sergilenen belirli bir davranışın yararlılığı ve değeri ile ilgili bir tutum olarak ifade edilir. Böylece verimli bir amaç için satın aldığı ürüne faydacı bir yaklaşım benimseyen tüketici, daha fazla tatmin düzeyi yaşayacaktır (Davis, Lang ve Gautam, 2013:233). Diğer taraftan dürtüsel satın alma ise planlanan faydacı tüketimin tersine daha duygusal, daha az kasıtlı ve karşı konulmaz satın alma davranışı olarak tanımlanmaktadır. Yüksek dürtüsel alıcılar, duygusal olarak ürünlere yaklaşır ve bu ürünü alarak hemen tatmin olmak isterler. Bu tüketiciler genellikle eylemlerinden kaynaklanabilecek olumsuz sonuçlara çok az dikkat ederler (Sofi ve Nika, 2017:30). Sağlıksız tüketim yapan tüketiciler üzerine araştırma yapan Antonides ve Cramer'e (2013:51) göre bilişsel kısıtlılık, tüketicilerin dikkatinin azaltma eğiliminde olmasıdır. Bilişsel kısıtlılık yaşayan kişiler analitik karar vermede eksiklikler yaşayabilir ve sezgisel karar vermeyi tercih edebilir. Ancak faydacı tüketim, bilişsel kısıtlılığın tersine, görev odaklı, mantıklı ve ürünlerden fonksiyonel fayda sağlayabilecek genel duygusal yargılara sahiptir (Ozturk vd., 2016:107).

Yapılan açıklamalarla aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

H3: Faydacı tüketimin, dürtüsel satın alma üzerinde olumsuz etkisi vardır.

Faydacı tüketim, belirli bir amaca yönelik, bilinçli olarak sonuca ulaşmaya çalışan değerleri temsil etmektedir. Bu davranış, göreve ilişkin ve rasyonel tutumları içerir. Bu nedenle faydacı tüketim yapan kişiler, kompulsif satın alma davranışı göstermeme eğiliminde olacaktır (Bridges ve Florsheim, 2007:310). Faydacı tüketiciler alışverişe bir iş anlayışı gibi ciddi yaklaşarak, işlevsel ihtiyacı karşılamak için belirli bir ürünü satın alma görevine odaklanırlar. Kompulsif satın alma davranışı ise kişilerin fonksiyonel ihtiyaçlarını gidermek yerine, negatif duygulardan kurtulmaya odaklandıkları bir faaliyettir (Kukar-Kinney, Scheinbaum ve Schaeffers, 2016:692). Bazı ürünleri satın almaktan vazgeçilmesi için bir karar verilmesi gerektiği durumda, genellikle tüketici kendisine faydası olacağını düşündüğü ürünü tercih eder (To, Liao ve Lin, 2007:775). Aslında bu, bilinçli bir tüketici davranışıdır. Diğer taraftan kompulsif tüketiciler ise kendilerini içsel olarak dengesiz bir durumdan kurtarmak için sık sık bir şeyler satın almaya ve bu dengesizliği kendinden nefret etme duygularından kurtulmada motivasyon aracı olarak kullanırlar (Hirschman, 1992:158). Faydacı tüketiciler ise alışverişlerini planlı ve kontrol altında tuttıkları duygusal durumlarıyla yaparlar. Bu nedenle faydacı tüketim ve kompulsif satın alma birbiriyle tamamen zıt iki tüketim davranışıdır.

Yapılan açıklamalarla aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

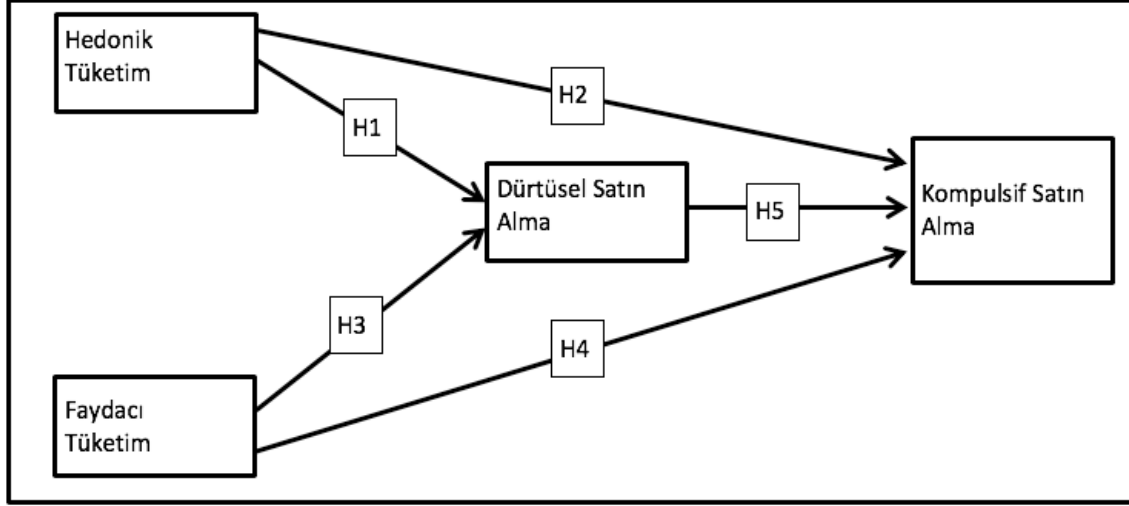
H4: Faydacı tüketimin, kompulsif satın alma üzerinde olumsuz etkisi vardır.

Dürtüsel ve kompulsif satın alma davranışları, benzer iki konu olmasına rağmen, yapılan araştırmalarla birbirinden farklı kavramlar olduğu ortaya konulmuştur (Flight, Rountree ve Beatty, 2012; Kwak vd., 2006; Seinauskiene, Mascinskiene ve Jucaityte, 2015). Bir şeyler satın almak için dürtüsel duyguları olan tüketici, karşı konulmaz bir deneyim yaşar ve olumsuz sonuçlarına rağmen aşırı alım yapmaya devam eder. Kontrol dışına çıkan dürtüsel satın alma, sonuçta bir bozukluk olan kompulsif satın almayla sonuçlanabilir (Gardarsdottir ve Dittmar, 2012:473). Dürtüsel ve kompulsif satın alma, belli bir psikolojik bozuklukla aynı anda veya farklı zamanlarda ortaya çıkabilir (Williams ve Grisham, 2012:451). Dürtüsel satın almanın, kompulsif satın alma davranışının başlangıcı olduğu ileri sürülmektedir (Hague, Kellett ve Sheeren, 2016: 271). Satın alma sürecindeki tüketicilerin dürtüsel satın alma davranışı, gelecekte çevresel, sosyal veya psikolojik etkileri olan kompulsif satın alma haline gelebilir (Kwak vd., 2006:61; Shehzadi vd., 2016:416).

Yapılan açıklamalarla aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur:

H5: Dürtüsel satın almanın, kompulsif satın alma üzerinde olumlu etkisi vardır.

Alanyazından elde edilen teorik açıklamalarla oluşturulan hipotezler ışığında, Şekil 1'deki araştırma modeli çizilmiştir.



Şekil 1: Araştırma Modeli

4. YÖNTEM

4.1. Veri Toplama ve Örneklem

Araştırmanın amacı, hedonik ve faydacı tüketimin dürtüsel ve kompulsif satın alma davranışları üzerinde etkilerini ortaya koymaktır. Araştırmada olasılığa dayalı örnekleme yöntemlerinden kümelere göre örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Anket formunun likert derecelendirmesi 3 basamaktan başlayarak 11 basamağa kadar gidebilmektedir (Nakip, 2013:200). Uygulamada en çok görüleni 5 ve 7 basamaklı derecelendirmedir (Kozak, 2015:116). 7'li ölçekte bireyin düşünceleri ve görüşleri (1-Kesinlikle Katılmıyorum ve 7-Kesinlikle Katılıyorum), 5'li ölçüğe göre daha ayrıntılı olarak alındığından (Aziz, 2008:102), araştırma anketinde 7'li derecelendirme sistemi tercih edilmiştir.

Anket formunda 4 adet ölçek kullanılmıştır. Hedonik tüketim, Babin, Darden ve Griffin (1994) tarafından geliştirilen geçerliliği ve güvenilirliği kanıtlanmış 13 ifadeden oluşan bir ölçek ile belirlenmiştir. Faydacı tüketim, Babin, Darden ve Griffin (1994) tarafından geliştirilen geçerliliği ve güvenilirliği kanıtlanmış 7 ifadeden oluşan bir ölçek ile belirlenmiştir. Dürtüsel satın alma, Rook ve Fisher (1995) tarafından geliştirilen geçerliliği ve güvenilirliği kanıtlanmış 9 ifadeden oluşan bir ölçek ile belirlenmiştir. Kompulsif satın alma, Faber ve O'Guinn (1992) tarafından geliştirilen geçerliliği ve güvenilirliği kanıtlanmış 7 ifadeden oluşan bir ölçek ile belirlenmiştir. Araştırmada, birbiriyle ilişkili değişkenlerin aynı anda kapsamlı bir analizini yapmamızı sağlayan Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) ve modelin iyi uyum gösterip göstermediği test edilirken, kabul edilebilir sınır değerleri kullanılmıştır (Şimşek, 2007 ve Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2010).

4.2. Araştırma Bulguları

Anket formunu yanıtlayan 668 katılımcının demografik özellikleri Tablo 1'de verilmiştir. Katılımcılar 17-24 yaşları arasında, 427'si erkek, 215'inin aile geliri 1001-2000 TL arasında, 401'ine aylık 0-500 TL arasında harçlık gelmekte, 254'ünün 2 kardeşi var ve 369'unun ailesi Marmara Bölgesinde ikamet etmektedir.

Çok değişkenli istatistik teknikleri kullanılarak veri analizi yapılmıştır. Mahalanobis uzaklık değeri kullanılarak uç değerleri belirlenmiş, böylece çok değişkenli normallik varsayımı sağlanmıştır (Alpar, 2013:131). Çoklu

sapan gözlemlerin belirlenmesinde t-testi yaklaşımı tercih edilmiştir. Gözlemleri çoklu sapan kabul etmek için Mahalanobis uzaklık değerinin parametre sayısını esas alan 0,001 anlamlık düzeyinde Ki-Kare değerinden büyük olması gerekir (Kalaycı, 2016:212).

Hedonik tüketim değişkeni için 13 serbesti derecesinde, 0,001 anlam düzeyindeki Ki-kare değeri olan 35,528'den büyük olan çoklu sapan değer durumundaki gözlemler çıkarılmıştır. Faydacı tüketim değişkeni için 7 serbesti derecesinde, 0,001 anlam düzeyindeki Ki-kare değeri 24,322'den büyük olan çoklu sapan değer durumundaki gözlemler çıkarılmıştır. Dürtüsel satın alma değişkeni için 9 serbesti derecesinde, 0,001 anlam düzeyindeki Ki-kare değeri 27,877'den büyük olan çoklu sapan değer durumundaki gözlemler çıkarılmıştır. Kompulsif satın alma değişkeni için 7 serbesti derecesinde, 0,001 anlam düzeyindeki Ki-kare değeri 24,322'den büyük olan çoklu sapan değer durumundaki gözlemler çıkarılmıştır (Laurencelle ve François-A 2002:19; Karasar, 2009:270).

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özelliklerinin Dağılımı (N= 668)

Demografik Özellikler	Frekans	Yüzde %	Demografik Özellikler	Frekans	Yüzde %
Cinsiyet			Yaş		
Erkek	427	63,9	17	5	0,7
Kadın	239	35,8	18	100	15
Ailenin Geliri			19	217	32,5
1000'den az	48	7,2	20	176	26,4
1001-2000TL	215	32,2	21	74	11,1
2001-3000TL	182	27,2	22	49	7,3
3001-4000TL	90	13,5	23	27	4
4001-5000TL	53	7,9	24	19	2,8
5001-6000TL	31	4,6	Kardeş Sayısı		
6001TL üstü	45	6,7	1	70	10,5
Gelen Harçlık			2	254	38
0-500TL	401	60	3	205	30,7
501-1000TL	191	28,6	4	73	10,9
1001-1500TL	43	6,4	5	32	4,8
1501-2000TL	11	1,6	6 ve üstü	33	4,8
2001-2500TL	8	1,2	Ailenin Yaşadığı Bölge		
2501-3000TL	3	0,4	Ege	130	19,5
3001TL üstü	4	0,6	Akdeniz	30	4,5
Yaşantının Geçtiği Bölge			Karadeniz	51	7,6
Şehir	357	53,4	Marmara	369	55,2
İlçe	215	32,2	İç Anadolu	44	6,6
Belde	24	3,6	Doğu Anadolu	15	2,2
Köy	70	10,5	G.D. Anadolu	18	2,7
			Yurt Dışı	9	1,3

Ölçeklerden, çoklu sapan değer durumunda olan uç değerler çıkarılması sonucunda, kullanılabilir durumda 668 anket üzerinden analizler yapılmıştır. Mahalanobis uzaklık değerleri küçükten büyüğe sıralandıktan sonra, [(anket no - 0.5) / n] olasılık değerleri hesaplanmıştır. Hedonik tüketim değişkeni için (13 maddelik ölçek) hesaplanan korelasyon değeri 0,966 olarak hesaplanmıştır. Faydacı tüketim değişkeni için (7 maddelik ölçek) hesaplanan korelasyon değeri 0,914 olarak hesaplanmıştır. Dürtüsel satın alma davranışı değişkeni için (9 maddelik ölçek) hesaplanan korelasyon değeri 0,932 olarak hesaplanmıştır. Kompulsif satın alma davranışı değişkeni için (7 maddelik ölçek) hesaplanan korelasyon değeri 0,927 olarak hesaplanmıştır. Ulaşılan korelasyon değerlerinin, Kalaycı'da (2016:231) yer alan 13 serbesti derecesinde ve 0,010"daki kritik korelasyon katsayı değerleri olan

0,895'den büyük olmalıdır. 7 serbesti derecesinde 0,847'den büyük olmalı ve 9 serbesti derecesinde 0,868'den büyük olmalıdır. Yapılan karşılaştırma sonucu, ölçeklerle elde edilen verilerin çok değişkenli normal dağılım gösterdiği kanaatine varılmıştır (Kalaycı, 2016:212).

Doğrulayıcı Faktör Analizi: Demografik değişkenleri incelenen ve normallik testi yapılan ölçek maddelerine doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi ile değişkenler analiz edilmiş ve düşük yüklenme katsayısına sahip hedonik tüketim ölçeğine ait 1 ve 5'inci ifadeler ve dürtüsel satın alma değişkenine ait 1'inci ifade ölçekten çıkarılarak analiz tekrarlanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizi sonucu, değişkenlere ait düşük yüklenme katsayısı olmadığına ve elde edilen model uyum değerlerinin kabul edilebilir seviyede olduğu görülmüştür. Tablo 2'de, saklı değişkenler arasındaki korelasyon, t değerleri ve güvenilirlik test sonuçlarına ve Tablo 3'te, doğrulayıcı faktör analizi standart faktör yüklerine ve katılımcıların ölçekte yer alan maddelere verdikleri puanların betimleyici istatistiklerine ulaşılmıştır.

Tablo 2: Saklı Değişkenler Arasındaki Korelasyon, t Değerleri ve Güvenirlik Test Sonuçları

	Hedonik Tüketim	Faydacı Tüketim	Dürtüsel Satın Alma	Kompulsif Satın Alma	Çıkarılan Ortalama Varyans (AVE)	Birleşik Güvenirlik (CR)
Hedonik Tüketim	1				0,47	0,90
Faydacı Tüketim	- 0,28 (- 6,01)	1			0,55	0,89
Dürtüsel Satın Alma	0,46 (8,56)	- 0,41 (- 7,95)	1		0,51	0,89
Kompulsif Satın Alma	0,57 (10,95)	- 0,32 (- 7,21)	0,36 (7,73)	1	0,60	0,91

Chi-Square=2441,90; df=489; p-value=0,00000; RMSEA=0,077
 Chi-Square / df=4,99; NFI=0,95; CFI=0,96; GFI=0,82; AGFI=0,79; RMR=0,24
 Parantez içindekiler t değerleridir.

Tablo 2'de görüldüğü gibi, uyuşma geçerliliği (convergent validity) için her bir saklı değişkenin ayrı ayrı Çıkarılan Ortalama Varyans (Average Variance Extracted-AVE) ve Bileşik Güvenirlik (Composite Reliability-CR) değerlerine bakılmıştır. Uyuşma geçerliliği için; AVE değerinin 0,5'ten, CR değerinin 0,70'den ve CR oranının da AVE'den büyük olması gerekmektedir (CR>0,7; AVE>0,5; CR>AVE). Yapılan incelemede, hedonik tüketim için çıkarılan ortalama varyansın (0,47) bir miktar düşük olduğu görülmektedir. Eğer diğer koşullar sağlanıyorsa, bu değişken içinde uyuşma geçerliliği vardır denilebilir (Diamantopoulos ve Siguaw, 2000:90). Toplamda ölçeklerin uyuşma geçerliliği için gerekli şartları sağladığı görüldükten sonra ayrışma geçerliliği de (discriminant) test edilmiştir. Ayrışma geçerliliği için, her bir faktöre ait AVE değerinin, her bir değişkenin diğer değişkenlerle olan korelasyonlarının karesinden daha yüksek olması gerekmektedir (Fornell ve Larcker, 1981:46). Yapılan hesaplama sonucu, (örneğin, hedonik ve dürtüsel satın alma; $0,46 \times 0,46 = 0,21$ ve $0,51 > 0,21$) AVE değerlerinin, korelasyon değerlerinin karesinden yüksek olduğu görüldüğünden, ölçekler ayrışma geçerliliğini sağlamaktadır.

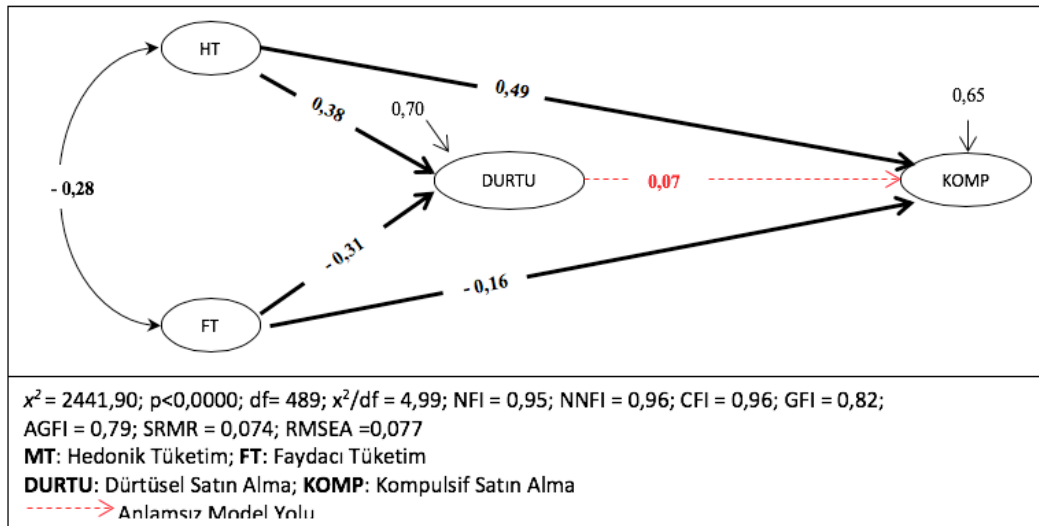
Tablo 3: Doğrulayıcı Faktör Analizi ve Ölçeklerin Betimleyici İstatistikleri

Ölçekler	Ortalama	Standart Sapma	t-değerleri	Standart Faktör Yükleri	Hata Varyansı
Hedonik Tüketim					
HED2	3,85	1,91	fp	0,65	0,57
HED3	2,69	1,82	16,15	0,71	0,49
HED4	2,85	1,85	16,48	0,67	0,55
HED6	2,69	1,78	15,57	0,63	0,60
HED7	2,35	1,66	15,51	0,63	0,60
HED8	3,05	1,79	16,85	0,68	0,53
HED9	3,14	1,91	17,31	0,70	0,51
HED10	2,70	1,81	19,12	0,78	0,40
HED11	3,75	1,95	18,23	0,74	0,45
HED12	3,23	1,95	17,56	0,71	0,49
HED13	2,67	1,85	15,37	0,62	0,61
Ortalama	3,00	1,33			
Faydacı Tüketim					
FAY1	5,25	1,83	fp	0,72	0,48
FAY2	5,53	1,61	21,82	0,88	0,23
FAY3	5,46	1,61	21,32	0,86	0,26
FAY4	5,76	1,58	15,55	0,63	0,61
FAY5	5,49	1,54	18,21	0,73	0,46
FAY6	5,50	1,60	18,15	0,73	0,47
FAY7	4,94	1,89	15,33	0,62	0,62
Ortalama	5,42	1,30			
Dürtüsel Satın Alma					
DÜRTÜ2	3,08	1,97	fp	0,64	0,59
DÜRTÜ3	2,59	1,79	17,96	0,84	0,29
DÜRTÜ4	2,47	1,79	17,85	0,84	0,30
DÜRTÜ5	2,36	1,72	17,38	0,81	0,35
DÜRTÜ6	3,39	1,90	13,53	0,59	0,65
DÜRTÜ7	2,95	1,84	15,95	0,72	0,48
DÜRTÜ8	3,15	1,65	15,24	0,68	0,53
DÜRTÜ9	3,52	1,87	12,39	0,53	0,71
Ortalama	2,94	1,36			
Kompulsif Satın Alma					
KOMP1	2,83	1,74	fp	0,96	0,08
KOMP2	2,82	1,71	60,55	0,96	0,07
KOMP3	2,45	1,70	37,49	0,85	0,27
KOMP4	2,32	1,71	29,45	0,78	0,40
KOMP5	2,61	1,82	23,05	0,69	0,53
KOMP6	2,35	1,84	15,87	0,54	0,71
KOMP7	2,84	1,91	15,88	0,54	0,71
Ortalama	2,61	1,43			
fp: Fiks Parametre, Ölçek: 1-Kesinlikle Katılmıyorum...7-Kesinlikle Katılıyorum					

Modelin Test Edilmesi: Doğrulayıcı faktör analizinden geçen gözlemlenen ve saklı değişkenlerle Şekil 2’de görüldüğü gibi yapısal eşitlik modeli oluşturulmuştur. Modelin uyum değerlerinin Ki-Kare (χ^2)= 2441,90 serbestlik derecesi (df)= 489, RMSEA=0,077 ve p-value=0,00000 olduğu görülmüştür. Modele ait “out” dosyası incelendiğinde, GFI=0,82; AGFI=0,79; RMR=0,24; NFI=0,95 ve CFI=0,96 olduğu anlaşılmıştır. Elde edilen değerlerle, modelin kabul edilebilir uyum seviyesinde olduğuna karar verilmiştir.

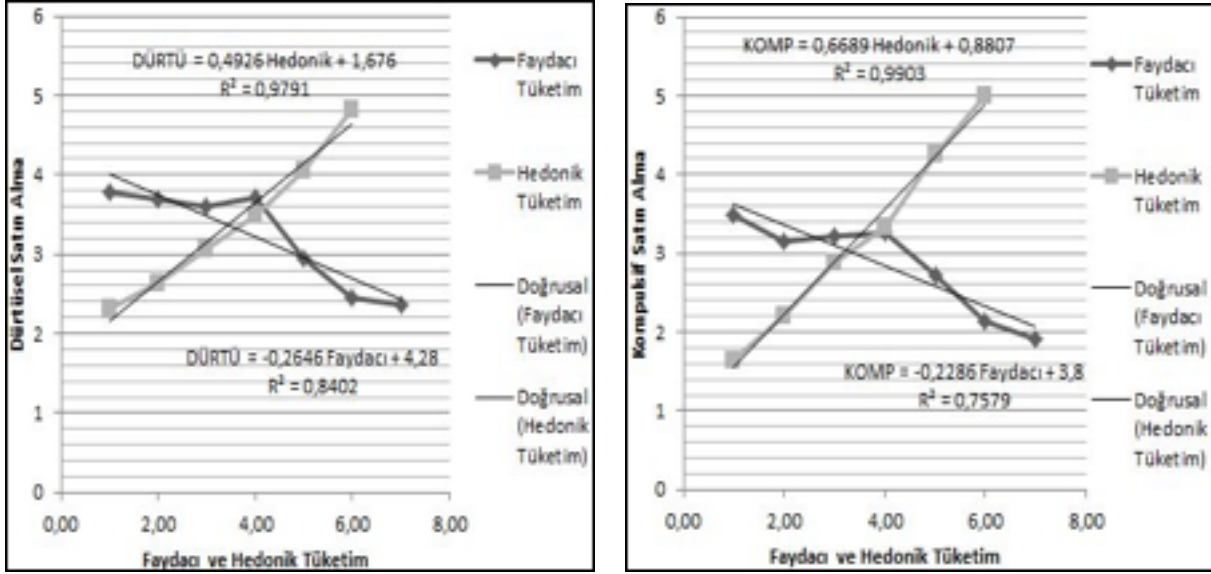
Araştırma Modeline İlişkin Geliştirilen Hipotezlerin Sınanması: Şekil 2 incelendiğinde; hedonik tüketimin, dürtüsel satın alma üzerinde olumlu etkisi vardır şeklindeki hipotez 1 desteklenmiştir. Hedonik tüketimin, kompulsif satın alma üzerinde olumlu etkisi vardır şeklindeki hipotez 2 desteklenmiştir. Faydacı tüketimin, dürtüsel satın alma üzerinde olumsuz etkisi vardır şeklindeki hipotez 3 desteklenmiştir. Faydacı tüketimin, kompulsif satın alma üzerinde olumsuz etkisi vardır şeklindeki hipotez 4 desteklenmiştir. Dürtüsel satın almanın, kompulsif satın alma üzerinde olumlu etkisi vardır şeklindeki hipotez 5, yol katsayısı anlamsız olduğundan ($t=1,71$) desteklenmemiştir.

Şekil 3’te, faydacı ve hedonik tüketimin, dürtüsel ve kompulsif satın alma üzerindeki etkileri grafik yardımıyla gösterilmiştir. Hedonik tüketimin dürtüsel satın alma üzerindeki etkisi: $DÜRTÜ = 0,4926$ hedonik + 1,676 formülü ve $R^2=0,9791$ değeriyle gösterilmiştir. Hedonik tüketimin kompulsif satın alma üzerindeki etkisi: $KOMP = 0,6689$ hedonik + 0,8807 formülü ve $R^2=0,9903$ değeriyle gösterilmiştir. Diğer taraftan, faydacı tüketimin dürtüsel satın alma üzerindeki etkisi: $DÜRTÜ = -0,2646$ faydacı + 4,28 formülü ve $R^2=0,8402$ değeriyle gösterilmiştir. Faydacı tüketimin kompulsif satın alma üzerindeki etkisi: $KOMP = -0,2286$ faydacı + 3,8 formülü ve $R^2=0,7579$ değeriyle gösterilmiştir. Hedonik ve faydacı tüketim eğrilerine ait R^2 değerleri karşılaştırıldığında; hedonik tüketimin dürtüsel ve kompulsif satın alma üzerindeki etkisi, faydacı tüketime göre daha anlamlı olduğu anlaşılmaktadır.



Şekil 2: Araştırma Modeline Ait Yol Katsayı Değerleri

(Not: MT, FT, DURTU ve KOMP değişkenlerine ait standart faktör yükleri Tablo 3’te görüldüğü gibidir)



Şekil 3: Faydacı ve Hedonik Tüketimin, Dürtüsel ve Kompulsif Satın Alma Üzerinde Etkisi

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Araştırmada, hedonik ve faydacı tüketimin, dürtüsel ve kompulsif satın alma davranışları üzerinde birlikte etkileri ortaya konması amaçlanmıştır. Bu amaca ulaşmak adına oluşturulan Şekil 2'deki araştırma modelinin sonucuna göre, hedonik tüketimin dürtüsel ($\beta = 0,38$) ve kompulsif ($\beta = 0,49$) satın alma davranışları üzerinde anlamlı ve olumlu yönde direkt etkisi vardır. Faydacı tüketimin, dürtüsel ($\beta = -0,31$) ve kompulsif ($\beta = -0,16$) satın alma davranışları üzerinde anlamlı ve olumsuz yönde direkt etkisi olduğu anlaşılmıştır. Diğer taraftan, faydacı ve hedonik tüketimin dürtüsel ve kompulsif satın alma davranışları üzerinde birlikte etkisinin daha iyi anlaşılması amacıyla Şekil 3 oluşturulmuştur. Şekil 3'den elde edilen sonuca göre, hedonik ve faydacı tüketimin eğrilerine ait R^2 değerleri karşılaştırıldığında; hedonik tüketimin dürtüsel ve kompulsif satın alma üzerindeki etkisi, faydacı tüketime göre daha anlamlı olduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 2 ve Şekil 3'ten elde edilen sonuçlara göre tüketici, hedonik duygularını harekete geçirecek ürünler çerçevesinde dürtüsel ve kompulsif satın alma kararları verir. Giriş bölümünde örneklerle açıklanmaya çalışılan ve alanyazında farklı çalışmalarda tartışma konusu olan, tüketicilerin ürün seçerken hedonik arzularının bazen faydacı nedenlere baskın gelebileceği (Açıklalın ve Yaşar, 2017:572) ortaya konulmuştur. Bu sonuçlara ilave katkı sağlayacak bir diğer sonuç ise hedonik tüketim, dürtüsel satın alma davranışına dönüştükten sonra kompulsif satın alma davranışına dönüşmediğinin (H5 model yolu anlamsız olduğundan) anlaşılmasıdır. Bu sonuç ileride yapılacak araştırmalara veya oluşturulacak tüketici davranış modellerinin oluşturulmasında katkı sağlayabilir.

Teorik bölümde kaynak gösterilen farklı araştırmalarda belirtildiği gibi (Kempf, 1999; Backström, 2011; Bakırtaş ve Divanoğlu, 2013; Açıklalın ve Yaşar, 2017), faydacı ve hedonik tüketimin satın alma davranışına etkisi farklı ürün gruplarında, tüketicilerin psikolojik, sosyal, ekonomik veya anlık değişen çevresel şartlarda da değişebileceği unutulmamalıdır. Hedonik tüketim, dürtüsel satın alma davranışını direkt ve olumlu yönde etkilediğinden, işletme yöneticilerinin, tüketicileri işletmeye çekmeyi başaracak veya ürünlerin hedonik yönlerini ön plana çıkaracak faaliyetlere önem vermesinde yarar olabilir. Böylece hedonik tüketicilerin dürtüsel duygularına uzanarak onların anlık satın alma kararları vermeleri özendirilebilir. Hedonik tüketimin kompulsif satın alma üzerindeki etkisi, dürtüsel satın almadan daha yüksektir. Çünkü hedonik tüketici, farkına varmadan ve kontrol edilemeyen olumsuz ekonomik sonuçlar doğurabilecek plansız satın alma davranışı içinde olabilir. Hayal kırıklığı (O'Guinn ve Faber, 1989), materyalist değerlerin yüksekliği (DeSarbo ve Edwards, 1996; Roberts, 2000), nörolojik nedenler (Hirschman ve Stern, 2001), öz saygı eksikliği (Valence, d'Astous ve Fortier, 1988; d'Astous, 1990; Yurchisin ve Johnson, 2004) veya reklamların etkisi (Sohn ve Choi, 2012) gibi nedenler hedonik tüketim ve kompulsif satın alma arasındaki ilişkinin sıklığı ve şiddetini belirlemede etkili olabilir.

Faydacı tüketim için alışverişe giden bir tüketici, alışveriş sürecinde gördüğü ancak satın almayı planlamadığı bir ürünle karşılaşabilir. Anlık olarak gördüğü bu ürünü, hedonik tüketim duygularına kapılarak, dürtüsel olarak satın alabilir. Böyle bir olay sonrasında, aynı tüketici kompulsif satın alma davranışı içine girmeyecek, karşısına çıkan ve sadece dürtüsel duygular yaratan ürünleri alacaktır. Bu olayın nedeni, dürtüsel satın almayı kompulsif satın almaya bağlayan H5 model yolunun anlamsız olmasından kaynaklanmaktadır. Zaten faydacı tüketim, dürtüsel ve kompulsif satın alma davranışları ile olumsuz yönde zıt ilişki (H3= - 0,31 ve H4= - 0,16) içindedir. Eğer tüketiciler, alışverişleri boyunca, sadece faydacı tüketim anlayışı içinde satın almayı düşünselerdi, işletme ve markaların sürdürdükleri reklam, satış tutundurma veya kişisel satış gibi pazarlama iletişimi faaliyetleri hiçbir zaman başarıya ulaşamazdı. Teorik ve araştırma modelinden elde edilen sonuçlar ışığında pazarlama yöneticileri, pazarlama iletişimi faaliyetlerine devam etmesinin yararlı olabileceği düşünülebilir. Çünkü her ne kadar tüketiciler faydacı duygularla tüketim faaliyetlerini yerine getirmek için alışverişe çıksalar da; reklam, satış tutundurma veya satış teşvik gibi tüketicinin anlık hedonik tüketim duygularını harekete geçirecek faaliyetlere önem verilmesinde yarar olabilir. Özellikle işletmelerin, tüketicilerin anlık dikkatlerini çekebilecek, vitrin düzenlemeleri veya ürün özelliklerini ortaya koyacak işaretler konusunda farklı iletişim faaliyetleri sergilemelerinde yarar olabilir. Bu noktada ileride yapılacak araştırmalarda, pazarlama iletişimi unsurlarının faydacı ve hedonik tüketim faaliyetleri ile dürtüsel ve kompulsif satın alma davranışları arasında aracılık etkisini ortaya koyacak araştırmalar yapılmasında fayda olabilir.

Araştırma modelinden ulaşılan sonuçlardan birisi, hedonik ve faydacı tüketim arasında negatif yönlü ($r = - 0,28$) bir korelasyonun olmasıdır. Çünkü hedonik tüketici zevk ve eğlence veren ürün arayışı içindedir. Faydacı tüketicinin ise rasyonel bir amacı ve ulaşılmak istenen bir sonucu vardır. Bu nedenle her iki değişken arasında negatif yönlü bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Bu sonuç teorik yapıyla benzer sonuçları vermiştir. Araştırma modelinden ulaşılan diğer bir sonuç ise gizli aracılık ilişkileridir. Modele göre gizli aracılık ilişkilerinden birincisi; hedonik tüketim, dürtüsel satın alma ve kompulsif satın alma arasındadır. Diğer gizli aracılık ilişkisi ise faydacı tüketim, dürtüsel satın alma ve kompulsif satın alma arasındadır. Birinci gizli aracılık ilişkisine göre hedonik tüketimin kompulsif satın alma davranışı üzerindeki etkisinde dürtüsel satın almanın aracılık etkisi yoktur. Diğer gizli aracılık ilişkisine göre, faydacı tüketimin kompulsif satın alma davranışı üzerindeki etkisinde dürtüsel satın almanın aracılık etkisi yoktur. Dürtüsel satın almanın gizli aracılık etkilerinin anlamlı olamaması, araştırma amacı olan; faydacı ve hedonik tüketimin dürtüsel ve kompulsif satın alma davranışları üzerinde birlikte etkilerinin ortaya koyduğu başka bir sonuç olarak alanyazına katkı sağlayabilir.

Pazarlama yöneticileri, ürünleriyle ilgili reklam kampanyalarına başlamadan önce ürünün tüketiciler için faydacı veya hedonik değerleri açısından güçlü ve zayıf yönleri belirlemelidir. Daha sonra yapacakları pazarlama iletişimi faaliyetlerinde, ürün için belirledikleri hedonik ve faydacı noktaları ön plana çıkararak müşterilere ulaşmaya çalışmalıdırlar. Çünkü tüketici satın alma kararlarını hedonik duygularıyla vermektedir. Ürünün faydacı taraflarının tüketici için nasıl hedonik hale gelebileceği başarılı bir şekilde anlatılabilirse, o zaman pazarlama faaliyetleri satış hedeflerine ulaşmakta başarılı olabilir. Eğer ürünün hedonik tarafı tüketiciler için önemliyse, reklam kampanyalarını bu unsurları öne çıkaracak şekilde yönlendirmeleri yararlı olabilir. Ulaşılan sonuçlardan da anlaşıldığı gibi, tüketici her ne kadar faydacı tüketim amacıyla planlı alışveriş faaliyeti yapmayı düşünse de, tüketimin hedonik tarafı satın alma davranışının miktarını belirlemede önemli rol oynamaktadır. Buradan hareketle işletme yöneticileri, tüketim faaliyetinin gerçekleştirildiği ortamı hedonik unsurlarla güçlendirerek, faydacı tüketicinin algısını hedonik diğer unsurlara çekmeyi başarabilirse, alışverişin tüketici için hedonik bir şekle dönüştürülmesi ve bu yönlerin tüketicilerin hedonik algısını etkilemesiyle dürtüsel veya kompulsif satın alma davranışıyla sonuçlanabileceği anlaşılmaktadır.

Araştırma, tüketicilerin genel olarak tüketim alışkanlıklarını belirlemek için hazırlanan ölçeklerle yapılmıştır. Ölçekler belirli bir işletme, ortam veya alışveriş merkezindeki spesifik bir tüketici grubunu veya sektör, ürün veya markayı kapsamamaktadır. Araştırma kapsamını oluşturan konular hakkında genelleme yapmakta yardımcı olabilir. Ancak, sözü edildiği gibi tüketicilerin belirli ortamlardaki hedonik, faydacı, dürtüsel veya kompulsif satın alma davranışları farklılık gösterebilir. Bu nedenle ileride yapılacak araştırmalarda, oluşturulan araştırma modelinin farklı sektörler veya tüketici gruplarında ve farklı aracılık etkisi gösterebilecek değişkenlerle tekrarlanması yararlı olabilir. Araştırma sadece sözü edilen okulda eğitim gören ve belirli yaş grubundaki tüketicileri kapsamaktadır. İleride yapılacak araştırmalarda farklı yaş veya sosyal gruplar incelenerek modelin ve teorik yapının gelişimi sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- Açıkalin, S. ve Yaşar, M. (2017). "Hedonik ve faydacı tüketim bağlamında tüketici davranışlarının incelenmesi: Gençlerin hedonik tüketim eğilimlerini belirlemeye yönelik bir araştırma", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10, 45, 570-585.
- Alpar, R. (2013). *Uygulamalı çok değişkenli istatistiksel yöntemler*, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Amos, C., Holmes, G. R. ve Keneson, W. C. (2014). "A meta-analysis of consumer impulse buying", *Journal of Retailing and Consumer Services*, 21, 86-97.
- Antonides, G. ve Cramer L. (2013). "Impact of limited cognitive capacity and feelings of guilt and excuse on the endowment effects for hedonic and utilitarian types of foods", *Appetite*, 68, 51-55.
- Aytekin, P ve Ay, C. (2015). "Hedonik tüketim ve anlık satın alma ilişkisi", *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8, 1, 141-156.
- Aziz, Aysel. (2008). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri*, Nobel Yayın, İstanbul.
- Babin, B. J., Darden, W. R. ve Griffin, M. (1994). "Work and/or fun: Measuring hedonic and utilitarian shopping value", *Journal Of Consumer Research*, 20, 644-656.
- Backström, K. (2011). "Shopping as leisure: An exploration of manifoldness and dynamics in consumers shopping experiences", *Journal of Retailing and Consumer Services*, 18, 200-209.
- Bakırtaş, H. ve Divanoğlu, S. U. (2013). "The effect of hedonic shopping motivation on consumer satisfaction and consumer loyalty", *International Journal of Asian Social Science*, 3, 7, 1522-1534.
- Basaran, U. ve Buyukyılmaz, O. (2015). "The Effects of utilitarian and hedonic values on young consumers' satisfaction and behavioral intentions", *Eurasian Journal of Business and Economics*, 8, 16, 1-18.
- Batra, R. ve Ahtola, O. T. (1990). "Measuring the hedonic and utilitarian sources of consumer attitudes", *Marketing Letters*, 2, 2, 159-170.
- Bei, L. T. ve Chen, M. Y. (2015). "The effects of hedonic and utilitarian bidding values on e-auction behavior", *Electron Commer Research*, 15, 483-507.
- Bridges, E. ve Florsheim, R. (2007). "Hedonic and utilitarian shopping goals: The online experience", *Journal of Business Research*, 61, 309-314.
- Carpenter, J. M. ve Moore, M. (2009). "Utilitarian and hedonic shopping value in the US discount sector", *Journal of Retailing and Consumer Services*, 16, 68-74.
- Childers, T. L., Carr, C. L., Peck, J. ve Carson, S. (2001). "Hedonic and utilitarian motivations for online retail shopping behavior", *Journal of Retailing*, 77, 511-535.
- Cinjarevic, M., Tatic, K. ve Petric, S. (2011). "See it, like it, buy it! Hedonic shopping motivations and impulse buying", *Journal of Economics and Business*, 9, 1, 3-15.
- Chun, H., Lee, H. ve Kim, D. (2012). "The integrated model of smartphone adoption: hedonic and utilitarian value perceptions of smartphones among Korean college students", *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 15, 9, 473-479.
- Chung, Y. S. (2015). "Hedonic and utilitarian shopping values in airport shopping behavior", *Journal of Air Transport Management*, 49, 28-34.
- Collins, A., Kavanagh, E., Cronin, J. ve George, R. (2004). "Money, mavens, time, and price search: Modelling the joint creation of utilitarian and hedonic value in grocery shopping", *Journal of Marketing Management*, 30, 7-8, 719-746.
- Cramer, E. ve Antonides, G. (2011). "Endowment effects for hedonic and utilitarian food products", *Food Quality and Preference*, 22, 3-10.
- Çokluk, Ö, Şekercioğlu G. ve Büyüköztürk Ş. (2010). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik SPSS ve LISREL uygulamaları*, Pegem Akademi, Ankara.
- Davis, R., Lang, B. ve Gautam, N. (2013). "Modeling utilitarian-hedonic dual mediation (UHDM) in the purchase and use of games", *Emerald Group Publishing Limited*, 1066-2243, DOI 10.1108/10662241311313330.

- D'Astous, A. (1990). "An inquiry into the compulsive side of "normal" consumers", *Journal of Consumer Policy*, 13, 15-31.
- Dey, D. K. ve Srivastava, A. (2017). "Impulse buying intentions of young consumers from a hedonic shopping perspective" *Journal of Indian Business Research*, 9, 4, 266-282.
- DeSarbo, W. S. ve Edwards, E. A. (1996). "Typologies of compulsive buying behavior: a constrained clusterwise regression approach", *Journal Of Consumer Psychology*, 5, 3, 231-262.
- Dhaundiyal, M. ve Coughlan, J. (2009). "The effect of hedonic motivations, socialibility and shyness on the impulsive buying tendencies of the Irish consumer", *Irish Academy of Management*, Dublin, 1-29.
- Doong, H. S., Wang, H. C. ve Law, R. (2012). "An examination of the determinants of in-flight duty-free shopping: Hedonic and utilitarian motivations", *International Journal of Tourism Research*, 14, 303-306.
- Diamantopoulos, A. ve Siguaw, J.A. (2000). *Introducing LISREL. A Guide for the Uninitiated*, Sage Publication, London.
- Dittmar, H. (2005). "Compulsive buying a growing concern? An examination of gender, age, and endorsment of materialistic values as predictors", *British Journal of Psychology*, 96, 467-491.
- Edwards, E. A. (1993). "Development of a new scale for measuring compulsive buying behavior", *Financial Counseling and Planning*, 4, 67-85.
- Faber, R. J. ve O'Guinn, T. C. (1992). "A clinical screener for compulsive buying", *Journal of Consumer Research*, 19, 459-469.
- Fettahlioğlu, H. S., Yıldız, A. ve Birin, C. (2014). "Hedonik tüketim davranışları: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi ve Adıyaman Üniversitesi öğrencilerinin hedonik alışveriş davranışlarında demografik faktörlerin etkisinin karşılaştırmalı olarak analizi", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 27, 307-331.
- Flight, R. L., Rountree, M. M., ve Beatty, S. E. (2012). "Feeling the urge: Affect in impulsive and compulsive buying", *Journal of Marketing Theory and Practice*, 20, 4, 453-466.
- Flight, R. L. ve Scherle, J. (2013). "Shopping context and the impulsive and compulsive buyer", *Atlantic Marketing Journal*, 2,2, 54-69.
- Fornell, C. ve Larcker, D.F. (1981). "Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error", *Journal of Marketing Research*, 18, 39-50.
- Gardarsdottir, R.B. ve Dittmar, H. (2012). "The relationship of materialism to debt and financial well-being: The case of Iceland's perceived prosperity", *Journal of Economic Psychology*, 33, 471-481.
- Gupta, S. (2013). "A literature review of compulsive buying—a marketing perspective", *Journal of Applied Business and Economics*, 14, 1, 43-48.
- Gültekin, B. ve Özer, L. (2012). "The influence of hedonic motives and browsing on impulse buying", *Journal of Economics and Behavioral Studies*, 4, 3, 180-189.
- Hague, B., Kellett, S. ve Sheeren, P. (2016). "Testing the generalizability of impulse control problems in compulsive buying", *Journal of Social and Clinical Psychology*, 35, 4, 269-288.
- Haq, M. A. ve Abbasi, S. (2016). "Indirect impact of hedonic consumption and emotions on impulse purchase behavior: a double mediation model", *Journal of Management Sciences*, 3, 2, 108-122.
- Horvath, C. ve Adıgüzel, F. (2017). "Shopping enjoyment to the extreme: Hedonic shopping motivations and compulsive buying in developed and emerging markets", *Journal of Business Research*, <http://dx.doi.org/10.1016/j.jbusres.2017.07.013>, 1-11.
- Hirschman, E. C. (1992). "The consciousness of addiction: Toward a general theory of compulsive consumptions", *Journal of Consumer Research*, 19, 155-179.
- Hirschman, E. C. ve Stern, B. B. (2001). "Do consumers' genes influence their behavior? findings on novelty seeking and compulsive consumption", *Advances in Consumer Research*, 28, 403-410.
- Irani, N. ve Hanzae, K. (2011). "The effects of Iranian consumers' buying tendencies on utilitarian and hedonic shopping value", *African Journal of Business Management*, 5, 17, 7449-7460.
- Kalaycı, Ş. (2016). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Asil Yayın Dağıtım, Ankara

- Karasar, N. (2009). *Bilimsel Araştırma Yöntemi Kavramlar İlkeler Teknikler*. Nobel Yayın, Ankara.
- Kasnaeny, K., Sudiro, A., Hadiwidjojo, D. ve Rohman, F. (2013). "Hedonic and utilitarian motives of coffee shop customer in Makassar, Indonesia", *European Journal of Business and Management*, 5, 25, 75-81.
- Kempf, D. S. (1999). "Attitude formation from product trial: distinct roles of cognition and affect for hedonic and functional products", *Psychology & Marketing*, 16, 1, 35-50.
- Kim, S. ve Eastin, M. (2011). "Hedonic tendencies and the online consumer: An investigation of the online shopping process", *Journal of Internet Commerce*, 10, 68-90.
- Koran, L.M., Faber, R.J., Aboujaoude, E., Large, M.D. ve Serpe, R.T. (2006). "Estimated prevalence of compulsive buying behavior in the United States", *American Journal Psychiatry*, 163, 1806-1812.
- Kozak, M. (2015). *Bilimsel Araştırma: Tasarım, Yazım ve Yayım Teknikleri*. Detay Yayıncılık, Ankara.
- Kukar-Kinney, M., Scheinbaum, A. C. ve Schaefers, T. (2016). "Compulsive buying in online daily deal settings: An investigation of motivations and contextual elements", *Journal of Business Research*, 69, 691-699.
- Kwak, H., Zinkhan, G.M., DeLorme, D.E. ve amp; Lrsen, T. (2006). "Revisiting normative influences on impulsive buying behavior and an extension to compulsive buying behavior: A case from South Korea", *Journal of International Consumer Marketing*, 18, 3, 57-80.
- Laurencelle, L. ve Dupuis F. - A. (2002). *Statistical tables, explained and applied*, River Edge, SG: World Scientific Publishing.
- Loebnitz, N. ve Grunert, K. G. (2018). "Impact of self-health awareness and perceived product benefits on purchase intentions for hedonic and utilitarian foods with nutrition claims", *Food Quality and Preference*, 64, 221-231.
- Manolis, C. ve Roberts, J. A. (2008). "Compulsive buying: Does it matter how it's measured?", *Journal of Economic Psychology*, 29, 555-576.
- Nakip, Mahir. (2013). *Pazarlamada Araştırma Teknikleri ve SPSS Uygulamaları*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Nili, M., Delavari, D., Tavassoli, N. ve Barati, R. (2013). "Impacts of utilitarian and hedonistic values of online shopping on preferences and intentions of consumers", *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 3, 5, 82-92.
- O'Guinn, T. C. ve Faber, R. J. (1989). "Compulsive Buying: A Phenomenological Exploration", *Journal of Consumer Research*, 147-157.
- Ozen, H. ve Kodaz, N. (2012). "Utilitarian or hedonic? a cross cultural study in online shopping", *Organizations and Markets in Emerging Economies*, 3, 2, 6, 80-90.
- Ozkara, B. Y., Ozmen, M. ve Kim, J. W. (2017). "Examining the effect of flow experience on online purchase: A novel approach to the flow theory based on hedonic and utilitarian value", *Journal of Retailing and Consumer Services*, 37, 119-131.
- Ozturk, A. B., Nusair, K., Okumus, F. ve Hua, N. (2016). "The role of utilitarian and hedonic values on users' continued usage intention in a mobile hotel booking environment", *International Journal of Hospitality Management*, 57, 106-115.
- Özkan, B. (2017). "Hedonik tüketim, kadınlar ve burçlar", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 13,1, 117-135.
- Park, H. J. ve Burns, L. D. (2005). "Fashion orientation, credit card use, and compulsive buying", *Journal of Consumer Marketing*, 22, 3, 135-141.
- Prakash, A. ve Sharma, A. (2016). "Dimensions of point of purchase factors in impulsive buying of women's skincare cosmetics in India", *Journal of Business and Retail Management Research*, 10, 2, 30-43.
- Ramanathan, S. ve Menon, G. (2006). "Time-varying effects of chronic hedonic goals on impulsive behavior", *Journal of Marketing Research*, 12,3, 628-641.
- Rintamaki, T., Kanto, A., Kuusela, H. ve Spence, M. T. (2006). "Decomposing the value of department store shopping into utilitarian, hedonic and social dimensions evidence from Finland", *International Journal of Retail & Distribution Management*, 34, 1, 6-24.

- Roberts, J. A. (2000). "Consuming in a Consumer Culture: College Students, Materialism, Status Consumption, and Compulsive Buying", *The Marketing Management Journal*, 10, 2, 76-91.
- Rook, D. W. ve Hoch, S. (1985). "Consuming Impulses", *Journal of Advances in Consumer Research*, 12, 1, 23-27.
- Rook, D. W. ve Fisher, R. J. (1995). "Normative influences on impulsive buying behavior", *Journal of Consumer Research*, 22, 305-313.
- Sarıtaş, E. ve Haşiloğlu, S. B. (2015). "Çalışan kadınların özel alışveriş sitelerinden satın alımlarının hedonik amaçlı tüketim açısından incelenmesi", *İnternet Uygulamaları ve Yönetimi Dergisi*, 6, 1, 53-62.
- Sarkar, A. (2011). "Impact of utilitarian and hedonic shopping values on individual's perceived benefits and risks in online shopping", *International Management Review*, 7, 1, 58-65.
- Scherhorn, G., Reisch, L.A. ve Raab, G. (1990). "Addictive buying in west Germany: An empirical study", *Journal of Consumer Policy*, 13, 355-387.
- Schwartz, S. H. (1992). "Universals in the content and structure of values: theoretical advances and empirical tests in 20 countries", *Advances in Experimental Social Psychology*, 25, 1-65.
- Serfas, B. G., Büttner, O. B. ve Florack, A. (2014). "Eyes wide shopped: shopping situations trigger arousal in impulsive buyers", *Plos One*, DOI:10.1371/journal.pone.0114593, December 9, 1-9.
- Seinauskiene, B., Mascinskiene, J. ve Jucaityte, I. (2015). "The relationship of happiness, impulse buying and brand loyalty", *20th International Scientific Conference Economics and Management*, 687-693.
- Shahjehan, A., Qureshi, J.A., Zeb, F. ve Saifullah, K. (2012). "The effect of personality on impulsive and compulsive buying behaviors", *African Journal of Business Management*, 6, 6, 2187-2194.
- Sharma, P., Sivakumaran, B., ve Marshall, R. (2010). "Impulse buying and variety seeking: a trait-correlates perspective", *Journal of Business Resource*, 63, 3, 276-283.
- Shehzadi, K., Rehman, M.A., Cheema, A.M. ve Ahkam, A. (2016). "Impact of personality traits on compulsive buying behavior: Mediating role of impulsive buying", *Journal of Service Science and Management*, 9, 416-432.
- Sofi, S. A. ve Nika, F. A. (2017). "Role of intrinsic factors in impulsive buying decision: An empirical study of young consumers", *Arab Economic and Business Journal*, 1, 2, 29-43.
- Sohn, S.H. ve Choi, Y.J. (2012). "A model of compulsive buying: Dysfunctional beliefs and self-regulation of compulsive buyers", *Social Behavior And Personality*, 40, 10, 1611-1624.
- Şimşek, Ö. F. (2007). *Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş*, Ekinoks Yayınları, Ankara.
- To, P. L., Liao, C. ve Lin, T. H. (2007). "Shopping motivations on internet: A study based on utilitarian and hedonic value", *Technovation*, 27, 774-787.
- Valence, G., D'Astous, A. ve Fortier, L. (1988). "Compulsive buying: Concept and Measurement", *Journal of Consumer Policy*, 11, 419-433.
- Yu, C. ve Bastin, M. (2010). "Hedonic shopping value and impulse buying behavior in transitional economies: A symbiosis in the Mainland China marketplace", *Brand Management*, 18, 2, 105-114.
- Yurchisin, J. ve Johnson, K. K. P. (2004). "Compulsive buying behavior and its relationship to perceived social status associated with buying, materialism, self-esteem, and apparel-product involvement", *Family and Consumer Sciences Research Journal*, 32, 3, 291-314.
- Williams, A. D. ve Grisham, J. R. (2012). "Impulsivity, emotion regulation, and mindful attentional focus in compulsive buying", *Cogn. Ther. Res.*, 36, 451-457.
- Zhong, J. Y. ve Mitchell, V. W. (2012). "Does consumer well-being affect hedonic consumption?", *Psychology and Marketing*, 29, 8, 583-594.



Article Info/Makale Bilgisi

Received/Geliş:22.07.2018 Accepted/Kabul:17.12.2018

DOI: 10.30794/pausbed.446702

Araştırma Makalesi/ Research Article

Harman. G. ve Şeker, R., (2019). "Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Bilimsel Araştırma Yapmaya Yönelik Metaforik Algıları", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 35, Denizli. s.109-123.

FEN BİLGİSİ ÖĞRETMEN ADAYLARININ BİLİMSEL ARAŞTIRMA YAPMAYA YÖNELİK METAFORİK ALGILARI

Gonca HARMAN*, Renan ŞEKER**

Özet

Bu çalışmada fen bilgisi öğretmen adaylarının bilimsel araştırma yapmaya ilişkin algılarının metaforlar aracılığı ile incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmaya Eğitim Fakültesi Fen Bilgisi Eğitimi Anabilim Dalında 1, 2, 3 ve 4. sınıfta öğrenim gören toplam 162 fen bilgisi öğretmen adayı katılmıştır. Bu nitel çalışmada fenomenoloji deseni kullanılmıştır. Veri toplama aracı olarak her öğretmen adayından "Bilimsel araştırma yapmak..... gibidir, çünkü....." cümlesini tamamlaması istenmiştir. Araştırmadan elde edilen veriler adlandırma, tasnif etme, kategori geliştirme, geçerlik ve güvenilirliği sağlama ve verileri bilgisayar ortamına aktarma olmak üzere beş aşamada analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda fen bilgisi öğretmen adaylarının bilimsel araştırma yapmak ile ilgili sonuca ulaşma şekli, fayda, kapsam, teşvik edici güç, amaç, bireysel donanım, bilimin doğası, ürün ve yaygın etki olmak üzere 9 kategoride 123 farklı metafor oluşturdukları saptanmıştır. Fen bilgisi öğretmen adaylarının bilimsel araştırma yapmaya yönelik algılarının genel olarak olumlu olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Metafor, Bilimsel araştırma yapmak, Fen bilgisi öğretmen adayı.*

SCIENCE TEACHER CANDIDATES' METAPHORICAL PERCEPTIONS TOWARDS DOING SCIENTIFIC RESEARCH

Abstract

The purpose of this research was to determine science teacher candidates' perceptions towards doing scientific research through metaphors. 162 science teacher candidates studying at first, second, third and fourth grade at the Department of Science Education participated in this research. Phenomenology design was used in this qualitative research. Science teacher candidates were asked to complete the sentence "Doing scientific research is like, because....." as data collection tool. Data obtained from research were analyzed by following these steps as (1) naming, (2) classification, (3) developing category, (4) providing the reliability and validity, and (5) transferring data to the computer. As a result of research, the science teacher candidates developed 123 different metaphors in nine categories as way of reaching result, utility, scope, incentive power, purpose, individual hardware, nature of science, product and widespread influence. As a result of the research, it was determined that science teacher candidates' perceptions towards doing scientific research were generally positive.

Keywords: *Metaphor, Doing scientific research, Science teacher candidates.*

*Dr., e-posta: drgoncaharman@hotmail.com (orcid.org/0000-0002-9717-1150)

**Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Fen Bilgisi Eğitimi Anabilim Dalı, KONYA.
e-posta: rseker@konya.edu.tr (orcid.org/0000-0003-0953-1177)

1. GİRİŞ

Çağa ayak uydurabilmek için süreklilik gösteren bir yenilenme zorunludur. Yenilenme için bilgi sahibi olmak gereklidir. Bilgi de beraberinde bilinç ve farkındalığı getirmektedir. Bilgi, bilinç ve farkındalık sahibi bireyler yenilenmeyi sağlayacak aktif unsurlardır. Sahip olunan bilginin değeri bilimsel niteliği ile ölçülmektedir. Bu nitelik bilginin elde edilmiş şekli ile doğrudan bağlantılıdır. Bilimsel açıdan değerli bilgi bilimsel yollardan elde edilebilir ki bu yol içinde birçok aşamayı barındıran bilimsel araştırma yapmaktan geçmektedir.

İnsanoğlunun varoluşundan itibaren yaşadığı dünyayı anlama ve kontrol etme arzusu bilimsel düşünce ve araştırma gayretini doğurmuştur (Yolcu, 2009: 3). Hissedilen bir probleme çözüm bulabilmek amacı ile başlayan araştırmalar (Karasar, 2006: 23) bir olgu veya olaya netlik kazandırmak ya da bir problemi çözmek için ihtiyaç duyulan verilerin bilimsel yöntem ve teknikler kullanılarak elde edilmesini kapsayan düzenli ve sistemli işlemlerin tümü ya da bu işlemlerin gerçekleştirildiği bir süreçtir (Yolcu, 2009: 20). Bilimsel yöntemler kullanılarak gerçekleştirilen araştırmalarda izlenen süreçlerde uyulması gereken kurallar vardır. Bu durum araştırmanın bilimsel bir nitelik kazanabilmesi için son derece önemlidir (Çepni, 2009: 25-26).

Bireyler günlük yaşamda karşılaşacakları problemleri bilimsel araştırma yaparak çözüp içinde buldukları çıkmazı aşabilirler. Bu birey bir genç, yetişkin ya da yaşlı olabileceği gibi bir çocuk da olabilir. Problemlerin çocukluk yılları ile birlikte karşımıza çıkmaya başladığı düşünüldüğünde bilimsel araştırma yapma bilincinin erken yaşlarda kazandırılması son derece önemlidir. Bilimsel araştırma yapma bilincinin kazandırılmasında şüphesiz ki en büyük görev ve sorumluluk eğitim kurumlarımıza dolayısıyla da öğretmenlere düşmektedir. Bu bağlamda öğretmenlerin ve geleceğin öğretmenleri olacak öğretmen adaylarının bilimsel araştırmaya yönelik yaklaşımlarının olumlu olması gereklidir. Alanyazın incelendiğinde öğretmen adaylarının, öğretmenlerin ve lisansüstü öğrencilerin bilimsel araştırma kavramı için yaptıkları tanımlamalar görülmektedir. İlköğretim matematik öğretmenliği ikinci sınıf ile ortaöğretim matematik öğretmenliği dördüncü sınıf öğrencileri bilimsel araştırma kavramını bir problem belirleme ve belirlenen problemi çözebilme, herhangi bir alanla ilgili olarak daha önceden yapılmamış çalışmalar, bilimin gelişmesine katkı sağlama, bir hipotezin doğru veya yanlış olduğunu ortaya koyma olarak ifade etmişlerdir (Akgün, 2012). Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Ana Bilim Dalı son sınıf öğrencileri bilimsel araştırmayı bilimsel yöntemler kullanarak problem cümlesini sonuca ulaştırma süreci; herhangi bir durumun doğruluğunu ispatlamak için deney ve gözlem yaparak bir sonuca ve kaniya varma; denenceleri kontrollü bir biçimde inceleme; bilim insanı yetiştirmek ve insanları aydınlatmak için bilim adamlarının yaptığı çalışmalar; deney yöntemi kullanılarak gerçekleştirilen, dogmatik olmayan, deney ve kontrol grubunun yer aldığı araştırmalar; herhangi bir konu alanında belirli ölçekler kullanılarak yapılan ve objektif sonuçlar ortaya koyan sebep sonuç analizleri; nesnel, sayısal verilere dayanarak ilişki belirleme amacıyla yapılan raporlaştırılmış veriler; sonuçları herkes tarafından kabul edilen, test edilen hipotezler; bilgiye ulaşmak için yapılan sistemli çalışmalar bütünü olarak tanımlamışlardır (Küçüköğlü, Taşgın ve Çelik, 2013). Fen bilgisi öğretmenleri eğitim araştırmalarını eğitim-öğretim alanında karşılaşılan problemlere çözüm yolu bulma süreci, eğitim-öğretim uygulamalarının niteliklerini arttırmak için yürütülen çalışmalar ve eğitim alanındaki sorunların bilimsel olarak incelenmesi olarak tanımlamışlardır (Çepni ve Küçük, 2003). Lisansüstü öğrenciler nitel araştırma kavramından anladıklarını başka bireylerden öğrenme kapasitesi, bilgileri resmetme işi, doğal ortamda ilk elden perspektif kazanma çabası, sosyal bir olguyu derinlemesine çalışma, kişisel algı ve perspektifleri ortaya çıkarma çabası, verileri çözümleyerek bir sonuca ulaşma, sayısal verilerin ve kalıplaşmış prosedürlerin dışına çıkma ifadeleri ile ortaya koymuşlardır (Saban, 2007). Bu tanımlamalardan öğretmen adaylarının, öğretmenlerin ve lisansüstü öğrencilerin bilimsel araştırmaya yönelik algılarının olumlu olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bilimsel araştırma kavramına yönelik oluşturulan metaforların da algıların olumlu ya da olumsuz olduğunu anlama konusunda yardımcı olabileceği düşünülmektedir. Öyle ki, bireylerin herhangi bir kavrama ilişkin sahip oldukları algıları ortaya çıkarabilmek için metaforlar kullanılabilir. Metaforlar sayesinde bireyin kavramı nasıl algıladığı ile ilgili fikir sahibi olmak mümkündür (Cerit, 2008; Girmen, 2007; Gürbüzöğlü-Yalman ve Aydın, 2013). Bilinen bir kavram ya da durum aracılığı ile bilinmeyen bir kavram ya da durumla ilgili açıklama yapma fırsatı veren metaforlar ile (Dönmez-Usta ve Ültay, 2015) bilinenden bilinmeyene doğru bilgi aktarılabilir (Soysal ve Afacan, 2012). Buradan hareketle konuya yönelik oluşturulan metaforların sunulduğu araştırmalar incelenmiştir. İlköğretim matematik öğretmenliği ikinci sınıf ile ortaöğretim matematik öğretmenliği dördüncü sınıf öğrencileri bilimsel araştırma yapmayı iğneyle kuyu kazmaya, mükemmelliğe ulaşmaya, karanlık bir tünelin sonunda ışığı görmeye, sonsuz bir merdivene, bir haritaya

göre hazine aramaya, çocuğunu sevmeye benzetmişlerdir (Akgün, 2012). RPD öğretmen adayları bilimsel araştırma kavramına yönelik oluşturdukları metaforlarda bilimsel araştırmanın merak ve keşfetme duygusunu karşılamayı amaçladığını, bilgi kazanmayı hedefleyen faydalı bir şey olduğunu, doğanın işleyiş düzenini taşıması gerektiğini ve hazırlık sürecinin çok iyi olması gerektiğini düşündüklerini ortaya koymuşlardır (Taşdemir ve Taşdemir, 2016). Sınıf öğretmenlerinin oluşturdukları olumlu metaforlardan eğitim araştırmalarını kendilerine yol gösteren, sürekli değişim ve gelişim içerisinde olan, eğitim öğretim faaliyetlerini gerçekleştirmede kendilerine katkı sunan ve eğitim süreci içerisinde gerçekleşen durumları yansıtan bir ayna olarak gördükleri anlaşılmıştır. Olumsuz metaforlardan ise eğitim araştırmalarını ulaşılması güç, gereksiz, anlamsız, karmaşık, bireyselleştirilmiş ve uygulamada yetersiz olarak gördükleri anlaşılmıştır. Sınıf öğretmenlerinin eğitim araştırmalarına yönelik algılarının daha çok olumlu olduğu ortaya koyulmuştur (Erdamar ve Akpunar, 2017). Lisansüstü öğrenciler nitel araştırmayı hafiyelik yapmaya, başı ve sonu belli olmayan bir yolda yolculuk yapmaya, olgu ve olayların farkına varılmamış yeni yönlerini keşfetmeye, bir manzaraya farklı bir perspektiften bakmaya, çiçeklerden balözü toplamaya, bir yap-bozun parçalarını birleştirmeye, polisiye bir olayı çözümlenmeye, bulmaca çözmeye, iğneyle kuyu kazmaya, domino oyunu oynamaya, bilinmeyen yerlere doğru gizemli bir yolculuk yapmaya, bir bina inşa etmeye, avlanmaya, balık tutmak için sandalla denize açılmaya, bir resim tablosuna hem yakından hem de uzaktan bakmaya benzetmişlerdir (Saban, 2007). Bu metaforlardan öğretmen adaylarının, öğretmenlerin ve lisansüstü öğrencilerin bilimsel araştırmaya yönelik algılarının olumlu olduğu anlaşılmaktadır. Bu araştırma kapsamında da fen bilgisi öğretmen adaylarının bilimsel araştırmaya yönelik algılarının metaforlar aracılığı ile belirlenmesi amaçlanmıştır.

2.YÖNTEM

Bu nitel araştırmada olgu bilim (fenomenoloji) deseni kullanılmıştır. Olgu bilim (fenomenoloji) deseni yaşamda olaylar, tecrübeler, algılar, yönelimler, kavramlar ve durumlar gibi değişik şekillerde karşılaştığımız, farkında olmamıza karşın derin ve detaylı bir anlayışa sahip olmadığımız olguları odağına almaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 72).

2.1.Araştırma grubu

Araştırma Eğitim Fakültesi Fen Bilgisi Eğitimi Anabilim Dalında birinci (N: 40), ikinci (N: 40), üçüncü (N: 41) ve dördüncü (N: 41) sınıflarda öğrenim gören 162 fen bilgisi öğretmen adayı ile gerçekleştirilmiştir.

2.2.Veri toplama aracı

Araştırmaya katılan fen bilgisi öğretmen adaylarının bilimsel araştırma yapmaya yönelik algılarını belirlemek için "Bilimsel araştırma yapmak gibidir, çünkü" cümlesini tamamlamaları istenmiştir.

2.3.Verilerin analizi

Elde edilen verilerin analizinde Saban (2008), Yapıcı (2015) ve Ulukök, Bayram ve Selvi (2015) tarafından yapılan araştırmalarda kullanılan beş aşama takip edilmiştir.

Adlandırma aşaması: Fen bilgisi öğretmen adaylarının oluşturdukları tüm metaforlar gerekçeleri ile birlikte aynı dosyaya yazılmış, metafor ve gerekçe arasındaki uygunluğa bakılmıştır.

Tasnif etme (eleme ve arıtma) aşaması: Fen bilgisi öğretmen adaylarının oluşturdukları metaforlar konu, kaynak ve konu ile kaynak arasındaki ilişki dikkate alınarak analiz edilmiştir.

Kategori geliştirme aşaması: Fen bilgisi öğretmen adaylarının oluşturdukları metaforlar arasındaki ortak özellikler incelenmiştir. 162 veri kağıdında 123 farklı metafor saptanmıştır.

Geçerlik ve güvenilirliği sağlama aşaması: Kategoriler altına yerleştirilen metaforların ilgili kategorileri temsil edip etmediğini anlamak amacı ile birbirinden bağımsız olarak çalışan iki araştırmacının oluşturdukları kategoriler karşılaştırılmıştır. Veri analizinin güvenilirliği, Miles ve Huberman'ın (1994) Güvenirlik = Görüş Birliği \ [Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı] X 100 formülü kullanılarak hesaplanmış ve güvenirlilik değeri % 92 olarak bulunmuştur. Bulunan değer %70'ten fazla olup bu araştırma için güvenilir olarak kabul edilmiştir (Miles ve Huberman, 1994).

Verileri bilgisayar ortamına aktarma aşaması: Metafor sayıları belirlenip kategoriler oluşturulduktan sonra veriler bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Beraberinde katılımcı sayılarını göstermek için frekanslar ve yüzdeler hesaplanmıştır.

3.BULGULAR

Fen bilgisi öğretmen adaylarının ifade ettikleri metaforlar ve bu metaforların yer aldığı kategoriler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Fen bilgisi öğretmen adaylarının ifade ettikleri metaforlar ile frekans-yüzde değerleri

Kategoriler		Metafor	f	%
Sonuca ulaşma şekli	Aşamalı bir süreci izleyerek	bebeğe yürümeyi öğretmek, bilgisayar oyunu, bireyin yetişmesi, bitki yetiştirmek, hazine aramak, karıncanın yiyecek biriktirmesi, kaybolanı bulmak, merdiven çıkmak (3), sebze-meyve yetiştirmek, ulaşılan yol, yemek yapmak (2), yolculuk yapmak	15	9,3
	Çok uğraşarak	akıntıya karşı yüzmek, Aziz Sancar, deney yapmak, hayat mücadelesi, iğneyle kuyu kazmak (2), samanlıkta iğne aramak (3)	9	5,6
	Titiz çalışarak	çocuk yetiştirmek (2), dedektiflik, dikiş yapmak, kumdan çakıl taşı ayıklamak, pirinçten taş ayıklamak (2), sorumluluklarımız, yemek yapmak	9	5,6
	Parçaları birleştirerek	bulmaca çözmek, çengel bulmaca, inşaat, kibritten ev yapmak, yapboz (2), puzzle yapmak	7	4,3
	Planlı programlı çalışarak	askeriye, matematik problemi çözmek, misafir ağırlamak, şiir yazmak, yola çıkmak, yolda yürümek	6	3,7
	Sabırla ve istekle çalışarak	deney yapmak, kitap okumak, meyve toplamak	3	1,9
	Mevcut üzerine yeni bilgileri ilave ederek	okul, rapor	2	1,2
	Emek vererek	çiçek yetiştirmek, çocuk	2	1,2
	Sağlam bir temele dayalı birikimlerle	bina inşa etmek, jenga oyunu	2	1,2
	Ayrıntılı inceleyerek	büyüteç, çocuk	2	1,2
	Eğlenerek	oyun oynamak (2)	2	1,2
	Kurallara uyarak	oyun oynamak	1	0,6
	Zorlanarak	05:00’te kalkmak	1	0,6
	Kısa yoldan kolayca	bilgisayar	1	0,6
		Toplam	62	38,3
Fayda	Bireysel	beyin fırtınası, bilmediğin yolda kaybolmamak, bir olayı aydınlatmak, bir yere ilk defa gitmek, dünyayı çözmek, dünyayı keşfetmek, evren, fark etmek, icat yapmak (2), gece ve gündüz, gerçekleri öğrenmek, gezmek, hayatı anlamlandırmak (2), kırlarda dolaşmak, kitap, kuş gibi yükselmek, mucit, okula gitmek, yeni bakış açısı, yeni bir dünyaya açılmak (2), yeniden doğuş, yenilenmek	25	15,4
	Evrensel	aydınlık, yıldız haritası, el feneri, gün doğumu, güneş (3), ölü toprağı canlandırmak, su	9	5,6
	Amaca bağlı	ülke nüfusu	1	0,6
		Toplam	35	21,6
Kapsam	Sonsuzluk	deniz, doğa, evren, gökyüzü, kitap okumak, kozmos, okyanus (2), sonu olmayan bir yolculuk (4), tükenmez kalem, uzay, uzayda gezinmek, yol	16	9,9
	Derinlik	ağaç, deniz, okyanus, uçurum	4	2,5

			Toplam	20	12,3
Teşvik edici güç	Merak	bilim kurgu filmi izlemek, kendini keşfetmek, kitabın ilk sayfası, maceraya atılmak, meraklı Melahat, uzayda dolaşmak, yemek yapmayı öğrenmek		7	4,3
	Devam etme isteği	çocuk, hayat, tatlı yemek, yemek yapmak, yemek yemek (2)		6	3,7
	İhtiyaçlar	alışveriş, su (3)		4	2,5
	Öğrenme isteği	çocukluk, gazete okumak		2	1,2
	Zevk almak	hobi		1	0,6
			Toplam	20	12,3
Amaç	Bilgiyi açığa çıkarmak	saklambaç oyunu, saklı olanı bulmak, yerin yedi kat dibindeki çıkarmak		3	1,9
	Bilimin gelişmesi	ağaç (2)		2	1,2
	Sonuca ulaşmak	yol, yüksekten aşağı bakmak		2	1,2
	Sorulara cevap bulmak	filozof		1	0,6
	İhtiyaçları ortaya koymak	ayna		1	0,6
	Doğruyu bulmak	hayatı sorgulamak		1	0,6
	Keşif	fethetmek		1	0,6
	Bilgiyi işleme	alışveriş		1	0,6
			Toplam	12	7,4
Bireysel Donanım		âlim olmak, denizde yüzmek, resim yapmak		3	1,9
Bilimin doğası		bulut, değişebilirlik, kurşun kalemle yazı yazmak, mevsiminde açan çiçek		4	2,5
Ürün		ağacın meyveleri, fotoğraf çekmek, müzik, yemek yapmak		4	2,5
Yaygın etki		bilgisayar, fen		2	1,2
GENEL TOPLAM				162	100

Tablo 1 incelendiğinde 162 öğretmen adayının 123 farklı metafor oluşturduğu ve bu metaforların sonuca ulaşma şekli, fayda, kapsam, teşvik edici güç, amaç, bireysel donanım, bilimin doğası, ürün ve yaygın etki olmak üzere 9 kategori altına yerleştirildiği görülmektedir. Bu kategoriler kapsamında öğretmen adayları bilimsel araştırma yaparken sonuca nasıl ulaşılacağına, bilimsel araştırma yapmanın sağlayacağı faydalara, bilimsel araştırmaların kapsamına, bireyleri bilimsel araştırma yapmaya teşvik edecek güçlere, bilimsel araştırmaların hangi amaçlarla yapıldığına, bilimsel araştırma yapacak bireyin donanımlı olması gerektiğine, bilimin doğasına, bilimsel araştırma yaparak ortaya koyulacak ürüne ve bilimsel araştırma yapmanın yaygın etkisine dikkat çekmişlerdir.

Metaforlar ve gerekçelerinden bazı örnekler öğretmen adaylarının cevaplardan doğrudan alıntılarla yer aldıkları kategori ve alt kategori başlıkları altında aşağıda sunulmuştur.

3.1.1.Sonuca ulaşma şekli: Aşamalı bir süreci izleyerek

Bu kategoriyi 15 fen bilgisi öğretmen adayı tarafından oluşturulan 12 farklı metafor temsil etmektedir. Bu kategoride bebeğe yürümeyi öğretmek, bilgisayar oyunu, bireyin yetişmesi, bitki yetiştirmek, hazine aramak, karıncanın yiyecek biriktirmesi, kaybolanı bulmak, merdiven çıkmak (3), sebze-meyve yetiştirmek, ulaşılan yol, yemek yapmak (2) ve yolculuk yapmak metaforları yer almaktadır. Bu kategoride yer alan metaforlara örnek olarak bir öğretmen adayı "*Bilimsel araştırma yapmak yemek yapmak gibidir. Çünkü bilmediğin bir yemeği yapmak için önce yemeğe koyulacak malzemeler belirlenir. Yapılırken hangi aşamalardan geçtiği bilinir. Sonuçta da tadı güzel mi değil mi karar verilir. Yani bilimsel araştırmada önce bir problem, bir konu belirlenir. Onun için detaylı araştırma yapılır. Sonuçta da değerlendirme yapılır.*", başka bir öğretmen adayı ise "*Bilimsel araştırma yapmak bilgisayar oyunu gibidir. Çünkü bilgisayar oyununda leveller vardır. Bir üst levele çıkmak ve yeni bölümleri görmek için alt levelleri tamamlamak gerekir.*" gerekçesi ile bilimsel araştırma yapma ile ilgili oluşturduğu metaforu ifade

etmiştir. Öğretmen adayları bilimsel araştırma yapmayı birbirini takip eden aşamalı süreçlerden geçilerek sonuca ulaşılabilen bir uğraş olarak düşünmektedir.

3.1.2.Sonuca ulaşma şekli: Çok uğraşarak

Bu kategoriyi 9 fen bilgisi öğretmen adayı tarafından oluşturulan 6 farklı metafor temsil etmektedir. Bu kategoride akıntıya karşı yüzmek, Aziz Sancar, deney yapmak, hayat mücadelesi, iğneyle kuyu kazmak (2) ve samanlıkta iğne aramak (3) metaforları yer almaktadır. Bu kategoride yer alan metaforlara örnek olarak bir öğretmen adayı *“Bilimsel araştırma yapmak iğneyle kuyu kazmak gibidir. Çünkü bilimsel araştırma yaparken bir sürü işlemlerden geçip en son amacımıza ulaşıyoruz.”*, başka bir öğretmen adayı *“Bilimsel araştırma yapmak samanlıkta iğne aramak gibidir. Çünkü, bir problem ancak irdelenir ve onunla ilgili kurulan hipotezlerin test edilmesi ile ve ki doğru yöntemler kullanma, yetmediği zaman tekrarına ve başka yöntemler bulma eylemidir.”*, başka bir öğretmen adayı ise *“Bilimsel araştırma yapmak Aziz Sancar olmak gibidir. Çünkü imkânsızlıklar içinde imkânı yaratmış. Bir köyden çıkıp, azmedip o kadar yokluk içinde çalışıp çabalayıp, bilim için elinden geleni yaptı. Ülkemizi gururlandırdı. İnsan araştıran, geliştiren ve bilgiye ulaşmak için devamlı üreten kişi olmalıdır.”* gerekçesi ile bilimsel araştırma yapma ile ilgili oluşturduğu metaforu ifade etmiştir. Öğretmen adayları bilimsel araştırma yaparken meşakkatli bir süreçten geçilmesi nedeni ile çok uğraş verildiğini vurgulamaktadır.

3.1.3.Sonuca ulaşma şekli: Titiz çalışarak

Bu kategoriyi 9 fen bilgisi öğretmen adayı tarafından oluşturulan 7 farklı metafor temsil etmektedir. Bu kategoride çocuk yetiştirmek (2), dedektiflik, dikiş yapmak, kumdan çakıl taşı ayıklamak, pirinçten taş ayıklamak (2), sorumluluklarımız ve yemek yapmak metaforları yer almaktadır. Bu kategoride yer alan metaforlara örnek olarak bir öğretmen adayı *“Bilimsel araştırma yapmak pirinçten taş ayıklamak gibidir. Çünkü o kadar bilgi içerisinden kendi araştırmamızla ilgili olanları seçmek bunları dikkatle ve özenle yapmaktır.”*, başka bir öğretmen adayı ise *“Bilimsel araştırma yapmak dikiş yapmak gibidir. Çünkü sökülmemesi için en ince ayrıntısına kadar dikkat edilmelidir. Bilimsel araştırmada da bir bilgiyi kaybetmeden ince ince işlenmelidir.”* gerekçesi ile bilimsel araştırma yapma ile ilgili oluşturduğu metaforu ifade etmiştir. Öğretmen adayları bilimsel araştırma yapmanın titiz bir şekilde çalışmayı gerektiren bir uğraş olduğunu vurgulamaktadır.

3.1.4.Sonuca ulaşma şekli: Parçaları birleştirerek

Bu kategoriyi 7 fen bilgisi öğretmen adayı tarafından oluşturulan 6 farklı metafor temsil etmektedir. Bu kategoride bulmaca çözmek, çengel bulmaca, inşaat, kibritten ev yapmak, yapboz (2) ve puzzle yapmak metaforları yer almaktadır. Bir öğretmen adayı *“Bilimsel araştırma yapmak kibritten ev yapmak gibidir. Çünkü küçük küçük birden fazla kibritle ev yaparsın, emek verirsin ve ortaya güzel bir şey çıkar. Bilimsel araştırma yapmak için de elinde küçük küçük birden fazla veriler olur. Emek verir, araştırmayı yaparsın sonuç çıkar.”* gerekçesi ile bilimsel araştırma yapma ile ilgili oluşturduğu metaforu ifade etmiştir. Öğretmen adayları bilimsel araştırma yapmanın tek başına bir anlamı olmayan parçaları birleştirip ortaya anlamlı bir bütün çıkararak sonuca ulaşmayı amaçlayan bir uğraş olduğunu düşünmektedir. Bu düşünce tümevarımcı bir anlayışı yansıtmaktadır.

3.1.5.Sonuca ulaşma şekli: Planlı programlı çalışarak

Bu kategoriyi 6 fen bilgisi öğretmen adayı tarafından oluşturulan 6 farklı metafor temsil etmektedir. Bu kategoride askeriye, matematik problemi çözmek, misafir ağırlamak, şiir yazmak, yola çıkmak ve yolda yürümek metaforları yer almaktadır. Bu kategoride yer alan metaforlara örnek olarak bir öğretmen adayı *“Bilimsel araştırma yapmak yolda yürümek gibidir. Çünkü yola bir çıkış noktanız vardır. Yola çıktıktan sonra kendinize bir güzergâh belirlersiniz. Nereye gideceğiniz belliyse o yolda yürürsünüz. Sonucu görürsünüz.”*, başka bir öğretmen adayı ise *“Bilimsel araştırma yapmak misafir ağırlamaya benzer. Çünkü misafir geleceği zaman bir telaş olabilir. Problemimiz misafirin gelmesi olabilir. Misafir geleceği zaman önce neler yapabileceğimizi düşünürüz. Araştırma yaparız. İnternette, pasta tarifi kitaplarından filan. Sonra karar verdikten sonra malzemeleri ayarlarız. Plan yaparız ve son olarak yapılacak olan yiyeceklere başlanır. Bilimsel araştırmalar da buna benzer.”* gerekçesi ile bilimsel araştırma yapma ile ilgili oluşturduğu metaforu ifade etmiştir. Öğretmen adayları bilimsel araştırma yaparken sonuca ulaşabilmek amacı ile gerçekleştirilecek çalışmaların belirli bir plan ve program dâhilinde işlemesi gerektiğini vurgulamaktadır.

3.1.6.Sonuca ulaşma şekli: Sabırla ve istekle çalışarak

Bu kategoriye 3 fen bilgisi öğretmen adayı tarafından oluşturulan 3 farklı metafor temsil etmektedir. Bu kategoride deney yapmak, kitap okumak ve meyve toplamak metaforları yer almaktadır. Bu kategoride yer alan metaforlara örnek olarak bir öğretmen adayı *“Bilimsel araştırma yapmak meyve toplamak gibidir. Çünkü bir sabır işidir. Birçok aşaması vardır ve uzun sürer. İstmeden yaparsak bulduğumuz sonuçlar yanlış çıkar ve güvenilir olmaz.”* gerekçesi ile bilimsel araştırma yapma ile ilgili oluşturduğu metaforu ifade etmiştir. Öğretmen adayları bilimsel araştırma yaparken sonuca ulaşmada sabırla ve istekle çalışmanın gerekliliğine dikkat çekmektedir.

3.1.7.Sonuca ulaşma şekli: Mevcut üzerine yeni bilgileri ilave ederek

Bu kategoriye 2 fen bilgisi öğretmen adayı tarafından oluşturulan 2 farklı metafor temsil etmektedir. Bu kategoride okul ve rapor metaforları yer almaktadır. Bu kategoride yer alan metaforlara örnek olarak bir öğretmen adayı *“Bilimsel araştırma yapmak rapor gibidir. Çünkü her rapor raporu hazırlayanın veya bir başkasının önceden yapmış olduğu araştırmalara dayanmıştır.”*, başka bir öğretmen adayı ise *“Bilimsel araştırma yapmak okul gibidir. Çünkü hem yeni bilgiler öğrenirken öğrenmek istediğin bilgi için çoğu zaman eskiden öğrendiklerimizi, bizden önce öğrenenlerle konuşarak bilgiler edinmek, konu ile alakalı çeşitli araştırmalar yapmak gibidir.”* gerekçesi ile bilimsel araştırma yapma ile ilgili oluşturduğu metaforu ifade etmiştir. Öğretmen adayları bilimsel araştırma yaparken sonuca ulaşmada var olan bilgilerin üzerine yeni bilgilerin eklenmesinin dolayısı ile konu ile ilgili daha önceden yapılan çalışma sonuçlarından yararlanılması gerektiğini vurgulamaktadır.

3.1.8.Sonuca ulaşma şekli: Emek vererek

Bu kategoriye 2 fen bilgisi öğretmen adayı tarafından oluşturulan 2 farklı metafor temsil etmektedir. Bu kategoride çiçek yetiştirmek ve çocuk metaforları yer almaktadır. Bu kategoride yer alan metaforlara örnek olarak bir öğretmen adayı *“Bilimsel araştırma yapmak çiçek yetiştirmek gibidir. Çünkü zaman ister, emek ister.”*, başka bir öğretmen adayı ise *“Bilimsel araştırma yapmak çocuk gibidir. Çünkü onunla ilgilenmezsen büyüyemez ve sönük kalır.”* gerekçesi ile bilimsel araştırma yapma ile ilgili oluşturduğu metaforu ifade etmiştir. Öğretmen adayları bilimsel araştırma yapmayı emek verilerek sonuç elde edilebilen bir uğraş olarak görmektedir.

3.1.9.Sonuca ulaşma şekli: Sağlam bir temele dayalı birikimlerle

Bu kategoriye 2 fen bilgisi öğretmen adayı tarafından oluşturulan 2 farklı metafor temsil etmektedir. Bu kategoride bina inşa etmek ve jenga oyunu metaforları yer almaktadır. Bir öğretmen adayı *“Bilimsel araştırma yapmak bina inşa etmek gibidir. Çünkü temelindeki yapılan araştırmalar ne kadar iyi olursa sonraki aşamalarda o kadar sağlam ve dayanıklı olur. Araştırma sonucundaki elde edilen sonuçlar da temelde yapılan çalışmalara bağlı olarak probleme cevap verir.”* gerekçesi ile bilimsel araştırma yapma ile ilgili oluşturduğu metaforu ifade etmiştir. Öğretmen adayları bilimsel araştırma yaparken elde edilen sonuçların sağlıklı olması için yapılan işin temeli ile bu temel üzerine yerleştirilecek her şeyin sağlam kurulması gerektiğini, her aşamanın kendinden sonraki aşamanın sağlamlığı için bir ön koşul olduğunu ifade etmektedir.

3.1.10.Sonuca ulaşma şekli: Ayrıntılı inceleyerek

Bu kategoriye 2 fen bilgisi öğretmen adayı tarafından oluşturulan 2 farklı metafor temsil etmektedir. Bu kategoride büyüteç ve çocuk metaforları yer almaktadır. Bir öğretmen adayı *“Bilimsel araştırma yapmak büyüteç gibidir. Çünkü bir bütün olarak gördüğümüz evrenin bilimsel araştırma sayesinde en ince ayrıntılarının farkına varırız.”* gerekçesi ile bilimsel araştırma yapma ile ilgili oluşturduğu metaforu ifade etmiştir. Öğretmen adayları bilimsel araştırma yapmanın ayrıntıları daha görünür hale getirerek, detayların fark edilmesini sağladığını vurgulamaktadır.

3.1.11.Sonuca ulaşma şekli: Eğlenerek

Bu kategoriye 2 fen bilgisi öğretmen adayı tarafından oluşturulan 1 metafor temsil etmektedir. Bu kategoride oyun oynamak (2) metaforu yer almaktadır. Bir öğretmen adayı *“Bilimsel araştırma yapmak oyun oynamak gibidir. Çünkü çoğu araştırmalarda deneyler yapılıyor. Deneylerde bence gayet eğlenceli ve insanın merak ettiği bir şey.”*

Oyun oynamakta buna benzer bence.” gerekçesi ile bilimsel araştırma yapma ile ilgili oluşturduğu metaforu ifade etmiştir. Öğretmen adayları bilimsel araştırma yapmayı eğlenceli bir uğraş olarak görmektedir.

3.1.12.Sonuca ulaşma şekli: Kurallara uyarak

Bu kategoriyi 1 fen bilgisi öğretmen adayı tarafından oluşturulan 1 metafor temsil etmektedir. Bu kategoride oyun oynamak metaforu yer almaktadır. Bir öğretmen adayı *“Bilimsel araştırma yapmak oyun oynamak gibidir. Çünkü oyunu kurallarına göre oynarsın. Bilimsel araştırma yaparken de kurallarına uygun yaparsın.”* gerekçesi ile bilimsel araştırma yapma ile ilgili oluşturduğu metaforu ifade etmiştir. Öğretmen adayı bilimsel araştırmaların gelişi güzel olmadığını bilimsel kurallara uygun olarak gerçekleştirildiğini vurgulamaktadır.

3.1.13.Sonuca ulaşma şekli: Zorlanarak

Bu kategoriyi 1 fen bilgisi öğretmen adayı tarafından oluşturulan 1 metafor temsil etmektedir. Bu kategoride 05:00’te kalkmak metaforu yer almaktadır. Bir öğretmen adayı *“Bilimsel araştırma yapmak 05:00’te kalkmak gibidir. Çünkü 07:45’te derse gelmek için 05:00’te kalkmak gibi, cuma günü okula gelen tek bölüm olmak gibi çok zordur.”* gerekçesi ile bilimsel araştırma yapma ile ilgili oluşturduğu metaforu ifade etmiştir. Öğretmen adayı ifade ettiği metafor ile bilimsel araştırma yapmanın çok zor bir uğraşı olduğunu belirterek olumsuz bir algı ortaya koymuştur.

3.1.14.Sonuca ulaşma şekli: Kısa yoldan kolayca

Bu kategoriyi 1 fen bilgisi öğretmen adayı tarafından oluşturulan 1 metafor temsil etmektedir. Bu kategoride bilgisayar metaforu yer almaktadır. Bir öğretmen adayı *“Bilimsel araştırma yapmak bilgisayar gibidir. Çünkü bilimsel araştırmada bilgi toplama, inceleme, gözleme, verileri karşılaştırma, yorumlama,vs yapılabilir. Bilimsel araştırmayı gözleme, anket, vs ile yapmak zaman alacağından en kolay, en derin ve en kısa zamanda bilgi edinmenin bilgisayar yolu ile olacağı için bilgisayara benzettim.”* gerekçesi ile bilimsel araştırma yapma ile ilgili oluşturduğu metaforu ifade etmiştir. Öğretmen adayı bilimsel araştırma yapmanın en kolay, en derin ve en kısa zamanda bilgiye ulaşma yolu olduğunu düşünmektedir. Bilimsel araştırma yaparak en kısa zamanda ve en kolay şekilde derinlemesine bilgi elde edilebileceğine ilişkin düşünce dikkat çekicidir.

3.2.1.Fayda: Bireysel

Bu kategoriyi 25 fen bilgisi öğretmen adayı tarafından oluşturulan 22 farklı metafor temsil etmektedir. Bu kategoride beyin fırtınası, bilmediğin yolda kaybolmamak, bir olayı aydınlatmak, bir yere ilk defa gitmek, dünyayı çözmek, dünyayı keşfetmek, evren, fark etmek, icat yapmak (2), gece ve gündüz, gerçekleri öğrenmek, gezmek, hayatı anlamlandırmak (2), kırlarda dolaşmak, kitap, kuş gibi yükselmek, mucit, okula gitmek, yeni bakış açısı, yeni bir dünyaya açılmak (2), yeniden doğuş ve yenilenmek metaforları yer almaktadır. Bu kategoride yer alan metaforlara örnek olarak bir öğretmen adayı *“Bilimsel araştırma yapmak hayatı anlamlandırmak gibidir. Çünkü kişi önceden yaşamındaki bazı şeyleri körü körüne yaşarken, bilimsel araştırma yapmaya başlayınca yaşamında geçen olaylara, durumlara bir anlam getirir. Her gün yeni bilgilere ulaşarak beynini daha da geliştirerek sürdürdüğü hayata artık bir anlam katmaya başlamış ve körü körüne yaşamaya artık bir son vermektedir. Kişi her şeyi mantığıyla yaşamaya başlamıştır.”*, başka bir öğretmen adayı ise *“Bilimsel araştırma yapmak okula gitmek gibidir. Çünkü, okula gittiğimizde de bilimsel araştırma yaptığımızda da bilmediğimiz bir konu hakkında bilgi ediniriz. Yani bilinmeyeni bilinen yaparız.”* gerekçesi ile bilimsel araştırma yapma ile ilgili oluşturduğu metaforu ifade etmiştir. Bu kategoride yer alan metaforlar bilimsel araştırma yapmanın bilgi edinme, öğrenme, keşfetme, fark etme, beyin gücünü geliştirme, neden-sonuç ilişkisi kurma, olaylara farklı ve bilimsel açıdan bakma gibi pek çok bireysel faydası olduğuna dikkat çekmektedir.

3.2.2.Fayda: Evrensel

Bu kategoriyi 9 fen bilgisi öğretmen adayı tarafından oluşturulan 7 farklı metafor temsil etmektedir. Bu kategoride aydınlık, yıldız haritası, el feneri, gün doğumu, güneş (3), ölü toprağı canlandırmak ve su metaforları yer almaktadır. Bu kategoride yer alan metaforlara örnek olarak bir öğretmen adayı *“Bilimsel araştırma yapmak yıldız haritası gibidir. Çünkü nasıl yıldızlara bakarak doğru yolu buluyorsak bilimsel araştırmalar yaparak da*

doğruyu bulursun.”, başka bir öğretmen adayı ise *“Bilimsel araştırma yapmak güneş gibidir. Çünkü güneş ışınları güneşten gelir ve tüm evrene ışık ve aydınlık verir. Bilimsel araştırmalarda bir birey için böyledir. Birey araştırma yapar ve insanları araştırma sonuçlarıyla aydınlatır.”* gerekçesi ile bilimsel araştırma yapma ile ilgili oluşturduğu metaforu ifade etmiştir. Bu kategoride yer alan metaforlar bilimsel araştırma yapmanın ve bu sayede elde edilecek sonuçların evrensel faydaları olduğu düşüncesine dayanmaktadır.

3.2.3.Fayda: Amaca bağlı

Bu kategoriyi 1 fen bilgisi öğretmen adayı tarafından oluşturulan 1 metafor temsil etmektedir. Bu kategoride ülke nüfusu metaforu yer almaktadır. Bir öğretmen adayı *“Bilimsel araştırma yapmak ülke nüfusu gibidir. Çünkü, ülke nüfusu arttıkça hem yararlı hem zararlı sonuçlar görülür. Bilimsel araştırmada da her konuda yararlı sonuç görülmez, zararlı yönde kullanalar da vardır.”* gerekçesi ile bilimsel araştırma yapma ile ilgili oluşturduğu metaforu ifade etmiştir. Öğretmen adayı bilimsel araştırma yapmanın amaca bağlı faydalı ya da zararlı olabileceğini vurgulamaktadır.

3.3.1.Kapsam: Sonsuzluk

Bu kategoriyi 16 fen bilgisi öğretmen adayı tarafından oluşturulan 12 farklı metafor temsil etmektedir. Bu kategoride deniz, doğa, evren, gökyüzü, kitap okumak, kozmos, okyanus (2), sonu olmayan bir yolculuk (4), tükenmez kalem, uzay, uzayda gezinmek ve yol metaforları yer almaktadır. Bu kategoride yer alan metaforlara örnek olarak bir öğretmen adayı *“Bilimsel araştırma yapmak gökyüzü gibidir. Çünkü gökyüzü ne kadar uçsuz bucaksız ve sırlarla doluysa bilimsel araştırmada öyledir. Araştırdıkça daha başka şeyler öğrenirsin.”*, başka bir öğretmen adayı *“Bilimsel araştırma yapmak evren gibidir. Çünkü evrende sonsuzluk kavramı hâkimdir. Bilimsel araştırma yapmak da sonu olan bir şey değildir. Her zaman devamı gelen, sonlanmayan araştırmaları olan bir şeydir. Evrende de ne kadar gidersen git hep sonu olmayan bir yer olduğu gibi bilimsel araştırmaların da sonunun olduğunu düşünmüyorum.”*, bir diğer öğretmen adayı *“Bilimsel araştırma yapmak sonu olmayan bir yolculuk gibidir. Çünkü bilimsel araştırma yapmak her zaman her şekilde sürekli olarak gelişen bir kavramdır. Herhangi bir bilimsel araştırma yapılırken her an yeni bir şey çıkıp işin seyrini değiştirebilir. Bu nedenle sonu olmayan bir yolculuktur.”*, başka bir öğretmen adayı ise *“Bilimsel araştırma yapmak tükenmez kalem gibidir. Çünkü araştırmanın sonu yoktur. Bilgiyi yaptığımız araştırmalarla sürekli ediniriz. Bilgi akışı bitmez.”* gerekçesi ile bilimsel araştırma yapma ile ilgili oluşturduğu metaforu ifade etmiştir. Öğretmen adayları bir konuyu araştırırken bile çok farklı konularla karşılaşılabilmesine ve yeni yeni araştırma konularının ortaya çıkabileceğine dikkat çekmektedir. Bilgi sonsuz olduğu müddetçe bilgiye ulaşmak için gerçekleştirilen araştırmaların da sonsuz olacağı vurgulanmaktadır.

3.3.2.Kapsam: Derinlik

Bu kategoriyi 4 fen bilgisi öğretmen adayı tarafından oluşturulan 4 farklı metafor temsil etmektedir. Bu kategoride ağaç, deniz, okyanus ve uçurum metaforları yer almaktadır. Bu kategoride yer alan metaforlara örnek olarak bir öğretmen adayı *“Bilimsel araştırma yapmak uçurum gibidir. Çünkü araştırma yaptıkça daha derinleşen bilgiler haline geldiği için uçuruma benzettim.”*, başka bir öğretmen adayı ise *“Bilimsel araştırma yapmak deniz gibidir. Çünkü, denizin derinliklerine indikçe farklı şeyler görülür. Bilimsel araştırmada derine inildikçe bilgiler derinleşir.”* gerekçesi ile bilimsel araştırma yapma ile ilgili oluşturduğu metaforu ifade etmiştir. Öğretmen adayları bilimsel araştırma yaparken kaydedilecek ilerleme ile birlikte bilgilerin daha da derinleşeceğini ifade etmektedir.

3.4.1.Teşvik edici güç: Merak

Bu kategoriyi 7 fen bilgisi öğretmen adayı tarafından oluşturulan 7 farklı metafor temsil etmektedir. Bu kategoride bilim kurgu filmi izlemek, kendini keşfetmek, kitabın ilk sayfası, maceraya atılmak, meraklı Melahat, uzayda dolaşmak ve yemek yapmayı öğrenmek metaforları yer almaktadır. Bir öğretmen adayı *“Bilimsel araştırma yapmak kendini keşfetmek gibidir. Çünkü, insan zamanla kendini keşfeder, geliştirir, yeteneklerinin farkına varır. Bilimsel süreçte aynıdır. Zamanla bilgileri keşfederiz, gelişir. O bilgi üzerinde yapılan araştırmalar bilimsel niteliğe dönüşür (bizim araştırmalarımız doğrultusunda). Kısacası, insan kendini zamanla yeteneklerinin ve daha birçok özelliğinin farkına vardığında, merakla geliştirmek ve araştırmak ister. Bilimsel araştırmada böyledir. Merak*

ederek o bilginin daha derinine inersin.” gerekçesi ile bilimsel araştırma yapma ile ilgili oluşturduğu metaforu ifade etmiştir. Öğretmen adayları her şeyin başlangıcı olan merak duygusunu bilimsel araştırma yapmaya teşvik edici bir güç olarak algılamaktadır.

3.4.2. Teşvik edici güç: Devam etme isteği

Bu kategoriyi 6 fen bilgisi öğretmen adayı tarafından oluşturulan 5 farklı metafor temsil etmektedir. Bu kategoride çocuk, hayat, tatlı yemek, yemek yapmak ve yemek yemek (2) metaforları yer almaktadır. Bir öğretmen adayı *“Bilimsel araştırma yapmak yemek yemek gibidir. Çünkü o lezzeti alırsan bir daha bırakamazsın. Yelpazeni genişleterek yeni tatlar ararsın.”* gerekçesi ile bilimsel araştırma yapma ile ilgili oluşturduğu metaforu ifade etmiştir. Bu kategoride yer alan metaforlar bilimsel araştırma yapmaya teşvik edici gücün bireydeki devam etme isteği olduğunu ifade etmektedir.

3.4.3. Teşvik edici güç: İhtiyaçlar

Bu kategoriyi 4 fen bilgisi öğretmen adayı tarafından oluşturulan 2 farklı metafor temsil etmektedir. Bu kategoride alışveriş ve su (3) metaforları yer almaktadır. Bir öğretmen adayı *“Bilimsel araştırma yapmak su gibidir. Çünkü hem insanın hem çevrenin doğasında yani tabiatdaki her şeyde su olmazsa olmaz bir kavramdır. Bu yüzden bilimsel araştırma da suya benzer.”* gerekçesi ile bilimsel araştırma yapma ile ilgili oluşturduğu metaforu ifade etmiştir. Öğretmen adayları ihtiyaçları bilimsel araştırma yapmaya teşvik edici bir güç olarak algılamaktadır.

3.4.4. Teşvik edici güç: Öğrenme isteği

Bu kategoriyi 2 fen bilgisi öğretmen adayı tarafından oluşturulan 2 farklı metafor temsil etmektedir. Bu kategoride çocukluk ve gazete okumak metaforları yer almaktadır. Bu kategoride yer alan metaforlara örnek olarak bir öğretmen adayı *“Bilimsel araştırma yapmak gazete okumak gibidir. Çünkü gazete okurken de o gün içinde ne olup ne bittiğini öğrenmek bulmak bilmek amacıyla gazetelerde araştırma öğrenme yaparız. Bilimsel araştırma da buna benzer.”*, başka bir öğretmen adayı ise *“Bilimsel araştırma yapmak çocukluk gibidir. Çünkü hep yeni bir şey öğrenme hevesi içerisindeyiz.”* gerekçesi ile bilimsel araştırma yapma ile ilgili oluşturduğu metaforu ifade etmiştir. Bu kategoride yer alan metafor bilimsel araştırma yapmaya teşvik edici gücün öğrenme isteği olduğu düşüncesine dayanmaktadır. Bu düşünce yaşamın belki de öğrenme hevesinin en yoğun olduğu dönem olan çocukluk ile ilişkilendirilerek ifade edilmiştir. Bilimsel araştırma yaparken de çocukluk da olduğu gibi yoğun bir öğrenme isteği söz konusudur. Çocuklukta çok soru sorma, etrafı karıştırma gibi davranışların nedeni olan öğrenme isteği benzer şekilde bir bireyi de bilimsel araştırma yapmaya teşvik edici güçlerden biridir.

3.4.5. Teşvik edici güç: Zevk almak

Bu kategoriyi 1 fen bilgisi öğretmen adayı tarafından oluşturulan 1 metafor temsil etmektedir. Bu kategoride hobi metaforu yer almaktadır. Bir öğretmen adayı *“Bilimsel araştırma yapmak bir hobi gibidir. Çünkü insanlar bir bilimsel araştırma yapmak istiyorsa ona karşı merakı ve sevgisi doğrultusunda başlar. Ben bir bilimsel araştırma yapacaksam eğer öncesinde o konuya merakım ve sevgim olması gerekir. Onun üstünde uğraş gösterirken o işten zevk almam gerekir. Bilimse zaten böyle bir şeydir.”* gerekçesi ile bilimsel araştırma yapma ile ilgili oluşturduğu metaforu ifade etmiştir. Öğretmen adayı zevk almayı bilimsel araştırma yapmaya teşvik edici bir güç olarak algılamaktadır.

3.5.1. Amaç: Bilgiyi açığa çıkarmak

Bu kategoriyi 3 fen bilgisi öğretmen adayı tarafından oluşturulan 3 farklı metafor temsil etmektedir. Bu kategoride saklambaç oyunu, saklı olanı bulmak ve yerin yedi kat dibindeki çıkarmak metaforları yer almaktadır. Bir öğretmen adayı *“Bilimsel araştırma yapmak saklambaç oyunu gibidir. Çünkü var olan bilgiyi açığa çıkartmak, bulmak için çalışmak.”* gerekçesi ile bilimsel araştırma yapma ile ilgili oluşturduğu metaforu ifade etmiştir. Öğretmen adayları için bilimsel araştırma yapmanın amacı var olan bilginin ortaya koyulmasıdır.

3.5.2.Amaç: Bilimin gelişmesi

Bu kategoriyi 2 fen bilgisi öğretmen adayı tarafından oluşturulan 1 metafor temsil etmektedir. Bu kategoride ağaç (2) metaforu yer almaktadır. Bir öğretmen adayı *“Bilimsel araştırma yapmak ağaç gibidir. Çünkü ağaca su vermezsek büyümmez, gelişmez. Bilimse aynı şekilde teori vermezsek bilim gelişmez, bilimsel araştırmalar yapılamaz.”* gerekçesi ile bilimsel araştırma yapma ile ilgili oluşturduğu metaforu ifade etmiştir. Öğretmen adayları için bilimsel araştırma yapmanın amacı bilimin gelişiminin sağlanmasıdır.

3.5.3.Amaç: Sonuca ulaşmak

Bu kategoriyi 2 fen bilgisi öğretmen adayı tarafından oluşturulan 2 farklı metafor temsil etmektedir. Bu kategoride yol ve yüksekten aşağı bakmak metaforları yer almaktadır. Bir öğretmen adayı *“Bilimsel araştırma yapmak yol gibidir. Çünkü her yolun bir bitişi vardır. İlla bir sonuca bağlanır.”* gerekçesi ile bilimsel araştırma yapma ile ilgili oluşturduğu metaforu ifade etmiştir. Öğretmen adayları için bilimsel araştırma yapmanın amacı bir sonuç elde edebilmektir.

3.5.4.Amaç: Sorulara cevap bulmak

Bu kategoriyi 1 fen bilgisi öğretmen adayı tarafından oluşturulan 1 metafor temsil etmektedir. Bu kategoride filozof metaforu yer almaktadır. Bir öğretmen adayı *“Bilimsel araştırma yapmak filozof gibidir. Çünkü filozofların cevaplamak istedikleri sorular vardır. Hayatla, yaşamla ilgili. Bilim adamları ise bilimsel araştırma yaparak insan hayatına yeni icatlar buluşlar katmak için uğraşırlar.”* gerekçesi ile bilimsel araştırma yapma ile ilgili oluşturduğu metaforu ifade etmiştir. Öğretmen adayı sorulara cevap bulabilmek amacı ile bilimsel araştırma yapıldığını ifade etmektedir.

3.5.5.Amaç: İhtiyaçları ortaya koymak

Bu kategoriyi 1 fen bilgisi öğretmen adayı tarafından oluşturulan 1 metafor temsil etmektedir. Bu kategoride ayna metaforu yer almaktadır. Bir öğretmen adayı *“Bilimsel araştırma yapmak ayna gibidir. Çünkü yaşamın, doğanın ihtiyaçlarını yansıtır.”* gerekçesi ile bilimsel araştırma yapma ile ilgili oluşturduğu metaforu ifade etmiştir. Öğretmen adayı ihtiyaçları saptayabilmek amacı ile bilimsel araştırma yapıldığını belirtmektedir.

3.5.6.Amaç: Doğruyu bulmak

Bu kategoriyi 1 fen bilgisi öğretmen adayı tarafından oluşturulan 1 metafor temsil etmektedir. Bu kategoride hayatı sorgulamak metaforu yer almaktadır. Bir öğretmen adayı *“Bilimsel araştırma yapmak hayatı sorgulamak gibidir. Çünkü bilineni körü körüne sorgulamamak direkt kabullenmek her zaman doğru değildir.”* gerekçesi ile bilimsel araştırma yapma ile ilgili oluşturduğu metaforu ifade etmiştir. Öğretmen adayı doğruya ulaşabilmek amacı ile bilimsel araştırma yapıldığını ifade etmektedir.

3.5.7.Amaç: Keşif

Bu kategoriyi 1 fen bilgisi öğretmen adayı tarafından oluşturulan 1 metafor temsil etmektedir. Bu kategoride fethetmek metaforu yer almaktadır. Bir öğretmen adayı *“Bilimsel araştırma yapmak fethetmek gibidir. Çünkü yaptığımız bilimsel araştırmayı sonuçlandırabilirsek onu fethetmiş gibi oluruz.”* gerekçesi ile bilimsel araştırma yapma ile ilgili oluşturduğu metaforu ifade etmiştir. Öğretmen adayı keşfetmek amacı ile bilimsel araştırma yapıldığını ifade etmektedir.

3.5.8.Amaç: Bilgiyi işleme

Bu kategoriyi 1 fen bilgisi öğretmen adayı tarafından oluşturulan 1 metafor temsil etmektedir. Bu kategoride alışveriş metaforu yer almaktadır. Bir öğretmen adayı *“Bilimsel araştırma yapmak alışveriş gibidir. Çünkü bilim insanları araştırma yapmak için birçok bilgi toplarlar ve bu topladıkları bilgileri değerlendirdikten sonra geri dönüt verirler. Yani önce bilgi alırlar sonra bilgi verirler.”* gerekçesi ile bilimsel araştırma yapma ile ilgili oluşturduğu metaforu ifade etmiştir. Öğretmen adayı bilgiyi işleme amacı ile bilimsel araştırma yapıldığını belirtmektedir.

3.6. Bireysel donanım

Bu kategoriyi 3 fen bilgisi öğretmen adayı tarafından oluşturulan 3 farklı metafor temsil etmektedir. Bu kategoride âlim olmak, denizde yüzmek ve resim yapmak metaforları yer almaktadır. Bu kategoride yer alan metaforlara örnek olarak bir öğretmen adayı *“Bilimsel araştırma yapmak denizde yüzmek gibidir. Çünkü yüzmesini bilmezseniz boğulursunuz. Ama bilirsen çok eğlenceli olur. Yani bilirsen eğlenceli, bilmezsen ise çok tehlikelidir.”*, başka bir öğretmen adayı ise *“Bilimsel araştırma yapmak resim yapmak gibidir. Çünkü resim yapmak eğlenceli ve yetenek gerektirir. Herkes yapamaz ve anlayamaz.”* gerekçesi ile bilimsel araştırma yapma ile ilgili oluşturduğu metaforu ifade etmiştir. Öğretmen adayları bilimsel araştırma yaparken bireyin donanımlı olmasının önemine dikkat çekmektedir.

3.7. Bilimin doğası

Bu kategoriyi 4 fen bilgisi öğretmen adayı tarafından oluşturulan 4 farklı metafor temsil etmektedir. Bu kategoride bulut, değişebilirlik, kurşun kalemle yazı yazmak ve mevsiminde açan çiçek metaforları yer almaktadır. Bir öğretmen adayı *“Bilimsel araştırma yapmak kurşun kalem ile yazı yazmak gibidir. Çünkü bilim kesin değildir. Silinip tekrar yazılması gerekebilir.”* gerekçesi ile bilimsel araştırma yapma ile ilgili oluşturduğu metaforu ifade etmiştir. Öğretmen adayları bilimin değişen doğasına ayak uydurabilme bağlamında bilimsel araştırma yapmanın gerekliliğini belirtmektedir.

3.8. Ürün

Bu kategoriyi 4 fen bilgisi öğretmen adayı tarafından oluşturulan 4 farklı metafor temsil etmektedir. Bu kategoride ağacın meyveleri, fotoğraf çekmek, müzik ve yemek yapmak metaforları yer almaktadır. Bir öğretmen adayı *“Bilimsel araştırma yapmak yemek yapmak gibidir. Çünkü bilmediğimiz bir konuyu yaptığımız araştırmayla ortaya koyabiliriz. Aynı yemek yaparken ortaya koyduğumuz gibi.”* gerekçesi ile bilimsel araştırma yapma ile ilgili oluşturduğu metaforu ifade etmiştir. Öğretmen adayları yapılan bilimsel araştırmalar neticesinde ortaya koyulan ürüne dikkat çekmektedir.

3.9. Yaygın etki

Bu kategoriyi 2 fen bilgisi öğretmen adayı tarafından oluşturulan 2 farklı metafor temsil etmektedir. Bu kategoride bilgisayar ve fen metaforları yer almaktadır. Bir öğretmen adayı *“Bilimsel araştırma yapmak fen gibidir. Çünkü günlük hayatımızın içinde her an yanımızda bir şey, istediğimiz yerde (doğada, kırdada, dağda, ormanda, ...) her zaman araştırma yapabilmektir.”* gerekçesi ile bilimsel araştırma yapma ile ilgili oluşturduğu metaforu ifade etmiştir. Öğretmen adayları bilimsel araştırma yapmanın yaşamın her alanında ve anındaki yaygın etkisine dikkat çekmektedir.

4. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma sonucunda 162 öğretmen adayının bilimsel araştırma yapmaya yönelik sonuca ulaşma şekli, fayda, kapsam, teşvik edici güç, amaç, bireysel donanım, bilimin doğası, ürün ve yaygın etki olmak üzere 9 farklı kategori altına yerleştirilen 123 farklı metafor oluşturduğu saptanmıştır. En çok metafor bulunan kategorinin ise sonuca ulaşma şekli olduğu görülmüştür.

Bazı fen bilgisi öğretmen adayları bilimsel araştırma yapmayı mevcut üzerine yeni bilgileri ilave ederek, sağlam bir temele dayalı birikimlerle, aşamalı bir süreci izleyerek, titiz, planlı programlı, kurallara uyararak, sabırla ve istekle, çok uğraşarak, emek vererek, ayrıntılı inceleyerek ya da parçaları birleştirerek sonuca ulaşmaya çalışılan bir uğraş olarak görmektedir. Benzer şekilde ilköğretim matematik öğretmenliği ikinci sınıf ile ortaöğretim matematik öğretmenliği dördüncü sınıf öğrencilerinin bilimsel araştırma yapmaya (Akgün, 2012), lisansüstü öğrencilerin ise nitel araştırma kavramına yönelik oluşturdukları metaforlar (Saban, 2007), Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Ana Bilim Dalı son sınıf öğrencilerinin bilimsel araştırma için yaptıkları tanımlar (Küçüköğlü, Taşgın ve Çelik, 2013), lisansüstü öğrencilerin nitel araştırma kavramına yönelik anlayışları da (Saban, 2007) bilimsel araştırmada sonuca ulaşma şekli ve sonuca ulaşma sürecinde gerçekleştirilen işlemler temelinde yapılmaktadır. Öyle ki, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Ana Bilim Dalı son sınıf öğrencileri bilimsel araştırmayı bilimsel yöntemler

kullanarak, deney ve gözlem yaparak, hipotezleri kontrollü bir şekilde inceleyerek, ölçekler kullanarak, sebep sonuç analizleri yaparak, nesnel, sayısal verilere dayanarak sonuca ulaşma süreci ve sistemli çalışmalar bütünü olarak tanımlamışlardır (Küçüköğlü, Taşgın ve Çelik, 2013). RPD öğretmen adayları bilimsel araştırmanın planlı sistemli çalışmayı gerektiren, aşamalı ve hazırlık isteyen bir süreç izlenerek gerçekleştirilen bir uğraş olduğunu belirtmişlerdir (Taşdemir ve Taşdemir, 2016). Lisansüstü öğrenciler nitel araştırmaya ilişkin anlayışlarını sosyal bir olguyu derinlemesine çalışma olarak ifade etmişlerdir (Saban, 2007).

Bazı öğretmen adayları merak, devam etme isteği, ihtiyaçlar, öğrenme isteği ya da zevk almanın bilimsel araştırmaya teşvik edici güçler olduğunu düşünmektedir. RPD öğretmen adayları da bilimsel araştırmanın merak ve keşif duygusunun sonucunda ortaya çıktığını ifade etmektedir (Taşdemir ve Taşdemir, 2016).

Bazı öğretmen adayları ise bilimsel araştırmanın bireysel veya evrensel boyutta faydaları olduğuna inanmaktadır. Sınıf öğretmenlerinin eğitim araştırmalarına ilişkin oluşturdukları metaforlar (Erdamar ve Akpunar, 2017) ile lisansüstü öğrencilerin nitel araştırma kavramına yönelik oluşturdukları metaforlarda da (Saban, 2007) araştırmalardan elde edilecek faydalar vurgulanmaktadır. RPD öğretmen adayları da bilimsel araştırmanın bir sonuç ortaya koymayı amaçlayan, çok değerli ve faydalı bir uğraş olduğuna inanmaktadır (Taşdemir ve Taşdemir, 2016). Alanyazından farklı olarak bu araştırmada bir öğretmen adayı bilimsel araştırma yapmanın amaca bağlı olarak faydalarının yanı sıra zararlarının da olabileceğini belirtmiştir. Öğretmen adayı bilimsel araştırma yaparak elde edilen sonuçların kötü amaçlı kullanımı neticesinde zararlı olabileceğine dikkat çekmiştir.

Bazı öğretmen adayları ise bilimsel araştırma yapmayı bilgiyi açığa çıkarmak, bilimin gelişmesi, sonuca ulaşmak, sorulara cevap bulmak, ihtiyaçları ortaya koymak, doğruyu bulmak, keşif ve bilgiyi işlemek amacı ile gerçekleştirilen bir işlem olarak algılamaktadır. Benzer şekilde ilköğretim matematik öğretmenliği ikinci sınıf ile ortaöğretim matematik öğretmenliği dördüncü sınıf öğrencilerinin (Akgün, 2012), Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Ana Bilim Dalı son sınıf öğrencilerinin (Küçüköğlü, Taşgın ve Çelik, 2013) bilimsel araştırma kavramı; fen bilgisi öğretmenlerinin eğitim araştırması (Çepni ve Küçük, 2003) ile ilgili olarak yaptıkları tanımlamalar ile lisansüstü öğrencilerin nitel araştırmaya ilişkin ifadeleri (Saban, 2007) araştırma yapmanın amaçlarını yansıtmaktadır. Öyle ki, ilköğretim matematik öğretmenliği ikinci sınıf ile ortaöğretim matematik öğretmenliği dördüncü sınıf öğrencileri bilimsel araştırmalarda problemlerin belirlendiğini ve çözüldüğünü, ilk defa yapılacak çalışmalara yer verildiğini, bilimin gelişmesine katkı sağlandığını ve hipotezlerin test edildiğini ifade etmişlerdir (Akgün, 2012). Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Ana Bilim Dalı son sınıf öğrencileri bilimsel araştırmaları bir durumun doğruluğunu ispatlamak, bilim insanı yetiştirmek ve insanları aydınlatmak, ilişkileri belirlemek ve bilgiye ulaşmak için yapılan araştırmalar olarak ifade etmişlerdir (Küçüköğlü, Taşgın ve Çelik, 2013). RPD öğretmen adayları bilimsel araştırmaların bilgi edinme ihtiyacının karşılanmasını hedeflediğini belirtmişlerdir (Taşdemir ve Taşdemir, 2016). Fen bilgisi öğretmenleri eğitim araştırmasını eğitim-öğretimdeki problemlere çözüm bulmak, eğitim-öğretim uygulamalarının niteliğini arttırmak, eğitimdeki sorunları bilimsel olarak incelemek için gerçekleştirilen araştırmalar olarak tanımlamışlardır (Çepni ve Küçük, 2003). Lisansüstü öğrenciler nitel araştırmaya ilişkin anlayışlarını bilgiyi resmetme, doğal ortamda ilk elden bakış açısı kazanma gayreti, kişisel algı ve bakış açısını ortaya çıkarma gayreti, verileri çözümleyerek bir sonuca ulaşma, sayısal verilerin ve kalıplaşmış prosedürlerin dışına çıkma ifadeleri ile ortaya koymuşlardır (Saban, 2007).

Bazı öğretmen adayları sonsuz veya derin bir kapsam ile yaygın etkiye sahip olan bu uğraş neticesinde ortaya bir ürün çıkacağını vurgulamıştır. Bazıları bilimsel araştırma yapabilmek için bireyin donanımlı olmasının gerekliliğine dikkat çekmiştir. Bazı öğretmen adayları ise bilimin değişebilir doğası ile bilimsel araştırma arasında ilişki kurmuştur. Değişimin bilimsel araştırmalarla sağlanabileceğini vurgulamıştır. Benzer şekilde sınıf öğretmenlerinin eğitim araştırmalarına ilişkin oluşturdukları metaforlardan eğitim araştırmalarının sürekli değişim ve gelişim içerisinde olduğunu düşündükleri anlaşılmaktadır (Erdamar ve Akpunar, 2017).

Araştırmada 160 fen bilgisi öğretmen adayının bilimsel araştırma yapmaya yönelik ifade ettikleri metaforların ve gerekçelerin bilimsel araştırma yapmanın doğasına uygun olduğu, 2 öğretmen adayının ise ifade ettikleri metafor ve gerekçelerin bilimsel araştırma yapmanın doğasına uygun olmadığı anlaşılmıştır. Öyle ki, bir öğretmen adayı bilginin en kolay, en derin ve en kısa zamanda bilimsel araştırma yapılarak elde edilebileceğini ifade etmiştir. Bilimsel araştırmalar neticesinde derinlemesine bilgi elde edilir; ancak bu durum en kısa zamanda ve en kolay

şekilde gerçekleşmez. Ciddi bir çalışma ve emek gerektirir. Bu öğretmen adayının bilimsel araştırma yaparak en kısa zamanda ve en kolay şekilde derinlemesine bilgi elde edilebileceğini düşünmesi dikkat çekicidir. Diğer öğretmen adayı ise bilimsel araştırma yapmanın zor olduğunu ifade ederek olumsuz bir algıya sahip olduğunu ortaya koymuştur. İki öğretmen adayının bilimsel araştırma yaparken eğlenileceğini düşünmelerinin aksine bir öğretmen adayı bilimsel araştırma yaparken zorlanılacağını düşünmektedir. Sınıf öğretmenleri de oluşturdukları olumsuz metaforlar ile eğitim araştırmalarını ulaşılması güç, gereksiz, anlamsız, karmaşık, bireyselleştirilmiş ve uygulamada yetersiz olarak gördüklerini ifade etmişlerdir (Erdamar ve Akpunar, 2017).

Araştırma sonucunda fen bilgisi öğretmen adaylarının bilimsel araştırma yapmaya yönelik algılarının genel olarak olumlu olduğu saptanmıştır. Benzer şekilde alanyazında da ilköğretim matematik öğretmenliği ikinci sınıf ile ortaöğretim matematik öğretmenliği dördüncü sınıf öğrencilerinin (Akgün, 2012), Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Ana Bilim Dalı son sınıf öğrencilerinin (Küçüköğlü, Taşgın ve Çelik, 2013), RPD öğretmen adaylarının (Taşdemir ve Taşdemir, 2016) bilimsel araştırmaya; fen bilgisi öğretmenlerinin (Çepni ve Küçük, 2003), sınıf öğretmenlerinin (Erdamar ve Akpunar, 2017) eğitim araştırmalarına; lisansüstü öğrencilerin nitel araştırmaya (Saban, 2007) yönelik algılarının olumlu olduğu ortaya koyulmuştur. Bu araştırma kapsamında elde edilen olumlu sonuç öğretmen adaylarının öğrencilerini bilimsel araştırma yapmaya yönlendirecekleri ve öğrencilerin bilimsel araştırma yapmaya yönelik algılarını olumlu ya da olumsuz yönde etkileyecekleri düşünüldüğünde son derece önemlidir. Öyle ki, bireyleri bilimsel araştırma yapma konusunda bilinçlendirme ve farkındalık kazandırmada eğitim ile bu eğitimi verecek olan geleceğin öğretmen adaylarının rolü büyüktür. Bu bağlamda öğretmen adaylarının bilimsel araştırma yapmaya yönelik algılarının olumlu olması önemlidir. Bu nedenle sadece bilimsel araştırma yöntemleri dersi ile yetinilmemesi, birinci sınıftan başlanarak öğretmen adaylarının bilimsel araştırma yapmaya yönlendirecek türden etkinliklere ve projelere dâhil edilmeleri; laboratuvar ağırlıklı gördükleri dersler dikkate alınarak deneysel etkinliklerin bilimsel bir araştırma niteliğinde tasarlanması gerektiği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akgün, L. (2012). "Bilimsel Araştırma Yöntemleri Dersine İlişkin Öğretmen Adaylarının Algı ve Beklentileri", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15/27, 21-30.
- Cerit, Y. (2008). "Öğretmen Kavramı ile İlgili Metaforlara İlişkin Öğrenci, Öğretmen ve Yöneticilerin Görüşleri", *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6/4, 693-712.
- Çepni, S. (2009). *Araştırma ve Proje Çalışmalarına Giriş*, Celepler Matbaacılık, Trabzon.
- Çepni, S. ve Küçük, M. (2003). "Eğitim Araştırmalarının Fen Bilgisi Öğretmenlerinin Uygulamaları Üzerindeki Etkilerinin Belirlenmesi: Bir Örnek Olay Çalışması", *Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 4/12, 75-84.
- Dönmez-Usta, N. ve Ültay, N. (2015). "Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının "Kimya" Metaforlarının Karşılaştırılması Üzerine Bir Çalışma", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/149865>.
- Erdamar, F. S. ve Akpunar, B. (2017). "Sınıf Öğretmenlerinin Eğitim Araştırmalarına Yönelik Algısı: Metaforik Bir Çalışma", *Elektronik Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6/11, 34-48.
- Girmen, P. (2007). *İlköğretim Öğrencilerinin Konuşma ve Yazma Sürecinde Metaforlardan Yararlanma Durumları*. (Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Gürbüzöğlü-Yalmanlı, S. ve Aydın, S. (2013). "Öğretmen Adaylarının Biyoloji Kavramına Yönelik Metaforik Algıları", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10/21, 208-223.
- Karasar, N. (2006). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, 16. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Küçüköğlü, A., Taşgın, A. ve Çelik, N. (2013). "Öğretmen Adaylarının Bilimsel Araştırma Sürecine İlişkin Görüşleri Üzerine Bir İnceleme (Eğitim Bilimleri Bölümü Örneği)", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 17/3, 11-24.
- Miles, M. B. & Huberman, A.M. (1994). *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook*, Second Edition, SAGE Publications, California.
- Saban, A. (2007). "Lisansüstü Öğrencilerin Nitel Araştırma Metodolojisine İlişkin Algıları", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 469-485.
- Saban, A. (2008). "Okula İlişkin Metaforlar", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 55, 459-496.
- Soysal, D. ve Afacan, Ö. (2012). "İlköğretim Öğrencilerinin "Fen ve Teknoloji Dersi" ve "Fen ve Teknoloji Öğretmeni" Kavramlarına Yönelik Metafor Durumları", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9/19, 287-306.
- Taşdemir, M. ve Taşdemir, F. (2016). "Öğretmen Adaylarının Bilimsel Araştırma Kavramına Yükledikleri Metaforlar", *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 17/1, 419-438.
- Ulukök, Ş., Bayram, K. ve Selvi, M. (2015). "Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Biyoloji Kavramına İlişkin Zihinsel İmgeleri (Metafor Analizi Örneği)", *International Online Journal of Educational Sciences*, 7/3, 244-259.
- Yapıcı, İ. Ü. (2015). "Lise Öğrencilerinin Biyoloji Kavramına İlişkin Metaforik Algıları", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14/55, 139-147.
- Yolcu, H. (2009). "Bilimsel Araştırmaya İlişkin Temel Kavramlar", *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, (Ed: A. Tanrıöğen), Anı Yayıncılık, Ankara, 3-28.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 8. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara.



Akköse, G. ve Ölmez, F. N., (2019). "Denizli İli Serinhisar İlçesi Yöresel Kadın Giyiminde Göynekler" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 35, Denizli, s.125-131.

DENİZLİ İLİ SERİNHİSAR İLÇESİ YÖRESEL KADIN GİYİMİNDE GÖYNEKLER

Gülfizar AKKÖSE* · Filiz Nurhan ÖLMEZ**

Özet

Yöresel giysiler, toplumların kültüründe yer alan, halkbilim ve etnografya çalışmalarına kaynak oluşturan maddi kültür varlıklarıdır. Hem yöresel hem de evrensel kimlik taşıyabilen giysiler; değer yargıları, tutum ve davranışlar gibi kişisel etkilerin yanı sıra ait olduğu toplumun coğrafi, ekonomik, dinsel, sosyal, politik yapısından etkilenip farklılık göstermektedir. Bunun sonucunda giysiler hammadde, iplik, kumaş, dikiş, teknoloji ve moda gibi etmenlerin beraberinde bulunduğu dönemi yansıtan biçimlere evrilirler. Bu bildiride, Denizli ilinin güneyinde yer alan Serinhisar ilçesinde, yöresel kadın giysilerinden göynekler, eskiden ve günümüzde kullanılan biçimleriyle ele alınmıştır. Yörede göynekler, şalvarla birlikte üçteğün altına giyilen uzun kollu, kısa kollu veya kolsuz dikilen, iç giyim olarak nitelenebilen giysilerdir. Özel günlerde giyilen bu göynekler; bürümcük göynek, basma göynek, şifon (nylon) göynek, şile bezi göynek, saten ve kutnu göynek olarak kumaş özelliklerine göre adlandırılmaktadır.

Bu çalışmanın amacı; kaybolmaya yüz tutmuş göynekerin sandıklardan, bohçalardan çıkarılarak tanıtılmasını sağlamak, yeni nesil için yöresel giysiler bağlamında farkındalık yaratmak ve modacılar, araştırmacılara rehber oluşturmaktır. Bu amaçla alandan çekilen fotoğraflar, bilgi formları, teknik çizimler, kaynak kişilerle yapılan görüşmelerden elde edilen veriler ve konu ile ilgili literatürler kullanılarak göynekerin renk, kumaş, boyut, model, dikim, süsleme gibi özellikleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Denizli, Serinhisar, yöresel giyim, kadın giyimi, göynek.*

TRADITIONAL WOMAN CLOTHING GOYNEKS IN DISTRICT SERINHISAR OF DENİZLİ PROVINCE

Abstract

Local outfits are the material culture asset forming a basis for the ethnology and ethnography studies which take part in the societies' culture. The clothes, which are able to carry both regional and universal identity are in variety indicate that they are affected by its society's geographical, economical, religious, social, political structure beside the individual effects such as moralities, manners and behaviours. As a result of this, clothes are evolved in a position that reflects the term involving the same period's elements such as staple, thread, sewing, technology and fashion of its own period. In this handout, Göyneks, the traditional women outfits of Serinhisar Town, the South of Denizli, have been handled with their former and modern usage. In the region, the Göyneks are the clothing that can be described as underwear which are sewn long sleeved, short sleeved or sleeveless and worn under three skirts together with salwar. These Göyneks worn on the special occasions are given name with respect to their fabric features as crape göynek, printed fabric göynek, chiffon göynek, gauze göynek and satin göynek.

The aim of this study is to provide the introduction of the passed into oblivion göyneks from chests and parcels and to raise awareness for the new generation in the context of local clothing and to guide fashion designers and the researchers. By using the photos taken from the region for this purpose, the information forms, technical drawings, the data obtained from the source people and the books and articles related to the subject, the colour, fabric, size, pattern, sewing and ornamentation of the Göyneks have been examined.

Key Words: *Denizli, Serinhisar, Local Clothing, Woman Clothing, Göynek.*

*Sanatta Yeterlik Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Sanat ve Tasarım ASD, ISPARTA.
e-posta: gulfizarakkose@gmail.com (orcid.org/0000-0002-1869-2741)

**Prof. Dr., Ahi Evran Üniversitesi, Neşet Ertaş Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü, KIRŞEHİR.
e-posta: filiz.olmez@ahievran.edu.tr (orcid.org/0000-0002-2764-4514)

1. GİRİŞ

Ülkemizin yer aldığı coğrafyada Orta Asya ve Anadolu uygarlıkları, birbirlerinden etkilenerek zengin bir kültür ve sanat ortamı oluşturmuşlardır. Türk halk kültürü de yüzyıllar boyunca konup göçülen tüm bu coğrafyanın izlerini taşır. Bu izler Halk kültürümüzün maddi kültür unsurlarından olan yöresel giysi kültürümüze yansımıştır. Geleneksel kültürümüzün bir parçası olan yöresel giyim, günümüz modası dışında kalan, geçmişten bugüne toplumların kültürünü yansıtan giyim tarzıdır (Çulcuoğlu, 2007: 91). Yöresel giysiler içinde göynekler de önemli bir yere sahiptir.

Göynek; gömlek manasındadır. Gömlek adı "gönlek" ten gelmektedir ve "gön" deri, ten demektir. Çıplak tene giyilen giyim elemanıdır (Koçu, 1969: 125). Yakasız uzun kollu, bir tür içe giyilen çamaşır olarak da tanımlanmıştır. Gerek erkek gerek kadın için yapılmış ipekli, pamuklu, keten yanı sıra karışık iplikle dokunmuş türleri vardır (Barışta, 1999: 211).

Göynekler Anadolu'nun hemen hemen birçok yöresinde rastlanıldığı gibi Denizli ilinde de rastlanılmaktadır. Kadınlar özel günlerde Buldan ilçesinde Buldan bezi göynek, Kale ve Tavas'ta bürümcük göynek, Çal ve Çivril'de keten göynek giyerken, araştırma kapsamına alınan Serinhisar'da da bürümcük, saten, şifon, basma ve şile bezi göynekler giymektedir.

Serinhisar, Denizli İlinin güney yönünde Akdeniz Bölgesine yakındır. Antalya Körfezi'nin kuzeyinde bir yay biçiminde uzanan batı Toros dağlarının uzantıları arasında yer alır. Kuzeyinde Denizli, güney yönünde Acıpayam, batıda Tavas, doğuda Acıpayam'a bağlı Yeşilyuva Kasabasıyla çevrilmiştir (Anonim, 2009: 10).

Günümüzde yöresel giysiler, ekonomik ve toplumsal değişikliklerle kentsel bölgelerden başlayarak, kırsal bölgelere doğru günlük kullanımlarını yitirmektedir (Çulcuoğlu, 2007: 91). Serinhisar ilçesinde de yöresel kadın göyneklerinde bu değişim gözlenmektedir. Yöre halkı yöresel giyimlerinin bir kültür unsuru olduğu bilincini taşımamaktadır. Var olan bu değerleri satmaya çalışmakta ya da özelliklerini bozarak, değişik alanlarda bilinçsizce kullanmaktadır. Bu çalışmada, Denizli Serinhisar ilçesinde kadınlar tarafından eskiden ve günümüzde kullanılan yöresel kadın göyneklerinin kumaş, boyut, süsleme, malzeme, renk, teknik ve kullanım alanları incelenerek bunları tanıtmak, geleceğe taşımak, korunmasını ve yaşatılmasını sağlamak amaçlanmıştır.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Bu çalışmanın materyalini; Serinhisar'daki kadınlar tarafından geçmişte ve günümüzde kullanılan göynekler, çekilen fotoğraflar, yöre halkıyla görüşmelerden elde edilen veriler, teknik çizimler ve konuyla ilgili literatürler oluşturmaktadır. Çalışmada alan araştırması yöntemlerinden yararlanılarak, yöre halkıyla karşılıklı görüşülüp bulgulara ulaşılmıştır. Göyneklerin renk, desen, kumaş, model, süsleme ve kullanım özellikleri incelenerek, çizimleri 1/10, 1/15 ölçekte çizilmiştir.

3. BULGULAR

Yörede göynekler kumaş özelliğine göre; bürümcük, şifon (nylon), saten, şile bezi ve basma olarak adlandırılmıştır. Şekil 1 'de görüldüğü gibi göynekler özel eteğin altına şalvarla birlikte giyilmektedir. Üç eteğin yaka ve etek kenarlarından görülmektedir.



Şekil 1: Üç Etek İçine Giyilen Göynek Görünümü

Göynekler kırmızı, mavi, krem, sarı gibi çeşitli renlerde olup, yuvarlak yakalı, uzun kollu, kısa kollu veya kolsuz giysilerdir. Bazı göyneklerin kol, yaka ve etek uçlarına pul, boncuk, metal tel gibi malzemelerle süslemeler yapılmıştır (Şekil 2).



Şekil 2: Göynekler ve Süsleme Detay Görünümleri

Göyneklerin dikilmesi yörede *keten kesme* âdetiyle yapılmaktadır. *Keten kesme*, çarşı ve pazarlardan düğünlük kumaş, iplik gibi malzemelerin alınması ve evde kesilip dikilmeye başlanması işlemine denilmektedir (Kaptan, 2003: 140). Bu adet Serinhisar'a bağlı Ayaz ve Yüreğil köylerinde *pusat* olarak da adlandırılmaktadır. Pusat ya da keten kesme âdeti, düğün öncesi oğlan evinin kadınları ile dikimi yapacak kadın terzi, kız evine gelerek gelinlik kızın beden ölçülerine göre göynekle birlikte üç etek parçalarını keser. Serinhisar'da bu adet günümüzde hala devam ederken çevre köylerinde artık yapılmamakta olup, bugün yöresel giysileri diktirmek isteyenler Serinhisar'da yaptırmaktadır. Eskiden gelinlik kızların çeyizinde 2 ya da 20 adet göynek bulunurken, bugün ise 1 yâda 2 adettir (Pakize Koyun, sözlü görüşme, 27 Mart 2010). Yöredeki bu göynek çeşitleri ise;

3.1 Bürümcük Göynek

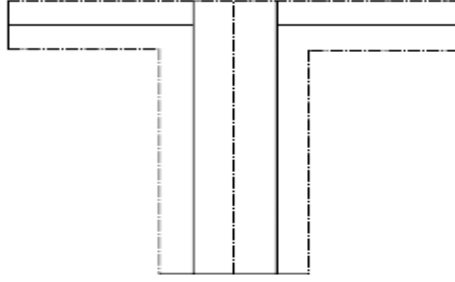
Bürümcük göynekler; yörede bürümcük kumaştan yapılmıştır. Bürümcük, ham ipeğe çok az keten ya da pamuk ipliği katılarak dokunan, geniş bir kullanım alanı olan bir kumaştır (Tez, 2009: 13). Türkler arasında özel rağbet görmüştür. Düğünlerde gelin ve damatların gömlekleri bürümcükten yapılır, yaka ve kolları genellikle gelinlik kız tarafından iğne oyasıyla işlenir. El tezgâhlarında dokunduğu için bürümcük dar enli olur ve çoğunlukla bir gömleklilik top halinde dokunur. İpekle karışık dokunan bürümcük çeşidine "helali" denir ve daha çok erkek çamaşırları için kullanılır. Bürümcük çok dayanıklı ve kendine mahsus dokuma çeşididir. Bursa, Konya, Denizli, Şam ve İstanbul başlıca bürümcük dokuma merkezleridir (Günay, 1986: 8).

Serinhisar ilçesinde 1930-1950 yılları arasında dört ayaklı, elle dokunan tezgâhlar vardır. Pamuk ipliğinden kalın bez dokumalar ve yünden ceketlik, göynek gibi dokumalar yapılarak giyilmiştir (Anonim, 2009: 25). Dokuma tezgâhlarda pamuk ipliğinden hazırlanan bürümcük kumaşlar, düz krem renkte veya kırmızı çubuklu olarak dokunmuştur. Eskiden gelinlik kızların ve damatların özel günlerde kullanması için dokunmuş değerli bir kumaştır. Günümüzde ise dokuma örneklerine rastlanılmamaktadır (Fatma Kurban, sözlü görüşme, 27 Mart 2010).

Bürümcük kumaştan yapılan göyneklerin boyu belden uzun ve T kol şeklinde hazırlanmıştır. Göyneğin önden ve arakadan görünümü aynıdır. Yakası açılmadan dikilir ve giyileceği zaman açılır. Şekil 3'deki gibi bazı göyneklerin kol veya etek ucu iğne oyasıyla süslenmiştir. Araştırma kapsamına alınan yerlerde eskiden kullanılırken, bugün kullanılmayıp sandıklarda saklanmaktadır.



Şekil 3: Bürümcük Göynek ve Detay Görünümü



Şekil 4: Bürümcük Göynek Teknik Çizimi

3.2 Şifon (Naylon) Göynek

Serinhisar’da şifon kumaştan dikilen göynekler yörede “naylon göynek” olarak da adlandırılmıştır. 50-60 yıl öncesi üç etek ve şalvarla birlikte dikilmiştir. Boyu kalça hizasına kadar olup, bol kesimli ve yan tarafları yırtmaçsızdır. Yakası yuvarlak, yırtmaçlı ve yaka kenarı nervürlüdür. Göynekler giyileceği zaman yakalarına çıtçıt dikilir. Kollar truvakar kol ve beden kumaşından farklı olup, kumaş tasarrufu yapılarak farklı şifon kumaşlardan veya amerikan bezinden dikilmiştir. Gönyeklere hiçbir süsleme yapılmamış olup, göynek parçaları düz makine dikişle birleştirilmiştir. Alanda elde edilen bilgiye göre, eskiden bazı kadınların şifon (naylon) gönyeğin nasıl yıkanacağını bilmediğinden çok sıcak suda yıkayarak gönyekleri büzüştürdükleri öğrenilmiştir (Mürüvvet Dağlı, sözlü görüşme, 27 Mart 2010).



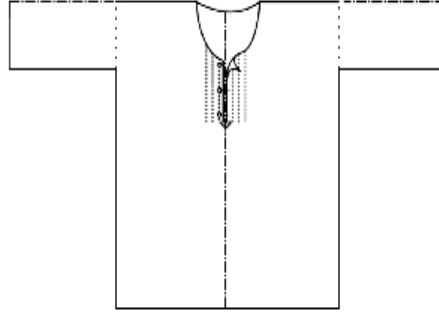
Şekil 5: Şifon (Naylon) Göynek Görünümü

3.3 Basma Göynek

Üç eteğin altına giyilmektedir. Kırmızı, mavi, yeşil v.b. renklere desenli veya desensiz basma kumaşlardan dikilmiştir. Basma; düz beyaz dokuma üzerine çeşitli renkte motiflerin baskı yoluyla yerleştirilmesiyle elde edilir. Basmanın Fransızca karşılığı “emprime” sözcüğüdür (Tez, 2009: 13). Basma gönyeklerin modeli şifon (naylon) gönyeğe aynı olup, kol ve beden kumaşları farklı renkte, desenli ya da desensiz kumaşlardandır. Bazı gönyeklerin arka beden yaka kısmından amerikan bezi görülmektedir (Şekil 6). Göynek parçaları düz makine dikişle dikilmiştir. Serinhisar’da 1930–1960 yılları arası giyilen basma gönyekler günümüzde kullanılmamakta olup, sandıklarda saklanmaktadır.



Şekil 6: Basma Göynek Görünümleri



Şekil 7: Basma Göynek Teknik Çizimi

3.4 Şile Bezi Göynek

Serinhisar ilçesinde üç eteğin altına giyilen göynek çeşitlerinden bir diğeri de şile bezi göynektir. Şile bezi; tezgâhlarda 20 numara pamuk ipliğinden dokunan, tamamen Şile'ye özgü bir bezdir. İlk Şile'de dokunması ona bu adın verilmesini sağlamıştır. %100 pamuk olmasından dolayı terletmeyen, alerjik özelliği olmayan sağlıklı bir üründür.

Şile bezinin rahat, hafif, sağlıklı doğal bir kumaş olma özelliğinden dolayı yörede evlenecek genç kızlar için şile bezinden göynek diktirilir, kızlar zevklerine göre göyneğin yaka ve etek uçlarını süsler. Şekil 8'deki gibi etek, yaka çevresi ve yaka yırtmacı kenarı naylon iplikleriyle tığ oyası ve kumaş üzerinde bitkisel bezemeler oluşturularak süslenmiştir. Boyu kalça hizasında, sıfır yakalı ve yaka yırtmacıdır. Yaka yırtmacı çitçitla kapatılmış olup, yaka kenarları nervürlüdür. Kolları uzun ve bol kesimli bir giysidir. Beden, yaka kenarı ve kol parçaları düz makine dikişle birleştirilmiştir. Diğer göyneklerde görüldüğü gibi beden ve kolları farklı renkte olup, günlük veya özel günlerde giyilmektedir.



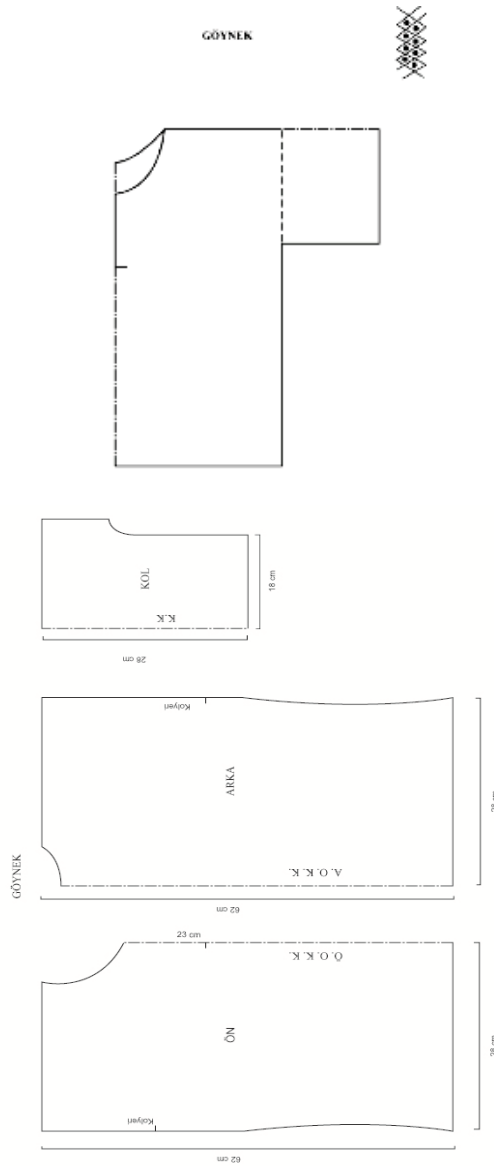
Şekil 8: Şile Bezi Göynek ve Detay Görünümü

3.5 Saten Göynek

Üç eteği tamamlayan saten göynekler bol kesimli, boyu kalça hizasına kadar olup uzun kollu, kısa kollu veya kolsuz çeşitleri vardır. Beden kırmızı, gök, turuncu, yeşil gibi çeşitli renk saten kumaşlardan, kollar amerikan bezinden, basma kumaştan veya kolsuzdur. Göynekler düz makine dikişle dikilmektedir. Sıfır ya da kare yakalıdır, bazı göyneklerin yaka kenarı nervürlüdür. İsteğe bağlı olarak yakası, etek ucu ve kolları pul, boncuk veya tel kırma tekniğiyle süslenmektedir (Şekil 9). Günümüzde daha çok bu saten göyneklerin dikimi yapılmakta olup, bazı göyneklerin kutnu kumaştan dikildiği de görülmektedir.



Şekil 9: Saten Göynek Görünümleri



Şekil 11:Saten Göynek Kalıp Çizimi

SONUÇ

Türk giyim tarihinde 19. yy'dan itibaren Avrupa giyiminin etkileri görülmeye başlamıştır. Ondandır kendine özgü tarzı ile her yörede farklı bir giyim olduğu dikkate çekmektedir. Günümüzde köylerde yaşatılan, birçoğu müzelerde görülebilen yöresel giysiler Türk kültürünün maddi miraslarıdır (Kartal ve Ölmez, 2014: 22).

Yapılan araştırmada; Denizli ili Serinhisar ilçesine ait kadın göynekleri incelenerek kayıt altına alınmıştır. İncelemeye alınan göynekler; sarı, kırmızı, mavi, krem gibi çeşitli renkte olup, düz, çizgili veya kendinden desenli saten, pamuklu, şifon ve basma kumaşlardan dikilmektedir.

Göyneklerin modeli genellikle bol kesimli, boyu uzun yâda kalça hizasına kadardır. Bürümcük göyneklerin yaka kısmı sonradan kesilerek açılırken, şifon, basma ve s

Saten göyneklerin yakası kare veya yuvarlaktır. Bazı göyneklerin yaka kenarları nervürlü olup, yaka yırtmacı çıtçıtla kapatılmıştır. Kollar uzun, kısa veya kolsuz olarak amerikan bezinden, kendi kumaşından veya farklı

kumaşlardan dikilmiştir. Ayrıca kalıp özellikleri birbirine benzerken, bürümcük göyneklerin kalıbı farklıdır. Dikiş özelliklerine bakıldığında; makine dikişi, elde makine dikişi, oyulgama, sürfile ve baskı dikişi kullanılmıştır. Süslemeleri ise; genellikle yaka kenarına, etek ve kol uçlarına yapılmıştır. İsteğe bağlı olarak pul, boncuk, metal tel veya renkli iplikler kullanılarak tel kırması, tığ oyası, boncuk oyası veya iğne oyasıyla süslenmiştir.

Serinhisar’da göynekler eskiden olduğu gibi günümüzde de gelinler, genç kızlar ve orta yaş üstü kadınlar tarafından özel günlerde giyilmektedir. Kumaşı eskiden elde dokunarak hazırlanan bürümcük göyneklerin yerine, zamanla hazır satın alınarak dikilen göynekler yer almaktadır. Günümüzde saten göyneklerin kullanımı daha yaygın olurken, bazıları günümüzde kullanılmamakta veya sandıklarda saklanmaktadır. Ayrıca çeyizlerindeki göynek sayıları zamanla azalmış olup, bunu genç kızların yâda kadınların göynekleri iyi koruyamamasından, sürekli değişen zevkler veya gençlerin günümüzdeki moda bakış açısı etkilemektedir. Bunun önlenmesi ve göyneklerin gelecek nesillere aktarılabilmesi için gençlerin ve yöredeki kadınların bilinçlendirilmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak, kaybolmakta olan yöresel kadın göyneklerinin tespit edilmesi, arşivlenmesi, gelecek kuşaklara aktarılması ve bilinmeyen yönlerinin tanıtılması gerekmektedir. Bir halk kültürü ögesi olan yöresel giysilerin korunması konusunda gerek halk gerekse yerel yönetimler bazında farkındalık yaratmaya yönelik çalışmalar yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Anonim, (2009). Serinhisar, [Broşür]. Serinhisar Belediyesi
- Barışta, H. Ö. (1999). *Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Türk İşlemeleri*, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara.
- Çulcuoğlu, S. (2007). *Divriği Yöresinin Kıyafetleri Takı ve Aksesuarları*, Sivas Valiliği Tarih Ve Kültür Araştırmaları Merkezi Yayınları, Sivas.
- Günay, U. (1986). *Tarihi Türk Kadın Kıyafetleri*, Ortadoğu Video İşletmeleri A. Ş. İstanbul.
- Kaptan, Ş. T. (2003). *Denizli'nin Halk Kültürü Ürünleri*, Bilal Ofset Matbaacılık, Denizli.
- Kartal, Z., Ölmez, F.N. (2014). *Yalvaç Yöresel Giysileri*, Yalvaç Belediyesi Kültür Yayınları, Yalvaç.
- Koçu, R. E. (1969). *Türk Giyim Kuşam Ve Süslenme Sözlüğü*, Sümerbank Kültür Yayınları, Ankara.
- Tez, Z. (2009). *Tekstil ve Giyim Kuşamın Kültürel Tarihi*, Doruk Yayınları, İstanbul.

Kaynak Kişiler

- Dağlı, M. Sözlü Görüşme, Serinhisar.
- Kurban, F. Sözlü Görüşme, Serinhisar.
- Koyun, P. Sözlü Görüşme, Serinhisar.



Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:13.09.2018 ✓Accepted/Kabul:31.12.2018

DOI: 10.30794/pausbed.459667

Araştırma Makalesi/ Research Article

Gülşen, H. , (2019). "Türk Edebiyatında Pozitivizm ve H. Taine Tesiri Üzerine Bir İnceleme", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 35, Denizli, s.133-141.

TÜRK EDEBİYATINDA POZİTİVİZM VE H. TAINE TESİRİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Hacer GÜLŞEN*

Özet

Türk toplumunun batıya yönelmesi uzun tarihsel bir süreci içine alır. Yenilikler önce askeri alanda meydana gelir. Sonra da sosyo - kültürel alanlarda görülmeye başlar. Yeni düşünce akımları edebiyatımıza girer. Aynı zamanda ilk filozoflarımız olan edebiyatçılarımız tarafından bu düşünce akımları geliştirilir. Edebiyatçılarımız bizim ilk filozoflarımız, sosyolog ve psikologlarımız hüviyetindedirler. Tanzimat olarak adlandırdığımız Edebiyat-ı Cedide döneminde başlayan batılılaşma cereyanı ise daha sonraki dönemlerde de artarak devam eder. Türk edebiyatı, Tanzimat döneminin özellikle ilk yıllarından itibaren pozitivist düşüncenin yanında yer alacaktır. Mustafa Reşit Paşa'nın Auguste Comte'a cevabını bir mektup şeklinde değil özellikle eğitim alanında ve diğer kurum ve kuruluşlarda gerçekleştirilen yeniliklerde aramak gereklidir. 19. Yüzyılın özellikle ikinci yarısından sonra hakikati ilmin verilerinde arayan bir nesil vardır. Bu nesil, ruhu ilimle beslenen yeni bir nesildir. Auguste Comte'un ortaya koyduğu pozitivist edebi açıdan en önemli temsilcisi Hippolyte Taine'dir. Türk edebiyatında özellikle 19. Yüzyılın ikinci yarısından 20. Yüzyılın başlarına kadar Taine'in nazariyesi ve edebiyat anlayışı etkilidir. Bu etkinin 20. Yüzyılın ikinci yarısında da azalarak devam ettiğini söylemek mümkündür. Bu makalede topluma dönük eleştiri metodundan yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Türk Edebiyatı, Türk Toplumunu, Pozitivizm, H. Taine, A. Comte, Tesir.*

A STUDY ON POSITIVISM IN TURKISH LITERATURE AND THE H. TANE INFLUENCE

Abstract

The orientation of the Turkish society to the west is a long historical process. Innovations begin first in the military field. Then they start to appear in socio- cultural areas. New currents of thought flow into our literature. These currents are developed by our literati who assume the role of our first philosophers, sociologists and psychologists. The westernization trend we call the New Literature in the Ottoman Reformation period continues to develop in later years. Turkish literature will find its place next to positivist thinkers especially as of the first years of the Ottoman Reformation period. The significance of Mustafa Reshit Pasha's answer to Auguste Comte should be sought not in the contents of his letter but especially in the field of education and in innovations achieved in other institutions and organizations. After the second half of the 19th century we see a generation that seeks the truth in the data of science. This generation is a new generation whose spirit is nourished by science. The most important representative Auguste Comte introduced from the literary point of view of positivism is Hippolyte Taine. Taine's theoretical and literary understanding is influential in Turkish literature especially from the second half of the 19th century to the beginning of the 20th century. It can also be said this effect continued diminishingly in the second half of the 20th century. In this article, community oriented methodology is used.

Keywords: *Turkish Literature, Turkish society, Positivism, H. Taine, A. Comte, Influence.*

*Doç. Dr., İstanbul Kültür Üniversitesi, , Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İSTANBUL.
e-posta: h.gulsen@iku.edu.tr. (orcid.org/ 0000- 0003-2470-5227)

Giriş

Bu makalede, Türk edebiyatında bir düşünce akımı olarak pozitivizm ve onun edebiyat alanındaki en önemli temsilcisi olan H. Taine üzerinde durulmaktadır. Bilindiği üzere düşüncenin tarihi olan felsefe tarihi, insanlık kadar eskidir. Bilgelik sevgisi de demek olan felsefe, insanın kendisini ve içinde yaşadığı evreni tanıma isteğiyle doğmuştur. Kim olduğumuzu, nereden gelip nereye gittiğimizi düşünmek, kendimizi tanıma yolunda attığımız en büyük adımdır. Düşüncenin yolunu aydınlatan felsefe, her millet için önemli bir ilim dalı olmuştur.

Tanzimat öncesinde medrese eğitimi içerisinde yer alan felsefe ilmi, batıda olduğu gibi ayrı bir ilim dalı olarak karşımıza çıkmaz. O da diğer ilim dalları gibi eğitimi yapılan bir ilim hüviyetinde karşımıza çıkar. Bu alanda verilen eğitim daha çok İbni Sinâ, Farabi, İbni Rüşd ve Birunî gibi değerli ilim adamları ve düşünürler üzerinedir. Bununla birlikte münevverlerin batıdaki felsefi hareketlerden ve filozoflardan etkilenmiş olmaları da muhtemeldir: “Bu aydınların, Bacon, Descartes, Spinoza gibi On altıncı ve On yedinci yüzyıl filozoflarından tamamen habersiz olduklarını söylemek için yeterli bir dayanağımız olmasa bile, en azından bu düşünürlerden yapılmış alıntılara pek sık rastlanmadığı söylenebilir.” (Direk 2013: 69-80)

Bazı şeylerin değişmesi için 19.Yüzyılı beklemek gereklidir. 19. Yüzyılda Osmanlı devleti pek çok sahada bir büyük değişime tanık olur. Bu değişim şüphesiz ki önce insandan başlayıp, topluma doğru yayılır. Aydınlarımızın değişiminde batının özellikle Fransız dilinin ve edebiyatının tesiri büyük olur. Nitekim Cevdet Perin’in şu sözleriyle açıkça belirttiği gibi: “Tanzimat’ın ilanını takip eden yıllarda, Osmanlı devletinin Fransa ile olan münasebetleri daha şuurlu bir mahiyet aldı. Bunun neticesi olarak da memleketimizdeki Fransız tesiri artık sistemli bir şekilde her tarafa nüfuz etmeğe başladı.” (Perin 1946: 44,45)

1.Türk Edebiyatında Pozitivizm

Pozitivizm pek çok ülkede fikrî sahada, siyaset ve edebiyat gibi alanlarda geniş bir tesir uyandırmıştır: “Aynı etki 1875’ten 1905’e kadar Osmanlı aydınları arasında da görülmüş ve pozitivizmin etkisi altında adı konulmamış bir toplum mühendisliği düşüncesi geçerli olmaya başlamıştır.” (Karaca 2008: 4) Görülüyor ki, Fransız pozitivizmini Alman idealizmine tercih eden Osmanlı münevveri, iki ülke arasındaki yakın ilişkiler sebebiyle olduğu kadar, yapmak istedikleri değişimi Fransız pozitivizmiyle gerçekleştireceklerine inanıyordu. Böylece bir çöküşü, bir buhranı da yok etmiş olacaktı. Hastalığın çaresi, reçetede yazılı olan pozitivizmdi: “Pozitivist ve materyalist görüşleri savunan Osmanlı aydınının çöküş aşamasındaki devleti kurtarmak için üzerinde birleştikleri en önemli nokta, değişimin akıl ve bilime dayalı olarak gerçekleştirilmesiydi.” (Işın 1985: 352 - 362)

Pozitivizm, ülkemize felsefî bir yolla giriş yapmaz. Zirâ henüz felsefe ayrı bir ilim dalı, müesseseleşmiş ayrı bir alan değildir. Ancak pek çok kanal bu girişe hizmet eder:

Pozitivizmin memleketimize girişi doğrudan doğruya felsefi bir kanal ile olmayıp, edebiyat akımları, o dönemdeki okullarımıza konan müspet ilim dersleri, doğrudan Fransızca tedrisat yapan okullar, Avrupa’ya gönderilen bazı talebeler, eğitim müesseselerimize gelen yabancı uzmanlar, bazı dernekler, vs. ile olmuştur, denilebilir (Korlaelçi 2014: 143).

Auguste Comte, 19. Yüzyılda devletlerin karşı karşıya olduğu buhrandan kurtulma yollarını pozitivizmin ilkelerinde arar. Comte, bilimsellikten hareket ederek bir yenilik yapmak ister. Onun bu amaçla Mustafa Reşit Paşa’ya yolladığı mektup çok önemlidir. Bu mektupta pozitivizmi bir din olarak da gördüğünü anladığımız A. Comte’un çağrısı önemlidir. Mustafa Reşit Paşa’nın bu çağrıya cevabı eğitim alanında meydana getirilen kurum ve kuruluşların sayısını arttırmak şeklinde olmuştur. Sosyal faydayı amaçlayan, saraya doğru değil, halka doğru giden bir yolu tercih eden Tanzimat’ın birinci nesli de eğitime önem verir. Sosyal faydayı amaçlayarak batılı yeni türlerle halka doğru gitmeyi uygun görürler. Şinasi, Namık Kemal ve Ziya Paşa’nın eserleriyle ve fikirleriyle dikkat çeken bu dönem, batıda 17. Yüzyılda görülen Aydınlanma Dönemine benzer bir aydınlanmayı bizim toplumumuzda geç de olsa gerçekleştirir. A. Cevdet Paşa, Münif Paşa, A. Mithat Efendi, Muallim Naci gibi önemli birçok ismi bu vesileyle zikretmek yerinde olacaktır. Bizde hayaliyun - hakikiyun yani realizm - romantizm tartışmaları Beşir Fuat’ın 1885’te yayımladığı “Victor Hugo” adlı monografisiyle başlar:

Beşir Fuat'ın pozitivistin kurucusu Auguste Comte ve onun takipçileri Littré, Claude Bernard, Spencer, Stuart Mill ve Lewes'in hemen bütün eserlerini okumuş olduğu anlaşılıyor. Yazılarında bahsettiği pozitivism ise kısaca şu bahisleri ihtiva etmektedir: Hakikat, madde üzerinde yapılacak tecrübelerin sonucunda bulunur. Tecrübe insan zihni ile eşya arasındaki birtakım bağlantıların ortaya konulmasından ibarettir. Buna göre müşahede ve tecrübe edilemeyen şey, hayalden başka bir şey değildir. Metafizik ise insanlığın, ilmin gerçeklerini bilmedikleri devirlere ait bir vehim ve hayalden ibarettir (Okay 2010: 37).

Beşir Fuat'ın yaşadığı döneme ve daha sonra gelecek nesillere etkisi hakikati arama yolundaki bilimsel düşünce yöntemidir. Bunun edebiyata uyarlanması noktasında çekilen sıkıntılar olumsuz da olsa bir hamle niteliği taşıyacak ve bir değişime neden olacaktır:

Beşir Fuat'ın yapmış olduğu tenkitler, o devrin büyük şahsiyetleri olan Ahmet Mithat Efendi'ye, Muallim Naci'ye, hatta bizzat üstat Ekrem'e yol ve istikamet değiştirir. Mithat Efendi başarılı bir eser olmasa da günlük hayatı aksettiren Müshadat adlı romanını realist bir görüşle kaleme alır. Bir hakikat havarisi kesilen Naci, Therese Raquin'i tercüme kalker, üstat Ekrem romantik ve hayalperest bir gencin alaylı bir tenkidi olan meşhur Araba Sevdası adlı romanını yazar. Fakat bizde asıl realist akımı Nabizâde Nazım, Hüseyin Rahmi ve Halit Ziya temsil ederler. Beşir Fuat'ın tenkitleri onlara yol açar (Kaplan 1998: 75).

Özellikle Nabizâde Nâzım'ın ilmin verileriyle hareket etme gayreti bazı makalelerinde açıkça görülmektedir. Ona göre, aşk ve sevdâ dahi elektirikiyetin bir tecellisidir: "Fikr-i acizânemce aşk ve sevdâ dahi elektirikiyetin bir tecellisinden ibârettir" şeklindeki ifadesi, aşk ve sevdâ gibi tamamen insanın duygularıyla ilgili mevzuları ilmin verileriyle izah etme gayretini gösterir. Nabizâde Nâzım, sözlerine yine aynı düşünce doğrultusunda devam eder: "Âlemlerin eserden tahaddüsünü cihanda hüküm süren ahenk ve irtibât yani câzibe, harâret, ziyâ, kuvvet, hareket, ve'l-hâsıl ta'bir-i umûmî ile hayatın devam ve istimrârını mûcib ve kâfil olan kuvvet varsa elektirikiyetten ibarettir" (Nazım 1887: 8-10).

Türkiye'de pozitivist faaliyetler çevirilerle Yeni Osmanlılar Cemiyeti, İttihat ve Terakki Derneği gibi derneklerle devam eder. Meşveret Gazetesi, Servet-i Fünûn (1891-1942), Ulûm-i İctimaiye ve İktisadiye (1908-1910) ve İctimaiyat (1917) gibi mecmualar vasıtasıyla giderek gelişme gösterir:

II. Meşrutiyet (1908) ilan edildikten sonra çok sayıda dergi ve gazete çıkarılmış, düşünce faaliyetlerine hız verilmiştir. Ulûm-ı İktisâdiye ve İctimâiye dergisi felsefi denecek bir hareketin başlangıcı olur: "Bu dönemde Rıza Tevfik (1868- 1949), Cavit ve Ahmet Şuayb (1876-1910) tarafından Ulûm-i İctimâiye ve İktisadiye dergisi kurulmuştur. Bu dergi, ciddi ve devamlı olarak Spencer (1820-1903) Schaeffl ve R. Worms'un biyolojik sosyoloji fikirlerini savunmuştur. Bu yıllarda, Spencer'in evrimciliğinin (evolutionisme) Türk düşünce hayatına derin etkileri olmuştur. Rıza Tevfik, agnosticisme üzerine, Cavit hür değişim iktisadına, Ahmet Şuayb da, H. Taine ve E. Renan'dan mülhem sanat felsefesine dair yazılar yazmıştır" (Ülken 1963: 28).

Özellikle 19. Yüzyılın ikinci yarısında Beşir Fuat'ın önderliğinde başlayan pozitivistin sözcüsü konumunda olan ve genç yaşta ölen Baha Tevfik'i, Bekir Fahri gibi isimleri 20. Yüzyıla ışık tutan pozitivist ve natüralist münekkitler arasında saymak yerinde olur.

2. Türk Edebiyatında Hippolyte Taine Tesiri

Hippolyte Taine'le ilgili ilk çalışmaları Servet-i Fünun dergisini çıkaran Ahmet İhsan yapar. Ahmet İhsan, Hippolyte Taine'in yaşamını Paul Bourget'ten 1893 yılında çevirir. İlk kez Hippolyte Taine ile karşılaşmamız bu vesileyle olur. Ahmet İhsan'ın dergisi olan Servet-i Fünûn mecmuasında 1896 yılında toplanan Servet-i Fünûncuların tenkit anlayışı daha çok Hippolyte Taine'in "ırk, muhit ve an" anlayışına dayanacaktır: 1896 yılında ilmin zenginliğine inanan bu gençler, 1901 yılına kadar sürecek bir beraberliğe imza atarlar. Rezaizâde'nin önderliğinde Ahmet İhsan'ın dergisi olan Servet-i Fünûn dergisi etrafında bir araya gelirler. Bir beyannameleri yoktur ancak yapacak çok işleri vardır. Bu dönemde batıyı asıl kaynaklarından takip etmekte zorlanmayan gençler, pozitif ilimlerden yararlanmak konusunda da gayretlidirler. Servet-i Fünûn topluluğunun önde gelen isimleri olan Hüseyin Cahit, Cenap Şahabettin, Halit Ziya, Mehmet Rauf ve Tevfik Fikret gibi isimler batılı akımları, düşünce

adamlarını ve yazarları yakından takip ederler. Bu neslin tenkit anlayışında Fransız tenkit anlayışının ve özellikle Hippolyte Taine'in etkisi büyüktür:

Servet-i Fünuncular kendi çağdaşları olan tenkitçilerden en çok Hippolyte Taine'le ilgilenmişlerdir. Ahmet Şuayb Taine'in hayatını ve felsefesini ele almış, Mehmet Rauf Taine'in tenkidi düşüncelerini tanıtmış, Hüseyin Cahid, Taine'in "Sanat Felsefesi" adlı eserinden tercüme yapmıştır. Taine'le ilgili yazısında Taine'in metodunu takip eden Ahmet Şuayb, bu incelemeyi şu başlıklar altında toplar: 1) Taine'in hayat ve şahsiyeti (1828-1893), 2) Taine münekkid 3) Taine müverrih 4) Taine filozof. (Ercilasun 1981: 122)

Ahmet Şuayb, bu neslin tenkit alanındaki en önemli temsilcisidir. Aynı zamanda pozitivizmi derli toplu anlatan ilk yazarımız da odur. Ahmet Şuayb'ın "Hayat ve Kitaplar" adlı eseri önce Servet-i Fünûn dergisinde tefrika olarak yayımlanır sonra da basılır. İlk baskısı 1317 tarihli. Edebiyat-ı Cedide Kütüphanesi kitabı bastırır. İkinci baskısı 1329 tarihli. Matbaa-i Hukûkiye tarafından bastırılan kitapta Hippolyte Taine, Gabriel Monod, Ernest Lavisse ve Büyük Frederic, Gustave Flaubert, Niebühr, Ranke ve Mommsen gibi isimler yer almaktadır:

Bu hafta tedkîk-i hüviyetine başlayacağımız Taine, on dokuzuncu asrın en büyük mütefekkirlerinden, en vâsi' dimağlarından birisidir. Bu gibi e'âzımı lâyıkıyla anlatmak, iktidarımın fevkinde olduğunu i'tirâfla berâber, bu kadar yokluk içinde o yolda karalanacak satırlar ne kadar nâkıs olsa, yine bir vücûd-ı zî- hayât görüneceğinden buna teşebbüsten kendimi alamadım (Şuayb 1329: 6).

"Taine'deki dehâyı âilesinde, işte bu asıl kanda aramalıdır; bu bâbda müvellidini, Fransa'ya birçok efâzıl yetiştiren toprağı da ihmâl etmemelidir" (Şuayb 1329: 8). Görüldüğü gibi Ahmet Şuayb, H. Taine'in kendi metodunu kullanarak kendi hayat hikayesini okurlarına sunar:

Taine'in fikr-i esâsiyyesi nedir? O diyor ki: Edebiyât, cem'iyetin ifâde-i ahvâl ve keyfiyyâtıdır, binâenaleyh bir cem'iyeti anlamak için en iyi vâsita edebiyâtını tettebbu' etmektir. Meselâ bir büyük muharriri ele aldığımız zaman görürüz ki, o binlerce esbâb-ı muhtelifenin neticesidir. Bu esbâb-ı mütenevvî'a tahlîl ve ta'yîn edilince anlaşılır ki, o evvela ırkının, sonra içinde yaşadığı âlemin ve nihayet zamânın bir mahsulüdür. İmdi ırk, muhit, an... İşte üç şey ki tenkîd-i edebiyede her şeyden evvel onlarla iştigâl edilmelidir. Eğer onlar güzelce anlaşılmazsa, muharriri de anlayamayız. Bu, Auguste Comte tarafından mevzû'-ı usulün bir nevi' tatbîkidir ki, en umûmî şeylerden en basite, en hususiden en müşevveşe gitmekten ibârettir. Bu usûl pek ziyâde fâide-bahş olmakla berâber, birçok cihetlerden bi- hakkın şâyân-ı i'tirâzdır (Şuayb 1329: 8).

Ahmet Şuayb, Taine'in usulünü faydalı olmakla birlikte birçok bakımlardan da itiraz edilebilecek olduğunu söyler ve Taine'in usulünü tenkit eder. Bilge Ercilasun'a göre A. Şuayb, yüksek zümre edebiyatını müdafaa etmekte ve Taine'e bu bakımdan itiraz etmektedir. İkinci itirazı veraset meselesinedir. Saf ırk olmadığı ve ırkın değişmesinde zamanın da rolü olduğunu söyler. Muhite ve zamana itiraz eder. Edebiyatı içinde doğduğu cemiyete bağlı saymanın doğru olmadığını savunur. Başlangıçta muhitin tesiri olabilir ama sonrasında bu tesir ortadan kalkar. Bilge Ercilasun'a göre "Taine üzerindeki tenkidlerinden anlaşıldığına göre Ahmet Şuayb, sanatkârı cemiyetin tesirinden uzak kaldığı nispette büyük saymaktadır. A. Şuayb toprağın tesirini de zayıf ve müphem bir tesir olarak yorumlar. Aynı şehirde yazı yazan iki yazarın farklılığını örnek olarak verir: "Bu esbâb-ı selâsenin hiçbirisi eserden cem'iyete su'ûd için istihdâm edilmeyip ancak bazı muharrirlerin menba'-ı melekâtını ta'yîn için kemâl-i ihtiyâtla kullanılabilir." Bu üç sebepten hiçbirisi eserden cemiyete geçmek için kullanılamaz ancak bazı yazarların melekelerinin kaynaklarını belirlemek için ihtiyatla kullanılabilir. A. Şuayb, her insanın örneğin ihtiras, gurur gibi galip bir melekesi olduğunu diğerlerini kendine çekerek insanı bir yöne doğru yönlendirdiğini belirtir. Taine düşünce yapısında aslında tecride (abstraction) a meyillidir. Bir insanda birden fazla bir şey görmek istemez: "Onun nazarında adam, yalnız bir vâsita-i vukuf ve temyize mâliktir: Tahassüs = Sensation, dimâğın yalnız bir amelîyesi vardır: Tecrîd = Abstraction. Ve böyle her adamda bir melekedeki fazla bir şey görmek istememesi, temâyül-i fikriyyesine itâ'atten başka bir şey değildir" (Şuayb 1329:68, 70; Ercilasun 1981: 129,132).

Mehmet Rauf, Servet-i Fünûn dergisinde "Tekâmül-i Tenkid" başlığıyla tenkit yazıları kaleme alır. Bu seri makalelerde tenkit türü üzerinde durur. Tenkidin tıpkı edebiyat gibi şahsî ve hususi bir özelliği olduğunu vurgular.

Mehmet Rauf, Ahmet Şuayb'ın "Hayat ve Kitaplar" adlı eseri hakkındaki düşüncelerini açıklarken H. Taine hakkındaki düşüncelerini de verir:

Şuayb'ın bu eseriyle Fransız edebiyatının en büyük iki muharririni ve bunlar vesilesiyle hemen hemen bütün esas ruhu tanımış oluruz; Taine'i okuyup öğrenmekle ağâh olduğumuz gibi Flaubert'le de romancılığın ne olduğunu anlıyoruz... Şuayb'ın bu eseriyle beraber felsefesine dair evvelden görülen malûmatı burada tekrar okuyup artık Türkçede Taine'i mükemmelen tanımak kabildir, Taine'in tenkit ve kuvvet peyda etmek mümkün olduğu gibi evvelden pek az bahsedilmiş veyahut hemen hemen hiç bahsedilmemiş olan müverrihliğini de burada mükemmelen görmek lâzımdır... Bugün vakıa Taine'in tenkidi biraz eskimiş, fikirleri biraz kuvvetini kaybetmiş gibi ise de kemâl-i cesaretle iddia olunabilir ki Taine olmasaydı Fransız edebiyatı bugün böyle olmazdı, zira bütün bugünkü meşhur Fransız muharrirleri hep onun tilmizidir. O kadar gayretli nâşiri olduğu 'déterminisme' bugün onun zamanındaki gibi kuvvetle hükümrân değilse de bu felsefe 'Positivisme'nin hududu tevsî' edilmiş bir sureti olduğundan onun meslek-i felsefesini anlamak felsefe-i asrı anlamak demektir. Tarihine gelince bugün bile Fransız edebiyatında onun tarihi kadar mükemmel bir tarih pek az vardır: Tarihi o ihya ve tecdîd etmiştir. O halde Taine'i okumakla geçen asrın, tarih, felsefe, tenkit hakkındaki hülâsa-yı terakkıyâtını anlamak mümkün oluyor (Rauf 1317:199).

Mehmet Rauf, H. Nazım'a iyi bir münekkit olabilmesi için H. Taine'i okumasını tavsiye eder. Ona göre, Taine'in izlediği metodu öğrendikten sonra iyi bir münekkit olmak kaçınılmazdır. İyi bir münekkit hocalık taslamaz. Varolanı inceler ve izah eder:

...Eğer okuduklarına emin olmasam ve kendimde o kadar cesaret bulsam, sade Felsefe-i San'at'ı değil, Taine'nin bütün eserlerini okumalarını tavsiye etmek isterdim. Vakıa bu az bir şey değildir ama Taine'nin üslubunun ne cazib, ifadesinin ne tatlı olduğunu H. Nazım Bey Efendi elbette bilirler, kendileri için bundan tatlı mucib-i istifade bir şey olamaz, o zaman bu münekkidin Shakespeare, Balzac, Byron, Charles Dickens gibi muharrirleri nasıl düsturlarla tetkik ettiğini, tenkidin nasıl ve ne olduğunu misalleriyle görerek nazariyâtını daha iyi anlamış olurlar, bundan ne kadar istifade edeceklerini anlamak ise pek kolaydır. Bir kere tenkidin ne olduğunu öğrenecek olurlarsa bütün meziyât-ı saireleri ile zamanımızın en büyük münekkidi olmaları muhakkaktır Taine'den bahsediyordum, birkaç gündür Shakespeare'e ait tetkikatını tekrar okuyorum, hiçbir yerinde izahtan başka bir şeye rast gelmediğime dikkat ediyorum, münekkidin neresini takdir, neresini takbih ettiği fark olunmuyor, bahusus, hiç evvelden bir düstur kurup 'bakalım müellif bu kaidenin nerelerine riayet etmiş?' gibi çocukluğu yok. Münekkid bir hoca gibi değil, bir müşerrih gibi davranıyor ve teşrihin vazifesi mevcudu tahkik ve izah eylemektir. Sade burada değil, düşünüyorum, Taine'nin hiçbir yerde böyle düsturlara tatbiken tedkiki yoktur, hatta Balzac da bile (Rauf 1317: 171).

"Taine'in tenkid, tarih ve felsefesini ayrı ayrı inceleyen A. Şuayb'a mukabil Mehmet Rauf, Taine'in düşünce sistemini kısaca ve bir bütün olarak ele alır.

Hüseyin Cahit ise Taine'i tanıtan önemli bir başka yazar olarak dikkat çeker. Ona göre, Saint-Beuve'den sonra Hippolyte Taine ile tenkit, müsbet ilimlere yaklaşır. H. Taine inceleyeceği esere değil coğrafyaya önem vermiştir. Eser onun için delildir. Sanat eserini meydana getiren bir sebep vardır ve eser topluma dâhildir. Sanat eserini anlamak için toplumu araştırmak gerekir. Taine'in bakış açısında maddî âlemlerle, manevi âlem arasında fark yoktur. Manevi âlemin izah edilmesi daha zordur:

Mahsûlât-ı fikr-i beşer dahi mahsûlât-ı tabiiye gibi ancak muhitleriyle izah olunabilir. Demesinin sebebi de, bu maddi, manevi âlem arasında fark gözetmemesinden ileri geliyor. H. Taine'e göre sanat eseri içinde yetiştigi hey'et-i içtimaiyenin zaruri bir mahsulü olunca bize gerek san'atkar ve okuyucuları hakkında, gerek o zamanda nasıl düşündüklerini, nasıl hissettiklerini, nasıl hissettiklerinden haber vermek lâzım gelir. Münekkit de işte bu noktaları tayine çalışır. (Cahit 1315)

Estetik ilmi üzerinde duran H. Cahit, bu ilmi, güzelliğin ilmi olarak tanımlar. Estetik ilminin en önemli temsilcisi hatta kurucusu olarak da H. Taine'i işaret eder:

...Hülâsa: estetik ilm-i hüsdür... Birinci aklî ve mantıkî ki hemen güzel fikrinin ne olduğunu tayinden başlayarak buna göre birtakım kavâid istintâc eder... İkinci usûl tecrübî ve tarihidir ki bedâyi âsâr-ı sanaiyeyi tetkik ile bundan tenkit ve zevk hakkında kavâid istihrâc etmeğe çalışılır. İşte bu usûlün en birincisi mürevviclerinden biri ve âdeta müessisi Fransız meşâhîr-i hükemâsından müteveffâ Hippolyte Taine'dir (Cahit 1314).

Hüseyin Cahit, H. Taine ve nazariyesinden bahsettiği seri makalesinde onun hakkında şunları yazar:

Mahsulât-ı Fikriye- i Beşeriyeyi, meselâ bir şiiri, bir romanı bir heykeli, bir eser-i mimariyi mahsulât-ı tabiiye meselâ bir ağaç, bir ot gibi telakki ve mütâlâa ederek ağacın, otun zuhura gelişini izah için buldukları arz ve iklim nasıl tetkik ve mütâlâa olunuyorsa mahsulât-ı fikriye-i beşeriyeyi anlamak için de bunların yetiştiği zaman ve mekânı nazar-ı teemmüle almak yani, şu iki nevi mahsulât arasında bir fark görmemek fikri ancak ondokuzuncu asr-ı marifette terakkiyat-ı ulum ve fûnun ile müyesser olmuş, neşv ü nemâ bulmuştur. Bu fikrin en büyük hadimi Hippolyte Taine'dir. Geçen haftaki makalemizde bu istidadın esas mesleğinden bahsolunurken 'mahsulât-ı fikriye-i beşer dahi mahsulât-ı tabiiye gibi ancak muhitleriyle izah olunabilir' denilmişti. Bahsin ehemmiyet-i azimesi derkar olduğundan iyice anlaşılacak için şu nokta üzerinde azıcık ısrar etmek isterim: Eskiden âsâr-ı beşeriyeyi ve bilhassa âsâr-ı san'atı hiçbir zevk ve mecburiyet neticesi olmaksızın tesadüfi olarak vücut bulur zannederlerdi... Bir eser-i san'atın nasıl vücuda geldiğini tetkik ediyor ve bunu izah için âsâr-ı san'atı nebatata teşbih ile bir toprakta bir nebatın yahut aynı neviden nebatâtın, meselâ portakal ağacının ne gibi şerait tahtında tevessü ve intişar edebileceğini şu vechile arıyor: eser-i san'at, derununda yetiştiği hey'et-i ictimaiyenin bir mesul-i zarurisi olunca bize gerek san'atkâr ve karînleri hakkında, gerek o hey'et-i ictimaiye hakkında rehber olmak, o zamanda nasıl düşündüklerinden, nasıl hissettiklerinden haber vermek lâzım gelir. Münekkid de işte bu noktaları, tayine izaha çalışır. Yoksa öyle yanlış diye telakki ettiği bir kelime, bir mütabakat hatasını ortaya sürmekten başka bir şey bilmeyerek malumatfuruşâne zarafetler, ketm olunamayan garazlar altında saklı tarizleriyle bu gibi hakayıktan gafil olduğunu erbab-ı basirete ilân edip durmaz. Tenkidin bu kadar mühim, bu kadar âli bir vazifesi varken o garazkârâne, o bî-vukûfane meşgalelerde ısrar etmek sanırım ki iftihara değer bir şey değildir... Ah bunu bir şey zannedenler anlayabilseler (Cahit 1314).

H. Cahit, Taine'in ülkemizde tanınması konusunda pek çok çalışma yapmıştır. O bu çalışmalarını şu sözlerle açıkça ifade etmektedir: "Taine'in eserlerini iki üç sene evvel ibtida ben tercümeğe başladım, felsefesini tamime çalıştım. Hatta H. Nazım Bey'in Taine'den daha dün iktibas ettiği satırlar vaktiyle Hikmet-i Bedayi makalelerinde aynen tercüme edilmiştir (Cahit 1316).

Hüseyin Cahit'in Taine hakkında sarf ettiği şu sözleri onun Taine'e olan sevgisini ve onu tanıtmaya gayretlerini açıkça ortaya koymaktadır:

Zamanımızın hangi bir mesele-i felsefiyesi karıştırılsa mutlaka buna dair bir fikrine tesadüf edilmesi hemen muhakkak olan H. Taine meşhur Lafontaine'in tetkik-i ruh ve asarına hasreylediği bir cild eserine ahval-i iklimiyenin ehemmiyetini iddia ile başlıyor. Biraz uzun sürecekse de Taine'in o sahifelerini nakletmekten kendimi men' edemiyorum" (Cahit 1316).

Halit Ziya da, ilk telif Batı Edebiyatı tarihi diyebileceğimiz "Garptan Şarka Seyyâle-i Edebiyye Fransız Edebiyatının Nümüne ve Tarihi" (1303) adlı eserinde Fransız Edebiyat tarihini 17. Yüzyıla kadar ele alırken H. Taine'in yönteminden yararlanır.

Köprülüzade Mehmet Fuat, Servet-i Fünûn Mecmuasında 1911 yılında yayımlanan "Edebiyat-ı Milliye" başlıklı makalesinde, milletlerin gelişimini tekâmüle ve çevreye bağlar. 1917 yılında Yeni Mecmua'da yayımlanan "Millî Edebiyat" adlı makalesinde ise bambaşka bir Köprülü görülmektedir. Artık Milli edebiyat görüşüne mensup olan Köprülü, Taine'in ırk, muhit ve an nazariyesine de karşı değildir.

A.Canip de "Garp Mektebinin Amilleri" (1911) adlı yazısında ve Milli Lisan ve Milli Edebiyat (1911) adlı makalesinde H. Taine'in teorisinin yetersizliğinden bahseder. Ona göre: H. Taine'in teorisi artık çürümüştür. Ali Canip, bir edebiyatın meydana gelişini açıklamak için bu teorinin yetmediğini, olayların sebeplerinin bu kadar basit olmadığını ve her olayın da aynı şartlarla açıklanamayacağını belirtir (Canip 1327: 34, 35; Ercilasun 1995:123).

Türk edebiyatında eserleriyle olduğu kadar edebiyat hakkındaki düşünceleri ve tenkitleriyle de dikkat çeken bir isim olan Şahabettin Süleyman, Hippolyte Taine'den etkilenecek ırk, çevre ve an nazariyesi dâhilinde değerlendirmeler yapar. "Tenkidat-ı Edebiye" başlığı altında iki edebiyatçımızı Namık Kemal ve A. Hamit'i tenkit eder. Bu anlamda Tanzimat'ın ilk neslinden seçtiği Namık Kemal iflah olmaz bir romantiktir. İkinci neslinden seçtiği Abdülhak Hamit de Şahabettin Süleyman'a göre biraz simbolist özellikler gösterse de yine bir romantiktir. (Süleyman 1329) Reşat Nuri de, "Zamanın Ruhu ve Tiyatro – 1" adlı yazısında H. Taine'in görüşünü eksik bulunduğunu söyler:

Tecrübî ilm-i ruha istinad eden yeni bediiyatçıların Taine nazariyesinde gördükleri en büyük kusur fazla âfâkî (objektif) kalmış, sanat eserlerinin doğması şerâitini zaman, ırk, muhit gibi hâricî müessirlerde arayarak şahsına lâzım geldiği kadar ehemmiyet vermemiş olmasıdır. Hakikaten "Taine determinizmi ifrata vardırılmış, sanat eserlerini sükut ve inbisat kanunlarına benzeyen kaidelerle izah etmek istemiştir. Sanat eserlerinin doğuşunda şahsa kâfi bir rol verilmemesini tez nazariyesinde bir eksiklik şeklinde görenler ırk unsuruna verdiği ehemmiyeti de lüzumsuz bir fazlalık addediyorlar (Nuri 1334).

Dikkat çekici bir nokta da ülkemizde 1912 yılında çeşitli mekteplerde H. Taine'in nazariyesinin ders olarak da okutulmasıdır. Nitekim Mekteb-i Sultanînin 6. Sınıfında haftada 3 saat olmak üzere "Avâmil-i selâse" (İrk + Çevre + An) nazariyesi bir ders olarak öğrencilere okutulmuştur.

Sonuç

Türk edebiyatında, 19. Yüzyıl pek çok değişimi müjdeleyen bir yüzyıldır. İnsanın değişimi, olaylar karşısındaki tutumu, meydana gelen bilimsel çalışmalarla desteklenmekte ve yeni bir insan tipini ortaya çıkarmaktadır. Tanzimat (ya da döneminde adlandırıldığı şekliyle Edebiyat - ı Cedide) dönemi, bütün yeniliklerin değişen insanın etrafında şekillendiği bir dönemdir.

Tanpınar, 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihinde bu dönemi: "Türk insanında başlayan bir buhranın yeni ufuklar ve değerler etrafında şekillenen bir iç düzenin tarihi" olarak tanımlar. Batıda da Auguste Comte, benzer bir buhrandan bahseder. 19. Yüzyılda devletlerin karşı karşıya olduğu buhrandan kurtulma yollarını pozitivizmin ilkelerinde arayan Comte, bilimselliği ön plana çıkararak bir yenilik yapmak ister. Onun bu amaçla Mustafa Reşit Paşa'ya yolladığı mektup çok önemlidir. Zamanla akıl ve bilime verilen önem giderek artar. Kurulan kurum ve cemiyetler, tercüme faaliyetleri, dergiler ve gazeteler de bu gelişimi hızlandırır. Bu manada pek çok işi edebiyatçılarımız yüklenir. Onlar bizim ilk öğretmenlerimiz deyim yerindeyse 'hâce-i evvel'imiz, ilk filozoflarımız, ilk sosyologlarımızdır. Bu çok yönlü çalışma içinde siyaset ve hukuk da yer almaktadır.

Klasik akımı tam olarak yaşayamayan edebiyatçılarımız, romantik akımı tam zamanında yakalar ve uzun yıllar bırakmak istemez. Realizmi anlayabilmek içinse 19. Yüzyılın ikinci yarısına erişmek gerekecektir. Beşir Fuat'ın Victor Hugo üzerine yazdığı monografisi bu açıdan çok önemlidir. Hayaliyûn olarak adlandırılan romantizm, artık yerini hakikiyûn olarak adlandırılan realizme, hem hakikiyûn ve hem de tabiiyûn olarak adlandırılan natüralizm'e ve hatta onun öncü sanatkârlarına bırakacaktır. 19. Yüzyılın belki de en önemli isimleri edebiyatta realizmi, natüralizmi, tenkitte sosyal tenkit anlayışını bu yolla yerleştireceklerdir.

Servet-i Fünûn nesli ise hayal-hakikat tezatını hem hayatlarında, hem de eserlerinde yaşayacak, realist ve natüralist sanatkârları asıllarından takip edeceklerdir. Teori üzerinde yoğunlaşan bu nesil içinde Ahmet Şuayb, "Hayat ve Kitaplar" adlı eseriyle ilgi çekecektir. Ahmet Şuayb, ilk defa Hippolyte Taine'e bir bölüm ayıracak onun nazariyesinden bahsedecektir. Peki bu nazariyenin özellikleri nedir? H. Taine, meşhur nazariyesinde ırk (race) kökenle, milliyetle ilgili bir duruma işaret eder. Bu nazariyeye göre örneğin bir Türk'ün bir Fransız'dan farklı özellikler taşıması kaçınılmazdır. Bu özellikler iklime yani coğrafyaya bağlıdır. H. Taine, yazarın yetiştiği kültürel zeminin, ilişki kurduğu çevrenin de öneminden bahseder. An (moment) ise sanatkârın içinde yaşadığı döneme işaret eder. Bu üç temel unsur, sanatkârın psikolojisini meydana getirir. Yazarın psikolojisi sanat eserinin oluşmasını sağlayacaktır. Böylece yazarı tanıdığımızda yapıtı da tanımış ve anlamış oluruz. Hüseyin Cahit, Taine'in bu nazariyesini ve anlayışını benimseyerek köşe yazıları yazar. Ahmet Şuayb, Taine'i incelerken onu hem tanıtmış, hem de tenkid etmiş, Mehmet Rauf, Taine'in düşünce sistemini bütün olarak ele almıştır.

Şahabettin Süleyman, Tenkidât-ı Edebiye-1: Namık Kemal - Kara Bela Münasebetiyle ve Tenkidât-ı Edebiye-2: Abdülhak Hamit Hayatı ve Sanatkâr (1329 /1913) adlı çalışmalarında Taine metodunu kullanarak değerlendirmeler yapacaktır. Şahabettin Süleyman, romantik sanatkârlardan Namık Kemal'i sanatındaki olumsuzluklarla, Hamit'i ise bir romantik olmasına rağmen eserindeki dehâyla açıklamaktadır. En çok sevdiği ve örnek aldığı isim hiç şüphesiz Hamit'tir.

Ülkemizde 1912 yılında çeşitli okullarda H. Taine'in nazariyesi ders olarak da okutulmuştur. 19. Yüzyılın özellikle ikinci yarısından 20. Yüzyılın başlarına kadar edebiyat dünyamızda H. Taine'in nazariyesi ve edebiyat anlayışı etkili olmuştur. Hatta bu tesirin, 20. Yüzyılın ikinci yarısında da azalarak devam ettiğini söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

- Ahmet Şuayp. (1329). “Taine ve Asârı Kable’ş- Şürû”, *Hayat ve Kitaplar*, Matbaa-i Hukûkiye.
- Ali Canip. (1327 / 1911). “Garp Mektebinin Amilleri”, *Genç Kalemler*, C.2, S.2.
- Ali Canip. (1327 /1911). “Milli Lisan ve Milli Edebiyat”, *Genç Kalemler*, C.2, S.3.
- Direk, Z. (2013). “Türkiye’de Felsefenin Kuruluşu”, *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Ercilasun, B. (1981). *Servet-i Fünûn’da Edebî Tenkit*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Ercilasun, B. (1995). *İkinci Meşrutiyet Devrinde Tenkit*, 1. Türkçü Tenkit, Ankara.
- Hüseyin Cahit. (1315). *Sabah*, 10 Mayıs.
- Hüseyin Cahit. (1314). “Hikmet-i Bedayie Dâir – 2 - Hikmet-i Bedayi - Hüsn”, *Servet-i Fünûn*, n.371.
- Hüseyin Cahit. (1314). “Hikmet- i Bedayie Dâir -3- Hikmet- i Bedayi - Hüsn”, *Servet-i Fünûn*, n.372.
- Hüseyin Cahit. (1316). “Hayat- ı Matbuat – I”, *Sabah*.
- Hüseyin Cahit. (1314). “Hikmet- i Bedayie Dâir - Hüsn”, *Servet-i Fünûn*.
- Hüseyin Cahit.(1316). “Musahabe - i Edebiye- Edebiyat ve Ahval-i İklimiye”, *Servet-i Fünûn*, n.519.
- Işın, E. (1985). “Osmanlı Modernleşmesi ve Pozitivizm”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, C.2, s.352-362.
- İstanbul Mekteb-i Sultanîsi Ders Programı*, (1328 / 1912) Matbaa-yı Âmire, İstanbul.
- Kaplan, M. (1998). “Beşir Fuad’a Dair”, *Edebiyatımızın İçinden*, İstanbul.
- Karaca, N. (2008). *Pozitivizmin Erken Cumhuriyet Dönemine Etkisi*, Ankara.
- Korlaelçi, M. (2014). *Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi*, Ankara.
- Köprülüzade Mehmet Fuat. (1327/1911). “Edebiyat-ı Milliye”, *Servet-i Fünûn*, C.41, S.1041.
- Köprülüzade Mehmet Fuat. (1924). “Millî Edebiyat”, *Bugünkü Edebiyat*, İstanbul: İkbâl Kütüphanesi.
- Mehmet Rauf. (1317). “Şu Tenkit Meselesine Dair”, *Servet-i Fünûn Mecmuası*, C.21, S.531.
- Mehmet Rauf. (1317). “Hayat ve Kitaplar”, *Servet-i Fünûn*, C.21, n.533.
- Mehmet Rauf. (1314). “Tekâmül – Tenkid”, *Servet-i Fünûn*, 9 Temmuz.
- Nabizâde Nazım. (1303/1887). “Elektirikiyetin Sevdaya Tatbiki”, *Manzara*, n. 1.
- Okay, O. (2010). “Pozitivizm ve Materyalizm”, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Perin, C. (1946). *Tanzimat Edebiyatı’nda Fransız Tesiri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Reşat Nuri. (1334 /1918). “Zamanın Ruhu ve Tiyatro- 1”, *Zaman Gazetesi*, S.221, 16 Teşrin-i sâni.
- Şahabettin Süleyman. (1329 -1913). *Tenkidât-ı Edebiye-1: Namık Kemal - Kara Bela Münasebetiyle*, Cihan Matbaası, İstanbul.
- Şahabettin Süleyman.(1329- 1913). *Tenkidât-ı Edebiye-2: Abdülhak Hamit Hayatı ve Sanatkâr*, Cihan Matbaası, İstanbul.
- Ülken, Hilmi Ziya. (1963). “Türkiye’nin Modernleşmesi ve Bu Hareketin Öncüleri Olan Türk Düşünürleri”, *AÜİFD*, S.27-30, C. XI, Ankara.



Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:24.07.2018 ✓Accepted/Kabul:03.12.2018

DOI: 10.30794/pausbed.447166

Araştırma Makalesi/ Research Article

Sevim, K. ve Artan T. , (2019). "Üniversite Öğrencilerinde Benlik Saygısı ve Damgalama Eğilimi Arasındaki İlişki" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 35, Denizli, s. 143-156.

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE BENLİK SAYGISI VE DAMGALAMA EĞİLİMİ ARASINDAKİ İLİŞKİ*

Kaan SEVİM**, Taner ARTAN***

Özet

Damgalayan ve damgalanan arasında geçen iletişimin etiolojisini ve toplum içerisinde yarattığı kültürel ve sosyal çıktıları araştırmak ve açıklamak birçok sosyal bilimin konusu olmuştur. Damgala(n)manın hem sonuçlarından hem de nedenlerinden biri olan benlik saygısının incelenmesi damga fenomeninin incelenmesi noktasında önemli bir yere sahip olmuştur. Bu çalışma sosyal hizmet bölümünde okuyan lisans öğrencilerinin benlik saygıları ile damgalama eğilimleri arasındaki ilişkiyi tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bir vakıf ve bir devlet üniversitesinde toplamda 299 öğrenci ile gerçekleştirilen bu çalışma, nicel araştırma deseninin nedensel karşılaştırma türünden ilişkisel tarama modeli kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Vakıf üniversitesi öğrencilerinin devlet üniversitesi öğrencilere göre daha fazla bir damgalama eğilimi olduğu bulunmuştur. Benzer şekilde, erkek öğrenciler ile kadın öğrenciler arasında benlik saygısında genel literatürde olduğu gibi anlamlı bir ilişkiye rastlanmamıştır ancak damgalama eğiliminde erkeklerin kadınlara göre daha fazla damgaladığı tespit edilmiştir. Damgalama eğilimi ile benlik saygısı arasındaki ilişki Pearson Momenteler Çarpımı Korelasyon Katsayısı kullanılarak incelenmiş ve yapılan analizlere göre, iki değişken arasında küçük pozitif ve istatistiksel olarak anlamsız bir ilişki olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *Damga, Damgala(n)ma, Etiketleme, Benlik Saygısı.*

THE RELATIONSHIP BETWEEN SELF-ESTEEM AND STIGMA TENDENCIES IN UNIVERSITY STUDENTS

Abstract

Investigating and explaining the etiology of the relationship between those who stigmatize and those who are stigmatized as well as the cultural and social output created within the society has been the subject of many social sciences. Examination of self-esteem has a sound role in the studies of stigma phenomenon since it is considered both as a cause and result of stigmatization. The purpose of this study is to determine the relationship between self esteem and stigmatization tendencies of undergraduate students enrolled in social work departments. This study, conducted with a total of 299 students in a foundation and a state university, was carried out using the relational screening model of the causal comparison type of the quantitative research design. According to the results of the research that students enrolled in foundation universities have more tendency to stigmatize. There was no significant association between male students and female students as in the general literature on self-esteem. However, results show that men tend to stigmatize more than women. The relationship between stigma tendency and self esteem was examined using the Pearson Product-Moment Correlation Coefficient and it was seen that there was a small positive and statistically insignificant relationship between the two variables.

Key Words: *Stigma, Stigmatization, Labeling, Deviant, Self-Esteem.*

*Bu çalışma yazarın yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

**Arş. Gör., İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, İSTANBUL.
e-posta: kaan.sevim@izu.edu.tr (orcid.org/0000-0002-5697-2074)

***Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, İSTANBUL.
e-posta: taner.artan@istanbul.edu.tr (orcid.org/0000-0002-8716-2090).

1. GİRİŞ

Damga, toplum içerisinde bir bireyin fiziksel, finansal, entelektüel, cinsel ya da başka bir olguyu toplumun genelinden daha eşit olmayan bir farklılıkla deneyimlemesi sonucu ortaya çıkan ve bireyi toplum yapısından koparan bir olgudur (Burke, 2007: 11). Literatürde en sık geçen tanımıyla damga; itibarsızlaştırıcı etkisi çok fazla olan bir niteliktir. Bu nitelik kişinin tam bir insandan eksik olacak şekilde lekelenmiş ve yok sayılmış anlamlarını taşımaktadır. Buradan hareketle damgalanan kişiler örselenmiş bir kimliğe sahip olmaktadır (Goffman, 1963: 3). Toplum tarafından bazı faktörlerden dolayı reddedilen, dışlanan, değersizleştirilen kişilerin sosyal olarak damgalandığını söyleyebiliriz. Damgalama ile ilgili olarak, insanların genellikle farklılıkları damgalayacağına dair bir öngörüsü vardır. Ancak damga olayının gerçekleşebilmesi için bu farklılığın negatif ve dışlayıcı bir niteliğinin de olması gerekmektedir. Arboleda-Flórez'e göre, insanlar ilk olarak toplumdan farklılaşanları tanımlar ve sonra da değerlerini düşürerek itibarsızlaştırır (2002: 25). Damgalama olgusunun temelinde yatan sebeplerden bir tanesi de insanların kendi çıkarlarını koruma ve olası anksiyete riskini ortadan kaldırma çabasıdır (Haghighat, 2001: 209). Bu damgalama paradigması bir şekilde damgalanmamak için damgalamak anlamına da gelmektedir.

Damga ve ayrımcılık, bireylerin kaynaklara erişmesinde, amaçlarına ulaşmasında ve toplumla uyum içerisinde yaşamasına şiddetli bir şekilde mani olmaktadır (Scheyett, 2005: 80). Damgalanmanın temelinde zarar görme korkusu vardır (Taşkın, 2004: 5). Bu zarar görme durumunun toplumsal etkilerine baktığımızda, ev kiralamadan evlenmeye, işe kabul edilmeden okula kayıt yaptırmaya ve hatta sosyal hizmetlerden yararlanmaya kadar birçok kategori içerisinde kendini gösterdiğini görmekteyiz. Damgala(n)manın farklı durumlarda ve zamanlarda kendi içerisinde sürekli bir değişiklik göstermesi damganın tanımlanmasını da güçlendirmektedir. Becker'a göre, aynı davranış bir dönem toplum tarafından kabul gören bir durumken başka bir dönemde kabul görmeyen bir duruma dönüşebilir. Birisinin sergilediği davranış toplum tarafından kabul görürken başka birisi aynı davranışı sergilediğinde kabul görmeyebilir (1963: 34). Her ne kadar damgalanma zamana ve duruma göre farklılık gösterse de aslında toplumun genelinden negatif anlamda farklı olma anlamına gelmektedir.

Gerek birey gerekse de toplum üzerinden damganın etiolojisinin araştırılması sosyoloji, psikoloji, sosyal çalışma ve antropoloji gibi disiplinlerin odaklandığı alanlardan biri olmuştur. Damganın araştırılması farklı kültür ve coğrafyalarda şişmanlıktan ruh hastalığına, yoksulluktan adli suçlara, AIDS'den benlik saygısına kadar birçok sahada devam etmektedir. Bu çalışmanın amacı ise benlik saygısı ve damgalama eğilimi arasında bir ilişkinin var olup olmadığını ortaya koymaya çalışmaktır.

Damgalanma ile birlikte iki sonuç ortaya çıkmaktadır: reddedilme düşüncesi ve damganın içselleştirilmesi. Negatif kalıp yargıların içselleştirilmesi ile birlikte kişilerin öz saygılarında, kendilik saygılarında ve kendi kendilerine yetebilmelerinde çok ciddi hasarlar ortaya çıkmaktadır (Scheyett, 2005: 88). Damganın bireyler üzerindeki sonuçlarından birinin de benlik saygısı olduğu görülmektedir. İnsanın benlik saygısına sahip olması kendi eksiklerine karşı hoş görülmesi gerektiği gibi diğer insanların eksikliklerine karşı da hoş görülmesini gerektirmektedir. Benlik saygısı kişinin duygusal durumundan genel yaşam zorluklarına karşı uyumuna ve yaşam boyu stresle mücadelesine kadar birçok aşamada önemini koruduğu bilinmektedir (Lazarević, Lazarević ve Orlić, 2017: 240).

Cooley ve Mead'a göre, damgalanan insanların benlik saygılarında ciddi bir düşüş yaşanmaktadır (Akt: Hansen, 2001: 5-6). Fakat Crocker ve Major'e göre, birçok araştırma sonucunda damgalanan insanların benlik saygısının damgalanmayan insanların benlik saygısına göre hiç de düşük olmadığı görülmüştür (1989: 611). Damgaya maruz kalanlar üzerinde çeşitli benlik saygısı ölçümleri yapılmıştır ancak damgalayan insanların benlik saygısı üzerine yapılan araştırmalar, literatür incelendiğinde oldukça az olduğu gözlenmektedir. Bu çalışmanın yapılması literatürdeki bu eksikliğin giderilmesi noktasında önem arz etmektedir.

2. DAMGALA(N)MA KURAMI

Damga kavramı ilk olarak köleleri ve serserileri toplumun diğer fertlerinden ayrı tutmak adına vücutlarına, kesici bir aletin bastırılması yoluyla oluşturdukları nokta biçimindeki kalıcı işaretlere verilen bir addır (Thorncroft, 2014: 197). Goffman'ın çalışmalarına göre, Yunanlılar bu işaretleri kişilerin toplum içerisinde ahlaki açıdan normal dışı olduğunu ve kötü yanlarını ortaya çıkarmaya yönelik olarak kullanmışlardır. Her ne kadar günümüz

toplumunda damga kavramı asıl semantik anlamına yakın kullanılsa da aslında gözden düşmenin bedensel karşılığından çok gözden düşmenin bizzat kendisi olarak kullanılmaktadır (Goffman, 1963: 29). Bu olaya benzer nitelikte yine Yunan döneminde fahişelerin toplum içerisindeki normal olan diğer kadınlar ile karışmaması adına, fahişelere çiçekli ve çizgili elbise giyme zorunluluğu getirmişlerdir. Aynı şekilde, 14. yy. sonlarında fahişelerin sol kollarına kızıl kemer ya da erkek şapkası tarzında figürler çizilmiştir (Küntay ve Erginsoy, 2005: 21-22).

Damgalamanın tarihi yukarıda da ifade edildiği üzere en eski toplumlara kadar dayanmaktadır. Hindistan'da var olan ve eski çağlardan günümüze kadar devam eden kast sistemi bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Yüksek kast grupları ile bu gruplara dahi giremeyen paryalar (dokunulmazlar) arasında ciddi bir damgalanmanın olduğu görülmüştür. Bunun sonucunda paryaların damga sonucunda öz saygılarında ciddi bir azalma görülürken yüksek kast gruplarının da buna bağlı olarak öz saygılarının ve ayırt edici özelliklerinin arttığı gözlenmiştir (Jaspal, 2011: 54).

Tarihsel süreç içerisinde bir fenomen olarak, damga ile ilgili çalışmalar ve damga teorisi ile ilgili gelişmeler 1900'lü yılların başlarında dahi henüz başlamamıştı. Damga kavramının açıklanması genellikle sosyoloji ve sosyal psikoloji literatürlerinde ortaya çıkmaktadır. Bu literatürler sapma, stereotip, önyargı ve ayrımcılık gibi kavramlar üzerinden tartışmaları yürütmüştür. Sosyal psikoloji; sosyal kategorizasyon, stereotip, önyargı ve damga kavramlarını çalışırken sosyoloji ise; sapma ve damga arasındaki ilişkiyi incelemektedir (Scheyett, 2005: 81). İlk literatürler 1930'lü yılların başlarına dayanmasına rağmen 1950 yılında Gordon Allport tarafından stereotip üzerine yapılan araştırma alanının en önemli çalışmalarından birini yansıtmaktadır (Scheyett, 2005: 81-82). Sosyal çalışma alanında ise damgala(n)maya yönelik kuramsal olarak geliştirilen bir yaklaşıma rastlanılmamıştır.

Damgalama olayı uzun bir geçmişe sahipken bilimsel anlamda kullanılmasının çok kısa bir tarihi vardır (Güngör, 2013: 7). Genel olarak damga teorileri üzerine yapılan çalışmaların ve bu konu üzerinde akademik anlamda duyarlılığın arttığı söylenebilir. PsychInfo'nun verilerine göre damga ile ilgili olan makale sayısı, 1965-1989 yılları arasında 603 iken 1990-2004 arasında bu sayı 2321'e kadar yükselmiştir (Major ve O'Brien, 2005: 394).

3. DAMGA VE BENLİK

Günlük hayatında tehdit, başarısızlık ve hüsrana uğramış insanlar kendi öz saygılarını ve iyilik halini koruyabilmek ve güçlendirebilmek için diğer insanları küçümseme eğilimi göstermektedir. Bunun tam tersi olarak, kendine güveni fazla ve zeki olan bir kişi damgalı bir bireye ya da ruhsal hastalara karşı daha pozitif tutum ve davranış benimsemektedir. Çünkü bu kişiler kendilerini daha iyi ve pozitif hissedebilmek için ruhsal hastaları aşağılamaya ya da küçümsemeye gereksinim duymazlar (Haghighat, 2001: 208). Bir araştırmaya göre de damgalayan, korkan veya dışlayan kişilerin daha yüksek anksiyeteye, düşük benlik saygısına ve fazlaca dış kontrol odaklı bir kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir (Morrison vd., 1993: 334). Yukarıda bahsetmiş olduğumuz bu durum, benlik saygısı yüksek olanların damgalama eğiliminin düşük olduğunu kanıtlar niteliktedir. Fakat bu durumun her zaman bu şekilde ortaya çıkıp çıkmayacağı incelenmesi gereken bir duruma işaret etmektedir. Her ne kadar ilk defa bakıldığında düşük benlik saygısı olan kişilerin daha fazla damgalayıcı bir tutum izleme olasılıkları yüksek olduğu görünse de aslında bu tarz algılar her zaman doğru olmayabilir. Örneğin; Crocker ve Major'e göre, birçok araştırma sonucunda damgalanan insanların benlik saygısının damgalanmayan insanların benlik saygısına göre daha yüksek çıktığı tespit edilmiştir (1989: 611). Görüldüğü gibi yapılan bilimsel araştırmalar sonucu var olan algılarımız ve kalıp yargılarımız bizi yanıltabilmektedir. Damgalayan kişilerin benlik saygısının düşük olması durumu ya da başka bir ifadeyle damgalama eğilimi düşük olan kişilerin benlik saygılarının yüksek olduğu durumu bu araştırmada ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Damga ve benlik arasındaki ilişkiler açıklanırken, benlik algısının ölçümü genellikle damgalanan bireyler üzerinden gerçekleştirilmektedir. Örneğin, engelli bir bireyin ya da ruhsal bir hastanın benlik saygısı ve damgalanma durumu ölçülmek istenmektedir. Corcker'a göre, başkaları tarafından damgalanan ya da değeri düşürülen bireylerin kişiliğinde ciddi bir bozulma ve özellikle de içselleştirilmiş, sabit ve düşük karakterli benlik saygısı yaşadığı görülmüştür (1999: 90). Her ne kadar damgalanan insanların hepsinde benlik saygısının düşük olacağına dair kesin bir kanıt yoksa da, araştırmalardan elde edilen bulgulara göre genel olarak damgalanmanın kişilerin benliklerinde ciddi hasarlar oluşturduğu görülmektedir. Bunun tam tersinden damga ve benlik ilişkisine bakarsak, yani damgalananların benlik saygısı değil de damgalayanların benlik saygısına bakarsak ne tür bir cevap

alabiliriz? Geçtan 'a göre, insan kendi gerçekleriyle yüzleşebildiği ve kabul edebildiği ölçüde diğerlerine karşı daha hoşgörülü bir tutum sergileyebilir. Bunu başarıyla gerçekleştiremeyen bir kişi sevmediği ve onaylamadığı bilinç dışı benliğini, diğer insanlara yansıtmak suretiyle kınar, eleştirir ve suçlar (1997: 83). Buradan hareketle kendiyi yüzleşemeyen kişilerin benlik saygılarının düşük olduğunu ve bu insanların kendilerine karşı hoşgörülü olmadıkları gibi başkalarına karşı da suçlayıcı ve yargılayıcı olduğunu söylenebilir. Aslında suçlama ve sürekli eleştirinin kişilerde başkalarına karşı önyargı ve damgalamanın zeminini oluşturduğunu söyleyebiliriz. Böylelikle kendi gerçekleri ile yüzleşemeyen kimselerin damgalama eğilimlerinin yüksek olduğu kanıtlanabilmektedir.

Toplum tarafından ciddi bir damgaya ve ayrımcılığa maruz kalan bir kişinin benlik saygısında azalmalar ortaya çıkmaktadır. Benlik saygısındaki azalmanın yanı sıra kişilerde moral bozukluğu, sosyal uyum problemi ve utanç gibi tutum ve davranışlar da damga tarafından tetiklenmektedir. Hatta bazı insanlar kendi üzerindeki bu dışlanmışlıkları o kadar içselleştirirler ki toplumdaki olumsuz önyargılara dâhi hak verir duruma gelebilmektedirler (Taşkın, 2007: 37). Kişinin toplumdaki bu damgaları kanıksaması aynı zamanda kişilerdeki damgalanmanın ve benlik saygılarının ölçülebilmesini de zorlaştıran hususlardan bir tanesidir. Birey kendisine gösterilecek olan değer beklentisini o kadar düşürmüş ve kendisini bu durumdan o kadar soyutlamıştır ki artık benlik saygısı kişi için lüks bir hale gelerek bireyin gerçekliğinden tamamen kopmasına ve gereksiz bir ihtiyaca dönüşmesine sebep olabilmektedir.

Psikologlar, sosyologlar ve sosyal çalışmacılar arasında, damgalanmanın bireylerin kişiliğinin bozulmasına ve değersizleştirilmesine neden olduğuna yönelik ortak bir fikir vardır. Sosyal damganın bir sonucu olan bu durum kişilerin benlik saygısına doğrudan etki edebilmektedir. Sosyal damganın benlik saygısını düşürmesi durumuna baktığımızda, sosyal kimliğin örülenmesi durumu sadece diğer insanların gözünde olan bir durum değil aynı zamanda bireyin aynı duyguları kendisi için de hissetmesine yol açmaktadır. Bu durum bir şekilde simgesel etkileşimin içerisinden çıkan ayna benlik kuramı ile bağlılık göstermektedir (Crocker, 1999: 90).

Her insan sürekli bir şekilde çevresindekileri değerlendirdiği gibi çevresinin de kendisini değerlendirdiğini bilmektedir. Başkaları tarafından değerlendirildiğini fark eden kişi benlik saygısına zarar vermemek adına sürekli bir mücadeleye girer ve bu durumun ortaya çıkaracağı anksiyetelerden kendisini korumaya çalışır (Geçtan, 1990: 196-203). Kendisi ile sürekli bir mücadele halinde olan benlik, damgalara karşı ciddi bir savunma geliştiremezse damganın yıkıcı etkisine maruz kalarak ciddi hasarlara uğrayabilir.

Bir kişinin ait olduğu grup, benlik saygısının temel belirleyicilerinden bir tanesi olarak görülmektedir. Kişinin kendisini değerli hissetmesi aynı zamanda kişinin içerisinde bulunduğu grubun sosyal değerlendirilmesiyle ilgilidir. Bireyin kendisinden nefret etmesi ve aşağılık duygusuna kapılması, imtiyazsız veya toplum dışına itilmiş grupların bir üyesi olmasından kaynaklanmaktadır (Cartwright, 1950: 440). Erik Erikson'a göre, tüm azınlık gruplarına mensup kişilerin hastalıklı düzeyde kendinden nefret etmesine ve aşağılık duygusuna kapılmasına dair yeterli bir kanıt olduğunu savunmuştur (1956: 152). Bu doğrultuda yapılan açıklamalar sosyal damganın benlik saygısı üzerinde yadsınamayacak bir etkisinin olduğunu ortaya koymaya yöneliktir. Gruplar toplum içerisinde insanların sosyal kimliğinin birer türevi olarak varlık göstermektedir. Grup odaklı bu sıfatın oluşmasının sebebi, birey ile grubu birbirine eşdeğer göstermeye çalıştığımız tümdengelim şeklindeki stereotiplerimizdir.

Damgala(n)manın özel bir durumu nitelmesi, bir süreç içermesi ve duygusal bir durumu olmasından dolayı kavramsallaştırması ve ölçmesi güç bir olgu olmuştur (Coleman, 1986: 221). Damgala(n)manın ölçülebilmesi için öncelikle damgalanan kişinin bu damgalanma olayını hissetmesi ve aynı şekilde damgalayan kişinin de damgaladığını bilmesi gerekmektedir. Kişiler bazı durumlarda damgalanmayı o kadar içselleştirir ki ortada bir damganın olmadığı sonucuna dahi ulaşabilir. Dolayısıyla damganın içselleşmesi ile birlikte damganın ölçümü de zorlaşmaktadır. Toplum içerisinde öğrenilmiş bazı kalıp davranışların temeli fark edilmeyen bir sosyal damga ile özdeşleşmiş olabilir. Bu durumda kişiler fark etmeden damgalama sürecine girebilmektedirler.

Damganın ölçülmesinde yaşanan zorluklar gibi benlik saygısının ölçümünde de bazı zorluklar bulunmaktadır. Benlik saygısı ile damganın hissedilmesinin birbirinde içkin olması bunun neticesi olabilir. Yapılan araştırmaların birçoğunda damgaya maruz kalanlarla kalmayanlar arasında benlik saygısı açısından önemli farklılıklar bulunamamıştır. Bireyin içerisinde bulunduğu öznel durum ve bu duruma karşı vermiş olduğu anlam hem damgalanma hem de benlik saygısı hissini etkileyen önemli bir görecelik oluşturmaktadır (Crocker, 1999: 91). Bu durum damga da olduğu gibi benlik saygısının ölçümünü de zorlaştırmaktadır.

4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırma, İstanbul ili içerisindeki bir devlet ve bir vakıf üniversitesinde Sosyal Hizmet bölümü okuyan öğrencilerin damgalama eğilimi ile benlik saygısı arasındaki ilişkinin belirlenmesini amaçlayan nicel araştırma desenli bir çalışmadır. Araştırmada nicel araştırma deseninin, nedensel karşılaştırma türünden ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Tarama modeli, bir davranış kalıbının muhtemel nedenlerini, bu kalıba sahip olanlar ile olmayanların karşılaştırmasıyla bulmayı amaçlamaktadır (Balcı, 2010).

4.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Literatüre baktığımızda benlik saygısı ile *damgalanma* arasındaki ilişkinin çalışıldığını görmekteyiz ancak benlik saygısı ile *damgalama eğilimi* arasındaki ilişkiye yönelik herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Benlik saygısı yüksek olanların mı yoksa benlik saygısı düşük olanların mı damgalama eğilimlerinin yüksek olduğuna yönelik bir araştırma bulunamamıştır. Bu bağlamda; benlik saygısı ve damgalama eğilimi arasındaki ilişki araştırılarak damgalama eğiliminin nedenlerinden birinin ortaya konulması amaçlanmaktadır.

4.2. Araştırmanın Problemi

Sosyal hizmet bölümünde okuyan lisans öğrencilerinin benlik saygıları ile damgalama eğilimi arasında anlamlı bir ilişki var mıdır? Öğrencilerin damgalama eğilimi puanları; üniversite, sınıf, cinsiyet durumuna göre anlamlı olarak farklılaşmakta mıdır?

4.3. Araştırmanın Sınırlılıkları

İstanbul ilinde 2017-2018 akademik yılında sosyal hizmet bölümü okuyan öğrencilerle yapılan bu çalışma bir vakıf ve bir devlet üniversitesi kapsamında sınırlandırılmıştır. Sosyal hizmet bölümlerinin sekizinci yarısında okuyan dördüncü sınıf öğrencilerinin uygulamalı dersler kapsamında staj yapmalarından dolayı genel katılımın tam olarak sağlanamaması sınırlılık olarak görülmektedir.

4.4. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini İstanbul ilinde eğitim veren, bir vakıf ve bir devlet üniversitesinde sosyal hizmet bölümü okuyan lisans öğrencileri oluşturmaktadır. Sosyal hizmet bölümünde okuyan öğrenci sayısı vakıf üniversitesinden 243 devlet üniversitesinde 307 olmak üzere toplamda 550'dir. Bu çalışmada örneklem seçilme yöntemine gidilmemiştir. Bu yüzden çalışmada evreni oluşturan bütün kişilere anket verilmeye çalışılmıştır. Anket geri dönüş durumuna bakıldığında analize değer bulunan anket sayısı 299'dur.

4.5. Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu, Damgalama (Stigma) Ölçeği ve Rosenberg Benlik Saygısı ölçeği olmak üzere üç adet veri toplama materyali kullanılmıştır.

Damgalama Ölçeği; çalışmada damgalama eğiliminin ölçülmesi için Yaman ve Güngör (2013) tarafından geliştirilen Damgalama Ölçeği kullanılmıştır. Damgalama Ölçeği 22 maddeden ve 4 boyuttan oluşmaktadır. Boyutlar sırasıyla: Ayrımcılık ve dışlama, etiketleme, önyargı ve psikolojik sağlık. Ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik çalışması 780 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir.

Ölçek maddelerinin derecelendirilmesinde 5'li likert tipi derecelendirme kullanılmıştır. 5 dereceli (likert tipli) hazırlanmış olması dolayısıyla ölçekten alınabilecek en düşük puan 22, en yüksek puan ise 110'dur. Damgalama Ölçeği'nden 55 (2,5-orta değer ile 22-madde sayısı çarpılarak) puanın altında alan bireylerin damgalama eğiliminin düşük, üstünde olan bireylerin ise damgalama eğiliminin yüksek olduğu söylenebilmektedir (Yaman ve Güngör, 2013: 258-262).

Benlik Saygısı Ölçeği; çalışmada, benlik saygısını ölçebilmek için kullanılmış olan ölçek 1963 yılında Morris Rosenberg tarafından geliştirilmiştir (Rosenberg Self- Esteem Scale). Ölçeğin güvenilirlik geçerlilik çalışmaları Amerika'da 5024 lise öğrencisi üzerinde yapılmıştır. Ölçekte benlik saygısının ölçümü bireyin kendisini daha bütüncül bir şekilde değerlendirmesini sağlamaya çalışmaktadır (Öner, 2008: 740).

Ülkemizde ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları 1986 yılında Füsun Çetin Çuhadaroğlu tarafından 15-18 yaşları arasındaki 205 lise öğrencisine bir ay ara ile iki kez uygulanması ile yapılmış ve ölçeğin güvenilirlik katsayısı $r = .75$ ve geçerlik katsayısı, $r = .71$ olarak bulunmuştur. Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği 63 soru ve 12 alt ölçeğe sahiptir. Bu araştırmada benlik saygısı ölçmeye yönelik olan, 10 soruluk ilk alt ölçek kullanılacaktır. Toplam 10 maddeden oluşan Rosenberg Benlik Saygısı ölçeği 4'lü likert tipli bir ölçektir. Ölçekte olumlu ve olumsuz yüklü maddeler ardışık olarak sıralanmıştır. 1. 2. 4. 6. 7. maddeler olumlu, 3. 5. 8. 9. 10. maddeler ise olumsuz olarak yüklenmiştir. Ölçek puanlamasında düşük puan, benlik saygısının yüksekliğini; yüksek puan ise, benlik saygısının düşüklüğünü göstermektedir (Çuhadaroğlu, 1986: 32-33). Benlik saygısı testinde 0-1 puan alanların "yüksek", 2-4 puan alanların "orta", 5-6 puan alanların "düşük" benlik saygısına sahip oldukları kabul edilir.

4.6. Araştırma Verilerinin Toplanması

Çalışmada kullanılacak olan ölçekler ve kişisel bilgi formu uygulamaya hazır hale getirilmiştir. Ölçeklerin çalışma evrenine uygulanabilmesi için Etik Kurul Onayı ve üniversitelerin bölüm başkanlıklarından yazılı olarak izinler alınmıştır. Uygulama sınıf ortamında gerçekleştirilmiş ve katılımcıların gönüllülüğü esas alınmıştır. 2017-2018 Akademik yılı bahar döneminde ölçekler katılımcılara elden dağıtılmış ve toplanmıştır. Anketin uygulama aşaması araştırmacı tarafından gerekli açıklama yapılarak yürütülmüş ve ölçeklerin uygulanma süreci ortalama 7-8 dakika sürmüştür. Katılımcılardan gelen 299 anket detaylı olarak incelenmiştir. Toplanan bu veriler, "IBM SPSS Statistics 25 Paket Programı" ile analiz edilmiştir.

Toplanan verilerden ölçekler bazında güvenilirlik testleri yapılmıştır. Damgalama ölçeği ve benlik saygısı ölçeğinin Cronbach's Alpha katsayısı sırasıyla 0,832 ve 0,845 olarak bulunmuştur. Pallant'a göre, Cronbach's Alpha katsayısı 0,7'nin üstünde ise test güvenilirdir (2017: 113). Ölçeklerin iç tutarlılığının sağlandığı görülmektedir.

5. SOSYODEMOGRAFİK VERİLER

Tablo 1: Katılımcıların sosyodemografik özelliklerinin dağılımı

Değişkenler		Frekans	Yüzde
Üniversite	Vakıf	144	48,2
	Devlet	155	51,8
Cinsiyet	Erkek	64	61,4
	Kadın	235	78,6
Sınıflar	1. Sınıf	95	31,8
	2. Sınıf	117	39,1
	3. Sınıf	87	29,1

Araştırmaya katılan öğrencilerin üniversite dağılımlarına göre bakıldığında 144 kişinin (%48,2) vakıf üniversitesinde, 155 kişinin ise (%51,8) devlet üniversitesinde olduğu görülmüştür. Çalışmaya katılanların cinsiyet durumu incelendiğinde erkeklerin 64 kişi (%21,4), kadınların ise 235 kişi (%78,6) ile erkeklere oranla çoğunlukta olduğu tespit edilmiştir. Sosyal hizmet bölümü öğrencilerinin son sınıfta staj yapmalarından dolayı 4. Sınıf öğrencilerine ulaşamamıştır. Buna göre, sınıf dağılımında 1. sınıflardan 95 kişi (%31,8), 2. sınıflardan 117 kişi (%39,1) ve 3. sınıflardan 87 kişi (%29,1) katılım göstermiştir.

6. ÖLÇEKLERİN VE ALT BOYUTLARININ NORMAL DAĞILIMA UYUMLARI

Tablo 2: Normallik test sonuçları

Faktörler	Skewness (Çarpıklık)	Kurtosis (Basıklık)
Benlik Saygısı	,673	-,282
Damgalama	,437	,108
Ayrımcılık ve Dışlama	1,423	1,315
Etiketleme	,556	,264
Psikolojik Sağlık	,333	,191
Önyargı	-,023	-,082

Damgalama Ölçeğine ve alt boyutlarına baktığımızda normal dağılıma uygun olduğunu söyleyebiliriz. Tabachnick, Fidell ve Osterlind (2013)'e göre çarpıklık ve basıklık değerlerinin +1,5 ile -1,5 arasında olması verilerin normal dağıldığını göstermektedir. Benzer şekilde George ve Mallery (2010)'a göre ise çarpıklık ve basıklık değerlerinin +2,0 ile -2,0 arasında bulunması verilerin normal dağılım gösterdiğini betimlemektedir. Damgalama ölçeği için Skewness ve Kurtosis değerleri kabul edilen değerler -1,5 ile +1,5 arasında olduğundan bu ölçeğin normal dağılım gösterdiğini ve parametrik testlerin uygulanabileceğini söyleyebiliriz. Damgalama ölçeği Skewness ve Kurtosis değerleri (0,437 – 0,108) normal dağılım için kabul edilebilir değerlerdir.

Aynı şekilde Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeğinin normal dağılıma uygun olduğunu ve parametrik testlerin uygulanabileceğini söyleyebiliriz. Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeğinin Skewness ve Kurtosis değerleri sırasıyla 0,673 – -0,282 olarak bulunmuş ve normal dağılım için kabul edilebilir olduğu görülmüştür. Bu doğrultuda korelasyon analizi olarak Pearson Korelasyon Testi kullanılmıştır. Fark analizleri olarak ise ikili grupların karşılaştırılmasında t-test, üç ve daha fazla bağımsız grupların karşılaştırılmasında ise ANOVA kullanılmıştır.

7. BULGULAR

Tablo 3: Üniversiteye göre benlik saygısı toplam puanları arasındaki fark

Benlik Saygısı/Üniversite	Ortalama (\bar{X})	Standart Sapma (ss)	t İstatistiği	Anlamlılık Düzeyi (p)
Devlet	2,20	1,450	-1,719	0,087
Vakıf	1,88	1,782		

Gidilen üniversiteye göre, katılımcıların benlik saygısı toplam puanlarını kıyaslamak için bağımsız örneklem t-testi yürütülmüştür. Yapılan testin sonuçlarına göre devlet üniversitesindeki katılımcılardan ($\bar{X}=2,20$; $ss=1,450$) ve vakıf üniversitesinde okuyan katılımcılardan ($\bar{X}=1,88$; $ss= 1,782$; $t(297)=-1,719$; $p=0,087$) elde edilen puanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark yoktur.

Tablo 4: Cinsiyete göre benlik saygısı toplam puanları arasındaki fark

Benlik Saygısı/Cinsiyet	Ortalama (\bar{X})	Standart Sapma (ss)	t İstatistiği	Anlamlılık Düzeyi (p)
Erkek	1,96	1,613	-0,448	0,654
Kadın	2,07	1,645		

Cinsiyete göre, katılımcıların benlik saygısı toplam puanlarını kıyaslamak için bağımsız örneklem t-testi yürütülmüştür. Yapılan testin sonuçlarına göre erkek katılımcılardan ($\bar{X}=1,96$; $ss=1,613$) ve kadın katılımcılardan ($\bar{X}=2,07$; $ss= 1,645$; $t(297)=-0,448$; $p=0,654$) elde edilen puanlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır.

Tablo 5: Sınıflara göre benlik saygısı toplam puanları arasındaki fark

Benlik Saygısı/Sınıf	Ortalama (\bar{X})	Standart Sapma (ss)	F İstatistiği
1. Sınıf	2,30	1,68	F(2,296)=1,835 p=0,161
2. Sınıf	1,88	1,38	
3. Sınıf	2,05	1,64	

Katılımcıların okudukları sınıflara göre, benlik saygısı toplam puanları arasındaki farkı incelemek için tek faktörlü gruplar arası varyans analizi yürütülmüştür. Katılımcılar, okudukları sınıflara göre üç gruba ayrılmıştır (1. Grup: 1. Sınıf; 2. Grup: 2. Sınıf; 3. Grup: 3. Sınıf). Üç sınıf grubunun benlik saygısı toplam puanları arasında $p>0,05$ düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır: $F(2,296)=1,835$; $p=0,161$.

Tablo 6: Cinsiyete göre katılımcıların damgalama eğilimi algı düzeyleri arasındaki fark

Damgalama ve Alt Boyutları	Cinsiyet	Ortalama (\bar{X})	Standart Sapma (ss)	t İstatistiği	Anlamlılık Düzeyi (p)
Ayrımcılık-Dışlama	Erkek	10,43	4,09	5,311	0,000
	Kadın	8,15	2,69		
Etiketleme	Erkek	14,28	3,23	7,427	0,000
	Kadın	11,08	3,01		
Psikolojik-Sağlık	Erkek	12,82	3,36	5,495	0,000
	Kadın	10,48	2,93		
Önyargı	Erkek	14,95	3,11	3,986	0,000
	Kadın	13,39	2,68		
Damgalama	Erkek	52,50	10,16	7,636	0,000
	Kadın	43,11	8,28		

Tablo 3'ü incelediğimizde cinsiyet ile *ayrımcılık-dışlama* alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur ($t(297)=25,393$; $p=0,000$). Aradaki farka bakıldığında, erkek öğrencilerin ($\bar{X}=10,43$; $ss=4,09$) *ayrımcılık-dışlama* ortalama puanlarının kadın öğrencilere ($\bar{X}=8,15$; $ss=2,69$) göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Cinsiyet ile *etiketleme* alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur ($t(297)=7,427$; $p=0,000$). Aradaki farka bakıldığında, erkek öğrencilerin ($\bar{X}=14,28$; $ss=3,23$) *etiketleme* ortalama puanlarının kadın öğrencilere ($\bar{X}=11,08$; $ss=3,01$) göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Cinsiyet ile *psikolojik sağlık* alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur ($t(297)=5,495$; $p=0,000$). Aradaki farka bakıldığında, erkek öğrencilerin ($\bar{X}=12,82$; $ss=3,36$) *psikolojik sağlık* ortalama puanlarının kadın öğrencilere ($\bar{X}=10,48$; $ss=2,93$) göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Cinsiyet ile *önyargı* alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur ($t(297)=1,734$; $p=0,000$). Aradaki farka bakıldığında, erkek öğrencilerin ($\bar{X}=14,95$; $ss=3,11$) önyargı ortalama puanlarının kadın öğrencilere ($\bar{X}=13,39$; $ss=2,68$) göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Cinsiyet ile *damgalama eğilimi* toplam puanı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur ($t(297)=7,636$; $p=0,000$). Aradaki farka bakıldığında, erkek öğrencilerin ($\bar{X}=52,50$; $ss=10,16$) ortalama puanlarının kadın öğrencilere ($\bar{X}=43,11$; $ss=8,28$) göre daha yüksek olduğu görülmüştür.

Tablo 7: Üniversiteye göre katılımcıların damgalama eğilimi algı düzeyleri arasındaki fark

Damgalama ve Alt Boyutları	Üniversite	Ortalama (\bar{X})	Standart Sapma (ss)	t İstatistiği	Anlamlılık Düzeyi (p)
Ayrımcılık-Dışlama	Devlet	8,04	2,95	3,447	0,001
	Vakıf	9,29	3,30		
Ön Yargı	Devlet	13,62	3,06	0,629	0,530
	Vakıf	13,83	2,60		
Etiketleme	Devlet	10,91	3,16	4,790	0,000
	Vakıf	12,69	3,25		
Psikolojik-Sağlık	Devlet	10,30	3,16	3,964	0,000
	Vakıf	11,72	3,02		
Damgalama	Devlet	42,88	9,29	4,346	0,000
	Vakıf	47,53	9,19		

Okunulan üniversite (Devlet, Vakıf) ile *ayrımcılık-dışlama* alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur ($t(297)=3,447$; $p=0,001$). Aradaki farka bakıldığında, vakıf üniveritesinde okuyan öğrencilerin ($\bar{X}=9,29$; $ss=3,30$) *ayrımcılık-dışlama* ortalama puanlarının devlet üniversitesinde okuyan öğrencilere ($\bar{X}=8,04$; $ss=2,95$) göre daha yüksek olduğu tespit edildi. Okunulan üniversite ile önyargı alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır ($t(297)=0,629$; $p=0,530$). Aradaki farka bakıldığında, vakıf üniveritesinde okuyan öğrencilerin ($\bar{X}=13,83$; $ss=2,60$) önyargı ortalama puanlarının devlet üniversitesinde okuyan öğrencilere ($\bar{X}=13,62$; $ss=3,06$) çok yakın olduğu tespit edilmiştir. Okunulan üniversite ile *etiketleme* alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur ($t(297)=4,790$; $p=0,000$). Aradaki farka bakıldığında, vakıf üniveritesinde okuyan öğrencilerin ($\bar{X}=12,69$; $ss=3,25$) *etiketleme* ortalama puanlarının devlet üniversitesinde okuyan öğrencilere ($\bar{X}=10,91$; $ss=3,16$) göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Okunulan üniversite ile *psikolojik sağlık* alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur ($t(297)=3,964$; $p=0,000$). Aradaki farka bakıldığında, vakıf üniveritesinde okuyan öğrencilerin ($\bar{X}=11,72$; $ss=3,02$) *psikolojik sağlık* ortalama puanlarının devlet üniversitesinde okuyan öğrencilere ($\bar{X}=10,30$; $ss=3,16$) göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Okunulan üniversite ile *damgalama eğilimi* toplam puan arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur ($t(297)=4,346$; $p=0,000$). Aradaki farka bakıldığında, vakıf üniveritesinde okuyan öğrencilerin ($\bar{X}=47,53$; $ss=9,19$) *damgalama eğilimi* toplam ortalama puanlarının devlet üniversitesinde okuyan öğrencilere ($\bar{X}=42,88$; $ss=9,29$) göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 8: Pearson korelasyon analizi sonuçları

		D.	A. D.	E.	P. S.	Ö.	B.S.
Damgalama	r	1,000					
	p						
Ayrımcılık Dışlama	r	,756**	1,000				
	p	,000					
Etiketleme	r	,823**	,563**	1,000			
	p	,000	,000				
Psikolojik Sağlık	r	,804**	,485**	,521**	1,000		
	p	,000	,000	,000			
Önyargı	r	,643**	,215**	,376**	,425**	1,000	
	p	,000	,000	,000	,000		
Benlik Saygısı	r	,005	,049	-,23	-,30	,022	1,000
	p	,929	,397	,690	,610	,700	

**p<0,001 ve *p<0,05

Benlik saygısı ile damgalama eğilimi ve alt boyutlarının arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığı Pearson Momenteler Çarpımı Korelasyon Katsayısı kullanılarak test edilmiştir. Bulgulara göre, damgalama toplam puanı ile ayrımcılık ve dışlama altı boyutu arasında anlamlı bir ilişki vardır ($r=0,756$; $p=0,000$). Bu ilişki pozitif yönde ve yüksek düzeydedir.

Etiketleme ve damgalama toplam puanı arasında anlamlı bir ilişki vardır ($r=0,823$; $p=0,000$). Bu ilişki pozitif yönde ve yüksek düzeydedir. Etiketleme ve ayrımcılık dışlama arasında anlamlı bir ilişki vardır ($r=0,563$; $p=0,000$). Bu ilişki pozitif yönde ve orta düzeydedir.

Psikolojik sağlık ile damgalama toplam puanı arasında anlamlı bir ilişki vardır ($r=0,804$; $p=0,000$). Bu ilişki pozitif yönde ve yüksek düzeyde çıkmıştır. Psikolojik sağlık ve ayrımcılık dışlama arasında anlamlı bir ilişki vardır ($r=0,485$; $p=0,000$). Bu ilişki pozitif yönde ve orta düzeydedir. Psikolojik sağlık ve etiketleme arasında anlamlı bir ilişki vardır ($r=0,521$; $p=0,000$). Bu ilişki pozitif yönde ve orta düzeydedir.

Önyargı ve damgalama toplam puanı arasında anlamlı bir ilişki vardır ($r=0,643$; $p=0,000$). Bu ilişki pozitif yönde ve orta düzeydedir. Önyargı ve ayrımcılık dışlama arasında anlamlı bir ilişki vardır ($r=0,215$; $p=0,000$). Bu ilişki pozitif yönde ve düşük düzeyde çıkmıştır. Önyargı ve etiketleme arasında anlamlı bir ilişki vardır ($r=0,376$; $p=0,000$). Bu ilişki pozitif yönde ve düşük düzeydedir. Önyargı ve psikolojik sağlık arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=0,425$; $p=0,000$). Bu ilişki pozitif yönde ve orta düzeydedir.

Benlik saygısı ve damgalama toplam puanı arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($r=0,005$; $p=0,929$). Benlik saygısı ve ayrımcılık dışlama arasında anlamlı bir ilişki yoktur ($r=0,049$; $p=0,397$). Bu ilişki pozitif yönde ve düşük düzeydedir. Benlik saygısı ve etiketleme arasında anlamlı bir ilişki yoktur ($r=-0,023$; $p=0,690$). Benlik saygısı ve psikolojik sağlık arasında anlamlı bir ilişki yoktur ($r=-0,030$; $p=0,610$). Benlik saygısı ve önyargı arasında da anlamlı bir ilişki bulunamamıştır ($r=0,022$; $p=0,700$).

Tablo 9: Benlik saygısının damgalama eğilimini yordanmasına ilişkin regresyon analizi sonuçları

	F değişim	F değeri için sd	β	t değeri	Kısmi Korelasyon	Model R ²
Benlik Saygısı	0,102	295	0,051	0,871	0,051	0,003

Benlik saygısının damgalama eğilimini yordanmasına ilişkin oluşturulan regresyon analizi sonucuna göre, benlik saygısının düşük olmasının ($\beta=.051$, $p>.05$) damgalama eğilimini yordanmasında anlamsız olduğu

görülmüştür. Bu değişken kendi başına toplam varyansın %0,3 açıklayabilmektedir. Aralarında herhangi bir yordama bulunamamıştır.

8. TARTIŞMA VE SONUÇ

Üniversite öğrencilerinden elde edilen verilere göre benlik saygısının normal düzeyde olduğu görülmüştür. Benlik saygısında kadınlar erkeklere göre biraz daha yüksek benlik saygısına sahip olsa da kadın öğrenciler ile erkek öğrenciler arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır. Üniversite öğrencileri ile yapılan bir araştırmaya göre, üniversite öğrencilerinde benlik saygısı kadın öğrencilerin lehine olsa da aralarında anlamlı bir fark bulunamamıştır. Cinsiyete bağlı rollerde ve bu rollere bağlı beklentilerimizde kültürümüzde ciddi farklılıklar olsa da kadınların da erkekler gibi üniversiteye girebilmeleri üniversite bağlamında cinsiyete bağlı kutuplaşmayı düşürdüğü ve bundan dolayı kadın erkek öğrenciler arasında benlik saygısının çok fazla bir farklılık göstermediği düşünülebilir (Yüksekkaya, 1995). Yine başka bir araştırmaya göre, kadın ve erkek öğrenciler arasında benlik saygısında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır (O'Malley ve Bachman, 1979). Sosyal hizmet bölümünde okuyan öğrencilerde kadın nüfusunun daha fazla olması kadınların erkeklere göre biraz daha fazla bir benlik saygısına sahip olmasında etkili bir özellik olabilir. Ayrıca diğer bir bilimsel araştırmaya baktığımızda cinsiyetin benlik saygısı üzerinde bir etkisinin olmadığı ya da erkekler üzerinden çok az bir fark olduğu ortaya konulmuştur (Maccoby ve Jacklin, 1974; Akt: Crocker, 1999: 90).

Veriler ışığında üniversite öğrencilerinin damgalama eğilimlerine baktığımızda damgalama eğiliminin genel olarak düşük olduğu gözlemlenmiştir. Öğrencilerin benlik saygısının normal düzeyde olması ve damgalama eğiliminin düşük çıkması literatür bilgisi ile de benzerlik göstermektedir. Fakat öğrencilerin damgalama eğilimi düşük çıkması, bu araştırmanın sınırlılıklarından olan sosyal hizmet bölümünde yapılmış olması düşünülebilir. Sosyal hizmet bölümü öğrencilerinin sosyal hizmette almış oldukları derslerin ayrımcılığa karşı bir rol oynaması ve sosyal hizmet etiği dersinin alınması ayrıca sosyal hizmet bölümünün toplumda ötekileşenlere karşı savunucuk rolünü üstleniyor olması bu durumun sonuçlarından olabilir. Aynı araştırmanın farklı bölümler üzerinden değerlendirilmesi daha doğru bir çıkarım yapma noktasında destekleyecektir.

Damgalama eğiliminin bağımsız değişkenler ile olan ilişkilerine baktığımızda: okunulan üniversite (devlet, vakıf) ile *ayrımcılık-dışlama* alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Aradaki farka bakıldığında, vakıf üniveritesinde okuyan öğrencilerin *ayrımcılık-dışlama* ortalama puanlarının devlet üniversitesinde okuyan öğrencilere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Okunulan üniversite ile *etiketleme* alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Aradaki farka bakıldığında, vakıf üniveritesinde okuyan öğrencilerin *etiketleme* ortalama puanlarının devlet üniversitesinde okuyan öğrencilere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Okunulan üniversite ile *damgalama eğilimi* toplam puan arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Aradaki farka bakıldığında, vakıf üniveritesinde okuyan öğrencilerin *damgalama eğilimi* toplam puanlarının devlet üniversitesinde okuyan öğrencilere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Vakıf üniversitesindeki öğrencilerin damgalama eğilimi ve alt boyutundan elde edilen toplam puanlarının, devlet üniversitesinde okuyann öğrencilerden daha yüksek bir düzeyde çıkması; vakıf üniversitesinde okuyan öğrencilerin paralı olarak okumaları ve bu olgunun da sosyo-ekonomik olarak *ayrımcılık-dışlama* eğilimini etkilediği düşünülebilir.

Cinsiyet ile *ayrımcılık-dışlama* alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Aradaki farka bakıldığında, erkek öğrencilerin *ayrımcılık-dışlama* ortalama puanlarının kadın öğrencilere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Cinsiyet ile *etiketleme* alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Aradaki farka bakıldığında, erkek öğrencilerin *etiketleme* ortalama puanlarının kadın öğrencilere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Cinsiyet ile *psikolojik sağlık* alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Aradaki farka bakıldığında, erkek öğrencilerin *psikolojik sağlık* ortalama puanlarının kadın öğrencilere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Cinsiyet ile *önyargı* alt boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Aradaki farka bakıldığında, erkek öğrencilerin *önyargı* ortalama puanlarının kadın öğrencilere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Cinsiyet ile *damgalama eğilimi* toplam puanı

arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Aradaki farka bakıldığında, erkek öğrencilerin ortalama puanlarının kadın öğrencilere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Cinsiyet ile *damgalama eğilimi* toplam puanı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur. Literatürdeki araştırmalara göre, erkeklerin kadınlara göre kendini daha fazla damgalama davranışı sergilediği görülmüştür (Stewart, 2008). Damgalama eğiliminin cinsiyet üzerindeki etkisine baktığımızda, bu araştırmada ortaya çıkan sonuçlar ile literatürde rastlanan araştırmalar paralellik göstermektedir. Güngör, 780 öğretmen ve okul müdürü ile yapmış olduğu araştırmada, erkek öğretmenlerin *ayrımcılık ve dışlamaya, etiketlemeye ve psikolojik sağlığa* yönelik damgalama eğilimleri kadın öğretmenlerden daha yüksek çıktığı sonucuna ulaşmıştır (Güngör, 2013: 85).

Benlik saygısının damgalama eğilimini yordaması üzerinde yapılan regrasyon denklemi anlamsız bulunmuştur. Benlik saygısı tam olan kişilerin, kendilerini iyi hissetmek adına başkalarını aşağılamaya ya da damgalamaya ihtiyaçları olmadığını söyleyebiliriz (Haghighat, 2001: 208). Haghighat'ın ileri sürmüş olduğu bu iddia araştırmamızda kabul edilmemiştir. Benlik saygısının ortalama düzeyde çıkması bu durumun yordanmamasında etkili olduğu düşünülebilir. Benlik saygısının yüksek ya da düşük olabileceği gruplar ile bu çalışmanın yürütülmesi hipotezin yordaması konusunda daha sağlıklı bir bilgi sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Arboleda-Flôrez, J. (2002). What causes stigma? *World Psychiatry Association*, 1(1), 25-26.
- Balcı, A. (2010). Sosyal bilimlerde araştırma: yöntemler, teknikler, ilkeler. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Becker, H. S. (1963). *Hariciler (Outsiders): bir sapkınlık sosyolojisi çalışması*. (Ş. Geniş, L. Ünsaldı Çev.), 2. Basım, Ankara: Heretik Yayınları.
- Burke, P. (2007). Disadvantage and stigma: a theoretical framework for associated conditions. P. Burke, J. Parker (Ed.), *Social work and disadvantage: adressing the roots of stigma through association* içinde (s. 11-26). London: Jessica Kingsley Publishers.
- Cartwright, D. (1950). Emotional dimensions of group life. M. L. Raymert (Ed.), *Feelings and emotions* içinde (s. 439-447). New York: McGraw-Hill.
- Coleman, L. M. (1986). Stigma: an anigma demystified. S. C. Ainsley, G. Becker, L. M. Coleman (Ed.), *The dilemma of difference: A multidisciplinary view of stigma*, içinde (211-232). New York: Plenum Press.
- Crocker, J. (1999). Social stigma and self-esteem: situational construction of self-worth. *Journal of Experimental Social Psychology* 35, 89-107.
- Crocker, J. ve Major, B. (1989). Social stigma and self-esteem: the self-protective properties of stigma. *Psychological Review*, 96(4), 608-630.
- Çuhadaroğlu, F. (1986). *Adolesanlarda benlik saygısı*. Hacettepe Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Ankara.
- Erikson, E. (1956). The problem of ego-identity. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 4, 56-121.
- Geçtan, E. (1990). *Psikanaliz ve sonrası*, 4. Basım. Ankara: Remzi Kitabevi.
- Geçtan, E. (1997). İnsan olmak. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Goffman, E. (1963). *Stigma: notes on the management of spoiled identity*. Englewood Cliff NJ: Prentice Hall.
- Güngör, H. (2013). *Okul yönetici ve öğretmenlerinin damgalama eğilimleri ve örgüt kültürü arasındaki ilişki*. (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Haghighat, R. (2001). A unitary theory of stigmatisation: pursuit of self-interest and routes to destigmatisation. *British Journal of Psychiatry*, 178, 207-215.
- Hansen, J.J. (2001). Coping Mechanisms of the Stigmatized: Methods of Protecting Self-Worth. *Discovery-The UCSB Journal of Undergraduate Research*.
- Jaspal, R. (2011). Caste, social stigma and identity processes. *Psychology and Developing Societies*, 23(1), 27-62.
- Küntay, E. ve Erginsoy, G. (2005). İstanbul'da on sekiz yaşından küçük ticari seks işçisi kız çocuklar. İstanbul: Bağlam.
- Lazarević, L.B., Lazarević, D. ve Orlić, A. (2017). Predictors of students' self-esteem: The importance of body self-perception and exercise. *Psihološka istraživanja*, 20(2), 239-254. Doi: 10.5937/Psistra1702239L
- Morrison M., de Man A.F. ve Drumheller A. (1993). Correlates of socially restrictive and authoritarian attitudes toward mental patients in university students. *Social Behavior and Personality*, 221(4): 333-338.
- O'Malley, P.M. ve Bachman, J.G. (1979). Self-esteem and education: Sex and cohort comparisons among high school seniors. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37, 1153-1159
- Öner, N. (2008). *Türkiye'de kullanılan psikolojik testlerden örnekler: bir başvuru kaynağı*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi
- Pallant, J. (2017). *SPSS Kullanma klavuzu SPSS ile adım adım veri analizi*. (Sibel, B. ve Berat, A. Çev.), 2. Basım. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Phelan, J. C., Link, B. C. ve Dovidio, J. F. (2008). Stigma and prejudice: one animal or two? *Social Science and Medicine*, 67, 358-367
- Scheyett, A. (2005). The mark of madness, social work in mental health. *Social Work in Mental Health*, 3(4), 79-97.

- Stewart, V. (2008). *Perceived social support, suicidal ideation, stigma and help seeking behaviors among college students*. Unpublished Doctoral Dissertation. Marywood University, College of Education and Human Development.
- Taşkın, E.O. (2004). Damgalama, ayrımcılık ve ruhsal hastalık. *3P Dergisi*, 12(3), 1-18.
- Thornicroft, G. (2014). *Toplumun reddettiği: ruhsal hastalığı olan insanlara karşı ayrımcılık*. (N. Uluhan, T. Doğan, H. Soygür, Çev.). Ankara: İmaj Yayınevi.
- Yaman, E. ve Güngör, H. (2013). Damgalama (stigma) ölçeği'nin geliştirilmesi, geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 11(25), 251-270.
- Yüksekkaya, S.(1995). Üniversite öğrencilerinde benlik saygısının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi, İzmir.



Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:08.05.2018 ✓Accepted/Kabul:24.10.2018

DOI: 10.30794/pausbed.421992

Araştırma Makalesi/ Research Article

Kıracı, K. ve Bakır, M. (2019). "Critic Temelli Edas Yöntemi ile Havayolu İşletmelerinde Performans Ölçümü Uygulaması" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 35, Denizli, s.157-174.

CRITIC TEMELLİ EDAS YÖNTEMİ İLE HAVAYOLU İŞLETMELERİNDE PERFORMANS ÖLÇÜMÜ UYGULAMASI

Kasım KİRACI*, Mahmut BAKIR**

Özet

Bu çalışmanın amacı havacılığa özgü ölçüm göstergeleri kullanılarak, havayolu şirketlerinin küresel finans krizi öncesi ve sonrası performansının çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemleri aracılığıyla incelenmesidir. Bu kapsamda 13 havayolu şirketinin 2005-2012 dönemi performansı incelenmiştir. Çalışmada kullanılan kriterlerin önem düzeylerinin tespit edilmesi amacıyla CRITIC yöntemi, havayolu firmalarının performanslarına göre sıralanmasında ise EDAS yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın bulguları, havayolu şirketlerinin küresel finans krizinden, kriz sonrası yıllarda (2010-2012) bile etkilendiğini göstermektedir. Bulgular aynı zamanda, havayolu şirketleri açısından finans krizinin olumsuz etkilerinin en fazla hissedildiği yılın 2010 olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: *Havayolları, Küresel finans krizi, CRITIC yöntemi, EDAS yöntemi.*

APPLICATION OF PERFORMANCE MEASUREMENT IN AIRLINES WITH CRITIC BASED EDAS METHOD

Abstract

The purpose of this study is to examine airline companies' performance before and after the global financial crisis through multi-criteria decision-making (MCDM) methods using airline-specific indicators. In this context, the performance of 13 airlines in 2005-2012 period is examined. The CRITIC method was used to determine the importance levels of the criteria, and the EDAS method was used to rank airlines according to their performance. Findings from the study show that airline companies were affected by the global financial crisis, even in the post-crisis years (2010-2012). The findings also show that the adverse effects of the financial crisis were felt most in 2010 for airline companies.

Key words: *Airlines, Global financial crisis, CRITIC method, EDAS method.*

* Dr. Öğr. Üyesi, İskenderun Teknik Üniversitesi, Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi Havacılık Yönetimi Bölümü, HATAY.
e-posta: kasim.kiraci@iste.edu.tr (orcid.org/0000-0002-2061-171X)

**Arş. Gör., Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sivil Havacılık Yönetimi ABD, ESKİŞEHİR.
e-posta: mahmutbakir@anadolu.edu.tr (orcid.org/0000-0002-3898-4987)

1. GİRİŞ

Havayolu taşımacılığı sektörü, 1978 yılında ABD’de başlayan serbestleşme sürecinden sonra önemli dönüşümler geçirmiştir. Bu süreçte havayolu şirketleri arasındaki rekabet artmış, havayolu taşımacılığı sistemi küresel boyutta gerçekleşen sosyal, politik ve ekonomik gelişmelerden önemli ölçüde etkilenir hale gelmiştir. Bu kapsamda havayolu taşımacılığının tarihsel gelişimi incelmediğinde, 1990’lı yılların başında yaşanan Körfez Savaşı’ndan, 1997 yılında Asya ülkelerinde başlayıp tüm dünyada talep daralmasına yol açan ekonomik krizden, 2001 yılında meydana gelen terör saldırısından, 2003 yılındaki SARS salgınından ve 2008-2009 yıllarında baş gösteren küresel finans krizinden önemli ölçüde etkilendiği görülmektedir (Korul ve Küçükönel, 2003).

Havayolu şirketleri 2008-2009 yılında meydana gelen küresel finans krizinin etkilerini azaltmak amacıyla çeşitli stratejiler geliştirmiştir. Bu süreçte bazı havayolu firmalarının korunma stratejilerini başarılı bir şekilde uyguladığı ve küresel finans krizini en az hasarla atlattığı görülürken, bazı havayollarının ise olumsuz olarak etkilendikleri ve iflas riski ile karşı karşıya kaldıkları görülmüştür. Dolayısıyla havayolu şirketlerinin bu süreçte göstermiş olduğu finansal performans onların rekabet avantajı elde etmelerine ve pazar paylarını arttırmalarına olarak sağlamıştır.

İşletmelerin finansal performansını ölçmek amacıyla, esas itibarıyla finansal tablolarda yer alan göstergelerden yararlanılmaktadır. Bu finansal göstergeler birbirine oranlanarak ya da göstergelerdeki artış oranında hareketle şirketlerin finansal durumu hakkında çıkarımda bulunmaktadır. Ancak havayolu taşımacılığı sektörünün ürün ve maliyet yapısı dikkate alındığında, sektöre has bir takım performans göstergelerinin geliştirildiği görülmektedir. Dolayısıyla bu performans göstergelerinin, havayolu firmalarının performansını ölçmede ve havayollarını karşılaştırmada daha doğru sonuçlar verdiği öngörülmektedir. Örneğin; havayolu taşımacılığında, bir havayolu şirketinin maliyet yapısını ortaya çıkarmak amacıyla toplam maliyet kalemi yerine, uçulan mesafe (mil) başına maliyet (CASM) hesaplanmaktadır. Bu değişken tüm havayolları için geçerli, hem kısa hem de uzak mesafeli uçuşlar gerçekleştiren havayolu firmalarını objektif bir biçimde karşılaştırma olanağı sunmaktadır. Dolayısıyla bu performans göstergeleri kullanarak, uçuş yapılan destinasyonun konumu ve özelliklerinden bağımsız olarak havayollarının performans karşılaştırması yapılabilmektedir.

Küresel finans krizi öncesi ve sonrası havayolu şirketlerinin finansal performansının karşılaştırıldığı bu çalışma, birkaç açıdan literatürde yer alan çalışmalardan farklılaşmaktadır. Bunlardan ilki, çalışmada 2008-2009 küresel finans krizi öncesi ve sonrası havayolu firmalarının finansal performansı değerlendirilmektedir. Literatürde kriz öncesi ve sonrası havayolu firmalarının incelendiği çalışmaların nadiren yapıldığı görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın literatürdeki bu boşluğu doldurması öngörülmektedir. İkincisi, havayolu firmalarının performanslarını karşılaştırmak amacıyla yukarıda sözü edilen, havayolu taşımacılığına has ölçüm göstergeleri kullanılmıştır. Alan yazında bu performans göstergelerinin kullanıldığı hiçbir çalışmanın yapılmamış olması bu çalışmanın özgünlüğü ve ölçüm göstergelerinin literatüre kazandırılması açısından son derece önemlidir. Üçüncüsü, çalışmada çok kriterli karar verme yöntemlerinden CRITIC ve EDAS yöntemleri kullanılarak havayolu şirketlerinin performansı analiz edilmiştir. Farklı alanlarda ve çalışmalarda başarıyla kullanılan bu yöntemlerin havayolu taşımacılığı sektöründe daha önce bütünlüklü bir şekilde kullanılmamış olması, bu çalışmayı benzerlerinden farklı kılmaktadır.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Literatürde havacılık sektörü ya da havayolu işletmelerinin finansal veya operasyonel performansını inceleyen birçok çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışmalarda genel itibarıyla veri zarflama ya da toplam faktör verimliliği analizlerinin kullanıldığı görülmektedir (Assaf, 2009; Arjomandi ve Seufert, 2014; Capobianco ve Fernandes, 2004; Hong ve Zhang, 2010; Zhu, 2011; Lu vd., 2012; Gramani, 2012). Bu çalışmaların yanı sıra, havayolu şirketlerinin finansal ya da operasyonel performansının veri zarflama analizinin yanında Tobit modeli kullanılarak analiz edildiği çalışmalar da söz konusudur (Sheraga, 2004; Merkert ve Hensher, 2011; Saranga ve Nagpal, 2016). Buna karşın literatürde havayolu işletmelerinin performansının çok kriterli karar verme yöntemlerinden CRITIC temelli EDAS yöntemi kullanılarak analiz edildiği hiçbir çalışmaya rastlanmamıştır.

Birbiriyle çatışan birden fazla kriter ve amacın eşzamanlı olarak ele alınmasını gerektiren karar verme süreçleri çok kriterli karar verme olarak nitelendirilmektedir (Tütek vd., 2012). Tek kriterli karar verme sürecinden farklı olarak çok kriterli karar verme birbirinden bağımsız birden fazla amacın, kriterin, alt kriterin dikkate alınması neticesinde en iyi alternatifin belirlenmesini hedeflemektedir (Önder, 2012).

Gerçek hayattaki karar verme problemlerinde, karar verici birden fazla çelişen/çatışan amaca ve kriterlere sahiptir. Dolayısıyla kararların birçok kriter göz önüne alınması ve optimal hedefin gözetilmesi ile alınması gerekmektedir. Bu amaçla problemlerin çözümü için birçok yöntem önerilmiştir. Çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemleri de bu problemlerin çözümünde kullanılan, karmaşık bir dünya varsayımına dayanarak birçok farklı alanda en yaygın kullanılan yöntemlerdendir (Zavadskas ve Turskis, 2010).

ÇKKV yöntemlerinin sıklıkla kullanıldığı alanlardan biri de performans ölçümüdür. Performans, bir işletmenin başarısını ve işletmenin amaçlarına ulaşma düzeyini belirten bir kavram olup, çok boyutlu bir yapıda olduğu düşünülmektedir (Murphy vd., 1996; Karaman, 2008). Kâr amacı güden işletmeler ele alındığında, sektör veya sundukları ürün ayırt etmeksizin kar elde etmek gibi belli hedeflere ulaşmak amacıyla kuruldukları bilinmektedir. Bu noktada işletmelerinin ilgili hedeflere ulaşabilmesi veya bu hedeflere ulaşabilme yeterliliklerinin görülmesinde göstermiş oldukları performans birincil göstergedir (Karaman, 2008). İşletmelerin hedeflerini gerçekleştirme konusunda ne denli yeterli olabilecekleri ve sektördeki konularının belirlenmesinde performans ölçümü oldukça önemlidir. Performans ölçümü, işletmelerin mevcut durumlarını görme ve rekabet avantajı elde etmelerini sağlayan önemli bir araç olarak öne çıkmaktadır (Çakır ve Perçin, 2013).

Performans ölçümünde birçok farklı yöntem kullanılırken, bunlardan bir tanesi de ÇKKV yöntemleridir. Performans ölçümünün bahsedildiği gibi çok boyutlu bir yapıda olması ve içerisinde birbiriyle çatışan unsurları barındırması ÇKKV yöntemlerinin çözüm için uygun bir araç olduğu fikrini güçlendirmektedir. Nitekim Mardani ve diğerleri (2015) tarafından yapılan ve 2000-2014 yıllarını ele alan literatür incelemesi çalışmasında da ÇKKV yöntemlerinin bilimsel anlamda kullanım sıklığının büyük ölçüde arttığı görülmektedir –ki bu kapsamda performans ölçümü çalışmaları da varlık gösterebilmiştir.

Havayollarında performans ölçümünün ele alındığı bu çalışmada, problemin ele alınmasında ÇKKV yöntemlerinden CRITIC ve EDAS yöntemleri kullanılmıştır. Literatür incelemesi sonucunda CRITIC yönteminin birçok farklı disiplin ve alanda başarıyla uygulandığı görülmektedir. Yöntemin ele alındığı çalışmalar ele alınacak olursa, ilk defa Diakoulaki ve diğerleri (1995) tarafından Yunan ilaç endüstrisi örneğinde performans ölçümü amacıyla 8 firmanın ele alındığı çalışmada ağırlıklandırma amacıyla kullanılmıştır. Sonraki yıllarda yöntem geniş kabul görüp sıklıkla kullanılırken; Çakır ve Perçin (2013) tarafından lojistik firmalarının finansal performansının ölçümünde, Kazan ve Özdemir (2014) tarafından İMKB’ de işlem gören holdinglerin mali tablolarının analizinde, Hsu ve diğerleri (2015) tarafından yüksek teknoloji kullanan işletmelerin sürdürülebilir finansal performanslarının analizinde, Madić ve Radovanović (2015) tarafından geleneksel olmayan imalat yöntemi seçiminde, Kılıç ve Çerçioğlu (2016) tarafından TCDD tarafından yapılan yatırım projelerinin değerlendirilmesinde, Adalı ve Işık (2017) tarafından tekstil ürünleri üzerinde fason üretici seçiminde, Orakçı ve Özdemir (2017) tarafından ülkelerin insani gelişmişlik düzeylerinin belirlenmesinde ve Ünlü ve diğerleri (2017) tarafından BIST 30 firmalarının performansının ölçümü probleminde kullanılmıştır. Yapılmış çalışmalarda da görüldüğü gibi CRITIC yöntemi performans ölçümü problemlerinin çözümünde sıklıkla kullanılırken, literatürde ayrıca bulanık mantık entegre edilerek ele alındığı çalışmalar da mevcuttur (Ghorabae vd., 2018; Rostamzadeh vd., 2018).

Çalışmanın sonraki adımında kullanılan EDAS yöntemi ele alındığında yöntemin oldukça yeni olduğu fakat birçok alanda başarıyla uygulandığı görülmektedir. Literatür incelemesi ele alındığında, yöntem ilk defa Ghorabae ve diğerleri (2015) tarafından envanter kalemlerinin ABC analizine göre sınıflandırmasının yapılması amacıyla kullanılmış ve aynı çalışmada yöntemin geçerliliği de sinanmıştır. Ghorabae ve diğerleri (2016) tarafından deterjan üretimine ilişkin kimyasal maddelerin sağlanması için tedarikçi seçimi probleminin ele alınmasında EDAS yöntemi ilk defa bulanık mantık entegre edilerek kullanılmıştır. Sonraki süreçte de yöntem crisp (bulanık olmayan) veya bulanık mantık entegrasyonu ile farklı çalışmalarda başarıyla ele alınmıştır. Trinküniené ve diğerleri (2017) tarafından inşa projelerinde yüklenici sözleşmelerinin ele alınmasında, Ghorabae ve diğerleri (2017) tarafından havayollarında hizmet kalitesi performansı ölçümünde, Kahraman ve diğerleri (2017) tarafından katı atık bertaraf sahası seçiminde, Ghorabae ve diğerleri (2018) tarafından sürdürülebilir inşa ekipmanlarının değerlendirilmesinde kullanılmıştır. Yerli literatürde ise EDAS yöntemi ilk defa ve yalnızca Ulutaş (2017) tarafından tekstil atölyesi için dikiş makinası seçimini ele alan örnek çalışmada kullanılmıştır.

3. METODOLOJİ

Havayolu işletmelerinin performanslarının ele alındığı bu çalışmanın, performans göstergelerinin birbirleriyle çatışır durumda olmasından ötürü ÇKKV yöntemleriyle ele alınmasının daha uygun olacağı düşünülmüştür. Bu sebeple uygulama amacıyla, literatürde yeni olması itibarıyla oldukça az yer bulabilen EDAS yöntemi ve çalışmada kullanılacak kriterlerin önem düzeylerinin belirlenmesi amacıyla CRITIC yöntemi kullanılmıştır.

3.1.CRITIC Yöntemi

Birbiriyle çatışan birden fazla kriter ve amacın eş zamanlı olarak ele alındığı ÇKKV problemlerinde kullanılan kriter ağırlıkları, kriterlerin önem düzeylerinin bir göstergesidir. Kriter önem düzeylerinin farklılaşabileceği gerçeğinden hareketle, literatürde ÇKKV problemlerinde ağırlıklandırma işlemi gerçekleştirilirken subjektif veya objektif ağırlıklandırma yöntemleri kullanılmaktadır (Trinkünienė, ve diğerleri, 2017). Subjektif ağırlıklandırma ile kriterlerin önem düzeyleri karar vericilerin yargıları veya değerlendirmeleri sonucu şekillenirken, objektif ağırlıklandırma yöntemlerinde kriter ağırlıkları karar matrisi üzerinde birtakım matematiksel modellerin uygulanması sonucu, kişisel yargılardan arınmış bir şekilde gerçekleşmektedir (Gao vd., 2017). Literatürde birçok objektif ağırlıklandırma yöntemi olmasına karşın, sık kullanılan yöntemlerden biri de CRITIC yöntemidir.

CRITIC (**CR**iteria **I**mportance **T**hrough **I**ntercriteria **C**orrelation) yöntemi, Diakoulaki vd. (1995) tarafından geliştirilmiş ve ÇKKV problemlerinde kriterlerin önem düzeylerinin elde edilmesinde kullanılan bir yöntemdir. Bu yöntem ile kriter ağırlıkları, karar verme probleminin yapısını oluşturan çatışma ve bu zıtlığın yoğunluğundan elde edilir (Diakoulaki vd., 1995). Bu bağlamda, kriter ağırlıklarının belirlenmesinde normalize matrisin standart sapması ve kriterler arası korelasyon katsayıları kriterler arasındaki zıtlığın belirlenmesinde kullanılmaktadır (Ghorabae vd., 2018). CRITIC yöntemi ile subjektif görüşleri içerisinde barındıran değerlendirmelere başvurulmadan yalnızca karar matrisi yardımıyla kriter ağırlıkları belirlenebilmektedir.

CRITIC yöntemi 5 adımdan oluşmaktadır (Çakır ve Perçin, 2013; Ünlü vd., 2017):

Adım 1: Karar Matrisinin Oluşturulması

CRITIC yönteminin ilk adımında diğer ÇKKV yöntemlerinde olduğu gibi karar problemine ilişkin kriter ve alternatiflerin yer aldığı karar matrisi oluşturulur (Eşitlik 1).

$$X = [x_{ij}] = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{m1} & x_{m2} & \dots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

Eşitlik 1' de görüldüğü gibi karar matrisinde n adet kriter ve m adet alternatif yer almaktadır.

Adım 2: Normalize Edilmiş Karar Matrisinin Oluşturulması

Uygulamanın ikinci adımında kriter değerlerinin ortak birime dönüştürülmesi amacıyla (anomalileri yok etme) eşitlik (2) yardımıyla normalizasyon işlemi gerçekleştirilir.

$$r_{ij} = \frac{x_{ij} - x_j^{min}}{x_j^{max} - x_j^{min}} \quad (2)$$

Burada; x_j^{min} = j. kriterine ait en düşük değer

x_j^{max} = j. kriterine ait en yüksek değer

r_{ij} , her bir değer normalize edilmiş halini ifade ederken normalizasyon işleminde kriterlerin fayda/maliyet durumu dikkate alınmamaktadır (Adalı ve Işık, 2017).

Adım 3: Kriterler Arası İkili Korelasyonların Hesaplanması

Bu adımda kriterler arasında ilişkinin gücünü tespit etmek amacıyla eşitlik (3) yardımıyla kriter çiftleri arasındaki korelasyon katsayıları hesaplanır.

$$\rho_{jk} = \frac{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)(r_{ik} - \bar{r}_k)}{\sqrt{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)^2 \sum_{i=1}^m (r_{ik} - \bar{r}_k)^2}} \quad (3)$$

Eşitlik (3)' de görüldüğü gibi Pearson korelasyonu katsayısı kullanılırken, alternatif sayısının nispeten az olduğu durumlarda testin non-parametrik karşılığı olan Spearman sıra korelasyonu katsayıları kullanılmaktadır (Gao vd., 2017; Çakır ve Perçin, 2013).

Adım 4: Bilgi Miktarının (c_j) Hesaplanması

Bu adımda her bir kriterin içerdiği toplam bilgi miktarı (c_j) eşitlik (4) yardımıyla hesaplanır. Bu işlem gerçekleştirilirken normalize edilmiş karar matrisi sütun değerlerinin standart sapmasından (σ_j) faydalanılır.

$$c_j = \sigma_j \sum_{k=1}^n (1 - \rho_{jk}) \quad (4)$$

Yukarıdaki eşitlikte standart sapma değeri yüksek ve korelasyon katsayıları nispeten düşük olan kriterler en yüksek bilgiyi barındıran, dolayısıyla en yüksek önem düzeyine sahip kriterler olarak kabul edilmektedir (Madić ve Radovanović, 2015).

Adım 5: Kriter Ağırlıklarının Elde Edilmesi

CRITIC yönteminin son adımını oluşturan bu adımda j. kriterin ağırlık katsayısını ifade eden kriter ağırlıkları (w_j) hesaplanır. Eşitlik (5) yardımıyla gerçekleştirilen ağırlıklandırma işleminde en yüksek değere sahip kriterin en yüksek önem düzeyine sahip (en önemli) kriter olduğu kabul edilir.

$$w_j = c_j / \sum_{k=1}^n c_k \quad (5)$$

3.2.EDAS Yöntemi

EDAS (Evaluation Based on Distance from Average Solution) yöntemi, Ghorabae vd. (2015) tarafından geliştirilmiştir. Yöntemin temelinde yatan mantık TOPSIS yönteminin mantığına benzerdir. Fakat ortada temel bir farklılık vardır ki bu da EDAS yöntemini TOPSIS ve VIKOR gibi sık kullanılan ve optimal çözümün pozitif ideal ve negatif ideal çözüme yakınlığı nispetinde ele alan ÇKKV yöntemlerinden ayırmaktadır. Buna göre, EDAS yönteminde değerlendirme süreci ideal çözüm kümesi üzerinden değil, ortalama çözüme pozitif ve negatif uzaklıklar üzerinden yapılmaktadır. Dolayısıyla EDAS yönteminde ideal ve negatif ideal çözüme uzaklık fikrini reddederek ortalama çözüme uzaklığı dikkate almaktadır (Ghorabae vd., 2015).

Yöntem incelendiğinde, alternatiflerin arzu edilişliğinin iki farklı göstergeye bağlı olduğu ve bunların uygulamaya yön verdiği görülmektedir. Bunlar; ortalama çözüme pozitif uzaklık ve ortalama çözüme negatif uzaklık değerleridir. Değerlendirmede ise optimal çözüm için pozitif uzaklığın en yüksek, negatif uzaklığın ise en düşük olması arzu edilmektedir (Trinkünienė vd., 2017).

EDAS yöntemi aşağıdaki adımlardan oluşmaktadır (Ghorabae vd., 2015; Trinkünienė vd., 2017; Ulutaş, 2017):

Adım 1: Karar Matrisinin Oluşturulması

EDAS yöntemi uygulamasının ilk adımında karar problemine ilişkin başlangıç karar matrisi oluşturulur (Eşitlik 6).

$$X = [x_{ij}]_{n \times m} = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1m} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2m} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{n1} & x_{n2} & \dots & x_{nm} \end{bmatrix} \quad (6)$$

Adım 2: Ortalama Değerler Matrisinin (AV_j) Oluşturulması

Yöntemin ikinci adımında, her bir kriter için ortalama değerler matrisi oluşturulur. Bu işlem esnasında karar matrisindeki j. kriter değerlerinin ortalamasının alınmasından ibarettir ve bu işlemde aşağıda görülen eşitlik (7) kullanılır.

$$AV_j = \frac{\sum_{i=1}^n X_{ij}}{n} \quad (7)$$

Adım 3: Ortalamadan Pozitif-Negatif Uzaklık Matrislerinin Elde Edilmesi

Karar matrisi kullanılarak eşitlik (8-9)' da görüldüğü gibi ortalama pozitif uzaklık (PDA) ve ortalama negatif uzaklık (NDA) matrisleri elde edilir.

$$PDA = [PDA_{ij}]_{n \times m} \quad (8)$$

$$NDA = [NDA_{ij}]_{n \times m} \quad (9)$$

Burada PDA , i. alternatifin j. kritere göre ortalama çözüme pozitif uzaklığını gösterirken, NDA ise i. alternatifin j. kritere göre ortalama çözüme negatif uzaklığını göstermektedir. Diğer bir anlatımla, karar matrisinde yer alan her bir değer eşitlik (7) ile elde edilen ortalama değerleri hesaplanır, ilgili sütunda yer alan maksimum değerinde işleme alınması ile her bir alternatifin çeşitli kriterlere göre ortalama göre uzaklığını pozitif ve negatif yönde veren PDA_{ij} ve NDA_{ij} değerleri elde edilir. İlgili değerler TOPSIS vb. yöntemlerde kullanılan pozitif ve negatif ideal çözüm kümeleri ile benzer işleme sahip olmasına karşın, EDAS yönteminin yapısından dolayı ortalama çözüm kümesine dikkate alınarak hesaplanmaktadır. Uzaklık matrislerinin elde edilmesinde kriterlerin fayda veya maliyet özelliği gösterip göstermediği dikkate alınmaktadır ki, bunu sağlamak için eşitlik (10-13) kullanılır.

$$PDA_{ij} = \frac{\max(0, (X_{ij} - AV_j))}{AV_j}, \quad j \in \text{fayda kriteri} \quad (10)$$

$$NDA_{ij} = \frac{\max(0, (AV_j - X_{ij}))}{AV_j}, \quad j \in \text{fayda kriteri} \quad (11)$$

$$PDA_{ij} = \frac{\max(0, (AV_j - X_{ij}))}{AV_j}, \quad j \in \text{maliyet kriteri} \quad (12)$$

$$NDA_{ij} = \frac{\max(0, (X_{ij} - AV_j))}{AV_j}, \quad j \in \text{maliyet kriteri} \quad (13)$$

Yukarıdaki eşitliklerde fayda kriteri maksimum olması istenen kriterleri, maliyet kriteri ise minimum olması istenen kriterleri ifade etmektedir.

Adım 4: Ağırlıklı Toplam Pozitif ve Negatif Uzaklıkların Hesaplanması

Bu adımda ortalama pozitif-negatif uzaklık matrisleri yardımıyla ağırlıklı toplam pozitif ve negatif uzaklıklar hesaplanır. Eşitlik (14-15) yardımıyla gerçekleştirilen bu işlemde uzaklık matrisi (PDA) ile kriterlerin önem düzeylerini gösteren ağırlık katsayıları (w_j) çarpılır.

$$SP_i = \sum_{j=1}^m w_j PDA_{ij} \quad (14)$$

$$SN_i = \sum_{j=1}^m w_j NDA_{ij} \quad (15)$$

SP_i değerinin artması ve SN_i değerinin azalması alternatiflerin arzu edilen seviyede olduğunu işaret etmektedir. Başka bir deyişle, bu adımda SP_i değeri en yüksek, SN_i değeri en düşük alternatifin uygulama sonucunda optimal durumda olan alternatif olduğu görülecektir.

Adım 5: Ağırlıklı Toplam Uzaklıkların Normalize Edilmesi

Eşitlik (16-17) yardımıyla gerçekleştirilen bu işlemde SP_i ve SN_i değerleri normalize edilir. Başka bir deyişle, i . alternatifin normalize edilmiş ağırlıklı toplam pozitif ve negatif değerlerine ulaşılır.

$$NSP_i = \frac{SP_i}{\max_i(SP_i)} \quad (16)$$

$$NSN_i = 1 - \frac{SN_i}{\max_i(SN_i)} \quad (17)$$

Adım 6: Alternatiflere ait Değerlendirme Puanlarının Hesaplanması

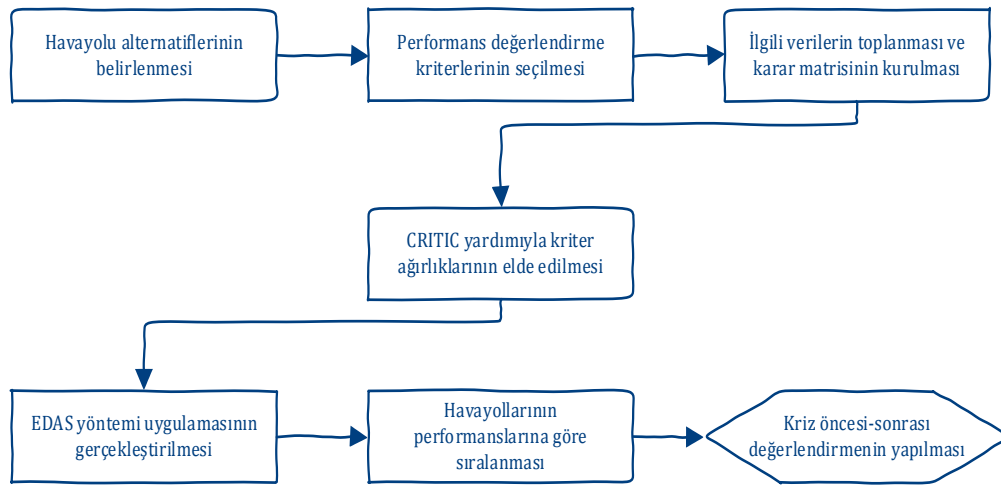
Her bir alternatif için performans göstergesi olarak kullanılacak değerlendirme puanı (AS) hesaplanır.

$$AS_i = \frac{1}{2} (NSP_i + NSN_i) \quad (18)$$

Uygulamanın sonunda alternatiflere ait değerlendirme puanları yüksekten düşüğe doğru sıralanır. Sıralama içerisinde değerlendirme puanı en yüksek alternatif en arzu edilen (optimal) alternatiftir.

4. UYGULAMA VE BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde, kriz öncesi ve sonrası dönem olarak ayrılmak üzere 2005-2012 yıllarını kapsayacak şekilde havayolu işletmelerinin performans analizi gerçekleştirilmiştir. Uygulamanın gerçekleştirilmesinde benimsenen metodoloji Şekil 1’ de görülmektedir.



Şekil 1: Uygulama bölümünde benimsenen akış süreci

Bütünleşik ÇKKV yöntemlerinin kullanımının uygun görüldüğü bu çalışmada, alternatif olarak verilerine ulaşılabilen 13 havayolu işletmesi uygulama örneklemini oluşturmuştur. Havayolu taşımacılığı sektörünün farklı iç dinamikler barındırması ve farklı büyüklüklerde havayollarının yoğun rekabet ortamında mücadele etmesi araştırma konusunu doğal olarak özel hale getirmekte ve araştırmanın bu karakteristiklerin ışığında yürütülmesini gerektirmektedir. Bu bakımdan, çalışma örneklemini oluşturulurken farklı büyüklüklerde, taşınan yolcu sayısı bakımından 10 milyon-150 milyon yolcu sayısına sahip havayolu işletmelerinin göz önüne alınmasının daha uygun olacağı düşünülmüştür. Havayolu örneklemini Tablo 1’ de görülmektedir.

Tablo 1: Performans değerlendirmesine tabi tutulan havayolu işletmeleri

Havayolu	ICAO Kodu	Yolcu Sayısı (2016)
AIR CANADA	ACA	24.848.000
AIR FRANCE	AFR	44.308.000
AIR NEW ZEALAND	ANZ	15.204.000
ALASKA AIR	ASA	25.794.000
CHINA EASTERN	CES	80.509.000
CHINA SOUTHERN	CSN	114.493.000
DELTA AIR	DAL	143.322.000
LUFTHANSA	DLH	57.091.000
QANTAS AIRWAYS	QFA	53.227.000
REPUBLIC AIRWAYS	RPA	11.528.000
SINGAPORE AIRLINES	SIA	18.904.000
SKYWEST	SKW	31.205.000
UNITED CONTINENTAL	UAL	100.140.000

Kaynak: (IATA, 2017)

4.1.Çalışmada Kullanılan Veriler

Havayolu şirketlerinin 2008-2009 küresel finans krizi öncesi ve sonrası finansal performansını ölçmeyi amaçlayan bu çalışmada, sektöre has beş farklı ölçüm göstergesi kullanılmıştır. Bu ölçüm göstergelerinin tercih edilmesinin temel nedenleri; havacılığa özgü performans göstergeleri olmaları, havayolu işletmelerinin performanslarını iyi bir şekilde temsil etmeleri ve havacılık literatüründe performansın ölçülmesinde kullanılmaları şeklinde sıralanabilir. Çalışmanın devamında bu performans göstergeleri sırasıyla tanıtılacaktır.

Arz Edilen Koltuk Mil (Available Seat Mile - ASM): Bir havayolu şirketinin yolcu taşıma kapasitesinin ölçümünde kullanılmaktadır. Havayolu firmalarının satışa sunduğu koltuk sayısı ile uçuş mesafesinin mil cinsinden çarpılması sonucu elde edilir. Elde edilen sonuç, satışa sunulan toplam koltuk sayısının mil cinsinden kat ettiği mesafeyi vermektedir. Böylece farklı destinasyonlara uçuş gerçekleştiren birbirinden farklı havayolu şirketlerinin, uçulan mesafe cinsinden kapasiteleri tespit edilmiş olur.

Arz Edilen Koltuk Mil Başına Maliyet (Cost Per Available Seat Mile - CASM): Havayolu endüstrisinde maliyetin temel ölçüm göstergelerinde biridir. Uçuş gerçekleştirilen destinasyonlarda satışa sunulmuş koltuklar için mil başına maliyetin hesaplanmasında kullanılmaktadır. Diğer bir ifadeyle CASM, satışa sunulmuş koltuk mil başına katlanılan maliyeti göstermektedir. Faaliyet giderlerinin ASM'ye oranlanması yoluyla elde edilmektedir. CASM'nin düşük olması, havayolunun maliyetlerini düşürebildiğini ya da maliyeti azaltıcı stratejileri başarılı bir şekilde uyguladığını göstermektedir.

Arz Edilen Koltuk Mil Başına Gelir (Revenue per Available Seat Mile - RASM): Bilet satışı sonrası elde edilen gelirden farklı olarak, farklı havayolu şirketlerinin verimliliğini karşılaştırmak için kullanılan bir ölçü birimidir. Satışa sunulmuş koltuk mil başına elde edilen geliri göstermektedir. Faaliyet gelirinin ASM'ye oranlanması yoluyla elde edilmektedir. RASM'nin yüksek olması, havayolunun daha verimli ve kârlılığının daha yüksek olduğu anlamına gelmektedir.

Ücretli Yolcu Mil (Revenue Passenger Mile - RPM): Havayolu şirketlerinin toplam cirosunun başlıca göstergelerinden biridir. Uçuş yapılan destinasyonda ücret karşılığı taşınan yolculardan elde edilen gelir ile uçulan mesafenin mil cinsinden çarpımıyla elde edilmektedir. Elde edilen sonuç, ücret karşılığı taşınan yolcuların mil cinsinden kat ettiği mesafeyi vermektedir. Dolayısıyla, taşınan yolcu sayısına bağlı olarak havayolu şirketlerinin kat ettiği mesafeye göre elde ettikleri gelirlerin hesaplanmasında kullanılmaktadır.

Yolcu Mil Başına Gelir (Revenue per Passenger Mile-): Literatürde bu ölçüm göstergesinin diğer bir adının "revenue per revenue passenger mile (RRPM)" olduğu bilinmektedir (Vasigh vd., 2014: 250). Bu ölçüm göstergesi,

havayolu taşıyıcıları arasında yolcu başına gelirin tespit edilmesi ve karşılaştırılması amacıyla kullanılmaktadır. Uzun mesafeli destinasyonlara yapılan uçuşlarda, havayollarının faaliyet gelirleri ve giderleri önemli ölçüde değişmektedir. Dolayısıyla bu ölçüm göstergesi, tüm taşıyıcılar için uçuş mesafesine bakılmaksızın objektif bir gösterge olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmada kullanılan performans göstergeleri uygulama aşamasında Tablo 2’de görüldüğü gibi kodlarla gösterilerek kullanılmıştır.

Tablo 2: Çalışmada kullanılan performans göstergeleri ve kodları

Performans Göstergeleri	Kodu
Arz Edilen Koltuk Mil	C1
Arz Edilen Koltuk Mil Başına Maliyet	C2
Arz Edilen Koltuk Mil Başına Gelir	C3
Ücretli Yolcu Mil	C4
Yolcu Mil Başına Gelir	C5

4.2.CRITIC Yöntemi Uygulaması

Bu bölümde karar probleminin çözümü için ihtiyaç duyulan ağırlıklandırma işlemi CRITIC yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Sübjektif ağırlıklandırma yaklaşımın karar vericilerin değerlendirme ve yargılarını yansıtmayı, buna bağlı olarak bu yargıların sıklıkla belirsiz olması ve sayısal hale dönüştürmenin kolay olmaması nedeniyle, potansiyel belirsizlikleri düşürme adına CRITIC yöntemi kullanımının uygun olabileceği düşünülmüştür (Trinküniené vd., 2017).

2005-2012 yıllarını kapsayan çalışmada kriter ağırlıkları karar matrisinden çıkarıldığı için uygulama her yıl için yinelenmiş, fakat örnek olması bakımından yalnızca 2005 yılı verileri üzerinden uygulama adımları ele alınmıştır.

CRITIC yönteminin ilk adımında karar matrisi oluşturulmaktadır. Tablo 3’ de görüldüğü gibi, eşitlik (1) yardımıyla oluşturulan karar matrisi 13 havayolu işletmesi (alternatif) ve 5 göstergeden (kriter) oluşmaktadır. Diğer yandan kriter özellikleri ele alındığında C2 (Arz edilen koltuk mil başına maliyet) kriterinin maliyet özellikli (minimum düzeyde olması arzu edilen) olduğu, bununla birlikte diğer kriterlerin ise fayda özellikli (maksimum düzeyde olması arzu edilen) olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Karar matrisi

	Mak.	Min.	Mak.	Mak.	Mak.
	C1	C2	C3	C4	C5
ACA	43907021	0,72	0,85	32562833	0,92
AFR	133349988	0,10	0,11	105010490	0,13
ANZ	20935238	0,14	0,17	15887219	0,18
ASA	25692000	0,12	0,12	19390000	0,14
CES	32577156	0,85	0,66	22605845	0,95
CSN	54904981	0,72	0,63	38477169	0,89
DAL	156793000	0,12	0,10	119954000	0,12
DLH	89590480	0,14	0,13	67222733	0,18
QFA	70838181	0,16	0,14	54050595	0,17
RPA	6559966	0,12	0,14	4516518	0,20
SIA	65034139	0,11	0,73	48214490	0,16
SKW	12718973	0,14	0,15	9538906	0,20
UAL	154681000	0,11	0,11	125092000	0,12

CRITIC yönteminin ikinci adımında karar matrisi normalize edilir. Dolayısıyla bu adımda eşitlik (2) yardımıyla normalizasyon işlemi gerçekleştirilmiştir. Bu işlemi açmak gerekirse, her bir kritere ait maksimum ve minimum değerlerin belirlendiği, daha sonra alternatif değerlerin yardımıyla eşitliğin uygulandığı söylenebilir. Normalize edilmiş karar matrisi Tablo 4’ de görülmektedir.

Tablo 4: Normalize edilmiş karar matrisi

	C1	C2	C3	C4	C5
ACA	0,2486	0,8267	1,0000	0,2326	0,9639
AFR	0,8440	0,0000	0,0133	0,8335	0,0120
ANZ	0,0957	0,0533	0,0933	0,0943	0,0723
ASA	0,1273	0,0267	0,0267	0,1234	0,0241
CES	0,1732	1,0000	0,7467	0,1500	1,0000
CSN	0,3218	0,8267	0,7067	0,2817	0,9277
DAL	1,0000	0,0267	0,0000	0,9574	0,0000
DLH	0,5527	0,0533	0,0400	0,5201	0,0723
QFA	0,4279	0,0800	0,0533	0,4108	0,0602
RPA	0,0000	0,0267	0,0533	0,0000	0,0964
SIA	0,3892	0,0133	0,8356	0,3624	0,0482
SKW	0,0410	0,0533	0,0667	0,0417	0,0964
UAL	0,9859	0,0133	0,0133	1,0000	0,0000
	0,3489	0,3755	0,3821	0,3458	0,4031

Tablo 4’ de görüldüğü gibi, normalizasyon işleminin yanı sıra bilgi miktarının (c_j) elde edilmesinde kullanılan standart sapma (σ_j) değerleri de hesaplanmıştır. Normalizasyon işleminin ardından kriterler arasındaki ilişkinin göstergesi olarak korelasyon analizinden yararlanılmıştır. Bu analiz, verilerin normalliğine göre Pearson veya Spearman korelasyonu şeklinde gerçekleştirilebilmektedir. Burada örnek olması açısından, uygulamaya ait Spearman sıra korelasyonu katsayıları tablosu Tablo 5’de görülmektedir.

Tablo 5: Kriterler arası korelasyon katsayıları

	C1	C2	C3	C4	C5
C1	1,0000	-0,2783	-0,2792	0,9988	-0,3148
C2	-0,2783	1,0000	0,7805	-0,3009	0,9947
C3	-0,2792	0,7805	1,0000	-0,3009	0,8032
C4	0,9988	-0,2989	-0,3009	1,0000	-0,3350
C5	-0,3148	0,9947	0,8032	-0,3350	1,0000

Korelasyon katsayılarının hesaplanmasının ardından bilgi miktarının hesaplanması ve kriter ağırlıklarının elde edildiği Adım 4-5’ e geçilmiştir. Bu kapsamda her bir kriterin içerdiği bilgi miktarı (c_j) eşitlik (4) yardımıyla hesaplanmış ve Tablo 4’ de yer alan standart sapma değerleri bilgi miktarının hesaplanmasında kullanılmıştır. Son olarak ise her bir kritere ait (c_j) değerinin kriterlerin (c_j) değerleri toplamına bölünmesi yoluyla kriter ağırlıkları elde edilmiştir (Eşitlik (5)). Kriterlere ait bilgi miktarı (c_j) ve kriter ağırlıkları (w_j) Tablo 6’ de görülmektedir.

Tablo 6: 2005 yılına ilişkin kriter ağırlıkları

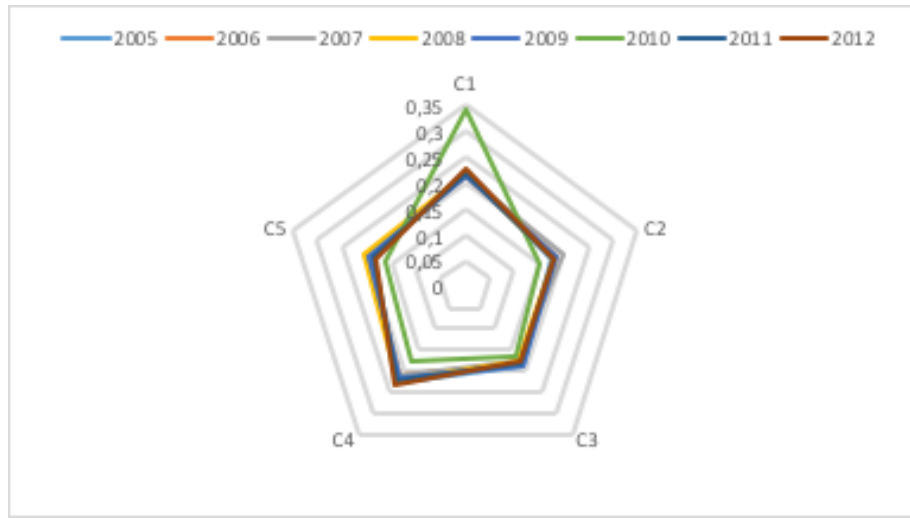
	C1	C2	C3	C4	C5
	1,3515	1,0521	1,1451	1,3616	1,1496
	0,2230	0,1736	0,1890	0,2247	0,1897

Çalışmada yer alan uygulama kapsam olarak 2005-2012 yıllarını ele aldığı için uygulama her yıl için yinelenirken, örnek uygulama dışında kalan yıllara ait kriter ağırlıkları Tablo 7’ de görülmektedir.

Tablo 7: 2006-2012 yılları arası kriter ağırlıkları

Yıl	C1	C2	C3	C4	C5
2006	0,2138	0,1870	0,1831	0,2130	0,2031
2007	0,2139	0,1986	0,1761	0,2133	0,1982
2008	0,2180	0,1788	0,1766	0,2211	0,2055
2009	0,2142	0,1864	0,1871	0,2186	0,1938
2010	0,3427	0,1507	0,1633	0,1770	0,1663
2011	0,2233	0,1820	0,1835	0,2239	0,1873
2012	0,2270	0,1814	0,1782	0,2317	0,1816

Ağırlıklandırma uygulaması farklı yılları kapsayan periyodu ele aldığı için kriter ağırlıklarının yıllara göre değişimi Şekil 2’ de görselleştirilmiştir.



Şekil 2: Performans kriterlerinin yıllara göre önem düzeyi değişimi

Şekil 2’ de görüldüğü gibi genel olarak C1 ve C4 kriterleri ön plana çıkmıştır.

4.3.EDAS Yöntemi Uygulaması

Havayolu işletmelerinin performanslarına göre 2008-2009 ekonomik krizi ekseninde ele alındığı bu çalışmada, EDAS yöntemi ile performans değerlendirmesi yapılmıştır. CRITIC yöntemi uygulamasıyla elde edilen ağırlıkların kullanıldığı bu adımda, öncelikle karar matrisi oluşturulur—ki CRITIC yönteminde kullanılan aynı matris kullanılmıştır (Eşitlik 6). Diğer yandan eşitlik (7) yardımıyla $[AV_j]_{1 \times m}$ görünümünde ortalama değerler matrisi oluşturulur. Karar matrisindeki her bir sütun değerlerinin ortalamasının alınması sonucu oluşturulmuş ortalama değerler matrisi, karar matrisi içerisinde yer alacak şekilde Tablo 8’ de görülmektedir.

Tablo 8: Karar matrisi

	Mak.	Min.	Mak.	Mak.	Mak.
	C1	C2	C3	C4	C5
ACA	43907021	0,72	0,85	32562833	0,92
AFR	133349988	0,10	0,11	105010490	0,13
ANZ	20935238	0,14	0,17	15887219	0,18
ASA	25692000	0,12	0,12	19390000	0,14
CES	32577156	0,85	0,66	22605845	0,95
CSN	54904981	0,72	0,63	38477169	0,89
DAL	156793000	0,12	0,10	119954000	0,12
DLH	89590480	0,14	0,13	67222733	0,18
QFA	70838181	0,16	0,14	54050595	0,17
RPA	6559966	0,12	0,14	4516518	0,20
SIA	65034139	0,11	0,73	48214490	0,16
SKW	12718973	0,14	0,15	9538906	0,20
UAL	154681000	0,11	0,11	125092000	0,12
AV _j	66737086,38	0,27	0,31	50963292,15	0,34

Tablo 8’de görülen (AV_j) değerlerinin hesaplanmasına örnek olarak;

13 havayolunun değerlendirildiği C2 kriteri için;

$$AV_{C2} = \frac{0,72 + 0,10 + 0,14 + 0,12 + 0,85 + 0,72 + 0,12 + 0,14 + 0,16 + 0,12 + 0,11 + 0,14 + 0,11}{13} = 0,27$$

olarak bulunur.

Karar matrisinin oluşturulmasının ardından ortalamadan pozitif ve negatif uzaklık matrisleri oluşturulmuştur. Eşitlik (8-9) yardımıyla oluşturulan ortalamadan pozitif ve negatif uzaklık matrislerinin oluşturulmasında kriterlerin sahip oldukları fayda veya maliyet özellikleri dikkate alınmaktadır. Bilindiği gibi ele alınan karar probleminde fayda ve maliyet özellikli kriterler olduğu için matrislerin oluşturulmasında fayda-maliyet özelliğine göre (10-13) numaralı eşitliklerinden yararlanılmıştır. Ortalamadan pozitif ve negatif uzaklıklara ilişkin matrisler Tablo 9 ve 10’da görülmektedir.

Tablo 9: Ortalamadan pozitif uzaklık matrisi

	C1	C2	C3	C4	C5
ACA	0,000	0,000	1,737	0,000	1,743
AFR	0,998	0,634	0,000	1,061	0,000
ANZ	0,000	0,487	0,000	0,000	0,000
ASA	0,000	0,561	0,000	0,000	0,000
CES	0,000	0,000	1,126	0,000	1,833
CSN	0,000	0,000	1,029	0,000	1,654
DAL	1,349	0,561	0,000	1,354	0,000
DLH	0,342	0,487	0,000	0,319	0,000
QFA	0,061	0,414	0,000	0,061	0,000
RPA	0,000	0,561	0,000	0,000	0,000
SIA	0,000	0,597	1,340	0,000	0,000
SKW	0,000	0,487	0,000	0,000	0,000
UAL	1,318	0,597	0,000	1,455	0,000

Tablo 9’ da görülen (PDA_{ij}) değerlerinin elde edilmesinde kriterlerin fayda ve maliyet özelliğine göre sırasıyla eşitlik (10) ve eşitlik (12) kullanılmıştır. ACA ve ANZ havayolları üzerinden örnek vermek gerekirse;

$$PDA_{ACAC1} = \frac{\max(0, (X_{ij} - AV_j))}{AV_j} = \frac{\max(0, (43907021 - 66737086,38))}{66737086,38} = \frac{\max(0, -22.830065,38)}{66737086,38} = 0$$

$$PDA_{ANZC2} = \frac{\max(0, (AV_j - X_{ij}))}{AV_j} = \frac{\max(0, (0,27 - 0,14))}{0,27} = \frac{\max(0, 0,13)}{0,27} = \frac{0,13}{0,27} = 0,48$$

Tablo

10: Ortalamadan negatif uzaklık matrisi

	C1	C2	C3	C4	C5
ACA	0,342	1,637	0,000	0,361	0,000
AFR	0,000	0,000	0,646	0,000	0,612
ANZ	0,686	0,000	0,453	0,688	0,463
ASA	0,615	0,000	0,614	0,620	0,583
CES	0,512	2,113	0,000	0,556	0,000
CSN	0,177	1,637	0,000	0,245	0,000
DAL	0,000	0,000	0,678	0,000	0,642
DLH	0,000	0,000	0,581	0,000	0,463
QFA	0,000	0,000	0,549	0,000	0,493
RPA	0,902	0,000	0,549	0,911	0,404
SIA	0,026	0,000	0,000	0,054	0,523
SKW	0,809	0,000	0,517	0,813	0,404
UAL	0,000	0,000	0,646	0,000	0,642

Tablo 10’da görülen (NDA_{ij}) matrisinin oluşturulmasında kriterlerin fayda ve maliyet özelliğine göre sırasıyla eşitlik (11) ve eşitlik (13) kullanılmıştır. İlgili matris değerlerinin elde edilmesinde, yukarıda hesaplanan örneklere benzer işlemler gerçekleştirilmiştir.

Ortalamadan pozitif ve negatif uzaklık matrislerinin hesaplanmasının ardından ağırlıklı toplam pozitif (SP_i) ve negatif uzaklıklar (SN_i) hesaplanır. Bu hesaplamaların yapılmasında eşitlik (14-15) kullanılır. Bu çalışmada CRITIC-EDAS bütünleşik yöntemi kullanıldığı için eşitlik (14-15) ile yapılan ağırlıklandırma işleminde CRITIC yöntemi uygulaması sonucu elde edilen kriter ağırlıkları kullanılmıştır. Ağırlıklı toplam uzaklıkların hesaplanmasının ardından normalizasyon işlemine geçilmiştir. (SP_i) ve (SN_i) değerlerinin eşitlik (16-17) yardımıyla normalize edildiği bu süreçte, (NSP_i) ve (NSN_i) değerleri elde edilmiştir.

EDAS yönteminin son adımında ise alternatiflerin performansını gösteren değerlendirme puanları hesaplanmıştır. Eşitlik (18) yardımıyla yapılan bu işlemde (NSP_i) ve (NSN_i) değerlerinin toplamının yarısı ilgili kriterin değerlendirme puanını (AS_i) oluşturmaktadır. En yüksek (AS_i) değerine sahip alternatifin optimal durumda olduğu kabul edilmektedir. Eşitlik (14-18) yardımıyla gerçekleştirilen ve EDAS yönteminin 4.-6. adımlarını oluşturan bu işlemlere ait sonuç tablosu Tablo 11’de görülmektedir.

Tablo 11: 2005 yılı havayolu performans göstergeleri

	(SP _i)	(SN _i)	(NSP _i)	(NSN _i)	(AS _i)
ACA	0,6590	0,4416	0,9097	0,2713	0,5905
AFR	0,5709	0,2382	0,7882	0,6069	0,6975
ANZ	0,0846	0,4811	0,1168	0,2061	0,1614
ASA	0,0973	0,5028	0,1344	0,1702	0,1523
CES	0,5603	0,6060	0,7735	0,0000	0,3868
CSN	0,5081	0,3787	0,7015	0,3750	0,5382
DAL	0,7024	0,2499	0,9697	0,5876	0,7786
DLH	0,2327	0,1977	0,3212	0,6737	0,4974
QFA	0,0992	0,1973	0,1370	0,6744	0,4057
RPA	0,0973	0,5862	0,1344	0,0326	0,0835
SIA	0,3569	0,1170	0,4927	0,8069	0,6498
SKW	0,0846	0,5374	0,1168	0,1132	0,1150
UAL	0,7244	0,2438	1,0000	0,5976	0,7988

Tablo 11' de 2005 yılı verilerine dayalı performans sıralaması örnek olması bakımından adım adım gerçekleştirilirken 2006-2012 yıllarını kapsayan süreçte havayolu işletmelerinin performans puanları Tablo 12' de yer almaktadır.

Tablo 12: 2006-2012 yılları arası havayolu performansları

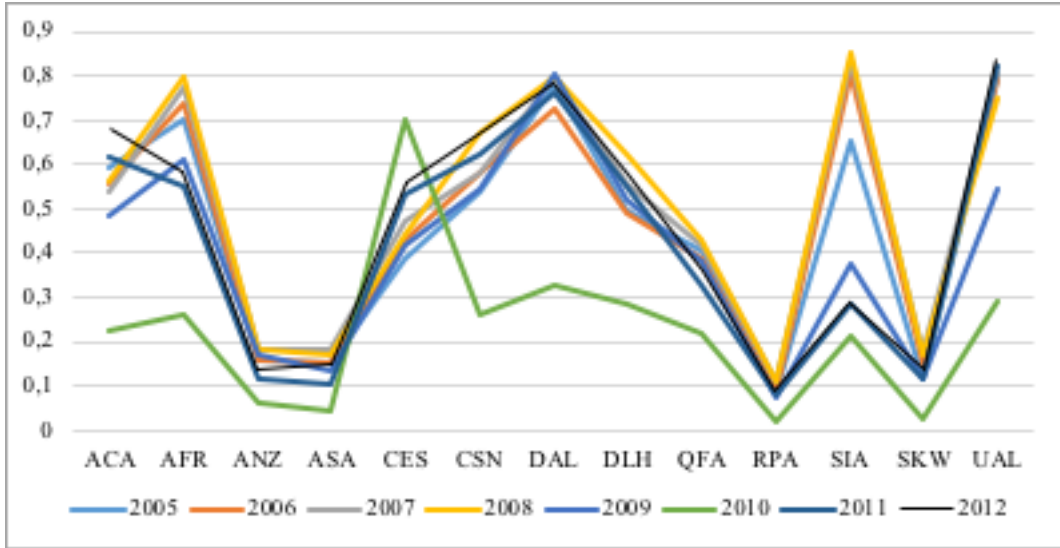
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2005-2007	2010-2012
ACA	0,591	0,554	0,536	0,561	0,486	0,227	0,615	0,682	0,560	0,508
AFR	0,698	0,735	0,774	0,796	0,610	0,258	0,548	0,585	0,736	0,464
ANZ	0,161	0,161	0,180	0,185	0,170	0,064	0,114	0,138	0,167	0,105
ASA	0,152	0,155	0,180	0,171	0,136	0,044	0,104	0,147	0,162	0,098
CES	0,387	0,431	0,471	0,441	0,420	0,703	0,533	0,562	0,430	0,599
CSN	0,538	0,582	0,578	0,673	0,543	0,260	0,625	0,669	0,566	0,518
DAL	0,779	0,726	0,798	0,800	0,802	0,327	0,762	0,783	0,768	0,624
DLH	0,497	0,492	0,557	0,623	0,519	0,286	0,550	0,577	0,515	0,471
QFA	0,406	0,388	0,419	0,431	0,382	0,216	0,328	0,358	0,404	0,301
RPA	0,084	0,088	0,108	0,107	0,071	0,019	0,080	0,086	0,093	0,062
SIA	0,650	0,804	0,834	0,852	0,377	0,210	0,282	0,285	0,763	0,259
SKW	0,115	0,150	0,176	0,171	0,115	0,024	0,113	0,139	0,147	0,092
UAL	0,799	0,790	0,804	0,747	0,546	0,290	0,824	0,838	0,798	0,651
Ortalama	0,451	0,466	0,493	0,504	0,398	0,225	0,421	0,450	0,470	0,366

Tablo 12'de analize dâhil edilen havayolu şirketlerinin 2005-2012 dönemi performansları ve küresel finans krizi öncesi (2005-2007 dönemi) ve küresel finans krizi sonrası (2010-2012 dönemi) performans skorlarına yer verilmektedir. Elde edilen bulgular, havayolu şirketlerinin önemli bir kısmının küresel finans krizinden etkilendiğini ve kriz sonrası, kriz öncesine göre daha kötü performansa sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Diğer bir ifadeyle, CES dışındaki tüm havayolu şirketlerinde kriz öncesi ortalama skorlar kriz sonrası ortalama skorlarından yüksek çıkmıştır. Buna ek olarak, küresel finans krizinin olumsuz etkilerinin özellikle 2010 yılında görülmeye başlandığı ve havayollarının en düşük skora (ortalama skor:0,225) bu tarihte ulaştığı görülmektedir.

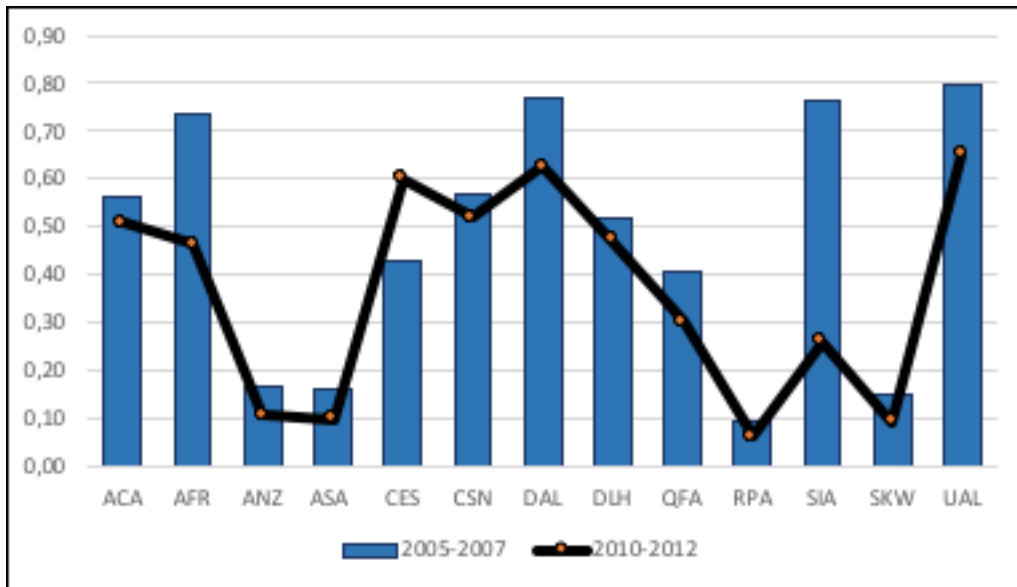
Söz konusu dönemde havayolu şirketlerinin performansları incelendiğinde, DAL havayollarının 2010 yıllarında krizden etkilendiğini ancak, kısa sürede ortalama performans düzeyine eriştiğini söylemek mümkündür. UAL havayolları, 2009 ve 2010 yıllarında küresel finans krizinden olumsuz olarak etkilenmiş, 2011-2012 yıllarında

ortalamanın üzerinde performans göstermiştir. SIA ve AFR havayolu firmaları ise kriz öncesi ortalamasının üzerinde performansa sahipken kriz sonrasında ortalamasının altında performans göstermişlerdir. Diğer bir anlatımla, SIA ve AFR havayolları açısından krizin olumsuz etkileri 2012 yılına kadar devam etmiştir.

Tablo 12’de yer alan sonuçlar aynı zamanda, havayolu şirketlerinin küresel finans krizinden olumsuz olarak etkilendiğini ancak diğer havayolu şirketleri ile karşılaştırıldığında genel sıralamada önemli bir değişimin meydana gelmediğine işaret etmektedir. Söz konusu bulgunun daha açık bir hale getirilmesi amacıyla Şekil 3 hazırlanmıştır. Buna göre hem iyi hem de kötü performansa sahip havayolu şirketleri küresel finans krizinden benzer şekilde etkilenmiştir ancak genel sıralama önemli ölçüde değişmemiştir.



Şekil 3: Yıllara göre havayolu performans değişimi



Şekil 4: Kriz öncesi ve sonrası dönem performans karşılaştırması

Şekil 4’de analize dâhil edilen havayolu şirketlerinin kriz öncesi (2005-2007 dönemi) ve kriz sonrası (2009-2012 dönemi) performanslarına yer verilmektedir. Buna göre, China Eastern (CES) dışındaki tüm havayolu şirketlerinin küresel finans krizi önceki finansal performansları, kriz döneminde daha yüksektir. Bu durum

havayolu şirketlerinin küresel finans krizinden etkilendiklerini ve krizden sonraki yıllarda (2010-2012) bile krizin olumsuz etkisinin devam ettiğini göstermektedir.

5.SONUÇ

Bu çalışmanın temel amacı havacılığa has ölçüm göstergeleri kullanılarak, havayolu şirketlerinin küresel finans krizi öncesi ve sonrası performansının çok kriterli karar verme yöntemleri aracılığıyla incelenmesidir. Bu kapsamda 13 havayolu şirketinin 2005-2012 dönemi performansı incelenmiştir. Çalışmada kullanılacak kriterlerin önem ve ağırlık derecesinin tespit edilmesi amacıyla CRITIC yöntemi, havayolu firmalarının performansa göre sıralanması amacıyla EDAS yöntemi kullanılmıştır.

Havacılığa has ölçüm göstergeleri kullanılarak, havayolu şirketlerinin küresel finans krizi öncesi ve sonrası performansının çok kriterli karar verme yöntemleri aracılığıyla incelendiği bu çalışmaya, 2005-2012 döneminde faaliyet göstermiş toplam 13 havayolu şirketi dahil edilmiştir. Çalışma kapsamında havayollarının performans göstergeleri olarak arz edilen koltuk mil, arz edilen koltuk mil başına maliyet, arz edilen koltuk mil başına gelir, ücretli yolcu mil ve yolcu mil başına gelir değişkenleri kullanılmıştır.

Çalışma bulguları, DAL, UAL, AFR ve SIA havayolu firmalarının küresel finans krizi öncesi (2005-2007 dönemi) dönemde ortalamanın üzerinde bir performans skoruna sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Küresel finans krizi sonrası (2010-2012 dönemi) ortalamanın üzerinde performansa sahip havayolları ise, UAL, DAL, CES ve CSN şeklinde sıralanmaktadır. Çalışma sonuçları aynı zamanda SIA ve AFR havayollarının küresel finans krizi öncesi ile sonrası performans göstergelerinin önemli ölçüde değiştiğine işaret etmektedir. Buna ek olarak 2005-2012 analiz döneminde RPA, SKW, ASA ve ANZ havayolu firmalarının ortalamanın altında bir performans skoruna sahip olduğu görülmektedir. Sözü edilen havayolu şirketlerinin küresel finans krizinden etkilendiği ve kriz sonrası skorlarının, kriz öncesine göre daha düşük olduğu görülmektedir.

Çalışma kapsamında elde edilen bulgular genel olarak değerlendirildiğinde, CES dışındaki tüm havayolu firmaların 2010-2012 dönemi ortalama etkinlik skorunun, 2005-2007 dönemi ortalama etkinlik skorundan düşük çıktığı görülmektedir. Bu durum küresel finans krizinin olumsuz etkilerinin sonraki yıllarda bile devam ettiğini göstermektedir. Buna ek olarak havayolu şirketlerinin performans sıralamasının önemli ölçüde değişmediği görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, hem iyi hem de kötü performansa sahip havayolu şirketleri, küresel finans krizinden benzer şekilde etkilenmiştir. Bu durum havayolu şirketlerinin kriz öncesine göre performanslarının düşmesine neden olmuştur ancak genel performans sıralaması önemli ölçüde değişmemiştir. Son olarak analize dâhil havayollarının ortalama skorlarının en düşük olduğu yılın 2010 olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, küresel finans krizinin olumsuz etkilerinin havayolları tarafından en fazla 2010 yılında hissedildiği görülmektedir. Bu durum havayolları açısından gecikmeli bir etkinin söz konusu olduğuna işaret etmektedir. Zira havayollarının en kötü performansı kriz yıllarında (2008-2009) göstermesi beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Adalı, E. A., & Işık, A. T. (2017). Critic and Maut Methods for the Contract Manufacturer Selection Problem, *European Journal of Multidisciplinary Studies*, 5/1, 93-101.
- Arjomandi, A., & Seufert, J. H. (2014). An evaluation of the world's major airlines' technical and environmental performance, *Economic Modelling*, 41, 133-144.
- Assaf, A. (2009). Are U.S. airlines really in crisis, *Tourism Management*, 30, 916-921.
- Capobianco, H. M., & Fernandes, E. (2004). Capital structure in the world airline industry, *Transportation Research Part A*, 38, 421-434.
- Çakır, S., & Perçin, S. (2013). Çok Kriterli Karar Verme Teknikleriyle Lojistik Firmalarında Performans Ölçümü, *Ege Akademik Bakış*, 13/4, 449-459.
- Diakoulaki, D., Mavrotas, G., & Papayannakis, L. (1995). Determining objective weights in multiple criteria problems: The CRITIC method, *Computers & Operations Research*, 22/7, 763-770.
- Gao, R., Nam, H. O., Ko, W. I., & Jang, H. (2017). National Options for a Sustainable Nuclear Energy System: MCDM Evaluation Using an Improved Integrated Weighting Approach, *Energies*, 10, 1-24.
- Ghorabae, M. K., Amiri, M., Zavadskas, E. K., & Antucheviciene, J. (2018). A new hybrid fuzzy MCDM approach for evaluation of construction equipment with sustainability considerations, *Archives of Civil and Mechanical Engineering*, 18, 32-49.
- Ghorabae, M. K., Amiri, M., Zavadskas, E. K., Turskis, Z., & Antucheviciene, J. (2017). A new hybrid simulation-based assignment approach for evaluating airlines with multiple service quality criteria, *Journal of Air Transport Management*, 63, 45-60.
- Ghorabae, M. K., Zavadskas, E. K., Amiri, M., & Turskis, Z. (2016). Extended EDAS Method for Fuzzy Multi-criteria Decision-making: An Application to Supplier Selection, *International Journal of Computers Communications & Control*, 11/3, 358-371.
- Ghorabae, M. K., Zavadskas, E. K., Olfat, L., & Turskis, Z. (2015). Multi-Criteria Inventory Classification Using a New Method of Evaluation Based on Distance from Average Solution (EDAS), *INFORMATICA*, 26/3, 435-451.
- Gramani, M. C. (2012). Efficiency decomposition approach: A cross-country airline analysis, *Expert Systems with Applications*, 39, 5815-5819.
- Hong, S., & Zhang, A. (2010). An efficiency study of airlines and air cargo/passenger divisions: a DEA approach, *World Review of Intermodal Transportation Research*, 3, 137-149.
- Hsu, L. C., Ou, S. L., & Ou, Y. C. (2015). A Comprehensive performance evaluation and ranking methodology under a sustainable development perspective, *Journal of Business Economics and Management*, 16/1, 74-92.
- IATA. (2017). World Air Transport Statistics . IATA.
- Kahraman, C., Ghorabae, M. K., Zavadskas, E. K., Onar, S. C., Yazdani, M., & Oztaysi, B. (2017). Intuitionistic fuzzy EDAS method: an application to solid waste disposal site selection, *Journal of Environmental Engineering and Landscape Management*, 25/1, 1-12.
- Karaman, R. (2008). İşletmelerde Performans Ölçümünün Önemi ve Modern Bir Performans Ölçme Aracı Olarak Balanced Scorecard, *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9/16, 411-427.
- Kazan, H., & Özdemir, Ö. (2014). Financial Performance Assessment of Large Scale Conglomerates Via TOPSIS and CRITIC Methods, *International Journal of Management and Sustainability*, 3/4, 203-224.
- Kılıç, O., & Çerçioğlu, H. (2016). TCDD İltisak Hatları Projelerinin Değerlendirilmesinde Uzlaşık Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri Uygulaması, *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 31/1, 211-220.
- Korul, V., & Küçükönel, H. (2003). Türk Sivil Havacılık Sisteminin Yapısal Analizi, *Ege Akademik Bakış*, 3/1, 24-38.
- Lu, W. M., Wang, W. K., Hung, S. W., & Lu, E. T. (2012). The effects of corporate governance on airline performance: Production and marketing efficiency perspectives, *Transportation Research Part E*, 48, 529-544.
- Madić, M., & Radovanović, M. (2015). Ranking of Some Most Commonly Used Non-Traditional Machining Process Using ROV and CRITIC Methods, *U.P.B. Sci. Bull., Series D*, 77/2, 193-204.
- Mardani, A., Jusoh, A., Nor, K. M., Khalifah, Z., Zakwan, N., & Valipour, A. (2015). Multiple criteria decision-making techniques and their applications-a review of the literature from 2000 to 2014, *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 28/1, 516-571.

- Merkert, R., & Hensher, D. A. (2011). The impact of strategic management and fleet planning on airline efficiency – A random effects Tobit model based on DEA efficiency scores, *Transportation Research Part A*, 45, 686-695.
- Murphy, G. B., Trailer, J. W., & Hill, R. C. (1996). Measuring performance in entrepreneurship research, *Journal of Business Research*, 36/1, 15-23.
- Orakçı, E., & Özdemir, A. (2017). Telafi Edici Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri İle Türkiye ve AB Ülkelerinin İnsani Gelişmişlik Düzeylerinin Belirlenmesi, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 19/1, 61-74.
- Önder, G. (2012). *Yoğun Bakım Hemşirelerinin İş Tatminine Etki Eden Faktörlerin Önem Derecelerinin Belirlenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Saranga, H., & Nagpal, R. (2016). Drivers of operational efficiency and its impact on market performance in the Indian Airline industry, *Journal of Air Transport Management*, 53, 165-176.
- Sheraga, C. A. (2004). Operational efficiency versus financial mobility in the global airline industry: a data envelopment and Tobit analysis, *Transportation Research Part A*, 38, 383-404.
- Rostamzadeh, R., Ghorabae, M. K., Govindan, K., Esmaili, A., & Nobar, H. B. (2018). Evaluation of sustainable supply chain risk management using an integrated Fuzzy TOPSIS-CRITIC approach, *Journal of Cleaner Production*, 175, 651-669.
- Trinkūnienė, E., Podvezko, V., Zavadskas, E. K., Jokšienė, I., Vinogradova, I., & Trinkūnas, V. (2017). Evaluation of quality assurance in contractor contracts by multi-attribute decision-making methods, *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 30/1, 1152-1180.
- Tütek, H. H., Gümüšoğlu, Ş., & Özdemir, A. (2012). *Sayısal yöntemler: yönetsel yaklaşım* (6. b.), İstanbul: Beta Basım Yayın.
- Ulutaş, A. (2017). EDAS Yöntemi Kullanılarak Bir Tekstil Atölyesi İçin Dikişi Makinesi Seçimi, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9/2, 169-183.
- Ünlü, U., Yalçın, N., & Yağlı, İ. (2017). Kurumsal Yönetim ve Firma Performansı: TOPSIS Yöntemi ile BIST 30 Firmaları Üzerine Bir Uygulama, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19/1, 63-81.
- Zavadskas, E. K., & Turskis, Z. (2010). A new additive ratio assessment (ARAS) method in multicriteria decision-making, *Ukio Technologinis ir Ekonominis Vystymas*, 16/2, 159-172.
- Zhu, J. (2011). Airlines Performance via Two-Stage Network DEA Approach, *Journal of CENTRUM Cathedra*, 4, 260-269.



Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:16.08.2018 ✓Accepted/Kabul:05.11.2018

DOI:10.30794/pausbed.454150

Araştırma Makalesi/ Research Article

Saygılı, M., Özer, Ö., ve Öke, P. (2019). "Örgütsel Özdeşleşme Ve Çalışan Performansının İncelenmesi: Bir Kamu Hastanesinde Uygulama" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 35, Denizli, s.175-184.

ÖRGÜTSEL ÖZDEŞLEŞME VE ÇALIŞAN PERFORMANSININ İNCELENMESİ: BİR KAMU HASTANESİNDE UYGULAMA

Meltem SAYGILI, Özlem ÖZER, Pınar ÖKE

Özet

Bu çalışmanın amacı, bir kamu hastanesinde çalışan personelin örgütsel özdeşleşme ve performans algıları arasındaki ilişkileri incelemektir. Çalışma, Kırıkkale’de bir kamu hastanesinde çalışmaya katılmayı kabul eden 460 kişi üzerinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmada elde edilen veriler SPSS 20 programı ile analiz edilmiştir. Yapılan analizler sonucunda katılımcıların örgütsel özdeşleşme ve performans algılarının orta seviyede olduğu belirlenmiştir. Ayrıca katılımcıların örgütsel özdeşleşme ve performans algılarının cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar gösterdiği tespit edilmiştir. Yapılan regresyon analizi sonucunda ise örgütsel özdeşleşmenin çalışan performansı üzerindeki toplam varyansın %9,3’ünü açıkladığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Özdeşleşme, Performans, Hastane.

INVESTIGATION OF THE ORGANIZATIONAL IDENTIFICATION AND EMPLOYEE PERFORMANCE: APPLICATION IN A PUBLIC HOSPITAL

Abstract

The purpose of this study is to examine the relationship between organizational identification and performance perceptions of staff working in a public hospital. The study was conducted on 460 persons who agreed to participate in a public hospital in Kırıkkale. The data obtained in the study were analyzed with the SPSS 20 program. As a result of analyzes, participants' organizational identification and performance perceptions were found to be medium level. In addition, it was determined that organizational identification and performance perceptions of the participants showed statistically significant differences according to gender. As a result of the regression analysis made, it was determined that the organizational identification reveals 9.3% of the total variance on employee performance.

Keywords: Organizational Identification, Performance, Hospital

* Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, KIRIKKALE.

e-posta: meltemsaygili@kku.edu.tr (orcid.org/ 0000-0001-6309-2473)

** Dr. Öğr. Üyesi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, BURDUR.

e-posta: oozer@mehmetakif.edu.tr (orcid.org/ 0000-0002-7238-5371)

*** Arş. Gör. Kırıkkale Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, KIRIKKALE.

e-posta: pinaroke@kku.edu.tr (orcid.org/ 0000-0002-5271-3139)

1. GİRİŞ

Günümüz rekabet koşullarında örgütlerin varlıklarını sürdürmeleri ve amaçlarına ulaşabilmeleri için örgütsel özdeşleşme önemli bir araçtır. Sağlık kurumlarının en önemli amaçlarından birisi; hasta ve sağlıklı kişiler tarafından talep edilen sağlık hizmetini, hatasız, yüksek kalitede ve beklenen en iyi sonuçlara ulaşacak şekilde sunmaktır. Bu amaç ve hedeflere ulaşılması konusunda ise kurumu ile özdeşleşmiş ve örgütsel amaçları kendi amaçları olarak gören sağlık çalışanları anahtar rol oynamaktadır.

Örgütsel özdeşleşme, belirli bir sosyal kimlik biçimini tanımlamak için sosyal tanımlama geleneğine dayanarak çalışanlar arasındaki duygusal ve davranışsal sonuçlara yönelik araştırmalarda önemli bir kavram olarak ele alınmaktadır (Karanika-Murray vd., 2015:1019). Örgütsel özdeşleşme genel anlamda; çalışanın, kendisini örgütü tanımladığına inandığı aynı niteliklere göre tanımlama derecesidir (Dutton vd., 1994:239). Örgütsel özdeşleşme kavramı ile ilgili yapılan tanımlarda ortak nokta, çalışanların örgütleriyle kendilerini bilişsel ve duygusal olarak ilişkilendirmelerini vurguluyor olmasıdır. Örgütle özdeşleşen bireylerin örgüt kararlarını kabul ettiği, örgütsel normlara uygun davranış biçimlerini benimsediği ve örgütün amaç ve değerlerini kendininkiyle karşılaştırıp benzer olanları algıladığı belirtilmektedir (Tüzün ve Çağlar, 2008: 1012).

Hizmet sektörlerinde özellikle de sağlık hizmetleri alanında, çalışanların kendilerinden beklenen görevlerin ötesinde, daha ahlaki ve insani değerlerle, hasta memnuniyetini ve bakım kalitesini artıracak şekilde yüksek performans göstermeleri beklenmektedir. Sağlık çalışanlarının performansının artırılması ve desteklenmesi sağlık yöneticilerinin üzerinde durmaları gereken en önemli konulardan birisidir. Performans, birçok örgütsel faktörden etkilenen çok boyutlu bir kavramdır. Bu çalışmada da çalışanların performansları üzerinde önemli bir belirleyici olan örgütsel özdeşleşme değişkeninin etkisi incelenmiştir. Konunun hem ulusal hem de uluslararası alan yazında sağlık personeli üzerinde çok fazla çalışılmamış olması ise; bu çalışmanın temel çıkış noktasını oluşturmaktadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Örgütsel Özdeşleşme

Özdeşleşme bireyin kendisini başka kişi veya gruplarla aynılaştırması, bunlarda meydana gelen değişiklikleri kendisinde meydana gelen değişiklikler olarak hissetmesi halidir. Örgütsel özdeşleşme bu anlamda çalışanın kendisini bağlı bulunduğu örgütle aynılaştırması, örgütün başarı ve başarısızlığını kendi başarı veya başarısızlığı gibi hissetmesidir (Koçel, 2018:271). Bir başka tanıma göre örgütsel özdeşleşme; bireyin sosyal bir varlık olarak örgüte karşı duygusal ve bilişsel anlamda hissettiği psikolojik bir bağlıdır (Edwards ve Peccei, 2007). Bir diğer ifadeyle örgütsel özdeşleşme; örgüte karşı aidiyet algısı olarak tanımlanmaktadır. Ki bu örgüt, bireyin kendisinin üyesi olduğu örgüt/örgütler açısından tanımladığı yerdir (Stinglhamber vd., 2015:1).

Örgütsel özdeşleşme, bireylerin hissettiği, “daha geniş bir örgüt kimliğinin parçası olma” duygusudur. Örgütün “biz” kavramıyla kişiselleştirilmeye başlamasıdır. Birey kendi içinde bahsedilen aidiyeti, işbirliğini ve değerleri ne kadar içselleştirirse, bilişsel, davranışsal ve duygusal bir kavram olan örgütsel özdeşleşme de o ölçüde artmakta ve güçlenmektedir. Tüm bu davranışlar da, üretkenliğin ve verimliliğin artmasını, maliyetlerin düşmesini, daha yüksek seviyede koordinasyon ve örgüt içi işbirliğini, örgütün çevresel değişikliklere daha kolay adapte olmasını, genel anlamda örgütün performansının her alanda yükselmesini sağlayacak zemini oluşturmaktadır (Aksoy ve Ertürk, 2014:262).

Örgütsel özdeşleşme kavramının temeli, sosyal kimlik teorisine dayanmaktadır. Sosyal kimlik teorisine göre bireyler; kendilerini üyesi oldukları sosyal grubu dikkate alarak tanımlamakta, değerlendirmekte ve sınıflandırmaktadır. Bu sınıflandırma ile de kendilerini yerleştirdikleri grupla özdeşleştirmekte ve buna bağlı olarak da sosyal kimlikleri oluşmaktadır (Demirtaş, 2003:129). Nitekim Cheney (1983:344) özdeşleşmeyi; inanışları, davranışları, niyetleri ve bunların toplamını ele alan bir çıktı olarak değerlendirmiş, aynı zamanda özdeşleşmenin bir sürece sahip olduğunu belirtmiştir. Fuller vd. (2006) ise; kişinin örgütüyle özdeşleşmesinin, yalnızca bireyin kuruluşun statüsüne ilişkin değerlendirmesine (algılanan dış prestije) değil, aynı zamanda bireyin örgüt içindeki kendi statüsünün değerlendirilmesine dayandığını (algılanan özsaygı) tespit etmiştir.

Literatürde özdeşleşme ve örgütsel bağlılık kavramlarının kimi zaman birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Ancak özdeşleşme ve bağlılık arasındaki temel farkın, birey ve örgüt arasındaki örtük ilişkide yattığı söylenebilmektedir. Buna göre; özdeşleşme psikolojik birliği yansıtan bir kavram iken, bağlılık ayrı psikolojik varlıklar arasındaki ilişkiyi yansıtan bir kavramdır (Van Knippenberg ve Sleebos, 2006).

2.2. Çalışan Performansı

Bir örgüt için üzerinde önemle durulması gereken konulardan birisi de performanstır. Performans “belirlenen amaçları elde etmenin etkinlik düzeyi ve verimliliği” olarak tanımlanmaktadır (Erkoç, 2006: 360). Lebas (1995: 29)’a göre ise performans, örgüte ve duruma özgü kısıtlamalar içinde belirtilen hedeflere zamanında ulaşılmasına yardımcı olan nedensel modellerin bileşenlerini iyi bir şekilde dağıtmakla ve yönetmekle ilgilidir. Bu nedenle de performansın, vakaya ve karar vericiye özgü olduğu ifade edilmektedir. Bir başka tanıma göre performans, bir kişinin sahip olduğu potansiyel veya reel bilgi-maharet ve kabiliyetlerini hedeflerine veya beklentilerine ulaşabilmek için ne ölçüde kullanabildiğini tanımlayan bir kavram olarak kullanılmaktadır (Şehitoğlu, 2010:97).

Örgütsel bağlamda performans, genellikle bir örgüt üyesinin örgütün amaçlarına ulaşmasında ne ölçüde katkıda bulunduğu olarak tanımlanmaktadır. Çalışan performansı örgütsel performans için önemli bir rol oynamaktadır. Çalışan performansı temelde örgütteki bir çalışanın ne yaptığı veya ne yapmadığı ile ilgilidir (Ying, 2012). Sağlık hizmetlerinde performans ise, sağlık hizmetini son mesleki bilgi ve becerilerle, en uygun malzemeleri kullanarak, zamanında eksiksiz, doğru ve güvenilir bir şekilde sonuçlandırarak hastaya sunmak ve iletmek olarak tanımlanmaktadır (Tengilimoğlu, 2012:387).

3. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde örgütsel özdeşleşme ile ilgili farklı örgüt tiplerinde yapılmış birçok uygulamalı araştırma bulunmaktadır. Bunun en önemli nedeni, örgütsel özdeşleşmenin birçok faktörü etkileyen ve birçok faktörden etkilenen bir örgütsel değişken olmasıdır. Örgütsel özdeşleşme ile ilgili yapılan çalışmalar genel olarak bireylerin iş doyumu (Van Dick vd., 2004), işe bağlılık (Riketta, 2005), iş motivasyonu (Akman, 2017) ile olumlu yönde; iş tatminsizliği, işten ayrılma niyeti (Fındık, 2011; Akyüz ve Yılmaz, 2015; Van Dick vd., 2004; Aypar vd., 2018) gibi davranışlarla da olumsuz yönde bir ilişki olduğunu göstermektedir (Kreiner ve Ashforth, 2004). Örneğin; Shamir ve Kark (2004), örgütsel özdeşleşmenin, motivasyon, performans, örgütsel sadakat, iş tatmini ve örgütsel vatandaşlık konularıyla bağlantılı olduğunu belirtmiştir. O’Neill ve Gaither (2007), örgütsel özdeşleşme ile işten ayrılma niyeti ve dış imaj arasında anlamlı ilişki olduğunu, Polat vd. (2010) yüksek örgütsel özdeşleşmenin örgütsel sinizmi azalttığını ortaya koymuştur. Çetinkaya vd. (2014) örgütsel özdeşleşmenin örgütsel vatandaşlık ve örgütsel adalet arasında aracı rol üstlendiğini; Tokgöz ve Seymen (2013) örgütsel güven, örgütsel özdeşleşme ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasında pozitif bir ilişki bulunduğunu, buna ek olarak örgütsel özdeşleşmenin, örgütsel güven ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkide aracılık rolüne sahip olduğunu bildirmişlerdir. Ayrıca, Kesen (2015) örgütsel demokrasi ve performans ilişkisinde özdeşleşmenin aracılık rolünün bulunduğunu, Kerse ve Karabey (2017) örgütsel desteğin özdeşleşmeyi pozitif yönde etkilediğini ortaya koymuştur.

Sağlık çalışanları ile gerçekleştirilen örgütsel özdeşleşme araştırmaları da benzer sonuçlar sunmaktadır.

Örneğin, Apker vd. (2009) hemşireler üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmalarında örgütsel özdeşleşme ile işten ayrılma niyeti arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir ilişki olduğunu ve örgütsel özdeşleşmenin işten ayrılma niyeti üzerinde takım (çalışma ekibi) içi özdeşleşmeden daha güçlü bir etkisinin olduğunu ortaya koymuştur. Fallatah vd. (2017) ise; Kanada’da hemşireler üzerinde gerçekleştirdiği çalışmalarında, örgütsel özdeşleşmenin mesleki başa çıkma özyeterliliğine pozitif etkisi olduğunu, bu durumun tersine yeni mezun hemşirelerde işten ayrılma niyetini negatif etkilediğini belirtmişlerdir. Edwards ve Peccei (2010) İngiltere Ulusal Sağlık Servisi çalışanlarıyla gerçekleştirdikleri çalışmalarında örgütsel özdeşleşmenin örgütsel destekten pozitif şekilde etkilendiğini, Turgut ve Akbolat (2017) örgütsel özdeşleşmenin örgütsel vatandaşlık davranışını pozitif yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Katrinli vd. (2009) ise; hemşirelerle gerçekleştirdikleri araştırmalarında örgütsel özdeşleşme ile işi benimseme durumu arasında pozitif ilişki bulunduğunu bildirmiştir.

Örgütsel özdeşleşme sağlık çalışanlarının iş performansını etkileyebilecek en önemli unsurlardan birisidir (Dutton vd., 1994; Benkhoff, 1997). Literatür incelendiğinde örgütsel özdeşleşmenin iş performansı üzerinde pozitif yönde önemli etkilere sahip olduğu (Chughtai ve Buckley, 2010; Jiang, 2010; Bulut 2015; Turunç, 2010) görülmektedir. Sağlık çalışanları ile gerçekleştirilen araştırmalarda da örgütsel özdeşleşme ile iş performansı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu (Şantaş vd., 2016; Yaman, 2011) belirlenmiştir. Yaman (2011) ayrıca yapmış olduğu çalışmada, çalışanların örgütsel özdeşleşmelerinin iş performansı üzerindeki varyansın %12,2'sini anlamlı bir şekilde açıkladığını bildirmiştir.

4. YÖNTEM

Bu çalışma, bir kamu hastanesinde çalışan personelin örgütsel özdeşleşme ve performans düzeylerini belirlemeyi ve örgütsel özdeşleşme düzeyleri ile performansları arasındaki ilişkileri incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma tanımlayıcı nitelikte bir çalışmadır.

Araştırmanın evrenini Kırıkkale’de bir kamu hastanesinde çalışan tüm personel (hekim, hemşire, diğer sağlık personeli, idari personel) oluşturmaktadır (N: 1250). Veri toplama aracı olarak hazırlanan anket, çalışmayı kabul eden tüm personele dağıtılmış ve 460 kişiden yanıt alınmıştır.

Çalışmada, katılımcıların örgütsel özdeşleşme algılarını ölçmek için Mael ve Ashforth (1992) tarafından geliştirilen Polat (2009) tarafından da “Örgütsel Özdeşleşmenin Öncülleri ve Ardılları Üzerinde Bir Saha Çalışması” başlıklı doktora tezinde yer alan ölçek kullanılmıştır. Ölçek 6 maddeden ve tek boyuttan oluşmakta ve maddeler 5’li Likert tipi (1: Kesinlikle Katılmıyorum, 5: Kesinlikle Katılıyorum) derecelendirme ile değerlendirilmektedir. Çalışmada ölçeğin güvenirlik değeri (Cronbach’s alfa) 0,86 olarak hesaplanmıştır.

“Çalışan Performansı Ölçeği” ise Şehitoğlu (2010)’nun doktora tezinden alınmıştır. Ölçek tek boyuttan ve 7 maddeden oluşmaktadır ve maddeler 5’li Likert tipi (1: Kesinlikle Katılmıyorum, 5: Kesinlikle Katılıyorum) derecelendirme ile değerlendirilmektedir. Çalışmada ölçeğin güvenirlik değeri (Cronbach’s alfa) 0,756 olarak hesaplanmıştır.

Çalışmada istatistiksel analizler SPSS 20.0 programı kullanılarak yapılmıştır. Verilerin analizinde tanımlayıcı analizler, güvenirlik analizi, korelasyon analizi, regresyon analizi, iki bağımsız grupta t testi, tek yönlü varyans analizi ve varyans analizinde farklılığın hangi grup ya da gruplardan kaynaklandığının belirlenmesi için ise Tukey testinden yararlanılmıştır.

5. BULGULAR

Çalışmaya katılanların %25,9’u 30 yaş ve altında, %39,3’ü 31-40 yaş aralığında ve %34,8’i 41 yaş ve üzerindedir. Katılımcıların %58,3’ü kadındır ve %75’i evlidir. Katılımcıların %27,4’ü lise, %33,7’si önlisans, %31,7’si lisans ve %7,8’i yüksek lisans/doktora mezunudur. Katılımcıların %6,5’i hekim, %47,8’i hemşire, %20,2’si diğer sağlık personeli ve %25,4’ü idari personeldir. Katılımcıların %22,4’ü sağlık sektöründe toplam çalışma süresinin 6-10 yıl olduğunu belirtirken; %59,3’ü 11 yıl ve üzeri olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların %30,7’si mevcut birimde toplam çalışma süresinin 2 yıl ve daha az; %37,4’ü 3-6 yıl ve %32’si ise 7 yıl ve üzeri olduğunu ifade etmiştir.

Tablo 1: Örgütsel özdeşleşme ve performans değişkenlerine ait ortalamalar, standart sapmalar ve korelasyon değerleri

Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma	Örgütsel Özdeşleşme	Performans
Örgütsel Özdeşleşme	3,16	1,03	1	
Performans	3,69	0,71	0,305**	1

**p<0,0

Tablo 1’de yer alan örgütsel özdeşleşme ve performans değişkenlerine ilişkin istatistiklere bakıldığında, katılımcıların örgütsel özdeşleşme değişkenine verdikleri cevapların ortalaması 3,16±1,03; performans değişkenine verdikleri cevapların puan ortalaması ise 3,69±0,71 olarak bulunmuştur. Yapılan korelasyon analizinde ise iki değişken arasında pozitif ve orta düzeyde bir ilişki bulunmuştur.

Tablo 2’de araştırmaya katılanların örgütsel özdeşleşme ve performans değişkenlerine ilişkin puanları yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, sağlık sektöründe ve mevcut birimde toplam çalışma süresi ve görev değişkenlerine göre karşılaştırılmış ve yürütülen test sonuçları gösterilmiştir. Yapılan analizler sonucunda katılımcıların örgütsel özdeşleşme ($t=-3,501$; $p<0,05$) ve çalışan performansı ($t=-2,378$; $p<0,05$) değişkenlerine vermiş oldukları puanlarının *cinsiyete* göre istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar gösterdiği bulunmuştur. Buna göre erkek katılımcıların hem örgütsel özdeşleşme hem de performans algıları kadın katılımcılardan daha yüksektir. Bu durum, erkeklerin kadınlara oranla kuruma karşı daha fazla aidiyet duygusuna sahip olmasından kaynaklanmış olabilir. Ayrıca; kadın çalışanların genel olarak çalıştıkları kurumlarda alınan örgütsel kararlara katılmalarına çok fazla izin verilmemesi veya fikir beyan ettiklerinde dikkate alınmaması gibi unsurların, kadın çalışanların kurumsal aidiyet ve bağlılıklarını ve dolayısıyla örgütsel özdeşleşme düzeylerini olumsuz yönde etkilediği düşünülmektedir.

Tablo 2: Araştırmaya katılanların bireysel özelliklerine göre örgütsel özdeşleşme ve çalışan performansına ilişkin puanları

Değişkenler	Örgütsel Özdeşleşme		Çalışan Performansı	
	Ort.	S.S.	Ort.	S.S.
<i>Yaş (yıl)</i>				
≤ 30	3,06	1,01	3,66	0,70
31-40	3,13	0,99	3,67	0,65
≥ 41	3,26	1,07	3,72	0,78
	$F=1,475$; $p=0,230$		$F=0,334$; $p=0,716$	
<i>Cinsiyet</i>				
Kadın	3,02	1,04	3,62	0,72
Erkek	3,35	0,98	3,78	0,69
	$t=-3,501$; $p=0,001$		$t=-2,378$; $p=0,018$	
<i>Eğitim</i>				
Lise	3,26	1,03	3,65	0,82
Ön Lisans	3,05	1,04	3,70	0,72
Lisans	3,12	1,05	3,66	0,59
Yüksek Lisans/Doktora	3,41	0,85	3,87	0,68
	$F=1,781$; $p=0,150$		$F=1,033$; $p=0,378$	
<i>Medeni Durum</i>				
Evli	3,17	1,01	3,68	0,72
Bekar	3,13	1,07	3,69	0,68
	$t=0,358$; $p=0,720$		$t=-0,081$; $p=0,935$	
<i>Sağ. Sek. Toplam Çalışma Süresi (Yıl)</i>				
≤ 5	3,31	1,05	3,69	0,72
6-10	3,14	1,02	3,68	0,66
≥11	3,12	1,03	3,69	0,73
	$F=1,162$; $p=0,314$		$F=0,011$; $p=0,989$	
<i>Mevcut Birimde Çalışma Süresi (Yıl)</i>				
≤ 2 ⁽¹⁾	3,21	0,94	3,69	0,71
3-6 ⁽²⁾	3,00	1,07	3,75	0,57
≥7 ⁽³⁾	3,29	1,03	3,61	0,84
	$F=3,356$; $p=0,036$		$F=1,355$; $p=0,259$	
	p= 2-3			

Görev				
Hekim	3,44	0,84	3,81	0,75
Hemşire/Ebe	3,06	1,01	3,65	0,67
Diğer Sağlık Personeli	3,12	1,08	3,67	0,66
İdari Personel	3,31	1,03	3,74	0,81
	<i>F=2,325; p=0,074</i>		<i>F=0,708; p=0,548</i>	

Çalışmada ayrıca katılımcıların örgütsel özdeşleşme puanlarının mevcut birimde çalışma süresine ($F=3,356$; $p<0,05$) göre de istatistiksel olarak anlamlı farklılık gösterdiği tespit edilmiş, mevcut birimde 7 yıl ve daha üzeri çalışma süresine sahip olan katılımcıların puanları daha yüksek olarak belirlenmiştir. Aynı birimde çalışma süresi arttıkça sağlık çalışanları yürüttükleri işle ilgili daha fazla tecrübe kazanmaktadır. Bu durum çalışanların profesyonelliklerinin artmasına, daha hatasız ve kaliteli hizmet sunmalarına, dolayısıyla çalışma ortamında daha yüksek özgüvenle çalışmalarına ve söz sahibi olmalarına neden olmaktadır. Ayrıca aynı birimde uzun süre çalışmanın, birlikte çalışılan meslektaşlarla daha köklü ilişkiler geliştirmeyi, ekip olarak çalışmayı ve karşılıklı güveni getirmesi nedeniyle örgütsel özdeşleşmenin bu gruplarda daha yüksek ortalamaya sahip olduğu düşünülmektedir. Ancak, yaş, eğitim düzeyi, medeni durum, sağlık sektöründe toplam çalışma süresi ve meslek grupları arasında örgütsel özdeşleşme ve performans açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık belirlenmemiştir.

Tablo 3’de örgütsel özdeşleşmenin çalışan performansı üzerindeki etkilerini ortaya koymak amacıyla çok değişkenli regresyon analizi yürütülmüştür. Regresyon modeline ilişkin istatistiksel tahminler modelin anlamlı ve kullanılabilir olduğunu göstermektedir ($F=47,010$; $p<0,001$). Örgütsel özdeşleşme çalışan performansı üzerindeki toplam varyansın %9,3’ünü açıklamaktadır. Regresyon modelinde, regresyon katsayısının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde, katılımcıların örgütsel özdeşleşme ($t=6,856$; $p<0,01$) algılarının yükselmesi çalışan performansına ilişkin algılarını istatistiksel olarak artırmaktadır.

Tablo 3: Regresyon analizi sonuçları

Değişken	B	Std. Error	β	t	p	VIF
(Sabit)	3,021	0,102		29,544	0,000	
Örgütsel Özdeşleşme	0,211	0,031	0,305	6,856	0,000	1,000
<i>R =0,305 R² =0,093</i>						
<i>Durbin Watson=0,549</i>						
<i>F =47,010 p<0,001</i>						

6. SONUÇ

Bu çalışmada bir kamu hastanesinde çalışan personelin örgütsel özdeşleşme ve performans düzeyleri incelenmiş ve örgütsel özdeşleşme düzeyleri ile performansları arasındaki ilişkiler araştırılmıştır. Çalışma sonuçlarına göre; katılımcıların örgütsel özdeşleşme ve performans düzeylerinin orta seviyede olduğu belirlenmiş ve iki değişken arasındaki korelasyon analizi sonucunda pozitif ve orta düzeyde bir ilişki bulunmuştur. Literatürde de bu çalışmanın sonuçlarına benzer bulgular yer almaktadır. Buna göre; O’Neill ve Gaither (2007) eczacıların, Fallatah vd. (2017) ise hemşirelerin örgütsel özdeşleşme düzeylerinin orta seviye olduğunu bildirmişlerdir. Bellou vd. (2005) hekim ve hemşireler üzerinde gerçekleştirdiği çalışmalarında, çalışanların örgütsel özdeşleşme düzeylerinin orta seviyede olduğunu tespit etmişlerdir.

Çalışmada “cinsiyet” değişkeninin katılımcıların hem örgütsel özdeşleşme hem de performans düzeylerini etkilediği ve erkek çalışanların örgütsel özdeşleşme ve çalışan performansı algı düzeylerinin kadın çalışanlara göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Buna göre erkek çalışanlar örgütleriyle daha iyi seviyede özdeşleşmekte ve performanslarının da kadın çalışanlara göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Bellou vd. (2005) Yunanistan’da hekim ve hemşireler üzerinde gerçekleştirdiği çalışmalarında, örgütsel özdeşleşme ve özsaygının örgütsel vatandaşlık davranışı üzerine etkisini incelemiş, cinsiyetin önemli bir etkisi olduğunu vurgulamıştır. Araştırmada kadın ve erkeklerin örgütsel özdeşleşme düzeyi birbirine yakın seviyelerde olmasına rağmen, erkek sağlık

çalışanlarının örgütsel özdeşleşme düzeyleri nispeten kadınlardan daha yüksek bulunmuştur. Ayrıca erkeklerde özsayı algısı örgütsel vatandaşlık davranışı ile daha yüksek korelasyon gösterirken, kadınlarda örgütsel özdeşleşme algısı örgütsel vatandaşlık davranışı ile daha yüksek korelasyon göstermiştir.

Çalışmada elde edilen diğer bir bulgu ise; örgütsel özdeşleşme ile “mevcut birimde çalışma süresi” arasında istatistiksel olarak anlamlı fark olduğudur. Sonuçlar değerlendirildiğinde mevcut birimde 7 yıl ve daha üzeri çalışma süresine sahip olan katılımcıların örgütsel özdeşleşme puanları 7 yıldan daha az süredir çalışan katılımcılara göre daha yüksek olarak belirlenmiştir. Ancak, yaş, eğitim düzeyi, medeni durum, sağlık sektöründe toplam çalışma süresi ve meslek grupları arasında örgütsel özdeşleşme ve performans açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık belirlenmemiştir. Ocak vd. (2017) ise bu sonuçtan farklı olarak hemşireler üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmalarında özdeşleşmenin eğitim durumuna göre farklılık gösterdiğini tespit etmiştir. Bu durum farklı örneklem gruplarında özdeşleşmeyi etkileyen farklı faktörlerin mevcut olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Çalışmada regresyon analizi sonuçlarının istatistiki olarak anlamlı olduğu ve katılımcıların örgütsel özdeşleşme algılarının yükselmesinin çalışan performansına ilişkin algılarını istatistiksel olarak artırdığı belirlenmiştir. Literatürde örgütsel özdeşleşmenin iş performansını etkilediğini destekleyen benzer çalışmaları görmek mümkündür (Şantaş vd., 2016; Ashforth vd., 2008; Liu vd., 2011; Carmeli vd., 2007). Taştan (2012) ise çalışmasında çalışanların örgütle özdeşleşmenin, psikolojik güçlendirme algısı ve gönüllü performans davranışı arasındaki ilişkiyi güçlendirdiğini belirtmiştir.

Örgütsel özdeşleşmenin çalışan performansı etkilemesinin sebebi olarak özdeşleşmenin çok farklı türde örgütsel davranışı şekillendirmesi gösterilebilir. Çalışan performansının birçok unsura göre değişkenlik gösteren yapısı ise çalışmada varyansın %9,3'lük bir oranda olmasını açıklamaktadır. Çünkü çalışan performansı çalışanın kişilik özelliklerinden (Kocabacak, 2011; Yelboğa, 2006) yöneticinin liderlik tarzına (Doğanay ve Erdal, 2007) örgüt imajından (Kesen ve Sipahi, 2016) motive edici faktörlere (Yıldız vd., 2014) kadar birçok faktörden etkilenmektedir.

Hastaneler gibi emek yoğun hizmet veren kurumlar ve çalışanlarından daha fazla verimlilik ve performans bekleyen yöneticiler için örgütsel özdeşleşme konusu, üzerinde önemle durulması gereken örgütsel bir kavramdır. Nitekim Özarallı (2017) da çalışanın kendilerini sosyal anlamda örgütleriyle özdeşleştirdiği takdirde örgütün hedeflerini içselleştirdiğini ve enerjisini örgütün amaçlarına ulaşması yönünde kullanma isteklerini artırdığını belirtmektedir. Bu sebeple örgütsel bazda yöneticilerin, çalışanların örgütsel özdeşleşmesini arttırmaya yönelik çalışmalarda bulunması öneriler arasında yer alabilir. Çünkü Harris ve Cameron (2005) örgütsel özdeşleşmenin çalışanın psikososyal iyilik halinin yordayıcısı olduğunu ve işe adanmışlık ile pozitif yönlü ilişkiye sahip olduğunu belirtmektedir. Bu konuda yapılan çalışmalar örgütsel özdeşleşmenin hangi örgütsel faktörlerin ele alınması gerektiği konusunda yol göstermektedir. Örneğin; Alparslan vd. (2014) hastane çalışanları üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmalarında algılanan örgütsel destek düzeyinin artmasının örgütsel özdeşleşmeyi pozitif yönde etkilediğini ve örgütsel özdeşleşmenin çalışanlarda yardım etme davranışını ortaya çıkardığını; Joenson (2008) ise hastane çalışanları üzerinde gerçekleştirdiği çalışmasında; örgütsel özdeşleşme ile proksimal konularla (işin yapılabilmesi için zorunlu olarak gerekli olan ve doğrudan çalışanın varlığını ve katılımını gerektiren konular) pozitif korelasyonel ilişki gösterdiğini belirlemiştir. Aynı çalışmada hastaneler ve hemşire liderlerin hemşire çalışanları kurumda tutmasının bir yolu olarak örgütsel özdeşleşmeyi ön plana çıkaracak, hizmet içi ideal koşulları ve örgütsel değerleri vurgulayan mesajlar verilmesi ve oryantasyon programları düzenlenmesi önerilmektedir. Apker vd. (2003) hemşirelerin profesyonel otonomi, yönetici desteği ve meslektaş desteği düzeylerinin artırılması ile örgütsel özdeşleşmenin pozitif etkileneceğini belirlemiştir. Bellou vd. (2005) ise; özsayı algısının örgütsel özdeşleşme ile pozitif korelasyon gösterdiğini ortaya koymuştur.

Araştırmanın tek bir sağlık kuruluşunda ve sınırlı bir örneklem ile yürütülmesi sebebiyle sonuçların genellenmesi konusunda sınırlılıklar bulunmaktadır. Katılımcıların kişilik özellikleri ve kişisel deneyimleri gibi sonucu etkileyebilecek faktörler de çalışma konusu dışındadır. Bu bağlamda araştırmacılara özdeşleşmenin yanı sıra farklı örgütsel davranış biçimlerinin çalışan performansına etkileri ve bunlar arası ilişkiler daha sonraki çalışmalar için önerilebilir.

KAYNAKÇA

- Akman, Y. (2017). "Öğretmenlerin Algılarına Göre İş Motivasyonu ve Örgütsel Özdeşleşme Arasındaki İlişki", *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14/1, 71-88.
- Aksoy, S. ve Ertürk, A. (2014). "Örgütsel Adalet Algılarının Örgütsel Özdeşleşme Üzerindeki Etkileri", *Research Journal of Business and Management*, 1/3, 261- 262.
- Akyüz, M. ve Yılmaz, F.D. (2015). "Konaklama İşletmelerinde Örgütsel Özdeşleşme ve Örgütsel İletişimin İşgörenlerin İşten Ayrılma Niyetine Etkisi", *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8/2, 138-143.
- Alparslan, A.M., Can, A. ve Oktar, Ö.F. (2014). "Algılanan Örgütsel Desteğin Yardım Etme Davranışına Etkisinde Örgütsel Özdeşleşmenin Aracılık Rolü: Hastane Çalışanları Üzerine Bir Araştırma", *İŞGÜÇ Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 16/2, 113-128.
- Apker, J., Ford, W.S.Z. ve Fox, D. H. (2003). "Predicting Nurses' Organizational and Professional Identification: The Effect of Nursing Roles, Professional Autonomy, and Supportive Communication", *Nursing Economics*, 21/5, 226-232.
- Apker, J., Propp, K. M. ve Zabava Ford, W.S. (2009). "Investigating the Effect of Nurse–Team Communication on Nurse Turnover: Relationships among Communication Processes, Identification, and Intent to Leave", *Health Communication*, 24/2, 106-114.
- Ashforth, B.E., Harrison, S.H. ve Corley, K.G. (2008). "Identification in Organizations: An Examination of Four Fundamental Questions", *Journal of Management*, 34/3, 325-374.
- Aypar, S., Sökmen, A. ve Ekmekçioğlu, E. B. (2018). "İş Tatmini ve İşten Ayrılma Niyeti İlişkisi: Örgütsel Özdeşleşmenin Aracılık Rolü", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5/13, 116-124.
- Bellou, V., Chitiris, L. ve Bellou, A. (2005). "The Impact of Organizational Identification and Self-Esteem on Organizational Citizenship Behavior: The Case of Greek Public Hospitals", *Operational Research*, 5/2, 305-318.
- Benkhoff, B. (1997). "Better Performance through Organizational Identification: A Test of Outcomes and Antecedents based on Social Identity Theory". *The Search For Competitiveness and Its Implications for Employment* (Ed: Wickham J.), Oak Tree Press, Dublin, pp. 159–179.
- Bulut, E. (2015). *Personel Güçlendirme, Örgütsel Özdeşleşme ve Çalışan Performansı Arasındaki İlişki: Katılım Bankalarında Araştırma*. (Yüksek Lisans Tezi), Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Carmeli, A., Gilat, G. ve Waldman, D.A. (2007). "The Role of Perceived Organizational Performance in Organizational Identification, Adjustment and Job Performance", *Journal of Management Studies*, 44/6, 972-992.
- Cheney, G. (1983). "On The Various and Changing Meanings of Organizational Membership: A Field Study of Organizational Identification", *Communication Monographs*, 50, 342-362.
- Chughtai, A.A. ve Buckley, F. (2010). "Assessing the Effects of Organizational Identification on In-Role Job Performance and Learning Behaviour: The Mediating Role of Learning Goal Orientation", *Personnel Review*, 39/2, 242-258.
- Çetinkaya, M. ve Çimenci, S. (2014). "Örgütsel Adalet Algısının Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Üzerindeki Etkisi ve Örgütsel Özdeşleşmenin Aracılık Rolü: Yapısal Eşitlik Modeli Çalışması", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yönetim Bilimleri Dergisi*, 12/23, 237-278.
- Demirtaş, H.A. (2003). "Sosyal Kimlik Kuramı, Temel Kavram ve Varsayımlar", *İletişim Araştırmaları*, 1/1, 123-144.
- Doğanay, A. ve Erdal, Ş.E.N. (2007). "Liderlik Tarzlarının Çalışanların Bağlılık Seviyesi ve Performansına Etkisi: Başakşehir Belediyesinde Bir Uygulama", *Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/12, 324-348.
- Dutton, J.E., Dukerich, J.M. ve Harquail, C.V. (1994). "Organizational Images and Member Identification", *Administration Science Quarterly*, 39/2, 239–263.
- Edwards, M. R. ve Peccei, R. (2007). "Organizational Identification: Development and Testing of a Conceptually Grounded Measure", *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 16/1, 25–57.
- Edwards, M. R. ve Peccei, R. (2010). "Perceived Organizational Support, Organizational Identification, and Employee Outcomes", *Journal of Personnel Psychology*, 9, 17-26.

- Erkoç, Z. (2006). *İnsan Kaynakları Yönetimi ve Kalite Yönetim Sistemleri: Terimler Sözlüğü*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Fallatah, F., Laschinger, H.K. ve Read, E.A. (2017). "The Effects of Authentic Leadership, Organizational Identification, and Occupational Coping Self-Efficacy on New Graduate Nurses' Job Turnover Intentions in Canada", *Nursing Outlook*, 65/2, 172-183.
- Fındık, M. (2011). *Algılanan Örgütsel Desteğin, Örgütsel Özdeşleşme ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisi Araştırması: Konya Aile Hekimleri Örneği*. (Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Fuller, J. B., Hester, K., Barnett, T., Frey, L., Relyea, C. ve Beu, D. (2006). "Perceived External Prestige and Internal Respect: New Insights into the Organizational Identification Process". *Human Relations*, 59/6, 815-846.
- Harris, G.E. ve Cameron, J.E. (2005). "Multiple Dimensions of Organizational Identification and Commitment as Predictors of Turnover Intentions and Psychological Well-Being", *Canadian Journal of Behavioural Science/ Revue Canadienne des Sciences du Comportement*, 37/3, 159-169.
- Jiang, H. (2010). "The Relationship between Organizational Identification and Organizational Outcomes", *International Conference on Management and Service Science*. <https://ieeexplore.ieee.org/document/5577501/metrics>
- Joensson, T. (2008). "A Multidimensional Approach to Employee Participation and The Association With Social Identification in Organizations", *Employee Relations*, 30/6, 594-607.
- Karanika-Murray, M., Duncan, N., Pontes, H. M. ve Griffiths, M. D. (2015). "Organizational Identification, Work Engagement, and Job Satisfaction", *Journal of Managerial Psychology*, 30/8, 1019-1033.
- Katrinli, A., Atabay, G., Gunay, G. ve Guneri, B. (2009). "Exploring the Antecedents of Organizational Identification: The Role of Job Dimensions, Individual Characteristics And Job Involvement", *Journal of Nursing Management*, 17/1, 66-73.
- Kerse, G. ve Karabey, C. N. (2017). "Algılanan Örgütsel Desteğin Örgütsel Özdeşleşmeye Etkisi: Örgütsel Sinizmin Aracı Rolü", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6/4, 375-398.
- Kesen, M. (2015). "Örgütsel Demokrasinin Çalışan Performansı Üzerine Etkileri: Örgütsel Özdeşleşmenin Aracılık Rolü", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6/2, 535-562.
- Kesen, M. ve Sipahi, G.A. (2016). "Örgütsel İmajın Örgütsel Bağlılık ve İşgören Performansına Etkisi", *Journal of International Social Research*, 9/43, 1927-1934.
- Kocabacak, A. (2011). *İnsan Kaynakları Seçme ve Yerleştirme Süreci Açısından Kişilik Boyutları ile Çalışan Performansı İlişkisi: İlaç Sektöründe Psikoteknik Boyutta Bir Uygulama*. (Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Koçel, T. (2018). *İşletme Yöneticiliği*, 17. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul.
- Kreiner, G.E. ve Ashforth, B.E. (2004). "Evidence toward an Expanded Model of Organizational Identification", *Journal of Organizational Behavior*, 25/1, 1-29.
- Lebas, M.J. (1995). "Performance Measurement and Performance Management", *International Journal of Production Economics*, 41, 23-35.
- Liu, Y., Loi, R. ve Lam, L.W. (2011). "Linking Organizational Identification and Employee Performance in Teams: The Moderating Role of Team-Member Exchange", *The International Journal of Human Resource Management*, 22/15, 3187-3201.
- Mael, F. ve Ashforth, B. E. (1992). "Alumni and Their Alma Mater: A Partial Test of the Reformulated Model of Organizational Identification", *Journal of Organizational Behaviour*, 13, 103-123.
- Ocak, S., Gider, Ö., Gider, N. ve Top, M. (2017). "Kişilik Özelliklerinin Örgütsel Bağlılık ve Örgütsel Özdeşleşme Üzerinde Etkileri: Bir Kamu Hastanesi Örneği", *Yönetim: İstanbul Üniversitesi İşletme İktisadi Enstitüsü Dergisi*, 28/82, 105-126.
- O'Neill, J.L. ve Gaither, C.A. (2007). "Investigating The Relationship Between The Practice of Pharmaceutical Care, Construed External Image, Organizational Identification, and Job Turnover Intention of Community Pharmacists", *Research in Social and Administrative Pharmacy*, 3/4, 438-463.

- Özarallı, N. (2007). "İşe Tutkunluğun, Yapısal Güçlendirme, Örgütsel Özdeşleşme ve Hedeflerin İçselleştirilmesi Yoluyla Geliştirilmesi", *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 3/4, 1258-1273.
- Polat, M. (2009). *Örgütsel Özdeşleşmenin Öncülleri ve Ardılları Üzerinde Bir Saha Çalışması*. (Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Polat, M., Meydan, C. H. ve Tokmak, İ. (2010). "Personel Güçlendirme, Örgütsel Özdeşleşme ve Örgütsel Sinizm İlişkisi Üzerine Bir Araştırma", *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 20/2, 41.
- Riketta, M. (2005). "Organizational Identification: A Meta-Analysis", *Journal of Vocational Behavior*, 66, 358-384.
- Shamir, B. ve Kark, R. (2004). "A Single-Item Graphic Scale for the Measurement of Organizational Identification", *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 77/1, 115-123.
- Stinglhamber, F., Marique, G., Caesens, G., Desmette, D., Hansez, I., Hanin, D. ve Bertrand, F. (2015). "Employees' Organizational Identification and Affective Organizational Commitment: An Integrative Approach", *PLoS ONE*, 10/4, e0123955.
- Şantaş, F., Uğurluoğlu, Ö., Kandemir, A. ve Çelik, Y. (2017). "Sağlık Çalışanlarında Örgütsel Sinizm, İş Performansı Ve Örgütsel Özdeşleşme Düzeyleri Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18/3, 867-886.
- Şehitoğlu, Y. (2010). *Örgütsel Sessizlik Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ve Algılanan Çalışan Performansı İlişkisi*. (Doktora Tezi), Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü.
- Taştan, S. (2012). "Bir Pozitif Psikoloji Kavramı Olarak Örgütle Özdeşleşmenin Psikolojik Güçlendirme Algısı ve Gönüllü Performans Davranışı Arasındaki İlişkide Ara Değişken Rolünün Değerlendirilmesi: Gıda Sektöründe Yapılan Bir Araştırma", *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4/1, 227-238.
- Tengilimoğlu, D., Işık, O. ve Akbolat, M. (2012). *Sağlık İşletmeleri Yönetimi*. 4. Basım, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Tokgöz, E. ve Seymen, O.A. (2013). "Örgütsel Güven, Örgütsel Özdeşleşme ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Arasındaki İlişki: Bir Devlet Hastanesinde Araştırma", *Öneri Dergisi*, 10/39, 61-76.
- Turgut, M. ve Akbolat, M.(2017). "Örgütsel Vatandaşlık Davranışı, Örgütsel Özdeşleşme ve Örgütsel Sessizlik İlişkisine Yönelik Sağlık Çalışanları Üzerine Bir Araştırma", *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 20/3, 357-384.
- Turunç, Ö. (2010). "Organizasyon Kontrol Algılamalarının Örgütsel Özdeşleşme ve İş Performansına Etkisi", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11/1, 251-269.
- Tüzün, İ.K. ve Çağlar, İ. (2008). "Örgütsel Özdeşleşme Kavramı ve İletişim Etkinliği İlişkisi", *E-Journal of Yaşar University*, 3/9, 1011-1022.
- Van Dick, R., Christ, O., Stellmacher, J., Wagner, U., Ahlswede, O., Grubba, C., Hauptmeier, M., Höhfeld, C., Moltzen, K. ve Tissington, P.A. (2004). "Should I Stay or Should I Go? Explaining Turnover Intentions with Organizational Identification and Job Satisfaction", *British Journal of Management*, 15/4, 351-360.
- Van Knippenberg, D. ve Sleebos, E. (2006). "Organizational Identification Versus Organizational Commitment: Self-Definition, Social Exchange, and Job Attitudes", *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 27/5, 571-584.
- Yaman, T. (2011). *Yöneticilerin Paternalist (Babacan) Lider Davranışlarının Çalışanların Örgütsel Özdeşleşmelerine, İş Performanslarına ve İşten Ayrılma Niyetlerine Etkisi: Öze Sektörde Uygulama*. (Yüksek Lisans Tezi), Kara Harp Okulu, Savunma Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Yelboğa, A. (2006). "Kişilik Özellikleri ve İş Performansı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *İŞGÜÇ Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 8/2, 196-217.
- Yıldız, S., Savcı, G. ve Kapu, H. (2014). "Motive Edici Faktörlerin Çalışanların İş Performansına ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisi", *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21/1, 233-249.
- Ying, Z. (2012). *The Impact of Performance Management System on Employee Performance*. (Master Thesis), University of Twente, Netherlands.



Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:12.07.2018 ✓Accepted/Kabul:14.12.2018

DOI:10.30794/pausbed.442934

Araştırma Makalesi/ Research Article

Erdem Ayyıldız, N. (2019). "An Analysis of Sarah Kane's *Blasted* As A Work of In-Yer-Face Theatre" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 35, Denizli, s.185-191.

AN ANALYSIS OF SARAH KANE'S *BLASTED* AS A WORK OF IN-YER-FACE THEATRE

Nilay ERDEM AYYILDIZ*

Abstract

Sarah Kane is one of the most significant playwrights of the 1990s' in-yer-face theatre. Kane, who believes in the power of theatre in changing people's lives, aims to shake the audiences' senses not to remain silent about the unpleasant events around them. In this sense, her *Blasted* is an achievement. The play exemplifies all features of in-yer-face theatre. By examining *Blasted*, the study aims at indicating how in-yer-face theatre makes the spectators face the things which are unsaid and concealed. Through its vulgar language, sexuality, violence, and atmosphere constructed with catastrophic plots on the stage, the play violates a lot of conventional theatrical features and breaks all taboos.

Keywords: *Sarah Kane, In-yer-face theatre, Vulgar language, Sexuality, Violence.*

YÜZLEŞTİRMECİ TİYATRO ESERİ OLARAK SARAH KANE'NİN *BLASTED* ADLI OYUNUNUN BİR ANALİZİ

Özet

Sarah Kane, 1990'ların yüzleştirmeci tiyatrosunun en önemli yazarlarından biridir. Tiyatronun insanların hayatlarını değiştirmedeki gücüne inanan Kane, etraflarındaki hoş olmayan olaylara sessiz kalmamaları için izleyicilerin hislerini sarsmayı amaçlar. Bu anlamda, *Blasted* eseri bir başarıdır. Oyun, yüzleştirmeci tiyatrosunun bütün niteliklerini örneklemektedir. Bu çalışma, *Blasted* adlı oyunu inceleyerek, yüzleştirmeci tiyatrosunun izleyicileri dile getirilmeyen ve gizlenen hadiselerle nasıl yüzleştirdiğini göstermeyi amaçlar. Sahnedeki argo dil, cinsellik, şiddet ve felaket senaryolarıyla oluşturulan ortamıyla, oyun birçok geleneksel tiyatro özelliklerini yıkarak bütün tabuları kırar.

Anahtar Kelimeler: *Sarah Kane, Yüzleştirmeci tiyatro, Argo dil, Cinsellik, Şiddet.*

* Dr. Instructor, School of Foreign Languages, Firat University, ELAZIĞ.
e-mail: nerdem@firat.edu.tr (orcid.org/0000-0002-1779-8464)

The English playwright Sarah Kane (1971-1999) was born in Essex to the evangelical parents, and she was a committed Christian in her adolescence, but then gave up those beliefs. She was an educated playwright. Struggling with severe depression for many years, Kane committed suicide at London's King's College Hospital where she was being treated for her psychological disorder (Saunders, 2002: 224-225). Dying at the age of twenty-eight, Kane, in this short lifespan, wrote five plays, *Blasted* (1995), *Phaedra's Love* (1996), *Cleansed* (1998), *Crave* (1998), and *4.48 Psychosis* (1999), one short film *Skin* (1995), and two newspaper articles for *The Guardian*. In her works, she deals with such topics as death, incest, violence, especially sexual violence, and hetero- and homosexual love. With her works, she goes over the boundaries of the common reality. Aleks Sierz characterizes Kane as one of the "big three of in-yer-face theatre" with her shocking and disturbing plots and her alarming word choice for their descriptions (2001: 12). The "big three" mentioned by Sierz refer to Sarah Kane, Mark Ravenhill, and Anthony Neilson, who are the pioneers of this theatre. Kane's *Blasted* exemplifies in-yer-face theatre. Therefore, the paper aims at identifying the features of in-yer-face theatre and exploring them in *Blasted*, which is known as "one of the most important British plays of the decade [the 1990s]" (Urban, 2001: 36). Thus, the study intends to reveal to what extent the play features theatrical properties such as filthy language, violence, sexuality and catastrophic plots performed on the stage, all of which are prerequisite for in-yer-face theatre.

"In-yer-face-theatre" is defined by Aleks Sierz as "any drama that takes the audience by the scruff of the neck and shakes it until it gets the message" (2001: 4). Obviously, he emphasizes the perlocutionary act of the theatre, which touches the minds and souls, provokes and shocks in order to reach its spectators, smash their taboos, and make them disgust the heroes or hate them. In other words, it shakes the audience's emotions so deeply that they cannot leave insensible to the happening on the stage. The term "in-yer-face" appeared in American journalism in the mid-seventies and became popular in everyday language in time. It may be claimed to mean that you are forcing somebody to see something close up so that your boundaries are being destroyed. Thus, in-yer-face-theatre is such a kind of theatre, which puts the audience in the situation, which is performed on the stage (Sierz: 2001, 4). Thus, it may be claimed that the theatrical style of in-yer-face theatre draws an apparent contrast to the Brechtian theatre which aims at alienating the audience's emotions from the plot by improving a critical consciousness to the normalized issues in the society. In this regard, in comparison to the Brechtian theatre, in-yer-face theatre doubles the impact of bitter realism through traumatic emotions which shocking scenes evoke in the audience. Urban notes that the 90s' generation argues that their plays often criticize the conservative ideology that draws boundaries for the plays by excluding some characters and subject matters considered to be unsuitable for art. However, Kane's concept of the theatre was significantly different from the conservative one. She noted in her interview: "There isn't anything you can't represent on stage. If you are saying that you can't represent something, you are saying you can't talk about it, you are denying its existence. My responsibility is to the truth, however difficult that truth happens to be" (qtd. in Urban, 2001: 39). Evidently, Kane's notion of theatre is significantly different from conventional one because it includes everything to say, act and display on the stage so that she can confront the audience with the truths in the world.

Sierz mentions two separate versions of in-yer-face theatre as the hot version and the cool version by stating the difference between them. For him, the hot version is usually only for a small circle of people exposed and enjoys the "aesthetic of extremism" (2001: 7). The players use a very striking language and explicit actions. Hence, the impressions of the audience are unforgettable through the explicit aggression and violence. On the other hand, cooler version avoids radical provocations with the help of stylistic and language devices. The most usual of them is the comedy. However, whether hot or cool this theatre is to wake up the deepest senses of spectators and make them think over common norms and rules. The main purpose of the in-yer-face theatre is to shock the spectators by showing them disgusting scenes full of pain and violence (Sierz, 2001: 7-8). As for *Blasted*, it is definitely a hot version of the in-yer-face theatre.

Blasted takes place in a hotel room in Leeds and revolves around an alcoholic middle-aged journalist called Ian and his ex-girlfriend called Cate. The terminally ill Ian takes the young woman to the hotel room where he seduces and rapes her. Then, the hotel room changes into a secret war zone. The play also begins to follow an unconventional style. The third character, A Soldier comes in with his gun. Cate escapes, and the Soldier points his gun at Ian's head. The Soldier tells about the horrible experiences that he has experienced including the

observation of his former lovers being raped and murdered. The Soldier tries to sodomize Ian and then blinds him by taking out his eyes. Then, he commits suicide by shooting at his own head. Then, Cate returns to the hotel room by bringing an abandoned baby with her. When the baby subsequently dies, she buries it under the floorboards and then leaves the room in order to look for food. Left alone, Ian eats the baby. Cate returns with some food, which we learn she has obtained in return for sexing with some soldiers outside. The play ends with Cate feeding Ian with some food and drink, and his monosyllabic, "Thanks" (Kane, 2001: 5.61).

The play, which is comprised of only one act and five scenes is set in one place; only the hotel room. In addition, it may be understood from the expressions "Darkness" and "Light" that the play takes more than one day. While the main plot is around Ian and Cate, the encounter between Ian and A Soldier is the subplot. Sierz claims about in-yer-face theatre: "the language is usually very filthy, characters talk about unmentionable subjects, take their clothes off, have sex, humiliate each other, experience unpleasant emotions, become suddenly violent" (2001: 5). This unconventional theatre uses startling tactics to wake up the audience's consciousness which is put to sleep by the social norms by subjecting them to the 'intolerable' happenings to the characters on the stage. Therefore, the playwrights of this movement intend to investigate the human nature and its barriers and bounds; they intend to question their foundations and sense. The other reason for this shocking tactic is searching for deeper meaning, an attempt to see just how far they can go (Sierz, 2001: 5). The authors try to challenge the traditional distinctions such as good and bad, right and wrong, normal and abnormal. These terms are normally out of the question for most people and of course, questioning them becomes easily shocking.

Regarding all these characteristics mentioned above, it is understandable why "an unprecedented barrage of negative criticism" *Blasted* created when it was staged at the Royal Court's Theatre Upstairs for the first time (Saunders, 2004: 69). It is also because of Kane's striking and harsh style in her play, she was labeled as "the bad girl of the stage" and "the karate kid of the British theatre" (Bull, 2005: 117). Her distinctive rebelling position seems to result from the movement's characteristics which are so unconventional and out of the borders. Nevertheless, Kane notes: "My plays certainly exist within a theatrical tradition" and adds: "...I am at the extreme end of theatrical tradition" by emphasizing the extremity of in-yer-face theatre within the theatrical tradition (qtd. in Saunders, 2002: 26).

One of the points distinguishing in-yer-face theatre from any kinds of plays is about its themes. This kind of theatre concentrates on the issues, which most people feel too painful, too acute or too mortifying. This is the reason why they avoid these things; it shows us all unpleasant things; human beings are capable of. However, at the same time such things as violence, sexuality exist in people's nature, and they are curious about these forbidden sides of the human nature and emotions associated with them. Thus, it may be claimed that in-yer-face theatre touches upon raw senses of the spectators to react the happenings not only on the stage but also around the world. Kane's *Blasted* also portrays the traumatic happenings in bitter life such as war, rape, violence, and loss. Although there is not a single word "Bosnia" in the play, Kane states that she has been inspired by the Bosnian conflict of the early 1990s. She states in an interview with Saunders:

I switched on the news one night while I was having a break from writing [she had started writing *Blasted*], and there was a very old woman's face in Srebrenica just weeping and looking into the camera and saying, 'Please, please, somebody help us, because we need the UN to come here and help us.' And I was sitting there and watching it and I thought no one's going to do anything...I thought this is absolutely terrible and I'm writing this ridiculous play about two people in a room. [...] So I thought, 'What could possibly be the connection between a common rape in a Leeds hotel room and what's happening in Bosnia?' And suddenly the penny dropped and I thought, 'Of course it's obvious, one is the seed and the other is the tree.' (Kane, qtd. in 2002: 48)

Kane indicates various kinds of violence throughout the play. For instance, she combines domestic violence between Ian and Cate in a hotel room and public violence demonstrated by means of Ian and Soldier after being inspired by the news related to the Bosnian war. As Malpede argues: "...theatre seems uniquely suited to portray the complex interpersonal [and intrapersonal] realities of trauma" (1996: 168), the key word here is "trauma". Caruth describes trauma as "an overwhelming experience of sudden or catastrophic events in which

the response to the event occurs in the often delayed, uncontrolled repetitive appearance of hallucinations and other intrusive phenomena" (1996: 11). *Blasted* draws a graph of trauma which destroys peoples' lives without a reason or warning. Kane notes about the play: "It was about violence, about rape, and it was about these things happening between people who know each other and ostensibly love each other...suddenly, violently, without any warning, people's lives are completely ripped to pieces" (qtd in Sierz, 2001: 101-102). Accordingly, trauma leads a cyclical path throughout the play. For instance, Ian and Cate's relationship revolves around a vicious cycle of wounding for each other. The victimized Cate says she has a boyfriend called "Shaun" with whom she has not slept yet (Kane, 2001: 1.1.16). Nevertheless, she feels forced to surrender Ian's seduction and violence. Ian undergoes a constant oscillation between two opposite feelings; he both loves and hates, and he feels both fear and aggression at the same time. After insulting Cate on almost every occasion, he says: "Cate, love, I am trying to look after you. Stop you getting hurt" (Kane, 2001: 1.1.17). Cate is also a problematic character. She suffers from epilepsy and is unemployed. She often sucks her thumb throughout the play and is abused by Ian. She deserves the label "masochistic woman," because, despite Ian's ill-treatment, she is always worried about him and returns to the hotel room twice after going out. Her body is scarred by rape and war outside, nevertheless she returns with some food, and she shares it with the raped and blinded Ian, whose head is seen on the surface of his self-made grave, under the rain from the roof dripping on.

The Soldier attends this circular traumatic relationship later. The Soldier's girlfriend, Col is told to be raped and murdered by a group of "bastard soldiers" in the war (Kane, 2001: 3.47). In return, the Soldier rapes Ian, who has just raped Cate in the hotel room. The Soldier forces Ian to visualize one of the brutal scenes he has been a participant of in the ongoing civil war outside and he tells:

Three men and four women. Called the others. They held the men while I fucked the women. Youngest was twelve. Didn't cry, just lay there...Closed my eyes and thought of --...shot her father in the mouth. Brothers shouted. Hung them from the ceiling by their testicles (Kane, 2001: 3.43)

He also tells about the happenings to his girlfriend: "They buggered her. Cut her throat. Hacked her ears and nose off, nailed them to the front door" and "ate her eyes" (Kane, 2001: 3.47), and then he applies the same violence on Ian's body. In fact, he exerts his power over Ian with the help of the gun he directs at Ian's head because he is overwhelmed with his lust for revenge of his murdered girlfriend. In this regard, Saunders argues: "The tale he [the Soldier] recounts and the literal re-enactment on Ian of her [his girlfriend's] rape and blinding culminate in his suicide, as the only way of truly connecting with his murdered lover" (Kane, 2001: 2004: 71). Thus, the witnessed violence is reflected upon the witnesser's behaviors. The severe effect of violence in a war is reflected by the Soldier devouring Ian's eyes and raping him. The scene of the Soldier's eating Ian's eyes is horrific and meaningful one. It is noteworthy that Ian is a middle-class journalist in Yorkshire, and it is implied that he reports the events related to violence in the society as if it were ordinary and common one in his job. For instance, while he is reporting the serial killer's slaughtering a young British model to somebody on the phone, he speaks "in a cold voice" (Kane, 2001: 1.13). It is very obvious that Ian, just like many other journalists, isolates himself from the brutality of the events, which he reports. He uses an insensitive language while reporting the brutal events in order to conceal the horror and make facts more tolerable for people. He also comments that it was the victim Samantha Scrace's fault, as she was the one who spread her legs and it was not worth the space to talk about (Kane, 2001: 1.13). As claimed by Buse, Ian proves to be a "bad witness" because "not only does he make the events he reports seem routine and commonplace but he is detached, both literally and symbolically, from those events" (2001: 185). It is the Soldier in the play who reminds him of his true responsibility as a journalist:

SOLDIER. Some journalist, that's your job.

[...]

IAN. I write... stories. That's all. Stories. This isn't a story anyone wants to hear.

[...]

SOLDIER. [...] Tell them you saw me. Tell them... you saw me.

IAN. It's not my job.

[...]

Why bring you to light? (Kane, 2001: 3.47-48)

There is no other more effective way of making the spectator aware of the true responsibility of a journalist and drawing their attention to this point than allowing the Soldier devouring Ian's eyes. Kane tells Saunders in her personal interview: "[I]f you're a reporter your eyes are actually your main organ. So I thought rather than have him castrated, which felt melodramatic, I could go for a more kind of metaphorical castration" (qtd. in 2004: 72).

It is significant that Kane does not give a specific name to the Soldier. He can be interpreted as the representation of violence hidden in human nature and society, or he embodies all types of military atrocities including group rapes and torture, and killings. On the other hand, Kane reports about him in her interview with Saunders:

The Soldier is a kind of personification of Ian's psyche in some sense, and it was a very deliberate thing. I thought the person who comes crashing through that door actually has to make Ian look like a baby in terms of violence – and I think that's successful. It's difficult because when you look at what Ian does to Cate it's utterly appalling, and you think, 'I can't imagine anything worse', and then something worse happens. (qtd. in 2004: 72)

The Soldier may be taken as the debased part of the character Ian. He feels himself insignificant, and that is why he wants Ian to report about him even if it is a negative issue and a negative association. Perhaps, he wants to feel that he has been given importance in life before his death. It seems that Ian's violence toward Cate is overwhelmed by the Soldier's violence toward him. The Soldier also seeks to respond to the violence applied to his girlfriend. Furthermore, the raped and blinded Ian, then, responds the violence applied to him by eating the dead baby, which Cate has buried before going out to look for food. Thus, the lines between domestic violence and public violence, and the victim and the victimized are blurred. The only living being who does not drive the cycle of violence applied on herself/himself in the play is the abandoned baby brought by Cate to the hotel room. It dies of hunger and then it is eaten by Ian when he is alone in the hotel room. It is striking that the playwright does not attribute any sexes to the baby and does not refer to the baby as he or she. Thus, it may be claimed that the baby represents the future of all human beings. In this context, the baby as a representative hope for humanity is even is victimized, and it cannot take its revenge. Therefore, human beings destroy their future by themselves. As noted by Kane herself above, the characters' lives are observed to be "*completely ripped to pieces*", and as noted by Pena, the play, as a work of "*in-yer-face theatre,*" intends to arise "*spectators' awareness of their own passivity in front of several forms of violence, and invite their audience to actively denounce not only wars and conflicts taking place in distant places but also in their own immediate surroundings*" (2009: 111). The demonstration of violence is impossible to overlook or ignore, it shows naked pain, suffering, humiliation, and torturous death. Violence is shown literally as well as figuratively. It is primitive and irrational.

The author's success in "*in-yer-face theatre*" seems to be lying in the way of representation of different types of violence which are becoming normalized in life. In-yer-face theatre presents violence and trauma in too "*real*" for the spectators to ignore. There are many extreme scenes in the play; Ian's raping Cate and masturbation over Cate's body and the Soldier's raping Ian and sucking his eyes out, pissing on the bed and Ian's eating up the dead body of the baby. These scenes appear to be a naturalistic representation of some extremely unpleasant acts. As the content of the play is away from the conventional rules the traditional drama, the way of presentation is also uncommon. It is more effective than a movie seen at the cinema because the spectators watch live action in real time with real actors. Thus, their taboos are broken not in private space but a public one, in surrounding of the other people who also feel confused and uneasy. According to Sierz, live performance can make some scenes almost unendurable. Otherwise, the spectators think that play is something unreal. On the other hand, they invest emotionally in it, because they can empathize with the actors who are real and close enough even to be touched while performing. (2001: 7). It is obvious that the in-yer-face theatre is characterized through the use of such private and intimate situations as sex and in this case unavoidable nudity. The nudity on the stage disturbs spectators because they feel offended with something which people try to keep secret and not to show in public. Here is an example from the play:

IAN. *masturbating.*

IAN. *cunt cunt cunt cunt cunt cunt cunt cunt cunt cunt cunt*

...

IAN. *shitting. And then trying to clean it up with newspaper.*

[...]

IAN. *tears the cross out of the ground, rips up the boards and lifts the baby's body out. He eats the baby. He puts the sheet the baby was wrapped in back in the hole. A beat, then he climbs in after it and lies down, head poking out of the floor. He dies with relief. It starts to rain on him, coming through the roof. (Kane, 2001: 5.59-60)*

Considering Ian's acts when he is alone in the hotel room, after he has been raped and blinded by the Soldier and Cate has gone out, it may be claimed that they are the actions that belong to private space and cannot be acted lively in front of many spectators, and this stands out the most distinctive characteristic of in-yer-face theatre. It breaks a rule of human morality. Accordingly, Duggan claims an acceptable point by stating:

It is the physical connection between bodies in a space that gives any theatrical experience its power; being part of the live event, watching bodies move in front of you, places you in a direct corporeal/phenomenological relationship with the performers and with the representations/images being presented in the piece. (2007: 54)

Moreover, Garner argues that the experience of the theatre is registered through the body by stating: "[t]he embodied I of theatrical spectatorship is grounded, one might say, in an embodied eye" (1994: 4). In other words, the unconcealed violence on the stage catches the spectators and they can discover some unpleasant and disturbing truths in their nature and life.

Another perspective may be developed about the Soldier's raping Ian by feminizing him. It may be interpreted that Kane aims to break another taboo, according to which rape is about the woman, and only a woman can be raped. It is obvious that the writer seeks to turn the feminized rape issue upside down. In the play, the Soldier feminizes Ian, forcing him into a submissive role:

SOLDIER. You smell like her. Same cigarettes.

The Soldier turns Ian over with one hand. He holds the revolver to Ian's head with the other. He pulls down Ian's trousers, undoes his own and rapes him – eyes closed and smelling Ian's hair. The Soldier is crying his heart out. (Kane, 2001: 4.49)

Although Ian is a male, the Soldier still rapes him as if he took a revenge from men and tries to feel that Ian is a female by smelling his hair. Thus, Ian is presented as if he were a woman who prefers being murdered to being raped. It is obvious that another taboo is also broken in Kane's play: Rape is not peculiar to women.

Another significant characteristic of in-yer-face theatre is the filthy language used in plays. The usage of taboo words is very important in confusing and shocking the spectators, because "*humans are language animals*" in Sierz's words, and the words can offend them more as an act itself. These words have some magic power; they mark a line that is not to cross (2001: 7). Like all taboos, they protect us and make the human behavior more or less predictable. When uttered on the stage, these words have an effect of an explosion, for they are used openly and by real people. Throughout *Blasted*, such words as "bastard", "fucking", "masturbation" and "shitting" are used so many times.

In conclusion, Kane's *Blasted* exemplifies a hot version of in-yer-face theatre from beginning till the end with its filthy language, nudity, sexuality and different kinds of violence, primarily sexual violence and war. The play breaks the line between 'normal' and 'abnormal' and makes the audience question them. Thus, it subverts all conventional dramatic structures and breaks all taboos. It makes people think these things once more while observing them all over the world and experiencing in their lives. In this regard, the play takes the audience to a battle of traumas by presenting them the whole evil face of the world in a hotel room where the past, the present

and the future of humanity are interpenetrated. By uttering and performing every 'unmentionable' thing in front of people, the play holds a bitter realist mirror up to human beings to shake their senses and alert them for action so as not to greet a dark future in the world.

REFERENCES

- Buse, Peter. (2001). *Drama + Theory: Critical Approaches to Modern British Drama*, Manchester University Press, Manchester and New York.
- Caruth, C. (1996). *Unclaimed Experience: Trauma, Narrative and History*, Johns Hopkins UP, Baltimore.
- Dictionary of Literary Biography: British and Irish Dramatists since World War II (2005), (Ed: John Bull), Thomson Gale, Detroit.
- Duggan, Patrick. (Autumn 2007). "Feeling Performance, Remembering Trauma", *Platform*, 2/2, pp: 44-58.
- Garner, S. B. (1994). *Bodied Spaces: Phenomenology and Performance in Contemporary Drama*, Cornell UP, New York.
- Kane, Sarah. (2001). *Blasted. The Complete Plays*, Methuen, London, pp: 1-63.
- Malpede, K. (1996). "Teaching Witnessing: A Class Wakes to Genocide," *Theatre Topics*, 6, pp: 167-179.
- Pena, Laura Lopez. (2009). "Witnesses Inside/Outside the Stage: The Purpose of Representing Violence in Edward Bond's *Saved* (1965) and Sarah Kane's *Blasted* (1995)", *FOLIOS*, 29, pp: 111-118.
- Saunders, G. (2002). *'Love me or Kill me': Sarah Kane and the Theatre of Extremes*, Manchester University Press, Manchester and New York.
- . (2004). "'Out Vile Jelly': Sarah Kane's 'Blasted' & Shakespeare's 'King Lear'," *New Theatre Quarterly*, 20/1, pp: 69-77.
- Sierz, Aleks. (2001). *In-Yer-Face Theatre: British Drama Today*, Faber and Faber, London.
- Urban, Ken. (2001). An ethics of catastrophe: The theatre of Sarah Kane. *PAJ*, 69, 56-66. Retrieved Nov. 8, 2015, from <https://muse.jhu.edu>.



Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:26.03.2018 ✓Accepted/Kabul:19.09.2018

DOI:10.30794/pausbed.409498

Araştırma Makalesi/ Research Article

Biçen, Ö. F., (2019). "The Relationship Between Nominal Interest Rate and Inflation Rate: An Analysis on The Validity of The Gibson Paradox"
Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı 35, Denizli, s.193-201.

THE RELATIONSHIP BETWEEN NOMINAL INTEREST RATE AND INFLATION RATE: AN ANALYSIS ON THE VALIDITY OF THE GIBSON PARADOX

Ömer Faruk BİÇEN*

Abstract

Gibson, in contrast to the Classical economic view, revealed the existence of a positive relationship from the wholesale prices index to the bond interest in the British economy in 1923. This relationship, which was later referred to as the "Gibson Paradox", constituted the subject of many theoretical and empirical work. In this study, it is also investigated a validity of the Gibson Paradox for Fragile Economies in the period 2000-2016. In investigating the validity of the Gibson Paradox, nominal deposit interest rate and inflation rate were used and in investigating the relationship between the two variables, Seemingly Unrelated Regression (SUR) Method was used. Seemingly Unrelated Regression Method has certain superiorities because it uses units within a system in estimation, takes cross sectional dependency into consideration and produces results separately with respect to each unit. When the results obtained are examined, a positive and meaningful relationship has been found between nominal deposit interest rate and inflation rate in all Fragile Economies. As a result, Gibson Paradox is valid in all Fragile Economies in the period 2000-2016.

Keywords: *Nominal interest rate, Inflation rate, The gibson paradox, Seemingly unrelated regression method.*

NOMİNAL FAİZ ORANI VE ENFLASYON ORANI İLİŞKİSİ: GIBSON PARADOKSUNUN GEÇERLİLİĞİ ÜZERİNE BİR ANALİZ

Özet

Gibson, 1923 yılında Klasik İktisadi görüşün aksine Britanya ekonomisinde toptan eşya fiyatları endeksinden tahvil faizine doğru pozitif yönlü ilişkinin varlığını ortaya koymuştur. Daha sonraki süreçte "Gibson Paradoksu" olarak ifade edilen bu ilişki çok sayıda teorik ve ampirik çalışmanın konusunu oluşturmuştur. Bu çalışmada da 2000-2016 döneminde kırılgan ekonomiler için Gibson Paradoksunun geçerliliği araştırılmaktadır. Gibson Paradoksunun geçerliliğinin araştırılmasında nominal mevduat faiz oranı ve enflasyon oranı kullanılmış ve iki değişken arasındaki ilişkinin incelenmesinde Görünürde İlişkisiz Regresyon (SUR) yönteminden yararlanılmıştır. Görünürde İlişkisiz Regresyon Yönteminin tahminlerde birimleri bir sistem dahilinde kullanması, yatay kesit bağımlılığını dikkate alması ve her bir birime ilişkin ayrı ayrı sonuçlar üretmesi anlamında belirli üstünlükleri bulunmaktadır. Elde edilen sonuçlar incelendiğinde kırılgan ekonomilerin tümünde nominal mevduat faiz oranı ve enflasyon oranı arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişkiye ulaşılmıştır. Sonuç olarak 2000-2016 döneminde kırılgan ekonomilerin tümünde Gibson Paradoksu geçerlidir.

Anahtar Kelimeler: *Nominal faiz oranı, Enflasyon oranı, Gibson paradoksu, Görünürde ilişkisiz regresyon yöntemi.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, BALIKESİR.
E-posta: ofbicen@balikesir.edu.tr. (orcid.org/0000-0003-1021-5198)

1. INTRODUCTION

The Interest rates and the general level of prices are two major macroeconomic magnitudes whose effects on economic variables can not be ignored. In economics, there are various definitions of interest. In short, the interest can be defined as the income of the capital supplied. Interest, which is applied to loanable funds and which is the rent price determined by the markets, is seperated into nominal and real interest. The real interest is the inflation-adjusted interest rate while the nominal interest rate is the current interest rate applied in the market.

Economists have developed various interest theories from the past to the present. Comprehensive studies on interest are based on Classical Economists. The most prominent feature of the Classical theory is that money has no effect on real variables in the long run, in other words, it defends that money is neutral. Accordingly, the real interest rate is affected from changes in the amount of money only in the short term, but it returns to its old level in the long run. Because, according to the Classics, interest rate is determined by real variables such as productivity and saving and the price level is determined by the money supply. That is, there is no relationship between the interest rate and the price level according to the Classical theory.

However, Gibson opposed this view. According to Gibson, the expansion in the money supply also raises both interest rates and the price level. Gibson, who studied on banking sector in the period when Britain applied the Gold Standard, reached the conclusion that, based on the data for 1773-1923 period, there was a positive relationship between the wholesale price index and the bond interest. This view, which is contrary to Keynes's Liquidity Preference Theory, is named as "Gibson Paradox" (Atkins and Serletis, 2003: 673). According to Keynes, while monetary expansion is creating a downward movement on interest rates, monetary expansion only for the conjunctural periods raises interest rates by leading to inflation (Keynes, 1930: 200-208; Künü, Başar and Bozma, 2017: 213). The view that increasing inflation will also increase interest rates can be shown by Fisher (1930) Equation. As seen in Equation 1, the nominal interest rate (i) is the sum of the real interest rate (r) and the inflation rate (Π). Therefore, the increase in the inflation rates also increases the nominal interest rate.

$$i = r + \Pi \quad (1)$$

In fact, despite the fact that a positive relationship between interest rates and the level of general prices in the British economy was revealed for the first time by Tooke in 1844, Gibson empirically proved the link between these two variables in 1923 (Halicioglu, 2004: 2; Dwyer, 1984: 109). This relationship was later supported by the studies made by Kitchin (1923) and Peake (1928) (Halicioglu, 2004: 2).

After the Gibson paradox had been introduced, both the existence of the relationship between interest rates and the general level of prices and the direction of this relationship became disputable. On the basis all these approaches, in this study, the validity of the Gibson Paradox for Fragile economies in Morgan Stanley's report in 2013 is also empirically tested and the dimensions of the relationship between the nominal interest rate and the prices level in these countries are revealed for the period 2000-2016. Fragile economies are economies with high dependency on foreign capital due to their current account deficits and because of this, their currencies are depreciating (Morgan Stanley, 2013). In these countries, the possibility of the emergence of the inflation problem as a result of high interest policy to be applied for the solution of the current account deficits may cause that the external balance problem will affect the economic stability in the negative direction. Therefore, the main aim of this study is to identify problems related to possible economic stability within the framework of the Gibson paradox, based on the current account deficit problems of Fragile economies. In terms of data sets, unlike other studies in the literature, it was focused on the years after 2000.

The study consists of three parts, including the introduction part. The second part following the introduction is devoted to the results of studies analyzing the relationship between the nominal interest rate and the general level of prices for different periods and different country groups, based on the results found by Gibson in 1923. In the third part, the relationship between the two variables for fragile economies was examined and it was analyzed whether the Gibson Paradox was valid for the period 2000-2016.

2. LITERATURE REVIEW

Many theoretical and empirical studies on the validity of the Gibson Paradox have been carried out by economists. One of the studies on the Gibson Paradox was done by Sargent in 1973. In his study, Sargent (1973) examined the relationship between the nominal interest rate and the general level of prices in the period 1870-1940 for the US economy and suggested that there is a one-way positive relationship from the nominal interest rate to the general level of prices. In this sense, Sargent's view overlaps with Keynes's view in 1930 (Tanrıöver and Yamak, 2014: 188; Sargent, 1973: 447).

In another study published by Harley in 1977, a regression analysis covering the years between 1873 and 1913 was made for the United Kingdom, and as a result of this, it was stated that the positive relationship between interest rates and the general level of prices covers only the period of the gold standard (Harley, 1977).

In his study, in which he investigated the validity of the Gibson Paradox on the basis of economies of the United Kingdom, the United States, France and Belgium, Dwyer (1984) carried out an analysis based on the interest rates data and general level of prices data, including the period 1850-1913 though it was varied for the countries. The results obtained vary according to the investigated period and the country taken into consideration. While there is a positive relationship between the interest rate and the general level of prices for the United Kingdom, there is a positive relationship among these two variables for the United States and France only before the First World War.

Atkins and Serletis, in 2003, in their study on the validity of the Fisher Effect in addition to the Gibson Paradox in the examples of Canada, Italy, Norway, Sweden, the United Kingdom and the United States, chose 1880-1983 period for Canada and the USA, 1880-1985 period for Italy and 1880-1986 period for Norway, Sweden and the United Kingdom. In the study, in which the ARDL cointegration test was used, the result was that there was no cointegration between the series and therefore the Gibson Paradox was not valid.

In their study, Cogley, Sargent and Surica (2012) historically investigated the relationship between nominal interest rate and inflation in the US economy within the framework of the Gibson Paradox. In particular, the weak correlation between the two variables before World War I was seen to have increased in the 1970s, especially after the World War II, when high inflation was experienced. After 1995, the Gibson Paradox is said to be on the agenda again while the Gibson Paradox was falling off the agenda in the 1980s. The results of Cogley, Sargent and Surica showed that monetary policy implementations applied in the direction of inflation reduction and the reduction in price indexing practices in the period 1995-2007 played a major role in the Gibson Paradox's re-emergence.

Cheng, Kesserling and Brown (2013) investigated the relationship between nominal interest rate and inflation in China between 1873 and 1924 (silver monetary standard period). Although the relationship between nominal interest rate and inflation was weak when all the period was considered, a strong correlation was found between two variables in the sub-period of 1873-1883.

Ogbonne (2014), on the basis of quarterly data for the period 1970-2012, analyzed the long-run relationship between nominal interest rate and general level of prices, and the causality relationship between the two series in Nigeria. The results of the analysis show that there is a long-run relationship between the two series and that there is a one-way causality relationship from the nominal interest rate to the price level.

The studies on the validity of Gibson's Paradox in Turkey are also available. Halicioğlu (2004), in his study examining the validity of the Gibson Paradox for the period 1950-2002 in Turkish economy, showed that there is a positive relationship between the interest rate and the price level according to the results obtained within the framework of the ordinary least squares method. However, in the same period, there was no long-run relationship between the series according to Johansen cointegration test results.

Şimşek and Kadılar (2008), in their studies, have examined the long-run relationship between interest rates and general level of prices for Turkish economy using ARDL Bound Test approach. The results of the study, in which quarterly data between 1987-2004 are used, are consistent with the results obtained by Gibson.

Yapraklı and Yurttaçıkılmaz (2010), in their study on the validity of the Gibson paradox for Turkish economy for the period 1970-2009, have reached a long-run positive and significant relationship between general level of prices and nominal interest rate. In addition, the results of the Granger causality test show that there is a two-way causality relationship between the variables. Accordingly, Gibson's Paradox is valid for Turkish economy.

Tanrıöver and Yamak (2015), on the basis of quarterly data for the period 1990-2014, investigated the validity of the Gibson paradox for Turkish economy. In the study, in which the 12-month time deposit interest rate and the consumer price index were used, the results of the ARDL Bound Test show the existence of a long-term relationship between the two variables. This confirms the validity of the Gibson Paradox.

Koçyiğit, Kılıç and Bayat (2015), in their study, investigated the validity of Gibson's Paradox in Turkey for the period between January 2003 and May 2015. Based on the relationship between policy interest rate and consumer price index in the related period, the results showed that the Gibson Paradox is valid for Turkey for the period between January 2003 and May 2015.

Finally Altınöz (2017), examined the validity of the Gibson Paradox in Turkey for the period 1988-2015. The findings show the validity of the Gibson Paradox, but also point out that this relationship is unidirectional from general level of prices to nominal interest rate.

3. AN ECONOMETRIC ANALYSIS ON THE VALIDITY OF THE GIBSON PARADOX

The Gibson Paradox requires a linear relationship between nominal interest rate and general level of prices. In this paper, with reference to this relationship which was empirically proved by Gibson, the validity of Gibson Paradox for Fragile Economies is econometrically examined in the period 2000-2016.

In the report "Elections 2014: How Fragile are the Fragile Five?" titled report issued by Morgan Stanley in 2013, the term of "Fragile Economies" was used first time. According to this report, the countries described as a "Fragile Five" include South Africa, Turkey, Brazil, India and Indonesia. According to the report, the most important characteristics of these countries are that these countries are becoming more dependent on foreign capital because of high and rising current account deficits and that they are the ones whose currency units are depreciating. Moreover, political uncertainty was remarked due to the parliamentary and presidential election, which were held in five countries within 2014 (Morgan Stanley, 2013). In 2014, Chile, Poland and Hungary were added to those countries and it became "Fragile Eight".

Table 1: The Variables Used in the Study

Variable	Definition	Reference	Serial Number
nir	Deposit Interest Rate (%)	World Bank, World	FR.INR.DPST
inf	Inflation, Consumer Prices (Annual %)	Development Indicators	FP.CPI.TOTL.ZG

In this paper, in which the validity of Gibson Paradox for fragile economies is examined, the variables are deposit interest rate (%) (nir) on behalf of nominal interest rate and Inflation-Consumer Prices (annual %) on behalf of general level of prices. The information about variables is summarized at Table 1. When examining the data set belonging to the countries for the period 2000-2016, it was seen that the data belonging to India and Poland was largely uncomplete and those two countries were excluded from the scope of the paper. Deposit interest rate data in 2015 was used instead of the uncomplete nominal deposit interest rate in 2016 belonging to South Africa and Chile. So, the relationship between nominal interest rate and general level of prices and the validity of Gibson Paradox for "Fragile Six" economies is predicted by the models in equation 2 and equation 3.

$$\text{Model 1: } nir_{it} = \alpha_1 + \alpha_2 inf_{it} + e_{it} \quad (2)$$

$$\text{Model 2: } inf_{it} = \beta_1 + \beta_2 nir_{it} + v_{it} \quad (3)$$

Here, inf_{it} represents general level of prices and nir_{it} represents nominal interest rate. α_1 and β_1 represent fixed terms, e_{it} and v_{it} represent error terms. Stata 11 program is used to predict the models.

Table 2: Summary Statistics of Variables Based on Countries

Countries	Variables	Observations	Mean	Standard Deviation	Minimum	Maximum
South Africa	nir	17	7.586	2.040	5.152	11.612
	inf		5.817	2.226	1.385	11.536
Turkey	nir	17	26.314	16.748	14.216	74.699
	inf		17.121	17.016	6.250	54.915
Brazil	nir	17	13.254	4.266	7.807	21.970
	inf		6.838	2.520	3.637	14.715
Chile	nir	17	4.539	2.002	1.751	9.200
	inf		3.263	1.867	0.071	8.716
Indonesia	nir	17	9.186	2.978	5.946	15.502
	inf		7.173	2.999	3.525	13.109
Hungary	nir	17	5.992	3.244	0.187	10.975
	inf		4.562	2.963	-0.222	9.780

In Table 2 above, for each of the Fragile six economies included in the analysis, there are summary statistics on nominal interest rate and general level of prices. Because the models have more than one time and unit size, panel data analysis is preferred. Seemingly Unrelated Regression (SUR) method of panel data analysis methods is used. This method allows individual results for each individual to be obtained. But, making similar equations separately for each country and analyzing and interpreting these equations can lead to untrue interpretations in case of cross sectional dependency. The cross sectional dependency is the situation in which the error terms in each equation are related to each other (Baltagi, 2005: 238).

Table 3: Cross Sectional Dependency Test Result for Model 1 and Model 2

Model 1: nir = f(inf)
Breusch-Pagan Cross Sectional Dependency LM Test: $\chi^2(15) = 32,257$, Prob. = 0,0059*
Model 2: inf = f(nir)
Breusch-Pagan Cross Sectional Dependency LM Test: $\chi^2(15) = 26,501$, Prob. = 0,0331**

Significance * % 1 and ** % 5. χ^2 ; Chi-square statistic.

Table 3 shows the results of the Breusch-Pagan Cross Sectional Dependency (Lagrange Multiplier) Test applied when $T > N$ for both models. When Table 3 is examined, it is seen that the probability value of the Lagrange Multiplier (LM) test is below 0.05 for both models and the basic hypothesis stating that there is no cross sectional dependency is rejected.

In this context, "Seemingly Unrelated Regression (SUR)" estimation method can be used because the error terms in the equations related to the countries in the study are related to each other, that is, there is cross sectional dependency (Yerdelen Tatoğlu, 2012: 52). The basic logic behind this model is that the error terms of the equations are correlated with each other although the equations are considered to be independent of each other (Vogelvang, 2005: 174).

SUR model was improved by Zellner (1962 and 1963). Zellner (1962: 378) performed parameter estimation by applying the Generalized Least Square technique, which Aitkin used in his study in 1935, to the whole system of equation. The estimation results obtained from the system solution yielded more effective results than the estimates obtained by applying the Least Squares Method to each equation individually (Zellner, 1962: 363).

Zellner also tested the results obtained in his 1962 study on a two-equation model in 1963 and had results close to his study in 1962 (Zellner, 1963: 988-989).

Moon and Perron (2006: 2) also pointed out two important factors in the use of the SUR model in their study. The first is to ensure the effectiveness of the prediction by using the information in different equations in combinations while the second is to consider the constraints of the parameters in the different equations.

The SUR model developed by Zellner (1962) is shown below by means of the equation systems.

$$y_{it} = \beta'_i x_{it} + u_{it} \tag{4}$$

$$\begin{matrix} \cdot \\ \cdot \\ \cdot \\ \cdot \end{matrix} \quad \begin{matrix} (i = 1, \dots, N) \\ (t = 1, \dots, N) \end{matrix}$$

$$y_{Nt} = \beta'_N x_{Nt} + u_{Nt} \tag{5}$$

In Equation 4 and 5, y_{it} is dependent variable, x_{it} is explanatory variable vector, u_{it} is error term, in case “it” is expressed as the observation of i^{nd} unit in t period. The representation of the above N equation system in a single equation is as follows.

$$\begin{matrix} y_1 & & x_1 & 0 & \cdot & \cdot & \cdot & 0 & & \beta_1 & & u_1 \\ \cdot & & 0 & x_2 & \cdot & \cdot & \cdot & 0 & & \beta_2 & & u_2 \\ \cdot & & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & & \cdot & & \cdot \\ \cdot & = & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & & \cdot & + & \cdot \\ \cdot & & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & & \cdot & & \cdot \\ \cdot & & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & \cdot & & \cdot & & \cdot \\ y_N & & 0 & 0 & \cdot & \cdot & \cdot & x_N & & \beta_N & & u_N \end{matrix}$$

$$Y_t = X_t \beta + U_t \tag{6}$$

Y_t in equation 6 equals to $[y_{1t}, \dots, y_{Nt}]'$, X_t is block diagonal matrix, in whose diagonals (x_{1t}, \dots, x_{Nt}) exists, U_t and β is expressed respectively in the form $U_t = [u_{1t}, \dots, u_{Nt}]'$ and $\beta = [\beta_1, \dots, \beta_N]$ (Moon and Perron, 2006: 2; Zellner, 1962: 349-350).

In the solution of SUR model, the condition requiring that the size of the time dimension is larger than the unit size is also sought (Greene, 2003: 341). The presence of the seventeen-year data set of the six countries that make up the sample of the study and the fact that the error terms in the equations are related to each other suggest that SUR model can be used in the study.

Table 4 shows the estimation results of the SUR model for the Fragile Six economies in the study. When the descriptive statistics section is examined, it is seen that χ^2 statistical values of all models are meaningful. That

is, the results obtained for all of the sample are appropriate results. When Table 4 is examined, the results for model 1, which express the effect of inflation on interest rate, are shown on the left part of the table and the results for model 2, which express the effect of interest rate on inflation, are shown on the right side of the table.

Table 4: Seemingly Unrelated Regression Method Estimation Results

Countries	Dependent Variable	Independent Variable	Coeff.	Z Stat. (Prob.)	Dependent Variable	Independent Variable	Coeff.	Z Stat. (Prob.)
South Africa	nir	c	4.277	7.28 (0.000)*	inf	c	0.276	0.20 (0.842)
		inf	0.568	7.05 (0.000)*		nir	0.730	4.15 (0.000)*
	R ²	0.4566	χ^2 (Prob.)	49.67 (0.000)	R ²	0.4598	χ^2 (Prob.)	17.25 (0.000)
Turkey	nir	c	10.126	5.76 (0.000)*	inf	c	-8.180	-3.52 (0.000)*
		inf	0.945	13.89 (0.000)*		nir	0.961	13.28 (0.000)*
	R ²	0.8884	χ^2 (Prob.)	193.00 (0.000)	R ²	0.8887	χ^2 (Prob.)	176.37 (0.000)
Brazil	nir	c	6.316	4.36 (0.000)*	inf	c	0.949	0.87 (0.384)
		inf	1.014	5.61 (0.000)*		nir	0.444	5.92 (0.000)*
	R ²	0.4293	χ^2 (Prob.)	31.50 (0.000)	R ²	0.4239	χ^2 (Prob.)	35.01 (0.000)
Chile	nir	c	2.200	3.42 (0.001)*	inf	c	0.159	0.22 (0.827)
		inf	0.716	4.43 (0.000)*		nir	0.683	4.82 (0.000)*
	R ²	0.3928	χ^2 (Prob.)	19.58 (0.000)	R ²	0.3834	χ^2 (Prob.)	4.82 (0.000)
Indonesia	nir	c	4.745	4.08 (0.000)*	inf	c	2.296	1.67 (0.096)***
		inf	0.619	4.37 (0.000)*		nir	0.530	3.89 (0.000)*
	R ²	0.3461	χ^2 (Prob.)	19.08 (0.000)	R ²	0.3434	χ^2 (Prob.)	15.10 (0.000)
Hungary	nir	c	2.411	3.28 (0.001)*	inf	c	0.735	1.11 (0.269)
		inf	0.784	6.15 (0.000)*		nir	0.638	7.29 (0.000)*
	R ²	0.6488	χ^2 (Prob.)	37.77 (0.000)	R ²	0.6452	χ^2 (Prob.)	53.13 (0.000)

Significance * % 1 and *** % 10. χ^2 ; Chi-square statistic. R²; coefficient of determination. c; fixed term.

Firstly, when the results for Model 1 are evaluated, inflation coefficient is positive and % 1 level is found to be significant for all Fragile Six economies. In this case, one point increase in the inflation rate also increases the interest rate. This effect seems to be the highest in Brazil and Turkey, with changing from country to country.

One point increase in the inflation rate in Brazil increases the interest rate by about one point while it increases by about 0.95 points in Turkey. However, when we look at the coefficients of determination, inflation has a significant influence on the interest rate in Turkey. Looking at other countries, one point increase in interest rates, inflation has increased by 0,568 points in South Africa, 0,716 points in Chile, 0,619 points in Indonesia and 0,784 points in Hungary.

When the results for Model 2 are examined, it is seen that similar results are obtained for Model 1. Here, The interest rate coefficient is also positive and meaningful at 1% level for whole of the Fragile Six economies. That is, one point increase in interest rates also increases inflation. In Turkey, where the interest rate affects inflation at the highest rate among six countries, one point increase in interest rates affects inflation by approximately 0.96 percentage points. The coefficient of determination is also found to be 0.88. In short, 88% of inflation in Turkey is determined by the interest rate. Looking at other countries, the one-point increase in inflation rate increases the interest rate by 0,730 points in South Africa, 0,444 points in Brazil, 0,683 points in Chile, 0,530 points in Indonesia and 0,638 points in Hungary.

4. CONCLUSION

In the study of the validity of the Gibson Paradox for the Fragile Six economies between 2000 and 2016, the SUR estimation method developed by Zellner was used. The SUR method was chosen because it has certain advantages in using the units within a system, taking cross sectional dependency into consideration, and producing separate results for each unit.

In the report issued by Morgan Stanley in 2013, it was stated that Fragile economies were the countries that were more dependent on foreign capital due to high and rising current account deficits and whose currencies were depreciating. These countries are also facing serious political uncertainties from time to time. For these countries, economic stability is also an important factor for socio-political stability.

Price stability has an important place on the basis of economic stability. Today, monetary policies target price stability in the foreground and low inflation rates are considered to be an integral part of price stability. On the other hand, developing economies need foreign capital for various reasons in order to prioritize rapid growth and it is necessary to raise interest rates in order to attract foreign capital to countries. When the interest rate is raised, the national currency is valued and current account deficits are rising due to the increasing imports. Increasing current account deficits make countries more dependent on foreign capital and there is no alternative policy option to increase interest rates even further.

As it is seen in the study, in all Fragile Six economies there is a positive relationship between interest rates and inflation. In short, in all of these countries the Gibson Paradox is seen to be valid in the period of 2000-2016. The validity of the Gibson Paradox also shows that the countries wishing to attract foreign capital will face a serious inflation problem as they increase interest rates, as a result of that the current account deficit in fragile economies increases the dependence on foreign capital. Finally, the validity of the Gibson Paradox constitutes a link between current account deficits and economic instability for fragile economies. Identically, the increase in inflation rates also raises interest rates.

The most important priority for Fragile economies is to reduce dependence on foreign capital or to attract long-run foreign direct capital to the country and to direct such capital to the productive and export-oriented sectors. Increasing of dependence on speculative short-run capital causes an increase in interest-inflationary spiral and makes countries more vulnerable to economic and political risks.

REFERENCES

- Altınöz, U. (2017). "Nominal Faiz Oranı-Genel Fiyat Düzeyi İlişkisi ile Türkiye’de Gibson Paradoksunun Geçerliliği Analizi", *TİSK Akademi*, 12(23), 172-184.
- Atkins, F. J., and Serletis, A. (2003). "Bounds Tests of The Gibson Paradox and The Fisher Effect: Evidence From Low-Frequency International Data". *The Manchester School*, 71(6), 673-679.
- Baltagi, B. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data*. John Wiley & Sons.
- Cheng, H., Kesselring, R. G., and Brown, C. R. (2013). "The Gibson Paradox: Evidence from China", *China Economic Review*, 27, 82-93.
- Cogley, T., Sargent, T. J., and Surica, P. (2012). "The Return of The Gibson Paradox". *Federal Reserve Bank of Atlanta Working Papers*, 1-39.
- Dwyer, G. P. (1984). The Gibson Paradox: A Cross-Country Analysis. *Economica*, 51(202), 109-127.
- Greene, W.H. (2003). *Econometric Analysis*, Pearson Education.
- Halicioğlu, F. (2004). "The Gibson Paradox: An Empirical Investigation for Turkey". *MPRA Paper*, No.3556, 1-8.
- Harley, C.K. (1977). "The Interest Rate and Prices In Britain, 1873-1913: A Study of The Gibson Paradox". *Explorations in Economic History*, 14(1), 69-89.
- Kocuyigit, A., Kilic, M. E., and Bayat, T. (2015). "A Causality Test on the Gibson Paradox in Turkey". *Asian Economic and Financial Review*, 5(10), 1134-1147.
- Künü, S., Başar, S., ve Bozma, G. (2017). "Gibson Paradoksunun Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Açısından Geçerliliğinin Araştırılması", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 211-222.
- Moon, H.R. and Perron, B. (2006). "Seemingly Unrelated Regressions", *The New Palgrave Dictionary of Economics*, 1-9.
- Morgan Stanley (2013). Elections 2014: How Fragile are the "Fragile Five"?, (16.06.2017), https://www.morganstanley.com/public/Tales_from_the_Emerging_World_Fragile_Five.pdf,
- Ogbonna, B. C. (2014). "Testing for Gibson’s Paradox: Evidence From Nigeria". *Journal of Economics and Sustainable Development*, 5(4), 157-163.
- Sargent, T. J. (1973). "Interest Rates and Prices in The Long Run: A Study of The Gibson Paradox". *Journal of Money, Credit and Banking*, 5(1), 385-449.
- Şimşek, M., ve Kadılar, C. (2008). "Gibson Çelişkinin Türkiye Verileri ile Analizi", *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 116-127.
- Tanrıöver, B., ve Yamak, N. (2015). "Nominal Faiz Oranı-Genel Fiyat Düzeyi İlişkisinin Gibson Paradoksu Çerçevesinde Analizi". *Maliye Dergisi*, 168, 186-200.
- Tatoğlu, F.Y. (2012). *İleri Panel Veri Analizi: Stata Uygulamalı*, 1. Baskı, Beta, İstanbul.
- Vogelvang, B. (2005). *Econometrics: Theory and Applications with EViews*, Pearson Education.
- World Bank (2017), World Development Indicators, Deposit Interest Rate (%), (04.06.2017), <http://databank.worldbank.org/data/home.aspx>.
- World Bank (2017), World Development Indicators, Inflation, Consumer Prices (annual %), (04.06.2017), <http://databank.worldbank.org/data/home.aspx>.
- Yapraklı, S. ve Yurttañıkırmaz, Z. Ç. (2010). "Türkiye’de Gibson Çelişkinin Geçerliliği: Ekonometrik Bir Analiz (1970-2009)", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(3), 23-39.
- Zellner, A. (1962). "An Efficient Method of Estimating Seemingly Unrelated Regressions and Tests For Aggregation Bias", *Journal of the American Statistical Association*, 57(298), 348-368.
- Zellner, A. (1963). "Estimators For Seemingly Unrelated Regression Equations: Some Exact Finite Sample Results", *Journal of the American Statistical Association*, 58(304), 977-992.



Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:01.08.2018 ✓Accepted/Kabul:11.02.2019

DOI: 10.30794/pausbed.450109

Araştırma Makalesi/ Research Article

Yıldırım, R. ve Özkan Tağı, S. (2019). "Geleneksel Baskı Teknikleri ve Yeni Tasarımlarda Kullanımı" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 35, Denizli, s. 203-209.

GELENEKSEL BASKI TEKNİKLERİ VE YENİ TASARIMLARDA KULLANIMI*

Rabiha YILDIRIM**, Sema ÖZKAN TAĞI***

Özet

Geleneksel olarak kumaş üzerinde boya kullanarak desen oluşturma tekniklerinden başlıcaları metal ve ahşap kalıpla baskıcılık, kalem işi tekniği ve bağlama, dikişli ve mum batik adını verdiğimiz rezerve boyama teknikleridir. Bunların yanında son yıllarda geleneksel bir kâğıt süsleme sanatı olan ebrunun da kumaş üzerinde kullanımını yaygınlaştırmıştır.

Tokat, Kastamonu, Ankara, Bartın ve Mardin Anadolu'da yazmacılığın yoğun olarak yapıldığı önemli merkezlerdir. Malatya ve özellikle Adıyaman'da yapılan ve yaygın olarak kullanılan Bervanik adı verilen mum batikle desenlendirilen önlükler ve Bursa Keles'te el dokuması kumaşların bağlama batik yapılarak boyanmasıyla yapılan önlükler kadın giyiminde kullanılmaktaydı.

Günümüzde değişen hayat şartları, yaşam tarzları ve tüketici tercihleri tüm geleneksel sanatlarımızda olduğu gibi bu alanda da değişikliklere sebep olmuştur. Diğer yandan ustalık isteyen işler yerini seri olarak üretilebilen fabrikasyon işlere bırakmıştır. Bununla birlikte bu geleneksel baskı yöntemleri sanatçılar tarafından özgün tasarımlarda halen kullanılmaya devam etmektedir. Bu bildiriye geleneksel baskı tekniklerinin tek başına ya da bir arada kullanılarak yapıldığı yeni tasarımlara örnekler verilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Tekstil tasarımı, Baskı teknikleri, Ahşap baskı, Batik baskı, Ebru baskı.*

THE TRADITIONAL OF PRINTING TECHNIQUES AND USE OF IN THE NEW DESIGNS

Abstract

Traditionally used major techniques for creating pattern with dye on fabric surfaces are printing application using metal and wood, stencil techniques, and resist dyeing, which is also known as tie-dyeing, stich and wax resist techniques. In addition to those techniques, recently use of mabing on fabric surfaces, also referred to as paper ornamental art, has become widespread.

Tokat, Kastamonu, Ankara, Bartın and Mardin were important hubs where block printing was applied intensively. In Malatya and particularly Adıyaman, aprons which were worked on with wax resist or batik-dyeing namely "Bervanik" and those made with tie-dyeing had been used in Bursa Keles for women dressing.

Today, changing life conditions and life style, and consumer preferences have led to substantial changes in this field as in all branches of traditional art. Furthermore, mass production has taken the place of the artisanal works. However, traditional printing techniques have been used for original designs by the artists. In this presentation, new designs that are made using traditional printing techniques used alone or with other ones will be highlighted.

Key words: *Textile design, Printing techniques, Wood printing, Batik-dye, Marbling printing.*

*Bu araştırma 03 - 05 Mayıs 2018 tarihlerinde Denizli'de düzenlenen "Denizli 2. Ulusal El Sanatları Kongresi" nde sözlü bildiri olarak sunulmuş, Kongre Özet Bildiriler kitabında özeti yayınlanmıştır.

**Arş. Gör., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tekstil Tasarımı ABD, ANKARA.

e-posta:rabiheyildirim@gmail.com (orcid.org/0000-0003-2223-1005)

***Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Tekstil Tasarımı Bölümü, ANKARA.

e-posta:s.tagi@gazi.edu.tr (orcid.org/0000-0002-2845-8262)

1. GİRİŞ

Kumaş üzerinde, bölgesel olarak belirlenmiş alanların renklendirilme ve desenlendirilmesi işlemine baskı adı verilmektedir. Geleneksel olarak kumaş üzerinde boya kullanarak desen oluşturma tekniklerinden başlıcaları metal ve ahşap kalıpla baskıcılık, kalem işi tekniği, bağlama batik ve mum batik adını verdiğimiz rezerve boyama teknikleridir.

Günümüzde ağaç baskı yerini seri üretim yapmaya fırsat tanıyan serigrafiye, sentetik kumaşlarda ise dijital baskıya bırakırken, sadece bir kaç merkezde ufak çaplı, turistik amaçla geleneksel ahşap kalıplarla sürdürülmektedir. Yazma motifleri ve batik benzeri tasarımlar dijital baskı ile kumaş yüzeyine aktarılır olmuştur.

Geleneksel baskı teknikleri sanatçılar tarafından özgün tasarımlarda halen kullanılmaya devam etmektedir. Ancak ağaç kalıp hazırlamanın zahmetli olması sanatsal amaçlı yüksek baskı çalışmalarında, ağaç yerine linol, strafor, vinil gibi çalışmanın daha kolay olduğu malzemelerin kullanılmasına sebep olmuştur. Bunların yanında son yıllarda kumaş desenlendirmede kullanılan bir diğer teknik ise geleneksel olarak kâğıt süsleme sanatı olan ebrunun kumaş üzerinde kullanımınıdır.

Kumaş desenlendirmede teknolojinin ön plana geçmesine rağmen, geçmişi insanlığın varoluşuna kadar giden geleneksel baskı tekniklerinin günümüzde uygulanarak yeni tasarımlarda kullanılması, bu kültürün gelecek kuşaklara aktarılması açısından önem taşımaktadır. Ayrıca bu teknikler özgün tasarımlar yaratmaya da imkân tanımaktadırlar. Bu çalışmada, Gazi Üniversitesi Sanat Tasarım Fakültesi Tekstil Tasarımı Bölümü baskı atölyesinde uygulanan geleneksel baskı teknikleri hakkında bilgi verilerek bu tekniklerin tek başına ya da bir arada kullanılmasıyla yapılan tasarımlara örnekler verilmiştir.

2. GELENEKSEL BASKI TEKNİKLERİ

2.1. Yazmacılık

Yazmacılık, elle çizilerek ya da ağaç kalıplarla basılarak uygulanan bir kumaş desenleme tekniğidir. Yazmacılıkta iki temel teknik vardır. Bunlardan biri kasnağa gerilen kumaşın üzerine aktarılan desenin, konturlarının fırça ile çekilerek çizildiği ve yine fırça ile boyanarak renklendirildiği “kalem işi tekniği” dir. Bu tür yazmalara ‘el yazmaları’ denir (Kaya, 1988).

Diğeri ise tahta ya da ağaç kesiti üzerine aktarılan bir desenin keskin aletler kullanılarak basılmayacak kısımlarının oyularak çıkartılması ile elde edilen bir yüksek baskı tekniğidir (Çatalkaya, 2016). Her iki tekniği bir arada kullananlar da vardır.

Anadolu’da bu teknik ilk olarak Hititler tarafından kullanılmıştır. 1964 yılında yapılan arkeolojik kazılarda bulunan “mühür” şeklinde kalıplar Hititler’ in M.Ö. 7000 yıllarında kalıpla baskı yapmasını bildiklerini göstermektedir. Tarih boyunca Anadolu’da yaşamış ilk uygarlık olan Hititler’e ait, pişmiş kilden yapılmış, çok sayıda mühür ve damga bulunmuştur. Bazı kaynaklarda helezoni ve dört yapraklı çiçek biçiminde olan bu kalıplarla, ilk yazma örneklerinin yapıldığı savunulmaktadır (Kaya, 1988).

Geçmişte yazmacılık mesleği Orta Anadolu’da gelişmiş ve Anadolu’nun diğer kentlerine yayılmıştı. Anadolu’da yazmacılığın yoğun olarak yapıldığı önemli merkezler Tokat, Kastamonu, Ankara ve dolayları, Elazığ, Malatya, Bartın, Gaziantep, Mardin, Hatay (Tezel, 2009) ve İstanbul’da “Samatya, Kumkapı, Yenikapı”ydı. Teknolojik gelişmelere paralel olarak zamanla serigrafi baskı tekniği ve daha sonra film baskı tekniği kullanımı yaygınlaşmıştır. Yazmalar geleneksel olarak başörtüsü, sofrası bezi, bohça, seccade, yorgan yüzü, yastık yüzü, mendil ve yağlık olarak kullanılmaktadır (Öz, 2015).

2.2. Batik Teknikleri

Batik, tekstil materyalinin elde edilmek istenen desen doğrultusunda katlanarak, sıkıştırılarak, dikilip büzülerek veya bir madde ile kapatılarak boya ile temasının engellenmesidir (Teker, 2015). Japonya’da “shibori”, Endonezya’da “plangi”, Hindistan’da “bandhani” ve batı Afrika’da “adire” olarak bilinir. Tüm dünya’da üretimi devam etmekle birlikte en çok üretildiği ülkeler Afrika, Japonya ve Çin’in güneyidir (Alexander, 2013).

Tekniğin kökeni hakkında farklı görüşler ileri sürülmekteyse de Antik dönemde Uzak Doğu kökenli rezerve tekniği ile desenlendirilmiş bu kumaşlar ticaret yolları vasıtasıyla ihraç edilmiş ve kıtalararası etkileşim sağlanmıştır. En önemli merkezler Hindistan, Endonezya, Çin, Japonya, Java ve Bali, Kamerun, Nijerya, Mali, Peru, Meksika'dır. Geleneksel tekstil boyama teknikleri kapsamında adlandırılan batik tekniklerinin bin yıldan daha eski bir yöntem olduğu tarihsel belgelerle kanıtlanmıştır. Geleneksel batik baskı teknikleri; bağlama, dikiş ve sıkıştırma (kenetleme) gibi fiziksel işlemlerle uygulanan ve bazı doğal maddelerle kapama işlemi yapılarak uygulanan boyama olarak ikiye ayrılmaktadır (Ercivan, 2017).

2.2.1 Bağlama batik tekniği

“Bağlama batik” olarak bildiğimiz, kumaşın fiziksel işlemlerle sıkıştırılarak boyanın kumaşın her yerine ulaşmasının engellendiği boyama tekniğidir. Kumaş çeşitli yollarla bağlanarak, teğellenerek ya da mandal, kağıt kısıkaçı gibi malzemelerle sıkıştırılarak boyanın tüm yüzeye ulaşmasına engel olunarak desen oluşturulur. Bu teknikte boyanan tekstillerin Anadolu'da geleneksel olarak kullanımı çok yaygın değildir. Bursa Keles yöresi geleneksel kadın giyiminde kullanılan önlükler bu teknikle desenlendirilmektedir. Eğrilmiş doğal yünden bez ayağı tekniğiyle dokunan tezgâh enindeki üç parça bez üst üste beş yuvarlak oluşturulacak şekilde içine nohut konulup keçî kılıyla bağlanarak siyah renkte boyanır (şekil 1). Parçalar renkli ipliklerle desenli bir şekilde dikilerek birleştirilmektedir (Begiç, 2015).



Şekil 1. Fiziksel rezerve (bağlama batik) tekniği ile boyanmış Bursa Keles yöresi önlüğü ve geleneksel kullanım şekli (Kaynak: Begiç, 2015)

2.2.2. Mum batik tekniği

Mum batikte desen, eritilmiş parafin ve balmumu karışımının desenin oluşturulmak istendiği bölgelerin kapatılması yoluyla oluşturulur.

Asya'dan Avrupa'ya geçmiş bir kumaş baskı tekniği olan mum batik tekniği Türkistan, Hindistan, Java ve Malezya'da yaygın olarak kullanılmaktadır. Anadolu'da bu tekniğin kullanımı yazmacılık kadar yaygın değildir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da parafin ve balmumu karışımıyla kapatılarak yapılan “bervanik” adı verilen bu dokumalar geleneksel kadın giyiminde önlük olarak kullanılmaktaydı. Özellikle Diyarbakır, Şanlıurfa Suruç, Elazığ, Malatya, Adıyaman yörelerinde yaygın olarak yapılmaktaydı. Sık dokunmuş bez üzerine parafin, balmumu karışımı tahtadan yapılmış kalıplarla uygulanır ve istenilen renge gelene kadar çivit ile boyanır, sonra da kapatma maddesi uzaklaştırılarak kullanıma hazır hale getirilirdi (şekil 2) (Şahin,1995). Bugün ise bu teknikle üretim artık kalmamıştır.



Şekil 2. Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da geleneksel kadın giyiminde kullanılan mum batık tekniği ile boyanmış ”bervanik” önlük

(Kaynak: Şahin, 1995)

2.3. Ebru

Yoğunlaştırılmış su üzerine, bu suda erimeyen boyaların serpilmesi yolu ile desenli kâğıt elde etme sanatına ebru ya da ebru sanatı denmektedir (Eriş, 2007). Geleneksel olarak kâğıt üzerine yapılırken günümüzde sentetik boyaların kullanımının artmasıyla birlikte kumaş, seramik, ahşap, deri gibi kâğıt dışındaki materyallere de uygulanarak, daha geniş bir kitleye hitap etmeye başlamıştır.

Kültürümüzde kumaş üzerine uygulanışı yoktur. Hatta geleneksel ebru sanatçıları farklı materyaller üzerinde kullanımına karşı çıkmaktadırlar. Kumaş yüzeyine “ebru” uygulaması geleneksel bir yöntem değildir “ebru” sadece yüzey tasarımında kullanılan bir tekniktir.

Keten, pamuk, ipek, yün gibi doğal liflerden yapılan kumaşlar yanında, polyester, şifon ya da yapay ipek gibi sentetik hammaddelerden yapılmış kumaşlara da uygulanabilmektedir. Ebrunun kullanıldığı tekstil yüzeyleri daha çok şal, eşarp, kravat gibi giyim elemanları ve perde, masa örtüsü, nevresim takımı gibi ev tekstil ürünleridir.

3. UYGULAMALAR

Geçmiş yıllar öncesine dayanan tüm bu kumaş boyama, desen oluşturma teknikleri, uygulamada ve kullanılan malzemelerde ufak bazı değişiklikler olmasına rağmen günümüzde de kullanılmaya devam etmektedir. Sanatçılar tarafından kullanımının yanında, Yükseköğretim kurumlarının Güzel Sanatlar, Sanat ve Tasarım Fakültelerinde, Moda ve Tekstil Tasarımı Bölümlerinde ders olarak yer almaktadır. Gazi Üniversitesi Sanat Tasarım Fakültesi Tekstil Tasarımı Bölümü de bu tekniklerin öğretilmeye devam ettiği bölümlerden biridir. Baskı atölyesinde yüksek baskı yanında özgün boyama teknikleri ve tekstilde ebru uygulamaları dersleri yürütülmekte ve uygulamalar yapılmaktadır. Bölüm öğrencilerinin yaptıkları uygulamalardan bazı örnekler şekil 4-5 de verilmiştir.

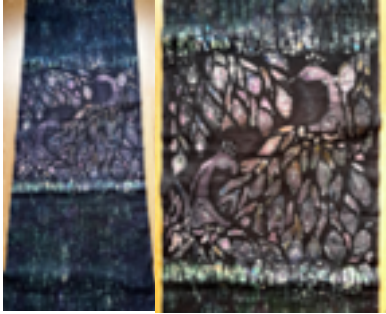
Bu örneklerdeki tasarımlar Türkiye Ev Tekstili Sanayicileri ve İşadamları Derneği’nin (Tetsiad’ın) “Nelly Rodi ile 2017/2018 Evtex Trendleri Kataloğu” esas alınarak hazırlanmıştır. İlkbahar/yaz sezonu “Gizemli Bahçe” temasından (şekil 3) yola çıkılarak yapılan uygulamalarda yine aynı katalogdaki renk pantoneleri kullanılmıştır. Katalogdaki bilgiler ve görsellerden seçilen esin kaynaklarından yola çıkılarak yapılan tasarımlar baskı tekniklerinden bazıları tek başına bazıları da bir arada kullanılarak uygulanmıştır.



Şekil 3. Nelly Rodi ile 2017/2018 Evtexs trendleri katalogu sonbahar-kış sezonu tema: "Gizemli bahçe"



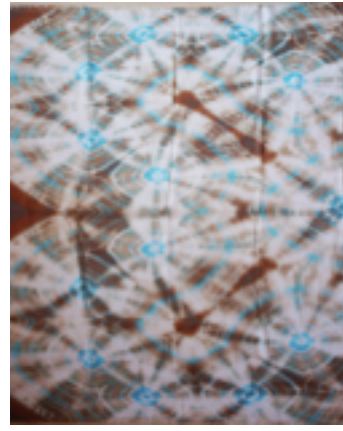
Şekil 4. Bağlama batik üzerine şablon baskı çalışması (Öğrenci, Ayçin Öneş)



Şekil 5. Ebru ile boyanan kumaş üzerine mum batik uygulaması (Öğrenci, Ayçin Öneş)



Şekil 6. Linol baskı çalışması, (Öğrenci, Ayçin Öneş)



Şekil 7. Linol baskı ve bağlama batik çalışmaları (Öğrenci, Semiha Kartal)

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada aktarılan geleneksel baskı teknikleri tasarımcının yaratıcı, özgün çalışmalar yapmasına olanak sağlamaktadır. Uygulama aşamasında kumaş yüzeyinde birden fazla baskı tekniğinin bir arada kullanılabilmesi mümkündür. Ağaç, linol ve şablon baskı tekniği ile yapılan baskı uygulamaları hem tek başlarına hem de bir arada kullanılarak istenilen sayıda baskı alınabilmesine olanak tanımaktadır. Bu durum baskı tekniğinin çoğaltılabilir özelliğinden dolayı tercih sebebidir. Sanatçılar baskı tekniklerini kullanarak eserlerini daha çok kişiye ulaştırabilmektedir. Fakat rezerve boyama teknikleri ve ebru uygulamalarında her çalışmanın tek oluşu, tam olarak aynısının yapılabilmesinin mümkün olmaması yapılan tasarımların değerini daha da arttırmaktadır. Baskı uygulamaları yapılan kumaşlar direk olarak ürün haline getirilebileceği gibi dijital ortama aktararak kitlesel üretim yapma imkânı da sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Alexander, S. S. (2013). *Tie-Dye_ Dye It, Wear It, Share It, Potter Craft*. New York.
- Begic, H. N (2015). "Kadın Girişimciliğinde Alternatif Bir Üretim: Geleneksel Giysili Keles Yöresi Yapma Bebekleri", *İdil Sanat ve Dil Dergisi* 4 (16): 107-124.
- Çatalkaya, G. (2016). *Geleneksel Yazmacılık Teknikleri İle Özgün Baskı Tasarımları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara.
- Ercivan, G. B. (2017). "Rezerve Boyalı Tekstillerin Gelenekten Modern Tekstil Tasarımları ve Uygulamalarına Dönüşüm Süreci", *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, 17: 87-101.
- Eriş, M. N. (2007). *Mustafa Düzgünman Ve Ebru*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., İstanbul.
- Kaya, R. (1988). *Türk Yazmacılık Sanatı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları N:140, Sanat Dizisi:15.
- Öz, D. (2015). *Yazmacılık Sanatımız İçinde Hitit Eserlerinin Yorumu*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Şahin, H. (1995). "*Malatya'da Geleneksel Bervanik (Peştamal) Yapımcılığı*", Türk Halk Kültüründen Derlemeler 1993, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 287-302.
- Teker, M. S. (2015). "Kapatma Maddesi İle Rezerve Boyama Teknikleri", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(18): 478 -493.
- Tezel, Z. (2009). "Yazmacılık Sanatında Desenleme Teknikleri (Kalıp Tekniğiyle Ağaç Baskı Uygulama Örneği)", *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25: 27-40.
- <http://bervanik.com/2017/08/13/bervanik-nedir/>



Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:24.09.2018 ✓Accepted/Kabul:07.12.2018

DOI: 10.30794/pausbed.463288

Araştırma Makalesi/ Research Article

Alkın, H., Işık, S., Çağlar, A. E., (2019). "Türkiye’de Taylor Kuralının Asimetrik Nedensellik Testi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 35, Denizli, s. 211-225.

TÜRKİYE’DE TAYLOR KURALININ ASİMETRİK NEDENSELLİK TESTİ

Huriye ALKIN *, Sayım IŞIK **, Abdullah Emre ÇAĞLAR***

Özet

Ülkeler için Taylor Kuralı’nın geçerliliğini test eden çok sayıda ampirik çalışma yapılmıştır. Bu çalışmada diğer çalışmalardan farklı olarak asimetrik nedensellik testi kullanılmıştır. Analizde, 2006-2015 döneminde Türkiye’de Taylor Kuralı bağlamında nominal faiz oranının; enflasyon açığı, çıktı açığı ve döviz kuru ile asimetrik nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre Türkiye’de enflasyondan faiz oranına doğru bir asimetrik nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Nominal faiz oranı ile döviz kuru arasında ise sadece döviz kuruna verilen pozitif şoklar, faiz oranını pozitif yönde etkilemektedir. Diğer yandan çalışmanın bulguları, sadece nominal faiz oranına verilen negatif şoklar karşısında üretimin pozitif tepki verdiğini göstermektedir. Bu bulgu, literatürde Taylor kuralını destekleyen ampirik çalışmalarla çelişmektedir. Çalışmanın bir diğer bulgusu ise, üretimin maruz kaldığı negatif şoklar karşısında faiz oranının düşerek tepki vermesidir.

Anahtar Kelimeler: *Taylor kuralı, Asimetrik nedensellik testi, Pozitif ve negatif şoklar.*

ASYMMETRIC CAUSALITY TEST OF TAYLOR RULE IN TURKEY

Abstract

Many empirical studies were conducted to test the validities of Taylor Rule for different countries. Different from the other studies, in this study asymmetric causality test is used. In this analysis, the asymmetric causality tests between inflation gap rate, output gap, exchange rate, with nominal interest are investigated between the years of 2006 and 2015. To the result of empirical studies, there is asymmetric causality relationship from inflation to interest rate. Positive shocks given to exchange rate effects interest rate positively. On the other hand, the results of this empirical study indicate that negative shocks given to interest rate effects the output gap positively. This result contradicts with the empirical studies which supports Taylor Rule. The another indication of this study is decrease of the interest rate in the presence of negative shocks of output.

Keywords: *Taylor rule, Asymmetric causality tests, Positive and negative shocks.*

*Arş. Gör., Akdeniz Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, ANTALYA.
e-posta:huriyealkin@akdeniz.edu.tr, (orcid.org/0000-0002-6328-3381)

**Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, ANTALYA.
e-posta: sayim@akdeniz.edu.tr, (orcid.org/0000-0002-2708-0253)

***Arş. Gör., Akdeniz Üniversitesi, İ.İ.B.F., Ekonometri Bölümü, ANTALYA.
e-posta:aecaglar@akdeniz.edu.tr, (orcid.org/0000-0003-4723-4499)

1. Giriş

1990'lı yıllardan itibaren Yeni Uzlaşı Yaklaşımı tarafından geliştirilen enflasyon hedeflemesine dayalı para politikası uygulanmaya başlanmıştır. Taylor kuralı olarak adlandırılan, enflasyon hedeflemesine dayalı bu para politikasında faiz oranı, merkez bankaları tarafından potansiyel üretim ve hedeflenen enflasyondan sapmaları minimize etmek için kullanılmaktadır.

Taylor kuralı üzerine yapılmış çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için farklı dönemler, farklı ekonometrik yöntemler, farklı varsayımlar (kapalı ve açık ekonomi) altında yapılan bu çalışmalarda Taylor kuralının geçerli olduğu yönünde bulgular ortaya konulmuştur. Benzer şekilde Türkiye için de Taylor Kuralı test eden çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda ele alınan dönemler, kullanılan modeller, yöntemler ve değişkenler açısından da farklı sonuçlar/bulgular elde edilmektedir. Literatürdeki çalışmalarda çoğunlukla En Küçük Kararlar Yöntemi (OLS), Genelleştirilmiş Momentler Metodu (GMM), VAR (Vektör Otoregresif Model), eşbütünleşme, Markov Rejimi Değişim Modeli, Logit ve Probit gibi ekonometrik yöntemler kullanılmakta ve Taylor kuralını içeren değişkenler bir bütün olarak ele alınmaktadır. Bu çalışmada ise literatürdeki diğer çalışmalarda yaygın olarak kullanılan tekniklerden farklı olarak Hatemi-J (HJ, 2012) ile literatüre giren asimetrik nedensellik testi kullanılmıştır ve merkez bankaları açısından faiz kararının önemli olması nedeniyle faiz oranı ile diğer değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Bu testin kullanılmasındaki ilk sebep, testin piyasa yapıcılarının karar verme mekanizmalarını etkileyen birçok faktörün olduğu varsayımdır. Yani standart nedensellik testi ile karar mekanizmaları pozitif ve negatif şoklara karşı aynı tepkiyi vermektedirler. Fakat pozitif ve negatif şokların büyüklüğü diğer testlerin yanıltıcı sonuçlar vermesine neden olabilmektedir. Değişkenler arasında bu ilişkiyi (pozitif ve negatif şokları) dikkate alan HJ testi makroekonomik verilerin kullanıldığı analizlerde oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır. Çalışmada HJ testinin tercih edilmesinin bir diğer önemli nedeni ise Türkiye'de daha önceki çalışmalarda bu yöntemin kullanılmamış olmasıdır. Dolayısıyla literatürde nominal faiz oranlarını açıklamak için enflasyon açığı, çıktı açığı ve döviz kurunu bir arada asimetrik bir yöntemle analiz eden bir çalışmanın olmaması bu çalışmanın motivasyonunu oluşturmaktadır.

Bugün Türkiye'de enflasyon hedeflemesine dayalı para politikası olarak Taylor Kuralı uygulanmaktadır. Türkiye'de enflasyon hedeflemesi rejimi 2001 krizinden sonra 2002-2006 döneminde zımni olarak, 2006 yılından sonra ise açık olarak uygulanmaktadır. Bu çalışmada, enflasyon hedeflemesinin açık olarak belirlendiği 2006 dönem sonrası incelenecektir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, Türkiye'de 2006m01- 2015m01 tarihleri arasında Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) tarafından uygulanan Taylor kuralının asimetrik nedensellik testini yapmaktır.

Çalışma, beş bölümden oluşmaktadır: İkinci bölümünde Yeni Uzlaşı Yaklaşımının (Taylor Kuralı'nın) teorik temelleri ele alınmıştır. Üçüncü bölümde Taylor Kuralı ile ilgili ampirik literatür taraması yapılmıştır. Dördüncü bölümde çalışmada kullanılan model, veri ve metodoloji açıklanmıştır. Beşinci bölümde ampirik sonuçlar verilmiştir. Çalışma, sonuç bölümüyle nihayetlendirilmiştir.

2. Yeni Uzlaşı Yaklaşımı¹

Son yıllarda birçok merkez bankası tarafından kullanılan para politikasının dayandığı Yeni Uzlaşı Yaklaşımı, modern para politikasının temel amacının fiyat istikrarı olduğunu kabul etmekte ve enflasyonu para politikaları sonucu ortaya çıkan parasal bir olgu olarak görmektedir. Bu yaklaşımda para politikasının temel amacı, enflasyonu önlemektir.

Yeni Uzlaşı Yaklaşımının kökleri Wicksell'in yaklaşımına dayanmaktadır (Taylor, 2000: 93; Taylor, 1993; Woodford, 2003; Fontana, 2007: 45). Yeni Uzlaşı Yaklaşımına öncülük eden Wicksell (1898, bölüm 6), fiyat düzeyinin parasal tabana bağlı olarak değiştiğini ifade eden paranın miktar teorisini reddetmiştir. Wicksell'in çalışmasında kredi (piyasa) faiz oranı ve doğal faiz oranı olmak üzere iki farklı faiz oranı bulunmaktadır. Wicksell'in analizinde bankaların kredi faizleri merkez bankaları tarafından; doğal faiz oranı sermayenin arz ve talebine bağlı olarak belirlenmektedir. Yatırımlar ile tasarruflar arasındaki fark ise doğal faiz oranı ile piyasa faiz oranı

¹ Bu alt bölüm, Gazi Üniversitesi İktisat Bölümü ve Ekonomik Yaklaşım Dergisinin düzenlediği "EY International Congress on Economics II: Growth, Inequality and Poverty kongresinde (Kasım 5-6 tarihler arasında Ankara'da) sunulan "Yeni Uzlaşı Modelinin Eleştirisi, Post Keynesyen Enflasyon Hedeflemesi ve Para Politikası Kuralları" başlıkla tam bildiri metnine dayanmaktadır.

arasındaki farka bağlı olarak belirlenmektedir. Doğal faiz oranı ile piyasa faiz oranı arasındaki fark enflasyonist ya da deflasyonist süreçleri etkilemektedir. Banka kredi faiz oranlarının doğal faiz oranının altında olması halinde talep artışı enflasyonu tetiklemekte ve tersi durumda ise toplam talep azalmakta ve fiyatlar düşmektedir (De León, 2013: 9-15).

Yeni Uzlaşım Yaklaşımında üretim ve enflasyonu belirlemede Wicksell'in doğal-piyasa faiz oranı ayrımı önem atfetmektedir (Arestis ve Sawyer, 2008a ve 2008b; Fontana, 2007). Doğal-piyasa faiz oranı ayrımından hareketle, cari üretim ile potansiyel üretim arasındaki fark enflasyona yol açmakta ve merkez bankasının piyasa faiz oranını kontrol etmesiyle para içsellik kazanmaktadır. Bu yönüyle, kısa dönemde fiyat ve ücretlerin aşağı doğru katı olması ile merkez bankasının faiz politikasıyla yatırım ve üretimi etkilemesine izin verilen Yeni Uzlaşım Yaklaşımında Wicksellyen geleneğe bağlı kalınmış ve ana-iktisat yaklaşımı reddedilmiştir. Fakat uzun dönemde Wicksellyen kısa dönem enflasyon/deflasyon sürecinin, yatırım ve üretim üzerindeki etkisi ortadan kalktığından ana-akım iktisadın dayandığı paranın yansız olduğu çerçeveye geri dönmektedir.

Yeni Uzlaşım Yaklaşımında uzun dönemde enflasyon maliyetinin minimize edilmesinin amaçlandığı enflasyon hedeflemesi politikası, ücret sözleşmeleri, paranın yansızlığı, arz yanlı denge ve talep kaynaklı enflasyon olgusuna dayandırılmaktadır. İktisadi dengeyi sağlamada talebin daha etkin bir rol oynadığı kısa dönemde para yansız olmadığından reel değişkenler üzerinde etkili iken uzun dönemde para yansızdır ve arz yanlı denge geçerlidir.

Yeni Uzlaşım Yaklaşımında aktivist para politikalarının başarısız olması, uzun dönemde enflasyon ve istihdam arasında ödünleşmenin gerçekleşmemesi, finansal yenilikler, parasal toplamların kontrol edilememesi, para talebinin istikarsız olması, düşük enflasyonun uzun dönemde ekonomik büyümeye katkı sağlaması gibi teorik gerekçeler ile enflasyon hedeflemesi savunulmaktadır. Enflasyon hedeflemesinin başarılı olması merkez bankalarının bağımsızlığı, politika karar ve uygulamalarının şeffaf ve güvenilir olması, kamu baskınlığının düşük olması, kamuyla etkili iletişimin önemine dayandırılmaktadır (Bernanke ve Mishkin, 1997: 14).

Taylor kuralı olarak adlandırılan enflasyon hedeflemesi mal piyasası dengesi (IS), Phillips eğrisi (PC) ve para politikası kuralı (MR) olmak üzere üç temel denklemden (IS-PC-MR) oluşmaktadır (Carlin ve Soskice, 2006: 9-83 ve 131-169; Carlin ve Soskice, 2005: 1-7). Mal piyasası dengesi (1) numaralı denklemde gösterilmektedir:

$$y - y_e = -a(r - r_s) \quad (1)$$

IS denkleminde yer alan y , r , sırasıyla cari çıktı miktarı, potansiyel üretim, reel faiz oranı, potansiyel çıktıya denk gelen denge reel faiz oranını ifade etmektedir. IS eşitliği, faiz oranının denge faiz oranından farklı olması durumunda çıktının da çıktı denge değerinden farklı olacağını göstermektedir.

Çıktı ile enflasyon arasındaki ilişki Phillips eğrisi aracılığı ile gösterilmektedir:

$$\pi_1 = \pi_0 + \alpha(y_1 - y_e) \quad (2)$$

Phillips eğrisi denkleminde yer alan π , sırasıyla cari enflasyon, geçmiş enflasyon, cari çıktıyı ifade etmekte; ise pozitif bir sabit olup enflasyonun çıktı açığına olan duyarlılığını ifade etmektedir.

Merkez bankasının para politikası, para politikası kuralına bağlı olarak yürütülmektedir. Parasal kural eşitliği (3) numaralı denklemde gösterilmektedir.

$$(y_1 - y_e) = -\alpha\beta(\pi_1 - \pi^T) \quad (3)$$

(3) numaralı denklemde yer alan parasal kural eşitliği (MR), merkez bankasının çıktı-enflasyon ödünleşiminden elde edilmektedir. MR eşitliği merkez bankasının tercih edebileceği çıktı-enflasyon bileşenlerini göstermektedir. Denklemde yer alan π^T hedeflenen enflasyonu göstermektedir.

Para politikasının faiz kuralı olarak da ifade edilen Taylor kuralı, enflasyonun hedeflenen enflasyon değerinden saptması durumunda merkez bankasının faiz oranını nasıl belirleyeceğini göstermektedir².

² Taylor kuralı, Wicksell'in yaklaşımı yanında bir yönüyle Fisher'in hipotezine de dayanır. Fisher'in hipotezine göre nominal faiz oranı, reel faiz ve enflasyon oranının toplamına eşittir. Bu hipoteze göre uzun dönemde reel faiz oranının para otoritesinden ve beklenen enflasyondan etkilenmediği dikkate alındığında sabit bir reel faiz oranında, beklenen enflasyondaki bir değişime (artış), nominal faiz oranında da aynı yönde

$$(r_o - r_s) = \frac{1}{a(\alpha + \frac{1}{\alpha\beta})} [(\pi_o - \pi^T) + (y_o - y_e)] \quad (4)$$

Para politikasının faiz kuralı (Taylor kuralı), enflasyonun değerinin hedeflenen enflasyon değerinden farklılaşması halinde merkez bankasının faiz oranını nasıl belirleyeceğini göstermektedir. Cari dönemde enflasyon oranının hedeflenen enflasyon değerinden farklılaşması ya da çıktı değerinin çıktı hedefinden farklılaşması halinde merkez bankası nominal faizi değiştirerek müdahale etmektedir.

Para politikası aracı, önceden belirlenmiş değişkenlerin fonksiyonu olduğunda para politikası kuralları Taylor kuralı tipi açık araç kuralları olarak ifade edilirken ileriye dönük değişkenlerin fonksiyonu olduğunda da örtük araç kural olarak ifade edilmektedir (Svensson, 1999: 614-621)³. Taylor kuralından hareketle Clarida vd. (1999: 4-7)⁴ tarafından geliştirilen beklentilere dayalı genişletilmiş örtük araç kural olan ileriye dönük Taylor kuralı (5) numaralı denklemde gösterilmektedir.

$$i_t^* = i^* + \beta(E[\pi_{t+k} | \Omega_t] - \pi^*) + \gamma E[y_{t+g} | \Omega_t] \quad (5)$$

(5) numaralı denklemde yer verilen i , i^* , π^* , π_{t+k} , y_{t+g} , E , Ω_t sırasıyla merkez bankasının t dönemi için hedeflenen politika faiz oranı, arzulan nominal faiz oranı (enflasyon ve çıktının hedef düzeyinde olduğu durumda), enflasyon hedefi, $t+k$ dönemindeki enflasyon oranı, $t+g$ dönemindeki çıktı açığı, beklenti operatörü, kullanılan bilgi setini tanımlamaktadır.

3. Literatür Taraması

Yeni Uzlaşma Yaklaşımına dayanan Taylor Kuralını test eden çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar arasında Türkiye için yapılan çalışmalar da bulunmaktadır. Taylor Kuralını test eden çalışmaların bir kısmında enflasyon ve çıktı açığının cari dönem değerleri kullanılarak Taylor kuralının geçerliliği incelenirken bir kısmında da enflasyon ve çıktı açığı gibi değişkenlerin gecikmeli ve ileriye dönük değerleri kullanılarak bu kuralın geçerliliği araştırılmıştır. Bu kural farklı ampirik yöntemler ve farklı değişkenler kullanılarak genişletilmiş Taylor kuralı adı altında birçok ülke ve/veya ülke grupları için de test edilmiştir.

Son yıllarda Taylor Kuralı ile ilgili yapılan ampirik literatür çalışmalarında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için farklı dönemler, farklı ekonometrik yöntemler kullanılarak kapalı ve açık ekonomi varsayımları altında farklı sonuçlar elde edilmiştir. Taylor kuralını test eden öncü çalışmalara Taylor, 1993; Clarida, Gali ve Gertler, 1998; Nelson, 2000; Österholm, 2003; Gascoigne ve Turner, 2003; Shibamoto, 2008; Vasicek, 2009; Moura ve Carvalho, 2010; Orlowski, 2010 çalışmaları örnek olarak verilebilir (Tablo 1).

Gelişmiş ülkeler için Taylor Kuralını test eden çalışmalarda (Taylor, 1993-Amerika; Clarida vd, 1998-Amerika, Japonya, İtalya, Almanya, Fransa ve Birleşik Krallık; Nelson, 2000-Birleşik Krallık; Österholm, 2003-Amerika, Avustralya ve İsveç) genel olarak Taylor Kuralını destekler bulgular ortaya koymaktadır. Bazı çalışmalarda (Gascoigne ve Turner, 2003; Shibamoto, 2008) ise Taylor Kuralında değişken katsayılarının ağırlılıklarıyla ilgili farklı sonuçlar elde edilmiştir. Örneğin Gascoigne ve Turner (2003)'in İngiltere için yaptığı çalışmada faiz oranının, enflasyondan ziyade büyümeye bağlı olarak tepki verdiği, Shibamoto (2008)'in Japonya için yaptığı çalışmada ise faiz oranların enflasyona tepki verdiği, çıktı açığına tepki vermediği ileri sürülmektedir.

bir değişmeye (artışa) neden olmaktadır. Dolayısıyla Fisher'in hipotezine göre nedensellik ilişkisi enflasyondan nominal faiz oranına doğrudur. Bu yönüyle Taylor kuralı ile Fisheryen hipotez, enflasyondan faiz oranına doğru nedensellik ilişkisi açısından büyük benzerlik taşımaktadır. Diğer yandan 2008 küresel finansal kriz sonrasında enflasyondan faiz oranına doğru pozitif nedensellik ilişkisi sorgulanmaya başlanmış ve Fisheryen hipotezin nedensellik ilişkisini faiz oranından enflasyona doğru olduğunu (ters nedensellik) ileri süren yaklaşım, Neo-Fisheryen hipotez olarak adlandırılmıştır (Bullard, 2016 ve Cochrane, 2016). Bu ters nedenselliğin temel nedeni ise iktisadi aktörlerin, merkez bankasının enflasyonun düşeceğini dikkate alarak nominal faiz oranını düşüreceğini tahmin ederek enflasyon beklentilerini düşürecek olmalarıdır. Neo-Fisheryen hipotezine göre, kısa dönemde daha yüksek nominal faiz oranları daha yüksek enflasyona neden olmaktadır. Yani daha yüksek enflasyon oranı ancak daha yüksek nominal faiz oranları yoluyla gerçekleşebilir. Bu hipotezin Taylor kuralından temel farklılığı, Taylor kuralının aksine enflasyonun hedefin ötesinde yükselse bile, merkez bankalarının buna aşırı bir tepki vermeyecek olmasıdır. Bu yönüyle bu hipotez, Taylor kuralı ile uyumlu değildir. Neo-Fisheryen hipotez, nominal faiz oranındaki değişmelerin dışsal olduğunu dikkate aldığından Taylor kuralından vazgeçilmesi gerektiğini ileri sürmektedir.

3 Para politikası kurallarının araç ve hedef kuralı tartışması için bkz: Svensson (1999).

4 Denklemlerin türetimi için bkz: Clarida vd. (1999) ; Carlin ve Soskice (2006).

Diğer yandan gelişmekte olan ülkeler için yapılan çalışmalarda ise Taylor Kuralıyla ilgili farklı sonuçlara ulaşılmaktadır. Vasicek (2009)'in Avrupa Birliği'ne yeni üye olan on iki ülke (Bulgaristan, Kıbrıs, Slovenya, Macaristan, Litvanya, Polonya, Romanya, Slovakya, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Letonya, Malta) ve Orłowski (2010)'un Çek Cumhuriyeti ve Polonya için yaptığı çalışmalarda Taylor Kuralı desteklenmektedir. Orłowski (2010)'un Macaristan için yaptığı çalışmada ise faiz oranı, döviz kurundaki değişmelere de tepki vermektedir. Moura ve Carvalho (2010)'un yaptığı çalışmada Meksika, Brezilya, Şili ve Peru için Taylor Kuralı geçerli iken Arjantina, Kolombiya ve Venezüela için Taylor Kuralından ziyade gevşek para politikası geçerlidir. Taylor kuralı ile ilgili ampirik çalışmalar incelendiğinde elde edilen en önemli husus, özellikle merkez bankasının bağımsız olduğu gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde Taylor kuralını destekleyen sonuçların elde edilmiş olmasıdır.

Taylor Kuralı ile ilgili birçok yabancı çalışma olduğu kadar çok sayıda yerli çalışma da bulunmaktadır (Tablo 2). Türkiye'de yapılan çalışmaların çoğu (Kesriyeli ve Yalçın, 1998; Yazgan ve Yılmazkuday, 2004; Aklan ve Nargeleçekenler, 2008 ve 2011; Lebe ve Bayat, 2011; Yapraklı, 2011; Demirbaş ve Kaya, 2012; Kayhan vd., 2013; Ardor ve Varlık, 2014; Çevik ve Pazarlıoğlu, 2014; Pehlivanoğlu, 2014; Albayrak ve Abdioğlu, 2015; Göğül ve Songur, 2016; Bal, Tanrıöver ve Erdoğan, 2016) Taylor kuralını desteklemektedir. Diğer yandan, yapılan bir çalışmada (Erdal ve Güloğlu, 2005) Taylor Kuralı'nın geçerli olmadığı ileri sürülmektedir.

Taylor kuralının geçerliliğini Türkiye için test eden bir çalışmada (Çağlayan, 2005) faiz oranının farklı dönemlerde farklı tepkiler verdiği sonucuna ulaşılmaktadır. Durgunluk dönemlerinde faiz oranı, enflasyon ve çıktı açığındaki düşmeye tepki verirken genişleme döneminde enflasyon ve çıktı açığındaki artışa tepki vermemektedir. Benzer şekilde başka bir çalışmada (Kayhan ve diğerleri, 2013) faiz oranı, durgunluk dönemlerinde enflasyon değişmelerine daha pasif, çıktı değişmelerine daha aktif tepki verirken genişleme döneminde ise enflasyona karşı aktif, çıktı açığına karşı ise pasif tepki göstermektedir.

Türkiye'de döviz kurunun modele ilave edildiği birçok çalışma bulunmaktadır. Yapılan bazı çalışmalarda (Aklan ve Nargeleçekenler, 2008; Yapraklı, 2011; Lebe ve Bayat, 2011; Demirbaş ve Kaya, 2012; Bal, Tanrıöver ve Erdoğan, 2016), döviz kuru istatistiksel olarak anlamlı iken yapılan diğer bir çalışmada (Yazgan ve Yılmazkuday, 2004) döviz kurunun istatistiksel olarak anlamsız olduğu sonucu elde edilmektedir.

Türkiye'de Taylor Kuralını test eden çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde çalışmalar alınan dönem, değişkenler ve ekonometrik yöntemlere göre farklı sonuçlar vermektedir. Bu çalışmalarda çoğunlukla En Küçük Kareler Yöntemi (OLS), Genelleştirilmiş Momentler Metodu (GMM), VAR (Vektör Otoregresif Model), eşbütünleşme, Markov Rejimi Değişim Modeli (MRDM), Logit ve Probit gibi ekonometrik yöntemler kullanılmıştır.

Sonuç olarak tüm ampirik çalışmaların sonuçları merkez bankalarının genel olarak faiz oranlarını belirlerken başta enflasyon hedefi olmak üzere çıktı açığındaki sapma ve döviz kurundaki değişimleri dikkate aldıklarını göstermektedir. Bu bağlamda Yeni Uzlaşma Yaklaşımına dayanan Taylor kuralı, ülkelerin para politikası uygulama ve kararlarında önemli rol oynamaktadır.

Tablo 1: Literatürde Taylor Kuralı Üzerinde Yapılan Ampirik Çalışmalar

Çalışma	Dönem	Yöntem	Sonuç
Taylor (1993)	ABD 1987-1992	OLS	Faiz tepki fonksiyonuna göre faiz oranlarının enflasyon ve çıktı açığına olan uzun dönem tepkisi 0.5'tir. Faiz oranları, enflasyonun hedef değeri olan 2'den sapması veya reel çıktının trend değerini aşması durumunda tepki vermektedir.
Clarida, Gali ve Gertler (1998)	G3 Ülkeleri (Almanya, Japonya ve Amerika) ve E3 Ülkeleri (Birleşik Krallık, Fransa ve İtalya) 1979:10-1994:12	Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMM)	G3 grubu merkez bankaları ağırlıklı olarak enflasyona odaklanmakta, çıktıya verilen tepki görece daha azdır. E3 ülkelerinde de Taylor kuralı geçerlidir fakat sabit döviz kuru mekanizmasıyla uygulanması zordur.
Nelson (2000)	Birleşik Krallık 1972-1997	VAR	Taylor (1993)'un ABD için tahmin ettiği katsayılara benzer sonuçlar elde etmiştir. Özellikle kısa dönem faiz oranlarının geçmiş dönem çıktı açığına bağlı olarak belirlendiği, diğer yandan cari dönemde meydana gelen çıktı veya enflasyon oranından ve gelecek dönem enflasyon beklentilerinden etkilenmediği ileri sürülmektedir.
Österholm (2003)	ABD 1960:1-1994:4 Avustralya 1993:01-2001:04 İsveç 1992:04-2002:02	Eşbütünlüşme	Taylor kuralı, ABD'nin 1960:01-1979:02 dönemlerine ait para politikası ile uyumludur; 1979 itibarıyla de değişkenler arasındaki eşbütünlüşme ilişkisi azalır. Taylor kuralı, faiz düzleştirme değişkeni ve ileriye dönük beklentiler dikkate alındığında daha uygun sonuçlar vermektedir.
Gascoigne ve Turner (2003)	İngiltere 1997-2003	Logit ve Probit	Faiz oranı, enflasyondan ziyade büyümeye bağlı olarak tepki vermiştir.
Shibamoto (2008)	Japonya 1998-2001	GMM	İleriye dönük beklentilere dayalı modelde faiz oranlarının sadece enflasyona tepki verdiği ve çıktı büyümesine tepki vermediği sonucuna ulaşmıştır.
Vasicek (2009)	Avrupa Birliği'ne yeni girmiş olan 12 Ülke 1999-2007	OLS, GMM ve GARCH	Bulgaristan, Kıbrıs ve Slovenya'da geriye dönük beklentilere dayalı model geçerli, Macaristan, Litvanya, Polonya, Romanya, Slovakya'da ise ileriye dönük beklentilere dayalı model geçerli iken Çek Cumhuriyeti, Estonya, Letonya, Malta'da ise her iki model de geçerlidir.
Moura ve Carvalho (2010)	Meksika, Brezilya, Arjantina, Brezilya, Şili, Peru, Venezüela	Örneklem Dışı Tahmin Üretme Yaklaşımı	Meksika ve Brezilya, enflasyona karşı katı para politikası; Şili ve Peru enflasyona karşı ılımlı para politikası; Arjantin, Kolombiya ve Venezüela, enflasyona karşı, gevşek para politikası uygulamaktadır.
Orlowski (2010))	Çek Cumhuriyeti, Polonya ve Macaristan 1999-2009	OLS	İleriye dönük beklentilere dayalı modelde Çek Cumhuriyeti ve Polonya'da faiz oranları enflasyona tepki verirken Macaristan'da ağırlıklı olarak döviz kuruna tepki vermektedir.

Tablo 2: Türkiye’de Taylor Kuralı Üzerinde Yapılan Ampirik Çalışmalar

Çalışma	Dönem	Yöntem	Sonuç
Kesriyeli ve Yalçın (1998)	1987-1999	OLS	Geriyeye dönük beklentilere dayalı modelde, faiz oranı, üretim açığı ve enflasyonla pozitif ilişkili iken ileriye dönük beklentilere dayalı modelde ise enflasyon ve üretim açığı değişkenleri istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur.
Yazgan ve Yılmazkuday (2004)	2001:08-2004:04	GMM	Para politikası, ileriye dönük Taylor kuralı ile uyumlu ve geçerli iken, modele nominal/reel döviz kuru, parasal büyüme gibi değişkenler eklenmesi durumunda bu değişkenlerin katsayıları, istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur.
Çağlayan (2005)	1990-2004	Logit	Faiz oranı, enflasyon ve çıktı açığındaki düşmeye tepki verirken genişleme döneminde enflasyon ve çıktı açığının yükselmesine tepki vermemektedir.
Erdal ve Güloğlu (2005)	1987-2004	VAR	Taylor kuralı Türkiye için geçerli değildir.
Aklan ve Nargeleçekenler (2008)	2002-2008	GMM	Geriyeye dönük Taylor Kuralı modelinde faiz oranının, enflasyon oranı dışında üretim açığı ve döviz kuruna da tepki verdiğini göstermektedir.
Aklan ve Nargeleçekenler (2011)	2001-2011	GMM	Geriyeye dönük Taylor Kuralı modelinde TCMB’nin faiz belirleme sürecinde enflasyon oranı ve çıktı açığı dışında hisse senedi fiyatlarına da çok az tepki gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.
Yapraklı (2011)	2001:08-2009:09	ARDL Sınır Testi	Taylor Kuralı modeline göre, TCMB faiz oranı, enflasyon ve üretim açığına pozitif tepki gösterirken kısa dönemde döviz kuruna negatif tepki vermektedir.
Lebe ve Bayat (2011)	1986-2010	VAR	Döviz kurunu da içeren Taylor kuralının Türkiye için geçerli olduğunu ortaya koymaktadır.
Demirbaş ve Kaya (2012)	2001-2012	ARDL	Döviz kurunun da dahil edildiği Taylor kuralının Türkiye için geçerli olduğu ileri sürülmektedir.
Kayhan ve diğ. (2013)	2002-2013	Markov Rejim Değişim Modeli	Faiz oranı, durgunluk dönemlerinde enflasyon değişmelerine daha pasif, çıktı değişmelerine daha aktif tepki vermektedir. Genişleme döneminde ise enflasyona karşı aktif, çıktı açığına karşı ise pasif tepki göstermektedir.
Ardor ve Varlık (2014)	2002-2012	GMM	Taylor kuralının Türkiye için geçerli olduğunu ve faiz oranının enflasyon açığına tepkisinin, çıktı açığına göre daha büyük olduğunu ileri sürmektedir.
Çevik ve Pazarlıoğlu (2014)	1990-2013	Markov Rejim Değişim Modeli	TCMB’nin 2001 kriz öncesinde sadece fiyat istikrarını, 2001 kriz sonrasında ise hem enflasyon hem de çıktı açığını gözettiği sonucuna ulaşılmıştır.
Pehlivanoglu (2014)	1987-2013	GMM	Türkiye’de Taylor kuralının geçerli olduğunu ileri sürmektedir.
Albayrak ve Abdioğlu (2015)	2002-2014	OLS	Geriyeye dönük Taylor kuralı modelinin sonuçları, 2002-2007 dönemi itibarıyla TCMB’nin enflasyon açığına, ileriye dönük Taylor kuralı modelinin sonuçları ise 2002-2014 dönemi itibarıyla üretim açığına tepki gösterdiğini göstermektedir.
Gögül ve Songur (2016)	2006-2015	ARDL	TCMB’nin enflasyon hedeflemesi rejimine geçmesi ile birlikte, Taylor Kuralı çerçevesinde örtülü olarak kurala dayalı para politikası rejimi uyguladığı sonucu elde edilmiştir.
Bal, Tanrıöver ve Erdoğan (2016)	2001-2016	Stokastik Trend Yaklaşımı	Faiz oranının tepki fonksiyonunda enflasyon, çıktı ve döviz kuru açığı değişkenlerine ait tepki katsayılarının teoriyi destekler nitelikte pozitif yönde olduğu tespit edilmiştir.

4. Model, Veri ve Metodoloji

Bu çalışmada, Clarida vd. (1999: 4-7)'nin geliştirdiği beklentilere dayalı genişletilmiş ileriye dönük Taylor kuralı modeline (5 nolu eşitlik) benzer bir model kullanılmıştır. İki bakımdan bizim modelimiz 5 nolu modelden farklıdır: İlki, çıktı açığına gelecek dönem yerine cari dönemin kullanılmasıdır. Bunun da nedeni, geleceğe yönelik çıktı açığı verisinin üretilmemiş olmasıdır. İkincisi, ise modele döviz kuru değişkeninin eklenmesidir. Bunun nedeni ise ampirik literatürde gösterildiği gibi kendi parası yanında dövizin de kullanıldığı bazı ülkelerde Taylor Kuralına enflasyon ve çıktı açığı dışında döviz kuru değişkeninin de ilave edilmiş olmasıdır (Greiber ve Herz, 2000; Taylor, 2001). Dolayısıyla Türkiye için kurulan para politikası faiz kuralı ya da Taylor Kuralı Modeli şöyledir:

$$i_t = i^* + \beta(E[\pi_{t,k} | \Omega_t] - \pi^*) + \gamma E[y_{t,g} | \Omega_t] + \lambda(e) \quad (6)$$

(6) numaralı denklemde yer verilen merkez bankasının t dönemi için hedeflenen politika faiz oranı, i^* uzun dönem nominal faiz oranı π^* enflasyon hedefi, $\pi_{t,k}$ t+k dönemindeki enflasyon oranı, $y_{t,g}$ dönemindeki çıktı açığı, E beklenti operatörü, Ω_t ise kullanılan bilgi setini ve e değişkeni ise nominal döviz kurunu tanımlamaktadır.

Çalışmada, Türkiye'de 2006m01- 2015m01 tarihleri arasında TCMB'nin nominal faiz oranını etkileyen enflasyon açığı, üretim açığı ve nominal döviz kuru arasındaki asimetric nedensellik ilişkisi aylık veriler kullanılarak analiz edilecektir. Çalışmada, TCMB nominal faiz oranı IFS'den (International Financial Statistics) enflasyon değişkeni olan TÜFE TCMB'nin EVDS sisteminden elde edilmiş ve beklenen enflasyon değişkeni için TCMB'nin 12 ay sonrası yıllık TÜFE beklentisi anketlerinden (eğilim anketleri) yararlanılmıştır. Üretim açığı, TÜİK'in açıkladığı sanayi üretim endeksi serisinden bu sanayi üretim endeksi serisine Hodrick-Prescott (HP) filtresi uygulanarak elde edilen potansiyel üretim serisinin çıkarılmasıyla belirlenmiştir. Çalışmada açık ekonomiye uyarlanması amacıyla kullanılan döviz kuru ise TCMB'nin EVDS sisteminden elde edilmiştir.

Çalışmada, Taylor Kuralını test eden çalışmalarda genel olarak kullanılan yöntemlerden (OLS, ARDL, GMM, VAR, Eş-bütünleşme, MRDM, Logit ve Probit) farklı olarak Hatemi-J (HJ, 2012)'nin asimetric nedensellik testi kullanılacaktır. Genel olarak literatürdeki çalışmalarda faiz oranı ile diğer değişkenler arasındaki ilişkilerde şokların etkisi ayrıştırılmadan analiz yapıldığı görülmektedir. Oysa çoğu zaman bu değişkenlere gelen şokların etkileri oldukça farklı olabilmektedir. Bu nedenle, çalışmada HJ asimetric nedensellik testi tercih edilmiştir.

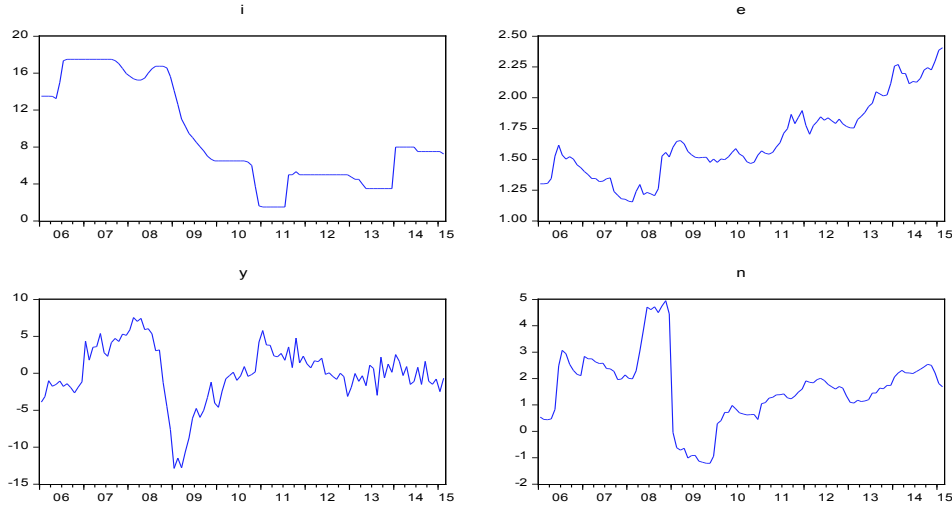
Çalışmada kullanılan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 3'de gösterilmektedir.

Tablo 3. Değişkenler için Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Ortalama	Medyan	Minimum	Maksimum	Standart Sapma
i	9,234	7,5	1,5	17,5	5,412
n	1,610	1,69	-1,21	4,95	1,325
y	0,017	-0,092	-12,870	7,548	3,950
e	1,651	1,557	1,154	2,406	0,313

Tablo 3'e göre, incelenen dönemde faiz oranları ortalama %9 seviyelerinde iken enflasyon açığı yaklaşık %1.6 seviyesindedir. Üretim açığı ise ortalama %0.017 seviyesindedir. Ayrıca bu dönemde ortalama 1 Amerikan doları en düşük 1,154 \$ iken en fazla 2,406 \$ seviyelerine çıkmaktadır. Buradan, döviz kurunda Türk lirasının Amerikan doları karşısında değer kaybettiği görülmektedir.

Grafik 1, değişkenlere ilişkin zaman serilerinin grafiğini göstermektedir. Türkiye'de küresel kriz sonrasında ekonominin daraldığı dönemlerde faiz oranı, üretim ve çıktı açığı düşmüştür. Küresel kriz sonrasında toplam talebi arttırmak için başta Amerika'da sifıra yakın faiz oranları olmak üzere küresel faiz oranları düşmeye başlamıştır. Bu süreçte Türkiye'de de faiz oranları düşmüştür. 2010-2011 döneminde Türkiye'de genişlemeci para ve maliye politikaları ile enflasyon ve üretim açığı artmaya başlamıştır. Hızlanan enflasyon ve büyüme oranlarının yol açtığı sorunlar (cari açık gibi) karşısında 2012-2015 döneminde özellikle daraltıcı para (yüksek faiz) politikaları uygulanmıştır. Nominal döviz kurları ise küresel kriz sonrasında sürekli olarak değer kaybetmiştir.



Grafik 1: Bütün Değişkenlerin Zaman Patikası Grafiği

Literatürde değişkenler arasında nedensellik ilişkilerini konu edinen birçok çalışma vardır. Hacker ve Hatemi-J (2006) ve Toda ve Yomamoto (1995) testleri, bootstrap yöntemi kullanılarak değişkenler arasındaki ilişkileri inceleyen nedensellik analizidir. Bu testlerde hataların normal dağılmayacağı olasılığından dolayı bootstrap yöntemi ile yeni kritik değerler oluşturulmaktadır. Bu testlerde seriye gelen şokların ayrıştırılamaması testlerin zayıf yönünü göstermektedir. Bu testlerin veri yaratma süreçlerinde negatif ve pozitif şokların aynı etkiye sahip olduğu varsayılmaktadır. HJ asimetrik nedensellik testinde ise, bu şoklar negatif ve pozitif olarak ikiye bölünerek bu şokların etkileri birbirlerinden ayrılmaktadır. Bu çalışmada, nominal faiz oranları ile yukarıda bahsedilen üç farklı değişken arasındaki nedensellik ilişkisinin yönü, çalışmanın asıl motivasyonunu oluşturmaktadır. Bu amaçla çalışmada pozitif ve negatif şokların etkilerinin birbirlerinden farklı olacağı varsayımından hareket eden HJ asimetrik nedensellik testi kullanılacaktır. Aşağıda bu testin aşamaları verilmiştir:

İki bütünleşik seri arasındaki nedensellik ilişkisinin ortaya çıkarmak amacıyla ve gibi iki seri olduğunu varsayalım:

$$y_{1t} = y_{1t-1} + \varepsilon_{1t} = y_{1,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i} \quad t = 1, \dots, T$$

$$y_{2t} = y_{2t-1} + \varepsilon_{2t} = y_{2,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i} \quad t = 1, \dots, T$$

Burada, $y_{1,0}$ ve $y_{2,0}$ başlangıç değerlerini göstermektedir. Ayrıca hata terimleri olan ε_{1i} ve ε_{2i} değişkenleri beyaz gürültü (white noise) olarak belirlenmiştir. Pozitif ve negatif şoklar aşağıdaki gibi gösterilebilir:

$$\varepsilon_{1i}^+ = \max(\varepsilon_{1i}, 0), \varepsilon_{2i}^+ = \max(\varepsilon_{2i}, 0), \varepsilon_{1i}^- = \min(\varepsilon_{1i}, 0), \varepsilon_{2i}^- = \min(\varepsilon_{2i}, 0)$$

Ayrıca, $\varepsilon_{1i} = \varepsilon_{1i}^+ + \varepsilon_{1i}^-$ ve $\varepsilon_{2i} = \varepsilon_{2i}^+ + \varepsilon_{2i}^-$ olarak gösterilmektedir.

Yukarıdaki bilgilerle y_{1t} ve y_{2t} 'nin denklemleri aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

$$y_{1t} = y_{1t-1} + \varepsilon_{1t} = y_{1,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^+ + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^- \quad \text{ve} \quad y_{2t} = y_{2t-1} + \varepsilon_{2t} = y_{2,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^+ + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^-$$

Her bir değişkenin pozitif ve negatif şokları birikimli formda aşağıdaki gibi gösterilebilir:

$$y_{1t}^+ = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^+ \quad y_{1t}^- = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{1i}^- \quad y_{2t}^+ = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^+ \quad y_{2t}^- = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{2i}^-$$

5. Ampirik Uygulama ve Bulgular

Türkiye’de 2006m01- 2015m01 tarihleri arasında TCMB’nin nominal faiz oranı ile enflasyon açığı, üretim açığı ve nominal döviz kuru arasındaki asimetrik nedensellik ilişkisi aylık veriler kullanılarak analiz edilmiştir. Asimetrik nedensellik sonuçlarına geçmeden önce değişkenlerin karakteristik özelliklerini ortaya çıkarmak için değişkenlere ait birim kök sonuçları aşağıda gösterilmektedir:

Tablo 4. Değişkenlere ait Genişletilmiş Dickey- Fuller Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Sabit Modeli	Sabit ve Trend Modeli
i	-1.147	-1.404
n	-2.989	-3.011
y	-2.477	-2.473
e	0.339	-2.218
Δi	-7.337	-7.316
Δn	-7.710	-7.681
Δy	-13.003	-12.963
Δe	-8.299	-8.354

Not: gecikme operatörünü göstermektedir. Gecikmeler Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiştir.

Değişkenlere ait Genişletilmiş Dickey-Fuller (1979, 1981) birim kök test sonuçları tablo 4’te verilmektedir. Bu sonuçlara göre hem sabit modeli hem de sabit ve trend modeli dikkate alındığında da değişkenler birim kök özelliği göstermektedir. Ayrıca bütün değişkenlerin birinci farklarda durağan olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu serilere rassal bir şok geldiğinde, değişkenler bu şoktan kalıcı olarak etkilenecektir. Ayrıca bütün modeller için değişkenlerin birinci farkları alındığında değişkenlerin durağanlaştığı görülmektedir. Değişkenlerin birim kök özellikleri araştırıldıktan sonra bir sonraki aşama olan nedensellik sonuçları incelenecektir.

Tablo 5’de asimetrik nedensellik test sonuçları verilmektedir. Analiz sonuçlarına göre faiz oranı ile enflasyon (açığı) arasındaki ilişki incelendiğinde; %1 anlamlılık düzeyinde enflasyona verilen negatif bir şok, Merkez Bankası’nın nominal faiz oranının düşmesine neden olmaktadır. Yani düşen enflasyona, Merkez Bankası faiz oranını düşürerek tepki vermektedir. Benzer şekilde % 10 anlamlılık düzeyinde enflasyona verilen pozitif bir şok ise nominal faiz oranının yükselmesine neden olmaktadır. Yani Merkez Bankası, yükselen enflasyon karşısında nominal faiz oranını yükseltmektedir. Sonuçta Merkez Bankasının belirlediği nominal faiz oranı, enflasyondaki negatif şoklarda düşmekte, pozitif şoklarda ise yükselmektedir. Bu sonuçlar, Taylor Kuralı literatüründe öngörüldüğü gibi enflasyon hedeflemesi rejiminde de nedensellik ilişkisinin enflasyondan faiz oranına doğru olduğunu desteklemektedir.

Tablo 5’deki analiz sonuçlarına göre bir diğer ilginç bulgu ise, %10 anlamlılık düzeyinde nominal faiz oranlarına negatif bir şok verilmesi durumunda enflasyonun düşmesidir. Bu bulgu, Taylor kuralındaki nedensellik ilişkisiyle çelişmekle birlikte, onunla tamamlayıcı olduğu ileri sürülebilir (Demiralp, 2018). İktisadi aktörler, merkez bankasının enflasyonun düşeceğini dikkate alarak faizleri düşürdüğünü tahmin edip, enflasyon beklentilerini düşürebilirler. Nedensellik ilişkisi faizlerden enflasyona doğrudur. Bu bulgu, faiz oranından enflasyona doğru ters nedensellik ilişkisini ve böylece faiz oranı ile enflasyon arasında pozitif ilişkiyi ileri süren Neo-Fisheryen yaklaşımı⁵ desteklemektedir.

Nominal faiz oranı ile üretim (gelir) arasındaki asimetrik nedensellik test sonuçları, %1 anlamlılık düzeyinde faiz oranına verilen negatif bir şokun üretimi arttırdığını göstermektedir. Yani Merkez Bankası faiz oranını düşürdüğünde, üretim de buna bağlı olarak artmaktadır. Nedensellik ilişkisi faiz oranından üretime doğrudur. Bu bulgu, Türkiye’de özellikle küresel finansal kriz sonrasında Merkez Bankası’nın belirlediği düşük faiz oranlarının, toplam talebi ve üretimi olumlu yönde etkilemesi ile uyumludur. Bu değişkenlere ait bir diğer nedensellik bulgusu ise, %1 anlamlılık düzeyinde üretime verilen herhangi bir negatif şokun, faiz oranının düşmesine neden olmasıdır.

5 Neo-Fisheryen görüş için bkz: Bullard (2015) ve Cochrane (2016)

Bunun temel nedeni ise düşen toplam talep ve üretimin sonunda talep koşullarına bağlı olarak faiz oranının düşmeye başlamasıdır.

Son olarak, Merkez Bankasının faiz oranı ile nominal döviz kuru arasındaki asimetrik nedensellik test sonuçlarına göre, %1 anlamlılık düzeyinde nominal döviz kuruna verilen bir pozitif şok, faiz oranlarının artmasına neden olmaktadır. Yani Merkez Bankası ekonomide döviz kurunun artışı karşısında politika tepkisi vermekte ve faiz oranlarını yükseltmektedir. Türkiye açısından bunun iki temel nedeni vardır: İlki, döviz kurundan enflasyona doğru geçişkenliğin (pass-through) yüksek olması ve ikincisi ise özellikle özel sektörün dış döviz yükümlüğünün yüksek olmasından kaynaklanan finansal istikrarsızlık riskidir.

Tablo 5. Asimetrik Nedensellik Sonuçları

Sıfır Hipotezi	Test Değeri	Bootsrap Kritik Değerler			Sıfır Hipotezi	Test Değeri	Bootsrap Kritik Değerler		
		%1	%5	%10			%1	%5	%10
$i^* \neq n^*$	0.653 (0.721)	18.844	8.067	4.732	$n^* \neq i^*$	5.122** (0.077)	18.256	8.286	4.965
$i^* \neq n$	0.249 (0.883)	12.677	7.032	4.922	$n^* \neq i$	0.044 (0.833)	21.089	3.728	1.715
$i^* \neq n$	7.012** (0.072)	30.952	10.028	6.927	$n^* \neq i^*$	13.181* (0.004)	27.091	10.118	6.556
$i^* \neq n^*$	1.572 (0.456)	13.191	7.198	5.035	$n^* \neq i^*$	0.194 (0.659)	25.609	4.023	1.751
$i^* \neq y^*$	1.262 (0.532)	13.365	6.791	4.729	$y^* \neq i^*$	1.469 (0.480)	13.722	7.008	4.457
$i^* \neq y$	2.448 (0.294)	12.889	6.662	4.813	$y^* \neq i$	1.827 (0.176)	8.327	3.785	2.471
$i^* \neq y$	2.289 (0.683)	15.064	10.475	8.338	$y^* \neq i^*$	17.172* (0.002)	16.368	11.033	8.540
$i^* \neq y^*$	10.149* (0.006)	11.290	6.575	4.925	$y^* \neq i^*$	0.345 (0.557)	9.959	4.059	2.457
$i^* \neq e^*$	0.797 (0.671)	15.475	6.868	4.463	$e^* \neq i^*$	13.548* (0.001)	21.829	8.919	5.182
$i^* \neq e$	2.661 (0.447)	16.470	9.447	6.783	$e^* \neq i$	0.194 (0.659)	9.763	4.034	2.366
$i^* \neq e$	2.880 (0.411)	13.388	8.864	6.778	$e^* \neq i^*$	1.849 (0.604)	14.697	9.032	6.990
$i^* \neq e^*$	2.602 (0.457)	16.759	9.263	7.007	$e^* \neq i^*$	0.331 (0.565)	10.478	4.293	2.593

Not: notasyonu nedenselliğin olmadığı sıfır hipotezini göstermektedir. Ayrıca *, ** işaretleri sırasıyla %1 ve %10 anlamlılık düzeyini ve parantez içerisindeki değerler de olasılık değerlerini göstermektedir. Kritik değerler üretilirken bootstrap sayısı 10.000 olarak alınmıştır.

6. Sonuç

Bugün merkez bankalarının uyguladıkları modern para politikası, enflasyon hedeflemesini savunan Yeni Uzlaşım Yaklaşımına dayanmaktadır. Yeni Uzlaşım Yaklaşımı, enflasyonu parasal bir olgu olarak görmekte ve para politikasını Taylor kuralı olarak da adlandırılan faiz tepki fonksiyonuna göre uygulamaktadır. Merkez bankaları faiz oranlarını hedef enflasyon, potansiyel üretim ve denge döviz kurundan sapmalara göre belirlemektedir.

Literatürde Yeni Uzlaşım Yaklaşımına dayanan Taylor kuralının geçerliliğini test eden çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmada diğer çalışmalardan farklı olarak, asimetrik nedensellik ilişkisi test edilmiştir. Çalışmanın ampirik analiz sonuçlarına göre, Türkiye’de enflasyondan faiz oranına doğru iki farklı nedensellik vardır. Bu bulgu, Merkez Bankası’nın enflasyondaki gelişmelere bağlı olarak faiz oranlarını belirlediği dikkate alındığında, Türkiye’de Taylor kuralının geçerli olduğunu test eden çalışmaları destekler niteliktedir. Diğer yandan, nominal faiz oranına negatif şok verildiğinde enflasyonun da düştüğü görülmektedir. Yani bu sonuç; değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin negatif faiz şokundan negatif enflasyon şokuna olduğunu göstermektedir. Bu bulgu çelişkili gibi görünmekle birlikte iktisadi karar birimlerinin, Merkez Bankası’nın uyguladığı negatif bir faiz şokunun gelecekte enflasyonun düşeceği beklentisini karşıladığını dikkate alarak, fiyat belirleme davranışlarını aşağı doğru revize etmeleriyle ilişkilendirilebilir. Bu bulgu, enflasyondan faize doğru nedenselliğin aksine faiz oranından enflasyona doğru nedenselliği savunan Neo-Fisheryen yaklaşımı da destekler niteliktedir.

Çalışmada Merkez Bankası’nın nominal faiz oranı ile döviz kuru arasındaki nedenselliğin yönü üzerindeki bulgular ise sadece döviz kuruna verilen pozitif şokların faiz oranlarını pozitif etkilediğini göstermektedir. Bu bulgu, Türkiye’de Merkez Bankası’nın döviz kurlarındaki gelişmelere asimetrik olarak sadece yükselme dönemlerinde tepki verdiğini göstermektedir. Bu bağlamda, Türkiye’de yapılan diğer çalışmalardan farklı olarak, nominal faiz oranı ile döviz kuru arasında doğrusal ilişki olmadığı ve değişkenlere verilen negatif ve pozitif şokların farklı etkilere sahip olduğunu göstermektedir.

Çalışmada Merkez Bankası’nın nominal faiz oranı ile üretim açığı arasındaki nedenselliğin yönü üzerindeki bulgular ise sadece nominal faiz oranına verilen negatif şoklar karşısında üretimin (üretim açığı) pozitif tepki vermesidir. Bu bulgu, literatürde Taylor kuralını destekleyen ampirik çalışmalarla çelişmektedir. Dolayısıyla, Taylor kuralının öngördüğünün aksine değişkenler arasında doğrusal bir ilişki bulunmaktadır. Bu bulgu Türkiye’de üretim ve gelirin Merkez Bankası’nın negatif faiz şoklarına tepki verdiğini göstermektedir.

Çalışmanın bir diğer bulgusu ise üretimin maruz kaldığı negatif şoklar karşısında faiz oranının düşerek tepki vermesidir. Yani iki değişken arasındaki nedensellik ilişkisi negatif üretim şoklarından düşen faiz oranına doğrudur. Bu bulgu, Türkiye’de üretimdeki azalmayı izleyen düşük faiz oranının arkasındaki temel nedenin toplam talepteki azalma olabileceğine işaret etmektedir.

Çalışmanın bulguları, para politikasını uygulayanlar açısından büyük önem arz etmektedir. Bunlardan ilki, Merkez Bankası’nın temel amacının enflasyon olduğu dikkate alındığında, gelecekle ilgili enflasyon beklentilerinin faiz oranlarının belirlenmesinde önemli olduğudur. Gelecekle ilgili enflasyon beklentilerinin bozulması (iyileşmesi), faiz oranlarının yükselmesiyle (düşmesiyle) sonuçlanmaktadır. İkincisi, merkez bankasının, gelecekteki enflasyon beklentilerini dikkate alarak önceden faiz oranlarını düşürmesinin, gelecekte enflasyon beklentilerini iyileştirmesidir. Üçüncüsü, Merkez Bankası’nın özellikle toplam talepteki (üretimdeki/gelirdeki) düşümlere duyarlı davranarak ve bu nedenle de faiz oranını düşürerek tepki göstermesidir. Dördüncüsü, Merkez Bankası’nın faiz oranlarını düşürmesi durumunda toplam talebin (üretim/gelirin) olumlu tepki göstermesidir. Beşincisi ise

Merkez Bankası'nın nominal döviz kurunun düşmesinden ziyade yükselmesine daha duyarlı davranarak faiz oranlarını yükseltmesidir.

Sonuç olarak çalışma, özellikle küresel kriz sonrası Türkiye'de genel olarak düşük faiz politikasının etkilerini göstermek açısından önemlidir. Bu çalışma, Merkez Bankası'nın uyguladığı Taylor kuralına yakın faiz kuralı bağlamında Banka'nın belirlediği faiz oranı, enflasyon açığı, üretim açığı ve nominal döviz kuru arasındaki asimetrik nedensellik ilişkisi üzerindeki yeni tartışmaların önemine işaret etmektedir. Bu bağlamda çalışma, Taylor kuralıyla çelişiyor görünmesine karşın tamamlayıcı olan Neo-Fisheryen yaklaşımı da destekleyen bulgularıyla gelecekteki yeni çalışmaların önemini ortaya koymaktadır.

Kaynaklar

- Aklan, Necla Adanur A.; Nargeleçekenler, Mehmet (2008). "Taylor Kuralı: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 63(02), 21-41.
- Aklan, Necla Adanur A. ; Nargeleçekenler, Mehmet (2011). "Aktif Fiyatları ve Para Politikaları: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme, Econ Anadolu.
- Albayrak, Nilcan ; Abdioğlu, Zehra (2015) . "Geriye ve İleriye Dönük Para Politikası Reaksiyon Fonksiyonlarının Tahmini: Taylor Kuralı", *Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences*, 20(4).
- Ardor, Naim Hakan (2014) . "İleriye Dönük Yeni Keynesyen Para Politikası Reaksiyon Fonksiyonunun Tahmini", *Ekonomik Yaklaşım*. 24(89), 45-71.
- Arestis, Philip; Sawyer, Malcolm (2008a) . "A Critical Reconsideration of the Foundations of Monetary Policy in the New Consensus Macroeconomics Framework", *Cambridge Journal of Economics*. 32(5), 761-779.
- Arestis, Philip; Sawyer, Malcolm (2008b). "New Consensus Macroeconomics and Inflation Targeting: Keynesian Critique", *Economia e Società*, Campinasi 17, Numero especial, 629-654 .
- Bal, Harun; Tanrıöver, Banu; Erdoğan, Esmâ (2016) . "Taylor Kuralı Kapsamında Merkez Bankası Politika Faiz Oranlarının Belirlenmesi: Stokastik Trend Yaklaşımı", *International Journal of Academic Value Studies*, 2016 / 2 (6): 95-106.
- Lebe, Fuat; Bayat, Tayfur (2011) . "Taylor Kuralı: Türkiye için Bir Vektör Otoregresif Model Analizi", *Ege Akademik Bakış*, Cilt 11, s.95-112.
- Bernanke, Ben S. ; Mishkin, S. Frederic (1997) . "Inflation targeting: a New Framework for Monetary Policy? ", No. w5893: *National Bureau of Economic Research*.
- Bullard, James (2015) . "Neo-Fisherianism.", Presentation at the University of Oregon's conference, "Expectations in Dynamic Macroeconomic Models". Eugene, Oregon, 13 August. Available at [https://www.stlouisfed.org/~media/Files/PDFs/Bullard/remarks/Bullard-Expectations in%20Dynamic-Macroeconomic-Models-08-13-2015.pdf](https://www.stlouisfed.org/~media/Files/PDFs/Bullard/remarks/Bullard-Expectations%20Dynamic-Macroeconomic-Models-08-13-2015.pdf).
- Carlin, Wendy ; Soskice, David (2005). *The 3-equation New Keynesian Model-a graphical expositio*, Contributions in Macroeconomics. 5(1).
- Carlin, Wendy ; Soskice, David (2006). *Macroeconomics: Imperfections, Institutions, and Policies*, Oxford University Press.
- Clarida, Richard ; Galí, Jordi ; Gertler, Mark (1998). " Monetary Policy Rules in Practice: Some International Evidence", *European Economic Review*, 42(6), 1033-1067.
- Clarida, Richard ; Galí, Jordi ; Gertler, Mark (1999). "The Science of Monetary Policy: A New Keynesian Perspective", *Journal of Economic Literature*, Vol. XXXVII (December 1999), pp. 1661-1707.
- Cochrane, John (2016). "Do Higher Interest Rates Raise or Lower Inflation?", Mimeo. Available at <http://faculty.chicagobooth.edu/john.cochrane/research/papers/fisher.pdf>.
- Çağlayan, Ebru (2005). " Türkiye'de Taylor Kuralının Geçerliliğinin Ekonometrik Analizi", *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt XX, 1.
- Çevik, Nüket Kırıcı; Pazarlıoğlu, M. Vedat (2014). "Türkiye'de Para Politikasının Yapısı ve Para Kuralı: 1990-2013

- Dönemi”, *Balkan Journal of Social Sciences/Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(6).
- De León, Arias Adrian (2013). “An Alternative for Analysing and Teaching Monetary Policy based on Interest Rate Rules: the Institutional Perspectives from Myrdal’s Monetary Equilibrium”, *International Journal of Pluralism and Economics Education*, 4(1), 93-114.
- Demiralp, Selva (2018). “Yeni Teorileri Temkinli Uygulayalım”. <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/selva-demiralp/yeni-teorileri-temkinli-uygulayin--2675768/>
- Demirbaş, Erkan ; Kaya, Veysel (2012),. “Testing The Validity Of Taylor Principle For Turkey From A Different Perspective”, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2012, Cilt:12, 20. Yıl, Özel Sayı, 12:81-110.
- Dickey, David A. ; Fuller, Wayne A. (1979). “Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series With a Unit Root”, *Journal of the American Statistical Association*, 7/4, 427-431.
- Dickey, David A. ; Fuller, Wayne A (1981). “Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root”, *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 49/4, 1057-1072.
- Erdal, F., & Güloğlu, Bülent (2005). “Modelling Real Exchange Rate Behaviour with the Taylor Rule: An Empirical Analysis”, *Proc. The International Conference on Policy Modeling, EcoMod, Istanbul*.
- Fontana, Giuseppe (2007). “Why Money Matters: Wicksell, Keynes, and the New Consensus view on Monetary Policy”, *Journal of Post Keynesian Economics*, Volume 30, No.1, 43-60.
- Greiber, Claus; Herz, Bernhard (2000). “Taylor Rules in Open Economies”, *Working Paper Bayreuth University*.
- Gascoigne, Jamie ; Turner, Paul (2003). “Asymmetries in Bank of England Monetary Policy”, *Applied Economics Letters*, 11(10), 615-618.
- Gögül, Pelin Karatay ; Songur, Mehmet (2016). “Türkiye’de Enflasyon Hedeflemesi Stratejisinde Araç Kuralı “Taylor Kuralı” mı?, *Maliye Araştırmaları Dergisi*, Yıl:2, Cilt:2, Sayı:1.
- Hacker, R. Scott ; Hatemi-J, Abdunasser (2006). “Tests for causality between integrated variables using asymptotic and bootstrap distributions: theory and application”, *Applied Economics*, 2006, vol. 38, issue 13, 1489-1500.
- Hatemi-J, Abdunasser (2012), “Asymmetric Causality Tests with an Application”, *Empirical Economics*, 43, 447-456.
- IFS (International Financial Statics). <https://data.world/imf/international-financial-statis> (erişim tarihi 09.03.2018)
- Kayhan, Selim; Bayat, Tayfur; Koçyiğit, Ali (2013). “ Enflasyon Hedeflemesi Rejiminde Öğrenme Süreci ve Asimetri: Markov Switchin Yaklaşımı”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8(1).
- Kesriyeli, M. ; Yalçın, C. (1998). Taylor Kuralı ve Uygulaması Üzerine Bir Not. TCMB Araştırma Genel Müdürlüğü Tartışma Tebliği, No:9802.
- Moura, Marcelo L. ;Ala Carvalho (2010). “What can Taylor rules say about monetary policy in Latin America?”, *Journal of Macroeconomics*, Volume 32, Issue 1, March 2010, Pages 392-404.
- Nelson, Edward (2000). “UK Monetary Policy 1972-97: a Guide using Taylor Rules”, *Bank of England Working Paper*, No:20.
- Orlowski, Lucjan T. (2010). “Monetary Policy Rules for Convergence to the Euro”, *Economic Systems*, 34(2), 148-159.
- Österholm Par (2005). “The Taylor Rule: A Spurious Regression? ”, *Bulletin of Economic Research*, 57(3), 2005, 217-247.
- Pehlivanoglu, Ferhat (2014). “Optimal Para Politikası Çerçevesinde Taylor Tipi Faiz Oranı Reaksiyon Fonksiyonun Tahmini: Türkiye Örneği”, *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, Cilt: IX Sayı: I.
- Shibamoto, Masahiko (2008). “The Estimation of Monetary Policy Reaction Function in a data-rich environment: The case of Japan”, *Japan and the World Economy*, 20(4), 497-520.
- Svensson, Lars E. O., 1999. “Inflation targeting as a monetary policy rule”, *Journal of Monetary Economics*, Elsevier, vol. 43(3), 607-654, June.
- Taylor, John B. (1993). Discretion versus Policy Rules in Practice, In Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy North-Holland, Vol. 39, December, 195-214.

- Taylor, John (2000). "Teaching Modern Macroeconomics at the principles level", *American Economic Review*, 90-94.
- Taylor, John (2001). "The Role of the Exchange Rate in Monetary Policy Rules", *The American Economic Review*, 263-268.
- TCMB EVDS. <https://evds2.TCMBgov.tr/> (erişim tarihi 09.03.2018).
- Toda, Hiro ; Yamamoto, Taku (1995). "Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes", *Journal of Econometrics*, 66: 225-50.
- Wicksell, Knut (1898). *Interest and Prices*. Sentry Press.
- Woodford, Michael (2003). *Interest and Prices: Foundation of a Theory of Monetary Policy*, Princeton University Press Princeton and Oxford.
- Vasicek, Borek (2009). Monetary Policy Rules and Inflation Process in Open Emerging Economies: evidence for 12 new EU members .
- Yapraklı, Sevdâ (2011). "Türkiye'de Açık Ekonomi Para Politikası Kuralının Geçerliliği", *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, Cilt 13, Sayı 1, 127-142.
- Yazgan, Ege, M.,; Yılmazkuday, Hakan (2004). " Monetary Policy Rules in Practice: Evidence from Turkey and Israel", *Applied Financial Economics*, 17(1), 1-14.



Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:23.05.2018 ✓Accepted/Kabul:03.01.2019

DOI:10.30794/pausbed.426426

Araştırma Makalesi/ Research Article

Avtur, S. (2019). "Transboundary Rivers Within Ecological Securityperspective: The Nile River Case", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 35, Denizli, s.227-243.

TRANSBOUNDARY RIVERS WITHIN ECOLOGICAL SECURITY PERSPECTIVE: THE NILE RIVER CASE*

Senem ATVUR**

Abstract

Uluslararası ilişkilerin en tartışmalı kavramlarından biri güvenlidir. Değişen uluslararası sistem içinde yeni tehdit ve meydan okumaların ortaya çıkışıyla güvenlik konusu çevre sorunlarını, özellikle de su sorununu içerecek şekilde genişlemiştir. Bu çalışmanın amacı Nil Nehri havzası örneği üzerinden sınıraşan nehirleri, ekolojik güvenlik yaklaşımının sınırötesi işbirliğine katkılarını ortaya koyacak şekilde irdelemektir. Sınıraşan sular çoğunlukla devlet merkezli yaklaşımlarla ya da çatışma perspektifiyle ele alınmasına rağmen bu çalışma, kıyıdaş devletler tarafından önemli bir tehdit olarak görülen sınıraşan havzalardaki çevre sorunlarının işbirliğini geliştirmek açısından bir fırsat olabileceğini iddia etmektedir. Bunun yanında kıyıdaş devletler ve havzadaki işbirliğine yönelik örgüt tarafından benimsenecek ekolojik güvenlik perspektifinin çevre sorunlarının üstesinden gelmesinin yanında bölgesel barışa da katkı yapabileceği ortaya konulmaktadır.

Keywords: *Transboundary river, Water, Ecological security, Cooperation, The Nile River.*

EKOLOJİK GÜVENLİK PERSPEKTİFİNDEN SINIRAŞAN NEHİRLER:NİL NEHRİ ÖRNEĞİ

Özet

Uluslararası ilişkilerin en tartışmalı kavramlarından biri güvenlidir. Değişen uluslararası sistem içinde yeni tehdit ve meydan okumaların ortaya çıkışıyla güvenlik konusu çevre sorunlarını, özellikle de su sorununu içerecek şekilde genişlemiştir. Bu çalışmanın amacı Nil Nehri havzası örneği üzerinden sınıraşan nehirleri, ekolojik güvenlik yaklaşımının sınırötesi işbirliğine katkılarını ortaya koyacak şekilde irdelemektir. Sınıraşan sular çoğunlukla devlet merkezli yaklaşımlarla ya da çatışma perspektifiyle ele alınmasına rağmen bu çalışma, kıyıdaş devletler tarafından önemli bir tehdit olarak görülen sınıraşan havzalardaki çevre sorunlarının işbirliğini geliştirmek açısından bir fırsat olabileceğini iddia etmektedir. Bunun yanında kıyıdaş devletler ve havzadaki işbirliğine yönelik örgüt tarafından benimsenecek ekolojik güvenlik perspektifinin çevre sorunlarının üstesinden gelmesinin yanında bölgesel barışa da katkı yapabileceği ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Sınıraşan nehir, Su, Ekolojik güvenlik, İşbirliği, Nil nehri.*

*This article is based on research committed in Coventry University Centre for Trust, Peace and Social Relations in 2015, supported by TUBITAK (The Scientific and Technological Research Council of Turkey) 2219 Post-doc Scholarship Programme.

**Asst. Prof., Akdeniz University, Department of International Relations, ANTALYA
e-posta: senematvur@akdeniz.edu.tr (orcid.org/ 0000-0001-2345-6789).

Introduction

Water, as a vital resource not only for human beings but also for whole life on the Earth has become one of the most important issues in international relations. Even though water is a renewable resource, degradation on ecological systems, mostly due to human activities of last centuries, has begun to destroy water cycle which ensures the sustainability of waters on Earth. Whilst the quantity of freshwater on the world is limited¹ and main freshwater resources -rivers and lakes- are not distributed evenly, struggle on these resources, especially on transboundary waters, turns into a challenging problem.

According to the UN; approximately 40 % of world population lives in river and lake basins and over 90 % of this population lives in shared basins. There exist 263 transboundary lakes and river basins in the world and they provide at least 60% of global freshwater flows (UN-Water, 2015). 1992 Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes' article 1 defines transboundary water as "any surface or ground waters which mark, cross or are located on boundaries between two or more states". In the light of this definition, it is obvious that rivers, lakes and groundwater basins could be called as transboundary waters. In this article, only transboundary rivers have been studied by questioning the ecological security of the transboundary basin. The aim is to discuss the correlation between cooperation and ecological security perspective in transboundary basin to improve ecological conditions of the resource, as well as to diminish security concerns in the basin. This article defends that developing ecological cooperation would be a basis for improving ecological conditions, reducing security risks and guaranteeing safety of riparian nations. It is argued that the cooperation set up for fair, equitable, and sustainable use and sharing of transboundary waters which comprises principles for ecological protection, could also emphasise the reconciliation between riparian states for eliminating security risks in the basin and could ensure the development of a common objective towards the improvement of socio-economic, political and ecological conditions. In this context, the ecological security perspective that provides a broader and holistic approach by prioritising ecosystems' integrity in connection with the life and survival of humans, economic activities and state interest is explained. In order to comprehend how transboundary cooperation with an ecological security perspective could contribute to the security of the basin, the Nile River Basin and the riparian states' political approach to the environment, security and cooperation is analysed with descriptive method.

1. An Ecological Shift in Security

Security, one of the basic necessities of humans who live in a social realm, is defined as "a state of being free from danger or threat" in Oxford Dictionary. Human beings try to protect individually and socially themselves and their relatives from threats and want to ensure physically, economically, socially, and politically secure environment for them. Moreover, while perception of a person, a situation or an event as a security threat depends on multiple factors, definition of security also becomes an important and difficult action. According to Ullman (2007: 299), definition of security is valorised by the threats which challenge it with losing it. Baldwin (1997: 10) who defines security as a contested concept same as Smith (2005) argues that in order to eliminate the ambiguity of meaning, requirements for classification and incorrect specifications concerning the security, a new specification seems to be necessary. He also claims that answers of the following questions -Security for whom? Security for which values? How much security? From what threats? By what means? At what cost? In what time period?- could help clarify the objects and subjects of security threat. However, the relativity of security, as a political option, remains a disputable matter. Relativity of security issues are explained by Buzan et al. (1998) through socially constructed perception. They describe security as a political move beyond the established rules, within a new political framework; nevertheless, according to them, securitisation is the key point of this process. Securitisation means to transform an issue into a security issue by using the rhetoric of existential threat. This extreme version of politicisation requires the persuasion of public opinion by speech act or rhetorical activity for responding the threat (mainly existential threat), usually by resort to extraordinary measures (Buzan et al., 1998: 32). Hence, existential threat becomes referent object, who try to elaborate a threat perception is securitising actor and who are persuaded to threat are functional actors².

¹ Although about 70% of world surface is covered by water, more than 90 % of this water is found in the oceans, so it is salty water. However, more than 60 % of the remaining amount is found in glaciers.

² In the matter of security, the sense of fear thus plays a primordial role; as long as the fear of people about an issue has increased, security

In the context of international relations, security and securitisation have been considered as issues related to state or to its defence. However, in a changing world, emergence of new threats provoked substantial shift concerning security studies. Environmental problems that mostly occur due to degradation of ecological systems caused by human (anthropogenic) activities have become one of these threats transforming security agenda. For example, growing ecological degradation like pollution, depletion of vital resources or climate change started to trigger new political and humanitarian crises, deepened the threats towards both the integrity of ecosystems and living conditions of human beings which affects the safety of economic, political and social systems. Therefore, the classical perception of security has begun to be questioned as the focus of existential threat has shifted. These problems have brought out the truth that state frontiers are irrelevant to stop the impacts of environmental disequilibrium, as ecological systems are linked to each other in a complex way without respecting artificial national boundaries. The impacts of ecological crisis have driven global community to consider environmental problems as a security issue. Mathews (1989) who takes into account the importance of problems which cause environmental degradation as a security issue in the process of redefining the security, links exacerbating threats to population growth, excess of carrying capacity and risk of break on renewability (as a result of destructed ecosystems), climate change, widening gap between rich and poor, depletion of ozone layer (which was stopped through international cooperation in 1990s). Hence, these ecological problems have been transforming traditional security concerns (Dalby, 2013: 2-7).

While the meaning and content of security have been changing, the aggravation of ecological degradation³ fuelled discussions on environmental security. Treating environmental problems as security issues could cause controversial situations such as underestimating the impact of environmental problems. Moreover, defining environmental security, as an arguable concept, has been a challenging task; as the environmental security literature includes different methodological and theoretical approaches, the concept of environmental security has also been used connecting different aspects, from military issues to political ecology (Floyd and Matthew, 2013: 2-11). Concerning the involvement of environment into the security agenda, two separate approaches could be asserted. Some scholars argue that securitisation of environmental problems prompt the states to be interested in ecological degradation, on the other hand it is also suggested that this approach could bring a desecuritisation process of the environmental issues⁴ (People and Williams, 2015: 109). First approach focuses on the possibility of war and conflict because of resource scarcity, in the manner of prioritising state interest. The second one instead claims the necessity of examining environmental threats beyond the state realm, and emphasises the interdependency between human life and ecosystems. According to Deudney (1990: 468-69) environmental security, beyond the national security concerns, can only be achieved in common sense, so by the common security, an alternative to mainstream national security approach including collective action.

Linking environmental problems -especially vital ones like scarcity of water- to the conflict creates the risk that threat of conflict might cause to see environment like an unsecure object or an enemy, and that might lead to a struggle against environment instead of a struggle for sustaining ecological order. Especially the ostensible risk of resource scarcity is asserted as an effect of violent conflict. Homer-Dixon's researches undertake this approach. According to him, scarcity of critical environmental resources such as water could contribute to violent conflicts; even if scarcities would not be directly the cause of war, they could aggravate existing cleavages or inter or inner-state tension (Homer-Dixon, 1999). Different than these state-centric assumptions, ecological problems should be considered in a holistic perspective which prioritises the sustainability of ecosystems and try to find integrated solutions by focusing on interdependency between political, socio-economic and ecological systems, discussing new transnational cooperation possibilities that can transform the perception of security. In this perspective, Khagram et al.(2003) suggest the concept of sustainable security which underlines the interdependency of nature and security. They claim that as nature and society are interdependent they are mutually affected by

policy regarding this issue has emerged. So, security and fear are the adjacent parts of the same continuum and by creating a vicious circle, they mutually feed each other. Fear stimulates the need of security which is based on the idea of being safe, and the security policies, pretending to elaborate a safe area, free from the cause of fear, become an object of offense that arouses fear and insecurity for whom these policies have been targeting.

³In that case, two perspectives have appeared regarding ecological degradation; on the one hand, they claim that humanity is at the threshold of environmental collapse due to the imbalance between renewing capacity of nature and exponential growth; on the other hand optimists argue that human ingenuity and innovation could ensure the control and resolution of problems (Danreuther, 2013: 140-145).

⁴ Deudney (1990), particularly, suggests avoiding securitisation of ecological problems whilst involving the states might have entailed the militarisation of problems.

threats and opportunities; therefore neither human security nor environmental security paradigm tackle alone multi-dimensional challenges to global problems. Hence, beyond state security they proposed a new framework “in which the complex interactions between states, human beings and nature should be the focus and the environment is valuable in itself to be secured in its own right” (Khagram et al., 2003: 301-302). Moreover, Zala (2013: 280-83) assumes that sustainable security approach contains preventive strategies rather than reactive ones and relies on resolving the cause of the problems at the source.

Beyond the sustainable security, the concept of ecological security which brought a new discussion to the security literature, also offers an appropriate basis for linking environmental protection, and equal and fair distribution of natural resources by developing binding regulations for states or elaborating new international regimes (Timoshenko, 1990). Maintaining a dynamic balance between nature and human societies, needs of human beings and other species is the focus of the ecological security (Pirages, 2011). Furthermore, according to Barnett (2001: 109), ecological security could be linked to common security by prioritising “interdependence, complexity, uncertainty, harmony and sustainability” for preserving the long-term ecological equilibrium. In this article ecological security approach has been chosen in order to discuss the cooperation on transboundary waters. As ecological security emphasises the link between ecological balance and security of socio-political systems and individuals, it is assumed as a useful basis in order to reduce the political tension related to transboundary waters between riparian states, to develop socio-economic conditions in sharing basin and to improve the transboundary cooperation by conserving ecosystems dependent to transboundary resource. In order to comprehend the role of ecological security approach on transboundary cooperation, security concerns on transboundary waters should also be assessed.

2. Security Concerns on Transboundary Waters and Cooperation

Water is a vital and non-substitutable resource for all, source of the life on Earth, for this reason it is considered in different frameworks such as economic interests, political priorities or basic needs. There is also another point of view taking into account all these requirements, additionally safety of water resources. Water security as a wide and multi-dimensional concept has entailed this framework by linking national, human and ecological security. “The 2000 Hague Ministerial Declaration on Water Security in the 21st century” indicates main challenges⁵ related water security. Basic requirements such as household needs, food or energy production; national interests such as sovereignty, strategic utilisation, hydro-hegemony; or ecological principals such as integrity of ecosystems, conservation, ecological balance are selected as priority areas for achieving water security; so it shows that water security concept involves different security concerns. “Water Security & the Global Water Agenda” report published by UN-Water in 2013 defines water security as “the capacity of a population to safeguard sustainable access to adequate quantities of acceptable quality water for sustaining livelihoods, human well-being, and socio-economic development, for ensuring protection against water-borne pollution and water-related disasters, and for preserving ecosystems in a climate of peace and political stability”. Furthermore, it underlines the importance of ecosystems’ protection and preservation like an inseparable requirement for water security and states that “water security can only be achieved if it is supported by an enabling environment that establishes systemic and cross-cutting changes, including integrated policies targeting synergies across sectors, while managing the demand for water by all users and stakeholders”. Views in the “Water Security & the Global Water Agenda” report (UN-Water, 2013) shows that although an ecological perspective is reflected on the review, maintaining water security is linked mostly with humans’ needs, sustainability of economic development and political stability. However, in ecological perspective whilst water is accepted as the source of ecosystems’ sustainability; damages caused by anthropogenic activities, degradation of water cycle and depletion of water resources are accepted as the most important threats to water security. The complexity of water security requires undoubtedly synthesising different aspects of security to tackle the problems related to water. In the context of transboundary waters which are located in or between more than one state’s territory, challenges raise related to increased number of actors, interests and threats. The connection between environmental degradation and socio-political problems and the complexity of security issues necessitates adopting specific approach for transboundary waters’ security.

⁵ These are to meet basic needs, secure the food supply, protect ecosystems, share water resources, manage risks, value and govern water. In order to ensure water security the common goals have to be included protection of ecosystems, political stability, sustainable development and access to enough safe water (with an affordable cost).

Transboundary waters are generally considered in the context of political, economic or strategic interests of states; though water as a strategic resource is linked to issues of stability, peace, and conflict (Zala, 2013: 273). In fact, transboundary waters are mostly mentioned with conflict and with a contending concept, water wars. Water wars approach which is related to the degradation and scarcity of resources asserts water as an object of competition and a potential cause of violent conflict in the national interest perspective. Water as a vital resource has been accepted crucial not only for humans' and other species needs but also for economic activities such as agriculture (which is the most water-consumed sector) and industrial production. While water is a vital and indispensable resource for life and economic activities, its value brings out compromises between competing interests which increases the risk of conflict. In the case of transboundary waters, as different states play varying roles, and as military interventions might become an option, there is a risk that conflict might transform into a war over the resource. Hatami and Gleick (1994: 10) explained that the first water war took place 5000 years ago in Mesopotamia between two city-states, Umma and Lagash. In the aftermath of this water war, during the history a lot of conflicts related to water has occurred, but never a water war again (Zeitoun and Warner, 2006: 279). Nevertheless, Pacific Institute's (2017) index of water conflicts shows that even if water has not been a direct cause of war, it can play an important role by becoming a military target or tool. Gleick (1993: 84) reveals that degree of scarcity, the number of actors who benefit the source, the relative power of basin states, and the ease of access to alternative resources influence the manner and dimensions of the conflict on water basin. Although conditions of unequal access to water could trigger conflict and instability, perceptions on unequal access to water might create a more important risk of conflict than material threat (Zala, 2013: 276). On the other hand, concerning transboundary water conflicts, power-related tactics, strategies, and the role of hegemonic actor are seemed primordial for the control over water resources. Answers of questions of who gets how much of the water, how, and why reflect the role of different actors in the basin, and this relationship between riparian countries is found more compromising than water wars (Zeitoun and Warner, 2006). This perspective gives the predominant role to the state and state politics, and assumes that hegemonic power's political attitude determines whether control over water would be coercive or consensual.

Regarding the transboundary waters, however, the most significant argument discussed in international community is the cooperation. Regional cooperation and good governance involving all parties are also pointed out as essential elements for ensuring transboundary water security (UN-Water, 2013). In 1911 Madrid Declaration published by International Law Institute has served primary principals of international cooperation along the watercourses (Giordano and Wolf, 2003: 166). In the meantime, two international regulations become preponderant about the use and protection of transboundary waters. *Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes* signed in 1992 and *Convention on the Law of the Non-navigational Uses of the International Watercourses* signed in 1997 are the main international references concerning cooperation on transboundary waters. The first one, Helsinki Convention emphasises the development of cooperation between riparian countries in the manner that ecological sustainability and environmental protection are guaranteed⁶. In this context, convention assumes that "cooperation shall be on the basis of equality and reciprocity, through bilateral and multilateral agreements, harmonized policies, programmes and strategies" (UN, 1992). Although the Convention also determines the principals of pollution prevention, waste management, quality of water, resource planning and management, research and development, information sharing and dispute settlement, it is not obvious how these principals would apply.

The second one, the 1997 convention regulates the principals about "reasonable and equitable utilisation". This principal contains optimal and sustainable utilisation which is taking into account the interests of the watercourse states concerned, and the adequate protection of the watercourse⁷. According to the Convention,

⁶ Regarding the ecological concerns, need for strengthened national and international measures to prevent, control and reduce the release of hazardous substances into the aquatic environment, to abate eutrophication and acidification, as well as pollution are appealed. Convention anticipates reducing any transboundary impact at source through appropriate measures such as to prevent, control and reduce pollution of waters; conservation, environmental protection, rational water management; reasonable and equitable use; restoration of ecosystems. In order to achieve this aim guiding principles are precautionary measures (about hazardous substances), polluter-pay, and management considering needs of future generations (UN,1992).

⁷ Factors relevant to equitable and reasonable utilisation include considering geographic, hydrographical, hydrological, climatic, ecological and other factors of natural character; the social and economic needs of the concerned states; population dependent on the watercourse; effects of use or uses of one state on others; existing and potential uses; conservation, protection, development and economy of use of the watercourse and the costs of measures; availability of alternatives and comparable value. Therefore, the Convention determines the limits of reasonable utilisation. Although all riparian states have right to utilise the international watercourse in their territories, they are

watercourse states have to participate in the use, development, protection of the watercourse in an equitable and reasonable manner. This obligation requires both the right to utilise the watercourse and the responsibility to cooperate in protection and development. The convention also includes general obligations of cooperation which are sovereign equality, territorial integrity, mutual benefit and good faith in order to attain optimal utilisation and adequate protection of the watercourse. Moreover, if it is possible, to establish the joint mechanisms or commissions to facilitate cooperation on relevant measures and procedures are proposed (UN, 1997). Rieu-Clarke (2009: 574) claims that even though the convention is legally binding for riparian states regarding the consultation and information exchange, concerning sustainable management and planning riparian states are encouraged, not obliged.

Although these international conventions define essential principals concerning utilisation and protection of and cooperation on transboundary waters which are linked to the ecological security, the problem is the effectiveness of them. The 1992 convention that entered into force in 1996 is adopted by 40 states, and the 1997 Convention that entered into force in 2014 with the adoption by Vietnam is recognised only by 26 states. Despite the fact that the UN system includes more than 200 states and the 263 transboundary water basins spread around the world, the conventions were barely adopted. Thus the scope of these conventions remains limited as there are no coercive mechanisms or sanctions for states to oblige them to accept international regulation or participate into international initiatives and cooperation; eventually state's economic or political interests are prioritised than ecological requirements. Meanwhile, it is not evident who or what will be able to force states to cooperate with ecological and social motivations. However, a problematic issue -ecological sustainability- has remained untouched regarding transboundary cooperation. In this context, the Nile River basin is examined in order to comprehend the potential impact of cooperation. The analysis of this case would help to reveal the priorities of riparian states, the content of cooperation and whether the cooperation between riparian states improves ecological conditions in the basin. Moreover, by examining riparian states' environmental and security policies, it is aimed to reveal their positions regarding environmental problems; thus to draw a parallel between the riparian state's position and cooperative institution's policies for the recognition of an ecological security perspective.

3. Transboundary Cooperation in the Nile River Basin

Although international conventions provide a framework for the development of cooperation on transboundary waters with purposes of prevention of environmental degradation, protection and collaboration between riparian countries, cooperative initiatives on transboundary basins face with multiple difficulties due to conflicting interests. The comparison between riparian states according to their political, economic and military power, and their environmental policies would also reveal the scope and success of cooperation in the basin.

3.1. The Nile Basin

One of the longest rivers of the world, the Nile, starts to flow from the Kagera Basin⁸ near the Lake Victoria and reaches the Mediterranean Sea in Egypt by crossing eleven countries and 6695 km. Moreover, the area covered by the drainage systems and tributaries –the White Nile, Blue Nile, Atbara and Sobat- reaches 3.2 million square kilometres and constitutes the Basin of Nile which contains population of 238 million (The Nile Basin Initiative, 2015). The eleven countries shared this basin are Egypt, Ethiopia, Sudan, South Sudan, Democratic Republic of Congo, Kenya, Uganda, Burundi, Eritrea, Rwanda and Tanzania; which totally differ politically, economically and culturally from each other. As shown in Table 1, the comparison between riparian countries' demographic and economic features reveals this discrepancy. The most populated country in the region, Ethiopia, seems to be the one of the less developed countries in the basin, as shown by her GDP and GNI per capita rate. Through the basin, the poorest country is Burundi with its \$ 3 billion GDP per capita while Egypt is the most economically powerful state in the basin due to its \$ 332 billion GDP rate. Furthermore, when we take a look at Egypt's military expenditures, even though the percentages of some other countries are higher than Egypt's, the high GDP value

forced to take all appropriate measures to prevent the causing harm to the others. This principal of "significant harm" does not exclude the compensation option. Meanwhile, the convention includes in article 33 dispute settlement mechanism which contains arbitration and appeal to International Court of Justice too. (UN,1997)

⁸ It is another international river basin which is shared by Burundi, Tanzania Rwanda and Uganda, and whose waters are emptying into Lake Victoria.

ensures the country to be the most powerful military actor in the basin. In this context, the situation of South Sudan is an exception; the youngest state of the region, established aftermath of a civil war, has an immense military expenditure compared to its economic income. Furthermore, another point that shows development level of states besides economic data is human development indicators. In that perspective, the circumstances in riparian states are not very optimistic. Citizens of many riparian states have been struggling with severe problems like poverty, famine, scarcity of water or casualties of war.

Table 1: The Nile Basin's Socio-economic indicators

Nile Basin	Population (2016)	GDP (2016)	GNI per capita (2016)	Military expenditures (in 2016)	HDI Value/2015
Egypt	95.68 million	\$ 332.7 billion	\$ 10980	1.7 % of GDP	0.691
Ethiopia	102.4 million	\$ 72.3 billion	\$ 1730	0.7 % of GDP	0.448
Sudan	39.57 million	\$ 95.5 billion	\$ 4290	2.8 % of GDP	0.490
South Sudan	12.23 million	\$ 21.07 billion	\$ 1882 (2015)	12.8 % of GDP (2015)	0.418
DR Congo	78.73 million	\$ 35.38 billion	\$ 780	1.2 % of GDP	0.435
Kenya	48.46 million	\$ 70.52 billion	\$ 3120	1.3 % of GDP	0.555
Uganda	41.48 million	\$ 24.07 billion	\$ 1790	1.7 % of GDP	0.493
Rwanda	11.91million	\$ 8.37 billion	\$ 1860	1.2 % of GDP	0.498
Burundi	10.52 million	\$ 3 billion	\$ 770	2.2 % of GDP	0.404
Eritrea	12.26 million	\$ 9.32 billion	\$ 1490 (2015)	no data	0.420
Tanzania	55.57 million	\$ 47.34 billion	\$ 2740	1.1 % of GDP	0.531

Reference: World Bank (2018). <https://data.worldbank.org/>; UNDP (2018). <http://hdr.undp.org/en/composite/HDI>; CIA (2018). The World Factbook. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/od.html>.

The high level of military expenditures of riparian states is mostly due to the different political and military conflicts between neighbour countries. Because of the mixed ethnic and religious structure of the region, and of contradicted political or economic interests; political disorder, civil or interstate wars and war crimes have become characteristic of the region. Each country has a security issue related to its neighbour or neighbours. For example, while Egypt perceives some acts of Ethiopia as a threat against its security –especially regarding water issues, in order to weaken this state, it can provide military or economic support to Eritrea that has critical border conflicts with Ethiopia (Verhoeven, 2011). Moreover, humanitarian crisis in Somalia, Rwanda, Sudan which became an international problem due to intervention of neighbour states because of their ethnic, religious ties or just because of the political interest have raised tension in the region. Therefore, through an international initiative, gathering of these countries which were in war not more than a decade ago must be accepted as a huge step in order to develop cooperation on a contentious subject.

Another crucial problem that increases the risk of conflict is related to the weather conditions in the region. Although the Nile Basin situated in the semi-arid or desert zone, according to data of World Resources Institute (WRI), basin countries have low water stress scores (WRI, 2018). It could be claimed that they do not face with the challenges of water scarcity. However, the impacts of climate change pose new threats for the ecosystems and riparian countries including drought, sea level rise, water scarcity, problems of access to water or irrigation etc. (Nile Basin Initiative, 2013: 1-2). Yet the environmental degradation with its transboundary impacts is a common problem in the basin, riparian countries' environmental policies should be assessed. It is obvious that each country faces important environmental problems –one of them is water pollution- and due to a lack of finance, technology or infrastructure it seems difficult to handle these problems⁹. Pollution and deforestation are the most important problems threatening ecosystems and human life in the basin. Although ecological problems have become threat against integrity of society, human life and ecological cycles, states are not

⁹ For the details of environmental problems in the basin: El Masry, 2013; Beyene, 2009; Cesar and Ekbo, 2013; UNEP, 2007; Government of the Republic of South Sudan, 2012; Kifle, 2014; UNEP, 2013; USAID, 2000; Morgan, 2009; Beck et al., 2010; European Commission, 2006.

willing to transform security priorities in a manner that both humanitarian and ecological security approaches are considered. Comparison of environmental and water policies of riparian countries reflected on the Table 2 reveals that all riparian countries have more or less separate institutional and judiciary structures related to environment water. Therefore, as the regulations remain insufficient or ineffective, environmental and water related problems have begun to transform into severe ecological and/or humanitarian crisis threatens the security of the region.

Table 2: Environmental and Water Policies of the Nile Basin Countries

Country	Environmental Agencies	Environmental Law	Water Resources Policy	Ecological Security Perspective
Egypt	<ul style="list-style-type: none"> -Ministry of Environment -Ministry of Water Resources and Irrigation -National Water Research Centre 	<ul style="list-style-type: none"> -Law for the Protection of Environment (1994) -The Egyptian Public Authority for the High Dam and Aswan Reservoir -National Water Research Centre Inter-Ministerial Committee on Water Planning 	Under control of central government	Water issues related Nile assessed among security threats, but no environmental threat perspective
Ethiopia	<ul style="list-style-type: none"> -Ministry of Natural Resources Development and Environmental Protection -Ministry of Water and Energy (2010) -Ethiopian Environmental Protection Authority 	<ul style="list-style-type: none"> -Water Sector Strategy (2001) -Water Resources Management Strategy 	<ul style="list-style-type: none"> - Water is owned by all the peoples of Ethiopia; it's an economic good as well as a social good -Water as a scarce and vital socio-economic resource 	-no data
Sudan	<ul style="list-style-type: none"> -Ministry of Environment and Physical Development -Ministry of Irrigation and Water Resources -National Council for Water Resources 	<ul style="list-style-type: none"> -Water Resources Act of 1995 -Water Supply and Environmental Sanitation Policy 	<ul style="list-style-type: none"> - Water has an economic and social value -All consumer shall pay the tariff; but poor shouldn't be deprived from water 	-no information
South Sudan	<ul style="list-style-type: none"> -Ministry of Environment -Ministry of Water Resources and Irrigation 	<ul style="list-style-type: none"> -National Water Policy 2007 - 	<ul style="list-style-type: none"> - Access to sufficient water of acceptable quality to satisfy basic needs is considered as a human right - Water is both an economic and social good 	-no information
Eritrea	<ul style="list-style-type: none"> -Ministry of Land Water and Environment 	<ul style="list-style-type: none"> -Draft National Water Policy Framework (1997) -Action Plan for Integrated Water Resource Management 2008 	-Water is not a free good	-no information

DR Congo	-Ministry of Environment and Sustainable Development -Ministry of Energy and Water Resources	-Law 11/009 on Environmental Protection 2011 -Water Law Project 2012 in Senate -National Politic on Public Water Services and Sanitation (in preparation)	-Reference to right to water (Constitution Article 48)	-no information
Kenya	-Ministry of Environment, Water and Natural Resources (Water Sector)	-Water Act (2002) -Ministerial Strategic Plan 2009-2012	Every person has the right to water in adequate quantities and of reasonable quality' (Constitution Article 65)	-Consciousness about environmental problems (take obligations seriously) ; though they are not mentioned as security threats
Burundi	-Ministry of Water, Environment, Land and Urban Planning	-Environmental Law 2000 -Water Code 2013	-Water is an economic good	-Environmental threat mentioned in National Security Strategy
Uganda	-Ministry of Water and Environment -National Water and Sewerage Corporation	-National Water Policy -Water Act 1998 -Environment Act 1998	All Ugandans enjoy rights and opportunities and access to education, health services, clean and safe water (Constitution Article 14)	-Environmental stress and resource constraints are among security threats
Tanzania	-Ministry of Natural Resources and Tourism -National Environment Management Council	-Water Utilization Act 1974 (revised 1993) -Water Laws No.8 1997 -National Environment Policy 1997	-Water is a public good; but the allocation of water as a social and economic good is in competition	-no data
Rwanda	-Ministry of Natural Resources -Director of Environment and Forestry -Minister of State in charge of Energy and Water (related to Ministry of Infrastructure)	-Water Resources Regulation 2008	- Water is a good belonging to the State	-no data

Concerning security policies of riparian countries, it must be pointed out that some states are not enough transparent for sharing security policies with public as it can be seen on Table 2; there is either any or limited information about security strategies. Especially in countries that perceive a serious security threat from another state, such as Ethiopia, Rwanda or Tanzania, there is not any accessible data about security policies. Therefore, regarding other riparian countries whose security policies have been accessible, it is seen that most of them do not have a security perspective which prioritises ecological problems. Even though security policies of Sudan, South Sudan, DR Congo and Eritrea are accessible, these states' security strategies do not contain any mention

about ecological problems which could become a security issue. However, riparian states whose security agendas include references to environmental problems; those strategies are state-centric and do not prioritise ecological security. For example, for Egypt, whilst the Nile's water is conceived as a basic element of life and economic activities, water issues are included in security perceptions. Related to Ethiopia's new dam construction project (Grand Renaissance), it is declared that if the construction continues without negotiation and agreement between parties, this will constitute a "significant threat to Egypt's national and water security" (Egypt MFA, 2015). Among riparian countries, only the position of Kenya is different than others. It reminds the responsibility to next generations regarding to mitigate the impact of contemporary environmental problems in foreign policy document. It also emphasises the risks of "securitisation" of climate change debates in terms of humanitarian responsibilities of security forces to vulnerable communities (Republic of Kenya, 2014; Government of Kenya, 2013). Moreover, Burundi's National Security Strategy which also includes environmental threats is another exception with its involvement of human security perspective. In this context, it is claimed that national security is not only based on state security but also on human security (Government of Burundi: 3). Additionally, Uganda's Security Policy Framework (Reform Unit, 2002) mentions environmental stress and resource constraints, and human underdevelopment as security threats. Even though these developments shifting security debates towards humanitarian and environmental issues are important steps in order to break state-oriented security policies, they are not enough to solve severe ecological problems. Despite these approaches' contribution to cooperation, states' interests continue to weigh on humanitarian and ecological interest.

The comparison of riparian states' policies and socio-economic indicators reveals that Egypt seems to have the water-hegemony of the basin. The reason that led us to this result is not only the economic and military power of the state in the region, but also the opportunity ensured by the 1929 and 1952 agreements about the allocation of Nile's water. The 1929 agreement signed between Egypt and Britain on behalf of East African Colonies under the British control provided Egypt a monopolistic possession on the Nile without consulting other parties (El-Fadel et al., 2003: 110). In 1952 after the independence, Sudan became one of parties of Treaty then followed by other independent ex-colonies, but hegemonic position of Egypt has never changed. The 1959 Treaty for the Full Utilisation of Nile Waters that revised the 1929 Treaty after Sudan's independence also enhanced hydro-hegemonical position of Egypt on the river. The Treaty allowed the constructions of Aswan, Roseires and Khashm al-Girba Dams by Egypt (Carlsons, 2013; Parkes, 2013: 451). As a result, Egypt possesses around 55.5 billion m³ of 74 billion m³ of Nile's water, uses approximately 85% of this amount in agriculture; loses 7 million m³ water because of deficit (due to lack of or outdated infrastructure or environmental degradation) and the demand of water has been increasing related to growing population (IRIN, 2011; Dakkak, 2014). Even though the 1959 Treaty guarantees the advantageous position of Egypt, the demands related to the revision of the agreement are admitted as threat by Egypt to her present right (El-Fadel et al., 2003:111).

The most problematic issue in the Nile Basin as well as other transboundary river basins is dam construction projects. Hydro-power as a part of development project has been seen as an essential source for electricity and irrigation. Since dams became an important source for energy production, they have started to be assessed as a pivotal tool for development. Beyond the ecological impacts of dams which degrade river ecosystem, biodiversity and the life of local habitants (World Commission on Dams, 2000), dam projects could also become a cause of conflict between riparian states. The concurrence between some of the riparian states regarding the control and share of the resource, transforms dam projects into a leverage or threat against other riparian countries. In the matter of transboundary waters, two possibilities reveal under these circumstances: conflict or cooperation. Dam projects executed by different riparian states individually or sometimes in cooperation might be perceived like a security threat by other riparian states. Related to this, the insistence of Ethiopia to the construction of the Renaissance Dam seems to be the most accurate risk of conflict in the basin. Ethiopia's Great Renaissance Dam and South Sudan's Wau Dam projects are worrying Egypt, because the potential impact of these project decreases Egypt's water allocation (Evans, 2011). Although the tension rose and the risk of war appeared in the basin, the negotiations between Egypt, Ethiopia and Sudan appeased the conflict of interest by setting up a scientific committee for controlling equitable and reasonable use of sharing waters (Meseret, 2018).

Despite the rhetoric of water wars, cooperation in the transboundary basin is more prominent than confrontation. Although some riparian states' security policies identify water issues as a threat, there have

not been any military conflicts in the basin because of the water issues. The Nile Rivers is the most important resource in their region for ecological sustainability, economic prosperity, social and cultural organisation and for the life itself. However, as different actors share the resources, conflict of interests becomes inevitable. In this context, the next section examines the role of cooperation in the basin and questions the potential contribution of ecological security perspective to the cooperation.

3.2. Transboundary Cooperation in the Nile Basin

The Nile River as a transboundary basin case shows that although riparian states have particular -and sometimes conflicting- political, economic or strategic priorities, they could launch a cooperative initiative in order to solve transboundary problems and improve cooperation between riparian countries. Despite the conflict of interests between riparian countries in the Nile Basin, there have also been efforts for developing economic integration; the negotiations between 1983 and 1992 on the establishment of Nile Basin Economic Community were concluded in 1993 and the Technical Cooperation Committee for the Promotion of Development and Environmental Protection of the Basin that focuses on environmental and water quality of the Nile was built. In 1998 all riparian states except Eritrea joined in the dialogue process towards creation of a specific institution. As a result of negotiations, in 1999 parties were decided to transform this dialogue mechanism into a permanent cooperation framework; so The Nile Basin Initiative (NBI) was established. Except Eritrea which has an observer status, all riparian countries have participated in this regional cooperation platform that aims to develop multi stakeholder dialogue, information sharing, joint planning and management of water and related resources in the Nile Basin. The objectives of the initiative are the development of the Nile Basin water resources in a sustainable and equitable way for guaranteeing prosperity, peace and security to all people; efficient water management and the optimal use of the resources; win-win principle oriented cooperation and joint action between riparian countries; poverty eradication and improvement of economic integration; a move from planning to action (Nile Basin Initiative, 2018). In 2010 the Cooperative Framework Agreement which will replace the NBI was drafted but has been signed only by six countries (Burundi, Ethiopia, Kenya, Rwanda, Tanzania, Uganda) and protested by Sudan and Egypt under the pretext of their water supply needs (Freitas, 2013).

Under these circumstances the Nile Basin Initiative remains impotent to change the status quo in the basin. Even though the NBI has not been capable of setting a new regime in the basin, its efforts to improve economic and environmental conditions are evident. For example, the NBI is responsible for providing information to riparian countries about water management, environment, social and economic development, and climate change. In this context, regular reports or working papers have been published by the institution; therefore it is obvious that these efforts have not gone beyond being recommendations and never become binding decisions over state authority. Whilst rather than being a transnational institution the NBI has an intergovernmental structure, national governments have not let the institution take coercive decisions for coherent water policies among member states (Tukahirwa, 2014: 31-32). Thus, it seems difficult to reach consensus on this subject and the NBI has yet to be an actor that designs common policies for riparian states. Even though the NBI is an important step to build cooperation in a basin where crisis and tension are part of politics, it remains ineffective for setting a new framework which might adequately solve allocation problems of the Nile water by respecting social and ecological principles (Ward and Roach, 2014: 70). However, the new strategy of NBI for 2017-2027 identifies new strategic priorities in order to achieve its shared objectives and to improve dialogue and cooperation between riparian parties. Towards eliminating the common challenges in the basin, the strategy supports the development of transboundary cooperation and outlines some goals to achieve this aim. These goals are to enhance availability and sustainable utilization and management of transboundary water resources of the Nile; to develop hydropower use in the basin and increase interconnectivity of electric grids and power trade; to ensure an efficient agricultural water use and promote a basin approach to address the linkages between water and food security; to protect, restore and promote sustainable use of water related ecosystems across the basin; to improve basin resilience to climate change impacts; to strengthen transboundary water governance in the Nile Basin (Nile Basin Initiative, 2017).

4. Potential Role of Ecological Security in the Transboundary River Basin

This article argues that despite the rival interests of riparian countries, substantial problems effecting transboundary resources could be a stimulus for developing cooperation in the basins and this cooperation could be based on ecological security principles. In this context the Nile River basin which has subjected to an international cooperation suffers environmental degradation in different degrees. The most important problem in the basins is pollution; the transboundary impacts of environmental degradation that become a threat for biodiversity of the resources, and also for human health and prosperity. Even though all riparian states have environmental and water policies aimed to mitigate degradation, improve management skills and ensure sustainable development, the implementation of these policies remains limited and ineffective to solve severe problems or to eliminate the main source of the problem.

It is obvious that the high risk of conflict in transboundary basin is related to the perceptions of riparian states. Because of the increasing number of actors with different priorities, problems become more complicated. In this context, inequalities and injustice concerning water share and dominance of the powerful actor affect the relations in the basin and indeed the structure of cooperation. In order to mitigate the threat of conflict on transboundary waters, cooperation seems like an essential tool; but without changing fundamental inequalities, cooperation would also be ineffective to solve the interconnected problems. For a well-functioning cooperation to solve the essential problems, the adequate and equitable sharing of waters plays an important role; nevertheless it could also be claimed that the cooperation with an ecological security perspective could determine common interests for all riparian states in the framework of ecological sustainability. In this context, the most crucial challenge to improve the transboundary cooperation is to define common interest without causing the conflict of interests. Although ecological problems threaten all riparian countries, sometimes states use these potential risks to weaken the other parties. Furthermore, the structure of the cooperation could be limited and it could be difficult to convince the parties to take part in this cooperation based on mutual benefits.

However, it must be mentioned that the cooperation in transboundary basins are generally pursued on intergovernmental level. Even though multi-stakeholder participation or integrated management are accepted in principle, only in states where democracy is authentically functioning, participative mechanisms can be applied. In general governmental actors are active in decision-making process. This situation reflects state-centric approach to the transboundary issues. As state interest is prioritised over common interest, the participation of local people or organisations that are directly affected by the changes in the basins is excluded from decision-making process although international conventions and cooperative initiatives encourage this principle. In particular in autocratic or semi-autocratic states local people's demands or reactions and ecological concerns are mostly neglected.

Regarding power relations in the basins, the position of the most powerful actor becomes crucial. In some cases, even though the hegemonic power of the basin does not participate in the cooperation process, the cooperation could be pursued; nonetheless the participation of powerful actor influences the effectiveness of decisions. However, the role of the powerful actor, who usually controls the upstream, could also be controversial. It can use its power on the river as leverage in order to protect its interests; so the cooperation process could also be used by this actor to improve its position and to increase its influence on other parties. Nevertheless, it is possible that if this actor's environmental regulations are relatively better than other parties, it could use its power to develop multilateral cooperation for ecological conservation of the resource. Furthermore, if the basin is part of an integration process, improvement of cooperation becomes easier and the outputs of cooperation become more effective. The initiative of powerful actors (sometimes rivals) facilitates initiation of cooperation. Despite these facts, it is obvious that the lack of trust between riparian countries and the priority of national interests complicate to reconcile on common interests and to solve transboundary problems in an adequate way.

Therefore, regarding environmental problems, the institution responsible for cooperation have different regulations or projects to ensure sustainability, mitigate impacts of climate change and preserve ecosystem. NBI also try to encourage member states to improve their environmental regulations and acts to protect the basin; but these remain as recommendations and they cannot become legally binding because NBI do not have the

authority to apply sanctions over state sovereignty. It is also necessary to develop coordination and cooperation mechanisms not only between riparian states, but also between local, regional and global institutions to cope with severe environmental problems. States -in particular semi-autocratic states- are not willing to apply these multi-lateral policies because they usually perceive these as a threat to their authority. Despite the transboundary impact of ecological problems it is obvious that riparian states generally do not consider the importance of interdependency. This might be the result of a lack of ecological perspective without which it is hard to tackle and solve essential problems, and to develop an effective cooperation. Even if some of the riparian states have implied environmental aspects to their security strategy, transboundary environmental problems remain unsolved and are still perceived as a security threat. Nonetheless, despite the insufficiencies, the cooperative institution could play a balancing role between conflicting interests of riparian states and it can also be argued that the cooperation might build a common security perspective for gathering all riparians around the same cause for maintaining ecological stability and the sustainability in the basin. This approach integrating political, social, economic and environmental concerns in the basin could consider not only riparian states' interests but also riparian populations' demands and needs of other species. If riparian states and cooperative institution adopt ecological security approach, the integrity of the basin could be more easily comprehended and the cooperation started at ecological level could be widened and deepened. The dialogue created between riparian states could eventually eliminate the risk of conflict. The cooperation prioritising the ecological security could hence contribute to transboundary basins' common good and regional peace as well. On the other hand, this analysis could be criticized because of the "securitisation" risk, but treating ecological problems as a security issue does not mean that ecological problems should tackle with conventional security tools. On the contrary, it is obvious that ecological problems have created unexpected transboundary threats which affects not only ecosystems but also social, economic and political systems. Ecological security approach thus ensures that the riparian states develop integrated policies through the cooperation. States could be accepted as rational actors. In the transboundary basins, the most rational act by riparian states could be to protect and increase their interests. However, due to the shared resource, interests as well as threats are interdependent. The cooperation between riparian states is necessary to eliminate these transboundary threats and a cooperation based on ecological priorities could help to maintain stability and integrity in the basin. As the instability is one of the most destructive threats for national security, the development of cooperation with an ecological security perspective could be assessed as a rational choice to avoid the conflict and to protect the national interests.

Conclusion

Water, as the source of life on Earth, could become at the same time a source of conflict and insecurity. Degradation of water resources like other ecosystems due to anthropogenic harms such as pollution, over-use or the impact of climate change have been creating an unprecedented threat with multi-dimensional effects. Even though water related problems have been linked mostly to state security, this perspective has started to be changed in 21st century's world. The importance of water for life and the pursuit of ecological cycles that guarantees the functioning of ecosystems shifted the global agenda in order to cope with deepening interdependent problems and new challenges. In this context, ecological security is one of the new approaches that offer a new perspective to environmental problems by changing classical security agenda. In an ecological perspective, the nature is the core value; ecological approach underlines the interconnections, mutual benefits and harms with the aim of dealing with the main cause of the environmental issues and related security problems. Especially by improving water security concept which is accepted as an important tool for ensuring social, political, economic and environmental stability, it is possible to set new regulations for management and protection of water resources. Moreover, regarding transboundary waters which have been at the focus of security and conflict studies, it is argued that ecological security approach would deepen cooperation instead of conflict between riparian states, and also improve the natural condition of watercourses as ecological entities.

In this perspective, the Nile Basin as a transboundary river with its potential of conflict and cooperation is examined in order to discuss the possibilities and difficulties to elaborate ecological security. It is obvious that transboundary water issues have generally been linked to state politics or positions regarding state interest, even though international conventions suggest a balanced structure considering ecological priorities, social development and state's sovereignty. The Nile case shows that despite conflicts or disagreements between

riparian states, transboundary cooperation with the aim of environmental protection could be built and it can be functional for solving the transboundary problems. However, whilst there are no coercive mechanisms or binding regulations towards cooperation and protection, different challenges to the ecological integrity and security in the region continue.

Even though the riparian states' interests have mostly been controversial, transboundary impacts of ecological degradation and interconnection between ecological, socio-economic and political problems necessitate the cooperation and elaboration of a common perspective. It could be suggested that ecological security which considers natural resources as an independent entity and aim to ensure the safety of common interests, would help to solve existing problems in transboundary basins through the cooperation. Transboundary cooperation might be improved by applying strict regulations and sanction mechanisms to rebuild ecological balance, by constructing more egalitarian, equitable and fair use -principals agreed by international conventions- of transboundary resource. Moreover, ensuring the multi-level participation in decision making process, especially of groups most vulnerable to the risks of ecological security is another option for the improvement of ecological cooperation. In sum, cooperation between riparian countries instead of competition would be an important step towards conservation, equitable sharing and inheritance to next generations of these vital resources. Ecological security of the transboundary river maintained by cooperation could become the keystone of egalitarian, ecological and fair regime that would ensure equitable use of water resources. Hence, if security concerns prioritise interdependent ecological problems instead of states' interests or strategic superiorities, cooperation in transboundary basins might solve ecological, socio-economic and political problems, contribute to ensure regional stability and peace between riparian states and protect ecological integrity of the transboundary resource. Adoption of ecological security approach by riparian states could transform political choices towards common interests and cooperation for sustainable protection of natural resource and peace at the basin level as well. So the cooperation developed with ecological concerns would be a win-win situation through which all riparian states could protect their interests by reaching a consensus.

Bibliography

- Baldwin, D.A. (1997). "The Concept of Security", *Review of International Studies*, 23, pp: 5-26.
- Barnett, J. (2001). *The Meaning of Environmental Security*, ZedBooks, London.
- Beck, J. et al. (2010). *Burundi Environmental Threats and Opportunities Assessment*, USAID, Washington DC.
- Beyene, Y. (2009). "Environmental Problems and Solutions in Ethiopia Generally and in Africa Specifically", Retrieved February 6, 2016, from https://keynote.conference-services.net/resources/444/2653/pdf/IWAWCE2012_0105.pdf.
- Buzan, B., Waever, O., de Wilde, J. (1998). *Security: A New Framework for Analysis*, Lynne Rienner, Boulder.
- Carlsons, A. (2013). "Who Owns the Nile? Egypt, Sudan, and Ethiopia's History-Changing Dam", *Origins*, 6/6, Retrieved April 25, 2015, from <http://origins.osu.edu/article/who-owns-nile-egypt-sudan-and-ethiopia-s-history-changing-dam>.
- Cesar, E., Ekbo, A. (2013), "Ethiopia Environmental and Climate Change Policy Brief", Retrieved February 6, 2016, from <http://sidaenvironmenthelpdesk.se/wordpress3/wp-content/uploads/2013/05/Ethiopia-Environmental-and-Climate-Change-policy-20130527.pdf>.
- Dakkak, A. (2014). "Egypt's Water Crisis – Recipe for Disaster", Retrieved February 26, 2016, from <http://www.ecomena.org/egypt-water/>.
- Dalby, S. (2013). "Climate Change and Environmental Security", *Security Studies. An Introduction* (Ed: P.D. Williams), Routledge, Croydon.
- Dannreuther, Roland (2007). *International Security. The Contemporary Agenda*, Polity Press, Cambridge.
- Deudney, D. (1990). "The Case Against Linking Environmental Degradation and National Security", *Millennium:Journal of International Studies*, 19/3, pp: 461-476.
- Egypt Ministry of Foreign Affairs (MFA), "Egypt's Perspective towards the Ethiopian Grand Renaissance Dam Project (GERDP)", Retrieved April 26, 2015, from http://www.mfa.gov.eg/English/EgyptianForeignPolicy/Pages/renaissance_dam.aspx.
- El Masry, S. (2013). "Egypt: The Question of Environment", Daily News Egypt, Retrieved February 5, 2016, from <http://www.dailynewsegypt.com/2013/06/05/egypt-the-question-of-the-environment/>.
- El-Fadel, M., El-Sayegh, Y., El-Fadl, K., Khorbotly, D. (2003). "The Nile River Basin: A Case Study in Surface Water Conflict Resolution", *Journal of Natural Resources and Life Sciences Education*, 32, pp: 107-117.
- European Commission (2006). *Environmental Profile of Rwanda*, Kigali, Retrieved February 5, 2016, from <https://europa.eu/capacity4dev/file/33001/download?token=bYDSWAeT>.
- Evans, J. (07/12/2011). "The big challenge for a new Egypt: water", The Guardian, Retrieved April 26, 2016, from <http://www.theguardian.com/commentisfree/2011/dec/07/egypt-water-nile>.
- Floyd, R.,Matthew, R.A. (2013). *Environmental Security. Approaches and Issues*, Routledge, Cornwall.
- Freitas, A. (2013). "Water politics in the Nile Basin", European Union Institute for Security Studies, Retrieved April 27, 2016, from http://www.iss.europa.eu/uploads/media/Alert_Nile.pdf.
- Giordano, M.A., Wolf, A.T. (2003). "Sharing Waters: Post-Rio international water management", *Natural Resources Forum*, 27, pp: 163-171.
- Gleick, P.H. (1993). "Water and Conflict. Fresh Water Resources and International Security", *International Security*, 18/1, pp: 79-112.
- Government of Burundi (no date). "Mot lumineux du Secrétaire Permanent du Conseil National de Sécurité à l'occasion de la conférence de presse pour la présentation des objectifs de la Stratégie Nationale de Sécurité", Retrieved April 26, 2016, from http://burundi-gov.bi/IMG/pdf/conference_de_prese_sur_les_objectifs_de_la_strategie.pdf.
- Government of Kenya (2013). *National Climate Change Action Plan*, Nairobi: Ministry of Environment and Mineral Resources.

- Government of the Republic of South Sudan (2012), "Environmental Impacts Risks and Opportunities Assessment", Retrieved February 6, 2016, from <http://www.ss.undp.org/content/dam/southsudan/library/Reports/southsudanotherdocuments/EIRO%20Report-fr-website.pdf>.
- Hatami, H., Gleick, P.H. (1994). "Conflicts Over Water in the Myths, Legends, and the Ancient History of Middle East", *Environment*, 36/3, p: 10.
- Homer-Dixon, T.F. (1999). *Environment, Scarcity, and Violence*, Princeton University Press, New Jersey.
- IRIN (2011). "Egypt: Water challenges forcing a rethink on usage", Retrieved February 26, 2016, from <http://www.irinnews.org/report/93997/egypt-water-challenges-forcing-a-rethink-on-usage>.
- Khagram, S., Clark, W.C., Raad, D.F. (2003). "From the Environmental and Human Security to Sustainable Security and Development", *Journal of Human Development*, 4/2, pp: 289-313.
- Kifle, R. (2014). "Environmental Protection in Eritrea", TesfaNews, Retrieved February 5, 2016, from <http://www.tesfanews.net/environmental-protection-in-nakfa-eritrea/>.
- Mathews, J.T. (1989). "Redefining Security", *Foreign Affairs*, 68/2, pp: 162-177.
- Meseret, E. (2018). "Ethiopia, Egypt, Sudan agree to study filling of Nile dam", Associated Press, Retrieved May 18, 2018, from <http://www.foxnews.com/world/2018/05/16/ethiopia-egypt-sudan-agree-to-study-filling-nile-dam.html>.
- Ministerial Declaration of The Hague on Water Security in the 21st Century* (2000). Retrieved January 22, 2016, from http://www.worldwatercouncil.org/fileadmin/world_water_council/documents/world_water_forum_2/The_Hague_Declaration.pdf (22.01.2016).
- Morgan, J. (2009). "Kenya's heart stops pumping", BBC, Retrieved February 6, 2016, from <http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/africa/8057316.stm>.
- Nile Basin Initiative (2013). *Climate Change Strategy*. Retrieved May 19, 2018, from <http://nileis.nilebasin.org/system/files/23.10.13%20climate%20change%20strategy.pdf>.
- Nile Basin Initiative (2015). "Understanding the Nile Basin", Retrieved May 19, 2018, from <http://www.nilebasin.org/index.php/about-us/the-river-nile>.
- Nile Basin Initiative (2017). *NBI 2017-2027 Strategy*. Retrieved May 19, 2018, from <http://www.nilebasin.org/images/docs/NBI-Strategy-2017---2027.pdf>.
- Nile Basin Initiative (2018). "Who We Are". Retrieved May 19, 2018, from <http://www.nilebasin.org/index.php/nbi/who-we-are>.
- Pacific Institute (2017). "Water Conflict Chronology List", Retrieved May 10, 2018, from <http://www2.worldwater.org/conflict/list/>.
- Parkes, L. (2013). "The Politics of "Water Scarcity" in the Nile Basin: the Case of Egypt", *Journal of Politics and International Studies*, 9, pp: 433-480.
- Peoples, C., Vaughan-Williams, N. (2015). *Critical Security Studies. An Introduction*, Routledge, Croydon.
- Pirages, D. (2011). "Ecological Security: A Framework for Analyzing Nontraditional Security Issues", *Ecological and Nontraditional Security Challenges in South Asia* (Ed: D. Pirages et al.), NBR Reports.
- Reform Unit (2002). The Government of Uganda's Security Policy Framework Draft, Retrieved April 26, 2016, from <http://www.securityanddevelopment.org/pdf/SPFPdraft.pdf>.
- Rieu-Clarke, A. (2009). "Reflections on the Normative Prescription of Sustainable Development in Recent Transboundary Water Treaty", *Water International*, 25/4, pp: 572-579.
- Sheehan, Michael (2005). *International Security. An Analytical Survey*, Lynne Rienner Publishers, London.
- Smith, S. (2005). "The Contested Concept of Security", *Critical Security Studies and World Politics* (Ed: K. Booth), Lynne Rienner Publishers, London.
- Timoshenko, A.S. (1990). "Ecological Security: Global Change Paradigm", *Colorado Journal of International Environmental Law and Policy*, 1/127, pp: 127-145.

- Tukahirwa, E. (2014). "Nile Basin Ecosystems, Their Services and Conservation", Nile Information System, Retrieved April 27, 2016, from <http://nileis.nilebasin.org/content/nile-basin-ecosystems-their-services-and-conservation-working-paper-instruments-and-practice>.
- Ullman, R.H. (2007). "Redefining Security", *International Security* (Ed: B. Buzan and L. Hansen), Sage Publication, London.
- UN (1992). *Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes*, Retrieved February 1, 2016, from https://treaties.un.org/doc/Treaties/1992/03/19920317%2005-46%20AM/Ch_XXVII_05p.pdf.
- UN (1997). *Convention on the Non-navigational Uses of International Watercourses*, Retrieved February 1, 2016, from http://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/conventions/8_3_1997.pdf.
- UNEP (2007). *Sudan. Post-Conflict Environmental Assessment*, UNEP, Nairobi
- UNEP (2013). *Africa Environment Outlook 3*, Earthprint, Kenya.
- UN-Water (2013). *Water Security & Global Water Agenda*, United Nations University, Hamilton.
- UN-Water (2015). "Statistics", Retrieved February 25, 2016, from <http://www.unwater.org/statistics/en/>.
- USAID (2000). *Kenya Strategic Plan: Environmental Threats and Opportunities Assessment*, Retrieved February 5, 2016, from <https://rmportal.net/library/content/frame/kenya.pdf>.
- Verhoeven, H. (2011). *Black Gold for Blue Gold? Sudan's Oil, Ethiopia's Water and Regional Integration*, Chatham House Briefing Paper, London.
- Ward, T.E., Roach, H.L. (2014). "Hydropolitics and Water Security in the Nile and Jordan River Basins", *Water Resources Conflicts and International Security* (Ed: D. Vajpeyi), Lexington Books: Lanham.
- World Commission on Dams (2000). *Dams and Development. A New Framework for Decision-Making*, Earthscan, London.
- WRI (2018). "Aqueduct Country and River Basin Rankings"., Retrieved May 19, 2018, from <http://www.wri.org/applications/maps/aqueduct-country-river-basin-rankings/#x=-167.16&y=-12.78&l=2&v=home&d=bws&f=0&o=141>.
- Zala, B. (2013). "The Strategic Dimensions of Water. From National Security to Sustainable Security", *Water Security: Principles, Perspectives and Practices* (Ed: B. Lankford, K. Bakker and M. Zeitoun), Routledge: Florence.
- Zeitoun, M., Warner, J. (2006). "Hydro-hegemony- a framework for analysis of trans-boundary water conflicts", *Water Policy*, 8, pp: 435-460.



Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:29.08.2018 ✓Accepted/Kabul:15.02.2019

DOI: 10.30794/pausbed.455658

Araştırma Makalesi/ Research Article

Çiçek, S. ve Şahin, S. (2019). "Motorlu Taşıtlar Vergisine Yönelik Mükellef Tutumlarının Değerlendirilmesi: Denizli İli Örneği" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 35, Denizli, s.245-267.

MOTORLU TAŞITLAR VERGİSİNE YÖNELİK MÜKELLEF TUTUMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ: DENİZLİ İLİ ÖRNEĞİ*

Serdar ÇİÇEK**, Serdar ŞAHİN***

Özet

Türkiye'deki motorlu taşıtlar vergisinin servet vergisi-çevre vergisi ikileminde kalması ve vergi adaletini tam olarak sağlayamaması bu çalışmanın temel hazırlanma amacıdır. 2017 yılında kabul edilen 7061 sayılı Kanun ile otomobil, arazi taşıtı ve kaptıkaçtırlar için yaş ve motor hacmi ölçütlerine ilave olarak "taşıtların değeri" ölçütünün getirilmiş olması motorlu taşıtlar vergisinin servet vergisi tarafını güçlendirmiştir. Ancak söz konusu değişiklik sorunların çözümü noktasında yetersiz kalmaktadır.

Çalışmada, motorlu taşıtlar vergisi ile ilgili vergileme ölçütleri ortaya konularak, Denizli ilindeki motorlu taşıtlar vergisi mükelleflerinin bu konudaki tutumlarına ve görüşlerine yer verilmektedir. Elde edilen temel sonuçlara göre, mükellefler motorlu taşıtlar vergisini çevre vergisinden ziyade servet vergisi olarak görmektedir. Bunun dışında, mükellefler motorlu taşıtlar vergisi yükünü ağır bulmakta ve motorlu taşıtlar vergisinin araçların gerçek piyasa değerleri üzerinden alınması gerektiğini düşünmektedirler. Mükelleflerin vergi adaleti ile ilgili algıları ise, motorlu taşıtlar vergisi yükünün adil bir şekilde dağılmadığı yönündedir. Yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu ve gelir seviyesi gibi demografik değişkenler ile mükellef tutumları arasında ilişki irdelendiğinde ise, özellikle cinsiyet faktörünün mükellef tutumları üzerindeki etkisinin daha belirgin olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Servet vergisi, Motorlu taşıtlar vergisi, Spesifik vergi, Mükellef tutumları.

EVALUATION OF TAXPAYER ATTITUDES TOWARDS MOTOR VEHICLE TAX: DENİZLİ PROVINCE EXAMPLE

Abstract

The main purpose of this study is to show that motor vehicle tax in Turkey is in the wealth tax-environmental tax dilemma and that tax justice cannot be fully achieved. With the Law No. 7061 issued in 2017, the addition of the "vehicle value" measure in addition to the age and motor volume criteria for automobiles, land vehicles and station wagon cars has strengthened the wealth of motor vehicles tax. However, the issue is insufficient at the point of solving the problems.

* Bu çalışma, Süleyman Demirel Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi'nin desteklediği 4657-YL1-16 numaralı proje kapsamında Dr. Öğr. Üyesi Serdar ÇİÇEK'in danışmanlığında tamamlanmış olan Serdar ŞAHİN'e ait "Türkiye'deki Motorlu Taşıtlar Vergisi'nin Servet Vergisi Niteliğinin Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma: Denizli İli Örneği" başlıklı yüksek lisans tezindeki verilerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, İSPARTA.

e-posta: serdarcicek@sdu.edu.tr (orcid.org/0000-0003-4085-7474)

*** Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İSPARTA.

e-posta: serdarsahin1991@outlook.com (orcid.org/0000-0002-5124-6794)

In this study, tax rates related to motor vehicle tax are introduced and opinions and attitudes of motor vehicle taxpayers in Denizli province are given. According to the results obtained, taxpayers consider motor vehicle tax as a wealth tax rather than environmental tax. In addition, taxpayers consider that the duty of motor vehicle tax is heavy and the duty of motor vehicle tax must be taken over the actual market value of the vehicles. The taxpayer's perception of tax justice is that the tax burden of motor vehicles is not distributed in a fair way. When the relationship between demographic variables such as age, gender, marital status, education level and income level and taxpayer attitudes is examined, it is seen that the effect on the taxpayer attitudes of the gender factor is more evident.

Keywords: *Wealth tax, Motor vehicles tax, Specific tax, Taxpayer attitudes*

1. GİRİŞ

Vergiler konularına veya iktisadi kaynaklarına göre; gelir, harcama ve servet vergileri olarak ayrılmaktadır. Motorlu taşıtlar vergisi (MTV), bu ayırım kapsamında servet vergisi olarak kabul edilmektedir. Servet vergilerinin temel amacı, servet unsuruna sahip olan kişiler üzerine mali güçleri nispetinde ilave bir yük getirmek suretiyle gelir dağılımını yeniden düzenlemek ve sosyal adaleti sağlamaktır. MTV'nin servet vergisi niteliğinde olabilmesi için aracın servet değeri üzerinden alınması gerekmektedir. Oysa ülkemizde uygulanmakta olan MTV, araçların servet değerlerine göre alınmadığı için mükellefler arasındaki yatay ve dikey eşitliği zedelemektedir. Söz konusu verginin spesifik matraha sahip olması sebebiyle servet unsuru tam olarak kavranamamakta, verginin yeniden dağıtıcı etkisi zayıflayarak, mükelleflerin servet değerleriyle orantılı bir şekilde vergilendirilmeleri mümkün olamamaktadır. Bunun dışında ülkemizdeki mevcut MTV mevzuatı oluşturulurken, çevrenin korunması amacına da hizmet edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Çevreci hassasiyetler doğrultusunda tarife yapısının hazırlandığı varsayıldığında ise, çevre ve gürültü kirliliğine daha fazla sebep olan düşük modelli araçların daha az vergiye tabi tutulması, MTV'nin bir çevre vergisi niteliğinde de olmadığını göstermektedir. Servet vergisi-çevre vergisi ikileminde olan Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanunu (MTVK)'nda 28 Kasım 2017 tarihinde 7061 sayılı Kanun ile yapılan değişiklik sonrasında, otomobillerde vergisiz sıfır alış fiyatının (fiyat aralıkları şeklinde bile olsa) tarifeye eklenmesi, verginin servet vergisi yönünü güçlendirmiştir. Ancak söz konusu değişiklik MTV tarifelerini daha karmaşık ve anlaşılması zor bir hale sokarak, verginin anlaşılabilirliğini ve basitliğini zedelemiştir. Ayrıca söz konusu değişikliğin MTV mükellefleri arasında vergi adaletini bozucu yeni etkiler yarattığı da söylenebilir.

MTV'nin bazı vergileme ilkeleriyle çatışması, vergileme ölçütleri (tarife yapısı) sebebiyle servet vergisi veya çevre vergisi niteliklerini tam olarak taşıyamaması ve gelir dağılımında bozucu etkiler ortaya çıkarması çalışmada ele alınan temel sorun alanlarıdır. MTV'nin servet vergisi niteliği ve diğer tartışmalı konular, mükellef tutumları ve görüşleri çerçevesinde incelenmekte ve değerlendirilmektedir. Çalışmanın ilk kısmında MTVK'de yer alan vergileme ölçütleri, son yapılan değişiklikleri de içerecek şekilde ele alınmaktadır. İkinci kısımda ise, MTV hakkında mükelleflerin tutumlarını ve görüşlerini belirlemek amacıyla Denizli ilinde 384 mükellef ile yapılan anket çalışmasının bulguları değerlendirilmektedir. Alan araştırmasının ilk kısmında MTV mükelleflerinin vergileme ölçütleri, vergi yükü ve adaleti ile ilgili algı ve tutumları, ikinci kısımda ise demografik değişkenlerin bu algı ve tutumlar üzerinde bir etkisinin bulunup bulunmadığı test edilmektedir.

2. MTV'DE VERGİLEME ÖLÇÜTLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

MTV'nin hesaplanmasında esas alınan matrah; yaş, motor silindir hacmi, koltuk sayısı ve azami kalkış ağırlığı vb. ölçütlere göre hesaplandığı için spesifik niteliktedir (Pehlivan, 2006: 337). Söz konusu vergi, aracın yapısı ve özellikleri ile bağlantılı olduğu için araç sahibinin şahsi ve ailevi durumunu, gelir seviyesini veya mali gücünü dikkate almamaktadır.

Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanunu (MTVK) çerçevesinde vergiye tabi olan motorlu araçlar dört ayrı tarifede belirlenmiştir. I sayılı tarifede otomobil, arazi aracı, kaptıkaçtı, motosiklet gibi genel olarak binek vasfında kullanılan araçlar yer almaktadır. II sayılı tarifede, tamamen ticari işlerde kullanılabilecek nitelikte araçlar (kamyon, otobüs, çekici) olduğu gibi, ticari amaç doğrultusunda kullanıldığı kabul edilen ancak binek araç vasfında da kullanılabilecek hafif ticari araçlarında (panelvan, kamyonet) yer aldığı görülmektedir. III sayılı tarifede, deniz taşıtları yer almaktaydı. Ancak 2009 yılında yapılan değişiklikle, özel amaçla kullanılan yat, kotra ve her türlü motorlu teknelerden, daha önce yaş ve beygir gücüne göre alınan MTV yerine, yat veya teknenin uzunluğuna

göre belirlenen tutarda harç alınmaya başlanmıştır (5897 Sayılı Kanun, md.4). IV sayılı tarifede ise, uçak ve helikopterler yer almaktadır.

Tablo 1: MTV Tarifeleri ve Vergileme Ölçütleri

Tarifeler	Motorlu Taşıtlar	Vergileme Ölçütleri						
		Yaş	Motor hacmi ve gücü (2'sinden biri)		Taşıt değeri (1 Ocak 2018 ve sonrasında tescil edilenler)	Koltuk sayısı	Azami Top- lam Ağırlık	Azami Kalkış Ağırlığı
			Motor silindir hacmi (Benzin/Dizel/ Hibrid)	Motor gücü (Elektrikli)				
I Sayılı Tarife	Otomobil Kaptıkaçtı*	X	X	X	X			
	Arazi Taşıtları							
	Motosiklet	X	X	X				
II sayılı Tarife	Minibüs	X						
	Panelvan							
	Motorlu Karavanlar	X	X	X				
	Otobüs	X				X		
	Kamyonet Kamyon Çekici	X					X	
III sayılı Tarife	Deniz Taşıtları	Motorlu deniz taşıtları, 30.06.2009 tarihinden itibaren motorlu taşıtlar vergisi kapsamı dışına çıkarılmıştır.						
IV sayılı Tarife	Uçak Helikopter	X						X

* Carry-all, travel-all, jeep-station tarzı araçlar "kaptıkaçtı" olarak değerlendirilmektedir.

Kaynak: MTVK, md. 5 ve 6'dan yararlanılarak hazırlanmıştır.

I ve II sayılı tarifede yer alan araçların bazıları benzinli (LPG dönüşüm sistemi olanlar dahil) ve dizel motor seçeneklerine sahip olabileceği gibi, hibrid araçlar veya sadece elektrik motorlu araçlar şeklinde de üretilmektedir. Hibrid araçlar aynı zamanda, benzinli veya dizel motora sahip olduğundan MTVK'de yer alan motor hacmi ölçütü çerçevesinde vergilendirilmektedir. Sadece elektrik motoruna sahip olan araçlar ise MTVK'de yer almadığından dolayı vergiye tabi değildir. Ancak 21.3.2018 tarihli 7103 sayılı Kanun ile getirilen değişiklik sonrasında, elektrikli araçlarda MTVK'ye eklenmiştir.

2.1. Otomobil, Kaptıkaçtı ve Arazi Taşıtlarında Vergileme Ölçütleri

28.11.2017 tarihinde kabul edilen 7061 sayılı Kanun ile yapılan değişiklik sonrasında I sayılı tarifede yer alan otomobil, kaptıkaçtı ve arazi taşıtları için geçerli olan "motor silindir hacmi" ve "yaş" ölçütlerinin yanına 1 Ocak 2018 ve sonrasında tescil edilenler açısından "taşıt değeri" ölçütü de eklenmiştir. Taşıt değeri, taşıtların teslimi, ilk iktisabı ve ithalinde, Katma Değer Vergisi matrahını oluşturan unsurlardan (vade farkı ile hesaplanan özel tüketim vergisi hariç) oluşan değeri ifade etmektedir (MTVK, md.2). 1 Ocak 2018 tarihinden önce kayıt ve tescil edilen otomobil, arazi taşıtları ve diğerlerinde "taşıt değeri" ölçütü bulunmadığı için vergi tutarları, aracın motor silindir hacmi ve yaşı dikkate alınarak belirlenmeye devam etmektedir.

7061 Sayılı Kanun ile getirilen “taşıt değeri” ölçütü, servet vergisi-çevre vergisi ikileminde kalan MTV'nin servet vergisi yönünü daha fazla güçlendiren önemli bir değişikliktir. Öteden beri MTV'nin aracın değerine göre belirlenmemesi sık sık eleştirilere konu olmakta ve söz konusu verginin gelir dağılımını düzeltici etkisi (servet vergisi olması nedeniyle) bir yana, bozucu etkilerinden söz edilmekteydi.

Reform sayılabilecek bu düzenlemenin pozitif yönleri bulunduğu gibi eleştirilmesi muhtemel konuları barındırdığı da söylenebilir. Eleştiri noktalarından birisi yeni düzenlemenin sadece 1 Ocak 2018 ve sonrasında tescil edilen araçlar için getirilmesidir. Daha önceki tarihlerde tescil edilen araçlarda vergi tutarı, aracın değeri dikkate alınmadan belirlenmektedir. Dolayısıyla söz konusu değişiklik, şu an için trafikte bulunan araçların belki de %1'ini bile etkilememektedir¹. Bu durum yeni sisteme geçişin uzun yıllar süreceğini göstermektedir.

2016 ve 2017 yılında tescil edilen otomobil, arazi taşıtı ve kaptıkaçtıların vergi tutarı eski sisteme göre hesaplandığından dolayı bu araçların sahipleri, 2018 yılında tescil edilen (yeni sisteme göre vergi tutarı belirlenmekte) araç sahiplerine göre daha düşük MTV ödeyeceklerdir. Her 3 yılda da tescil edilen araçlar ilk yaş grubunda (1-3 yaş) yer almalarına rağmen farklı vergi tutarlarına tabi olmaktadır. Bu durumun hukukun temel prensiplerinden birisi olan “ayrımcı vergi yasağı” kuralına aykırı olduğu düşünülmektedir (Bilici, 2018: 188).

“Taşıt değeri” kriterinin gelmesi, değişiklik öncesinde karmaşık bir görünüm sergileyen MTV'nin daha da karmaşık bir yapıya dönüşmesine zemin hazırlamıştır. Taşıt değerlerinin özel tüketim vergisi (ve vade farkı) hariç KDV matrahı değerini yansıtması, yani aracın anahtar teslim fiyatı olmaması kamuoyunda büyük kafa karışıklığına sebep olabilmektedir. Kamuoyunun bu konudaki bilgisinin yetersiz olması, tarifedeki taşıt değerlerinin anahtar teslim fiyat gibi algılanmasına yol açmaktadır. “40.000 TL'nin altında araç mı kaldı?”, “40.000 TL-70.000 TL arasında binilebilecek bir araç bulmak zor” şeklinde gündelik hayatta sık karşılaşılan ifadeler konunun tam olarak anlaşılmadığını göstermektedir. Araç sahipleri veya araç sahibi olmayı planlayan sıradan vatandaşlar açısından kabul edilebilecek bu karmaşık yapı otomobil bayilerini bile zora sokmaktadır. 2018 yılı başında otomobil bayilerinin bu konularda yaptığı hatalı uygulamalar yazılı ve görsel medyada konu olmuştu. Oysa gerçek taşıt değerlerine bağlı olarak advalorem (araç değerine dayalı) matraha dayalı oransal bir vergi uygulamasına geçilmesi hem basitlik, açıklık, anlaşılabilirlik ilkelerine hizmet edecek hem de servet unsurunun değerinin tam olarak kavranmasına yol açacaktır. Mevcut yeni sistemde taşıt değeri, belli aralıklar şeklinde verildiği için aracın servet değeri yine tam olarak belli olmamaktadır.

21.3.2018 tarihli 7103 sayılı Kanun da, MTKV'de önemli değişikliklere sebep olmuştur. Daha önce MTV'ye tabi olmayan sadece elektrik motorlu araçlar da vergileme kapsamına alınmıştır. Değişiklik sonrasında MTKV'nin 2. maddesine eklenen “motor gücü” kavramıyla MTV tutarının belirlenmesinde yeni bir vergileme ölçütü ile karşılaşılmıştır. Kanun'daki tanımlamaya göre motor gücü, taşıtların elektrik motorlarını imal eden fabrikalarca uluslararası normlara göre tespit edilen ve kilovat (kW) olarak ifade olunan azami güçtür. Sadece elektrik motoru olan taşıtlardaki “motor gücü” ölçütü, MTKV'de yer alan benzinli veya dizel araçlardaki “motor silindir hacmi” ölçütü ile eşleştirilmiştir. Elektrikli aracın motor gücü, benzinli/dizel araçlardaki hangi motor hacmi aralığına denk geliyorsa, o kapsamda MTV tutarı belli olmaktadır. Bunun dışında, sadece elektrik motorlu araçlarda; motor gücü, yaş ve taşıt değeri (2018 yılı ve sonrası) ölçütleri kapsamında ortaya çıkan vergi tutarlarının %25'i oranında vergilendirmeye gidilmektedir. Elektrikli araçların üretimi ve kullanımının teşvik edilmesi amacıyla yapılan bu düzenleme, MTKV'de hala çevreci hassasiyetlere de dikkat edildiğini göstermektedir. Buna karşılık, günümüzde emekleme aşamasında olan, üretim ve satış rakamları çok düşük seviyelerde olan elektrik motorlu araçların MTV kapsamına alınmasının erken olduğu yorumu da yapılabilir. Karar alıcıların motorlu araç üreticileri ve sahipleri arasında vergi ayrımcılığı yapmamak, vergilemede eşitlik ilkesini sağlamak adına bu düzenlemeyi yaptıkları ifade edilebilir.

2.2. Motosiklette Vergileme Ölçütleri

Benzinli veya dizel yakıt sistemine sahip olan motosikletlerde “motor silindir hacmi” ve “yaş” ölçütlerine bağlı olarak MTV tutarı belli olmaktadır. Tablo 1'de görüldüğü gibi, motosikletlerde “taşıt değeri” gibi bir vergileme

1 Trafikte kayıtlı araç sayısı 2018 yılı Şubat ayı sonu itibarıyla 22.377.559'dur. Bu araçların %54,3'ünü otomobil, %16,4'ünü kamyonet, %13,9'unu motosiklet, %8,3'ünü traktör, %3,8'ini kamyon, %2,1'ini minibüs, %1'ini otobüs, %0,2'sini ise özel amaçlı taşıtlar oluşturmaktadır. 2018 yılı Ocak ayında 117.477, Şubat ayında da 62.719 motorlu kara aracının trafikte kaydı gerçekleştirilmiştir (TÜİK, 2018a; TÜİK, 2018b).

ölçütü bulunmamaktadır. Dolayısıyla motosikletin 2016, 2017 veya 2018 model olması, aynı yaş grubunda olduğu için MTV tutarını etkilememektedir. Otomobil, arazi aracı gibi taşıtlarda yaşanan ayrımcı uygulamanın motosiklet sahipleri açısından yaşanmadığı söylenebilir. Motosikletler için belirlenen maktu MTV tutarları incelendiğinde, vergi tutarları arasındaki makasın, I sayılı tarifedeki diğer taşıtlara göre oransal olarak daha düşük olduğu görülmektedir². Bu durumun araçların piyasa değerleri ile kısmen uyumlu olduğu söylenebilir. Çünkü otomobillerin piyasa değerleri arasındaki farkın motosiklet değerleri arasındaki farktan yüksek olduğu söylenebilir.

7103 sayılı Kanun gereğince, elektrikli motosikletlerde, motor gücü ve yaş ölçütleri kapsamında ortaya çıkan vergi tutarlarının % 25'i oranında vergilendirmeye gidilmektedir. Elektrikli motosikletlerin kullanımının yaygınlaşmasının bir sonucu olarak devlete sağlayacağı gelir ve diğer benzinli motosiklet sahipleri ile aralarındaki ayrımcı vergileme sorununun giderilmesi (vergilemede eşitliğin sağlanması) adına elektrikli motosikletlerin vergileme kapsamına alındığını söylemek mümkündür. Vergi tutarlarının daha düşük belirlenmesinde, çevreci hassasiyetler söz konusu olabileceği gibi, elektrikli motosiklet sahiplerinin dar gelirli olmaları (sosyal amaç) da amaç olarak gözetilmiş olabilir.

2.3. Ticari ve Hafif Ticari Araçlarda Vergileme Ölçütleri

MTVK'nin 6. maddesine göre, yukarıda sayılan otomobil, arazi taşıtı, kaptıkaçtı ve motosikletler dışında kalan motorlu kara taşıtları, II sayılı tarife göre vergilendirilmektedir. Minibüs, otobüs, kamyon, çekici gibi ticari araçların yanısıra, panelvan, kamyonet gibi hafif ticari araçlar bu tarife kapsamında vergilendirilmektedir.

Ticari ve hafif ticari araçlarda “yaş”, “motor silindir hacmi veya motor gücü”, “koltuk sayısı” ve “azami toplam ağırlık” temel vergileme ölçütleridir. Bütün ticari ve hafif ticari araçlarda “yaş” ortak vergileme ölçütüdür ve yaş arttıkça MTV tutarı azalmaktadır. Bir başka deyişle, I sayılı tarifede olduğu gibi burada da yaş ile vergi tutarı arasında ters orantılı bir ilişki vardır. I sayılı tarifeden farklı olarak, ticari ve hafif ticari araçlarda yaş aralıkları daha geniş tutulmaktadır³. Yaş aralıklarının geniş tutulması servet unsuru olan motorlu aracın değerinin tam olarak kavranamaması sorununu ortaya çıkarmaktadır. Aracın yaşı ilerledikçe gerçek piyasa değeri düşmesine rağmen, vergi tutarı aynı kaldığından dolayı, değeri düşen araç sahipleri daha yüksek vergi yüküne katlanmak zorunda kalmaktadır.

Minibüslerde tek vergileme ölçütü “yaş” olarak belirlenmiştir. Minibüsün yaşı arttıkça ödenecek MTV tutarı azalmaktadır. Minibüslerdeki MTV tutarının belirlenmesinde, motor hacmi veya gücü, taşıt değeri, koltuk sayısı gibi hiçbir ölçütün dikkate alınmıyor olması minibüs sahipleri açısından vergi adaletsizliğini artıran bir durumdur. Zira minibüsün ilk satın alma bedelini veya ikinci el piyasadaki güncel servet değerini, dikkate alınmayan ölçütlerin her biri önemli ölçüde etkilemektedir.

Otobüslerde “oturma yeri” sayısı, kamyon ve kamyonet gibi araçlarda ise aracın taşıyabileceği “azami ağırlık miktarı” arttıkça vergi tutarları yükselmektedir. Bu iki vergileme ölçütüyle MTV tutarları arasında doğru orantılı bir ilişki söz konusudur. Oturma yerinin veya taşınabilecek yük kapasitesinin artması servet vergisine konu olan taşıtın piyasa değerinin de yüksek olduğunun bir göstergesidir. Ticari bir faaliyetten söz edildiği için, söz konusu sermaye mallarının getirisine bağlı olarak sermaye malının değeri de ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla oturma ve yük taşıma kapasiteleri MTV'nin servet vergisi niteliğini güçlendiren vergileme ölçüleridir.

Panelvan tarzı hafif ticari araçlarda ise “yaş” haricinde vergi tutarını belirleyen diğer vergileme ölçütü “motor silindir hacmi”dir. Motor silindir hacmi yükseldikçe vergi tutarı yükselmektedir. Motor silindir hacmi ölçütü genel olarak değerlendirilirse, bu ölçütün MTV'nin çevre vergisi nitelikleriyle daha fazla örtüştüğü söylenebilir. Çünkü motor silindir hacmi yükseldikçe aracın çevreyi daha fazla kirlettiği kabul edilir. Motor silindir hacmi yükseldikçe aracın servet değerinin de yükseldiği bilinmektedir. Yani bu vergileme ölçütü MTV'nin servet vergisi nitelikleriyle de örtüşür gibi görünmektedir. Kanımızca motor silindir hacmi ölçütünde çevreci amaç daha baskın

² 2018 yılı MTV tarifesine göre, otomobillerde en yüksek vergi tutarı, en düşük vergi tutarının 453,6 katı (35.379 TL/78 TL) olmasına karşılık, motosikletlerde bu oran 94,3 kattır (1.791 TL/19 TL). Yaş veya motor silindir hacmi itibarıyla ayrı ayrı incelendiğinde de benzer durum ortaya çıkmaktadır. Örneğin, 1-3 yaş grubundaki otomobillerde en yüksek vergi tutarı, en düşük vergi tutarının 47,6 katı iken, aynı yaş grubundaki motosikletlerde bu oran 12,9 kattır.

³ I sayılı tarifede yer alan araçlar için yaş aralıkları “1-3 yaş”, “4-6 yaş”, “7-11 yaş”, “12-15 yaş” ile “16 ve yukarı yaş” şeklinde 5 gruba ayrılmıştır. II sayılı tarifede yer alan ticari ve hafif ticari araçlarda ise “1-6 yaş”, “7-15 yaş” ile “16 ve yukarı yaş” şeklinde 3 yaş grubu söz konusudur (MTVK, md.5,6).

gözükmektedir. Motor silindir hacmi yüksek olan aracın ilk satın alındığı dönemlerde servet değeri yüksek olmasına karşılık, izleyen yıllarda yüksek tutardaki MTV, yakıt ve bakım masrafları dolayısıyla piyasa değerinin görece olarak düştüğü görülmüştür. Literatürde “verginin amortismanı” olarak adlandırılan bu duruma göre, bir sermaye malı üzerindeki yüksek vergiler, arz-talep mekanizması çerçevesinde yüksek vergili o sermaye malının daha az tercih edilmesine ve talebin düşmesinden dolayı malın gerçek piyasa değerinin azalmasına yol açar. Bu sebeple “motor silindir hacmi” ölçütü, MTV tutarı ile servetin değeri arasında ters yönlü bir ilişki yaratmaktadır. İkinci el otomobil piyasasında yüksek motor hacmine sahip araçlardaki değer düşüşü daha fazla iken, ticari araçlarda bu düşüşün daha az olduğu söylenebilir. Ticari araçlarda aracın motor silindir hacminin yüksek olması daha fazla malın taşınabilmesi için bir gereklilik iken, otomobillerdeki yüksek motor hacmi bir kişisel tercih (veya keyif) faktörüdür. Kanun koyucu iradenin bu durumu da MTV tarifeleri yoluyla dikkate aldığı görülmektedir. Aynı yaşta ve motor hacmindeki bir otomobilin MTV tutarı, panelvan tarzı ticari aracın MTV tutarına göre daha yüksek belirlenmiştir.

7103 sayılı Kanun ile daha önce MTV’ye tabi olmayan sadece elektrik motoruna sahip olan ticari ve hafif ticari araçlarda vergi kapsamına alınmıştır. Yapılan düzenleme ile sadece panelvan ve karavanların elektrikli olan modellerinde farklı usuller belirlenmiştir. Elektrik motoruna sahip bu araçlarda “motor gücü” yeni bir vergileme ölçütü olarak eklenmiş ve bu ölçüt “motor silindir hacmi” ölçütü ile eşleştirilmiştir. Buna göre, elektrik motorlu panelvan ve karavanlarda; motor gücü ve yaş ölçütleri kapsamında ortaya çıkan vergi tutarlarının %25’i oranında vergilendirmeye gidilmektedir (MTVK, md.6).

Minibüs, otobüs, kamyonet, kamyon, çekici gibi araçlardan sadece elektrik motoru olanlar, bu taşıtlara ilişkin tarifede yaşları itibarıyla yer alan vergi tutarlarının %25’i oranında vergilendirilmektedir (MTVK, md.6). Bu araçların benzinli/dizel olan modellerinde “motor silindir hacmi” ölçütü bulunmadığından dolayı, elektrik motorlu modellerinde de “motor gücü” ölçütü kullanılmamaktadır.

2.4. Uçak ve Helikopterlerde Vergileme Ölçütleri

MTVK’nin 6. maddesinde yer alan IV sayılı tarifeye göre, uçak ve helikopterler MTV’ye tabidir. Ulaştırma Bakanlığı tarafından tutulan sivil hava vasıtaları siciline zirai ilaçlama maksadıyla kullanılmak üzere kayıt ve tescil edilmiş olan uçaklar için, bu tarifede belirtilen MTV tutarları yüzde 25 oranında uygulanmaktadır. Türkkuşu ve Türk Hava Kurumuna dahil olan uçak ve helikopterler ise, MTV kapsamında değildir (MTVK, md.6).

Uçak ve helikopterlerde yaş arttıkça MTV tutarı azalmaktadır. Buna karşılık, hava taşıtının “azami kalkış ağırlığı” arttıkça vergi tutarları yükselmektedir. Azami kalkış ağırlığının yüksek olması gerek yolcu sayısının gerekse taşınabilecek yük kapasitesinin artması anlamına geldiğinden servet vergisine konu olan taşıtın piyasa değerinin de yüksek olduğunun bir göstergesidir. Dolayısıyla “azami kalkış ağırlığı”, MTV’nin servet vergisi niteliğini güçlendiren bir vergileme ölçütüdür denilebilir.

3. Literatür Özeti

Motorlu taşıtlar vergisinin amacı, vergileme ölçütleri ve MTV yükünün ağırlığına ilişkin mükellef tutumlarına ve görüşlerine yer veren, mükelleflerin MTV ile ilgili adalet algılarını ve bilinç düzeylerini ölçmek amacıyla hazırlanmış ampirik bir çalışmayla literatürde karşılaşılmamıştır. Buna karşılık mükelleflere MTV ile ilgili olarak yöneltilen sorulara ve önermelere ilişkin kuramsal değerlendirme ve önerilerden bazıları şöyle sıralanabilir.

Sugözü ve diğerleri (2014: 126), ülkemizde uygulanmakta olan MTV’nin adil bir vergi olmaktan uzak olduğunu, yatay ve dikey eşitliğin gözetilmediğini, MTV tutarının servet değeri ile orantılı olması gerektiğini ifade etmektedir. Çözüm önerisi olarak da araçların piyasa değerlerinin esas alınmasını gerektiğini ve halihazırda tespit edilmekte olan kasko değerlerinin yol gösterici önemli bir referans olduğunu belirtmektedir.

Üstün (2012: 184,185), Türkiye’de motorlu taşıtların vergilendirilmesinde çevrenin doğrudan dikkate alınmadığını, sadece mevcut düzenlemeler yoluyla dolaylı olarak bazı olumlu etkilerin ortaya çıktığını ifade etmektedir. Mevcut haliyle vergi adaletini sağlamaktan uzak olan MTV’de CO2 esaslı vergilendirmeye geçilmesinin yanında, servet vergisi niteliği de göz ardı edilmeyerek mali güç ilkesinin de dikkate alınması gerektiğinden söz edilmektedir.

Türkkan (2007: 93,94), MTV'deki tarife yapısının mali güç ilkesini yerine getirmediğini, dolayısıyla vergi adaletini sağlayamadığını ifade etmektedir. Araçların kasko değerlerine göre alınacak bir vergi yoluyla yatay ve dikey eşitliğin sağlanabileceğini, hatta piyasa değeri yüksek olan araçlardan artan oranlı vergi alınmasının sosyal adaleti artıracaklarını ifade etmektedir. Bu şekilde gelir artışı sağlanmasının yanı sıra çevrenin korunmasına da hizmet edilmesi gerektiği savunulmaktadır.

Karadeniz (2011: 285)'in çalışmasında, MTV tarifesi yoluyla araç değerinin kavranamadığı, yatay ve dikey eşitlik ilkelerine aykırı olacak şekilde ödenen vergi tutarları ile araçların kasko değerleri arasında orantısızlıkların bulunduğu sonucuna varılmıştır. Çalışmada hem çevre kirliliğinin azaltılmasını hem de araçların servet değerlerinin dikkate alınmasını sağlayan iki parçalı bir MTV önerisi geliştirilmiştir. Araçların çevreye verdiği zararların azaltılmasına yönelik kurgulanmış bir MTV ile servet değerini kavramaya yönelik olarak aracın değeri ve yaşına göre artan oranlı veya sabit tutarda ikinci bir MTV'nin eş anlı olarak uygulanması önerilmiştir (Karadeniz, 2011: 295,296).

Polat ve Eser (2014: 286) ise, MTV'nin bir servet vergisi olmasına karşılık, mevcut tarifenin serveti vergilendirmede yetersiz kaldığını ve aracın servet değerini dikkate almaktan uzak olduğunu ifade etmiştir. Dünya uygulamaları göz önünde bulundurulduğunda, verginin daha çevreci bir bakış açısıyla kurgulanmaya başlandığını, bu sebeple ülkemizde de MTV'nin, MTSV (Motorlu Taşıt Servet Vergisi) ve Emisyon vergisi şeklinde iki ayrı vergi olarak uygulanması gerektiğini önermektedir.

MTV ile ilgili mükellef algılarını ve bilinç düzeyini değerlendiren ampirik bir araştırma ile karşılaşılmamasına rağmen, genel olarak mükelleflerin vergi algısını ve tutumlarını etkileyen faktörlere ilişkin pek çok çalışma bulunmaktadır. Kişilerin vergi uyumu veya uyumsuzluğu, öncelikle verginin kişiler tarafından nasıl algılandığına bağlı olarak değişmektedir (Sağlam, 2013: 317,318). Algılar sonucu tutumların şekillendiği, tutumlar neticesinde ise uyumlu veya uyumsuz davranışların ortaya çıktığı düşünülürse, mükellefin vergi algıları ve tutumlarının incelenmesi büyük önem taşımaktadır. Mükellefin vergi algılamasını, dolayısıyla tutumlarını etkileyen pek çok faktör (vergi ahlakı, devlete duyulan bağlılık, vergilerin kullanıldığı alanlar, vergi adaleti, vergi afları, vergi sisteminin karmaşıklığı, vergi oranı, vergi cezaları, denetim oranları gibi) bulunmaktadır. Özellikle gelir, yaş, eğitim durumu, cinsiyet gibi demografik faktörlerin mükellef tutumlarına etkisi, literatürde önemli ölçüde ele alınmaktadır. Çalışmamızda demografik faktörlerin, mükelleflerin vergiyle ilgili bilgi düzeylerine ve vergi adaleti algılarına etkisi bağlamında bir değerlendirme yapılmaya çalışılmaktadır.

Mükelleflerin algıları ve tutumları, vergiyle ilgili sahip oldukları bilgi düzeyine göre şekillenecektir. Çünkü bilinmeyen bir şeye karşı tutum oluşması mümkün olmadığı gibi, az bilinen bir şeye karşı oluşan tutum ise eksik veya tutarsız olacaktır (Demir, 2008: 29). Eğitimli kişiler vergi kanunları hakkında daha fazla bilgi sahibi olduklarından, bu kişilerin vergiye uyumlarının daha yüksek olduğu ifade edilebilir (Mitu, 2016: 81). Aynı zamanda eğitim düzeyi yüksek olan mükelleflerin yasaları daha kolay anladıkları ve yapılan değişikliklere daha kolay uyum sağladıkları görülmektedir (Tuay ve Güvenç, 2007: 20). Vogel (1974: 499-513) çalışmasında, eğitim seviyesi daha düşük olan mükelleflerin vergiye daha az uyumlu olduklarını ve vergi düzenlemeleri hakkında daha az bilgiye sahip oldukları sonucunu bulmuştur.

Vergi uyumuna ilişkin çalışmaların çoğu, erkeklerin kadınlara göre daha az uyumlu olduğunu göstermektedir. Bardley (1987), çalışmasında, kadınların, vergi değişiklikleri karşısında, erkeklere oranla daha uyumlu davrandıklarını bulmuştur (İpek ve Kaynar, 2009: 119). Bununla birlikte kadınlarında, her zaman geleneksel tutumlarını doğrulamadıkları görülmektedir (Parker-Fleming, 1995: 20).

Mükellefin gelir düzeyi bakımından konuya yaklaşıldığında, mükellefin gelir düzeyi ile vergi uyumu arasında ilişkinin bulunmadığına yönelik çalışmalar daha fazladır. Buna rağmen, yapılan bir çalışmada orta ve yüksek gelirli katılımcılara göre düşük gelir gruplarında bilgisizliğin vergi uyumsuzluğunu güdülediğine dair kanıtlar bulunmuştur (Ritsema, 2001: 11).

Mükelleflerin vergi adaleti ile ilgili algıları, onların tutumları üzerinde etkili olabilmektedir. Mükellefler vergi sisteminin adil olmadığını düşündüklerinde, vergiye karşı içsel motivasyonları azalacak ve vergiye karşı tutumları değişebilecektir (Demir, 2008: 70). Vergi adaleti algısının oluşmasındaki önemli faktörler, mükelleflerin kendi vergi

yüklerini diğer kişilerle karşılaştırması, vergi sisteminin yapısı ve mali değişim sonucundaki eşitsizlik algılaması ve gelir adaletsizliği olarak ifade edilmektedir (Kitapçı, 2011: 179,180).

Mükelleflerin vergi adaleti algıları da demografik değişkenlere bağlı olarak değişebilmektedir. Çiçek (2006: 142), İstanbul ilinde yapılan çalışmada, 41-60 yaş aralığındaki mükelleflerin daha genç mükelleflere göre vergileri daha adaletli algıladıkları sonucunu bulmuştur. Yine Çelikkaya ve Gürbüz (2008: 28) tarafından çalışmada, özellikle 51 yaş ve üzeri mükelleflerde vergi yükü dağılımının adil olduğu düşüncesinin diğer yaş gruplarına göre daha yüksek olduğu sonucu bulunmuştur. Demir ve Gülten'in (2013: 278), Türkiye genelinde 1597 mükellef ile gerçekleştirdiği anket çalışmasının sonuçlarına göre, vergi adaletinin algılanması bakımından kadınlar ve erkekler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Aynı çalışmanın sonuçlarına göre, evli mükellefler diğer mükelleflere göre belirgin şekilde vergi yükünün adaletli dağılmadığını düşünmektedirler.

Zhiyong ve diğerlerinin (2007) araştırma bulgularına göre, eğitim düzeyindeki farklılıklar, adalete yönelik algıları güçlü bir şekilde etkilemektedir. Gelişmiş bölgelerde yaşayan ve eğitim düzeyi yüksek olan bireylerin adalet algıları zayıf kalmaktadır. Cinsiyet açısından bakıldığında ise, kadınlar ile erkekler arasındaki adalet algısı farklılığı kadının toplum içerisindeki statüsüne göre değişmektedir. Düşük eğitim düzeyine sahip, sosyal statüsü zayıf ve geleneksel rollerini devam ettiren kadınların adalet algısı, geleneksel rollerden uzak diğer kadınlara ve tüm erkekler göre daha yüksektir (aktaran, Topal, 2016:158).

4. ARAŞTIRMA

4.1. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Motorlu taşıtlar vergisi mükelleflerinin söz konusu vergi ile ilgili bilinç düzeylerini, vergi yükü ve vergi adaleti algılarını, vergileme ölçütleri ile ilgili düşüncelerini ve tutumlarını ölçmek amacıyla anket formu hazırlanarak Denizli ilinde yaşayan MTV mükelleflerine uygulanmıştır. Çalışmada mükelleflerin demografik bilgileri, tutumları ve önerileri ile ilgili elde edilen sonuçlara yer verilmiş, sonrasında ise mükelleflerin demografik bilgileri ile verdikleri yanıtlar arasında farklılık ya da anlamlı bir ilişki olup olmadığı incelenmiştir.

Denizli ilinde yaşayan ve geçmişte ya da bugün MTV mükellefi olan kamu çalışanları araştırmanın örneklemini oluşturmuştur. %95 güven aralığında \pm %5 hata payı, 0,050 popülasyon oranına göre, 384 kişiye anket uygulanmıştır (Kurtuluş, 1998: 235). Anketin uygulanması, araştırmacının kendisi tarafından bizzat gerçekleştirilmiştir. Ankete katılanlar, basit rastgele örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Anket formunda mükelleflerin demografik özelliklerinin yer aldığı başlangıç kısmının ardından, mükellef tutumlarını ölçmeye yönelik sorulara yer verilmiştir. Mükelleflerin tutumlarının ölçülebilmesi için; “kesinlikle katılmıyorum”, “katılmıyorum”, “kararsızım”, “katılıyorum”, “kesinlikle katılıyorum” yargılarının yer aldığı 5’li likert ölçeği kullanılmıştır. Anketin güvenilirlik analizi (Cronbach’s Alpha) sonuçları 0.83 olarak saptanmıştır.

Anket verilerinin analiz edilip yorumlanması amacıyla, elde edilen veriler “IBM SPSS Statistics 20” programına kodlanmıştır. Anket sorularının her birinin frekans ve yüzde dağılımları değerlendirilmiştir. Ayrıca elde edilen bulgular ile demografik değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını ölçmek üzere ki kare testi uygulanmıştır. Yapılan tüm testlerde, Pearson ki-kare değeri (p katsayısı) %5’den küçük ise iki değişken arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna varılarak, istatistiksel açıdan önemli olduğu kabul edilmiştir (Kurtuluş, 1998: 235).

4.2. Araştırma Bulguları

4.2.1. Katılımcılara Ait Demografik Bilgilerin Kısa Özeti

Denizli ilinde yapılmış olan ankete katılan MTV mükelleflerine ilişkin elde edilen yaş, eğitim durumu, cinsiyet, medeni durum, gelir düzeyi, ödenen yıllık MTV tutarı ve sahip olunan aracın toplam servet içindeki payını içeren demografik özelliklere ait frekans ve yüzde dağılımları Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2: Ankete Katılanların Demografik Özellikleri

Demografik Özellik	Aralık	Frekans	Yüzde
Yaş	18-34	181	47,2
	35-44	115	29,9
	45-54	67	17,4
	55 ve üzeri	21	5,5
Eğitim Durumu	Ortaöğretim	37	9,6
	Önlisans	35	9,1
	Lisans	282	73,5
	Lisansüstü	30	7,8
Cinsiyet	Erkek	244	63,5
	Kadın	140	36,5
Medeni Durum	Evli	285	74,2
	Bekar	99	25,8
Gelir Durumu	0-3.200 TL	89	23,2
	3.201-4.800 TL	148	38,5
	4.801-6.400 TL	73	19
	6.401 TL ve üzeri	74	19,3
Yıllık MTV Tutarı	0-500 TL	181	47,2
	501-1.000 TL	108	28,1
	1.001-2.000 TL	46	11,9
	2.001 TL ve üzeri	7	1,9
	Şuan aracı olmayanlar	42	10,9
Araç Değerinin Toplam Servet Değeri İçindeki Payı	0-%20	142	37
	%21-%40	89	23,2
	%41-%60	41	10,7
	%61-%80	18	4,7
	%81-%100	52	13,5
	Şuan aracı olmayanlar	42	10,9

Mükelleflerin vergiye karşı tutumlarında, yaş, cinsiyet, medeni hal, gelir durumu gibi demografik faktörler etkili olabilmektedir (Saraçoğlu, 2008: 16). Bu sebeple, motorlu taşıtlar vergisi hakkında tutum, görüş ve önerilerin saptanması açısından mükelleflere hangi yaş grubunda oldukları sorulmuştur. Ankete katılan mükelleflerin %77,1'inin 18-44 yaş aralığında olduğu görülmüştür. Bir başka deyişle, katılım gösteren mükelleflerin genellikle genç ve orta yaş grubunda yer aldığı söylenebilir. Cinsiyet açısından değerlendirildiğinde, ankete katılan mükelleflerin %63,5'i erkek, %36,5'i ise kadındır. Mükellef tutumları ile gelir durumu arasındaki ilişkiyi ortaya koymak adına, mükelleflerin aylık gelir durumları kategorize edilmiştir. Buna göre mükelleflerin %38,5'inin 3.201 ile 4.800 TL arasında, %23,2'sinin 1.600 ile 3.200 TL arasında aylık gelire sahip olduğu görülmektedir.

Mükelleflerin evli ya da bekâr olmaları yükledikleri sorumlulukları değiştirmektedir ve mevcut yaşam kalitelerini arttırma istekleri farklılık gösterebilmektedir. Evli mükellefler bekâr mükelleflere oranla daha fazla sorumluluk üstlenmektedir (İnanç, 2012: 36). Ankete katılan mükelleflerin %74,2 gibi büyük bir bölümünü evliler oluşturmaktadır.

Eğitim durumu, mükellefin vergiye karşı tutum ve davranışları etkileyen önemli bir faktördür (Çataloluk, 2008: 216). Eğitim düzeyi arttıkça mükellefin mali konularda ve vergi konularında bilgi düzeyi artabileceği gibi söz konusu mükellefler vergiden kaçınma fırsatlarını daha iyi görebilir (Devos, 2014: 90). Ankete katılan MTV mükelleflerinin %73,5'inin lisans mezunu olduğu görülmektedir.

Mükelleflerin, ödedikleri vergi miktarı ile vergi algıları arasında bir ilişki olması beklenen bir durumdur (Taşkın, 2010: 71). Bu sebeple, ödenen vergi miktarı ile verilen yanıtlar arasında ilişkiyi görmek adına mükelleflere yıllık ödedikleri MTV tutarı soru olarak yöneltilmiştir. Ankete katılan mükelleflerin %47,2'si 0-500 TL, %28,1'i ise 501-1.000 TL arasında yıllık MTV ödemektedir.

Mükelleflerin sahip oldukları araçların tüm malvarlıklarına oranı ile verilen yanıtlar arasındaki ilişkinin gözlenmesi amacıyla "Sahip olduğunuz araç ya da araçlarınızın toplam değeri, tüm mal varlığınızın % kaç tutarındadır?" sorusu mükelleflere yöneltilmiştir. Bu soruya verilen yanıtlar gözlemlendiğinde, mükelleflerin %37'sinin sahip olduğu araç ya da araçların toplamı tüm mal varlığının 0- %20'si arasındadır. Sahip olduğu araç ya da araçların toplamı tüm mal varlığının %21 - %40'ı arasında yer alanların oranı ise %23,2'dir.

4.2.2. Araştırma Sorularına İlişkin Mükellef Tutumlarının Analizi

Verginin mali amaç yanında sosyal ve ekonomik amaçları gerçekleştirilmede bir araç olarak kullanıldığı bilinmektedir. MTV mükellefleri üzerinde yapılan araştırmada MTV'nin muhtemel varoluş gerekçeleri sıralanmış ve mükelleflerin en yakın gördükleri bir seçeneği tercih etmeleri istenmiştir. Buradaki temel amacımız mükellef zihninde, "çevre kirliliğinin önlenmesi" veya "serveti vergilendirmek" gibi amaçların mali amacın önüne geçip geçmediğini ölçmektir (Tablo 3).

Tablo 3: Mükelleflerin, "Motorlu taşıtlar vergisi sizce hangi amaçla alınmaktadır?" Sorusuna Verdikleri Yanıtlara Göre Frekans ve Yüzde Dağılımı

Size Göre, MTV Hangi Amaçla Alınmaktadır?	Frekans (S)	Yüzde %
Tüketimi daraltmak	1	0,3
Çevre kirliliğinin önlenmesi	7	1,8
Lüks tüketimi azaltmak	13	3,4
Serveti vergilendirmek	105	27,3
Gelir adaletsizliğini önlemek	8	2,1
Devletin gelire olan ihtiyacı	250	65,1
Yurtdışından ithalatı azaltmak	0	0
Toplam	384	100

Ankete katılan 384 mükelleften %65,1'i bu soruya "devletin gelire olan ihtiyacı" yanıtını vermiştir. "Serveti vergilendirmek" yanıtını verenlerin oranı %27,3, "çevre kirliliğinin önlenmesi" yanıtını verenlerin oranı ise sadece %1,8'dir. Bu sonuçlar mükelleflerin zihninde, verginin mali amacının ön planda olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Çevre kirliliğinin önlenmesi, gelir adaletsizliğinin giderilmesi gibi sosyal amaçların yada ithalatın sınırlandırılması, tüketimin daraltılması gibi ekonomik amaçların ise çok geri planda kaldığı görülmektedir. Bunun dışında MTV ile ilgili servet vergisi-çevre vergisi tartışmaları bağlamında, mükelleflerin açık bir şekilde MTV'yi bir servet vergisi olarak algıladıkları söylenebilir.

Tablo 4: Mükelleflerin, "Motorlu taşıtlar vergisi size göre hangi kritere göre alınmalıdır?" Sorusuna Verdikleri Yanıtlara Göre Frekans ve Yüzde Dağılımı

Size Göre, MTV Hangi Kriteria Göre Alınmalıdır?	Frekans (S)	Yüzde %
Mevcut Kanuni Durum (Araçın yaşı, motor silindir hacmi, taşıt değeri vd.)	152	39,6
Araçın güncel piyasa değeri	179	46,6
Araçın karbondioksit salınımı (Egzoz emisyon ölçüm sonuçlarına göre)	53	13,8
Toplam	384	100

MTV mükelleflerinin önerilerini belirlemek amacıyla, “Motorlu taşıtlar vergisi size göre hangi kritere göre alınmalıdır?” sorusu yöneltilmiştir. Ankete katılanların hemen hemen yarısı (%46,6) MTV’nin, aracın güncel piyasa değeri üzerinden alınması gerektiğini belirtmiştir. Yaş, taşıt değeri, motor silindir hacmi gibi mevcut vergileme ölçütlerinin devamını savunanların oranı ise %39,6’dır. Ankete katılanların %13,8’lik kısmı ise MTV’nin, aracın karbondioksit salınımına göre alınması gerektiğini belirtmiştir (Tablo 4). Bu sonuç mükelleflerin zihninde MTV’nin bir “çevre vergisi” olarak algılanmadığını göstermektedir. Mükelleflerin MTV’yi kamu giderlerini finanse etmek üzere alınan bir servet vergisi olarak düşündükleri ve doğal olarak motorlu aracın güncel piyasa değeri üzerinden alınması fikrinin mükellefler tarafından kabul gördüğü söylenebilir.

4.2.3. Mükelleflerin MTV İle İlgili Bilinç Düzeyinin Analizi

Ankete katılan MTV mükelleflerinin söz konusu vergiye ilişkin bilgi ve bilinç düzeylerini ölçmek amacıyla sorulan sorulara ilişkin mükelleflerin verdikleri cevapların frekans ve yüzde dağılımları aşağıdaki gibidir.

Tablo 5: “Motorlu Taşıtlar Vergisinin, vize (araç muayenesi), zorunlu trafik sigortası gibi kavramlardan farklı yönlerini biliyorum.” İfadesine Verilen Yanıtların Frekans ve Yüzde Dağılımı

	Frekans (S)	Yüzde %
Kesinlikle katılmıyorum	38	9,8
Katılmıyorum	41	10,7
Kararsızım	77	20,1
Katılıyorum	121	31,5
Kesinlikle katılıyorum	107	27,9
Toplam	384	100

Mükelleflerin MTV hakkında bilgisi olup olmadığını belirlemek amacıyla “Motorlu Taşıtlar Vergisinin, vize (araç muayenesi), zorunlu trafik sigortası gibi kavramlardan farklı yönlerini biliyorum.” ifadesi yöneltilmiş ve bu ifadeye katılma derecelerini belirtmeleri istenmiştir. Araç muayenesi veya zorunlu trafik sigortası motorlu taşıtlar için getirilmiş vergi-dışı yükümlülüklerdir. Mükelleflerin MTV yükümlülüğü ile vergi dışı yükümlülükleri birbirinden ayırıp ayıramadığını görmek veya MTV hakkındaki bilgi düzeyini anlamak için söz konusu ifade mükelleflere yöneltilmiştir. Verilen yanıtlar incelendiğinde, mükelleflerin %59,4’lük kısmı bilgi sahibi olduğunu, %20,1’lik kısmı kararsız olduğunu, %20,5’lik kısmı ise bilgi sahibi olmadığını belirtmiştir (Tablo 5). Bu durumda ankete katılanların yaklaşık %60’ının vergi ve vergi dışı yükümlülükleri ayırabildiği, %40’ının ise söz konusu yükümlülükleri karıştırabildikleri veya bilgilerinin eksik olduğu söylenebilir.

Tablo 6: “Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanunu’nda 28.11.2017 tarihinde yapılan değişiklik hakkında bilgi sahibiyim.” İfadesine Verilen Yanıtların Frekans ve Yüzde Dağılımı

	Frekans (S)	Yüzde %
Kesinlikle katılmıyorum	35	9,1
Katılmıyorum	49	12,8
Kararsızım	78	20,3
Katılıyorum	136	35,4
Kesinlikle katılıyorum	86	22,4
Toplam	384	100

Mükelleflerin MTVK’de “taşıt değeri” ölçütünü ilk defa getiren 7061 Sayılı Kanun hakkında bilgi sahibi olup olmadıklarını belirlemek amacıyla “Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanunu’nda 28.11.2017 tarihinde yapılan değişiklik hakkında bilgi sahibiyim.” ifadesi yöneltilmiştir. Bu ifadeye verilen yanıtlar Tablo 6’da yer almaktadır. Mükelleflerin %57,8’i düzenleme hakkında bilgi sahibi olduğunu belirtmiştir. Ankete katılan mükelleflerin %20,3’ü verilen ifade konusunda kararsız olduğunu, %21,9’u ise yapılan değişiklik hakkında bilgi sahibi olmadığını belirtmiştir.

Tablo 7: “Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanunu’nda yapılan değişiklik daha karmaşık bir vergi yapısına yol açmıştır.” ifadesine Verilen Yanıtların Frekans ve Yüzde Dağılımı

	Frekans (S)	Yüzde %
Kesinlikle katılmıyorum	27	7,0
Katılmıyorum	59	15,4
Kararsızım	95	24,7
Katılıyorum	122	31,8
Kesinlikle katılıyorum	81	21,1
Toplam	384	100

MTV’de “taşıtlar değeri” ölçütünü getiren değişiklik hakkında mükelleflerin düşüncelerini belirlemek amacıyla “Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanunu’nda yapılan değişiklik daha karmaşık bir vergi yapısına yol açmıştır.” ifadesi yöneltilmiştir. Tablo 7’ye göre; ankete katılanların %52,9’luk kısmı yapılan düzenlemenin karmaşık bir yapı meydana getirdiğini belirtmiştir. Katılımcıların %24,7’si ifade karşısında kararsız olduğunu belirtirken, %22,4’lük kesim ise yapılan düzenlemenin karmaşık bir yapı oluşturmadığını ifade etmiştir. “Taşıtlar değeri” ölçütünün kabul edildiği ilk aylarda kamuoyunda yaşanan kafa karışıklığının sonuçlara da yansıdığı görülmektedir.

4.2.4. Mükelleflerin MTV Yükü ile Algılarının Analizi

Ankete katılan MTV mükelleflerinin vergi yüküne ilişkin düşüncelerini ölçmek amacıyla sorulan sorulara ilişkin mükelleflerin verdikleri cevapların frekans ve yüzde dağılımları aşağıdaki gibidir.

Tablo 8: “Motorlu Taşıtlar Vergisi yükünün ağır olduğunu düşünüyorum.” İfadesine Verilen Yanıtların Frekans ve Yüzde Dağılımı

	Frekans (S)	Yüzde %
Kesinlikle katılmıyorum	13	3,4
Katılmıyorum	36	9,4
Kararsızım	33	8,6
Katılıyorum	96	25,0
Kesinlikle katılıyorum	206	53,6
Toplam	384	100

MTV mükelleflerinin, ödemiş oldukları vergi hakkında düşüncelerini belirlemek amacıyla “Motorlu Taşıtlar Vergisi yükünün ağır olduğunu düşünüyorum.” ifadesi yöneltilmiş ve bu ifadeye katılma derecelerine göre işaretleme yapmaları istenmiştir. Tablo 8’de yer alan verilere göre; ankete katılan mükelleflerin %78,6’ı gibi çok büyük bir çoğunluğu MTV yükünün ağır olduğunu düşünmektedir. Mükelleflerin %8,6’sı kararsız olduğunu, %12,8’si ise MTV yükünün ağır olmadığını düşünmektedir.

Tablo 9: “Sıfır araç alınırken ve her yakıt alınışında Özel Tüketim Vergisi ve Katma Değer Vergisi alınmaktadır. Bu sebeple Motorlu Taşıtlar Vergisi yükünün azaltılması gerektiğini düşünüyorum.» İfadesine Verilen Yanıtların Frekans ve Yüzde Dağılımı

	Frekans (S)	Yüzde %
Kesinlikle katılmıyorum	31	8,1
Katılmıyorum	21	5,5
Kararsızım	26	6,8
Katılıyorum	114	29,6
Kesinlikle katılıyorum	192	50,0
Toplam	384	100

Akaryakıt teslimi ve sıfır araçların ilk iktisabı özel tüketim vergisi tarifeleri içerisinde yer almaktadır. Ayrıca özel tüketim vergisi, katma değer vergisi matrahına dâhil edilmektedir (Katma Değer Vergisi Kanunu, md.24). Bu konu hakkında mükelleflerin tutum ve düşüncelerinin belirlenmesi amacıyla “Sıfır araç alınırken ve her yakıt alınışında Özel Tüketim Vergisi ve Katma Değer Vergisi alınmaktadır. Bu sebeple Motorlu Taşıtlar Vergisi yükünün azaltılması gerektiğini düşünüyorum.” ifadesi yöneltilmiştir. Bu ifadeye verilen yanıtlar Tablo 9’da yer almaktadır. Ankete katılan mükelleflerin %79,6 gibi çok büyük bir çoğunluğu MTV yükünün azaltılması gerektiğini düşünmektedir. %6,8’lik kesim ifadeye kararsız kaldığını belirtirken, katılımcıların %13,6’sı verilen ifadeye katılmadığını belirtmiştir. Tablodan da anlaşılacağı gibi, ankete katılan MTV mükelleflerinin çok büyük bir kısmı motorlu taşıtların ilk iktisabı, sahipliği ve kullanımı üzerinden alınan birden fazla vergi alınması sebebiyle MTV yükünün azaltılması gerektiğini belirtmiştir.

Tablo 10: “Bir kişinin üzerinde kayıtlı birden fazla aracı varsa, bu kişiden daha fazla vergi alınması gerektiğini düşünüyorum.” İfadesine Verilen Yanıtların Frekans ve Yüzde Dağılımı

	Frekans (S)	Yüzde %
Kesinlikle katılmıyorum	55	14,3
Katılmıyorum	53	13,8
Kararsızım	31	8,1
Katılıyorum	103	26,8
Kesinlikle katılıyorum	142	37,0
Toplam	384	100

Bir kişinin üzerinde kayıtlı birden fazla araç olması halinde, o kişinin mal varlığının (servet bütünü) daha fazla olabileceği varsayımıyla “Bir kişinin üzerinde kayıtlı birden fazla aracı varsa, bu kişiden daha fazla vergi alınması gerektiğini düşünüyorum.” ifadesi mükelleflere yöneltilmiştir. Verilen yanıtlar Tablo 10’da yer almaktadır. Mükelleflerin %63,8’i bir kişinin üzerinde birden fazla kayıtlı araç olması durumunda daha fazla vergi alınması gerektiğini belirtmiştir. Ankete katılanların %8,1’i bu ifade karşısında kararsız olduğunu belirtirken, %28,1’lik kesim ise verilen ifadeye katılmadığını belirtmiştir.

4.2.5. Mükelleflerin MTV’de Vergi Adaletine İlişkin Algılarının Analizi

MTV mükelleflerinin söz konusu vergi ile ilgili genel adalet algılarının yanı sıra, MTVK’de yer alan vergileme ölçütleri bağlamında mükelleflerin vergi adaletine bakış açıları aşağıda yer almaktadır.

Tablo 11: “Uygulamadaki Motorlu Taşıtlar Vergisinin pahalı araca sahip olan kişileri ödüllendirdiğini düşünüyorum.” İfadesine Verilen Yanıtların Frekans ve Yüzde Dağılımı

	Frekans (S)	Yüzde %
Kesinlikle katılmıyorum	43	11,2
Katılmıyorum	52	13,5
Kararsızım	65	16,9
Katılıyorum	68	17,7
Kesinlikle katılıyorum	156	40,7
Toplam	384	100

Mükelleflerin MTV ile ilgili adalet algılarını görmek amacıyla “Uygulamadaki motorlu taşıtlar vergisinin pahalı araca sahip olan kişileri ödüllendirdiğini düşünüyorum.” ifadesi yöneltilmiştir. Tablo 11’de yer alan verilere göre; ankete katılan mükelleflerin %58,4’ü uygulamadaki MTV’nin pahalı araca sahip olanları ödüllendirdiğini belirtmiştir. %16,9’luk kısım bu ifade hakkında kararsız olduğunu, %24,7’lik kısım ise MTV’nin pahalı araca sahip olanları ödüllendirdiğine ilişkin fikre katılmadığını belirtmiştir.

Tablo 12: “Kaza veya başka bir sebeple değeri düşen aracın düşük vergi ödemesi gerektiğini düşünüyorum.” ifadesine Verilen Yanıtların Frekans ve Yüzde Dağılımı

	Frekans (S)	Yüzde %
Kesinlikle katılmıyorum	44	11,4
Katılmıyorum	44	11,5
Kararsızım	47	12,2
Katılıyorum	114	29,7
Kesinlikle katılıyorum	135	35,2
Toplam	384	100

MTVK'ye göre, vergi tutarı aracın güncel piyasa değerine göre belirlenemediği için kaza veya başka sebeplerle (ikinci el piyasada aracın talep görmemesi, markanın ülkeden çekilmesi, firmanın modeli sonlandırması gibi) değeri düşen araçlar ile ilgili de herhangi bir düzenleme söz konusu değildir. Bu konu hakkında mükelleflerin görüşlerini almak amacıyla “Kaza veya başka bir sebeple değeri düşen aracın düşük vergi ödemesi gerektiğini düşünüyorum.” ifadesi ankete konulmuştur. Tablo 12'ye göre, ankete katılan 384 mükelleften %64,9'u, kaza veya başka bir sebeple değeri düşen aracın daha düşük MTV ödemesi gerektiğini belirtmiştir. Katılımcıların %12,2'si bu ifade karşısında kararsız olduğunu ifade ederken, geriye kalan %22,9'luk kısım ise kaza veya başka bir sebeple değeri düşen aracın düşük MTV ödemesi fikrine katılmamaktadır.

Tablo 13: “Bazı nostaljik veya el yapımı araçların maddi olarak çok değerli olmalarına rağmen, yaşı itibariyle düşük vergi ödemesini doğru bulmuyorum.” ifadesine Verilen Yanıtların Frekans ve Yüzde Dağılımı

	Frekans (S)	Yüzde %
Kesinlikle katılmıyorum	39	10,2
Katılmıyorum	43	11,2
Kararsızım	70	18,2
Katılıyorum	103	26,8
Kesinlikle katılıyorum	129	33,6
Toplam	384	100

“Bazı nostaljik veya el yapımı araçların maddi olarak çok değerli olmalarına rağmen, yaşı itibariyle düşük vergi ödemesini doğru bulmuyorum.” ifadesine verilen yanıtlar Tablo 13'de yer almaktadır. Ankete katılan mükelleflerin %60,4'ü maddi değeri yüksek olmasına rağmen yaşının büyük olması itibariyle düşük MTV ödeyen araçların var olmasını doğru bulmadıklarını belirtmişlerdir. %18,2'lik kısım verilen ifade karşısında kararsız olduğunu belirtmiştir. %21,4'lük kesim ise verilen ifadeye katılmayarak, maddi değeri yüksek ama yaşı büyük olan araçların düşük vergi ödemelerini doğru karşılamaktadır.

Tablo 14: “Aynı yaş ve aynı motor gücüne sahip iki aracın, marka veya donanım özelliklerinden dolayı ciddi fiyat farkları olmasına rağmen aynı vergiyi ödemelerini adaletsizlik olarak görüyorum.” ifadesine Verilen Yanıtların Frekans ve Yüzde Dağılımı

	Frekans (S)	Yüzde %
Kesinlikle katılmıyorum	31	8,1
Katılmıyorum	23	6,0
Kararsızım	26	6,8
Katılıyorum	98	25,5
Kesinlikle katılıyorum	206	53,6
Toplam	384	100

7061 Sayılı Kanun ile getirilen “taşıt değeri” kriterinden önce MTV, otomobil, arazi taşıtı, kaptıkaçtı gibi araçlarda motor silindir hacmine ve yaşa göre alınan spesifik karakterde bir vergiydi. Bu da aralarında değer farkları olmasına rağmen aynı motor silindir hacmi ve aynı yaşta olan araçlardan aynı tutarda vergi alınması

anlamına geliyordu. Konu ile alakalı mükelleflerin görüşlerini almak amacıyla “Aynı yaş ve aynı motor gücüne sahip iki aracın, marka veya donanım özelliklerinden dolayı ciddi fiyat farkları olmasına rağmen aynı vergiyi ödemelerini adaletsizlik olarak görüyorum.” ifadesi yöneltilmiştir. Mükelleflerin %79,1’i, aralarında ciddi fiyat farkları olmasına rağmen aynı yaş ve aynı motor silindir hacmine sahip olan araçların aynı tutarda vergi ödemelerini adaletsizlik olarak değerlendirmiştir. %6,8’lik kısım ifade karşısında kararsız kalmıştır. %14,1’lik kısım ise ifadeye katılmadıklarını belirtmiştir. Tablo 14’den de anlaşılacağı gibi ankete katılan mükelleflerin 3/4’ünden daha fazlası 7061 Sayılı Kanun’un getirdiği değişiklikten önceki mevzuatın adaletsiz olduğunu ifade etmiştir.

Tablo 15: “Motor silindir hacmi düşük ancak maddi değeri yüksek araçların düşük vergi ödemesini doğru bulmuyorum.” İfadesine Verilen Yanıtların Frekans ve Yüzde Dağılımı

	Frekans (S)	Yüzde %
Kesinlikle katılmıyorum	26	6,7
Katılmıyorum	29	7,6
Kararsızım	32	8,3
Katılıyorum	107	27,9
Kesinlikle katılıyorum	190	49,5
Toplam	384	100

28.11.2017 tarihinde yapılan değişiklikten (7061 Sayılı Kanun) önce, aracın maddi değeri ne olursa olsun motor hacmi düşük ise, düşük tutardan vergilendirilmesi sözkonusuydu. Ancak bazı araçlar var ki, düşük motor hacmine sahip olmalarına karşın piyasa değeri oldukça yüksektir. Piyasada bunun çeşitli örneklerini görmek mümkündür. Konu hakkındaki MTV mükelleflerinin düşüncelerini değerlendirmek amacıyla “Motor silindir hacmi düşük ancak maddi değeri yüksek araçların düşük vergi ödemesini doğru bulmuyorum.” ifadesi yöneltilmiştir. Bu ifadeye verilen yanıtlar Tablo 15’de yer almaktadır. Buna göre ankete katılan mükelleflerin %77,4’ü motor silindir hacmi düşük fakat pahalı olan araçların düşük vergi ödemelerini doğru bulmamaktadır. %8,3’lük kısım ifadeye kararsız kaldığını belirtmiştir. Katılımcıların %14,3’ü ise motor silindir hacmi düşük araçların pahalı araçlar olsa bile, düşük vergi ödemelerini adaletsizlik olarak görmemektedir. Tablodan da anlaşılacağı gibi 28.11.2017 tarihinden önceki mevzuat mükellefler tarafından adaletsiz görülmektedir.

Tablo 16: “1 Ocak 2018’den sonra tescil edilen araçların ilk satın alma fiyatının dikkate alınmasının MTV’yi daha adaletli bir hale getirdiğini düşünüyorum.” İfadesine Verilen Yanıtların Frekans ve Yüzde Dağılımı

	Frekans (S)	Yüzde %
Kesinlikle katılmıyorum	36	9,4
Katılmıyorum	43	11,2
Kararsızım	86	22,4
Katılıyorum	143	37,2
Kesinlikle katılıyorum	76	19,8
Toplam	384	100

MTVK’de yapılan değişiklikte, 01.01.2018 tarihi ve sonrasında kayıt ve tescil edilen otomobil, arazi taşıtı ve kaptıkaçtıllarda ilk satın alma fiyatı “taşıtı değeri” adı altında vergileme ölçülerine dahil edilmiştir. Konu ile alakalı mükelleflerin düşüncelerini belirlemek amacıyla “1 Ocak 2018’den sonra tescil edilen araçların ilk satın alma fiyatının dikkate alınmasının MTV’yi daha adaletli bir hale getirdiğini düşünüyorum.” ifadesi yöneltilmiştir. Tablo 16’ya göre, ankete katılan MTV mükelleflerinin %57’si yapılan değişikliğin vergi adaletini arttırdığını belirtmiştir. %22,4’lük kesim ifade karşısında kararsız olduğunu belirtmiştir. %20,6’lık kesim ise yapılan değişikliğin MTV’yi daha adaletli hale getirmedini belirtmiştir.

Tablo 17: “Aracın yaşı büyüdükçe vergi tutarının azalmasının adaletli olduğunu düşünüyorum.” ifadesine Verilen Yanıtların Frekans ve Yüzde Dağılımı

	Frekans (S)	Yüzde %
Kesinlikle katılmıyorum	32	8,3
Katılmıyorum	23	6,0
Kararsızım	33	8,6
Katılıyorum	119	31,0
Kesinlikle katılıyorum	177	46,1
Toplam	384	100

MTV tutarı, aracın yaşı büyüdükçe azalmaktadır. Bu hususta mükelleflerin düşüncelerini belirlemek amacıyla “Aracın yaşı büyüdükçe vergi tutarının azalmasının adaletli olduğunu düşünüyorum.” ifadesi MTV mükelleflerine yöneltilmiş ve bu ifadeye verilen yanıtlar Tablo 17’de aktarılmıştır. Buna göre, ankete katılan mükelleflerin %76,1’i aracın yaşı büyüdükçe ödenecek vergi tutarının azalmasını adaletli bulmaktadır. %8,6’lık kesim ifade karşısında kararsız olduğunu belirtmiştir. Ankete katılanların %14,3’ü ise, yaşı büyüyen aracın düşük vergi ödemesini adaletsizlik olarak değerlendirmiştir. Tablodan da anlaşılacağı gibi, ankete katılan mükelleflerin çok büyük bir kısmı yaşı büyüyen aracın vergi tutarının azalmasını adaletli bulmaktadır.

Tablo 18: “Aracın motor silindir hacmi(1300 motor, 1600 motor, 2000 motor gibi) arttıkça vergi tutarının artmasının adaletli olduğunu düşünüyorum.” ifadesine Verilen Yanıtların Frekans ve Yüzde Dağılımı

	Frekans (S)	Yüzde %
Kesinlikle katılmıyorum	31	8,0
Katılmıyorum	33	8,6
Kararsızım	55	14,3
Katılıyorum	135	35,2
Kesinlikle katılıyorum	130	33,9
Toplam	384	100

MTV tutarı, aracın motor silindir hacmi büyüdükçe artmaktadır. Bu konu hakkında mükelleflerin düşüncelerini belirlemek amacıyla “Aracın motor silindir hacmi (1300 motor, 1600 motor, 2000 motor gibi) arttıkça vergi tutarının artmasının adaletli olduğunu düşünüyorum.” ifadesi yöneltilmiştir. Tablo 18’e göre, ankete katılan mükelleflerin %69,1’i motor silindir hacmi büyüdükçe ödenecek vergi tutarının artmasının adaletli olduğunu ifade etmiştir. %14,3’lük kesim ifade karşısında kararsız olduğunu belirtmiştir. %16,6’lık kesim ise motor silindir hacmi arttıkça MTV tutarının artmasını adaletli bir uygulama olarak görmemektedir. Tablodan da anlaşılacağı gibi, katılımcıların çok büyük bir kısmı MTV tarifesinde yer alan motor silindir hacmi ile ilgili ölçütün vergi adaletini arttırdığını beyan etmiştir.

Tablo 19: “Aracın sıfır alındığındaki vergisiz değeri ne kadar yüksekse alınan verginin de o derece yüksek olması gerektiğini düşünüyorum.” ifadesine Verilen Yanıtların Frekans ve Yüzde Dağılımı

	Frekans (S)	Yüzde %
Kesinlikle katılmıyorum	29	7,5
Katılmıyorum	30	7,8
Kararsızım	70	18,2
Katılıyorum	130	33,9
Kesinlikle katılıyorum	125	32,6
Toplam	384	100

“Taşıt değeri” ölçütü ile birlikte aracın ilk iktisabındaki vergisiz değeri vergi matrahına dâhil edilmiştir. Bu konu hakkındaki düşüncelerin belirlenmesi amacıyla MTV mükelleflerine “Aracın sıfır alındığındaki vergisiz değeri ne kadar yüksekse alınan verginin de o derecede yüksek olması gerektiğini düşünüyorum.” ifadesi yöneltilmiştir.

Tablo 19'a göre, ankete katılan mükelleflerin %66,5'i ifadeye katıldığını, %18,2'si kararsız olduğunu, %15,3'ü ise ifadeye katılmadıklarını belirtmiştir.

Tablo 20: "Otobüslerde koltuk sayısı arttıkça verginin de artmasının adaletli olduğunu düşünüyorum." İfadesine Verilen Yanıtların Frekans ve Yüzde Dağılımı

	Frekans (S)	Yüzde %
Kesinlikle katılmıyorum	19	4,9
Katılmıyorum	26	6,8
Kararsızım	68	17,7
Katılıyorum	152	39,6
Kesinlikle katılıyorum	119	31,0
Toplam	384	100

Otobüslerdeki koltuk sayısı, MTV tutarının belirlenmesinde kullanılan ölçütlerden birisidir. Bu konu hakkında mükelleflerin düşüncelerini belirlemek amacıyla MTV mükelleflerine "Otobüslerde koltuk sayısı arttıkça verginin de artmasının adaletli olduğunu düşünüyorum." ifadesi yöneltilmiş ve verilen yanıtlar Tablo 20'de gösterilmiştir. Buna göre ankete katılan mükelleflerin %70,6'sı otobüslerdeki koltuk sayısına göre MTV tutarının artmasının adaletli olduğunu ifade etmiştir. %17,7'lik kesim bu konuda kararsız olduğunu belirtirken, katılımcıların %11,7'si, otobüslerdeki koltuk sayısına göre MTV tutarının artmasını adaletli bir uygulama olarak algılamamaktadır.

Tablo 21: "Kamyon ve kamyonetlerde azami toplam ağırlık kapasitesi arttıkça verginin de artmasının adaletli olduğunu düşünüyorum." İfadesine Verilen Yanıtların Frekans ve Yüzde Dağılımı

	Frekans (S)	Yüzde %
Kesinlikle katılmıyorum	25	6,5
Katılmıyorum	22	5,7
Kararsızım	80	20,8
Katılıyorum	141	36,8
Kesinlikle katılıyorum	116	30,2
Toplam	384	100

Kamyonların ve kamyonetlerin taşıyabileceği ağırlık kapasitesi, MTV tutarının belirlenmesinde kullanılan ölçütlerden birisidir. Bu konu hakkında mükelleflerin düşüncelerinin belirlenmesi amacıyla, MTV mükelleflerine "Kamyon ve kamyonetlerde azami toplam ağırlık kapasitesi arttıkça verginin de artmasının adaletli olduğunu düşünüyorum." ifadesi yöneltilmiştir. Ankete katılan mükelleflerin %67'si verilen ifadeye katıldığını belirtmiştir. Katılımcıların %20,8'i kararsız olduğunu, %11,9'u ise bu ifadeye katılmadığını ifade etmiştir. Bir başka deyişle, kamyon ve kamyonetlerde taşıma kapasitesiyle orantılı şekilde MTV tutarının artması mükelleflerin büyük bir çoğunluğu tarafından adil bir uygulama olarak görülmektedir.

Tablo 22: "Motorlu Taşıtlar Vergisi tarifelerinin 1-3 yıl gibi aralıklarla değil, her yıl farklı oranda vergilendirilmesi gerektiğini düşünüyorum." İfadesine Verilen Yanıtların Frekans ve Yüzde Dağılımı

	Frekans (S)	Yüzde %
Kesinlikle katılmıyorum	37	9,6
Katılmıyorum	52	13,5
Kararsızım	73	19,0
Katılıyorum	110	28,6
Kesinlikle katılıyorum	112	29,3
Toplam	384	100

MTV tutarları, tarifede belirlenmiş olan yaş aralıklarına göre belirlenmektedir. Örneğin, I sayılı tarifede yer alan araçlarda 1-3 yıl, 4-6 yıl, 7-11 yıl gibi yaş aralıkları mevcuttur. Bir başka deyişle, sıfır kilometre otomobil ile

üç yaşındaki otomobil taşıt değeri ve motor hacmi de aynı aralıkta ise aynı tutarda ödemektedir. Oysa ki sıfır otomobil ile 3 yaşındaki otomobil farklı servet değerlerine sahiptir. II sayılı tarifede yer alan ticari veya hafif ticari araçlarda ise, yaş aralıkları 1-6 yıl, 7-15 yıl gibi daha geniş belirlenmiştir. Buna göre, her ikisi de 2000 cc motor hacmine sahip sıfır kilometre panelvan araç ile 6 yaşındaki panelvan araç aynı tutarda MTV ödemektedir. Konu ile alakalı olarak ankete katılan mükelleflere “Motorlu Taşıtlar Vergisi tarifelerinin 1-3 yıl gibi aralıklarla değil, her yıl farklı oranda vergilendirilmesi gerektiğini düşünüyorum.” ifadesi yöneltilmiştir. Bu ifadeye verilen yanıtlar Tablo 22’de yer almaktadır. Buna göre, ankete katılanların %57,9’u MTV’nin 1-3 yıl, 4-7 yıl gibi yaş aralıkları şeklinde değil, her yıl azalarak devam etmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Katılımcıların %19’u bu konuda kararsız olduğunu belirtirken, %23,1’i MTV’nin belli yaş aralıkları şeklinde belirlenmesinin doğru olduğunu belirtmiştir.

4.2.6. Mükelleflerin MTV İle İlgili Önerilere İlişkin Tutumlarının Analizi

Ülkemizde MTV tarifesinin oluşmasında aracın servet değerini yakalamaya yönelik alt ölçütler olduğu gibi, çevreye verilen zararların azaltılmasına yönelik ölçütlerde bulunmaktadır. Yaş, motor silindir hacmi, ağırlık gibi alt ölçütlerden bağımsız olarak bütüncül bir yaklaşımla değerlendirildiğinde, MTV tutarlarının belirlenmesinde ana ölçüt ne olmalıdır? Ankete katılan mükelleflerin MTV tutarının belirlenmesindeki ana ölçüte ilişkin yaklaşımları aşağıdaki gibidir.

Tablo 23: “Motorlu Taşıtlar Vergisinin yeniden düzenlenerek sadece aracın piyasa değeri üzerinden alınması gerektiğini düşünüyorum.” İfadesine Verilen Yanıtların Frekans ve Yüzde Dağılımı

	Frekans (S)	Yüzde %
Kesinlikle katılmıyorum	45	11,7
Katılmıyorum	47	12,2
Kararsızım	72	18,8
Katılıyorum	104	27,1
Kesinlikle katılıyorum	116	30,2
Toplam	384	100

Otomobil, arazi taşıtı gibi araçlarda 2018 yılı ile birlikte vergileme ölçütleri arasına “taşıt değeri” ölçütü eklenmesine rağmen, bu ölçüt MTV tutarının tek belirleyicisi durumunda değildir. Motor hacmi, yaş gibi servet değerinden saptırıcı etkiler ortaya çıkaran diğer ölçütler de MTV tutarının belirlenmesinde hala etkilidir. Sözelimi, 10 yaşındaki her otomobil aynı servet değerinde olmadığı gibi, aynı motor silindir hacmine sahip araçlarda farklı piyasa değerlerine sahip olabilmektedir. Otobüs, kamyon gibi diğer araçlarda da koltuk sayısı, azami kalkış ağırlığı gibi ölçütler aracın gerçek servet değerini belirlemekten uzaktır. Ayrıca, mevcut sistem modeli eski ama değeri yüksek araçları dikkate almadığı gibi kaza, kötü kullanım gibi sebepler sonucu piyasa değeri oldukça düşen araçları da göz ardı etmektedir. Mükelleflerin bu konudaki görüş ve önerilerini almak amacıyla “Motorlu Taşıtlar Vergisinin yeniden düzenlenerek sadece aracın piyasa değeri üzerinden alınması gerektiğini düşünüyorum.” ifadesi yöneltilmiş ve verilen yanıtlar Tablo 23’de incelenmiştir. Tablo’daki bilgilere göre, ankete katılan mükelleflerin %57,3’ü MTV’nin sadece aracın piyasa değeri üzerinden alınması gerektiğini ifade etmiştir. Katılımcıların %18,8’i kararsız olduğunu ifade ederken, %23,9’u MTV’nin piyasa değeri üzerinden alınması fikrine katılmamaktadır.

Tablo 24: “Motorlu Taşıtlar Vergisinin yeniden düzenlenerek sadece aracın çevreye verdiği zararlar üzerinden alınmasını doğru buluyorum.” İfadesine Verilen Yanıtların Frekans ve Yüzde Dağılımı

	Frekans (S)	Yüzde %
Kesinlikle katılmıyorum	53	13,8
Katılmıyorum	76	19,8
Kararsızım	78	20,3
Katılıyorum	93	24,2
Kesinlikle katılıyorum	84	21,9
Toplam	384	100

Araçların çevreye verdikleri zararlar, dünya üzerinde birçok ülkede MTV tutarının belirlenmesindeki ana etkindir (Kaplan, 2012: 2016). Dünyada ve özellikle Avrupa Birliği ülkelerinde MTV’de geleneksel vergileme ölçüleri tamamen veya kısmen terk edilerek, karbondioksit emisyonuna dayalı vergilendirmeye geçilmektedir. Mükelleflerin bu konudaki görüş ve önerilerini almak amacıyla “Motorlu Taşıtlar Vergisinin yeniden düzenlenerek sadece aracın çevreye verdiği zararlar üzerinden alınmasını doğru buluyorum.” ifadesi yöneltilmiştir. Bu ifadeye verilen yanıtlar Tablo 24’de yer almaktadır. Buna göre; ankete katılan mükelleflerin %46,1’i MTV’nin sadece araçların çevreye verdiği zararlar doğrultusunda alınması gerektiğini ifade etmiştir. Mükelleflerin %20,3’ü kararsız olduğunu, %33,6’sı ise bu ifadeye katılmadığını belirtmiştir.

Tablo 25: “Araçların yaşı, motor silindir hacmi, sıfır fiyatı, koltuk sayısı, ağırlığı gibi kriterler üzerinden vergi alınmasına devam edilmesi gerektiğini düşünüyorum.” İfadesine Verilen Yanıtların Frekans ve Yüzde Dağılımı

	Frekans (S)	Yüzde %
Kesinlikle katılmıyorum	49	12,8
Katılmıyorum	47	12,1
Kararsızım	92	24,0
Katılıyorum	97	25,3
Kesinlikle katılıyorum	99	25,8
Toplam	384	100

Mükelleflerin halihazırda uygulanmakta olan mevcut MTV ölçütleri hakkındaki görüş ve önerilerini almak amacıyla, ankete katılanlara “Araçların yaşı, motor silindir hacmi, sıfır fiyatı, koltuk sayısı, ağırlığı gibi kriterler üzerinden vergi alınmasına devam edilmesi gerektiğini düşünüyorum.” ifadesi yöneltilmiştir. Tablo 25’te yer alan verilere göre; ankete katılan mükelleflerin %51,1’i yürürlükteki MTV mevzuatından memnun olduğunu ifade ederken, %24,9’u uygulamadaki MTV’nin değiştirilmesi gerektiğini yanıtlarında ifade etmiştir.

4.2.7. Mükelleflerin Demografik Bilgileri İle Tutumları Arasındaki İlişkinin Analizi

Mükelleflere ait yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, gelir seviyesi, yıllık ödenen MTV tutarı gibi demografik değişkenler ile mükelleflerin tutum ve görüşleri arasında “ki kare bağımsızlık testi” uygulanarak anlamlı bir ilişki bulunup bulunmadığı incelenmiştir. Bu test, değişkenlerin birbirine bağlı olarak değişip değişmediğini yada bir değişkenin diğer değişken üzerinde etkisi olup olmadığını belirlemek için kullanılmaktadır. İki değişkenin birbirinden bağımsız olması halinde H_0 hipotezi yani “Değişkenler arasında ilişki yoktur” hipotezi kabul edilir. Pearson ki kare değeri (p katsayısı) 0,05’den büyük ise H_0 hipotezi kabul edilir ve iki değişken arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı kabul edilir. Eğer p katsayısı 0,05’den küçük ise H_0 hipotezi reddedilir ve iki değişkenden birinin diğeri üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğu sonucuna varılır. Buna göre, mükelleflerin yaşlarının, eğitim durumlarının ve özellikle de cinsiyetlerinin, bu kişilerin MTV ile ilgili bilinç düzeyleri, algıları ve tutumları üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir.

MTV ile ilgili bilinç düzeyini yansıtan “Motorlu Taşıtlar Vergisinin, vize (araç muayenesi), zorunlu trafik sigortası gibi kavramlardan farklı yönlerini biliyorum” ifadesi ile mükelleflere ait eğitim durumu, cinsiyet, gelir durumu, araç değeri/servet değeri değişkenleri arasında anlamlı ilişki bulunmuştur. Buna göre, özellikle lisans ve lisansüstü eğitimden mezun olan mükelleflerin MTV ile bilinç düzeyinin diğerlerine (ortaöğretim ve önlisans mezunu) göre fark edilir derecede yüksek olduğu tespit edilmiştir (p:0,001). Cinsiyet açısından değerlendirildiğinde, erkeklerin kadınlara göre MTV konusunda bilgi düzeyinin daha yüksek olduğu, aradaki farkın anlamlı olduğu görülmüştür (p:0,012). Mükelleflerin aylık gelir seviyesi arttıkça, MTV ile ilgili bilinç düzeyinin anlamlı bir şekilde yükseldiği görülmektedir (p:0,036). Bunların dışında, sahip olduğu motorlu taşıt ya da taşıtları tüm mal varlığının %41-%60’ı kadar olan mükelleflerin MTV ile vergi dışı diğer mali yükümlülükleri ayırt etme oranının daha fazla olduğu gözle çarpılmaktadır (p:0,041).

Vergi adaleti algısını ölçmeye çalışan “Motor silindir hacmi düşük ancak maddi değeri yüksek araçların düşük vergi ödemesini doğru bulmuyorum.” ifadesiyle mükelleflerin yaşı arasında anlamlı ilişki bulunmuştur. Özellikle 35-54 yaşları arasında bulunan mükelleflerin bu ifadeye, diğer yaş grubundaki mükelleflere göre daha çok katıldığı görülmektedir. Bu durum orta yaş grubundaki mükelleflerin vergi adaletsizliğini daha fazla algıladığını göstermektedir (p:0,01). Buna karşılık, vergi adaleti algısı ile mükelleflere ait eğitim durumu, cinsiyet, gelir durumu vd. değişkenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmadığı görülmüştür.

Gerek vergi adaleti algısı gerekse MTV ile ilgili bilinç düzeyini ölçmeye çalışan “1 Ocak 2018’den sonra tescil edilen araçların ilk satın alma fiyatının dikkate alınmasının MTV’yi daha adaletli bir hale getirdiğini düşünüyorum.” ifadesi ile mükelleflere ait yaş, eğitim durumu ve cinsiyet değişkenleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir. Genç ve orta yaş grubundaki mükellefler diğer mükelleflere göre taşıt değeri ölçütünün MTV’yi daha adil hale getirdiğini düşünmektedir (p:0,003). Eğitim durumu değişkeni açısından değerlendirilecek olursa, özellikle lisans eğitiminden mezun olanlar taşıt değeri ölçütü ile MTV’nin daha adil hale geldiğini düşünmektedir (p:0,015). Cinsiyet değişkeni ele alınacak olursa, MTV’nin daha adil hale gelmesi adına taşıt değeri uygulamasını erkeklerin kadınlara oranla daha fazla destekledikleri görülmektedir (p:0,006).

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Servet unsurları eski dönemlerde devletler için önemli bir vergileme kaynağı iken, günümüzdeki vergileme kaynakları gelir ve harcamalar üzerine yoğunlaşmaktadır. Servet vergileri günümüzde mali amaçtan ziyade gelir dağılımını iyileştirme ve vergi adaletini sağlama fonksiyonlarını üstlenmektedir. Ancak motorlu taşıtlar vergisi, verginin mali amacına hizmet ederken sosyal amacı gerçekleştirilmede yetersiz kalmaktadır. MTV’nin araçların servet değerleri üzerinden alınmayarak, yaş, motor silindir hacmi, koltuk sayısı, azami kalkış ağırlığı gibi vergileme ölçütlerine bağlı olarak belirlenmesi, servet unsurunun değerinin tam olarak kavranamamasına ve gelir dağılımını bozucu etkilerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. MTV’nin Türk vergi sistemindeki varlığı başlı başına gelir dağılımını iyileştirici bir etkiye sahiptir. Gelir dağılımını bozucu etkilerin ortaya çıkması motorlu araç sahiplerinin kendi aralarında ortaya çıkan adaletsiz durumlardan kaynaklanmaktadır. MTV’nin maktu bir vergi olması, vergiyi tersine artan oranlı bir yapıya büründürerek araç sahiplerinin kendi aralarında farklı vergi yüklerine tabi olmasına sebep olmaktadır. Aynı motor hacmine sahip ve aynı yaştaki iki aracın piyasa değerleri arasında büyük bir fark bulunmasına rağmen, aynı tutarda MTV ödenmesi ödeme gücü ilkesine dolayısıyla subjektif adalete aykırı bir durumdur. 7061 sayılı Kanun ile getirilen “taşıt değeri” ölçütü, vergi adaletinin sağlanması ve MTV’nin servet vergisi yönünün güçlenmesi adına önemli bir değişikliktir. Ancak söz konusu değişiklik, sadece I sayılı tarifede yer alan otomobil, arazi taşıtı gibi araçları ilgilendirmekte ve 1 Ocak 2018 ve sonrasında tescil edilen araçları kapsamaktadır.

Çalışmada MTV’ye ilişkin kuramsal değerlendirmelerin ardından, Denizli ilindeki MTV mükelleflerinin verginin amacına, vergileme ölçütlerine, vergi yüküne ve adaletine dair konulardaki algıları, tutumları ve görüşleri incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre, mükellefler MTV’yi bir çevre vergisinden ziyade devlete gelir sağlamak için alınan bir servet vergisi olarak algılamaktadır. Araştırmaya katılan mükelleflerin %46,6’sı MTV’nin aracın güncel piyasa değeri üzerinden alınması gerektiğini düşünmektedir. Mükelleflerin sadece %13,8’i MTV’nin araçların karbondioksit emisyonu üzerinden alınması gerektiğini ifade etmektedir.

Vergi yüküne ilişkin olarak mükelleflerin %78,6’sı MTV yükünün ağır olduğunu düşünmektedir. Diğer servet vergileri ile kıyaslandığında MTV yükünün yüksek olduğu görülse de, bunun sebebi kanımızca, MTV yükünün yüksek olmasından değil, diğer servet vergilerindeki vergi yükünün düşük olmasından kaynaklanmaktadır. MTV yükünün başlı başına yüksek olduğunu söylemek zor olsa da motorlu taşıtlar kaynaklı vergi yükü ve diğer yükümlülüklerin (ilk iktisap, yakıt alımı, sigorta, kasko, vize yükümlülüğü gibi) oldukça yüksek olmasının mükellefler üzerindeki motorlu taşıtlar kaynaklı vergi baskısını artırdığı söylenebilir. Bu sebepler ile ankete katılan mükelleflerin %79,6’sı MTV yükünün azaltılması gerektiğini savunmaktadır.

Vergi yükünün yüksek olarak algılanmasında verginin mükellefler arasında adil olmayan bir şekilde dağılımı da etkili olmaktadır. Mükelleflerin %77,4’ü maddi değeri yüksek araçların yüksek vergi ödemesi gerektiğini savunmaktadır. Vergi adaleti ile ilgili bir başka soruda “Aynı yaş ve aynı motor gücüne sahip iki aracın, marka veya donanım özelliklerinden dolayı ciddi fiyat farkları olmasına rağmen aynı vergiyi ödemelerini adaletsizlik olarak görüyorum.” ifadesine mükelleflerin %79,1’inin katıldığı görülmektedir.

MTV’nin hangi yönde revize edilmesi gerektiğine ilişkin olarak, MTV’nin yeniden düzenlenerek sadece aracın piyasa değeri üzerinden alınması gerektiğini düşünenlerin oranı %57,3’tür. Aracın çevreye verdiği zararlar üzerinden MTV alınmasını doğru bulanların oranı %46,1 iken, aracın yaşı, motor silindir hacmi, sıfır fiyatı, koltuk sayısı, ağırlığı gibi kriterler üzerinden vergi alınmasına devam edilmesi gerektiğini düşünenlerin oranı ise %51,1 seviyesindedir.

Çalışmada son olarak, mükelleflere ait yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, gelir seviyesi, yıllık ödenen MTV tutarı gibi demografik değişkenler ile mükelleflerin tutum ve görüşleri arasında anlamlı bir ilişki bulunup bulunmadığı değerlendirilmiştir. Buna göre, mükelleflerin yaşları, eğitim durumları ve özellikle de cinsiyetleri ile tutumları arasında anlamlı ilişkiler olduğu tespit edilmiştir. Eğitim seviyesi yüksek olan mükelleflerin MTV ile ilgili bilgi ve bilinç düzeyinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca orta yaş grubundaki mükelleflerin MTV ile ilgili adaletsizlik algılarının anlamlı şekilde daha yüksek çıktığı görülmektedir. Cinsiyet açısından değerlendirildiğinde, erkeklerin kadınlara göre MTV konusunda bilgi düzeyinin daha yüksek olduğu, vergi adaletinin sağlanması adına taşıt değeri uygulamasını daha fazla destekledikleri gözlemlenmiştir.

KAYNAKÇA

- Bazı Vergi Kanunları İle Diğer Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun*. Kanun Numarası: 7061. Kabul Tarihi: 28/11/2017. Yayımlandığı Resmi Gazete; Tarih: 5/12/2017. Sayı: 30261.
- Bilici, N. (2018). *Türk Vergi Sistemi*, Güncelleştirilmiş ve Geliştirilmiş 41. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara.
- Çataloluk, C. (2008). "Vergi Karşısında Mükelleflerin Tutum Ve Davranışları", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 213-228.
- Çelikkaya, A. ve Gürbüz, H. (2008). "Mükelleflerin Vergiye Karşı Tutum ve Davranışlarını Etkileyen Çeşitli Değişkenler Arasındaki İlişkinin Analizi", *Sosyoekonomi*, 8 (8), 23-54.
- Çiçek, H. (2006). *Psikolojik ve Sosyal Yönden Yükümlülerin Vergiye Karşı Tutum ve Tepkileri (İstanbul İli Anket Çalışması)*, İSMMO Yayını, No: 65.
- Denizcilik Müsteşarlığının Kuruluş Ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun*. Kanun Numarası: 5897, Kabul Tarihi: 6/5/2009, Yayımlandığı Resmi Gazete; Tarih: 16 Mayıs 2009, Sayı: 27230.
- Demir, İ.C. (2008). *Vergi Ahlakı ve Belirleyenleri, Ege Bölgesi Örneği*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir.
- Demir, İ.C. ve Gülten, Y. (2013). "Maliye Politikasının Sosyal Amacı: Vergi Yükünün Adaletli Ve Dengeli Dağılımı Üzerine Türkiye Geneli Anket Çalışması", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (1), 269-286.
- Devos, K. (2014). *Factors Influencing Individual Taxpayer Compliance Behaviour*, Springer.
- Harçlar Kanunu*. Kanun Numarası: 492, Kabul Tarihi: 2/7/1964, Yayımlandığı R. Gazete; Tarih: 17/7/1964, Sayı: 11756.
- İnanç, M. (2012). *Vergi Ahlakını Şekillendiren Faktörlerin Vergiden Kaçınma ve Vergi Kaçırma Üzerindeki Etkisi: Biga Örneği*. Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale.
- İpek, S. ve Kaynar İ. (2009). "Demografik Faktörlerin Vergi Uyumuna Etkisi: Bir Anket Çalışmasının Sonuçları", *Maliye Dergisi*, 157, 116-130.
- Kaplan, R. (2012). "Motorlu Taşıtlar Vergisinde Otomobillerin Tarife Yapısının Vergi Adaleti Ve Çevre Politikaları Açısından Değerlendirilmesi", *Vergi Sorunları Dergisi*, 289, 211-218.
- Karadeniz, H. K. (2011). *Türk Motorlu Taşıtlar Vergisinin Çeşitli Ülke Uygulamaları İle Karşılaştırılması Ve Bir Model Önerisi*, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, Yayın No: 2011/415, Ankara.
- Katma Değer Vergisi Kanunu*, Kanun Numarası: 3065, Kabul Tarihi: 25/10/1984, Yayımlandığı Resmî Gazete; Tarih: 2/11/1984, Sayı: 18563.
- Kitapçı, İ. (2011). *Bir Vergi Uyum Sorunu Olarak Vergi Etiği ve Bileşenleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir.
- Kurtuluş, K. (1998). *Pazarlama Araştırmaları*, 6. Baskı, Avcıol Basım Yayın, İstanbul.
- Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanunu*. Kanun Numarası:197, Kabul Tarihi: 18/2/1963, Yayımlandığı Resmî Gazete; Tarih: 23/2/1963, Sayı: 11342.
- Mitu, N.E. (2016). "Taxpayer Behaviour: Typologies and Influence Factors", *Revue Des Sciences Politiques*, 49, 77-87.
- Parker - Fleming, D. (1995). *Evidence On The Determinants of Taxpayer Compliance: Examinations of the Effect of Withholding Positions, Audit Detection Rates and Penalty Amounts on Tax Compliance Decisions*, School of Business and Entrepreneurship Nova Southern University.
- Pehlivan, O. (2006). *Vergi Hukuku Genel İlkeler Ve Türk Vergi Sistemi*, Derya Kitabevi, Trabzon.
- Polat, S. ve Eser, L.Y. (2014). "Motorlu Taşıtlar Vergisinde Değişim İhtiyacı: Türkiye İçin Bir Model Önerisi", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15 (2), 269-289.
- Ritsema, C. M. (2001). *Economic and Behavioral Chara Cteristics of Noncompliant Taxpayers: Evidene From The 1997 Arkansas Tax Penalty Amnesty Program*, University of Arkansas.

- Özel Tüketim Vergisi Kanunu, Kanun Numarası: 4760, Kabul Tarihi:6/6/2002, Yayımlandığı Resmî Gazete; Tarih: 12/6/2002, Sayı: 24783.
- Sağlam, M. (2013). "Vergi Algısı ve Vergi Bilinci Üzerine Bir Araştırma: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğrencilerinde Vergi Algısı ve Bilinci", *Sosyoekonomi*, 19 (19), 315-334.
- Saraçoğlu, F. (2008). "Yaş-Cinsiyet-Medeni Durum ve Eğitim Durumunun Vergiye Karşı Tutum Üzerine Etkilerinin Anket Sonuçları Çerçevesinde Değerlendirilmesi", *KMU İİBF Dergisi*, 10 (15), 16-34.
- Sugözü, İ.H., Yıldırım, H., Aydın, H.İ. (2014). "Vergi Adaleti Açısından Motorlu Taşıtlar Vergisinin Analizi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32, 115-128.
- Taşkın, Y. (2010). Vergi Psikolojisi Ve Vergiye Karşı Mükellef Tepkileri, *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Seri:54, 67-90.
- TÜİK (2018a). "Motorlu Kara Taşıtları, Ocak 2018", *Haber Bülteni*, Sayı: 27642, 01 Mart.
- TÜİK (2018b). "Motorlu Kara Taşıtları, Şubat 2018", *Haber Bülteni*, Sayı: 27643, 2 Nisan.
- Topal, M.H. (2016). Vergi Adaleti Algısı: Gelir Vergisi Mükellefleri Üzerine Bir Araştırma, *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 9 (2), 149-172.
- Türkkan, A. (2007). *Mali Güç İlkesi Açısından Motorlu Taşıtlar Vergisinin Değerlendirilmesi*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya.
- Tuay, E. ve Güvenç, İ. (2007). *Türkiye’de Mükelleflerin Vergiye Bakışı*, Gelir İdaresi Başkanlığı, Mükellef Hizmetleri Daire Başkanlığı, Yayın No: 51.
- Üstün, S. (2012). "Motorlu Taşıtlar Üzerinden Alınan Vergilerin Çevreyi Korumaya Yönelik ve Adil Olarak Düzenlenmesi", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, XVI (1), 153-190.
- Vergi Kanunları İle Bazı Kanun Ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun*. Kanun Numarası: 7103. Kabul Tarihi: 21/3/2018. Yayımlandığı Resmi Gazete; Tarih: 27/3/2018. Sayı: 30373 (2. Mükerrer).
- Vogel, J. (1974). "Taxation and Public Opinion in Sweden: An Interpretation of Recent Survey Data", *National Tax Journal*, 27 (4), 499-513.



Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:19.02.2018 ✓Accepted/Kabul:06.11.2018

DOI: 10.30794/pausbed.396896

Araştırma Makalesi/ Research Article

Özdemir, S. ve Kaya, Y. (2019). "Entelektüel Sermayenin Ölçülmesinde Ve Raporlanmasında Kullanılan Yöntemler: Türkiye Banka Sektöründe Bir Uygulama" *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 35, Denizli. s.269-284.

ENTELEKTÜEL SERMAYENİN ÖLÇÜLMESİNDE VE RAPORLANMASINDA KULLANILAN YÖNTEMLER: TÜRKİYE BANKA SEKTÖRÜNDE BİR UYGULAMA

Serkan ÖZDEMİR*, Yusuf KAYA**

Özet

Entelektüel sermaye bir işletmenin hedeflerine ulaşmasında değer yaratan, rekabet üstünlüğü sağlayan maddi olmayan varlıkları, bilgileri ve becerileri ifade etmektedir. Bankalar ülkelerdeki ekonomik altyapıyı ayakta tutan ve tüm işletmeler gibi kâr temelli çalışan işletmelerdir. Günümüzde artan rekabet ortamında, bankaları pozitif ayrıştırarak ve kârlarını maksimize edecek en önemli faktörlerden biri entelektüel sermayeleridir. Bankalarda entelektüel sermaye yönetiminin ilk aşaması doğru ve düzenli ölçümlemedir. İşletmelerde entelektüel sermaye ölçümü ile ilgili birçok yöntem kullanılmaktadır. Bu çalışmada entelektüel sermayeyi işletme bazında ölçen "Hesaplanmış Maddi Olmayan Değer Yöntemi" kullanılarak Borsa İstanbul'a kote bankaların entelektüel sermayeleri ölçülmüş ve sektördeki durumları açısından karşılaştırılmıştır. Uygulamaya dahil edilen 10 bankanın 2012-2013-2014-2015-2016 yılına ait hesaplamada kullanılan finansal verileri Kamuoyu Aydınlatma Platformu(KAP)'ndan elde edilmiştir. Çalışma sonucunda bazı bankaların maddi varlıklarının çok yüksek olmamasına rağmen, bu varlıkların iyi değerlendirilerek, çalışan ve müşteri sermayesini çok iyi bir şekilde yöneterek, yüksek ES değerlerine ulaştıkları gözlemlenmiştir. Özellikle Akbank rakipleri ile karşılaştırıldığında en yüksek entelektüel sermaye değerine ulaşan banka olarak karşımıza çıkmaktadır. Garanti ve Denizbank entelektüel sermaye değeri bakımından Akbank'ı takip etmektedir. Sıralamaya kamu banklarından sadece Vakıflar Bankası dördüncü sırada girebilmiştir. Bu durum kamu bankalarının entelektüel sermaye değeri bakımından, özel sermayeli bankalarla rekabet edemediğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Entelektüel sermaye, Bankalar, Hesaplanmış maddi olmayan değer yöntemi.*

METHODS USED IN REPORTING AND MEASUREMENT OF INTELLECTUAL CAPITAL: A STUDY IN TURKISH BANKING SECTOR

Abstract

Intellectual capital refers to intangible assets, knowledge and skills that create value for an enterprise to achieve its goals and provide competitive advantage. Banks are profit-based businesses that keep the economic infrastructure in their country up and running like all businesses. In today's increasingly competitive environment, intellectual capital is one of the most important factors for banks to dissolve positively and maximize their profits. The first stage of intellectual capital management in the banks is accurate and regular measurement. Many methods of intellectual capital measurement are used in enterprises. In this study, the intellectual capital of the banks quoted on the Stock Exchange Istanbul was measured by using the "Calculated Intangible Value Method" which measures intellectual capital on an enterprise basis and compared in terms of the situation in the sector. The financial data used in the calculations for the 2012-2013-2014-2015-2016 of the 10 banks

* Doç.Dr., Pamukkale Üniversitesi, Buldan Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Bölümü, DENİZLİ.

e-posta:sozdemir@pau.edu.tr (orcid.org/0000-0001-5340-8534)

**Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, Buldan Meslek Yüksekokulu, Finans Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, DENİZLİ.

e-posta:ykaya@pau.edu.tr (orcid.org/0000-0002-2076-9808)

included in the study were obtained from the Public Disclosure Platform (KAP). Although the financial assets of some banks are not very high, it has been observed that these assets have been well evaluated and they have reached to high ES values by managing employee and customer capital very well. Especially when compared to its competitors, Akbank has reached the highest intellectual capital value. Garanti and Denizbank are following Akbank in terms of intellectual capital value. Only Vakıflar Bank ranks fourth among public banks to rank. This shows that public banks can not compete with private capital banks in terms of intellectual capital value.

Keywords: *Intellectual Capital, Banks, Calculated intangible valuation method.*

1. GİRİŞ

Globalleşme sürecinde giderek artan rekabetçi baskılar, teknolojik ilerlemeler, tüketici talebindeki artan farklılaşmalar, yapısal engellerin hızla azalması, işletme sınırlarının yok olması, işletmelerin bilgiye daha fazla bağımlı duruma gelmesini zorunlu kılmaktadır. Böyle bir ortamda ise işletmeler açısından performans, bu bilginin ne şekilde kullanılacağı noktasına varmaktadır. Bilgi yalnızca yeni, yaratıcı endüstriler ve gelişmiş teknoloji işletmeleri için değil imalat, inşaat, hizmetler ve bankacılık sektörü de dahil olmak üzere tüm işletmeler açısından önem arz etmektedir (Topaloğlu, 2011: 12).

Endüstri çağında işletmeler, standart ürünlerin kitlesele üretimine yoğunlaşmış olduğundan, sermaye yapılarının büyük bir kısmını somut unsurlar yani makinalar oluşturmaktaydı. 20'inci yüzyılın ikinci yarısından itibaren, özellikle bilişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, bilginin elde edilmesini ve yaygınlaşmasını kolaylaştırmıştır. Bu durum ürün çeşitlenmesine, bilgi odaklı üretimlerin yaygınlaşmasına ve rekabetin artmasına sebep olmuştur. Yaşanan rekabet ortamında, kurumların ayakta kalabilmesi için, somut sermaye unsurlarının yanında, soyut sermaye unsurları olarak adlandırılan Entelektüel Sermaye (ES)'nin önemi ortaya çıkmıştır.

Bilgi çağı olarak adlandırılan 21'inci yüzyılda ülke ekonomileri, bilgi temelli büyüme modelleri üzerinde şekillenmektedir. Yeni oluşan ekonomik büyüme modelleri içinde, kurumlara rekabet avantajı sağlayan maddi olmayan varlıklar olarak da tanımlanan ES kavramı, önemli bir yapı taşı olarak karşımıza çıkmaktadır. İçinde bulunduğumuz bilgi ekonomisi döneminde yöneticiler verimli yönetim konusuyla ilgilenmeli ve işletmesinin en kıymetli kaynağını en faydalı biçimde kullanmaya çalışmalıdırlar. Bu hedefi gerçekleştirebilmek için de yöneticiler stratejilerine göre bilgi yönetimi davranışları sergilemeli ve ES'lerini düzenli bir şekilde ölçmelidir (Qingrui and Wang, 2001: 187).

Bankalar ülkelerdeki ekonomik altyapıyı ayakta tutan ve tüm işletmeler gibi kâr temelli çalışan işletmelerdir. Bu sebeple bankacılık sektörünün sağlıklı işemesi, ülke ekonomilerinin de sağlıklı işemesini sağlar. Günümüzde artan rekabet ortamında, bankaları pozitif ayarlayacak ve kârlarını maksimize edecek en önemli faktörlerden biri ES'leridir. Bankalarda ES yönetiminin ilk aşaması doğru ve düzenli ölçümlemedir. İşletmelerde ES ölçümü ile ilgili birçok yöntem kullanılmaktadır.

Çalışmamızın amacı ES'yi işletme bazında ölçen "Hesaplanmış Maddi Olmayan Değer Yöntemi" kullanılarak Borsa İstanbul'a kote bankaların ES'lerini ölçmek ve sektördeki durumlarını karşılaştırmaktır.

2. ENTELEKTÜEL SERMAYE KAVRAMI

Entelektüel sermaye konusu ilk olarak 1969 yılında ekonomist John Kenneth Galbraith tarafından kullanılmıştır. Galbraith ES'yi, yalnızca insan zekâsı ile ortaya çıkan bir varlık değil, entelektüel faaliyetler toplamı olarak tanımlamıştır. Yine Sveiby ve Risling'in 1986 yılında yayınladıkları "Know-How Company" isimli kitabı da ES konusunda öncü çalışmalardan birisi olarak kabul edilmektedir (Erkuş, 2006: 29).

Stewart (1991) çalışmasında ES'yi, işletmeye piyasada rekabet üstünlüğü getiren ve işletme personelinin bildiği her şeyin toplamı olarak tanımlamıştır. Edvinsson (1997) ise, ES'nin değere dönüştürülebilir bilgi olduğunu belirtmiştir. OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development-Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü), ES'yi, işletmelerin sahip olduğu maddi olmayan unsurların bir başka ifadeyle; yapısal sermayenin, müşteri sermayesinin ve insan sermayesinin finansal değeri olarak açıklamaktadır (Nerdrum ve Ericson, 2001: 127). Chen'e (2008) göre ES, bir işletmenin hedeflerine ulaşmasında değer yaratan ve rekabet üstünlüğü sağlayan

gizli varlıkları, bilgileri ve becerilerinin stokudur. Muhasebecilerin gözüyle ise ES, maddi olmayan varlıklar olarak ele alınmaktadır. Bu kapsamda ES'nin, "sabit finansal olmayan varlıklar" olarak maddi anlamda var olmadığı, fakat gözetim altına alınabilen ve kanunlarla korunabilen varlıklar olarak tanımlanabileceği ve kontrol edilebileceği belirtilmektedir (Erkuş, 2006: 34).

2.1. Entelektüel Sermaye Unsurları

Entelektüel sermaye ile ilgili literatür incelendiğinde, birbirinden farklı ES sınıflamaları karşımıza çıkmaktadır. Fakat araştırmacıların ES konusunda en çok atıfta buldukları unsurların, insan, yapısal ve ilişki(müşteri) sermayesi olduğu belirlenmiştir. Bu üç unsurun içerikleri kısaca şöyle açıklanabilir:

İnsan Sermayesi: Entelektüel sermaye unsurlarının en temel bileşeni olarak kabul edilen insan sermayesi, bir işletmenin çalışanlarına ait bireysel bilgi stoku olarak tanımlanabilir ve çalışanların bilgi, beceri, tecrübe, deneyim, eğitim düzeyi, motivasyon ve iş yapma tarzları bireysel bilgi stokunu etkileyen unsurlardır (Stewart, 2000: 138).

Entelektüel sermaye unsurlarından tanımlanması ve muhasebeleştirilmesi en zor olanı da insan sermayesidir. Çünkü insan sermayesi maddi olmayan varlıklardan oluşur ve insan potansiyeli parasal olarak ifade edilemez. Dolayısı ile de finansal tablolara da açık şekilde yansımaz (Kerimov, 2011: 21).

Yapısal Sermaye: Edvinsson'a göre yapısal sermaye, insan sermayesini düzenleyen, yetkilendiren, destekleyici altyapı olarak tanımlanabilir. İşletmelerin müşterileri için ürün üretmesi ve teslimini sağlayan strateji, yapı, sistem ve süreçlerin toplamını ifade eden yapısal sermaye, işletmede oluşturulan bilgi birikimi ve düzeyi, verilerin elde edilmesi, işlenmesi ve uygulanması sürecini kapsar (Edvinsson ve Malone, 1997: 35).

Yapılan başka bir tanımda ise, işletmelerin verimliliğini ve kârlılığını arttırmak için uygulanan her türlü yönetim araçları, geliştirme teknikleri, bilgi teknolojisi, donanım, yazılım, veri tabanı, araştırma-geliştirme çalışmaları, örgütsel yapı ve yetenekler, patentler, markalar, amblemler ve diğer benzeri şeyler yapısal sermaye kapsamında yer alır (Yereli ve Gerşil, 2005: 19).

İlişki (Müşteri) Sermayesi: İlişki sermayesi, insan sermayesi ve yapısal sermayeden farklı olarak işletme içi unsurları değil, işletme dışı unsurları, yani işletmenin çevresindeki tüm paydaşları temel almaktadır. Bu açıdan bakıldığında ilişki sermayesinin oluşturulması ve denetimi daha zordur. Bunun sebebi ise, ilişki sermayesinin temelini oluşturan ilişkilerin oluşturulmasında müşteri veya tüketici konumundaki kişi ve kuruluşların işletmeden daha aktif ve güçlü pozisyonda olmasıdır. Çünkü ilişkilerin kurulmasında bizzat etkili olan onların seçimleridir (Kurt, 2008: 41).

İlişki sermayesi, insan sermayesi gibi geçici özellik taşımaktadır. Çalışanlar gibi müşteriler de zaman içerisinde kendilerine daha çok fayda sağladıklarını düşündükleri işletmelere yönelebilirler. Bu nedenle de ES yönetimi açısından ilişki sermayesinin de yapısal sermayeye dönüştürülerek kalıcılığının sağlanması büyük önem arz etmektedir (Kerimov, 2011: 30).

2.2. Entelektüel Sermaye Ölçüm Yöntemleri

Entelektüel sermayenin yönetilmesi, ölçümü ve raporlanması maddi olmayan varlıkların da işletme değerini hesaplamada dikkate alınmasını sağlayacağı için gerçek işletme değerinin ortaya çıkarılmasını sağlayacaktır. Bu sayede işletmelerin fon kaynağı yaratma kapasitelerinde bir artış sağlanacaktır. Literatürde genel olarak ES'yi ölçmek için iki temel yöntem kullanılmaktadır. Birincisi, genellikle finansal temele dayanan ES'yi bir bütün olarak ölçen yöntemlerdir. İkincisi ise daha ziyade finansal olmayan bir açıdan insan sermayesi, yapısal sermaye ve müşteri sermayesi unsurlarını içeren kriterleri inceleyerek ES'yi unsurlar bazında ölçen yöntemlerdir (Özveren ve Yıldız, 2010: 280).

Entelektüel sermayenin işletme bazında ölçülmesinde kullanılan yöntemler aşağıda incelenmektedir. Bu yöntemler işletmelerin toplam piyasa değerleri içerisindeki ES'nin payını göstermekle beraber, unsurlar bazında sağlanan değerleri ayrı ayrı ortaya koyamamaktadır. İşletmenin pazardaki değerini göstermekte ve diğer işletmelerle kıyaslanmasına imkân sağlamaktadır (Bölükbaşı, 2014: 431).

Entelektüel sermayenin işletme bazında ölçülmesinde kullanılan yöntemler şu şekilde sıralanabilir:

2.2.1. Piyasa Değeri - Defter Değeri Yöntemi

Entelektüel sermayenin ölçülmesinde en fazla bilinen ve en kolay uygulanan yöntem piyasa değeri – defter değeri yöntemidir. Yönetimde ES aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır:

Entelektüel Sermaye Değeri = İşletmenin Piyasa Değeri – İşletmenin Defter Değeri

İşletmenin Piyasa Değeri = Hisse Senedi Fiyatı × Dolaşımda Bulunan Hisse Senedi Sayısı

İşletmenin Defter Değeri = Toplam Varlıklar – Toplam Borçlar

Entelektüel sermayenin ölçülmesinde bu yöntemin kullanılması, hesaplanmasının kolaylığı ve sade işlemler gerektirmesi yönüyle çok avantajlıdır. Ancak bazı yönlerden de gerçek durumun net bir şekilde sunulmasını aynı oranda zorlaştırdığı da söylenebilmektedir (Ertuğrul, 2000: 66).

Piyasa değeri - defter değeri yönteminin başta dış etkenlere bağlı olmak şartıyla çok önemli dezavantajları bulunmaktadır. Bu dezavantajlar bulunan farkın nedenini açıklamakta sadece ES'nin etkin değil diğer bazı unsurların da sonuca etki yaptığını göstermektedir. Genel ekonomik durumun ve içinde bulunulan sektördeki önemli değişiklikler hisse senedi fiyatında mutlak olarak düşme ya da yükselme yönünde değişikliklere yol açacaktır. Dolayısıyla bu tip dışsal etkenlere karşı işletmelerin yapabileceği her hangi bir şey yoktur. Değişen cari hisse senedi fiyatı da dolaylı olarak işletmenin piyasa değerine etki yapacaktır. Bu kısımda piyasa fiyatının büyük ölçüde finansal krizler ve para ve sermaye piyasalarındaki dalgalanmalardan etkilenmesi bu değerlendirme yöntemi için çok önemli bir dezavantaj oluşturmaktadır (Erhan, 2003: 55).

2.2.2. Piyasa Değeri / Defter Değeri Yöntemi

Entelektüel sermaye ölçümünde genel olarak en bilinen yöntem olan piyasa değeri / defter değeri yöntemi; işletmenin piyasa değerinin defter değerine bölünmesiyle bulunmaktadır. İşletmenin öz kaynaklarının hisse senedi sayısına bölünmesiyle defter değeri bulunur. Piyasa değeri ise işletmenin dolaşımdaki hisse senetlerinin piyasada işlem gördüğü fiyat ile çarpılmasıyla bulunmaktadır.

Entelektüel sermaye değerinin oran olarak hesaplanması, diğer hesaplamalara nazaran daha kullanışlı ve güvenli olmaktadır. Piyasa Değeri / Defter Değeri Oranı'nın hesaplanmasıyla, işletmenin rakipleri ve sektör ortalamalarıyla mukayese edilmesi sağlanmış ve bunun sonucunda daha doğru veriler elde edilmiş olacaktır (Topaloğlu, 2011: 42).

2.2.3. Tobin'in Q Oranı Yöntemi

Entelektüel sermayenin ölçümünde işletmeyi bir bütün olarak ele alan ve finansal verilerden yararlanarak ölçümlemeye çalışan bir diğer yöntem de Tobin'in Q oranıdır. Tobin'in Q oranı 1970'li yıllardan itibaren finans ve ekonomi dünyasında işletmelerin performans ölçümlerinde kullanılmaya başlanmış ve geniş bir kabul görmüştür. Yöntemin sahibi James Tobin nobel ödüllü bir iktisatçıdır. Bu yöntemi de yatırım kararlarını makro ekonomik faktörlerden bağımsız hale getirebilmek için geliştirmiştir (Arıkboğa, 2003: 120).

Bu yöntemdeki Q oranı, piyasada oluşan işletmenin piyasa değerinin, işletmenin mevcut varlıklarının yenileme maliyetine bölünmesini ifade etmektedir. Bu işlem ile yatırımın reel getirisi bulunmuş olacaktır. Yatırımın reel getirisi arttıkça, Q oranı da yükselecektir (Bölükbaşı, 2014: 432). Q oranı şu şekilde formüle edilmektedir:

$$q = \frac{\text{İşletmenin Piyasa Değeri}}{\text{İşletme Varlıklarını Yenilemenin Maliyeti}}$$

Yatırımın reel getirisinin artması ve buna bağlı olarak işletmenin Q oranının da artması için;

> İşletmenin piyasa değerinin artması,

> İşletmenin mevcut varlıklarının yenileme maliyetinin azalması,

durumlarının birinin veya ikisinin birden gerçekleşiyor olması gerekmektedir. Eğer Q oranı 1'den küçükse, piyasa işletmenin 1 birimlik varlığını 1 liradan daha az fiyatla değerliyordur. Bu durumda işletmenin aynı tür varlıklara yatırım yapmak yerine karını ortaklarına dağıtması veya hazine bonusu gibi finansal araçlara yatırım yapması tercih edilebilir. Q oranının 1'den büyük olması durumu ise, piyasanın işletmenin 1 birimlik varlığına 1 liradan daha fazla değer verdiğini göstermektedir. Bu durum işletmeye yatırım yapmanın elverişli olacağını ifade etmektedir. Bu yöntemin piyasa değeri / defter değeri yönteminden farkı, defter değeri değil de yerine koyma maliyetinin kullanılıyor olmasıdır (Bölükbaşı, 2014: 432).

2.2.4. Hesaplanmış Maddi Olmayan Değer Yöntemi

Hesaplanmış maddi olmayan değer yöntemi Amerika'da Northwestern Üniversitesindeki Kellogg İş İdaresi Okuluna bağlı olarak faaliyet gösteren NCI araştırma kuruluşu tarafından geliştirilmiştir. Yöntemin geliştirilmesinin amacı, işletmenin entelektüel sermayesinin gerçek değerinin belirlenmesidir. Yöntemin geliştirilmesiyle birlikte, bankalardan kredi isteğinde bulunan, maddi olmayan varlıkları ağırlıkta olan şirketlerin kredi taleplerinde ortaya çıkan sorunların çözümü hedeflenmektedir (Topaloğlu, 2011: 44). NCI firmasına göre yapılan işlemlerin sonucunda bulunan bu değer, piyasa değeri değildir. Bulunan değer, bir şirketin sektördeki diğer şirketlerden daha iyi performans göstermek için maddi olmayan varlıklarından yararlanabilme gücünün bir ölçümüdür (Steward, 1997: 253).

Yöntem, işletmenin performansını benzer maddi varlıklara sahip olan rakiplerle mukayese ederek işletmenin sahip olduğu maddi olmayan varlıklarına bir değer belirlemektedir. Bir işletmenin gelecekte gelir oluşturma kapasitesine sahip olup olmadığını belirlemede, bir karşılaştırma aracı olarak da kullanılabilir (Ferrier and Mc Kenzie, 1999: 10).

Uygulama aşamasında bu yöntemin olumlu yönü, diğer yöntemlere göre daha karmaşık görünmesine rağmen aynı ve farklı sektörlerde karşılaştırma yapmayı daha gerçekçi kılarak, kıyaslama yapılacak sonuçlar vermektedir. Hesaplama yapılırken son üç veya beş yıla ait işletmenin ve sektörün ortalama mali değerleri dikkate alınmaktadır (Yereli ve Gerşil, 2005: 24).

Hesaplamanın yapılış sırası ise şu şekilde olmaktadır (Steward, 1997: 303) (Yereli ve Gerşil, 2005: 24);

1. İşletmenin üç veya beş yıl için vergi öncesi ortalama kazançları hesaplanmaktadır.
2. Bilançodan üç veya beş yıl için ortalama maddi varlıklar bulunmaktadır.
3. Kazançlar varlıklara bölünerek varlıklardan elde edilen getiri hesaplanmaktadır.
4. Hesaplara temel oluşturan üç veya beş yıl için sektörün ortalama getiri oranı belirlenmektedir.
5. Sektörün ortalama getiri oranı ile işletmenin maddi varlıkları çarpılarak ilave kazanç hesaplanmaktadır.

6. Üç veya beş yıllık ortalama gelir vergisi oranı ilave kazançla çarpılarak vergi miktarı bulunmaktadır. Vergiden sonraki ilave kazancı hesaplayabilmek için bulunan vergi miktarı ilave kazançtan çıkartılmaktadır. Böylelikle maddi olmayan varlıkların ortaya çıkardığı prim meydana gelmektedir.

7. Primin net bugünkü değeri bulunarak hesaplanmış maddi olmayan değere ulaşılmaktadır. Net bugünkü değeri bulmak için prim şirketin sermaye maliyetine bölünmektedir. Sermaye maliyetini her bir banka için tam ve doğru tespit etmek mümkün olmayacağından, ES hesaplamasında tüm bankalar için 0,15 oranı alınmış ve araştırmanın sonuçlarının bu orandan etkilenmesi sınırlı tutulmaya çalışılmıştır.

Bu yöntem de finansal tablolardan alınan değerler esas alınarak uygulanmaktadır. Hesaplanmış maddi olmayan değer yöntemi piyasa değeri / defter değeri ve Tobin'in Q oranı yöntemlerine göre daha karışık ve zaman alıcı olmasına rağmen, hem sektör içinde hem de sektörler arasında daha realist karşılaştırmalar yapma imkânı sağlamaktadır (Çelik ve Perçin 2000: 116-117). Belirtilen bu avantajlar dikkate alınarak çalışmamızda,

“Hesaplanmış Maddi Olmayan Değer Yöntemi” yöntemi kullanılarak ES ölçümlemesi yapılmış ve Borsa İstanbul’a kote bankaların sektördeki durumları karşılaştırılmıştır.

2.3. Literatür Taraması

Literatür incelendiğinde bankacılık sektöründe ES’nin ölçülmesi ve raporlanması ile ilgili çeşitli çalışmalar karşımıza çıkmaktadır.

Mavridis (2004), Mavridis ve Kyrmizoglou (2005), Puntillo (2009), Joshi ve Diğerleri (2010), Barathi Kamath (2010), Abdulsalam ve Diğerleri (2011) çalışmalarında bankalarda ES’yi ölçmek için VAICTM (Entelektüel Katma Değer Katsayısı Yöntemi) yöntemini kullanmışlardır. Mavridis (2004) çalışmasında Japon bankalarının ES performanslarını incelemiştir. Çalışma sonucunda Japon bankalarının ES yapısı açısından Avrupa’lı rakipleri ile karşılaştırıldığında pozitif ayrıntıklarını tespit edilmiştir. Mavridis ve Kyrmizoglou (2005) çalışmasında Yunan bankalarının ES yapılarının, işletme değerine katkısını incelemiştir. Çalışmada ES yapısı ile işletme değeri arasında pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Puntillo (2009) çalışmasında Portekiz’de faaliyet gösteren bankaların ES ve işletme performansı ilişkisini incelemiştir. Çalışma sonucunda ES ile banka performansları arasında kuvvetli bir ilişki tespit edilmiştir. Joshi ve Diğerleri (2010) çalışmalarında öncelikle Avustralya’da faaliyet gösteren bankaların ES miktarları tespit edilmiş ve sonuçlar geçmişte Malezya ve Yunanistan bankaları için yapılmış benzer çalışmalarla karşılaştırılmıştır. Barathi Kamath (2010) çalışmasında Pakistan’daki faaliyet gösteren bankaların ES performanslarını değerlendirmiştir. Analizde bankalar; İslami Banka, Devlet Bankası, Özel Bankalar ve Yabancı Bankalar olarak dört gruba ayrılmıştır. Analiz sonucunda ES performansı açısından en iyi performansı özel bankaların gösterdiği sonucuna varılmıştır. Abdulsalam ve Diğerleri (2011) ise, Kuveyt’te faaliyet gösteren bankaların ES’lerinin firma performansı üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çalışmada bankalar ticari ve ticari olmayan bankalar olarak iki gruba ayrılmıştır. Analiz sonuçlarına göre ticari bankalar, ticari olmayan bankaları ES performansı olarak geride bırakmıştır.

Barathi Kamath (2007) çalışmasında Hindistan’da faaliyet gösteren bankaların 2000 – 2004 yıllarında ES performanslarını incelemiştir. Çalışma sonucunda yabancı ortaklıklara sahip bankaların daha yüksek ES performansı gösterdiği tespit edilmiştir.

Cabrita ve Bontis (2008) tarafından yapılan çalışmada, Portekiz’de faaliyet gösteren bankaların ES ve işletme performansı ilişkisi incelemiştir. Çalışma sonucunda ES ile banka performansları arasında kuvvetli bir ilişki tespit edilmiş ve bankalara ES yapılarını düzeltme konularında çeşitli öneriler sunulmuştur. Benzer bir çalışmada Khaliq ve Diğerleri (2013) ES’nin Malezya’daki İslami bankaların organizasyon performansı ile doğrudan ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada bankaların performanslarını arttırmak için ES’nin önemini farkına vararak, ES unsurlarını geliştirmeleri gerektiği vurgulanmıştır. Yine benzer bir çalışmada Mention ve Bontis (2013) Belçika ve Lüksemburg’da faaliyet gösteren bankaların ES ile banka performansları arasında kuvvetli bir ilişki tespit etmiştir.

Yıldız (2010) çalışmasında Türkiye’deki özel sermayeli bankaların yöneticilerinin ES unsurlarını algılama düzeylerinin tespitini amaçlamıştır. Çalışma sonucunda özel sermayeli 8 mevduat bankasının şube yöneticilerinin ES göstergelerini algılama düzeyleri ve bu göstergelere atfettikleri önem tespit edilmiştir. Türkiye’deki özel sermayeli mevduat bankalarındaki yöneticiler tarafından algılanan en önemli ES unsurlarının sırasıyla müşteri sermayesi, yapısal sermaye ve insan sermayesi olduğu belirlenmiştir. Yıldız (2011) bir diğer çalışmasında ES’nin özel sermayeli 8 bankanın işletme performansına etkisinin olup olmadığına ilişkin yönetici algılarının tespitini amaçlamıştır. Araştırma sonucunda insan, yapısal ve müşteri sermayesi unsurlarından oluşan ES’nin, bankaların hem subjektif (algılanan) hem de objektif (nicel) performansını olumlu yönde etkilediğinin düşünüldüğü tespit edilmiştir.

Karacan ve Ergin (2011) çalışmalarında “Hesaplanmış Maddi Olmayan Değer Yöntemi” göre hesaplanan ES’nin, yatırımcılar tarafından işletmelerin piyasa değerine yansıtılıp yansıtılmadığı, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası’nda işlem gören bankalar özelinde araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlarda, özellikle bu çalışmada ortaya konan yeni modelin, bankalara ait ES değerlerinin piyasa değerleri ile yüksek düzeyde doğru orantılı ilişkili olduğu görülmüştür.

Topaloğlu ve Bayrakdaroğlu (2012) çalışmalarında ES kavramını oluşturan insan sermayesi, yapısal sermaye ve müşteri sermayesi unsurlarının bankacılık sektöründe faaliyet gösteren bankalar üzerindeki etkileri incelenmiştir. Araştırma sonucunda bankacılık sektöründe ES unsurlarının varlığının olduğu ve bu bağlamda ES varlıklarına sahip olan bankaların birbirlerine yakın konumda oldukları belirlenmiştir. Fakat yapısal sermaye varlığının diğer ES unsurlarına göre zayıf kaldığı tespit edilmiştir.

Bölükbaşı (2014) tarafından yapılan çalışmanın temel amacı, ES'nin işletme üzerindeki etkisini inceleyerek, ES'nin işletme değerinde yarattığı katkıyı ortaya koymaktır. Bu amaçla, Borsa İstanbul'a kayıtlı sigorta şirketlerinin ES değerleri "Hesaplanmış Maddi Olmayan Değer Yöntemi" ile ölçülmüş ve sektördeki durumları açısından şirketler karşılaştırılmıştır.

Çalışkan (2015) çalışmasında Türkiye'de bankacılık sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin ES'lerinin, firma değeri üzerindeki etkisi çoklu regresyon modeli ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda bankaların verimliliği ve piyasa değerlemesinde yapısal sermayenin ötesinde insan sermayesinin etkilerinin olduğu, kârlılığında ise önce kullanılan sermayenin sonrasında insan sermayesi etkili olduğu tespit edilmiştir. İnsan sermayesine yapılan yatırımın artması ve ES'nin ölçülebilmesi ile, işletmelerin piyasa ve defter değerleri arasındaki farkın azalabileceği önerisinde bulunulmuştur.

3. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

3.1. Amaç

Araştırmanın amacı, entelektüel sermayenin Türkiye'de faaliyet gösteren bankaların üzerindeki etkisini incelemek ve yarattığı katkıyı ölçmektir. Borsa İstanbul'da işlem göre bankaların entelektüel sermaye değerleri "Hesaplanmış Maddi Olmayan Değer Yöntemi" ile ölçümlenmiş ve birbirleri ile karşılaştırılmıştır.

3.2. Yöntem

Araştırmanın yöntemi, entelektüel sermaye değeri ölçülmesinde "Hesaplanmış Maddi Olmayan Değer Yöntemi" dir. Bu yöntem bankaların finansal verilerini kullanarak, birbirleri arasında mukayese etme şansı sunmaktadır. Entelektüel sermayeyi sayısal olarak ifade edebilme imkanı yaratılmıştır. 2012-2016 yılları arası son beş yılın finansal verileri kullanılmıştır. Bu verilere Kamu Aydınlatma Platformu ve bankaların kendi internet sitelerinden ulaşılmıştır.

3.3. Kapsam ve Sınırlar

Türkiye bankacılık sisteminde toplam 47 banka aktif olarak çalışmaktadır. Bunlardan 13 adedi kalkınma ve yatırım bankası olup araştırma kapsamı dışında bırakılmıştır. Kalan 34 adet bankanın 5 adedi Türkiye'de şube açan yabancı sermayeli banka ve 13 adedi ise gerek şube sayısının az olması gerekse de yaptığı operasyonlar küçük çaplı olduğundan çalışmada kapsam dışı bırakılmıştır (<https://www.tbb.org.tr:30/1/2018>). Araştırmanın kapsamına Borsa İstanbul'da faaliyet gösteren, BIST BANKA endeksinde işlem gören 13 bankayla başlanmıştır. Bu bankalardan Sınai ve Kalkınma Bankası ile Kalkınma Bankaları ticari bankacılık faaliyetleri göstermedikleri için araştırma kapsamından çıkarılmıştır. ICBC bankası ise son 4 yıldır Türkiye'de faaliyet göstermekte olduğundan incelenecek bankalardan çıkarılmıştır. Sonuç itibarıyla BIST BANKA endeksinde bulunan ve son 5 yıllık finansal verilerine erişilebilen 10 banka araştırma kapsamına alınmıştır.

3.4. Bulgular

Araştırmanın uygulamasında 10 bankanın ayrı ayrı entelektüel sermaye değerleri hesaplanmış aynı zamanda kamu ve özel bankalar içinde ayrıma gidilerek birbirleri ile kıyaslanmıştır.

3.4.1. Akbank Entelektüel Sermaye Hesaplaması

Yapılan hesaplamalar sonucunda Akbank'ın entelektüel sermaye değeri 16.412.193 (BİN TL) olarak bulunmuştur. Bu değer, maddi olmayan duran varlıklarının, bilançoda görünmeyen ama Akbank'ın diğer bankalardan farklı olarak sahip olduğu entelektüel varlıkların gerçek değeridir.

Tablo 1. Akbank'ın Hesaplanmış Maddi Olmayan Değer Yöntemi ile Entelektüel Sermayesinin Hesaplanması

ADIM	(BİN TL)	2012	2013	2014	2015	2016	ORTALAMA
1	VERGİ ÖNCESİ KAR ORT.	3.876.610	4.063.981	4.333.492	4.179.072	6.200.882	4.530.807
2	MADDİ VARLIKLAR ORT.	799.903	851.220	863.354	796.130	881.360	838.393
3	VERGİ ÖNCESİ KAR ORT./MADDİ VARLIK ORT. 4.530.807/838.393 = %540,42						
4	SEKTÖRÜN VERGİ ÖNCESİ ORTALAMA KARI/ SEKTÖRÜN MADDİ VARLIK ORTALAMASI 26.145.739/15.080.384 = % 173.37						
5	SEKTÖRÜN MADDİ D.VARLIK GETİRİ ORANI* AKBANK'IN MADDİ DURAN VARLIK ORTALAMASI %173,37*838.393 = 1.453.521 4.530.807-1.453.521 = 3.077.286 TL						
6	BANKACILIK SEKTÖRÜ İÇİN 5 YILLIK VERGİ ORANI %20 OLARAK ALINMIŞTIR. 3.077.286* 0,2 = 615.457 3.077.286 - 615.457 = 2.461.829						
7	2.461.829 / 0,15 = 16.412.193 (BİN TL)						

Tablo 1 incelendiğinde Akbank'ın vergi öncesi kar ortalaması / maddi duran varlık ortalamasının sektör ortalamasından yaklaşık 4 kat daha yüksek çıktığı görülmektedir. Bu durum, Akbank'ın sektördeki diğer bankalara göre çok daha yüksek bir entelektüel sermayeye sahip olduğunu göstermektedir.

3.4.2. Albaraka Türk Bankasının Entelektüel Sermaye Hesaplaması

Albaraka Türk'ün entelektüel sermaye hesaplaması için birinci, ikinci ve üçüncü aşamalar hesaplanmıştır. Albaraka Türk'ün maddi varlık getiri ortalaması %68,87 olarak bulunmuştur. Bu oran sektör ortalaması olan %173,37'nin altında kaldığı için sonraki hesaplamalara yer verilmemiştir.

Tablo 2. Albaraka Türk'ün Hesaplanmış Maddi Olmayan Değer Yöntemi ile Entelektüel Sermayesinin Hesaplanması

ADIM		2012	2013	2014	2015	2016	ORTALAMA
1	VERGİ ÖNCESİ KAR ORT.	241.225	299.107	321.068	374.253	265.918	300.314
2	MADDİ VARLIKLAR ORT.	294.337	380.614	487.139	501.139	517.134	436.073
3	VERGİ ÖNCESİ KAR ORT./MADDİ VARLIK ORT. 300.314/436.073 = % 68,87						
4	SEKTÖRÜN VERGİ ÖNCESİ ORTALAMA KARI/ SEKTÖRÜN MADDİ VARLIK ORTALAMASI 26.145.739/15.080.384 = % 173.37						
5	ALBARAKA'nın maddi varlık getiri ortalaması %68,87 olarak hesaplanmıştır. Bu getiri ortalaması sektör getiri ortalaması olan %173,37'nin altında bir sonuç olduğu için sonraki aşamalara yer verilmemiştir. Hesaplanmış maddi olmayan değer yöntemine göre hesaplamaya devam edilemeyecektir.						
6							
7							

3.4.3. Denizbank'ın Entelektüel Sermayesinin Hesaplanması

Tablo 3' de yapılan hesaplamalar incelendiğinde Denizbank'ın entelektüel sermayesi 2.235.387 (Bin TL) olduğu bulunmuştur. Bu değer maddi olmayan varlıklarının, dolayısıyla bilançoda yer almayan fakat Denizbank'ın diğer işletmelerden farklı olarak sahip olduğu entelektüel varlıklarının bilançoda görülmeyen gerçek değeridir.

Tablo 3. Denizbank'ın Hesaplanmış Maddi Olmayan Değer Yöntemi ile Entelektüel Sermayesinin Hesaplanması

ADIM		2012	2013	2014	2015	2016	ORTALAMA
1	VERGİ ÖNCESİ KAR ORT.	955,599	1,268,530	1,214,681	1,142,911	1,825,057	1,281,356
2	MADDİ VARLIKLAR ORT.	357,335	409,454	507,658	547,622	664,579	497,330
3	VERGİ ÖNCESİ KAR ORT./MADDİ VARLIK ORT. $1.281.356 / 497.330 = \%257,65$						
4	SEKTÖRÜN VERGİ ÖNCESİ ORTALAMA KARI/ SEKTÖRÜN MADDİ VARLIK ORTALAMASI 26.145.739/15.080.384 = % 173.37						
5	SEKTÖRÜN MADDİ D.VARLIK GETİRİ ORANI* DENİZBANK'IN MADDİ DURAN VARLIK ORTALAMASI $\%173,37 * 497.330 = 862.221$ 1.281.356 - 862.221 = 419.135 (BİN TL)						
6	BANKACILIK SEKTÖRÜ İÇİN 5 YILLIK VERGİ ORANI %20 OLARAK ALINMIŞTIR. $419.135 * 0,2 = 83.827$ 419.135 - 83.827 = 335.308						
7	335.308/ 0,15 = 2.235.387						

3.4.4. Finansbank 'ın Entelektüel Sermayesinin Hesaplanması

Finansbank'ın entelektüel sermaye hesaplamaları Tablo 4'de görülmektedir. Bankanın maddi varlık getiri ortalaması sektörün altında kaldığı için entelektüel sermaye değeri hesaplanmamıştır.

Tablo 4. Finansbank'ın Hesaplanmış Maddi Olmayan Değer Yöntemi ile Entelektüel Sermayesinin Hesaplanması

ADIM	BİN TL	2012	2013	2014	2015	2016	ORTALAMA
1	VERGİ ÖNCESİ KAR ORT.	1.410.320	974.518	1.191.493	884.056	1.533.014	1.198.680
2	MADDİ VARLIKLAR ORT.	436.494	534.046	1.472.095	1.581.509	1.838.308	1.172.490
3	VERGİ ÖNCESİ KAR ORT./MADDİ VARLIK ORT. 1.198.680/1.172.490 = %102,23						
4	SEKTÖRÜN VERGİ ÖNCESİ ORTALAMA KARI/ SEKTÖRÜN MADDİ VARLIK ORTALAMASI 26.145.739/15.080.384 = % 173.37						
5	FİNANSBANK'ın maddi varlık getiri ortalaması %102,23 olarak hesaplanmıştır. Bu getiri ortalaması sektör getiri ortalaması olan %173,37'nin altında bir sonuç olduğu için sonraki aşamalara yer verilmemiştir. Hesaplanmış maddi olmayan değer yöntemine göre hesaplamaya devam edilemeyecektir						
6							
7							

3.4.5. Garanti Bankası'nın Entelektüel Sermayesinin Hesaplanması

Tablo 5 incelendiğinde Garanti Bankası'nın entelektüel sermaye tutarının 4.985.873 (Bin tl) olarak bulunduğu görülmektedir. Bu değer bilançoda görülmeyen ancak Garanti Bankası'nın sahip olduğu entelektüel sermaye tutarıdır.

Tablo 5. Garanti Bankası'nın Hesaplanmış Maddi Olmayan Değer Yöntemi ile Entelektüel Sermayesinin Hesaplanması

ADIM		2012	2013	2014	2015	2016	ORTALAMA
1	VERGİ ÖNCESİ KAR ORT.	4,307,037	4,453,059	4,769,705	4,659,487	6,490,950	4,936,048
2	MADDİ VARLIKLAR ORT.	1,318,339	1,577,265	1,550,363	3,412,889	3,680,621	2,307,895
3	VERGİ ÖNCESİ KAR ORT./MADDİ VARLIK ORT. 4.936.048/2.307.895 = %213,88						
4	SEKTÖRÜN VERGİ ÖNCESİ ORTALAMA KARI/ SEKTÖRÜN MADDİ VARLIK ORTALAMASI 26.145.739/15.080.384 = % 173.37						
5	SEKTÖRÜN MADDİ D.VARLIK GETİRİ ORANI* GARANTİ BANKASI'NIN MADDİ DURAN VARLIK ORTALAMASI %173,37* 2.307.895 = 4.001.197 4.936.048 - 4.001.197 = 934.851(BİN TL)						
6	BANKACILIK SEKTÖRÜ İÇİN 5 YILLIK VERGİ ORANI %20 OLARAK ALINMIŞTIR. 934.851* 0,2 = 186.970 934.851 - 186.970 =747.881						
7	747.881 / 0,15 = 4.985.873						

3.4.6. Halkbankası'nın Entelektüel Sermayesinin Hesaplanması

Halkbankası'nın entelektüel sermaye hesaplamaları Tablo 6'de görülmektedir. Bankanın maddi varlık getiri ortalaması sektörün altında kaldığı için entelektüel sermaye değeri hesaplanmamıştır.

Tablo 6. Halkbankası'nın Hesaplanmış Maddi Olmayan Değer Yöntemi ile Entelektüel Sermayesinin Hesaplanması

ADIM	BİN TL	2012	2013	2014	2015	2016	ORTALAMA
1	VERGİ ÖNCESİ KAR ORT.	3.399.761	3.506.382	2.845.891	2.898.360	3.349.438	3.199.966
2	MADDİ VARLIKLAR ORT.	1.517.341	1.463.302	1.683.915	3.144.367	3.266.984	2.215.182
3	VERGİ ÖNCESİ KAR ORT./MADDİ VARLIK ORT. 3.199.966/2.215.182 = %144,46						
4	SEKTÖRÜN VERGİ ÖNCESİ ORTALAMA KARI/ SEKTÖRÜN MADDİ VARLIK ORTALAMASI 26.145.739/15.080.384 = % 173.37						
5	HALKBANK'ın maddi varlık getiri ortalaması %144,46 olarak hesaplanmıştır. Bu getiri ortalaması sektör getiri ortalaması olan %173,37'nin altında bir sonuç olduğu için sonraki aşamalara yer verilmemiştir. Hesaplanmış maddi olmayan değer yöntemine göre hesaplamaya devam edilemeyecektir						
6							
7							

3.4.7. İşbankası'nın Entelektüel Sermayesinin Hesaplanması

İşbankası'nın entelektüel sermaye hesaplamaları Tablo 7'de görülmektedir. Bankanın maddi varlık getiri ortalaması sektörün altında kaldığı için entelektüel sermaye değeri hesaplanmamıştır.

Tablo 7. İşbankası'nın Hesaplanmış Maddi Olmayan Değer Yöntemi ile Entelektüel Sermayesinin Hesaplanması

ADIM	Bin TL	2012	2013	2014	2015	2016	ORTALAMA
1	VERGİ ÖNCESİ KAR ORT.	4.673.646	4.429.881	5.027.034	4.589.899	7.032.312	5.150.554
2	MADDİ VARLIKLAR ORT.	2.139.784	2.234.328	2.383.688	5.868.662	5.861.299	3.697.552
3	VERGİ ÖNCESİ KAR ORT./MADDİ VARLIK ORT. 5.150.554/3.697.552 = % 139,29						
4	SEKTÖRÜN VERGİ ÖNCESİ ORTALAMA KARI/ SEKTÖRÜN MADDİ VARLIK ORTALAMASI 26.145.739/15.080.384 = % 173.37						
5	İŞBANKASI'nın maddi varlık getiri ortalaması %139,29 olarak hesaplanmıştır. Bu getiri ortalaması sektör getiri ortalaması olan %173,37'nin altında bir sonuç olduğu için sonraki aşamalara yer verilmemiştir. Hesaplanmış maddi olmayan değer yöntemine göre hesaplamaya devam edilemeyecektir						
6							
7							

3.4.8. Şekerbank'ın Entelektüel Sermayesinin Hesaplanması

Şekerbank'ın entelektüel sermaye hesaplamaları Tablo 8'de görülmektedir. Bankanın maddi varlık getiri ortalaması sektörün altında kaldığı için entelektüel sermaye değeri hesaplanmamıştır.

Tablo 8. Şekerbank'ın Hesaplanmış Maddi Olmayan Değer Yöntemi ile Entelektüel Sermayesinin Hesaplanması

ADIM	Bin TL	2012	2013	2014	2015	2016	ORTALAMA
1	VERGİ ÖNCESİ KAR ORT.	326.830	277.035	306.842	80.193	137.240	225.628
2	MADDİ VARLIKLAR ORT.	429.008	602.298	959.596	899.841	1.082.380	794.625
3	VERGİ ÖNCESİ KAR ORT./MADDİ VARLIK ORT. 225.628/794.625 = %28,39						
4	SEKTÖRÜN VERGİ ÖNCESİ ORTALAMA KARI/ SEKTÖRÜN MADDİ VARLIK ORTALAMASI 26.145.739/15.080.384 = % 173.37						
5	ŞEKERBANKASI'nın maddi varlık getiri ortalaması %28,39 olarak hesaplanmıştır. Bu getiri ortalaması sektör getiri ortalaması olan %173,37'nin altında bir sonuç olduğu için sonraki aşamalara yer verilmemiştir. Hesaplanmış maddi olmayan değer yöntemine göre hesaplamaya devam edilemeyecektir						
6							
7							

3.4.9. Vakıflar Bankası'nın Entelektüel Sermayesinin Hesaplanması

Tablo 9 incelendiğinde Vakıflar Bankası'nın entelektüel sermaye tutarının 70.544 (Bin tl) olarak bulunduğu görülmektedir. Bu değer bilançoda görülmeyen ancak Vakıflar Bankası'nın sahip olduğu entelektüel sermaye tutarıdır.

Tablo 9. Vakıflar Bankası'nın Hesaplanmış Maddi Olmayan Değer Yöntemi ile Entelektüel Sermayesinin Hesaplanması

ADIM	BİN TL	2012	2013	2014	2015	2016	ORTALAMA
1	VERGİ ÖNCESİ KAR ORT.	1.861.581	2.030.310	2.291.858	2.401.024	3.516.780	2.420.311
2	MADDİ VARLIKLAR ORT.	1.355.088	1.444.717	784.873	1.654.118	1.703.103	1.388.380
3	VERGİ ÖNCESİ KAR ORT./MADDİ VARLIK ORT. 2.420.311/1.388.380 = % 174,32						
4	SEKTÖRÜN VERGİ ÖNCESİ ORTALAMA KARI/ SEKTÖRÜN MADDİ VARLIK ORTALAMASI 26.145.739/15.080.384 = % 173.37						
5	SEKTÖRÜN MADDİ D.VARLIK GETİRİ ORANI* VAKIFLAR BANKASI'NIN MADDİ DURAN VARLIK ORTALAMASI %173,37* 1.388.380 = 2.407.034 2.420.311 - 2.407.034 = 13.277 (BİN TL)						
6	BANKACILIK SEKTÖRÜ İÇİN 5 YILLIK VERGİ ORANI %20 OLARAK ALINMIŞTIR. 13.277* 0,2 =2.645,4 13.277 - 2645,4 = 10.581,6						
7	10.581,6 / 0,15 = 70.544 TL (BİN TL)						

3.4.10. Yapı Kredi Bankası'nın Entelektüel Sermayesinin Hesaplanması

Yapı Kredi Bankası'nın entelektüel sermaye hesaplamaları Tablo 10'da görülmektedir. Bankanın maddi varlık getiri ortalaması sektörün altında kaldığı için entelektüel sermaye değeri hesaplanmamıştır.

Tablo 10. Yapı Kredi Bankası'nın Hesaplanmış Maddi Olmayan Değer Yöntemi ile Entelektüel Sermayesinin Hesaplanması

ADIM	Bin TL	2012	2013	2014	2015	2016	ORTALAMA
1	VERGİ ÖNCESİ KAR ORT.	2.588.995	2.962.979	2.668.578	2.536.916	3.752.906	2.902.075
2	MADDİ VARLIKLAR ORT.	1.055.463	1.016.541	1.109.787	2.767.484	2.713.047	1.732.464
3	VERGİ ÖNCESİ KAR ORT./MADDİ VARLIK ORT. 2.902.075/1.732.464 = % 167,51						
4	SEKTÖRÜN VERGİ ÖNCESİ ORTALAMA KARI/ SEKTÖRÜN MADDİ VARLIK ORTALAMASI 26.145.739/15.080.384 = % 173,37						
5	YAPI KREDİ'nin maddi varlık getiri ortalaması %167,51 olarak hesaplanmıştır. Bu getiri ortalaması sektör getiri ortalaması olan %173,37'nin altında bir sonuç olduğu için sonraki aşamalara yer verilmemiştir. Hesaplanmış maddi olmayan değer yöntemine göre hesaplamaya devam edilemeyecektir						
6							
7							

3.4.11. Kamu-Özel Bankaların Entelektüel Sermayelerinin Karşılaştırılması

BIST Banka endeksinde işlem gören 10 banka ile yapılan çalışmada 2 bankanın kamu bankası olduğu ve 8 bankanın ise özel sektörün işlettiği bankalar olduğu görülmektedir. Kamu bankaları olan Halkbankası ve Vakıflar Bankasının maddi varlık getiri ortalaması Tablo 11'de de görüleceği üzere sektör ortalamasının altında kalmış ve entelektüel sermaye hesaplamasına gidilememiştir. Özel sektör bankaları ise sektör ortalamasının üzerinde maddi varlık getirisi sağlamıştır. Tablo 12'ye tüm özel sektör bankalarının entelektüel sermayesi 3.349.839 (Bin TL) olarak bulunmuştur.

Tablo 11. Kamu Bankalarının Hesaplanmış Maddi Olmayan Değer Yöntemi ile Entelektüel Sermayesinin Hesaplanması

ADIM	Bin TL	2012	2013	2014	2015	2016	ORTALAMA
1	VERGİ ÖNCESİ KAR ORT.	5.261.342	5.536.692	5.137.749	5.299.384	6.866.218	5.620.277
2	MADDİ VARLIKLAR ORT.	2.872.429	2.908.019	2.468.788	4.798.485	4.970.087	3.603.562
3	VERGİ ÖNCESİ KAR ORT./MADDİ VARLIK ORT. 5.620.277/3.603.562 = % 155,96						
4	SEKTÖRÜN VERGİ ÖNCESİ ORTALAMA KARI/ SEKTÖRÜN MADDİ VARLIK ORTALAMASI 26.145.739/15.080.384 = % 173,37						
5	Kamu Bankalarının maddi varlık getiri ortalaması %155,96 olarak hesaplanmıştır. Bu getiri ortalaması sektör getiri ortalaması olan %173,37'nin altında bir sonuç olduğu için sonraki aşamalara yer verilmemiştir. Hesaplanmış maddi olmayan değer yöntemine göre hesaplamaya devam edilemeyecektir						
6							
7							

Tablo 12. Özel Bankalarının Hesaplanmış Maddi Olmayan Değer Yöntemi ile Entelektüel Sermayesinin Hesaplanması





ADIM	Bin TL	2012	2013	2014	2015	2016	ORTALAMA
1	VERGİ ÖNCESİ KAR ORT.	18.380.262	18.729.090	19.832.893	18.446.787	27.238.279	20.525.462
2	MADDİ VARLIKLAR ORT.	6.830.663	7.605.766	9.333.680	16.375.276	17.238.728	11.476.823
3	VERGİ ÖNCESİ KAR ORT./MADDİ VARLIK ORT. 20.525.462/11.476.823 = % 178,84						
4	SEKTÖRÜN VERGİ ÖNCESİ ORTALAMA KARI/ SEKTÖRÜN MADDİ VARLIK ORTALAMASI 26.145.739/15.080.384 = % 173,37						
5	SEKTÖRÜN MADDİ D.VARLIK GETİRİ ORANI* ÖZEL BANKALARIN MADDİ DURAN VARLIK ORTALAMASI %173,37* 11.476.823 = 19.897.367 20.525.462 - 19.897.367 = 628.095 (BİN TL)						
6	BANKACILIK SEKTÖRÜ İÇİN 5 YILLIK VERGİ ORANI %20 OLARAK ALINMIŞTIR. 628.095* 0,2 = 125.619 (BİN TL) 628.095 - 125.619 = 502.476 (BİN TL)						
7	502.476 / 0,15 = 3.349.839 (BİN TL)						

3.5. Bulguların Değerlendirilmesi

Borsa İstanbul'da hisseleri halka açık işlem ve işlem gören 10 ticari banka çalışma kapsamında "Hesaplanmış Maddi Olmayan Değer Yöntemi" ne göre değerlendirilmiştir. Bu bankalar; Akbank, Albaraka Türk, Denizbank, Finansbank, Garanti Bankası, Halkbank, İşbankası, Şekerbank, Vakıflar Bankası ve Yapı Kredi bankalarıdır.

Araştırma sonucunda maddi varlık getiri oranı sektör ortalamasının üzerinde olan ve entelektüel sermayeleri hesaplanan bankalar ve entelektüel sermaye tutarları Tablo 13'de gösterilmiştir.

Tablo 13: Araştırmaya Devam Edilen Bankaların Hesaplanmış Maddi Olmayan Değer Yöntemiyle Entelektüel Sermayelerinin Sıralanması

Banka Adı	Entelektüel Sermaye Tutarı (Bin TL)
	16.412.193
	4.985.873
	2.235.387
	70.544

Çalışmada kullanılan hesaplanmış maddi olmayan değer yöntemiyle bankaların entelektüel sermayeleri hesaplanmıştır. Bankaların finansal verilerine dayanılarak yapılan analiz, bankacılık sektöründe objektif bir değerlendirme yapılmasına imkân verilerek, bankaların birbirleri ile karşılaştırılabilirliğine imkan sağlamıştır. Çalışma sonucunda bazı bankaların maddi varlıklarının çok yüksek olmamasına rağmen, bu varlıkların iyi değerlendirilerek, çalışan ve müşteri sermayesini çok iyi bir şekilde yöneterek yüksek entelektüel sermaye değerlerine ulaştıkları gözlemlenmiştir. Özellikle Akbank rakiplerine bu anlamda ciddi fark atmıştır. Türkiye'deki kamu bankaları özel bankalara göre daha fazla maddi duran varlıklara sahip olup, aynı oranda kârlılıklarını arttırmadıkları için, ES'leri özel bankalara göre daha düşük kalmıştır. Özel bankaların ise, kamu bankalarına göre maddi duran varlık yatırımından ziyade insan ve müşteri sermayesine daha fazla yatırım yaptığı tespit edilmiştir. Bu durum "Hesaplanmış Maddi Olmayan Değer Yöntemi"ne göre, özel bankaların ES'lerinin kamu bankalarına göre daha yüksek çıkmasına neden olmuştur.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüz bilgi toplumu işletmelerinin, fiziksel ve finansal sermayeleri ile karşılaştırıldığında ES'leri ile daha fazla değer yarattıkları söylenebilir. Entelektüel sermayenin görülebilir hale getirilmesi, ölçülmesi ve işletme performansı üzerindeki etkilerinin gözlenmesi önem arz etmektedir (Yıldız, 2011: 25). Özellikle bilgi üreten işletmelerin sadece mali tablolarındaki kârlılıklarına bakıldığında bu durum o işletmenin gerçek değerini yansıtmamaktadır. Bu sebeple işletmeler, mali tablolarının yanında ES değişimlerini takip etmek için çeşitli raporlar hazırlamaktadır (Bölükbaşı, 2014: 444).

Bankalar ülkelerdeki ekonomik altyapıyı ayakta tutan ve tüm işletmeler gibi kâr temelli çalışan işletmelerdir. Günümüzde artan rekabet ortamında, bankaları pozitif ayarlayacak ve kârlarını maksimize edecek en önemli faktörlerden biri ES'leridir. Bankalarda ES yönetiminin ilk aşaması doğru ve düzenli ölçümlerdir. İşletmelerde ES ölçümü ile ilgili birçok yöntem kullanılmaktadır.

Çalışmamızda ES'yi işletme bazında ölçen "Hesaplanmış Maddi Olmayan Değer Yöntemi" kullanılarak Borsa İstanbul'a kote bankaların ES'lerinin ölçülmesi ve sektördeki durumlarının karşılaştırılması amaçlanmıştır.

Çalışma sonucunda bazı bankaların maddi varlıklarının çok yüksek olmamasına rağmen, bu varlıkların iyi değerlendirilerek, çalışan ve müşteri sermayesini çok iyi bir şekilde yöneterek, yüksek ES değerlerine ulaştıkları gözlemlenmiştir. Özellikle Akbank rakipleri ile karşılaştırıldığında en yüksek ES değerine ulaşan banka olarak

karşımıza çıkmaktadır. Garanti ve Denizbank ES değeri bakımından Akbank'ı takip etmektedir. Sıralamaya kamu banklarından sadece Vakıflar Bankası dördüncü sırada girebilmiştir. Bu durum kamu banklarının ES değeri bakımından, özel sermayeli bankalarla rekabet edemediğini göstermektedir. Kamu bankalarının durumu iyileştirmek adına, maddi duran varlıklarını arttırmadan kârlılıklarını arttırmaları gerektiği göze çarpmaktadır.

Yapılmış olan çalışma daha sonraki yıllarda aynı grup bankalara uygulanarak ES değerlerindeki değişimler takip edilebilir. Ayrıca bankaların ES değerleri Tobin Q oranı, Balanced Scorecard, Skandia Kılavuzu, Ante Pulic'in Entelektüel Katma Değer Katsayısı Yöntemi ve Sullivan'ın Entelektüel Sermaye Ölçüm Yöntemleri gibi yöntemler kullanılarak hesaplanabilir ve yöntemler arası farklılıklar ortaya konabilir.

KAYNAKÇA

- Abdulsalam, F., Al-Qaheri H. ve Al-Khayyat, R. (2011). *The Intellectual Capital Performance of Kuwaiti Banks: An Application of VAIC Model*, iBusiness, 88-96.
- Arıkboğa, Ş. F. (2003). *Entelektüel Sermaye*, Derin Yayınları, İstanbul.
- Barathi Kamath, G. (2007). "The intellectual capital performance of the Indian banking sector". *Journal of Intellectual Capital*, 8(1), 96-123.
- Barathi Kamath, G. (2010) "The Intellectual Capital Performance of Banking Sector in Pakistan", *Pak. J. Commer. Soc. Sci.*, 84-99.
- Bölükbaşı, Y. (2014). "Entelektüel sermayenin işletme bazında ölçülmesinde kullanılan yöntemler ve sigorta sektöründe bir araştırma", *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt: 36, Sayı: 1, 425-447.
- Cabrita, M. D. R., & Bontis, N. (2008)." Intellectual capital and business performance in the Portuguese banking industry", *International Journal of Technology Management*, 43(1-3), 212-237.
- Chen, Y. (2008). "The Positive Effect of Gren Intellectual Capital on Competitive Advantages of Firms", *Journal of Business Ethics*, 77, 271-286.
- Çalışkan, T. (2015). "Bilgi Ekonomisinde Entelektüel Sermaye: Borsa İstanbul'da Bankacılık Sektörü Uygulaması". *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 13(3), 121-137.
- Çelik, A. E., & Perçin, S. (2000). "Entelektüel sermayenin işletme bazında ölçülmesi ve değerlendirilmesi". *Muhasebe ve Denetime Bakış*, 1(2), 111-118.
- Edvinsson, L. (1997). "Developing Intellectual Capital at Skandia. Long Range Planning", 30(3), 366-373.
- Edvinsson, L. & Malone, M. S. (1997). *Intellectual Capital: Realizing Your Company's True Value by Finding its Hidden Brainpower*, New York, Harper Collins Publications.
- Erkuş, A. (2006). *Entelektüel sermaye: Bir uygulama*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Erhan, D. U., (2003). *Entelektüel Sermaye Ölçülmesi Değerlemesi Muhasebeleştirilmesi Bir Teknoloji Şirketi Uygulaması*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Ertuğrul, M., (2000). *Entelektüel Sermayenin İşletme Değeri Üzerine Etkisi ve Bir Uygulama*, (Yayınlanmamış Y.Lisans Tezi), Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Ferrier, F. and McKenzie P. (1999). *Intellectual Capital: Managing The New Performance Drivers*, Monash University-ACER Centre For The Economics of Education and Training, Melbourne.
- Joshi, M., Cahill, D., & Sidhu, J. (2010). "Intellectual capital performance in the banking sector: An assessment of Australian owned banks" *Journal of Human Resource Costing & Accounting*, 14(2), 151-170.
- Karacan, S., & Ergin, E. (2011). "Bankaların Entelektüel Sermayesi ile Finansal Performansı Arasındaki İlişki". *Business and Economics Research Journal*, 2(4), 73-88.
- Kerimov, R. (2011). *Entelektüel sermayenin ölçülmesi, raporlanması ve işletme performansına etkisi: Örnek bir uygulama*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Khalique, M., Shaari, N., Abdul, J., Isa, A. H. B. M., & Samad, N. B. (2013). "Impact of intellectual capital on the organizational performance of Islamic banking sector in Malaysia", *Asian Journal of Finance & Accounting*, Vol. 5, No.2, 75-83.
- Kurt, M. (2008). "Entelektüel Sermayenin Temel Unsurları", *Entelektüel Sermaye, Teori, Uygulama ve Yeni Perspektifler*, (Editörler: Rıza Aşıkoğlu, Mustafa Kurt, Kerim Özcan), Gazi Kitap Evi, Ankara, 30-44.
- Mavridis, D. G. (2004). "The intellectual capital performance of the Japanese banking sector". *Journal of Intellectual Capital*, 5(1), 92-115.
- Mavridis, D. G., & Kyrmizoglou, P. (2005). Intellectual capital performance drivers in the Greek banking sector. *Management Research News*, 28(5), 43-62.
- Mention, A. L., & Bontis, N. (2013). "Intellectual capital and performance within the banking sector of Luxembourg and Belgium", *Journal of Intellectual capital*, 14(2), 286-309.

- Nerdrum, L. & Ericson, T. (2001). "Intellectual Capital: A Human Capital Perspective", *Journal of Intellectual Capital*, 2(2), 127-135.
- Özveren, M. & Yıldız, S. (2010). "Entelektüel Sermayenin Ölçüm Yöntemleri ve Kriterlerinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma", *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt:29, Sayı: .1, 275-289.
- Puntillo, P. (2009). "Intellectual capital and business performance. Evidence from Italian banking industry". *Electronic Journal of Corporate Finance*, 4(12), 97-115.
- Qingrui, X. & Wang, Y. (2001). "The New Challenge for Management Managing Intellectual Capital", *IEEE*, 183-188.
- Stewart, T. A. (1991). *Brainpower. Fortune*, 123(11), 42-60.
- Stewart, T. A. (1997). *Entelektüel Sermaye: Kuruluşların Yeni Zenginliği*, Çeviren: Nurettin Elhüseyni, İstanbul, BZD Yayıncılık.
- Topaloğlu, E.E. (2011). *Entelektüel Sermayenin Ölçülmesi: Türk Bankacılık Sektörü Üzerine Bir Analiz*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,.
- Topaloğlu, E.E. & Bayrakdaroğlu, A. (2012). "Entelektüel Sermayenin Türk Bankacılık Sektörü Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Alan Araştırması", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(41), 332-352.
- Yereli, A. N. & Gerşil, G. (2005). "Entelektüel Sermayeyi Ölçme ve Raporlama Yöntemleri", *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 2, 17-29.
- Yıldız, S. (2010). "Entelektüel Sermaye Faaliyet Raporu Önerisi: Özel Sermayeli Mevduat Bankalarında Bir Araştırma". *Bankacılar Dergisi*, 75, 34-50.
- Yıldız, S. (2011). "Entelektüel sermayenin işletme performansına etkisi: bankacılık sektöründe bir araştırma". *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 11, No: 3, 11-28.
- https://www.tbb.org.tr/modules/banka-bilgileri/banka_Listesi.asp?tarih=30/1/2018
- <https://www.kap.org.tr/tr/Endeksler>



Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 29.05.2018 ✓Accepted/Kabul: 22.06.2018

DOI: 10.30794/pausbed.428242

Araştırma Makalesi/ Research Article

Eyüboğlu, S. ve Eyüboğlu, K. (2019). "Bileşik Öncü Göstergeler İle Borsa İstanbul Sektör Endeksleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 35, Denizli, s.285-298.

BİLEŞİK ÖNCÜ GÖSTERGELER İLE BORSA İSTANBUL SEKTÖR ENDEKSLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ*

Sinem EYÜBOĞLU**Kemal EYÜBOĞLU***

Özet

Ekonomik faaliyetlerde yaşanabilecek dalgalanmalar tüm piyasaları olduğu gibi hisse senedi piyasalarını da etkilemektedir. Bileşik öncü göstergeler ise ekonomiye ilişkin beklentileri ortaya koymaktadır. Bu çalışmada 2006:01-2016:10 dönemi için bileşik öncü göstergeler endeksi ile 12 borsa sektör endeksi getirileri arasında ilişki olup olmadığı test edilmiştir. Eşbütünleşme ilişkisi değişkenler farklı seviyede durağan olduklarından Sınır Testi ile araştırılmıştır. Yapılan analizler sonucunda bileşik öncü göstergeler ile çalışmada yer alan tüm sektör endeksleri arasında uzun ve kısa dönemde ilişki olduğu belirlenmiştir. İlave olarak bileşik öncü göstergelerdeki artışın tüm sektör endekslerini kısa dönemde olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Nedensellik sonuçları ise çoğunlukla bileşik öncü göstergelerin endekslerin nedeni olduğunu ortaya koymuştur.

Anahtar kelimeler: *Bileşik öncü göstergeler, Borsa İstanbul, Sınır testi.*

EXAMINING RELATIONSHIP BETWEEN COMPOSITE LEADING INDICATORS AND BORSA İSTANBUL SECTOR INDICES

Abstract

Fluctuations in economic activity affect stock market as well as in all markets. Composite leading indicators show expectations regarding the economy. In this study, it is tested whether there is a relationship between composite leading indicators index and 12 stock market sector index returns for the period of 2006:01-2016:10. Cointegration relations are investigated by Bound Test because of series are stationary at different orders. Consequently, it has been determined that there is a long-term and short-term relationship between the composite leading indicators and all the sector indices in the study. In addition, it has been determined that an increase in composite leading indicators has positive effect on all sector indices in the short term. The results of the causality show that the composite leading indicators are the cause for the most of the indices.

Keywords: *Composite leading indicators, Borsa İstanbul, Bound test.*

* Bu çalışma 2017 Global İşletme Araştırmaları Kongresi'nde sunulan çalışmanın gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

** Dr., Avrasya Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, TRABZON.

e-posta:sinemilmaz17@hotmail.com, (orcid.org/0000-0002-3525-9173)

***Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, TRABZON.

e-posta: keyuboglu@msn.com (orcid.org/0000-0002-2108-9732)

1. GİRİŞ

Son zamanlarda yaşanan krizler ve belirsizlikler, ekonomik faaliyetlerin yavaşlamasına ve dolayısıyla varlık fiyatlarında oynaklığa neden olmaktadır. Bu açıdan ekonomideki büyümelerin ve daralmaların önceden öngörülebilmesi hem politika yapıcılar hem de piyasa oyuncuları açısından önem arz etmektedir. OECD, ülkelerdeki ekonomik faaliyetlerdeki değişimlerin erken sinyallerini vermek amacıyla 1970'lerde bileşik öncü göstergeler sistemini geliştirmiştir.

Ekonomilerdeki dönüş noktalarını önceden belirleyebilmek amacıyla geliştirilen bileşik öncü göstergeler, ilerleyen yıllarda ekonominin şu anki ve yakın gelecekteki durumuna ilişkin analizlere olanak sağlaması açısından politika yapılar için önem arz etmektedir (Demirhan, 2014: 2). Böylece varlık fiyatları ile öncü göstergeler arasındaki etkileşimin belirlenmesiyle hem finansal sektörde risk analizlerinin yapılması kolaylaşacak, hem de reel sektörün planlama yapması kolaylaşabilecektir (Gülhan vd., 2012: 3). Türkiye'de de Aralık 2002 tarihinde TCMB, OECD ile birlikte yapmış olduğu çalışmalar neticesinde Türkiye ekonomisinde oluşabilecek yükseliş ve azalışları önceden tahmin edebilmek amacıyla bileşik öncü göstergeler endeksi oluşturmuştur (Demirhan, 2014: 2). Bu endeks finansçılar, reel sektör temsilcileri ve politika yapıcılar için mevcut ve kısa dönemdeki ekonomik durumun analizi için önemli bilgiler içermektedir (Topçu, 2014: 168).

Bu çalışmada Borsa İstanbul'daki 12 sektör endeksi ile bileşik öncü göstergeler endeksi (BONC) arasında kısa ve uzun dönemde ilişki olup olmadığı araştırılmıştır. Literatürde sanayi üretim endeksi, faiz, kur gibi makroekonomik veriler ile hisse senedi piyasaları arasındaki ilişki üzerine çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Ancak BONC ile hisse senedi endeksleri arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların az sayıda olduğu, ilaveten bu iki değişken arasındaki ilişkiyi sektör endeksleri bazında test eden çalışmaların ise çok nadir olduğu görülmektedir. Dolayısıyla çalışmanın literatürdeki önemli bir boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde makroekonomik değişkenlerin varlık fiyatları üzerindeki etkisini inceleyen pek çok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda makroekonomik veriler olarak döviz kuru, para arzı, sanayi üretim endeksi, faiz gibi değişkenler kullanılmıştır. Bu çalışmalardan; Chen vd. (1986) EKK yöntemi ile makroekonomik değişkenlerden uzun ve kısa dönemli faiz oranları arasındaki marjın, beklenen ve beklenmeyen enflasyonun, sanayi üretiminin, düşük ve yüksek kredi derecesine sahip menkul kıymetlerin borçlanma faizlerinin hisse senedi piyasaları üzerindeki etkilerini incelemiş ve çalışma sonucunda tüm makroekonomik değişkenlerin hisse senetleri üzerinde etkisi olduğunu belirlenmiştir. Solnik (1987) çok değişkenli regresyon ile 1973-1983 dönemi için ABD, Japonya, Almanya, İngiltere, Fransa, Kanada, Hollanda, İsviçre ve Belçika hisse senedi piyasaları üzerinde döviz kuru, faiz oranları ve enflasyon beklentisindeki değişimlerin etkilerini incelemiş ve kurdaki değişikliklerinin ABD hariç, diğer tüm ülke hisse senedi piyasalarını olumlu yönde etkilediğini saptamıştır.

Wongbangpo ve Sharma (2002) 1985-1996 dönemi için 5 Asya ülkesindeki (Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur ve Tayland) hisse senedi fiyatları ile GSYİH, TÜFE, para arzı, faiz oranı ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi Johansen eşbütünleşme testi ile araştırmışlardır. Çalışma sonucunda ise hem kısa ve hem de uzun dönemde hisse senedi fiyatları ile çalışmada yer alan makroekonomik değişkenler arasında bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Maysami vd. (2004) 1989-2001 yılları arasını kapsayan çalışmalarında Johansen eşbütünleşme testi ile faiz oranı, enflasyon, döviz kuru, sanayi üretimi ve para arzı ile Singapur hisse senedi endeksi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Sonuç olarak hisse senedi endeksi ile kısa ve uzun dönemli faiz oranları, sanayi üretimi, enflasyon, döviz kuru ve para arzı arasında uzun dönemde ilişki olduğu bulunmuştur. Gan vd. (2006) Yeni Zelanda'da hisse senedi piyasası ile enflasyon oranı, faiz oranı, reel döviz kuru, gayri safi yurt içi hasıla, M1 ve yurt içi petrol fiyatları arasındaki ilişkiyi Johansen eşbütünleşme testi ile 1990-2003 dönemi için incelemiş ve hisse senedi piyasasının faiz oranları, M1 ve GSYİH'dan etkilendiği sonucuna ulaşmışlardır. Yılmaz vd. (2006) Johansen eşbütünleşme testi ve Granger Nedensellik testi ile 1990-2003 dönemi için hisse senedi fiyatları ile TÜFE, sanayi üretim endeksi, para arzı, faiz oranı, döviz kuru ve dış ticaret dengesi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışma sonucunda para arzı ve döviz kuru ile hisse senedi fiyatları arasında çift yönlü, TÜFE ve faiz oranı ile hisse senedi fiyatları arasında ise tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu belirlenmiştir. Ratanapakorn ve Sharma (2007) 1975-1999 dönemi için S&P 500 endeksi ile kısa ve uzun dönem faiz oranları, para arzı, tüketici fiyat endeksi, döviz kurları ve sanayi üretim endeksi

arasında bir ilişkinin var olup olmadığını Johansen eşbütünleşme testi ve Granger Nedensellik testi ile analiz etmişlerdir. Yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgular borsa ile uzun dönem faiz oranları arasında negatif ilişki olduğunu, diğer beş değişken ve borsa arasında ise pozitif ilişki olduğunu göstermiştir. İlaveten çalışmada uzun dönemde bütün makro değişkenlerin borsanın Granger nedeni olduğu saptanmıştır.

Alam ve Uddin (2009) 1888-2003 yılları arasını kapsayan çalışmalarında Avustralya, Bangladeş, Kanada, Şili, Kolombiya, Almanya, İtalya, Jamaika, Japonya, Malezya, Meksika, Filipin, Güney Afrika, İspanya ve Venezuela hisse senedi piyasaları ile faiz oranları arasındaki ilişkiyi panel veri analizi ile incelemişlerdir. Elde edilen sonuçlar faiz oranları ile hisse senedi piyasaları arasında negatif bir ilişkinin olduğunu göstermiştir.

Rasiah (2010) Malezya'da 1980-2006 dönemi için hisse senedi piyasası TÜFE, M1, reel kur ve sanayi üretim endeksi arasındaki ilişkiyi Johansen eşbütünleşme testi ile araştırmış ve çalışmada yer alan makro değişkenlerin hisse senedi piyasasındaki hareketleri açıklama kabiliyeti olduğunu belirlemiştir. Sharma ve Mahendru (2010) ANOVA analizi ile Hindistan'da 2008-2009 yılları arasını ele alarak hisse senedi fiyatları ile altın fiyatları, döviz kurları, döviz rezervleri, enflasyon arasında herhangi bir ilişki olup olmadığını test etmiştir. Yapılan analizler sonucunda hisse senedi fiyatları üzerinde enflasyonun ve döviz rezervlerinin herhangi bir etkisinin bulunmadığı; döviz kurları ve altın fiyatlarının ise hisse senedi fiyatlarını etkilediği saptanmıştır.

Khan ve Zaman (2012) Pakistan'da 1998-2000 dönemi için hisse fiyatları ile makroekonomik değişkenlerden GSYİH, ihracat, TÜFE, M2, döviz kuru, doğrudan yabancı yatırımlar ve petrol fiyatları arasındaki ilişkiyi çok değişkenli regresyon analizi ile araştırmışlardır. Elde edilen bulgular GSYİH'nin ve döviz kurunun hisse senedi fiyatlarını pozitif, TÜFE'nin ise negatif yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Jaafar (2013) Malezya için 2008-2003 yılları arasını dikkate alarak hisse senedi fiyatları ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi çok değişkenli regresyon analizi ile test etmiştir. Çalışmada sonucunda hisse senedi fiyatlarındaki dalgalanmaları gidermek için M3 ve döviz kurlarının iyi birer göstergesi olduğu, TÜFE ile sanayi üretim endeksinin ise hisse senetleri üzerinde herhangi bir etkisi olmadığını saptanmıştır. Vejzagic ve Zarafat (2013) 2006-2012 dönemi için Malezya'da bazı makroekonomik değişkenlerle (faiz oranı, kur, enflasyon, para arzı) ile Shariah hisse senedi endeksi arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığını Engle-Granger ve Johansen eşbütünleşme testleri ile incelemişlerdir. Elde edilen bulgular Hisse senedi endeksi ile faiz oranları, döviz kuru ve para arzı istatistiksel açıdan anlamlı ilişki olduğunu göstermiştir. İlaveten faiz oranları ve döviz kuru ile endeks arasında negatif, para arzı ile endeks arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu vurgulanmıştır.

Kalyanaraman ve Tuwajri (2014) 1994-2013 dönemini ele alarak Suudi Arabistan için tüketici fiyat endeksi, endüstriyel çıktı, para arzı, S&P 500, döviz kuru ve petrol fiyatları ile hisse endeksleri arasında uzun dönemde ilişki olup olmadığını Johansen eşbütünleşme testi ile incelemiştir. Yapılan analizler sonucunda S&P 500 endeksi dışındaki diğer tüm değişkenlerle Suudi hisse senedi piyasasının ilişkili olduğu belirlenmiştir. İlaveten bu makroekonomik değişkenlerin hisse senedi piyasasının Granger nedeni olduğu ifade edilmiştir.

Literatürde öncü göstergesi ile varlık fiyatları arasındaki ilişkinin inceleyen çalışmalarda ise; Hacıhasanoğlu ve Soytaş (2011) 2001-2010 dönemi için yapmış oldukları çalışmalarında bileşik öncü göstergeler ile Mali, Savunma, Sınai, Hizmetler, Teknoloji ve Ulaştırma endeksleri arasındaki ilişkiyi VAR analizi ile incelemişlerdir. Yapılan analizler sonucunda uzun dönemde bileşik öncü göstergelerde meydana gelen pozitif değişimlerin, Savunma ve Hizmet sektörleri dışında, tüm sektörlerini olumlu etkilediği belirlenmiştir.

Gülhan vd. (2012) ise 2000-2010 dönemi için bileşik öncü göstergeler ve borsa endeksleri arasındaki ilişkiyi uluslararası boyutta araştırmışlardır. Çalışmada dokuz Avrupa ülkesi (İngiltere, İspanya, Hollanda, İtalya, Almanya, Fransa, Belçika, Avusturya, Türkiye), beş Asya ülkesi (G. Kore, Japonya, Endonezya, Hindistan, Çin), dört Amerika Kıtası ülkesi (ABD, Kanada, Meksika, Brezilya) olmak üzere 18 ülkeye ilişkin veriler kullanılmıştır. Yapılan Johansen Fisher Panel Eşbütünleşme analizi sonucunda Almanya hariç diğer çalışmada yer alan ülkelerde bileşik öncü göstergelerin borsalar endeksi üzerinde anlamlı etkisinin bulunduğu ve bu iki değişkenin eşbütünleşik olduğu saptanmıştır.

Topcu ve Ünlü (2013) 2000-2011 dönemi için gelişmekte olan 13 ülkeye ilişkin verileri kullanarak bileşik öncü göstergelerle hisse senedi fiyatları arasındaki uzun dönem ilişkiyi Johansen eşbütünleşme testi ve nedensellik

ilişkinini ise Toda-Yamamoto testi ile analiz etmişlerdir. Çalışma sonucunda, bileşik öncü göstergeler ile borsa arasında bir eşbütünleşme ilişkisi belirlenememiştir. İlaveten 2 değişken arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu ifade edilmiştir.

Topcu (2014) 2011-2014 dönemi için BIST-100 ile bileşik öncü göstergeler ile hisse senedi fiyatları arasındaki eşbütünleşme ve nedensellik ilişkisini araştırmıştır. Yapılan Engle ve Granger ile Johansen eşbütünleşme testleri sonucunda elde edilen bulgular öncü göstergeler ile hisse senedi piyasası arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmadığını; kısa dönemde ise öncü göstergelerden hisse senedi piyasasına doğru tek yönlü bir Granger nedensellik ilişkisinin bulunduğunu göstermiştir.

3. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Aylık verilerin¹ kullanıldığı bu çalışmada örneklem dönemi 2006:01-2016:10 periyodunu kapsamaktadır. Çalışmada kullanılan bileşik öncü göstergelere ait veriler TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sisteminden ve Borsa İstanbul endekslerine ilişkin veriler ise Borsa İstanbul'dan elde edilmiştir. Tablo 1'de analizlerde kullanılan sektör endeksleri gösterilmiştir.

Tablo 1: Çalışmada Yer Alan Endeksler

Kodu	Endeks Adı	Kodu	Endeks Adı
XUSIN	BIST Sınai	XUTEK	BIST Teknoloji
XTEKS	BIST Tekstil ve Deri	XBLSM	BIST Bilişim
XMANA	BIST Metal Ana	XULAS	BIST Ulaştırma
XMESY	BIST Metal Eşya Makine	XTRZM	BIST Turizm
XUHIZ	BIST Hizmetler	XUMAL	BIST Mali
XELKT	BIST Elektrik	XGMYO	BIST GMYO

Çalışmada endekslere ilişkin aylık getiriler hesaplanmıştır. Getiri hesaplanmasında;

$$R_t = \ln\left(\frac{P_t}{P_{t-1}}\right) \quad (1)$$

formülünden yararlanılmıştır. Burada R_t ; hisse senedi endeksinin t dönemi doğal logaritmik getiri değerini, P_t ; ilgili hisse senedi endeksinin t dönemi kapanış değerini ve P_{t-1} ; ilgili hisse senedi endeksinin t-1 dönemdeki kapanış değerini göstermektedir.

TCMB tarafından ekonomik faaliyetteki büyüme ve daralma dönemlerini önceden görebilmek amacıyla OECD ile yürüttüğü ortak çalışma sonucunda, 2002 yılı itibarıyla ekonomik faaliyet için bileşik öncü göstergeler endeksi oluşturulmuştur. Endeksi oluşturan göstergeler aşağıda verilmiştir (Demirhan, 2014: 4).

- Elektrik Üretim Miktarı
- Satış Miktarı ile Ağırlıklandırılmış Hazine İhalesi Faiz Oranı
- Ara Malları İthalatı
- TCMB İktisadi Yönelim Anketi - Mamul Mal Stok Miktarı ile İlgili Soru
- TCMB İktisadi Yönelim Anketi - Toplam İstihdam Miktarı ile İlgili Soru
- TCMB İktisadi Yönelim Anketi - İç Piyasadan Alınan Yeni Siparişlerin Miktarı ile İlgili Soru
- TCMB İktisadi Yönelim Anketi - İhracat Piyasalarından Alınan Yeni Sipariş Miktarı ile İlgili Soru

1 Veriler Census Bureau's X12 yöntemi kullanılarak mevsimsel etkilerden arındırılmıştır.

Analizin ilk aşamasında, değişkenlerin durağan oldukları seviyeler Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleri yardımıyla tespit edilmiştir. Gecikme uzunlukları ise Akaike Bilgi Kriteri (AIC) kriteri ile belirlenmiştir. Değişkenlerin farklı seviyelerde durağan olması durumunda ise değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin incelenmesi Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından ortaya konan Sınır Testi yöntemi ile araştırılmıştır.

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 t + \sum_{i=1}^p a_{2i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^p \Delta X_{t-i} + \alpha_4 Y_{t-1} + \alpha_3 X_{t-1} + \mu \quad (2)$$

Sınır testinin uygulanması sırasında ilk olarak denklemde p olarak ifade edilen gecikme uzunluklarının belirlenmesi gerekmektedir. Modelde gecikme uzunlukları AIC kriterine göre tespit edilmiştir. Eşbütünleşme varlığı için ise F testi sonuçları dikkate alınır. Hesaplanan F istatistiği Pesaran vd. (2001) tarafından belirlenmiş alt kritik değerden küçükse değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin olmadığını savunan H_0 hipotezi kabul edilir. Ancak hesaplanan F istatistiği üst kritik değeri aşıyorsa, değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğuna karar verilir. Hesaplanan F istatistiği, alt ve üst kritik değerler arasında ise uzun dönem ilişki hakkında kesin bir yorum yapılamaz. Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edildikten sonra uzun ve kısa dönem ilişkileri belirlemek için ARDL modelleri kullanılır. ARDL modeli (3) numaralı denklemde gösterilmiştir.

$$Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 t + \sum_{i=1}^p a_{2i} Y_{t-i} + \sum_{i=0}^q a_{3i} X_{t-i} + \mu \quad (3)$$

Son olarak da (4) numaralı denklemde ifade edilen hata düzeltme modeli yardımıyla kısa dönem katsayılar tahmin edilir.

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 t + \alpha_1 EC_{t-1} + \sum_{i=1}^p a_{3i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^q a_{4i} \Delta X_{t-i} + \mu_t \quad (4)$$

(4) numaralı denklemde EC hata düzeltme terimini temsil etmektedir. Kısa dönemli ilişkiden bahsedebilmek için hata düzeltme katsayısının negatif değer alması ve istatistiksel açıdan anlamlı olması gerekmektedir.

Farklı seviyede durağan olduğu belirlenen değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi ise aynı seviyeden durağan olmayan değişkenlerde nedensellik ilişkisinin araştırılmasını sağlayan Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testi ile araştırılmıştır. Toda-Yamamoto (1995) testinde ilk aşama, VAR modelinde uygun gecikme seviyesinin (p) belirlenmesidir. İkinci aşamada, p gecikmeye, en yüksek entegreye sahip değişkenin bütünleşme seviyesi (d_{max}) ilave edilmektedir. Üçüncü aşamada, $p+d_{max}$ gecikme için değişkenlerin orijinal değerleri üzerine EKK modeli tahmin edilmektedir. Son olarak (p) gecikme için standart Wald testi kullanılarak, bu kısıtlamaların anlamlılığı sınanır (Toda ve Yamamoto, 1995: 230-233). Y ve X değişkenlerine ait verilerin seviye değerlerinin yer aldığı iki değişkenli model aşağıdaki gibidir.

$$Y_t = \lambda_1 + \sum_{i=1}^k a_{1i} Y_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{d_{max}} a_{2j} Y_{t-j} + \sum_{i=1}^k \beta_{1i} X_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{d_{max}} \beta_{2j} X_{t-j} + e_{1t} \quad (5)$$

$$X_t = \lambda_2 + \sum_{i=1}^k a_{2i} Y_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{d_{max}} a_{3j} Y_{t-j} + \sum_{i=1}^k \beta_{2i} X_{t-i} + \sum_{j=k+1}^{d_{max}} \beta_{3j} X_{t-j} + e_{2t} \quad (6)$$

4. BULGULAR

Tablo 2’de çalışmada yer alan 12 Borsa İstanbul sektör endeksine ve bileşik öncü göstergelere ilişkin tanımlayıcı istatistikler verilmiştir. Tabloya göre ilgili dönem boyunca BIST Turizm hariç diğer tüm endekslerin yatırımcılarına pozitif ortalama getiriler sağladığı belirlenmiştir. Sektör endeksleri arasında en yüksek oynaklığa sahip olan endeksin BIST Ulaştırma; en düşük oynaklığa sahip olan endeksin ise BIST Hizmetler olduğu görülmektedir.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

	Ortalama	Maksimum	Minimum	St. Sapma	Çarpıklık	Basıklık
LBONC	5,312	5,491	5,11	0,114	-0,11	1,68
LXUSIN	0,007	0,192	-0,25	0,062	-0,97	6,47
LXTEKS	0,007	0,198	-0,26	0,076	-0,61	4,38
LXMANA	0,009	0,317	-0,34	0,088	-0,28	5,33
LXMESY	0,010	0,234	-0,38	0,086	-1,04	6,46
LXUHIZ	0,008	0,167	-0,22	0,058	-0,93	5,85
LXELKT	0,000	0,240	-0,26	0,087	-0,06	3,23
LXULAS	0,011	0,244	-0,37	0,103	-0,37	3,96
LXTRZM	-0,005	0,248	-0,32	0,089	-0,62	4,87
LXUMAL	0,004	0,192	-0,28	0,080	-0,41	4,32
LXGMYO	0,001	0,192	-0,38	0,084	-1,17	6,84
LXUTEK	0,011	0,213	-0,28	0,084	-0,38	4,04
LXBLSM	0,007	0,260	-0,29	0,088	-0,14	4,03

Eşbütünlüğe analizine geçilmeden önce ADF ve PP birim kök testleri yardımıyla değişkenlerin durağan oldukları düzeyler belirlenmiştir. Tablo 3'te bileşik öncü göstergeler (BONC) ve Borsa İstanbul sektör endeksleri için hesaplanan ADF ve PP birim kök testi sonuçları görülmektedir. Tablo 3 incelendiğinde, 2006:1-2016:10 dönemi için çalışmada kullanılan sektör endekslerinin %1 önem düzeyinde seviye değerlerinde, BONC değişkeninin ise %1 önem düzeyinde birinci farkında durağan olduğu gözlenmiştir. Bu açıdan çalışmada BONC ile BIST endeksleri arasındaki eşbütünlüğe ilişkisi Sınır Testi yöntemi ile incelenmiştir.

Tablo 3: Değişkenlere Ait Birim Kök Sonuçları

Değişkenler	ADF		PP	
	Sabit	Sabit & Trend	Sabit	Sabit & Trend
LBONC	-0,961	-2,652	-0,815	-2.504
ΔLBONC	-4,261 ^a	-4,208 ^a	-3,233 ^a	-3,242 ^a
LXUSIN	-9.442 ^a	-9.389 ^a	-9.736 ^a	-9.877 ^a
LXTEKS	-9.775 ^a	-9.558 ^a	-9.881 ^a	-9.139 ^a
LXMANA	-11.083 ^a	-11.910 ^a	-9.222 ^a	-9.922 ^a
LXMESY	-8.666 ^a	-8.443 ^a	-8.811 ^a	-8.122 ^a
LXELKT	-9.511 ^a	-9.030 ^a	-10.736 ^a	-10.335 ^a
LXTRZM	-10.301 ^a	-10.321 ^a	-10.368 ^a	-10.388 ^a
LXUHIZ	-10.408 ^a	-10.511 ^a	-10.119 ^a	-10.005 ^a
LXULAS	-9.295 ^a	-9.913 ^a	-89.699 ^a	-9.591 ^a
LXUMAL	-8.288 ^a	-8.288 ^a	-8.233 ^a	-8.099 ^a
LXGMYO	-9.123 ^a	-9.068 ^a	-9.246 ^a	-9.199 ^a
LXUTEK	-10.134 ^a	-10.633 ^a	-10.331 ^a	-10.073 ^a
LXBLSM	-9.776 ^a	-9.990 ^a	-9.755 ^a	-9.841 ^a

^a, %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Bu aşamada öncelikle AIC bilgi kriterine göre modellerde kullanılacak optimal gecikme uzunlukları belirlenmiştir. Ardından BONC ile BIST sektör endeksleri arasındaki uzun dönem ilişkinin araştırılması için Sınır Testi uygulanmış ve sonuçları Tablo 4’te gösterilmiştir. Buna göre Tablo 4’te görüldüğü üzere tüm modeller için hesaplanan F istatistiği Pesaran vd. (2001) tarafından %1 için belirlenen kritik değerlerden yüksek olduğundan değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin var olduğu sonucuna ulaşılmış ve ardından uzun ve kısa dönemli ilişkileri belirlemek için ARDL modellerine geçilmiştir.

Tablo 4: Sınır Testi Sonuçları

LBONC (Bağımsız Değişken)			
Bağımlı Değişken	F istatistiği Değeri	Bağımlı Değişken	F istatistiği Değeri
LXUSIN	49,811 ^a	LXUTEK	48,466 ^a
LXTEKS	40,295 ^a	LXBLSM	48.163 ^a
LXMANA	35,946 ^a	LXULAS	33,963 ^a
LXMESY	46,848 ^a	LXTRZM	32,102 ^a
LXUHIZ	29,914 ^a	LXUMAL	24,621 ^a
LXELKT	35,929 ^a	LXGMYO	47,338 ^a

^a %1 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

ARDL Modellerinde gecikme uzunlukları AIC kriterine göre belirlenmiştir. Tablo 5’te değişkenler için hesaplanan ARDL Modelleri tahmin sonuçları sunulmuştur.

Tablo 5: Değişkenler için Hesaplanan ARDL Modeli Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Model	Katsayı	t ist.	Değişkenler	Model	Katsayı	t ist.
LXUSIN(-1)	ARDL(1,1)	-0.050	-0.582	LXTEKS(-1)	ARDL(1,1)	0.034	0.390
LBONC		1.328	5.884 ^a	LBONC		1.140	4.561 ^a
LBONC (-1)		-1.281	-5.871 ^a	LBONC (-1)		-1.104	-4.555 ^a
c		-0.264	-1.155	c		-0.205	-0.701
R ² = 0.235 White =1.313 LM(1)=0.535 LM(12)= 1.107				R ² = 0.133White=0,496 LM(1)=0.476 LM(12)= 1.185			
Değişkenler	Model	Katsayı	t ist.	Değişkenler	Model	Katsayı	t ist.
LXMANA(-1)	ARDL(1,1)	0.106	1.240	LXMESY(-1)	ARDL(1,1)	-0.005	-0.061
LBONC		1.563	4.241 ^a	LBONC		1.610	4.452 ^a
LBONC (-1)		-1.525	-4.235 ^a	LBONC (-1)		-1.501	-4.424 ^a
c		-0.220	-0.646	c		-0.604	-1.957
R ² = 0.169 White =1,033 LM(1)=0.104 LM(12)=0.973				R ² = 0.305 White=1.085 LM(1) =0.101LM(12)=0,812			
Değişkenler	Model	Katsayı	t ist.	Değişkenler	Model	Katsayı	t ist.
LXULAS(-1)	ARDL(4,1)	0.076	0.748	LXUTEK(-1)	ARDL(1,4)	-0.032	-0.333
LXULAS(-2)		0.087	0.938	LBONC		0.469	2.293 ^b
LXULAS(-3)		0.080	0.866	LBONC (-1)		-0.460	-1.344
LXULAS(-4)		0.194	2.129 ^b	LBONC (-2)		0.165	0.457
LBONC		0.344	1.451	LBONC (-3)		0.211	0.619
LBONC (-1)		-0.511	-2.135 ^b	LBONC (-4)		-0.449	-2.290 ^b
c		0.778	2.340 ^b	c		0.312	1.088

R ² = 0.164 White =0.455 LM(1)=0.606 LM(12)= 1.027				R ² = 0.164 White =1.101LM(1)=0.218LM(12)= 1.08			
Değişkenler	Model	Katsayı	t ist.	Değişkenler	Model	Katsayı	t ist.
LXTRZM(-1)	ARDL(2,1)	-0.058	-0.661	LXGMYO(-1)	ARDL(2,1)	0.028	0.323
LXTRZM(-2)		-0.183	-2.111 ^b	LXGMYO(-2)		-0.159	-1.883
LBONC		1.562	4.757 ^a	LBONC		1.084	5.421 ^a
LBONC (-1)		-1.511	-4.749 ^a	LBONC (-1)		-1.08	-5.396 ^a
c		-0.309	-0.875	c		-0.574	-1.771
R ² = 0.05 White =0.528 LM(1) = 0.226 LM(12)=1.114				R ² = 0.266 White=1.145 LM(1)=0.416LM(12)=1.211			
Değişkenler	Model	Katsayı	t ist.	Değişkenler	Model	Katsayı	t ist.
LXUMAL(-1)	ARDL(3,1)	-0.041	-0.478	LXUHIZ(-1)	ARDL(3,1)	-0.278	-3.178 ^a
LXUMAL(-2)		-4.61E	-0.000	LXUHIZ(-2)		-0.148	-1.709 ^c
LXUMAL(-3)		-0.186 ^b	-2.273	LXUHIZ(-3)		-0.198	-2.382 ^b
LBONC		1.522 ^a	3.939 ^a	LBONC		1.434	4.247 ^a
LBONC (-1)		-1.484 ^a	-3.938 ^a	LBONC (-1)		-1.471	-4.278 ^a
c		-0.224	-0.717	c		0.185	0.828
R ² = 0.197 White =0.494 LM(1)=0.341 LM(12)= 1.132				R ² = 0.201 White =0,642 LM(1) = 0.14 LM(12)= 1.01			
Değişkenler	Model	Katsayı	t ist.	Değişkenler	Model	Katsayı	t ist.
LXELKT(-1)	ARDL(1,1)	0.098	1.138	LXBLSM(-1)	ARDL(1,1)	0.061	0.704
LBONC		1.661	3.277 ^a	LBONC		1.038	3.7480 ^a
LBONC (-1)		-1.632	-3.275 ^a	LBONC (-1)		-1.029	-3.709 ^a
c		-0.179	-0.532	c		-0.597	-1.689
R ² = 0.174 White =1,10 LM(1)=0.496 LM(12)= 1.381				R ² = 0.136 White =0,48 LM(1) =0.404 LM(12)= 1.60			

Tablo 6’da ise ARDL modelleri tahmin sonuçlarına göre hesaplanan uzun dönem katsayıları gösterilmiştir. Buna göre sadece XUTEK, XGMYO ve XBLSM ile BONC arasındaki uzun dönem katsayısı istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitif bulunmuştur. Diğer modellerdeki uzun dönem katsayıları ise istatistiksel açıdan anlamsızdır.

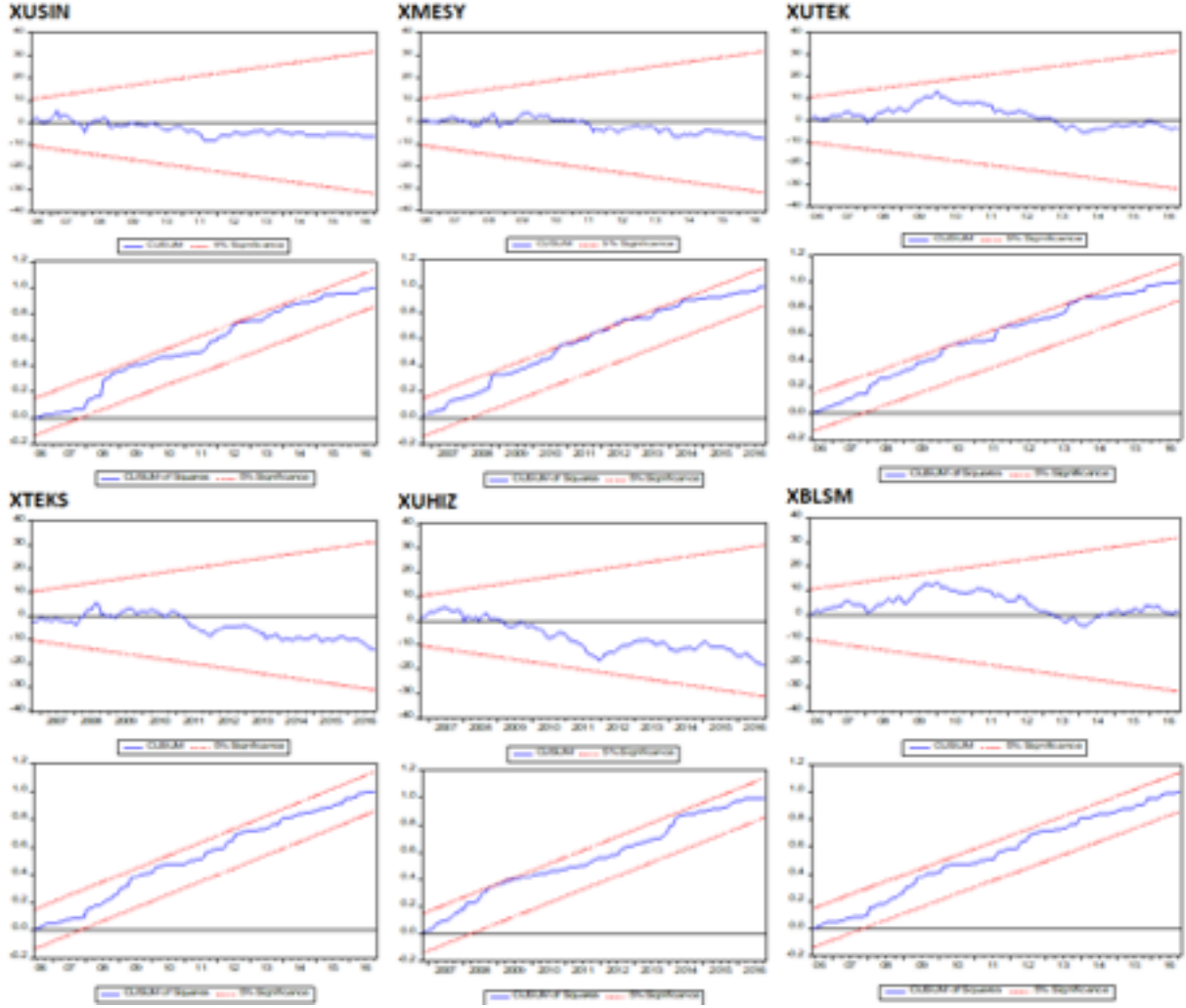
Tablo 6: ARDL Modellerinden Elde Edilen Uzun Dönem Katsayıları

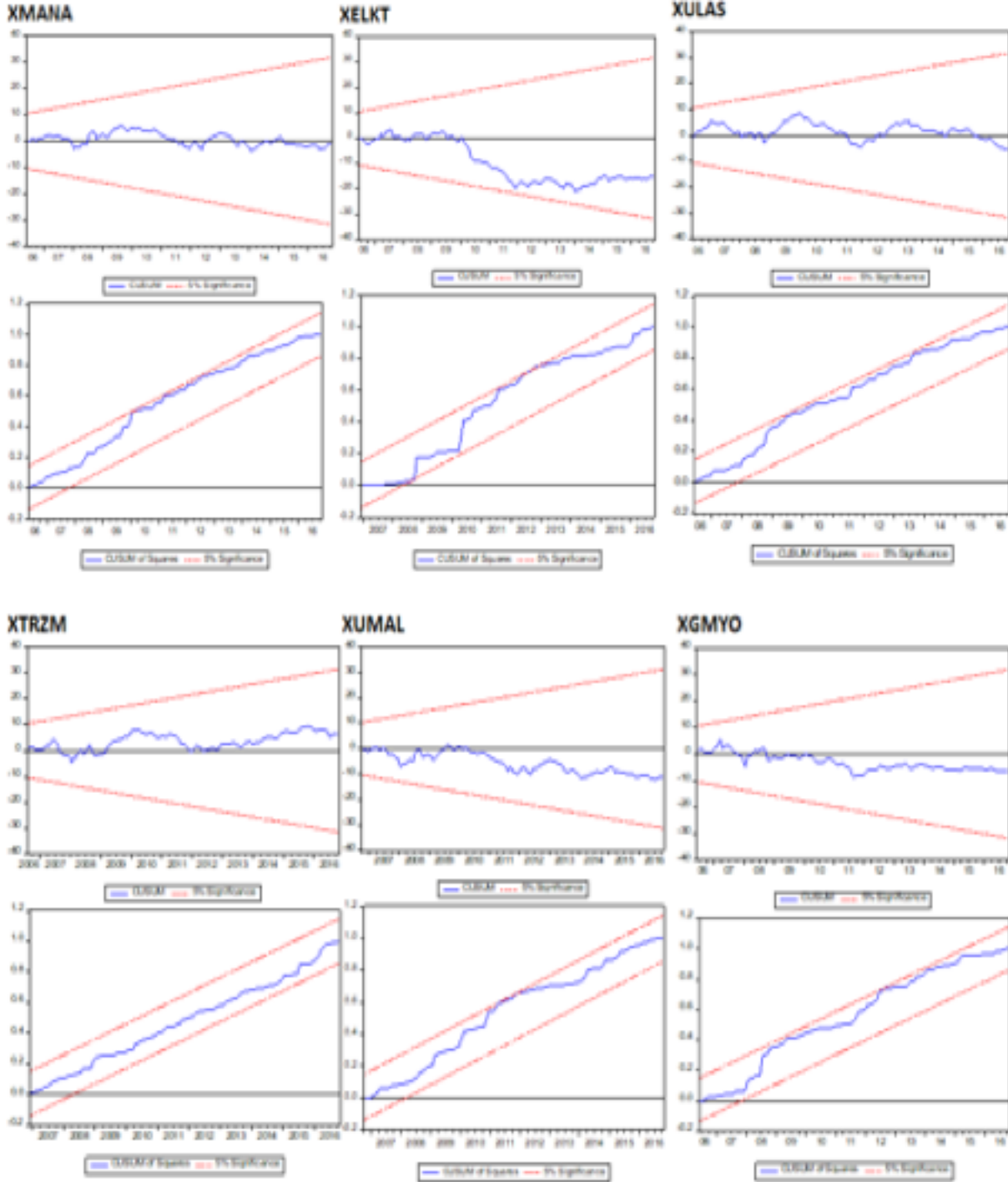
Değişkenler	Katsayı	Değişkenler	Katsayı	Değişkenler	Katsayı
ARDL (1,1) BIST Sınai		ARDL (1,1) BIST Bilişim		ARDL (3,1) BIST Hizmetler	
LBONC	0.0443	LBONC	0.1165 ^c	LBONC	-0.0226
c	-0.2521	c	-0.6368 ^c	c	0.1142
Değişkenler	Katsayı	Değişkenler	Katsayı	Değişkenler	Katsayı
ARDL (1,1) BIST Tekstil		ARDL (1,4) BIST Teknoloji		ARDL (1,1) BIST Elektrik	
LBONC	0.0367	LBONC	0.1266 ^b	LBONC	0.0320
c	-0.2129	c	-0.6880 ^b	c	-0.1988
Değişkenler	Katsayı	Değişkenler	Katsayı	Değişkenler	Katsayı
ARDL (1,1) BIST Metal Ana		ARDL (4,1) BIST Ulaştırma		ARDL (3,1) BIST Mali	
LBONC	0.0427	LBONC	-0.0196	LBONC	0.0306
c	-0.2466	c	0.0892	c	-0.1827
Değişkenler	Katsayı	Değişkenler	Katsayı	Değişkenler	Katsayı
ARDL (1,1) BIST Metal Eşya Makina		ARDL (2,1) BIST Turizm		ARDL (2,1) BIST GMYO	
LBONC	0.1078	LBONC	0.0412	LBONC	0.0902 ^c
c	-0.6008	c	-0.2491	c	-0.5083 ^c

^b ve ^c sırasıyla %5 ve %10 anlamlılık seviyelerini göstermektedir.

Tahmin edilen ARDL modelinin katsayılarının istikrarlı olup olmadığını görebilmek için CUSUM ve CUSUMSQ grafiklerinden yararlanılmıştır. Uzun dönem modeline ilişkin CUSUM ve CUSUMSQ istatistikleri %5 anlamlılık düzeyinde kritik sınırlar içerisinde yer alması ARDL modellerindeki katsayıların istikrarlı olduğunu göstermektedir.

Tablo 7: CUSUM ve CUSUMSQ Grafikleri





ARDL modellerinden uzun döneme ait katsayılar elde edildikten sonra kısa dönem tahminine geçilmiştir. Burada hata düzeltme modeli katsayısının negatif ve istatistiki olarak anlamlı çıkması beklenmektedir. Tablo 8’de BONC ile BIST sektör endeksleri arasındaki kısa dönem ilişkiyi gösteren ARDL modellerine dayalı hata düzeltme modeli sonuçları gösterilmiştir.

Buna göre çalışmada yer alan tüm sektör endeksleri ile BONC arasındaki kısa dönem ilişkiyi gösteren hata düzeltme katsayısı negatif ve aynı zamanda istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu durum BONC ile Borsa İstanbul sektör endeksleri arasında kısa dönem ilişki olduğunu göstermektedir. İlaveten BONC’taki artışın tüm sektör endekslerini kısa dönemde pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir.

Tablo 8: ARDL Modellerine Dayalı Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

Değişkenler	XUSIN	Katsayı	t ist.	Değişkenler	XTEKS	Katsayı	t ist.
Δ LBONC	ARDL(1,1)	1.328	7.068 ^a	Δ LBONC	ARDL(1,1)	1.140	5.561 ^a
ECM(-1)		-0.950	-10.21 ^a	ECM(-1)		-0.965	-11.082 ^a
Değişkenler	XMANA	Katsayı	t ist.	Değişkenler	XMESY	Katsayı	t ist.
Δ LBONC	ARDL(1,1)	1.563	3.202 ^a	Δ LBONC	ARDL(1,1)	0.910	4.602 ^a
ECM(-1)		-0.893	-7.467 ^a	ECM(-1)		-0.905	-6.949 ^a
Değişkenler	XELKT	Katsayı	t ist.	Değişkenler	XBLSM	Katsayı	t ist.
Δ LBONC	ARDL(1,1)	0.661	3.230 ^a	Δ LBONC	ARDL(1,1)	1.038	4.648 ^a
ECM(-1)		-0.901	-4.464 ^a	ECM(-1)		-0.938	-7.754 ^a
Değişkenler	XTRZM	Katsayı	t ist.	Değişkenler	XGMYO	Katsayı	t ist.
Δ LXTRZM(-1)	ARDL(2,1)	0.183	2.129 ^b	Δ LXGMYO(-1)	ARDL(2,1)	0.159	1.902 ^b
Δ LBONC		1.062	5.710 ^a	Δ LBONC		0.984	4.364 ^a
ECM(-1)		-0.942	-8.893 ^a	ECM(-1)		-0.930	-6.743 ^a
Değişkenler	XUHIZ	Katsayı	t ist.	Değişkenler mali	XUMAL	Katsayı	t ist.
Δ LXUHIZ(-1)	ARDL(3,1)	0.347	2.672 ^a	Δ LXUMAL(-1)	ARDL(3,1)	0.187	1.645
Δ LXUHIZ(-2)		0.198	2.409 ^b	Δ LXUMAL(-2)		0.186	2.304 ^b
Δ LBONC		1.034	6.154 ^a	Δ LBONC		1.522	4.824 ^a
ECM(-1)		-0.926	-9.551 ^a	ECM(-1)		-0.928	-7.665 ^a
Değişkenler	XUTEK	Katsayı	t ist.	Değişkenler	XULAS	Katsayı	t ist.
Δ LXUTEK(-1)	ARDL(4,1)	0.145	1.463	Δ LXULAS(-1)	ARDL(4,1)	0.244	1.407
Δ LXUTEK(-2)		0.342	1.024	Δ LXULAS(-2)		0.232	1.410
Δ LXUTEK(-3)		0.311	0.922	Δ LXULAS(-3)		0.266	1.173
Δ LBONC		-1.011	-1.632 ^c	Δ LBONC		-1.018	-1.735 ^c
ECM(-1)		-0.789	-6.132 ^a	ECM(-1)		-0.993	-7.146 ^a

^{a,b} ve ^c %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi ise Toda-Yamamoto nedensellik testi ile araştırılmıştır. Tablo 9’da Toda-Yamamoto nedensellik testine ilişkin elde edilen bulgular sunulmuştur. Tabloya göre XMANA ve XELKT endeksleri ile BONC arasında çift yönlü, BONC’tan XUSIN, XMESY, XUHIZ, XULAS, XTRZM, XTEKS, XUMAL, XGMYO, XUTEK ve XBLSM endekslerine doğru ise tek yönlü nedensellik olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 9: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları

Nedenselliğin Yönü		F ist.	Nedenselliğin Yönü		F ist.
LXUSIN	LBONC	4.21	LXUTEK	LBONC	1.26
LBONC	LXUSIN	35.7 ^a	LBONC	LXUTEK	17.7 ^a
LXMANA	LBONC	9,97 ^b	LXBLSM	LBONC	0.06
LBONC	LXMANA	22.1 ^a	LBONC	LXBLSM	14.2 ^a
LXMESY	LBONC	2.17	LXTRZM	LBONC	1.14
LBONC	LXMESY	47.7 ^a	LBONC	LXTRZM	18.1 ^a
LXUHIZ	LBONC	0.89	LXTEKS	LBONC	0.55
LBONC	LXUHIZ	27.2 ^a	LBONC	LXTEKS	22.6 ^a
LXELKT	LBONC	6.64 ^c	LXUMA	LBONC	8.28
LBONC	LXELKT	17.08 ^a	LBONC	LXUMAL	27.5 ^a
LXULAS	LBONC	0.36	LXGMYO	LBONC	1.57
LBONC	LXULAS	7.19 ^c	LBONC	LXGMYO	28.8 ^a

^{a, b ve c} sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

5. SONUÇ

Ekonomik faaliyetlerdeki dalgalanmaların önceden tahmin edilebilmesi, özellikle de son yıllarda yaşanan krizlerden sonra daha da önemli hale gelmiştir. Bu tür bir tahminin yapılabilmesi için ise ekonomik ve finansal göstergelere ihtiyaç duyulmaktadır. TCMB'nin yayınladığı bileşik öncü göstergeler (BONC) makroekonomide yaşanan daralma veya genişlemelerin önceden tahmini açısından yararlıdır. Böylelikle varlık fiyatlarında gelecekte oluşabilecek hareketler öngörülebilir.

Bu çalışmada 2006:01-2016:10 dönemi için bileşik öncü göstergeler ile Borsa İstanbul sektör endeksleri arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkiler incelenmiştir. Çalışmada öncelikle değişkenlerin durağan olduğu düzeyler ADF ve PP yöntemleri ile araştırılmış ve sektör endekslerinin düzeyde, BONC'un ise birinci farkında durağan olduğu belirlenmiştir. Ardından Sınır testi yardımıyla çalışmada yer alan her bir sektör endeksi ile BONC arasındaki uzun dönem ilişki test edilmiş ve yapılan analizler sonucunda her bir sektör endeksinin BONC ile uzun dönemde ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Ardından ARDL modelleri yardımıyla uzun ve kısa dönem katsayıları araştırılmıştır. Uzun dönemde BONC'ta meydana gelen pozitif değişimlerin, XUTEK, XGMYO ve XBLSM endekslerini istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir. Ardından kısa dönemli ilişkiyi incelemek için ARDL modellerine dayalı hata düzeltme modeli tahmin edilmiştir. Elde edilen sonuçlar çalışmada yer alan tüm sektör endeksleri ile BONC arasındaki kısa dönemli ilişki olduğunu göstermiştir. İlaveten BONC'taki artışın tüm sektör endekslerini kısa dönemde pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir.

Ardından değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Toda ve Yamamoto (1995) testi ile araştırılmıştır. Elde edilen bulgular XMANA, XELKT ve endeksleri ile BONC arasında çift yönlü, BONC'tan XUSIN, XMESY, XUHIZ, XULAS, XTRZM, XTEKS, XUMAL, XGMYO, XUTEK ve XBLSM endekslerine doğru ise tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Bileşik öncü göstergeler endeksi ve sektör endeksleri arasındaki ilişkilere ait bu sonuçlar, yatırımcıların hisse senetlerine yatırım yaparken sektör ayırt etmeksizin bileşik öncü göstergeler endeksini dikkate aldığını ve BONC'un hisse senedi fiyatları için önemli bir gösterge olduğunu ortaya koymaktadır.

Elde edilen bu sonuçlar hisse senedi endekslerine yatırım yapmayı düşünen potansiyel yatırımcıların hisse senedi piyasalardaki değişimlerin belirleyicisi olarak BONC'a dikkat etmeleri gerektiğini göstermiştir. İlerleyen çalışmalarda farklı ülkeler veya farklı endeksler dikkate alınarak literatüre katkı sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- Alam, M. ve Uddin, G. S. (2009), "Relationship between Interest Rate and Stock Price: Empirical Evidence from Developed and Developing Countries", *International Journal of Business and Management*, Vol: 4, Issue: 3, pp. 43-51.
- Büyükakın, F., Bozkurt, H. ve Cengiz, V. (2009), "Türkiye’de Parasal Aktarımın Faiz Kanalıının Granger Nedensellik ve Toda-Yamamoto Yöntemleri İle Analizi", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33, ss. 101-118.
- Chen, N., Roll, R. ve Stephen A. R. (1986), "Economic Forces and the Stock Market", *Journal of Business*, Vol: 56, pp. 383-403.
- Demirhan, A. A. (2014), "Ekonomik faaliyet İçin Bileşik Öncü Göstergeler Endeksi’nde (MBÖNCÜ-SÜE) Yöntemsel Değişim", *TCMB Ekonomi Notları*, ss. 1-9.
- Gan, C., Minsoo L., Hua, H. A. Y. ve Jun, Z. (2006), "Macroeconomic Variables and Stock Market Interactions: New Zealand Evidence", *Investment Management and Financial Innovations*, Vol: 3, Issue: 4, pp. 89-101.
- Gülhan, Ü., Kaya A., ve Güngör, B. (2012), "Bileşik Öncü Göstergeler ve Borsa Endeksi İlişkinin Uluslararası Boyutta İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 27, Sayı:1, 1-27.
- Hacıhasanoğlu, E. ve Soytaş, U. (2011), "Bileşik Öncü Göstergeler ve Sektörel Endeksler Arasındaki İlişki", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 26, Sayı: 1, ss.79-91.
- Jaafar, S. ve Zulaikha, S. (2013), "Relationship between Stock Market and Macroeconomics Variables", [Http://Ssrn.Com/Abstract=2276758](http://Ssrn.Com/Abstract=2276758), 10.09.2016
- Kalyanaraman, L., ve Tuwajri, B. S. (2014), "Macroeconomic Forces and Stock Prices: Some Empirical Evidence from Saudi Arabia", *International Journal of Financial Research*, Vol: 5, Issue: 1, pp. 81-92.
- Khan, M. N. ve Zaman, S. (2012), "Impact of Macroeconomic Variables on Stock Prices: Empirical Evidence from Karachi Stock Exchange", *Business, Economics, Financial Sciences, and Management*, Vol: 143, pp.227-233.
- Maysami, R. C., Howe, L. C., Hamzah, M. A. (2004), "Relationship between Macroeconomic Variables and Stock Market Indices: Cointegration Evidence from Stock Exchange of Singapore’s All-S Sector Indices," *Jurnal Pengurusan*, Vol: 24, pp. 47-77.
- OECD System of Composite Leading Indicators (2012), <http://www.oecd.org/std/leading-indicators/41629509.Pdf>, 10.09.2016.
- Pesaran, M. H. (1997), "The Role of Economic Theory in Modeling the Long Run", *The Economic Journal*, Vol: 107, Issue: 440, pp. 178-191.
- Pesaran, M. H., Y. Shin ve R. J. Smith (2001), "Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships", *Journal of Applied Econometrics*, Vol: 16, pp. 289-326.
- Phillips, P. C. ve Perron, P. (1988), "Testing for a Unit Root in Time Series Regression", *Biometrika*, Vol: 75, Issue: 2, pp. 335-346.
- Rasiah, R. R. V. (2010), "Macroeconomic Activity and the Malaysian Stock Market: Empirical Evidence of Dynamic Relations", *The International Journal of Business and Finance Research*, Vol: 4, Issue: 2, pp. 59-69.
- Ratanapakorn, O. ve Sharma, S. C. (2007), "Dynamic Analysis between the US Stock Returns and the Macroeconomic Variables", *Applied Financial Economics*, Vol: 17, Issue: 5, pp. 369-377.
- Sharma, G. D. ve Mahendru, M. (2010), "Impact of Macro-Economic Variables on Stock Prices in India", *Global Journal of Management and Business Research*, Vol: 10, Issue: 7, pp. 1-18.
- Solnik, B. (1987). "Using Financial Prices to test Exchange Rate Models: A Note", *Journal of Finance*, Vol: 42, pp. 141-149.
- Toda, H. Y. ve Yamamoto, T. (1995), "Statistical Inference in Vector Auto Regressions with Possibly Integrated Process", *Journal of Econometrics*, Vol: 66, pp. 225-250.
- Topçu, E. (2014), "Bileşik Öncü Göstergeler ile Hisse Senedi Piyasaları Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği", *AKÜ İİBF Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 1, ss. 167-176.

- Topçu, M., ve Ünlü, U. (2013), Do Investors Consider Composite Leading Indicators? Time Series Evidence from Emerging Countries, *Theoretical and Applied Economics*, Vol: 20, Issue: 9, pp. 51-62.
- Vejzagic, M., ve Zarafat, H. (2013), "Relationship between Macroeconomic Variables and Stock Market Index: Co-integration Evidence from FTSE Bursa Malaysia Hijrah Shariah Index", *Asian Journal of Management Sciences & Education*, Vol: 2, Issue: 4, pp. 94-108.
- Wongbangpo, P., ve S. Sharma (2002), "Stock Market and macroeconomic fundamental Dynamic Interactions: ASEAN-5 Countries", *Journal of Asian Economics*, Vol: 13, pp. 27-51.
- Yılmaz, Ö., Bener G. ve Kaya, V. (2006), "Hisse Senedi Fiyatları ve Makroekonomik Değişkenler Arasındaki Eşbütünleşme ve Nedensellik", *İMKB Dergisi*, Cilt: 34, ss. 1-16.



Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 29.06.2018 ✓Accepted/Kabul: 21.11.2018

DOI: 10.30794/pausbed.439042

Araştırma Makalesi/ Research Article

Klinger, S. (2019). "Venuti's Visibility In One Hundred Strokes Of The Brush Before Bed", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 35, Denizli, s.299-310.

VENUTI'S VISIBILITY IN ONE HUNDRED STROKES OF THE BRUSH BEFORE BED

Susanne KLINGER*

Abstract

Taking as a case study the English translation of *Cento colpi di spazzola prima di andare a dormire* by Melissa P., a bestseller in which a Sicilian teenager narrates her erotic fantasies and experiences in form of a diary, this article analyses to what extent Lawrence Venuti's pronouncements on foreignizing translation and the visibility of the translator are reflected in his own creative work. After placing Venuti's notions of foreignizing and domesticating translation in a historical context, this case study analyses Venuti's visibility as a translator of the Italian bestseller considering the paratextual material of his translation, the choice of text to be translated, and the translation discourse itself.

Keywords: *Literary Translation, Venuti, Visibility, Schleiermacher, Polysystem Theory, Melissa P.*

VENUTI'NİN ONE HUNDRED STROKES OF THE BRUSH BEFORE BED'İNDE GÖRÜNÜRLÜĞÜ

Özet

Melissa P.'nin çok satanlar listesine giren ve Sicilyalı bir genç kızın cinsel fantezilerini ve tecrübelerini günlük şeklinde anlattığı *Cento colpi di spazzola prima di andare a dormire* adlı eserinin İngilizce çevirisini temel alarak, bu çalışma Lawrence Venuti'nin kendi yaratıcı eseri görünümünde olan çevirisinin ne derecede çeviriyi yabancılaştırdığını ve çevirmenin görünürlüğüne sağladığını incelemektedir. Tarihsel bir çerçevede Venuti'nin çeviriyi yabancılaştırma ve yerelleştirme ile ilgili görüşlerini sunduktan sonra, bu olgu çalışması, çevirideki metinler üstü materyalleri, çevrilmesi için seçilen bölümleri ve çeviride kullanılan söylemi göz önünde bulundurarak, Venuti'nin İtalya'nın çok satanları arasında bulunan bu eserin çevirmeni olarak çevirideki görünürlüğüne inceleyecektir.

Anahtar sözcükler: *Edebi çeviri, Venuti, Görünürlük, Schleiermacher, Çoklu Sistem Teorisi, Melissa P.*

1. INTRODUCTION

As is well known within the discipline of Translation Studies, Lawrence Venuti's theoretical work has at its core the view that translation should manifest a cultural other and visibly be a translation instead of adapting the text to domestic values and conceal the intervention of the translator. The self-effacement of domesticating translation, so Venuti, brings with it the self-effacement of the translator. It is hoped that foreignizing translation can instead counteract this self-effacement of translator and translation and thus increase the status of translators. In this article, I aim to assess to what extent Venuti's theoretical pronouncements on foreignizing translation and the visibility of the translator are reflected in his own creative work. I take as a case study his translation of *Cento colpi di spazzola prima di andare a dormire* by Melissa P., a Sicilian teenager's narration of her erotic fantasies

*Dr. Öğr. Üyesi, Hacettepe Üniversitesi, Mütercim-Tercümanlık Bölümü, ANKARA.
e-posta: susanneklinger@hacettepe.edu.tr (orcid.org/0000-0003-1080-2229)

and experiences in form of a diary. The book was published in 2003, when the author was seventeen, provoking a scandal in Italy. It has since then sold around two million copies and been translated into 40 languages (Fazi quoted in Telese, 2011). In 2005, a film adaptation with the title *Melissa P.* followed, produced by Francesca Neri and directed by Luca Guadagnino (imdb, 2005). Venuti's translation, *One Hundred Strokes of the Brush before Bed*, was published a year after the Italian original by Serpent's Tail in the UK (2004a) and by Grove/Atlantic in the US (2004b). In 2012, Venuti's translation further appeared as audiobook by Bolinda Publishing (2012b) and in a Kindle Edition by Serpent's Tail (2012c).

2. HISTORICAL BACKGROUND TO VENUTI'S FOREIGNIZATION

Venuti's concept of foreignizing translation is indebted to the German tradition of literary translation, and in particular to the philosopher and theologian Friedrich Schleiermacher. During a lecture held in 1813, Schleiermacher formulated his famous maxim arguing that there are two main methods of translating:

Either the translator leaves the author in peace, as much as possible, and moves the reader towards him. Or he leaves the reader in peace, as much as possible, and moves the author towards him. (Schleiermacher, 1992, p. 149)

In other words, a translation either asks the reader to adapt to foreign values or it adapts the foreign text to domestic values. Schleiermacher preferred the former method, a translation that would ask the reader to move towards the author. Schleiermacher's maxim can be traced back to Johann Jakob Bodmer's "Ninety-Fourth Letter" published in 1746 (1992, p. 127-128). In 1819 Goethe reiterates the idea, stating that the translation method that moves the translation towards the original is the most recent but also the most sophisticated one, a method to which the masses still need to get used to (1969, p.36).

The aim of a translation strategy that highlights the foreign is to retain the otherness of the text: the translation should be 'turned toward a foreign likeness' (Schleiermacher, 1992, p. 155). It should achieve the same effect the original would have on a reader 'who is familiar with the foreign language' (1992, p. 152), but nevertheless 'is still conscious of the difference between that language and his mother tongue' (1992, p. 152). If implemented on a large scale, so Schleiermacher (1992), this strategy of closeness to the foreign text would enable the reader to gain an understanding of the original language and what the work owns to it.

However, Schleiermacher also pursues a twofold political agenda – to resist French hegemony and to develop and enrich the German language – and sees translation as a tool to achieve these aims. In his view, the German language can 'completely develop its own power only by means of the most many-sided contacts with what is foreign' (1992, p.165). His vision is that of a German nation that unites 'all the treasures of foreign art and scholarship in its language' (1992, p. 165) and therefore becomes the cosmopolitan centre of Europe, the 'heart of Europe' (1992, p. 165). This idea has previously been formulated by Goethe and A.W. Schlegel (Lefevere, 1977, p. 46) and is clearly intended as a means of resistance to French hegemony.

Venuti, too, sees in foreignization a tool to pursue ideological aims. What he shares with Schleiermacher is the quest to increase the prestige of translation (Lefevere, 1977; Venuti, 1995; 1998) and to challenge the dominant culture. However, while Schleiermacher's agenda is to strengthen the role of German language and literature and overcome French cultural hegemony, Venuti's aim is to undermine the dominant role of his own culture.

This apparent contradiction can be explained by the different contexts in which both scholars formulated their views. German literature was still emerging in Schleiermacher's times, in a period when Germany was culturally and politically dominated by France, and French was the language of aristocracy and Latin that of scholarship (Venuti, 1995). According to Itamar Even-Zohar's Polysystem Theory (2004), translated literature occupies a central role within a receiving target literature that is not yet firmly established. This is certainly true for modern German, the evolution of which, as George Steiner (1998, p. 280) puts it, 'is inseparable from the Luther Bible, from Voss's Homer, from the successive versions of Shakespeare by Wieland, Schlegel, and Tieck'. This central role – of the translated literature and therefore also of the translator – has implications on translational behaviours, as the translator actively participates in the shaping of the domestic culture:

Since the translational activity participates, when it assumes a central position, in the process of creating new, primary models, the translator's main concern here is not just to look for ready-made models in his home repertoire into which the source text would be transferable. Instead, he is prepared in such cases to violate home conventions. (Even-Zohar, 2004, p. 196)

A weak system striving for innovation and enrichment therefore adapts translation discourses that highlight the source-texts' foreignness as it needs system-external input and therefore does not shy away from breaking with domestic conventions. In a strong, dominant system on the other hand, translated literature occupies a peripheral role (Even-Zohar, 2004). Globally, the most dominant culture of our times is certainly contemporary Anglo-American culture. The peripheral role of translation within such a dominant system implies that translated literature is conservative, confirming the status of the domestic literature through established values and current discourse instead of shaping new ones. As Even-Zohar puts it, 'the translator's main effort is to concentrate upon finding the best ready-made secondary models for the foreign text' (2004, p. 197). In such a context – a context where translated literature occupies a secondary, peripheral role – translators are destined to occupy a similarly secondary role. The translator is 'invisible' as Venuti (1995) puts it. The more translators conform to the values of a dominant domestic literature, the more they render themselves invisible and the more they fulfil the role assigned to them by the dominant culture.

Venuti's proclaimed agenda, as outlined in his seminal monograph *The Translator's Invisibility* (1995), is to counteract this invisibility. He envisages that visibility can be achieved by applying a foreignizing translation strategy that would normally have its place in a weak system rather than a dominant one. Such a strategy can work towards disrupting this dominance from within and by doing so it can enable both translated literature and translator to claim a more central role and therefore gain more visibility. This visibility can be achieved in various ways – by means of the choice of text to be translated, by striving for visibility in the paratextual material, and by making the translational process visible in the translation discourse.

3. VISIBILITY IN THE PARATEXTUAL MATERIAL

One way to make translators more visible is to grant them a more prominent presence in the paratextual material. The following discussion will examine Venuti's visibility in the peritexts (such as the translator's preface, the book cover, the copyright notice) and the epitexts (such as the publishers' promotional material) of his translation of Melissa P.'s bestseller, *One Hundred Strokes of the Brush Before Bed*.

A preface, for example, provides the translator with the opportunity to communicate translation choices and strategies to the reader and therefore increases the reader's awareness of the translation process. In an interview, Venuti shares his views on writing a translator's preface:

I find it important to write introductions to my translations that not only discuss the foreign text and its cultural situation, but that call attention to the act of translation. ... [T]hey also make the translator's work visible by offering to describe the discursive strategy applied in translation. (Venuti, 2001, p. 28-41)

However, despite the importance Venuti seems to assign to translators' prefaces, there is only a short note preceding his translation of *One Hundred Strokes of the Brush before Bed* in the UK edition:

The translator would like to thank Melissa P., for her patient answers to queries about stylistic matters; Lauren Wein, for her help with sartorial terms; and Martha Tennent, for her steadfast support, moral and otherwise. (Venuti, 2004a, n.p.)

This short note is neither followed by the translator's name, nor does it discuss translation strategies or choices. Although the mere presence of some form of a translator's preface calls attention to the fact that the text is a translation, the content enforces the illusion of transparency, that is, the illusion that the translation is an exact representation of the source text. The remark about having received 'help with sartorial terms' in particular portrays translation as pure terminology work, a mechanical task gravitating around substituting lexical items with their equivalent in the target language, and therefore as a task where translation decisions made are either

correct or incorrect. Nothing in this preface foregrounds the creative process of translation – a task founded in the translator’s subjectivity that renders every translation unique. Translators who portray themselves as living dictionaries and terminology databases rather than as creative word artists, portray themselves as a replaceable commodity. This is clearly in contrast with Venuti’s proclaimed strive for visibility and increased professional status.

Another important aspect is copyright. Venuti stresses how important it is that translators insist on contracts that acknowledge their moral rights as original authors of their translation and ‘copyright the translation in the translator’s name’ (1995, p. 311). In fact, both the UK (2004a) and the US edition (2004b) of *One Hundred Strokes of the Brush Before Bed* grant Venuti the copyright for his translation and acknowledge it on the title page. However, although by acknowledging the copyright the publishers implicitly acknowledge Venuti as the producer of the target text, neither the UK nor the US edition mention his name on the book cover. The UK edition by Serpent’s Tail (2004a) cites Venuti’s name on the first page under the name of the author (in smaller font), while the US edition (Venuti, 2004b) only mentions Venuti’s name in the copyright notice on the title page. The Kindle edition by Serpent’s Tail in its imprint Profile Books not only fails to mention Venuti’s name on the cover, but also no longer cites his name on the first page below the author (Venuti, 2012a).

This failure of prominently displaying the translator’s name not only undermines Venuti’s quest for visibility, but it is also not in line with clause 7 of the *Model Translator/Publisher Agreement* issued by The Translators Association in London in 2004, the year Venuti’s translation was first published. This model agreement is a specimen publishing contract, drafted and revised after a document regarding the legal protection of translators and translations entitled *Recommendations on the legal protection of translators and translations and the practical means to improve the status of translators* was adopted and approved by fifty states in 1976 (The Translators Association, 2004):

The Publishers undertake that the Translator’s name shall appear on the title page and jacket/cover of their edition of the Translation and in all publicity material (catalogues, advertisements, etc.) concerning it, and shall use their best endeavours to ensure that this undertaking is adhered to also in other editions of the Translation and that the name of the Translator is mentioned in connection with all reviews and quotations of the Translation. (The Translators Association, 2004)

It is also not in agreement with clause 12 of the *Translator’s Model Contract* issued by the PEN Translation Committee in the US in 1999, which was publicly accessible as a guideline on its website in 2004, the year the translation of Venuti first appeared in the US, and which states that ‘[t]he Translator’s name shall appear on the jacket front or front cover of the book, on the title page, and in all publicity and advertising copy released by the Publisher, wherever the author’s name appears, in a type size not smaller than 75 percent of that for the author’s name’ (PEN Translation Committee, 1999). PEN further underlined the importance of this request with an explanatory note, stating that it ‘considers this provision essential not only for the sake of individual translators but for the profession as a whole, and strongly urges all translators to insist on its inclusion in any contract with a publisher’ (PEN Translation Committee, 1999). The current *Model Contract for Literary Translations* issued by PEN America further requires that ‘[t]he Publisher agrees to print the Translator’s approved biography on the back flap of the hardcover edition, on the back cover of and/or within any trade paperback edition of the Translation, and within any electronic edition’ (PEN America, 2017).

When the newly translated book was promoted on the publishers’ websites in the US (Grove/Atlantic, 2004) and UK (Serpent’s Tail, 2004), a similar disregard of the moral rights of the translator could be detected. Although the US publisher Grove/Atlantic mentioned Venuti’s name immediately after the source-text author’s name, using the same font size, none of the quotes from the reviews cited (– taken from *The New York Times*, *Bust*, *Kirkus Reviews*, *Publishers Weekly*, *The Times*, *Corriere della Sera*, *Gazzetta del Sud*, *Les Echos*, *Il Manifesto* –) mentioned the translator or the fact that the product is a translation. Two review quotes referred to linguistic issues, but they were taken from Italian sources¹ and thus referred to the original text. The publisher clearly did not differentiate

1 The two quotes read as follows: ‘rendered with language much more elegant and precise than one would ever expect from a mere teenager’ (*Corriere della Sera*); ‘*One Hundred Strokes of the Brush Before Bed* is imbued with a literary voice, the echo

between the language of the Italian original and that of the English translation, maintaining therefore the illusion of transparency and actively contributing to undermine the translator's visibility.

The UK publisher, Serpent's Tail, promoted the book together with four other titles on its home page when it came out in 2004; a very prominent position and an indicator how much marketing attention the publisher dedicated to this title. By clicking on the book cover the reader was then directed to a page entirely dedicated to the title. On both pages the publisher made no mention of the translator or the fact that the book is a translated title. The quotes from reviews cited (– taken from *The Times*, *BelleDeJour.com*, *New York Times*, *Les Echos*, *Bookmunch* –) again mentioned neither translator nor translation. One review quoted referred to style, but again it was a foreign source (*Les Echos*)², therefore not differentiating between the language of the original text and its translations.

At the time of writing, in 2018, the situation is unchanged. Grove/Atlantic mentions that the book has been translated from the Italian by Venuti, using the same small font size as for the author's name (Grove/Atlantic, 2018), while Serpent's Tail makes no mention of Venuti or the fact that the book has been translated from Italian (Serpent's Tail, 2018).

This lack of visibility in the paratextual material shows how Venuti's quest for increasing the profile of the translator is far from having become standard practice in the publishing world. The choice not to include a preface discussing translation strategies does not necessarily mean that the editor overruled the translator; it could in fact be Venuti's own decision. However, other factors, like the UK publisher's omission of the translator's name both on the website and the book cover, clearly indicate that the view that translators, as authors of the target text, should be granted equal status with the author of the source text is still not common practice.

4. VISIBILITY THROUGH THE CHOICE OF TEXT

As regards the text itself, the translator has two ways to foreignize, according to Venuti – translation discourse and the choice of text. Concerning the latter, Venuti argues that 'the translator can resist the dominant discourse in Anglo-American culture by restoring excluded texts and possibly reforming the canon of foreign literatures in English' (1995, p. 117). He reiterates this concept in his book *Scandals of Translation*, stating that 'the very choice of a foreign text for translation can also signify its foreignness by challenging domestic canons for foreign literatures and domestic stereotypes for foreign cultures' (1998, p. 81).

One example where Venuti puts this concept into practice and opts for a foreignizing text choice is his translation of I. U. Tarchetti's novel *Fosca* (1869) which is published in 1994 under the title *Passion*. Tarchetti (1839-1869) himself was a 'foreignizing' writer insofar as he appropriated foreign texts to contest the realism of writers like Manzoni and the bourgeois values realism represented. Tarchetti introduced the Gothic Tale to Italy, inspired by foreign writers like E.T.A. Hoffmann, Edgar Allan Poe and Gérard Nerval, and initiated a reformation of the Italian literary canon (Venuti, 1995, p. 149-150), inspiring in turn writers like Dino Buzzati (Venuti, 1995, p. 186). However, Venuti's choice to translate Tarchetti is foreignizing not only because he chose to translate an author that can be regarded as foreignizing in the context of the author's own domestic culture, but also because, as Venuti argues, Tarchetti's work challenges dominant Anglo-American values. In the introduction to his translation, Venuti states that the text 'dissents from the reigning concept of female beauty', 'demystifies the idealization of romance that pervades contemporary culture' and 'questions the realism that has long held sway in Anglo-American fiction' (1994, p. xv). Furthermore, as William Weaver (2000), translator of Italo Calvino and Umberto Eco and former mentor of Venuti, points out, Italian writers of the 19th century are 'largely ignored' by Anglo-American readers. Venuti's translation of Tarchetti's novel is therefore in line with his call to restore excluded texts in order to pursue a possible reformation of the domestic canon for foreign literature.

Another example are Venuti's anthologies of stories by the Italian writer Dino Buzzati published in 1983 (*Restless Nights: Selected Stories of Dino Buzzati*) and 1984 (*The Siren: A Selection from Dino Buzzati*). Dino

of a physical vibration miraculously caught in the web of the author's language' (*Il Manifesto*).

2 The quote reads as follows: 'Seventeen years old, Melissa P. has become a literary phenomenon in Italy... a real literary talent in the Sicilian fabular tradition of Giovanni Verga' (*Les Echos*).

Buzzati (1906-1972), like Tarchetti, is an exponent of the fantastic genre. While canonized in Italy, Buzzati was not readily available in translation into English and hardly known to most English-language readers until Venuti's translation project (Venuti, 1983, p. ix). Venuti's choice to translate Buzzati is thus a foreignizing choice in so far as it introduces thus-far excluded texts into the domestic literary system, therefore potentially reshaping the domestic canon. In 1985, shortly after the publication of Venuti's translations, Buzzati's major work *Il Deserto dei Tartari* was translated by Stuart Hood into English under the title *The Tartar Steppe* – 45 years after the publication of the original (Index Translationum, 2004). Venuti's foreignizing strategy presumably paved the way for Hood's translation and possibly also his own translations of Tarchetti (*Fantastic Tales* in 1992; *Passion* in 1994).

Venuti's choice to translate Buzzati and Tarchetti clearly counteracts domestic trends in publishing behaviour. *One Hundred Strokes of the Brush before Bed*, on the other hand, complies with the Anglo-American literary canon of realism as well as with contemporary publishing trends in Anglo-American culture as the commercial success of related books like *The Sexual Life of Catherine M.* by Catherine Millet (translated into English by Adriana Hunter) or *Brass* by Helen Walsh show. Furthermore, Melissa P.'s book is not the only contemporary bestseller by a young Sicilian woman writer in this genre that has been translated into English. *Volevo i pantaloni* by Lara Cardella, who probably provoked as much scandal in 1989 with her accounts of sexual oppression as Melissa P. with her erotic diary a few years later, was translated into English in 1994 by Diana Di Carcaci (*Good Girls Don't Wear Trousers*) (Index Translationum, 2004). How much Melissa P.'s book is in line with contemporary trends is further clearly evidenced in two articles published in *Publishers Weekly* in 2004. The first article deals with the revival of the Black Cat Imprint of Grove/Atlantic and cites Judy Hottenson of Grove/Atlantic stating that the first list comprises four paperback originals released 'to get booksellers' attention' (Publishers Weekly, 2004a). One of these four titles is Venuti's translation of *One Hundred Strokes of the Brush before Bed*. Hottenson states further that the four titles are 'in the Grove tradition' and adds:

They wouldn't sell as well in hardcover, but they're perfect in paperback for a younger, hipper audience. We think the market is calling out for something like this. (Publishers Weekly, 2004a)

The second article mentions Serpent's Tail, stating that the independent small-press publisher 'stays afloat with bestsellers like Catherine Millet's *The Sexual Life of Catherine M.* and Melissa P.'s *100 Strokes of the Brush before Bed*' (Publishers Weekly, 2004b). It is these kinds of bestsellers that help publishers like Serpent's Tail to finance the publication of 'experimental writers like Jelinek', the Austrian playwright and novelist who won the Nobel Prize in Literature in 2004 (Publishers Weekly, 2004b).

These comments demonstrate that the choice to publish Melissa P.'s book in translation is dictated by commercial interests rather than motivated by a quest to challenge domestic canons. And in this sense, the decision to publish Melissa P.'s book in English is not so much the choice of an individual translator, but one made by the publishing industry per se. Dino Buzzati might still not be readily available in English translation without Venuti taking on his cause. However, there can be little doubt that a contemporary bestseller like *One Hundred Strokes of the Brush before Bed* would have been translated and published in English with or without Venuti taking an interest in it. In a commercial project of this kind, the translator fulfils the role of an anonymous supplier: Rather than taking active part in the shaping of the editorial landscape, the translator occupies a passive role, executing the commission of a publisher. In a constellation such as this, the translator is an interchangeable service provider and therefore invisible.

5. VISIBILITY IN THE TRANSLATION DISCOURSE

The translator can challenge domestic values through the choice of text to be translated, as discussed above, or also through the translation discourse itself:

A translator can...choose a foreign text that is marginal in the target-culture, but translate it with a canonical discourse (e.g. transparency). Or a translator can choose a foreign text that is canonical in the target-language culture, but translate it with a marginal discourse (e.g. archaism). (Venuti, 1995, p. 310)

In other words, if the chosen text is canonical – and as seen above, *One Hundred Strokes of the Brush before Bed* complies with contemporary publishing behaviour in the target culture – the translation discourse must be marginal, if the translation were to question domestic values and render the translator visible.

In Venuti's notion of 'marginality' lies a decisive difference to Schleiermacher's idea of moving the reader towards the author. Schleiermacher (1992) favours a translation discourse that foreignizes in a mimetic sense, in the hope that this will allow the target-text reader a closer appreciation of the original than a more naturalizing translation discourse would offer. Venuti (1995), on the other hand, maintains that discursive innovations and deviations in the translation discourse can only ever be appreciated in relation to the value-system of the target language itself. Schleiermacher's idea of translation discourse is therefore foreignizing only insofar as 'its approximation of the foreign text entails deviating from dominant domestic values' (Venuti, 1995, p. 146). Venuti suggests creating a translation discourse in relation to the receiving culture instead, deviating from the dominant domestic discourse, hence 'marginal', and therefore both signifying 'the linguistic and cultural differences of the text' (1995, p. 23) and challenging domestic values.

As regards Anglo-American literature, a translation discourse is marginal if it stands in contrast to fluent discourse, the canonical discourse of Anglo-American publishing (Venuti, 1995). Venuti argues that fluent discourse conceals 'the translator's crucial intervention in the text' (1995, p. 1) and thus gives the illusion of transparency, the illusion that the reader has unobstructed, direct access to 'what is present in the original' (1995, p. 5). It is this illusion of transparency that renders the translator's creative work invisible to the reader: 'The more fluent the translation, the more invisible the translator, and, presumably, the more visible the writer or meaning of the foreign text' (Venuti, 1995, p. 2). Fluent discourse is achieved through 'the translator's effort to insure easy readability by adhering to current usage, maintaining continuous syntax, fixing a precise meaning' (Venuti, 1995, p. 1).

However, Venuti (1995) also acknowledges the constraints of a strategy that works to disrupt fluent discourse. Unless an original work is in the public domain, the author's copyright encompasses works derivative of his or her own work. Hence, translations of works not within the public domain cannot be published without prior authorization by the copyright holder. Secondly, translators are often contractually bound to adhere closely to the foreign text and to be 'faithful' to it. Clause 2 of the *Model Translator/Publisher Agreement* issued by The Translators Association (2004), for example, demands that 'the Translation...shall be faithful to the Work and rendered into appropriate English'. Although the agreement does not define 'faithfulness' or what exactly is meant by 'appropriate English', notions such as these are usually connected with the illusion of transparency and 'fluent discourse' (see e.g. Venuti, 1995, p. 310). A translator who decides to adopt a foreignizing strategy therefore risks being accused of breach of contract and having to bear the legal consequences resulting thereof. Venuti maintains that translators of contemporary literary texts therefore need to intervene in a subtle way, they 'need to develop a more sophisticated literary practice' (1995, p. 311). This literary practice could take the form of discursive variations and experiments 'with archaism, slang, literary allusion and convention' (1995, p. 310). In the following paragraphs, I will analyse which translation strategies Venuti employed in *One Hundred Strokes of the Brush before Bed* to counteract the illusion of transparency and to call attention to the foreignness of the text.

Venuti creates a heterogeneous discourse. An elevated register (e.g. *she levels her languid, haughty gaze at me*, p. 1; *surrounded by a verdant garden and myriads of the freshest, most colourful flowers*, p. 8) is mixed with colloquial expressions (*my snoopy mother*; p. 4; *the beep-beep of the buttons*, p. 15) and slang words, most often containing sexual references (*cunts*, p. 17; *fucking*, p. 75; *bang*, p. 131). The heterogeneity thus created reflects the heterogeneous discourse of the original which equally switches between different registers. The most salient device employed by Venuti that highlights the foreign, however, is selective reproduction, a term introduced by Meir Sternberg (1981) denoting the inclusion of source-language lexis in the discourse of the translated text. Venuti selectively reproduces Italian words such as *piazza* (pp. 5; 116); *villa* (p. 5); *Firenze* (p. 7); *Campidoglio* (p. 14); *arrivederci* (pp. 34; 83); *grazie* (pp. 36; 57; 76; 83); *un bacio* (p. 37); *Duomo* (p. 44); *torta di mele* (p. 77); *ciao* (pp. 83; 144); *brava* (pp. 100; 120); *ciao, bella* (p. 100); *motorino* (pp. 36; 127); *simpatico* (p. 136) or French words like *joie de vivre* (p. 100); *adieu* (p. 147). Some of these foreign words however have entered the English language and are listed as entries in the OED (*piazza*; *villa*; *brava*; *ciao*; *simpatico*; *joie de vivre*; *adieu*); some of those not

listed are source-text realia (*Campidoglio; Duomo; torta di mele; Firenze*), others like *arrivederci* or *grazie* are readily understood also by English speakers. *Motorino* is explained through the context (*I didn't start the scooter right away. The traffic at that hour is terrible, even on a motorino*; p. 36). However, other realia that could have been kept in order to increase the foreignness of the reading experience like time indications and measurements have been converted to Anglo-American standards: for example, *15,25* (p. 9) becomes *3:25 pm* (p. 1); *metro e sessanta* (p. 13) becomes *five foot two* (p. 6). Instead of experimenting with these conventions, Venuti ensures transparency.

The reproduction of foreign lexis can have a defamiliarizing and therefore foreignizing effect. G. V. J. Prasad for example argues that many Indian English writers do not use 'Indian words and expressions for local colour, to create an exotic ethnographic text, [but to] attempt to make the process of reading as difficult as that of writing' (1999, p. 54). This view is shared by Bill Ashcroft, Gareth Griffiths and Helen Tiffin, who argue that selectively reproducing foreign lexis 'forces the reader into an active engagement with the horizons of the culture in which these terms have meaning' (2002, p. 64; see also Carbonell i Cortés 2003, p. 156). Furthermore, embedding foreign lexis without explanation counteracts the trend of leaving references to dominant cultures implicit, while references to minority cultures are often translated. However, Venuti limits himself to sparingly reproducing easily comprehensible foreign words, thus giving the translation an 'Italian flair' without rendering it difficult to read and without creating a foreignizing effect in the sense of disrupting the reading flow. Instead of defamiliarizing, he exoticizes.

Furthermore, Venuti explicates to ensure his text is easily accessible to his readers, giving transparency priority over alienation:

Rising up from the sea are the Faraglioni, the rocks that the cyclops Polyphemus hurled at Odysseus (masquerading as "Nobody") after the Greek had blinded him. (Venuti, 2004a, p. 25)

In comparison, the Italian is less explicit:

Sorgono dal mare i Faraglioni che Polifemo lanciò a nessuno dopo che questi lo ebbe accecato. (Melissa P., 2003, p. 30)

[Rising up from the sea are the Faraglioni, that Polyphemus hurled at Nobody after he had blinded him.]

This is clearly a domesticating choice that takes into account the fact that the target-text audience in general might be less familiar with Greek mythology than the Italian audience of the source text and thus ensures the easy readability of the translation.

However, Venuti not only domesticates allusions to different cultures, but also allusions to his own domestic culture as the following examples show. The heroine of Melissa P.'s diary has an affair with a teacher who calls her *Loly* (pp. 81; 110; 113; 114; 131) or, less often, *Lo* (p. 110). He himself signs a note to her as *prof. Hubert* (p. 85). Although slightly obscured, the allusion to Vladimir Nabokov's novel *Lolita* is obvious. Nevertheless, Venuti decides to disambiguate the allusion and opts for *Lo* in all instances (pp. 85; 117; 118; 121; 141) and changes *prof. Hubert* to *Professor Humbert* (p. 89). Furthermore, on page 121 Venuti spells out the name *Lolita*, contrary to the original, translating *Lui vuole bene a Loly* (p. 114) as *He loves Lolita* (p. 121). Contrary to the above-mentioned explicitation relating to Greek mythology, this choice cannot be explained by the target-text audience's lack of familiarity with the cultural reference – quite on the contrary, one would expect audiences in the US and the UK to be more familiar with Nabokov's English-language novel than audiences in Italy are. The increased transparency of the allusion thus enforces the dominance of the Anglo-American culture rather than questioning it. Further, such a translational choice is in clear contrast to Venuti's suggestion of experimenting with literary allusions (see Venuti 1995, p. 310).

The text alludes to two further Anglo-American works: *Bell Jar* by Sylvia Plath (p. 1) and the poem 'A dream within a dream' by Edgar Allan Poe (p. 69). Although these allusions are equally explicit in the original (*campana di vetro*; p. 9; *Un sogno dentro un sogno*; p. 67), they are presumably easier to identify for an English-language

reader, who on average should be more acquainted with Anglo-American literature than an Italian reader. Nevertheless, Venuti avoids any experimentation that could enhance the foreignness of the reading experience for his English-language readers.

Venuti further domesticates the syntax. Whereas the Italian tends to have long sentences, Venuti often shortens them. Contrary to Schleiermacher's idea of moving the reader to the author, Venuti's idea of a foreignizing discourse does not involve a close following of the foreign syntax. Nevertheless, constructing short, easily readable sentences rather than mirroring the often-complex structure of Italian is arguably a domesticating choice as it is in line with target-language expectations. In the example below Venuti splits one Italian sentence into several English sentences:

E dentro di me i rimproveri erano forti e violenti: "Adesso non ti calcolerà più! Idiota!", ma in fondo cosa potevo dire, la verità è questa, sono vergine. (Melissa P., 2003, p. 14)

Inside me the reproaches were loud and harsh. "He'll never pay attention to you again! Idiot!" But in the end what could I say? The truth is that I'm a virgin. (Venuti, 2004a, p. 7)

Furthermore, Schleiermacher insists that translators have to be consistent in their choices and either adopt a naturalizing discourse or a discourse that highlights otherness throughout. For Venuti, however, aiming for consistency is not a priority as the following hybrid construction illustrates:

The moon is partly hidden; it seems to be watching me with its compassionate, indulgent gaze. I ask her what I should do. (Venuti, 2004a, p. 147)

The moon (*la luna*) has female gender in Italian. Venuti first domesticates, using the pronoun one would normally use in English to refer to the moon (*it; its*), and then foreignizes by using a female pronoun (*her*). This hybrid solution renders the text opaque to such an extent that it is likely to confuse a reader who has no knowledge of Italian and therefore no possibility to infer to whom the female pronoun in the second sentence refers to. Opting for the foreignizing pronoun throughout, on the other hand, would have allowed the reader to grasp the content.

Although the discourse is heterogeneous and the selective reproduction keeps reminding readers that they are reading a translation, there is little evidence of experimentation throughout the text. Generally, transparency and easy readability seem to have been given priority over foreignization. Editorial constraints imposed by the publisher and/or author might be the reasons for this. However, editorial constraints do not sufficiently explain domesticating the sentence length as illustrated in the above-mentioned example. Adhering to the sentence length of the original could indeed be an option for subtle foreignization without having to accept a considerable decrease in readability.

6. CONCLUSION

In *One Hundred Strokes of the Brush before Bed* domestication outweighs foreignization. Venuti's own visibility suffers in this unbalanced compromise. What might be the reason for this?

It is certainly questionable if Melissa P.'s book is an appropriate text for a foreignizing translation strategy. However, Venuti maintains that 'linking translation practices to theoretical concepts must not be seen as resulting in elitist translation, or translations that necessarily limit their audiences' (2001, p. 33). This point seems to be proved by the debate between Matthew Arnold and Francis Newman regarding the translation of Homer. As Venuti (1995) points out, Newman foreignized for populist reasons, while Arnold domesticated for elitist and academic reasons.

Nevertheless, there is a fundamental difference. Newman foreignized a classical text to make it accessible to the broad public, while *One Hundred Strokes of the Brush before Bed* is popular literature. Heavy foreignization would make the text inevitably more opaque and difficult to read, therefore running the risk of failing to reach a wide audience. Subtle foreignization on the other hand (see Venuti's 'sophisticated literary practice' mentioned

above) might go unnoticed by the majority of its readers. The popularity of Melissa P's book is without doubt more grounded in its provoking content than the literary quality of its style. In other words, many of the readers might not be interested in, or because of their educational background, not be very perceptive to issues of style. Seen in this light, Venuti's choice to limit his foreignizing translation strategy mainly to the inclusion of the odd foreign word – a device easily detectable for any reader – seems reasonable.

Remains the question though, why Venuti chose to translate this particular text and – particularly given his stature, his visibility as a translation scholar – why he did not insist on more paratextual visibility during the contract negotiations.

BIBLIOGRAPHY

- Ashcroft, B., G. Griffiths and H. Tiffin (2002). *The Empire Writes Back*, 2nd edition, Routledge, London.
- Bodmer, J. J. (1992). "Ninety-Fourth Letter", *Translation/History/Culture: A Sourcebook* (Ed. A. Lefevere), Routledge, London.
- Carbonell i Cortés, O. (2003). "Semiotic alteration in translation. Othering, stereotyping and hybridation in contemporary translations from Arabic into Spanish and Catalan", *Linguistica Antverpiensa, Special Issue: Translation as Creation: The Postcolonial Influence*, 2, pp. 145-159.
- Even-Zohar, I. (2004). "The position of translated literature within the literary polysystem", *The Translation Studies Reader*, 2nd edition (Ed. L. Venuti), Routledge, London.
- Goethe, J.W. von (1969). "Drei Stücke vom Übersetzen", *Das Problem des Übersetzens*, 2nd edition (Ed. H. J. Störing), Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.
- Grove/Atlantic (2004). 100 Strokes of the Brush Before Bed. Retrieved December 6, 2004, from <http://www.groveatlantic.com>.
- Grove/Atlantic (2018). 100 Strokes of the Brush Before Bed. Retrieved June 20, 2018, from <https://groveatlantic.com/book/100-strokes-of-the-brush-before-bed/>.
- Index Translationum (2004). Retrieved December 8, 2004, from <http://databases.unesco.org/xtrans/xtra-form.html>.
- imdb (Internet Movie Database) (2005), Melissa P. Retrieved June 20, 2018, from www.imdb.com/title/tt0443584/.
- Lefevere, A. (1977). *Translating Literature: The German Tradition from Luther to Rosenzweig*, Van Gorcum, Assen.
- Melissa P. (2003). *Cento colpi di spazzola prima di andare a dormire*, Fazi, Rome.
- PEN America (2017). A Model Contract for Literary Translations. Retrieved June 20, 2018, from <https://pen.org/a-model-contract-for-literary-translations/>.
- PEN Translation Committee (1999). A Translator's Model Contract. Retrieved December 9, 2004, from www.pen.org/translation/modelcon.html.
- Prasad, G. V. J. (1999). "Writing translation: the strange case of the Indian English novel", *Post-colonial Translation. Theory and Practice* (Ed. S. Bassnett and H. Trivedi), Routledge, London.
- Publishers Weekly (2004a). Grove/Atlantic Revives Black Cat Imprint. 17.05.2004. Retrieved November 15, 2004, from www.publishersweekly.com.
- Publishers Weekly (2004b). Who's Afraid of Elfriede? 25.10.2004. Retrieved November 15, 2004, from www.publishersweekly.com.
- Schleiermacher, F. (1992). "On the Different Methods of Translating", *Translation/History/Culture: A Sourcebook* (Ed. A. Lefevere), Routledge, London.
- Serpent's Tail (2004). New Books. Retrieved December 6, 2004, from <http://www.serpentstail.com>.
- Serpent's Tail (2018). One Hundred Strokes of the Brush Before Bed. Retrieved June 20, 2018, from <https://serpentstail.com/one-hundred-strokes-of-the-brush-before-bed-ebook.html>.
- Steiner, G. (1998). *After Babel: Aspects of Language and Translation*, Oxford University Press, Oxford.
- Sternberg, M. (1981). "Polylingualism as reality and translation as mimesis", *Poetics Today*, 2/4, pp. 221-239.
- Telese, L. (2011), Fazi: "Melissa P. una bugiarda". *Il Fatto Quotidiano* 06/01/2011. Retrieved June 20, 2018, from www.ilfattoquotidiano.it/2011/01/06/fazi-melissa-p-una-bugiarda/85104/.
- The Translators Association (2004). Model Translator/Publisher Agreement and explanatory notes issued by The Translators Association, 84 Drayton Gardens, London SW10 9SB. Retrieved December 6, 2004, from www.societyofauthors.org/translators/modelc.htm.
- Venuti, L. (Tr.) (1983). *Restless Nights: Selected Stories of Dino Buzzati*, Carcanet, Manchester.
- Venuti, L. (Tr.) (1994). *Passion* (by I.U. Tarchetti), Mercury House, San Francisco.
- Venuti, L. (1995). *The Translator's Invisibility: A History of Translation*, Routledge, London.

- Venuti, L. (1998). *The Scandals of Translation: Towards an Ethics of Difference*, Routledge, London.
- Venuti, L. (2001). "Interview with Professor Lawrence Venuti. Perspectives on Translation", *In Other Words*, 18, pp. 28-41.
- Venuti, L. (Tr.) (2004a). *One Hundred Strokes of the Brush before Bed*, Serpent's Tail, London.
- Venuti, L. (Tr.) (2004b). *One Hundred Strokes of the Brush before Bed*, Grove/Atlantic, New York.
- Venuti, L. (Tr.) (2012a). *One Hundred Strokes of the Brush before Bed*, Serpent's Tail, London.
- Venuti, L. (Tr.) (2012b). *One Hundred Strokes of the Brush before Bed*, Audiobook, Bolinda Publishing.
- Venuti, L. (Tr.) (2012c). *One Hundred Strokes of the Brush before Bed*, Kindle Edition, London: Serpent's Tail.
- Weaver, W. (2000). Translations by Lawrence Venuti, published by Mercury House. Retrieved December 8, 2004, from <http://www.mercuryhouse.org/venuti.html>.



Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 28.01.2019 ✓Accepted/Kabul: 15.02.2019

DOI: 10.30794/pausbed.518923

Araştırma Makalesi/ Research Article

Oğuzhanoglu, U. (2019). "Pisidia Tipi" Olarak Bilinen Depaslar Üzerine Yeni Öneriler", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 35, Denizli, s. 311-322.

"PISIDIA TİPİ" OLARAK BİLİLEN DEPASLAR ÜZERİNE YENİ ÖNERİLER*

Umay OĞUZHANOĞLU*

Özet

Batı Anadolu'da Erken Tunç Çağı (ETÇ) 3 için karakteristik seramik formlarından biri olan depasların, Güneybatı Anadolu'daki örneklerinin bir kısmı, düz dipli, uzun gövdeli, oluk ve yiv bezemelidir. Çoğunlukla gri renkli, bazen çarkta üretilmiş bu örnekler, zaman zaman "Pisidia Tipi" olarak adlandırılmıştır. Ancak ETÇ 3A için karakteristik olan bu depas tipinin, Pisidia Bölgesi dışında bulunmuş olan örneklerinin sayısı, Pisidia'dakilerden daha fazladır. Bu bağlamda, söz konusu grup için "Güneybatı Anadolu Tipi" depas adlandırmasının kullanılması daha yerinde olacaktır. Bunların üretim bölgesinin ise, Güneybatı Anadolu'da bu tip örneklerin ele geçtiği yöreler arasında, hem Gri Seramik hem de Çömlekçi Çarkı kullanan bir kesim olması beklenmelidir. Burada, bu depasların üretim alanı olarak Denizli çevresi başta olmak üzere Aydın'ın doğusu ve belki Afyon'un güneybatısı batısını kapsayan kesim öne sürülmektedir. Güneybatı Anadolu'da daha sonraki bir evrede ortaya çıkan bodur depasların ise, "Güneybatı Anadolu Tipi" depasların, ETÇ 3B'deki ardılı olduğu düşünülmektedir.

Anhtar kelimeler: *Erken Tunç Çağı 3, depas amphikypellon, "Pisidia Tipi", "Güneybatı Anadolu Tipi Depas".*

NEW SUGGESTIONS ON SO-CALLED "PISIDIAN TYPE" DEPA

Abstract

Southwest Anatolian examples of depas amphikypellon, which is a characteristic pottery shape for West Anatolian Early Bronze Age (EBA) 3 cultures, are flat based, long-bodied with fluted or grooved decoration. These depas with usually grey surface color, some of which are wheel made, have been called "Pisidian Type" by some scholars. However, the number of EBA depas of this type, found outside the Pisidia region is higher than that of Pisidia. In this context, it is suggested here to name them as "Southwest Anatolian Type" depa. Their production area should be expected to be an area also using both the Gray Ware and the Potter's Wheel in southwestern Anatolia. Here, as the production area of these depa, it is suggested an area covering mainly around Denizli and east of Aydın and possibly southwest of Afyon. It is believed that the short EBA3 depas cups that emerged at a later stage in southwestern Anatolia are the successors of the EBA 3A "Southwest Anatolian Type" depas.

Keywords: *Early Bronze Age, Depas amphikypellon, "Pisidian Type", "Southwest Anatolian Type Depas".*

* Burada sunulan çalışma, yazarın Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2015 yılında tamamlanmış olan, "Laodikeia-Kandilkırı Verileri Işığında Güneybatı Anadolu'da Erken Tunç Çağı 2 ve 3" başlıklı Doktora Tez çalışmasının bir bölümünün gözden geçirilmiş ve güncellenmiş şeklidir. Sözü edilen tez çalışması, Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimince 2011SOBE042 numaralı proje ile desteklenmiştir. Tez çalışmasının ortak danışmanları Prof. Dr. C. Şimşek ve Prof. Dr. T. Efe'ye içten teşekkürlerimi sunarım.

**Umay OĞUZHANOĞLU, Dr. Öğr. Ü., Pamukkale Üniversitesi, Protohistoriya ve Önasya Arkeolojisi Anabilim Dalı, DENİZLİ.
e-posta:uoguzhan@pau.edu.tr (orcid.org/0000-0002-2787-087X)

1. Giriş

Depas tipi kaplar, Batı Anadolu’da ilk kez Erken Tunç Çağı (ETÇ) 3 başında¹ görülmeye başlar ve Batı Anadolu’nun hemen tüm yörelerinde örnekleri tespit edilmiştir (Anadolu ve komşu bölgelerdeki depasların güncel ve detaylı bir dağılım haritası için bkz. Şahoğlu, 2014: Fig. 1). İlk olarak Troia kazılarında tespit edilmiş olan bu kaplara, Homeros metinlerinde geçen (Autenrieth, 1895: 73) bir kap olan *depas amphikypellon* adı verilmiştir. Schliemann (1875: 314), söz konusu kaba bu ismi verirken, sözcüğün Homeros tarafından ne anlamda kullanıldığını detaylıca tartışmış, antik yazarların bu sözcüğü alıntılarla yapmış olabilecekleri hatalardan söz etmiş ve sonuç olarak Homeros’un bu ifadeyle “çift kulplu bir kadeh”i kastetmiş olması gerektiği sonucuna varmıştır. Blegen vd.’nin (1950: 230) de detaylıca açıkladığı gibi, kısaca depas olarak bilinen kaplar Homeros’tan ya da onun aktardığı olaylardan çok daha önceye tarihlenmekle birlikte, bu “yanlış” adlandırma arkeolojik literatürde yer etmiştir.

Depasların teknik ve tipolojik özellikleri dikkate alınarak, bunlar için çeşitli üretim bölgelerinden söz edilmektedir (Örn. Spanos, 1972: 50-52; Hüryılmaz, 1995: Harita 1; Schachner ve Schachner, 1995: 309-310; Aykurt ve Kaya, 2005: 2). Önerilen üretim bölgelerinden biri de Pisidia olup buna dayanarak bir grup depas “Pisidia Tipi” olarak adlandırılmıştır. Bu çalışmada öncelikle, Güneybatı Anadolu’da ele geçirilen depasların genel bir değerlendirmesi sunulacak, ardından da “Pisidia Tipi” olarak adlandırılan depasların yayılımı ile ilgili güncel bir derlemeye yer verilecektir. Son olarak ise adlandırma ve üretim bölgeleriyle ilgili tartışmalara değinilecektir. Bu çalışmanın amacı, yeni kazıların verilerinden de hareketle “Pisidia Tipi” olarak bilinen depaslar için yeni bir üretim bölgesi ve adlandırma önermek; bunun yanı sıra bu grubun tarihlenmesi ve gelişimi açısından yeni bir görüş sunmaktır.

2. Güneybatı Anadolu Depaslarına Genel Bir Bakış

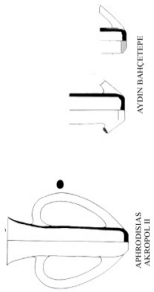
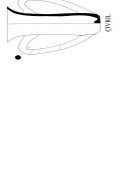
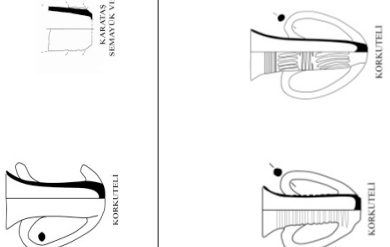
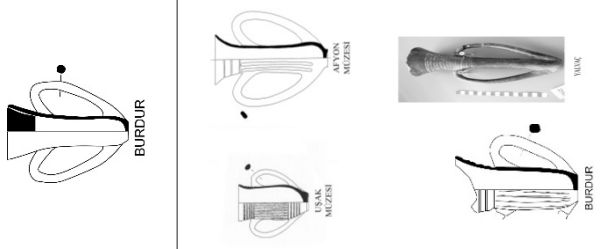
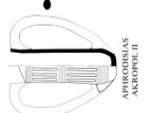
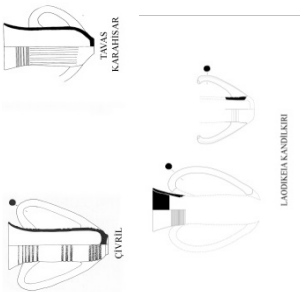
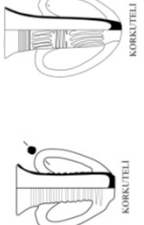
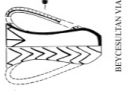
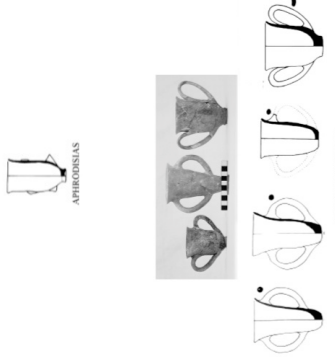
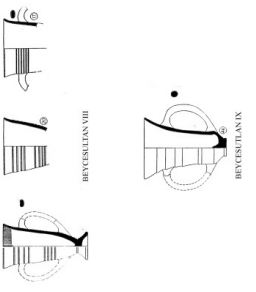
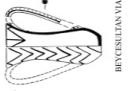
Troia’da Blegen vd.(1950: 230) tipolojisinde A45 olarak numaralandırılan depasların, ilk kez Troia IIc tabakasında ortaya çıktığı bilinmektedir. II-d-g evreleri için çok karakteristik olan bu form, bunu takip eden Troia III ve IV’te azalarak da olsa devam eder (Blegen vd., 1951, 26, 127). Troia’da, Kırmızı Astarlı Parlak Perdahlı (*Red Coated*) örneklerin yanı sıra gri/siyah perdahlı olanlarıyla da dikkat çeken depasların bir kısmının çarkta üretildiği bilinmekte ve bunlar genellikle içme kültürüyle ilişkilendirilmektedir (Schliemann, 1875:314; Blegen vd., 1950: 230, Çalış-Sazcı, 2002, 58-60). Batı Anadolu’nun kuzey kesiminde açığa çıkarılan çok sayıdaki depasın, Troas bölgesi ile benzer özellikleri gösterdiği bilinmektedir (Şahoğlu 2014, 298). İç Batı Anadolu’nun kuzeyinde ise, ETÇ 3’ün erken evrelerine tarihlendirilen depaslar, Küllüoba örneklerinden de tanındığı üzere (Efe ve Ay-Efe, 2001, Çizim 4a-d), bazen sivri diplidirlir.

Depas tipi kapların, Güneybatı Anadolu’da, tabakalaşma içerisinde ele geçirildiği yerleşmeler arasında, Karataş-Semayük’ta VI:2 (Eslick 2009: 27, Pl. 10: OJ 4), Beycesultan’da XII-VI. (Lloyd ve Mellaart 1962: 205, 213, 233), Aphrodisias’ta Akropol I. ve II. (Joukowsky 1986:92-93) ve Laodikeia-Kandilkırı’nda da 2.-3. tabakalar sayılabilir. Bunun yanı sıra, müzelerine satın alma yoluyla kazandırılmış çok sayıda örnek de mevcuttur. Sözü edilen örnekler dikkate alındığında, Güneybatı Anadolu’da yaygın olarak görülen 3 depas tipinden söz edilebilir (Tablo 1).

Sözü edilen tiplerden ilki, düz dipli, silindirik gövdeli ve dışa doğru açılan ağızlı depaslardır (Tablo 1:No. 1; Tablo 2). Bunların Batı Anadolu’da geniş bir alanda varlığı bilinmektedir (Söz konusu tipin Anadolu’daki yayılımı için bkz. Yılmaz 2010: Harita 1, Tip 2). Bu tür depasların, özellikle Batı Anadolu kıyısının kuzey ve orta kesimlerinde yaygın olduğu görülmektedir (Hüryılmaz 1995: 180; Şahoğlu, 2014, 298). Batı Anadolu’daki örneklerin bazıları Kırmızı Astarlı mal grupları içerisinde yer alırken, bazıları da Gri Mal ile temsil edilmektedir (Yılmaz 2010: 49). Söz konusu tipin yayılımının alanının güney kesiminde Gri Mal ile temsil edilen örnekler yaygındır. Panaztepe (Erkanal 1999:279–286; Oğuzhanoğlu 2008: Res. 4), Bakla Tepe (Şahoğlu 2005: fig. 4), Liman Tepe (Şahoğlu 2002: 84, Lev. 100; Şahoğlu 2004, 103, Fig. 6a), Aphrodisias (Mellink, 1968, Fig. 3; Kadish, 1969, Pl. 23-25, Fig. 7-8, 13, 15; Joukowsky, 1986: 390-391, Fig. 323-324; Tül, 1986: 716, Fig. 509: 1, 4), Çivril (Hüryılmaz 1995: 181, Şek. 3), Karataş-Semayük (Eslick 2009: 176, 209, Pl. 53: KT 533, Pl. 56: KT 532, KT 545, PL. 97:d), Korkuteli (Eslick 2009: 176, 209, Pl. 53: KT 533, Pl. 56: KT 532, KT 545, PL. 97:d) örnekleri gridir ve bazılarında yüzeyde siyah astar bulunmaktadır. Gedikli Höyük’ta de bu tipin siyah astarlı gri bir örneği bulunmuştur (Alkım, 1968: 43, Res. 12). Ege’de ise Syros-Kastri (Rutter, 1979: 6, Fig. 2: 2-3) ve Keos-Ayia Irini III’te (Caskey, 1972: 373, Fig. 7: C 47-48, Pl. 80: C 47-48) benzerleri görülmüştür.

1 Kronoloji ile ilgili not: Bu çalışmada “Erken Tunç Çağı 3”, Mellink (1992, Table 3) tarafından Güneybatı Anadolu için kullanıldığı şekliyle, Troia IIc ve sonrasını ifade etmektedir.

Tablo 2: Güneybatı Anadolu'da Görülen Depas Tiplerinin Buluntu Yerlerine Göre Dağılımı

	AYDIN	DENİZLİ	ANTALYA	DiĞER
SİLİNDİRİK	 <p>APHRODISİAS AGROPOLİ II AYDIN BANKÇİTEPE</p>	 <p>OTLU ÇIVRIL</p>	 <p>KORKUTELİ</p>	 <p>BURDUR</p>
"PİSİDİA TİPİ"	 <p>APHRODISİAS AGROPOLİ II</p>	 <p>ÇIVRIL LAODİKEİA KANDİAKİRE TAMAS KARAHİSAR</p>	 <p>KORKUTELİ</p>	 <p>UŞAK MÜZESİ BURDUR UŞAK MÜZESİ</p>
BODUR	 <p>APHRODISİAS APHRODISİAS AGROPOLİ</p>	 <p>BEYCESULTAN XI BEYCESULTAN VIII BEYCESULTAN IX</p>		
BOYALI		 <p>BEYCESULTAN VA</p>		

Güneybatı Anadolu’da görülen depasların ikinci tipi, gövde profili açısından ilk tiple oldukça benzeşmektedir (Tablo 1: No.2; Tablo 2). Ancak bu tipin en belirgin özelliği, yüzeyde görülen oluk ve/veya yiv bezemelerdir. Bu tip, aşağıda detaylıca değinilecek ve tartışılacak olan “Pisidia Tipi” denen depaslardan oluşmaktadır.

Yukarıda sıralanan düz dipli ve uzun gövdeli depasların dışında, Güneybatı Anadolu’da rastlanan bir depas tipi de, bodur, dış doğru açılan ağızlı ve zaman zaman kaideli olan örneklerdir (Tablo 2: No 3A-B). Burada sözü edilen ve Güneybatı Anadolu’da çok sayıda örneği bilinen bodur depaslar, Orta Anadolu’da üretildiği kesin olan ve özellikle gövdeleri üzerindeki bant biçimli boya bezeme ile karakterize olan grupla karıştırılmamalıdır (Orta Anadolu üretimi bodur depaslarla ilgili güncel bir çalışma için bkz. Ezer, 2014).

Bodur depasların, Aphrodisias Akropol I. Tabaka’da (Joukowsky, 1986: 92-93, Fig. 444) ve Beycesultan’ın XII-VIII. Tabakalarında (Lloyd ve Mellaart, 1962, 205, 213) görülen grubu, kronolojik olarak, uzun gövdeli örneklerle göre daha geç bir evreye, ETÇ 3B’ye aittir. Özellikle Beycesultan IX. tabaka örnekleri (Lloyd ve Mellaart, 1962: P.52: 17, 20,21), üzerlerindeki sık ve yatay yiv grupları ile dikkat çekmektedir. Bu tip depaslardan oluşan önemli bir grup da Seyitömer’de açığa çıkarılmıştır (Bilgen ve Kuru, 2015: 3-5, Fig. 4-7). Kalınlaştırılmış ya da hafifçe yükseltilmiş düz dipli olabildiği gibi, bazen halka kaideli de olabilen bu tip, konik gövdeli, dış doğru hafifçe açılan ağızlıdır. Bu depasların benzerleri arasında Bakla Tepe’de (Şahoğlu 2014: fig. 11), Tarsus Gözlükule’de (Goldman, 1956, Pl. 357: 508, 512) ve Amuq J’deki (Braidwood ve Braidwood, 1960, 450, Fig. 349) birer örnek dikkat çekmektedir. Bu tiple ilgili dikkat çeken özelliklerden biri de, üzerlerinde yatay yivlerin kullanılması açısından, uzun gövdeli ve “Pisidia Tipi” içerisinde değerlendirilmiş olan bazı örnekleri anımsatmalarıdır. Bu konuya aşağıda yeniden değinilecektir.

3. “Pisidia Tipi” Olarak Bilinen Güneybatı Anadolu Depasları

“Pisidia Tipi” ya da “Göller Yöresi Tipi” diye bilinen depaslar, düz dipli, uzun gövdeli, gövdesi silindirik yükselen ve genellikle ağız hafif dışarı açılan bir form özelliği gösterir. Tipolojik olarak, yukarıda Tip 1 olarak sınıflandırılan bezemesiz depaslardan çok da farklı görünmemektedirler (Tablo 1:2). Bununla birlikte bu grupta değerlendirilen depasların en ayırt edici özellikleri, dış yüzeylerinde bulunan oluk ve/veya yiv bezemelerdir (Tablo 2). Tablo 2’de de görülebildiği gibi, bazı örnekler sadece yatay yiv gruplarıyla bezenmişken (Örn. Çivril, Laodikeia-Kandilkırı, Yalvaç), bazı örneklerde bu yatay yivlere dikey hat grupları halinde oluşturulmuş oluk bezemeler de eşlik etmektedir (Örn. Aphrodisias, Tavas-Karahisar).

Bu örneklerin büyük kısmının Gri Seramik grubu içerisinde yer aldığı bilinmektedir ve üzerlerinde gri ya da siyaha yakın koyu gri renkte astar görülmektedir (Tablo 2). Ancak bu tipin daha az sayıda da olsa Kırmızı Astarlı örnekleri mevcuttur. Bu çalışma içerisinde derlenebilen, Tablo 2’deki 21 örnekten, 16 tanesi gri, 5 tanesi kırmızı astara sahiptir. Bazı örneklerin çömlekçi çarkında yapıldığı tespit edilebilmiştir.

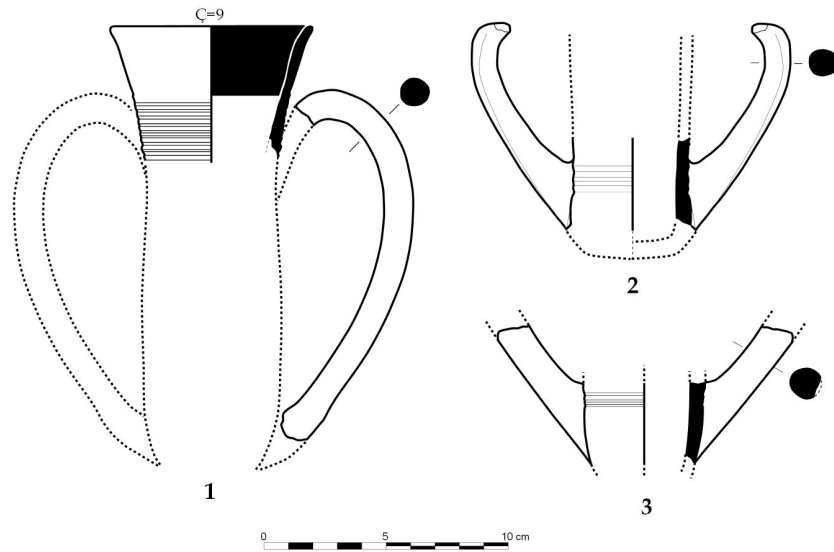
Bu tip depaslara Anadolu’da çeşitli merkezlerde rastlanmıştır (Tablo 3). Az bir kısmı sistemli kazılarla ele geçirilmiş olmakla beraber, tüm veya tüme yakın örneklerin çoğu müzelere, satın alma yolu ile kazandırılmıştır. Buluntu yerleri bilinen örnekler, Batı Anadolu’da bulunmuş olup söz konusu depasların buranın güneyinde yoğunlaştıkları dikkati çekmektedir. Akropol II. Tabakaya ait olan Aphrodisias örneği (Joukowsky, 1986: 92-93: 225. III, Fig. 426.10), bu tipin ETÇ 3A’da Güneybatı Anadolu’da kullanımda olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Kazı buluntusu olan Kaklık Mevkii örneği de yine ETÇ 3A içerisinde tarihlenmektedir (Topbaş vd., 1998: 73, Fig. 57: 156.). Aynı şekilde, Tarsus-Gözlükule’de ETÇ III tabakasında bulunmuş olan örnek, Kilikya’nın Güneybatı Anadolu ile kurmuş olduğu ilişkiler açısından da önemlidir.

Son yıllarda Büyük Menderes’in bir kolu olan Lykos (Çürüksu) Vadisi içerisinde yer alan Laodikeia antik kentinin sınırları içerisinde, Kandilkırı Erken Tunç Çağı yerleşmesinde de az sayıda depas parçası tespit edilmiştir. Bunlardan üç tanesi yatay yivli örneklerdir (Şekil 1). Bu örneklerden bir tanesi, Kırmızı Film Astarlı (*Wash Ware*), diğer iki örnek ise Gri Seramik grubu içerisinde. Kırmızı Film Astarlı örneğin ağız kenarı ve tama yakın bir kulbu korunmuş olup ağız kenarı içinde devam eden bant astar (*rim slip*) görülmektedir (Şekil 1:1). Diğer örneklerde açık gri hamurun üzerine koyu gri astar uygulanmıştır (Şekil 1: 2-3). Üç örneğin de üzerinde, yatay olarak düzenlenmiş çoklu yiv grupları vardır. Gri örnekler Kandilkırı 3. Tabakaya, Kırmızı Film Astarlı örnek ise 2. Tabakaya aittir. Laodikeia-Kandilkırı 3. Tabakaya ait Karbon-14 yaşlandırmaları, kalibre edilmiş MÖ 2450-2350

tarih aralığını vermiştir (Oğuzhanoglu-Akay, 2015: 25-27, Tablo 4). Bunun hemen sonrasında gelen 2. Tabakaya ait mutlak tarihlendirme bulunmamaktadır. Bununla beraber, 2. Tabakada ETÇ 3B dönemine ait seramik özelliklerinin görülmemesi, bu tabakanın en azından MÖ 2200 tarihinden önce terk edilmiş olduğunu göstermektedir. Diğer bir deyişle, depasların ele geçirildiği her iki tabaka da ETÇ 3A evresine tarihlenmektedir.

Tablo 3: Anadolu’da Bulunan “Pisidia Tipi” Depaslar

		Bulunduğu İl	Elde Ediliş Yolu	Astar Rengi	Kaynak
1	Aphrodisias-Akropol	Aydın	Kazı	Kırmızı	Joukowsky, 1986: 92-93: 225.III, Fig. 426.10.
2-4	Laodikeia-Kandilıırı	Denizli	Kazı	2 Gri 1 Kırmızı	Oğuzhanoglu-Akay, 2015: 133-134, Lev. 46:1-2.
5	Tavas-Karahisar	Denizli	Satın alma	Kırmızı	Yaylalı ve Akdeniz 2002: 3-5, Fig. 1.
6	Uşak Müzesi-Çivril	Denizli	Satın alma	Gri	Hüryılmaz 1995: 182-183, Şek. 4-5.
7	Antalya Müzesi	Bilinmiyor	Satın alma	Kırmızı	Mellink, 1993: 504, fig. 3.3.
8-9	İzmir Müzesi 1-2	Korkuteli	Satın alma	2 Gri	Aykurt ve Kaya 2005: 3-4, Res. 3
10	Afyon Müzesi-Eğret	Afyon	Satın alma	Gri	Schachner ve Schachner 1995: 310, Res. 5; Topbaş vd., 1998: 83, Fig. 64: 196.
11	Afyon Müzesi-Çalca	Afyon	Satın alma	Gri	Topbaş vd., 1998: 83, Fig. 63: 192.
12	Afyon Müzesi-Kusura	Afyon	Satın alma	Gri	Topbaş vd., 1998: 33, Fig. 57: 186.
13	Kaklık Mevkii	Afyon	Kazı	Gri	Topbaş vd., 1998: 73, Fig. 57: 156.
14	Yalvaç	Isparta	Satın alma	Gri	Yılmaz,2009: 217, 495, Lev. II:6; Şahoğlu ve Sotirakopoulou, 2011: Kat. No. 496.
15-16	Burdur Müzesi 1-2	Burdur	Satın alma	2 Gri	Hüryılmaz, 2001: 350-352, Şek. 6-7.
17	Burdur Müzesi	Bilinmiyor	Satın alma	Gri	Şahoğlu ve Sotirakopoulou, 2011: Kat. No. 488.
18	Bozüyük	Eskişehir	Kazı	Gri	Efe, 1988, Taf. 64:1.
19-20	Seyitömer 1-2	Eskişehir	Kazı	1 Kırmızı 1 Gri	Bilgen ve Kuru, 2015: 6, 8, Drw. 1, 10, Fig. 1, 10.
21	Tarsus-Gözlükule	Mersin	Kazı	Gri	Goldman, 1956: 162, Pl. 366: 735.



Şekil 1: Laodikeia-Kandilıırı’ndan depas örnekleri (Çizim: U. Oğuzhanoglu).

4. “Pisidia Tipi” Olarak Bilinen Depasların Kökeni, Üretim Bölgesi ve Gelişimi

Depaslarla ilgili kapsamlı araştırmaların belki de ilk örneğini sunmuş olan Spanos (1972: 50), depaslar için başlıca üretim bölgelerinden birinin de Güneybatı Anadolu’da olduğunu belirtmiş ve Pisidia’ya özgü bir tipin varlığından söz etmiştir. Aynı çalışmada, hemen bu ifadeyi takiben, bu tipin Güneybatı Anadolu’daki Kusura, Aphrodisias, Beycesultan örneklerini ve buradan ihraç olarak gönderilmiş olduğunu belirttiği Samos, Bozüyük, Troia, Tarsus, Gedikli gibi yerleşmelerdeki depasları sıralamaktadır (Spanos, 1972: 50-52). Ancak anılan yerleşmelerin hiçbirinin Pisidia bölgesinde olmadığına dikkat çekmek gereklidir. Batı Anadolu Erken Tunç Çağı’na dair sistemli arkeoloji kazılarının oldukça az olduğu 70’li yıllarda, Spanos’un elindeki depas örneği de son derece kısıtlıydı. Birkaç örnekten hareketle, farklı ve Güneybatı Anadolu’ya özgü bir grup olduğunu oldukça isabetli şekilde tespit ettiği bu depasları, Pisidia’da üretilmiş bir tip olarak yorumlamış olmalıydı.

Spanos’un depaslar üzerine bu kapsamlı çalışmasına, kendinden sonra gelen birçok uzman tarafından atıfta bulunulmuş ve bu kişilerce “Pisidia Tipi” ya da “Göller Yöresi Tipi” depas ifadesi kullanılmıştır (Hüryılmaz 1995: 182, Schachner ve Schachner, 1995: 310-311; Özsait 2000: 372; Hüryılmaz, 2001: 355; Akdeniz 2001; Yayalı ve Akdeniz, 2002: 3-5; Aykurt ve Kaya 2005: 2; Yılmaz 2009: 216; Yılmaz 2010: 47; Bilgen ve Kuru, 2015: 8). Şahoğlu (2014: 298), Tip 3 olarak sınıfladığı bu gruptan söz ederken “... as indicated by the traditional name given to this type, is more at home in south-western Anatolia, in the Pisidia region. This is clearly the main production area for this type of depas vessel.” ifadesini kullanmaktadır. Bu alıntıdan da anlaşılacağı üzere, hem “Pisidia Tipi” depas adlandırmasına gönderme yapmış hem de burayı açık olarak bu tipin üretim bölgesi kabul etmiştir. Sözü edilen yazarların hiçbiri, Göller Yöresi ya da Pisidia’yı neden üretim merkezi olarak gösterdiklerine dair bir açıklama sunmamaktadırlar.

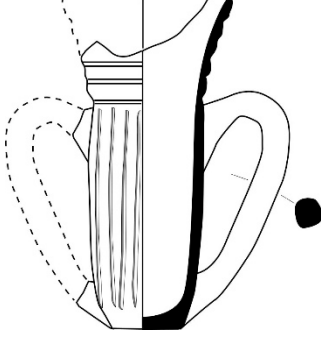
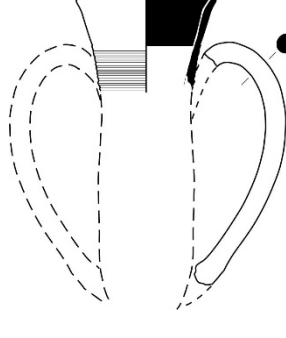
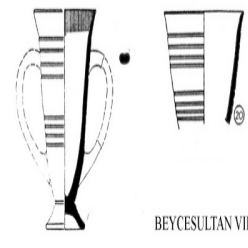
Bununla birlikte, Akdeniz (2001: 23), çalışmasının başlığında “Pisidia Türü” ifadesini kullansa da, sonuç bölümünde bu tipin “... uzun yıllar Pisidia Yöresi’yle sınırlı bir form olarak düşünülmesi görüşü artık değişmeye başlamıştır.” ifadesine yer vermiştir. Aynı ifade Yaylalı ve Akdeniz (2002: 5) tarafından da yinelenmiştir. Buna benzer bir şekilde, Sarı (2011: 180), oluk bezemeli depasları “güneybatıya özgü” şeklinde nitelemiş ve bunların “Yukarı Büyük Menderes Grubu” için karakteristik olduğunu vurgulamıştır.

Pisidia bölgesi, genel olarak bugünkü Göller Yöresi’nin olduğu bölgeyi kapsamakta olup batı sınırını Erençay/Bozçay, Burdur ve Acıgöl oluşturmaktadır (Sevin, 2007: 153). Bununla birlikte, Karia, Lykia, kısmen Ionia ve Pamphilia, hatta Phrygia bölgesinin güney kesimleri de, yukarıdaki tüm araştırmacılarca kabaca Güneybatı Anadolu olarak ifade edilmiş geniş çerçevenin içinde yer almaktadır. Göller Yöresi ise, Güneybatı Anadolu’nun iç kesimlerini oluşturmaktadır. Söz konusu grubun, Göller Yöresi ya da Pisidia sınırları içerisinde ele geçirilmiş olan örneği, oldukça az sayıdadır ve hiçbiri sistemli kazılarda elde edilmemiştir. Aksine, Göller Yöresi’nde kazılar dâhilinde ele geçirilen en iyi korunmuş durumdaki depas, Harmanören’deki bir örnektir (Özsait, 2000: 372, Res. 5) ve “Pisidia Tipi” denen gruba uymayan özellikler göstermektedir. Bu örnek, Kırmızı Astarlı Parlak Perdahlı (*Red Coated*) mal grubunda olması yanında sivri dipli formuyla da, Güneybatı Anadolu ETÇ 3A depaslarından çok Kuzeybatı Anadolu’da görülen tiplere benzemektedir. Özsait de bu örneğin Troia II ve III örnekleriyle benzerliğine dikkat çekmektedir (Özsait, 2000: 372). Harmanören depasının, özellikle Küllüoba depaslarıyla (Efe ve Ay-Efe, 2001: Res. 23, 27) tipolojik benzerliği dikkat çekicidir. Kırmızı Astarlı Parlak Perdahlı (*Red Coated*) mal grubunda olması da, ithal bir örnek olabileceğini düşündürmektedir. Zira söz konusu mal grubu İç Batı Anadolu’nun kuzey kesimleri için karakteristiktir (Efe ve Türkteki, 2011:221. Aynı yayın içerisinde, Harmanören depası için bkz. S. 400, Katalog No. 495). Benzer şekilde, yine Burdur’da Hacılar Büyük Höyük kazılarında ele geçirilmiş olan depas (Umurtak ve Duru, 2014: 13, Res. 18), kırmızı astarı ve daralan dipli formuyla, Güneybatı Anadolu depaslarından ziyade Kuzeybatı Anadolu örneklerini anımsatmaktadır. Diğer bir deyişle, Pisidia’da sistemli kazılarda ele geçirilmiş depaslar da “Pisidia Tipi”ni yansıtmamaktadır.

Bununla birlikte, kazılarda bulunmuş ya da müze koleksiyonlarında olan ve kökeni bilinen “Pisidia Tipi” depasların büyük çoğunluğu Denizli, Aydın, Antalya ve Afyon illerinde ele geçirilmiştir. Bu bağlamda bugüne değin çok da doğru olmayan biçimde “Pisidia Tipi” olarak bilinen depaslara daha farklı bir üretim bölgesi aramak yerinde olacaktır. Bu aşamada, eldeki depas sayısı az olsa da, üretimle ilgili bilgi verecek, seramik teknolojisine dair

başka ipuçları yol gösterici olabilir: Bunların başında, “Pisidia Tipi” denen depaslar için çok sevilen Gri Seramiğin kullanım bölgesine bakmak gelmelidir. Bazı örneklerin çarkta yapıldığı ifade edildiğinden, Gri Seramiği kullanan bu bölgenin, aynı zamanda çömlekçi çarkı teknolojisine de hâkim olması gerekmektedir. Yani, bu depas tipini üreten bölge çömlekçilerinin hem Gri Seramik üretimini hem de çark kullanımını biliyor olması beklenmelidir.

Tablo 4: “Güneybatı Anadolu Tipi” Depaslar

1	2	3
		
<p>1: Hüryılmaz, 2001, Şek. 7; 3: Lloyd ve Mellaart, 1962: Fig. P. 52: 21’den alınarak yazar tarafından yeniden çizilmiş ve/veya düzenlenmiştir. 2: Laodikeia Kazı Arşivi. Çizim: U.Oğuzhanoğlu. Ölçeksizdir.</p>		

Gri seramiğin ETÇ 3A’daki dağılımına bakıldığında, Aphrodisias’ta çok sınırlı sayıda örnekle temsil edildiği görülmektedir (Joukowsky, 1986: 307). Göller Yöresi’nde ETÇ 2’deki varlığı bilinmekle beraber (Özsait, 2002: 329), bu kesimin ETÇ 3A kültürleri hakkındaki bilgimizin yok denecek kadar az olmasından dolayı, bu tartışmaya katkı sağlayacak bir veriden yoksunuz. Oldukça küçük ölçekli bir Erken Tunç Çağı yerleşimi olan, Laodikeia-Kandilkırı’nda yapılan kazılar, bu sorunun cevabına dair önemli bilgiler sunmaktadır. Denizli’deki bilinen şüphesiz en büyük yerleşme olan Beycesultan’da XIII. ile XII. Tabakalar arasında bulunan ve tam da ETÇ 3A evresine denk gelen kronolojik bir boşluk bulunmaktadır (Mellink, 1992: Table 3). Dolayısıyla Denizli çevresindeki ETÇ 3A seramik gelişimini ilk kez Kandilkırı kazıları ile takip etmek mümkün olmuştur. Laodikeia-Kandilkırı’nda ETÇ 2 tabakalarında görülmeye başlanan Gri Seramik, ETÇ 3A içerisinde iskân gördüğü bilinen 3. ve 2. tabakalar boyunca, giderek daha popüler hale gelmiştir. Gri Seramik, Kandilkırı seramiğinin 3. Tabakada %12, 2. Tabakada ise %16’lık kısmını oluşturmaktadır². Söz konusu oranlar, bunun ithal olamayacak ölçüde yoğun bir gruba işaret ettiğini göstermektedir. Yerleşmede, Gri Seramiğin en popüler formu “S” profilli çanaklar olup bunun yanında tankardların, bazı tabak formlarının ve depasların yapımı için de tercih edilmiştir.

Kandilkırı’nda ETÇ 3A evresine ait olan 3. ve 2. tabakalar, aynı zamanda çömlekçi çarkının da kullanıldığı bir süreci ifade eder. Bu dönemde çarkta üretilen seramiğin büyük kısmı Film Astarlı Mal Grubu (*Wash Ware*) içerisindeki örneklerdir. Söz konusu mal grubu, Denizli çevresine özgüdür. Dolayısıyla, çömlekçi çarkı bu yöre insanlarınca öğrenilmiş ve yerel seramik gruplarının üretiminde kullanılacak şekilde adapte edilmiştir. Kandilkırı ETÇ 3 “S” profilli gri çanaklarının bir kısmının da çarkta üretildiği bilinmektedir. Diğer bir deyişle Lykos Ovası çömlekçileri, ETÇ 3A’da çarkta yapılmış Gri Seramik üretmeyi bilmektedirler.

“Pisidia Tipi” denen depasların ele geçirildiği ve çömlekçi çarkı kullanımına hâkim olan yörelerden biri de Afyon çevresidir. Ancak burada da gri seramiğin kullanımının kısıtlı olduğu bilinmektedir (Topbaş vd., 1998: 39). Depasların yaygın olarak üretildiği dönemde, Afyon yöresi ve Denizli Ovası birbirleriyle karşılıklı etkileşim halinde olmalıydı. Bunun göstergelerinden biri olarak Laodikeia-Kandilkırı’nda ithal olarak görülen (%1’den az bir oranla temsil edilmektedir) Kırmızı Astarlı, Parlak Perdahlı ve Motifli Saklı Astarlı Bezemeli (*Red Coated, Patterned Reserve Slip Ware*) seramik sunulabilir. Söz konusu seramiğin yaygın olduğu, Laodikeia’ya en yakın bölge Afyon’dur (Efe, 1986: 9; Topbaş vd. 1998: 39; Efe ve Ay-Efe, 2011: 178-179; Şahoğlu ve Sotirakoupoulou, 2011: Kat. No. 473). Bu

² Söz konusu oranlar, İnce ve Orta nitelikli mutfak ve servis kapları dikkate alınarak verilmiştir.

nedenle, ETÇ 3A'da Kandilkırı'na ithal olarak gelen bu seramiğin ve belki de çömlekçi çarkı teknolojisinin, Denizli Ovası'na Afyon yöresinden gelmiş olduğu düşünülmektedir (Oğuzhanoğlu-Akay, 2015: 322-323).

Yukarıda sıralanan kanıtlar doğrultusunda, "Pisidia Tipi" olarak bilinen depasların, Güneybatı Anadolu'nun iç kesimlerinde, başta Denizli çevresi olmak üzere belki Aydın'ın doğusu ve Afyon'un güneybatısını içine alan bir kesimde üretilmiş olmaları gerekmektedir. Bu nedenle de bu gruba "Güneybatı Anadolu Tipi Depas" demek, adlandırmalarının daha gerçekçi olmalarını sağlayacaktır (Tablo 4: 1-2). Söz konusu üretim bölgesinin Pisida'nın bir kısmına da uzanıp uzanmadığını kesin olarak söylemek zordur. Bunun söylenebilmesi ancak, Isparta ve Burdur kökenli olduğu belirtilen, satın alma yoluyla müzeye kazandırılan depasların kaynak yerlerinin kesin olarak bilinmesi ve buralarda sistemli arkeolojik araştırmalar yapılması ile mümkün olabilir. Denizli Ovasının güneyinde bu üretim bölgesinin nereye kadar uzandığını söylemek de, araştırma yetersizliği nedeniyle bugün için olanaksızdır.

"Güneybatı Anadolu Tipi" depasların, tipolojik gelişimi, yukarıda önerilen üretim bölgesi ile ilgili bazı destekler sunmaktadır. Beycesultan IX. Tabakada (Lloyd ve Melaart, 1962: P.52: 17, 20-21), yani ETÇ 3B döneminde görülen bodur ve kaideli depaslar (Tablo 2, Tablo 4:3), yatay yivli olmaları açısından, Güneybatı Anadolu Tipi depasları anımsatmaktadır. Bunlar, Kırmızı Astarlı örneklerdir. Bu geç grubun Kırmızı Astarlı olarak yapılmasının sebebi, Güneybatı Anadolu'da Gri Seramiğin popülerliğini kaybetmeye başladığı ETÇ 3B dönemine tarihlenmeleri olmalıdır. Bunlar, Güneybatı Anadolu'nun, uzun boylu, yivli ETÇ 3A depaslarının ETÇ 3B'deki ardılı olmalıdırlar. Çivril kökenli olduğu ifade edilen satın alma depas (Hüryılmaz 1995: 182, Şek. 4), olasılıkla Beycesultan'da henüz bulunamamış olan XIII-XII. Tabakalar arasındaki *hiatus* ile çağdaş olmalıdır ve bu tipin Çivril Ovası'nda da var olduğunu akla getirir. Uzun boylu ETÇ 3A tipi, ETÇ 3B'de yerini bodur ve yivli, Kırmızı Astarlı örneklerle bırakmış olmalıdır. Dolayısıyla, dışa açılan ağızlı, bodur, bazen yükseltilmiş düz dipli bazen kaideli olan bu geç depas tipinin de, Güneybatı Anadolu'ya özgü olduğu düşünülebilir. Yukarıda, bu tipin Orta Anadolu'nun bodur depaslarından tamamen farklı özellikleri yansıttığı belirtilmişti. Aynı şekilde Eskişehir-Kütahya yöresinin tamamen konik gövdeli, bezemesiz ve kadesiz depas gruplarının da, Güneybatı Anadolu örneklerinden farklı bir üretimle ilişkili olduğu düşünülmelidir. Bu durum, Orta Anadolu, Kuzeybatı Anadolu ve Güneybatı Anadolu üreticilerinin, benzer bir modaya (bodur depas) verdikleri farklı yöresel cevaplar olarak da yorumlanabilir.

5.Sonuç

Yukarıda gerekçeleriyle açıklandığı üzere, literatüre kazandırıldığı 70'li yıllarda kazı verilerinin azlığından dolayı ""Pisidia Tipi"" olarak adlandırılan gelmiş depas grubunun buluntu yerinin, Güneybatı Anadolu'da geniş bir kesime yayıldığı anlaşılmaktadır. Yeni kazı verileri ışığında, bu tipin ETÇ 3 başlarında ortaya çıktığı, sadece Gri Seramik içerisinde değil Kırmızı Film Astarlı (*Wash Ware*) seramik içerisinde de örnekleri bulunduğu anlaşılmaktadır. Tabakalara göre tarihlendirilebilen, uzun gövdeli örneklerin çoğunluğu ETÇ 3A'ya tarihlenmektedir.

Bu tip depasların üretimi için tercih edilen Gri Seramik ve Film Astarlı seramiğin, özellikle Denizli Ovası'nda oldukça yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Laodikeia-Kandilkırı verileri, Film Astarlı seramik ve Gri Seramiğin ETÇ 3'te bu kesimde ne kadar popüler olduğunu ortaya koymuştur. Ancak söz konusu mal gruplarının yayılım ve üretim alanı Denizli Ovası'nın yayılım alanından geniş olabilir. Beycesultan ETÇ 3A tabakalarının bulunması ya da Çivril Ovası'nda başka bir yerleşimde çağdaş tabakaların araştırılmasının, bu yayılım alanını genişletmesi çok olasıdır. Denizli'nin Acıpayam, Tavas gibi güneydeki ilçelerinde ve Dinar'da yapılacak çalışmalarda bu öneriye katkı sağlayabilir.

Güneybatı Anadolu ETÇ 3A kültürleri için karakteristik olan, uzun gövdeli, düz dipli, çoğunlukla Gri Seramik geleneğinde üretilmiş ancak zaman zaman zaman Kırmızı Film Astarlı örnekleri de bulunan, üzerinde yiv ve oluk bezemeler bulunan bu depas tipinin "Güneybatı Anadolu Tipi" olarak adlandırılması yerinde olacaktır. "Güneybatı Anadolu Tipi" depasların ETÇ 3B'deki örnekleri ise, dışa açılan profilli, bazen düz ya da yükseltilmiş düz dipli bazen de kaideli olan, üzerinde yivlere de rastlanabilen bodur depaslardır. Bugün için bu geç tipi en iyi temsil eden gruplar Aphrodisias ve Beycesultan'dan gelmektedir.

“Güneybatı Anadolu Tipi” depasların, burada önerilen üretim bölgesi dışında bulunan örnekleri, Güneybatı Anadolu Erken Tunç Çağı sakinlerinin ETÇ 3A’da kurduğu bölgeler arası ilişkilere işaret olarak değerlendirilmelidir (Oğuzhanoğlu-Akay, 2015: 342-344, Şekil 199). Bilindiği gibi, ETÇ 3A dönemi, Anadolu’da bölgeler arası ilişkilerin çok yoğun olduğu bir süreçtir (Şahoğlu, 2005; Efe, 2007). Özellikle Tarsus-Gözlükule’de bulunan “Güneybatı Anadolu Tipi” depas örneği, Kilikya’nın Güneybatı Anadolu ile ilişkilerine dair önemli bir kanıttır. Kilikya Bölgesi’nin Batı Anadolu ile ilişkilerini karasal yoldan mı denizel yoldan mı kurduğu tartışması, Batı Anadolu ETÇ araştırmalarının geçmişinde önemli bir yer tutmaktadır (Blegen 1956: 34-35; Mellink 1993; Schachner ve Schachner, 1995:311; Efe 1998: 301-302; Efe 2007). Bu yollardan yalnız birinin değil, hem denizel hem de karasal yolların ETÇ 3’te etkin olmuş olabileceği düşünülmelidir (Oğuzhanoğlu, Baskıda). Güneybatı Anadolu’da ilerleyen yıllarda ETÇ 3 araştırmalarının artırılması, bu tartışmaya önemli katkılar sağlayabilir.

Kaynakça

- Akdeniz, E. (2001). "Pisidyra Türünde Bir Depas Ampkhipellon", *Olba*, IV, 19-26.
- Alkım, U. B. (1968). "İslahiye Bölgesi Araştırmaları ve Gedikli Höyük Kazısı (1966)", *Türk Arkeoloji Dergisi*, 15/2, 39-48.
- Autenrieth, G. (1895). *Homeric Dictionary for Schools and Colleges* (Çev: R. P. Keep), New York.
- Aykurt, A. ve Kaya, S. (2005). "İzmir Arkeoloji Müzesi Tarafından Satın Alınan Bir Grup Depas Amhikypellon", *Anadolu/Anatolia*, 28, 1-12.
- Bilgen, A. N. ve Kuru, A. (2015). "A Group of Depas Amhikypellon from Seyitömer Mound", *Anadolu/Anatolia*, 41, 1-23.
- Blegen, C. W. vd. (1950). *Troy I, General Introduction, The First and Second Settlements*, Princeton University Press, New Jersey.
- Blegen, C. W. vd. (1951). *Troy. The Third, Fourth, and Fifth Settlements. Vol. II*, Princeton University Press, New Jersey.
- Blegen, C. W. (1956). "The Royal Bridge" *The Aegean and the Near East. Studies presented to Hetty Goldman* (Ed. S. S. Weinberg), Locus Valley, New York, 32-35.
- Braidwood, R. J. ve Braidwood, L. S. (1960). *Excavations in the Plain of Antioch I. The Earlier Assemblages Phases A-J*, The University of Chicago Press, Chicago.
- Caskey, J. L. (1972). "Investigations in Keos II: A Conspectus of the Pottery", *Hesperia*, 41, 357-401.
- Çalış-Sazcı, D. (2002). "Denizsel Troia Kültürü", *Troya, Efsane ile Gerçek Arası Bir Kente Yolculuk*, (Ed. E. Işın), Yapı Kredi Yayıncılık, İstanbul, 54-65.
- Efe, T. (1986). "Patterned Reserve Slip Decoration in the Early Bronze Age of Western Anatolia", *Anatolica*, XIII, 2-16.
- Efe, T. (1988). *Demircihüyük. Band III, Die Keramik 2, Die Frühebronzezeitliche Keramik der Jüngerer Phasen (ab Phase H)*, Mainz am Rhein.
- Efe, T. (1998). "New Concepts on Tarsus-Troy Relations at the Beginning of the EB 3 Period", *XXXIV. Uluslararası Assirioloji Kongresi (6-10 Temmuz 1987, İstanbul)*, 297-304.
- Efe, T. (2007). "The Theories of the <Great Caravan Route> between Cilicia and Troy: the Early Bronze Age III Period in Inland Western Anatolia", *AJA*, 57, 47-64.
- Efe T. ve Ay-Efe D. Ş. M. (2001). "Küllüoba: İç Kuzeybatı Anadolu'da Bir İlk Tunç Çağı Kenti. 1996-2000 Yılları Arasında Yapılan Kazı Çalışmalarının Genel Feğlendirilmesi", *TÜBA-AR*, IV, 43-59.
- Efe, T., Ay-Efe, D.Ş.M. (2011). "Eskişehir Bölgesinin İlk Tunç Çağı'na Özgü Geriye Yatık Boyunlu Gaga Ağızlı Testileri", Özsait Armağanı Mehmet ve Nesrin Özsait Onuruna Sunulan Makaleler (Ed. H. Şahin, E. Konyar, G. Ergin), Ege Yayınları, 177-186.
- Efe T. ve Türkteki M. (2011). "İçbatı Anadolu Bölgesi Erken Tunç Çağı Seramiği" *Karşıdan Karşıya: M.Ö. 3. Bin'de Kiklad Adaları ve Batı Anadolu*, (Ed. Şahoğlu V., vd.), İstanbul, 136-143.
- Erkanal, A. (1999). "1998 Panaztepe Kazıları" *Kazı Sonuçları Toplantısı 21/1*, 279-286.
- Eslick, C. (2009). *Elmalı-Karataş V. The Early Bronze Age Pottery of Karataş: Habitation Deposits*, Bryn Mawr College Archaeological Monographs.
- Ezer, S. (2014). "Kültepe Eski Tunç Çağı Tabakalarında Bulunmuş Olan Depas Türü Kaplar", *Arkeoloji Dergisi*, XIX, 137-157.
- Goldman, H. (1956). *Excavations at Gözlü Kule, Tarsus. From Neolithic through the Bronze Age*, Vol I&II, Princeton.
- Hüryılmaz, H. (1995). "Uşak Arkeoloji Müzesinden Bir Grup <Depas Amhikypellon>", *In Memoriam İ. Metin Akyurt Bahattin Devam Anı Kitabı. Eski Yakındoğu Kültürleri Üzerine İncelemeler*, (Ed. A. Erkanal, H. Erkanal, H. Hüryılmaz, T. Ökse, N. Çınardalı, S. Günel, H. Tekin, B. Uysal, D. Yalçıklı), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 177-188.

- Hüryılmaz, H. (2001). "Burdur Arkeoloji Müzesi'nden Bir Grup Depas", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2000 Yılı*, 342- 359.
- Joukowsky, M. S. (1986). *Prehistoric Aphrodisias: An Account of the Excavations and Artifact Studies*, Providence.
- Kadish, B. (1969). "Excavations of Prehistoric Remains at Aphrodisias, 1967", *American Journal of Archaeology*, 73, 49- 65.
- Lloyd S. ve Mellaart J. (1962). *Beycesultan Vol. I. The Chalcolithic and Early Bronze Age Levels*, British Institute of Archaeology at Ankara, London.
- Mellink, M. J. (1968). "Archaeology in Asia Minor", *American Journal of Archaeology*, 72, 125-147.
- Mellink, M. J. (1992). "Anatolian Chronology", *Chronologies in Old World Archaeology*, (Ed. R. W. Ehrich), Chicago, 207-220.
- Mellink, M. J. (1993). The Anatolian South Coast in the Early Bronze Age: The Cilician Perspective. *Between the Rivers and Over the Mountains. Archaeologica Anatolica e Mesopotamica Alba Palmieri Dedicata*, (Ed. Frangipane, M., Hauptmann, H., Liverani, M., Mathhiae, P. and M. Mellink) Rome: Dipartimento di Scienze Storiche Archeologiche e Antropologiche dell'Antichita, Università di Roma "La Sapienza", 495-508.
- Oğuzhanoğlu, U. (2008). *Panaztepe Seramik Verileri Işığında Erken Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı'na Geçiş*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Oğuzhanoğlu-Akay, U. (2015). *Laodikeia-Kandilkırı Verileri Işığında Güneybatı Anadolu'da Erken Tunç Çağı 2 ve 3*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Oğuzhanoğlu, U. (Baskıda). "A Lead Seal from the Laodikeia-Kandilkırı Excavations and an Overall Assessment of Seal Use in South-Western Anatolia During the Early Bronze Age", *Oxford Journal of Archaeology*, 38 (1).
- Özsait, M. (2000). "1998 Yılı Harmanören (Göndürlü Höyük) Mezarlık Kazısı", *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 21/1, 371-380.
- Özsait, M. (2002). "1999-2000 Yılları Harmanören (Göndürle Höyük) Mezarlık Kazısı", *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 23/1, 371-380.
- Rutter, J. (1979). Ceramic Change in the Aegean Early Bronze Age. The Kastri Group, Lefkandi I, and Lerna IV, A Theory concerning the Origin of Early Helladic III Ceramics, UCLA Institute of Archaeology occasional papers 5, Los Angeles.
- Sarı, D. (2011). *İlk Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı'nda Batı Anadolu'nun Kültürel ve Siyasal Gelişimi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sevin, V. (2007). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası I*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Schachner, Ş. ve Schachner, A. (1995). "Ürgüp ve Nevşehir Müzelerindeki <Depas Amphikypellon> ve <Tankart> Tipli Kaplar ve Düşündürdükleri", *In Memoriam İ. Metin Akyurt Bahattin Devam Anı Kitabı. Eski Yakındoğu Kültürleri Üzerine İncelemeler*, (Ed. A. Erkanal, H. Erkanal, H. Hüryılmaz, T. Ökse, N. Çınardalı, S. Günel, H. Tekin, B. Uysal, D. Yalçıklı), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 307-316.
- Schliemann, H. (1875). *Troy and Its Remains; A Narrative of Researches and Discoveries Made on the Site of Ilium, and in the Trojan Plain*, London.
- Spanos, P. Z. (1972). *Untersuchung über den bei Homer "depas amphikypellon" genannten Gefäßtypus*, Istanbuler Mitteilungen; Beiheft 6, Verlag Ernst Wasmuth, Tübingen.
- Şahoğlu, V. (2002). *Liman Tepe Erken Tunç Çağı Seramiğinin Ege Arkeolojisindeki Yeri ve Önemi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şahoğlu, V. (2004). "Interregional Contacts Around the Aegean During the Early Bronze Age: Nev Evidence from the Izmir Region", *Anadolu/Anatolia*, 27, 97-124.
- Şahoğlu, V. (2005). "The Anatolian Trade Network and the Izmir Region during the Early Bronze Age", *Oxford Journal of Archaeology*, 24(4), 339-360.
- Şahoğlu, V. (2014). "The depas and Tankard Vessels", *ARCANE Interregional*, Vol. I: Ceramics, (Ed. Lebeau M.), Brepols, 289-311.

- Şahoğlu, V. ve Sotirakopoulou, P. (2011). *Karşıdan Karşıya. MÖ 3. Binde Kiklad Adaları ve Batı Anadolu*. Mas Matbaacılık. İstanbul.
- Topbaş A., vd. (1998). "Salvage Excavations of the Afyon Archaeological Museum, Part 2: The Settlement of Karaoğlan Mevkii and the Early Bronze Age Cemetery of Kaklık Mevkii", *Anatolia Antiqua*, VI, 21-94.
- Tül, Ş. (1986). "Prehistoric Settlements on the Meander Plain", *Prehistoric Aphrodisias: an Account of the Excavations and Artifact Studies*, (M. S. Joukowsky), Brown University, Joukowsky Institute for Archaeology & the Ancient World, Providence, 713-724.
- Umurtak, G., ve Duru, R. (2014). "Hacılar Büyük Höyük Kazıları 2013", *Arkeoloji ve Sanat*, 145, 1-20.
- Yaylalı S. ve Akdeniz E. (2002). "Aphrodisias Müzesi'ndeki Karahisar Buluntuları", *Olba*, VI, 1-40.
- Yılmaz, D. (2009). M.Ö. III. Binde Batı ve Orta Anadolu Kültürel İlişkileri, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yılmaz, D. (2010). "Erken Tunç Çağı'nda Batı ve Orta Anadolu Kültürel İlişkileri Işığında Depas ve Tankard Türü Kaplar", *Anadolu/Anatolia*, 36, 45-64.



Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:16.07.2018 ✓Accepted/Kabul:03.12.2018

DOI: 10.30794/pausbed.444224

Araştırma Makalesi/ Research Article

Bilişli, Y. ve Çakmak, F.(2019). "Michel Foucault'nun Biyo-İktidar Perspektifinden Türkiye'de Gazete Sağlık Haberlerinin Analizi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 35, Denizli, s. 323-339.

MICHEL FOUCAULT'NUN BİYO-İKTİDAR PERSPEKTİFİNDEN TÜRKİYE'DE GAZETE SAĞLIK HABERLERİNİN ANALİZİ

Yasemin BİLİŞLİ*, FATMA ÇAKMAK**

Özet

İktidarın birey üzerinde tahakküm kurmasına neden olan toplumsal normların yeniden üretiminde, medya oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Foucault'nun, "görünmeyen, iktidarın yeni bir biçimi" olarak tanımladığı biyo-iktidar uygulanırken, medyanın haber söylemlerinde etkisinde kaldığı ideolojik unsurlar göze çarpmaktadır. Foucault'nun, özne-iktidar, iktidar biçimleri, denetim toplumlari gibi kavramlaştırılmaları, sağlık politikalarının yapılandırılmasında yeni bakış açıları sunabilir.

Çalışmanın varsayımları, iktidarın yeni biçimi olan biyo-iktidara 21. yüzyılda sağlık uygulamalarında sıklıkla rastlanıldığı ve gazetelerin kendi ideolojileri doğrultusunda bu iktidar biçiminin aktarıcısı olduğudur. Bu doğrultuda çalışmanın amacı; medyanın, sağlık alanında, toplumsal normların yeniden üretimindeki rolünün anlaşılmasının sağlanmasıdır. Bu amaçla Michel Foucault'nun iktidar kavramına ilişkin çözümlemeleri ülkemizdeki sağlık uygulamalarını içeren sağlık haberleri ele alınarak analiz edilmiştir. Çalışmada örneklem olarak; Evrensel, Sabah ve Yeni Akit gazetelerinde; kürtaj yasağı, 3 çocuk teşviki, sigara-alkol yasağı ve obezite bağlamında tuz-şeker yasağı haberleri takip edilerek incelenmiştir. Yöntem olarak ise; Foucault'nun biyo-iktidar kavramı bağlamında eleştirel söylem analizi uygulanmıştır. Yapılan literatür taramaları ve analiz sonucunda; iktidarın bireyler üzerinde tahakküm kurmasına neden olan toplumsal normların yeniden üretiminde farklı ideolojideki gazetelerin, haberleri, ideolojileri doğrultusunda nasıl şekillendirdikleri ortaya konmuştur. Buna göre Sabah Gazetesi haberlerinde egemen ideolojik söylemlere yer verirken, Evrensel Gazetesi'nin iktidar yaptırımlarına kendi sosyalist ideolojisi doğrultusunda eleştirel bakışına uygun söylemler oluşturduğu ve Yeni Akit Gazetesi'nin ise muhafazakâr ideolojisine hizmet eden söylemleri kullandığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Biyoiktidar, Sağlık iletişimi, Michel Foucault, Sağlık haberleri.*

ANALYSIS OF THE HEALTH NEWS THROUGH THE BIO-POWER PERSPECTIVE OF THE FOUCAULT

Abstract

Media plays a vital role in regenerating the social norms that cause the power to dominate the individual. While practising the biopower, which is described as "new form of invisible power" by Foucault, news discourse of media attracts the attention. Foucault's conceptualization of subject-power, types of power, and audit society can present new point of views on forming the health politics.

The assumptions of this study are that bio-power, the new form of power, is often occurred in health practices in the 21st century and that newspapers are the bearers of this form of power in the direction of their own ideologies. Purpose of the study: It was aimed to help to understand the role of the media in regenerating the social norms. In this context health

*Öğr. Gör. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, ANTALYA.

e-posta: yasemin@akdeniz.edu.tr (orcid.org/0000-0001-9272-9568)

**Öğr. Gör. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Fethiye A.S.M.K. Meslek Yüksekokulu, MUĞLA.

e-posta: fatmacakmak@mu.edu.tr (orcid.org/0000-0002-7276-5016)

practices examined in the light of Foucault's discourse analysis on power. Sample of the study: The dailies Evrensel, Sabah and Yeni Akit were investigated for the health care news on abortion, supporting having 3 children, alcohol-smoking ban, banning the usage of salt and sugar in the context of obesity. Method of the study: Critical discourse analysis was used within the context of Foucault's biopower concept. As a result of literature review and analysis it was presented how different newspapers having different ideologies formed the news according to their ideologies on regenerating the social norms that causes the power to dominate the individuals. It can be said that Newspaper Sabah used ideological discourses representing the dominant ideology; Newspaper Evrensel used critical discourses representing its socialist ideological view on power's sanctions and Newspaper Yeni Akit used discourses serving to its fundamentalist, Islamist and conservative ideologies.

Keywords: *Biopower, Health Communication, Michel Foucault, Health News*

GİRİŞ

İktidar kavramı Foucault'nun yaklaşımındaki başat kavramlardan biridir. Foucault iktidar kavramını, bilgi ve iktidar arasındaki ilişkiye vurgu yaparak açıklarken, bilginin başkaları üzerine yüklenen bir iktidar olduğunu, böylece de başkalarını tanımladığını öne sürer. Sarup'a göre (2004: 101); Foucault bilginin, özgürleşmenin önünü keserek düzene sokmaya, gözetlemeye, disipline etmeye yönelik bir kip halini aldığını ifade etmektedir. Foucault, bilgiyi "connaissance" (bilme) ve "savoir" (bilgi) sözcükleri ile ifade eder. "Connaissance" bilimsel alanlar için söz konusu olan bilgi iken, "savoir" ise bilimsel olmayan fakat derinlemesine ve arkeolojik çözümlemenin konusunu oluşturan bilgidir. Foucault'nun bilgi-iktidar ilişkisinde çözümlemeye çalıştığı bilgi ise "savoir" yani derinlemesine olan bilgidir. Foucault'ya göre okulun, hapisanenin ve tımarhanenin işe yaramadığı durumda dışarıya kapatmak, modern ruhların kontrol altında tutulmasının yeni bir yolu olarak ortaya çıkar. Burada ise iktidar, ne bir kurum ne de bir devlettir (Foucault, 2010: 91).

Foucault'nun "juridico-discursive" (hukuki-söylemsel) model olarak adlandırdığı geleneksel model, "iktidar"ı bir "sovereignty" (hükümlerlik), yasaklama, yasa ve itaat sistemi içinde konumlandırır. Ancak Foucault, 17.yüzyılın sonundan itibaren hukuksal söylemsel modelin "iktidar"ının görünmediğini ve yeni bir iktidar biçiminin hâkim olduğunu söyler. Hukuksal-söylemsel modelin negatif, sınırlandırıcı ve zorlayıcı olan iktidar anlayışının aksine, bu yeni iktidar biçiminin pozitif, üretken ve yaşamın sağladığı güçleri arttırmaya yönelik olduğunu ileri sürer ve bu yeni iktidarı biyo-iktidar olarak adlandırır (Foucault, 2010:103).

Foucault'ya göre yeni iktidar biçimi olan biyo-iktidarın yaşama müdahalesi iki şekilde olmaktadır. Bu müdahalelerden ilki "disiplinci" iktidar olan ve insan bedenine bir makine olarak yaklaşan türüdür. Bu tür müdahalenin amacı, insanların yeteneklerini geliştirmek, daha verimli ve uysal hale getirmek üzere bedenini disipline etmektir ve ekonomik denetim sistemleriyle bütünleştirmektir. Foucault bu müdahale türünü "bedenin anatomo-politiği" olarak adlandırmaktadır. "Nüfusun biyo-politiği" olarak adlandırdığı ikinci tür müdahale ise insan bedenine bir doğal tür olarak yaklaşır ve nüfusu düzenleyici bir denetim gerektirir (Foucault 2010: 102-103).

Her iktidar kendi söylemini topluma benimsetmek ve yaymak için farklı teknikler kullanır. Toplumdaki farklılıklar ve ayrılıklar söylemin işleyişini aksattığı için iktidarlar, toplumu disiplin altına almayı, düzenlemeyi ve denetlemeyi amaçlarlar. Foucault'ya göre okul, hastane, hapisane vb. kurumlar disiplin altına alma kurumlarıdır ve her iktidar bu kurumları kendi amaçları ve ideolojileri doğrultusunda yenileyerek kullanır. Bu şekilde oluşturulan bir toplumda bireysellikten ziyade, iktidarın hizaya getirdiği birçok beden ve davranış birliği söz konusudur. Böylece Foucault tüm disiplin altına alma kurumlarını, iktidarın etkilerini yaratan mekânlar olarak ifade eder. Bu kurumlarda farklı bir söyleme yer yoktur. Bu nedenle de bireyler kendiliğinden iktidar söylemine özgürce tabii olurlar. Hastayı tedaviye uymaya, mahkûmu iyi davranmaya, okul çocuğunu özenli olmaya, deliyi sakın olmaya, işçiyi çalışmaya zorlamak için güç kullanmaya gerek yoktur (Foucault, 2006: 299). Bu şekilde birey sürekli gözetim altında tutularak, suç işlemekten alıkonulmuş, sağlığını korumaya yönlendirilmiş olur ve iktidar da herhangi bir güce başvurmaksızın zihinler üzerinde iktidar kurmak suretiyle bireylere doğrudan etki eder.

1.MICHEL FOUCAULT'NUN İKTİDAR ANLAYIŞI

Foucault'nun iktidara ilişkin düşüncesi hemen oluşmuş bir şey değildir. Bir düşünsel evrim sonucu oluşmuştur. Foucault iktidarı, 1960'lardaki çalışmalarında kötü, çirkin, baskıcı vb. tamamen olumsuz bir durum olarak ifade

ederken, 1970'lerden itibaren iktidarı olumsuz olarak değil aksine olumlu bir olgu olduğunu ileri sürer ve önceki çalışmalarını iktidarı olumsuz olarak değerlendirdiğinden dolayı yetersiz bulur (Bracken ve Thomas, 2010: 225).

Foucault, iktidarı sahip olunan bir şey olarak değil, uygulanan ve pozitif olan bir durum olarak görür. Canpolat'a göre (2005: 98- 100); Foucault'nun iktidarı, güçlendiren, güç ilişkilerini dönüştüren ya da tersine çeviren bir süreç ve güç ilişkilerini etkili kılan stratejilerdir ve iktidar her yerdedir. Foucault, aşk ilişkisinden, kurumsal ya da ekonomik ilişkilere kadar tüm insan ilişkilerinde iktidarın var olduğunu savunur. Ancak iktidarın olduğunu söyleyebilmek için mutlaka bireylerin özgür olması gerektiğine vurgu yapar. Eğer iki bireyden birisi diğerinin yönetiminde ise ve yönetiminde olduğu bireyin sonsuz ve sınırsız şiddet uygulayabileceği nesnesi durumunda ise burada iktidar ilişkisi olmayacağını vurgulamaktadır.

Foucault için iktidar bir forma ait değildir ve bir biçim değildir (Akay, 2016: 10). Foucault'nun görüşüne göre iktidar, bir yerde merkezlenmemiştir ve toplumda gücü elinde tutan belli bir toplumsal sınıfın güdümünde değildir. İktidar, yaşamın her kesitindedir, toplumun tüm dokularına işlemiştir, gündelik yaşam pratiklerindedir ve söylemedir. Toplumdaki her işleyiş iktidar üretimi yapar. Her birey iktidarın hem üreticisi hem de mağdurudur.

Foucault, iktidarın hangi türü olursa olsun mutlaka bireyleri kategorilere ayırıp, bu kategorilerin içine yerleştirdiği kimlikler ile dayattığı bir "hakikat yasası" ile birbirine bağımlı özneler haline getirerek, gündelik yaşamlarını düzenleyebildiğini ifade etmektedir (Foucault, 2005: 63). Erdoğan ve Alemdar (2010: 338); her tür iktidar ilişkileri ve üretiminin Foucault'ya göre söylem ortamında gerçekleştiğini belirtmektedir. Foucault'da devlet kavramı yoktur. Devleti yok saymamakla birlikte, devleti tek başına iktidar üreten ve uygulayan bir kurum olarak da görmez. İktidarı asıl üreten ve işletenin insanlar olduğunu ileri sürer.

1.1. Bilgi ve İktidar

Güngör (2013: 246); Foucault'nun bilginin durumunu, kaynaklarını, formasyonunu, sabitlik ve değişim biçimlerini, epistemolojik düzenini, karmaşıklığını en ince ayrıntılarına kadar ele aldığını ifade etmektedir. Dolayısıyla Foucault bilginin iktidara, iktidarın da bilgiye sürekli eklenildiğini söylemektedir ki ona göre iktidarın işleyişi bir yandan da bilgi üretmektedir.

Foucault'da söylem, teorik bir oluşum olmasının yanı sıra, toplumsal bir pratik olarak da ele alındığından, bilgi kadar iktidarı da ilgilendirmektedir. Söylem, bilgiyi ve iktidarı üretmektedir. İktidar ise söylem aracılığıyla ele geçirilmek istenen güçtür (Güneş, 2013: 61).

Sarup (2004: 101); Foucault'ya göre bilginin genellikle, iktidar yoluyla yapılmak istenenlerin yapılmasını sağlayan bir araç olarak düşündüğünü ifade etmektedir. Ayrıca, Foucault için bilginin özgürleşmeyi engelleyici bir yönü bulunmaktadır ki bilgi, disipline etmeye, düzene sokmaya ve gözetlemeye yönelik bir kip haline gelmektedir. Erdem (2005: 53); iktidarın bilgi, kontrol ve itaat ürettiği gibi direnişin de kendi bilgisini ürettiğini belirtmiştir. Ayrıca bilimsel olsun ya da olmasın tüm bilgiler iktidar ilişkilerinin nüfuzunu yansıtır. Tarafsız bilgi yoktur. Her grubun ya da topluluğun belli iktidar ilişkilerini hedefleyen kendi hakikat söylemleri vardır. İktidarın işleme şekillerini göstererek, iktidara nasıl karşı koyulabileceğini ortaya koymayı amaçlayan Foucault'ya göre, iktidarın işleme şekli öğrenildiği takdirde ona karşı konulabilme potansiyeli de artmaktadır. Bilgi aracılığıyla normlar empoze edilir, kitleler disipline edilir ve böylece iktidar, yeni bir bilgiyle kendini gösterir. Bu yeni bilginin işleyiş biçiminin gösterilmesi, ona karşı direnmeyi de mümkün kılmaktadır.

Foucault tarafından geliştirilmiş olan bilgi-iktidar analizinin temel yapı taşları; gözetim, iktidar, ideolojik temsil biyo-politiktir. Bu anlamda bilgi; sosyal yapıyı oluşturan bireylerde, iktidarın otomatik işleyişini garanti altına alan ve yine iktidar tarafından üretilip sunulan gerçeklik alanlarıdır. Foucault modern/pozitif bilimin de, bilginin de iktidarın kurgusundan bağımsız olmadığına dikkat çekmektedir. İktidar; öznelerle belirlenmiş bir plân doğrultusunda şekil veren, bunun için de hiyerarşik gözetim ve normalleştirici yaptırım olarak ödül ve cezayı kullanan bir stratejidir (Foucault, 2005: 63). İktidar, bilgi-ideoloji ağının başarılı bir biçimde işlemesi ve sürdürülmesi için gerekli olan öznellikleri üreten bir uygulamalar bütünüdür (Aka, 2004: 9). Disiplin ise; en genel anlamıyla "insanları biçimlendiren, onların inanç, değer, kültür ve kişilik oluşumlarına etki eden teknikler bütünüdür". Disiplin, özneler üreten uygulamaların genel adıdır (Foucault, 1991: 194).

1.2. Biyo-İktidar

Bedenler ve nüfuslar üzerinden hareket eden iktidar, yaşamı düzenleyen teknikler geliştirmesi ve bununla birlikte yeni bir dönemin başlangıcı olması bakımından önemlidir. Bu yeni dönemi Foucault, biyo-iktidar çağı olarak adlandırmaktadır. Biyo-iktidar çağında insanlar, bireyler olarak değil, düzene sokulması ve disipline edilmesi gereken bedenler olarak görülmektedir. Ordu, aile, akıl hastanesi, hapisane ve okul gibi kurumlar bedenleri normalleştirerek üretim süreçlerine katılmalarını sağlayan kurumlar olarak görev yapmaktadırlar. Amaçları, bu bedenlerden en iyi şekilde yararlanabilmektir. Bedenlerin, tek bir vücut gibi düşünülerek yönetilmesi ise nüfus düzenlemeleri ile gerçekleşir (Foucault, 2010:103).

Biyo-iktidar kapsamında, cinsellik de siyasal bir nesne olarak önem kazanmaktadır. “Doğum oranı ile ölüm oranı arasındaki ilişki” cinselliğin kontrol altına alınmasıyla, yani cinsellik siyasetiyle değiştirilebilir. Cinsellik, bir yandan beden disiplinlerine bağlı iken, diğer taraftan nüfus düzenlemelerine bağlıdır. Foucault’ya göre beden, aileler ile çocuklar arasında, çocuk ile denetim mercileri arasında bir mücadele konusu haline gelmiştir. Hatta beden isyanına yanıt olarak, artık denetim-baskı biçiminde değil, denetim-teşvik biçiminde kendini gösteren yeni bir kuşatmayla karşılaşılır (Foucault, 2012: 40).

Beden bilinci, bedene hâkim olma, ancak iktidarın bedeni kuşatmasıyla elde edilebilmiştir. Ancak, iktidar bu etkiyi yaratır yaratmaz, bizzat iktidarın bu kazanımlarıyla aynı hatta ekonomiye karşı sağlığın, iktidara karşı bedenin talep edilmesi, evliliğin, cinselliğin ve erdemin ahlaki normlarına karşı zevkin talep edilmesi kaçınılmaz olarak ortaya çıkar. İktidarın güçlenmesine de saldırıya uğramasına da neden olan şey aynıdır. Foucault’nun yaklaşımına göre toplumsal beden kurumları olarak adlandırılan politikacılar ve doktorların kürtaja karşı tutumlarının nedeni, bedenin mücadele alanı olmasındandır. İktidarın uygulanmasından daha bedensel, daha fiziksel, daha maddi hiçbir şey yoktur (Foucault, 2012: 41).

Onsekizinci yüzyılın sonunda cezalandırma artık şiddet gösterisi şeklinde olmayıp, giderek gizlilik gerektiren bir hale bürünerek, işlevleri, teknikleri ve kuralları bakımından özerk yeni bir cezalandırma şekli oluşmaya başlamıştır. Foucault’ya göre, bu yeni cezanın müdahale amacı artık suçun hakikatini ortaya çıkarmak ya da hükümlünün iktidarına verilen zararı, bedensel azapla onarmaktan öte, bireyin davranış biçimlerinin ıslah edilmesidir (Canpolat, 2003: 101). Foucault, bedenin ideolojik ve politik gözetme, kontrol ve düzenlemenin temel noktası olduğunu ifade eder.

Biyo-iktidar kapitalizmin gelişmesinde vazgeçilmez unsurlardandır. Bunun nedeni kapitalizmin bedenin üretim sürecine denetimli bir şekilde girerek, nüfusun ekonomik süreçlere uygun kılınmasını gerektirmesindedir. Kapitalist üretim biçimi gereği bedenin güçlerinin emek gücüne dönüştürülmesi, üretim gücü olarak kullanılması, aynı zamanda itaatkâr ve uysal olması gerekir. Foucault’ya göre, biyo-iktidarın gelişiminin önemli bir sonucu da hukuksal sistemin yerine giderek normların önem kazanmasıdır. İktidarın yaşamı denetleyici ve düzenleyici mekanizmalara ihtiyacı vardır ve bu denetleme ve düzenlemeyi oluşturduğu normlar aracılığıyla yapar. Bu şekilde yasalar artık norm gibi işlemeye başlamaktadır. Böylece yaşama odaklanan biyo-iktidar insanları normlara uymaya zorlayan, onları normalleştiren bir normalizasyon toplumu oluşturur (Foucault, 2010: 27).

1.1.1. Anatomo-politika

Yaşam ve bedenler üzerinden hareket eden iktidar, on yedinci yüzyıldan itibaren, ilk önce bedenlerin yönetimiyle ortaya çıkar. Bedenin gözetilmesi, “davranış” ve “tavırlarının” denetlenmesi, “terbiye” edilmesi, yeteneklerinin ortaya çıkarılması ve bunların geliştirilmesi, bedenlerin yararlılıklarının artırılmasıyla birlikte “itaatkârlık”larının da artırılması, bedenin “etkili ve ekonomik denetim sistemleri ile bütünleşmesi” beden üzerinde uygulanan disiplinlerin amaçlarını oluşturur. Buradaki disipline etme, iktidarın toplumdaki en küçük birimleri bile denetleyebilmesini sağlayan, yani bireylere kadar ulaşan bir “iktidar mekanizması”nın göstergesidir. Bu aynı zamanda, “iktidarın bireyselleştirme teknikleri”dir. Bu bireyselleştirme tekniklerinin oluşturduğu uygulamalar toplamına Foucault, “anatomo-politika” adını vermektedir (Foucault, 2010:102; 2005:149-150). Anatomo-politika, bireylerin yeteneklerini ve güçlerini optimize ederek, verimliliğin artırılması ile birlikte, ekonomik verimlilik sistemine entegrasyonunu arttırarak vücudu disipline etme alanında çalışır.

Anatomo-politikada beden bir makine olarak ele alınmaktadır. Bedenin terbiye edilerek, güçlerinin ortaya çıkarılması, yeteneklerinin arttırılması, bir yandan yararlılığı geliştirilirken aynı şekilde etkili ve ekonomik denetim sistemlerinin bütünleşmesi ve itaatkârlığının da gelişmesi, iktidar yöntemleriyle sağlanmıştır (Foucault 2010: 102-103). Anatomo-politika insan vücudunu idari ve ekonomik kontrol altına alarak bir makineye dönüştürmektedir. Bu da okullarda, yurtlarda, hastanelerde, kırsalda uygulanmaktadır ve bireyin bireyselliğini bütüne ait olma temelinde yaratır.

Anatomo-politika ile iktidar bireyi sürekli gözetim ve denetim altında tutarak “içten fetheder”. Böylece birey iktidarı içselleştirerek bir öğeye dönüşür. Disiplinci dispozitifin bu şekilde özneyi yönlendirmesiyle artık öznenin sistemin dışına çıkma olasılığı yoktur. Sonuç itibari ile panoptik durum artık bireyin zihninde ortaya çıkar (Palancı, 2016: 18).

Disiplinci iktidar modeli olan anatomo-politikadan sonra (18. yüzyılın son döneminden itibaren) düzenleyici iktidar modeli olarak biyo-politika karşımıza çıkmaktadır. Biyo-politikada iktidar bireyin bedeninden toplumsal bedene yönelmiştir.

1.2.2. Biyo-politika

Onsekizinci yüzyılın ortalarında anatomo-politikanın ortaya çıkmasından bir süre sonra iktidar, yaşam alanına daha fazla yayılarak sadece bedenler üzerinde değil, nüfuslar üzerinde de etkisini göstermeye başlar. Bu durum iktidarın bireylerle ilgilenirken onlarla sadece birey olarak ilgilenmediğinin, nüfusla da ilgilendiğinin göstergesidir. Foucault, nüfusun sadece “kalabalık bir grup insan” anlamına gelmediğini, “biyolojik süreçlerin ve yasaların nüfuz ettiği, emrettiği, yönettiği canlı varlıklar” anlamına geldiğini ifade eder. Bir nüfustaki doğum ve ölüm oranlarında, nüfusun yaş piramidinde, sağlık ve hastalık durumunda, nüfusun azalış ya da artışında, nüfusun yok olmasında ya da tersine gelişmesinde etkili olabilecek koşullar bütünüyle iktidarın denetleyici ve düzenleyici mekanizmasına bağlıdır. Foucault, nüfusun bu şekilde siyasallaşmasını, biyo-politika olarak adlandırır (Foucault, 2005:151-152; 2010:103).

Foucault’ya göre biyo-politika 18. yüzyıldan itibaren, yönetim uygulamalarının nüfusu oluşturan canlıların karşılaştıkları sağlık, doğum oranı, yaşam süresi, hijyen, ırklar vb. sorunları akılsallaştırma çabasıdır. Öte yandan Foucault bu konuların 19. yüzyıldan itibaren önemi gittikçe artan bir sorun teşkil ederek ekonomik ve politik zorluklar yarattığına dikkat çeker (Foucault, 2015: 263). Devletin gücü açısından nüfusun mümkün olduğunca kalabalık ve aktif olması gerekiyordu. Bu nedenle doğum oranı, hijyen ve sağlık gibi konular bu bağlamda önemli bir yer teşkil ediyordu (Foucault, 2015: 264). Foucault bu durumu “toplumsal hekimlik” olarak adlandırmaktadır. Üretim süreçlerine uygun olarak toplumsal beden sağlığındaki devamlılık, olası anomalilere karşı korunmalıdır. Disiplinci dispozitifin aksine yeni düzenleyici iktidar modeli olan biyo-politikada basit anlamda disiplinin terk edilmesi söz konusu değildir. Buradaki durum, *düzenleyici iktidarın disiplini “kapsayarak aşması”dır. Denetim, disiplinin yerine başka bir şeyin geçirilmesi, disipline edici paradigmanın terk edilmesi değil; iktidar ilişkilerinin daha etkili olmak için üstlendikleri tarihsel tamamlanmadır* (Revel, 2005: 139). Tek tek bireylerin bedeninin yerini biyo-politikada toplumsal beden almıştır. Böylece disipline edilmiş bedenler belirli bir forma sokularak homojenleştirilmiştir.

2. ÇALIŞMANIN METODOLOJİSİ

2.1. Çalışmanın Amacı

Sağlık alanında medyanın, toplumsal normların yeniden üretimindeki rolünün anlaşılmasının sağlanmasıdır. Bu amaçla Michel Foucault’nun biyo-iktidar kavramı *bağlamında*, ülkemizdeki sağlık uygulamalarını içeren haberler ele alınarak analiz edilmiştir.

2.2. Çalışmanın Hipotezi

Günümüz sağlık uygulamalarında, Foucault’nun biyo-iktidarı bağlamında iktidar uygulamalarıyla sıklıkla karşılaşıldığı ana varsayımından hareketle, yayın organlarının, bu politikaları kendi ideolojileri çerçevesinde haberleştirdikleri hipotezine cevap aranmıştır.

2.3. Çalışmanın Örnekleme

Çalışmada örneklem olarak; Evrensel, Sabah ve Yeni Akit gazetelerinde; kürtaç yasağı, 3 çocuk teşviki, sigara-alkol yasağı ve obezite bağlamında tuz-şeker yasağı haberleri takip edilerek incelenmiştir.

2.4. Çalışmanın Kısıtları

Çalışma, sahiplik yapıları birbirinden farklı üç gazete ile sınırlandırılırken, biyo-iktidar bağlamında dört sağlık uygulamasına ilişkin haberler ele alınmıştır. Bu sınırlandırmalarda çalışmanın belli bir sayfa sayısında kalmasının gerekliliği etkindir.

2.5. Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada; Foucault'nun biyo-iktidar kavramı bağlamında eleştirel söylem analizi uygulanmıştır. Foucault, eleştirel söylem analizinde dil ile diğer kodların anlamı ile ilgilenir ve bu kodlardaki güç ilişkileri üzerinde durur. Söylem üretimi her toplumda belli süreçlere göre seçilir, örgütlenir, dağıtılır ve kontrol edilir. Kodların ve dilin anlamları, tarihin ve toplumun dışında düşünülemez, her zaman, zamanın sosyal ve tarihsel bağlamı ile çatışmalara ve mevcut güç ilişkilerine bağlıdır (Erdoğan ve Alemdar, 2010). Foucault söylemi, çözümlemesinin merkezine koyar ve iktidarın her yerde, her koşulda, herkes tarafından ve her söylemde üretilip, işletildiğini ifade eder. Ona göre söylem, dilbilimsel olgular ile polemik ve stratejik olguların bir toplamıdır (Foucault, 2005: 165). Foucault eleştirel söylem analizinde öncelikle, güç-söylem ilişkisinin, bilgi ve değerlendirmelerin, sosyal olayların söylemin bir sonucu olduğu ve söylemin toplumdaki değişmelerde etkili olduğu düşüncesinden yola çıkarak söylemin ve çözümlemesinin sosyal bilimlerde önemini vurgulamıştır (Akt. Gür, 2013:194). Foucault'ya göre eleştirel söylem çözümlemeci söylemin merkezinde yatan güç ilişkilerine ulaşmalıdır. Bunu da en kolay "marjinal", "farklı", "öteki" olarak nitelendirilmiş düşünceleri ve grupları mercek altına alarak yapabilir. Foucault'ya göre iktidar her yerdedir. Yaşamın her kesitinde, gündelik yaşam pratiklerinde ve toplumun tüm dokularına işlemiş durumdadır. İktidar söylemde ve toplumdaki herkes, tüm işleyiş, iktidarın hem üreticisi hem de mağdurudurlar (Güngör, 2013: 243). İnsanlar iktidar üretiminde görev aldıklarının ve iktidarla kuşatıldıklarının farkında olmadan işleyiş içinde yer alırlar. Farkında olmadıkları için de iktidara karşı herhangi bir direnç göstermeleri olası değildir.

Üşür (1997: 98); Foucault'ya göre söylem üretiminin en bilinen yolunun, yasak ya da dışlama olduğunu vurgulamaktadır. Herkes her şeyi söyleyemez ve her şeyden her koşulda söz edilemez. Barrett'e göre (2004: 180- 182); Foucault'nun "söylem"i, insanların ne düşündüğünü, nasıl yaşadığını ve ne konuştuğunu belirleyen pratikleri oluşturmada belirleyici bir güce sahiptir.

Foucault'nun biyo-iktidar kavramı bağlamında ele alınan bu çalışmada, ideolojik yakınlıkları bakımından birbirinden farklı olan Evrensel, Sabah ve Yeni Akit Gazetelerinin Türkiye'de uygulanan sağlık politikalarıyla ilgili haberlerinin söylem analizleri yapılmıştır. 21. yüzyılın kapitalist sistem içinde sıklıkla karşılaşılan, iktidarların toplumu oluşturan öznelerin bedenleri üzerinden uyguladıkları yasalara ilişkin çeşitli haberlerin söylem analizlerine yer verilmiştir. 19. Yüzyılda görünen disipline etme ve normalleştirme çabasını anlamak için, tavırları, tutumları, davranışları ve bedenleri kuşatmış olan iktidar mekanizmalarının incelenmesi gerekir. İktidarların nerede ve ne şekilde yer aldığını ortaya koyabilmek için eleştirel söylem analizi yöntemini kullanmak yerinde bir çaba olarak görülmektedir.

19. Yüzyıl başlarındaki insanseverlik yaklaşımında, insanlar başkalarının barınmasına, beslenmelerine, sağlıklarına ve dolayısıyla yaşamlarına karışmaya başlamıştır. Daha sonra çeşitli kurumlar, bilgiler, kamu sağlığı denetçileri, psikologlar, sosyal danışmanlar bu karmaşık bir işlevden türemiştir. İlginç olan, tüm bunlara öncülük eden projeyi değil, parçaların nasıl yerine yerleştiğini strateji terimleriyle görmektir (Foucault, 2012: 46). Foucault, 19. yüzyıl boyunca toplumun bedenini yeni ilke haline geldiğini söylemektedir. Toplumsal beden tıbbi bir biçimde korunması gereken şeydir. Toplumsal bedenin korunması için suçluların dışlanması, bulaşıcı hastalıkların kontrol edilmesi şeklinde uygulamalar ile tedavi yolları ve reçeteler verilecektir. İşkence ile ortadan kaldırmanın yerine de mikropsuzlaştırma yöntemleri kullanılmıştır. Foucault'ya göre toplumsal bedeni ortaya çıkaran şey bireylerin bizzat bedenleri üzerindeki iktidarın maddiliğidir (Foucault, 2012: 39).

Foucault'nun 19. yüzyılda geliştirdiği kuramın 21. yüzyılda iktidar güçler tarafından sıklıkla başvurulan bir araç olduğunu görmekteyiz. Bugün toplum, bedene hükmetmenin sayısız örneği ile karşı karşıyadır. Bu nedenle çalışmada bedene hükmetmenin en çarpıcı konuları seçilerek biyo-iktidar penceresinden eleştirel söylem analizi yöntemiyle çözümlenmiştir.

2.6.Çalışmanın Bulguları

2.6.1.Kürtaj Yasağı ile İlgili Haberlerin Söylem Analizi

Sabah Gazetesi'nin 01.06.2012 tarihli "kürtaj yasağı" konulu, "Kürtaj 12 Eylül yasasıdır" başlığıyla verdiği haberde, dönemin Sağlık Bakanı Recep Akdağ'ın, Türkiye'de kürtaj konusunun bir 12 Eylül yasası olarak darbeden sonra, oldubittiye getirildiğini ifade eden ve içeriği;

"Bütün dünyada kürtaj meselesinin geniş biçimde tartışıldığını biliyorsunuz. Elbette tartışacağız. Tartışan bir Türkiye istiyoruz. Demokratik bir ülkeye bu yakışır. Sayın Başbakanımız da ben de özellikle yaşam hakkından yanayız. Kadının seçim hakkını savunanlar da var. O zaman bu tartışma devam edecek ve bunu sağlıklı bir biçimde sonlandıracağız"

şeklindeki söylemine yer verilmiştir. Bu haberin söylemindeki, "Sayın Başbakanımız da ben de yaşam hakkından yanayız" cümlesi biyo-iktidar kavramının yaşamın sağladığı güçleri sınırlamaya değil, arttırmaya yönelik olan pozitif yapısıyla örtüşmektedir. Biyo-iktidarın topluma hâkim iktidar güçler tarafından uygulanan bir iktidar biçimi olduğu düşünüldüğünde ve kitle iletişim araçlarının da bir ideolojiye hizmet ettiği göz önünde bulundurulduğunda, haberin içeriğindeki "Tartışan bir Türkiye istiyoruz. Demokratik bir ülkeye bu yakışır" şeklindeki egemen ideolojinin sıklıkla kullandığı söylemine de yer verdiği görülmektedir. Ayrıca "Kadının seçim hakkını savunanlar da var" ifadesiyle de demokratik bir ülke olduğu ve aksi görüşlere de yer verildiği vurgulanmak istenmiştir.

Sabah Gazetesi'nin diğer kürtaj konulu haberi, 13.07.2012 tarihinde "Kürtajda ilk baskın" başlığıyla verilmiştir. Bu başlık, Sabah Gazetesi'nin egemen ideolojinin kürtajı yasaklama girişiminde toplumu oluşturan özneler üzerinde korkutucu bir duygu oluşturmaya çalışan ve böylece egemen ideolojinin amacına ulaşması hususuna hizmet eden bir izlenim bırakmaktadır. Nitekim kürtaj yasağı ile ilgili haberlerin yayınlanması ve bu yasağa karşı çıkan kesimlerin de toplumda baş göstermesiyle yasağın uygulanması konusunda kullanılan "kürtajda ilk baskın" söylemi yasamayla yürütmenin tutarlılıklarını ve kararlılıklarını gözler önüne sermeye çalışır niteliktedir.

Kürtaj yasağı ile ilgili olarak Evrensel Gazetesi'nin verdiği haberlere bakıldığında; 09.04.2014 tarihinde "Fiili kürtaj yasağı derhal kalksın" başlığıyla verilen haberin daha ilk anda söz konusu yasağa gösterilen tepkiye dikkat çekmeyi hedeflediği görülmektedir. Haberin içeriğinde ise;

"Esenyalı Kadın Derneği'nde bir araya geldiğimiz kadın arkadaşlarla bu fiili yasak hakkında ne düşündüklerini, endişelerini konuştuk... Kürtaj yasağının sonuçlarının ne kadar ağır olacağını şimdiden gören kadınlar ekonomik nedenleri de göz önünde bulundurarak uygulamanın derhal kaldırılmasını istiyor"

şeklindeki ifadeleri ve konuyu ele alma açıları düşünüldüğünde Sabah Gazetesi'nde gözlemlenen egemen ideolojiyi haklı göstermeye çalışan söylemlerin aksine Evrensel Gazetesi'nin egemen ideolojinin bu kararına gösterilen tepkilere dikkat çeken bir yaklaşım içerisinde olduğu görülmektedir. Aynı haberde "Devlet elini bedenimden çek!" yazılı pankarta fotoğraf olarak yer verilmesi, iktidar analizi bağlamında kürtaj yasağının tam olarak biyo-iktidar kavramıyla bağdaştığını gösteren, iktidarın toplumu oluşturan bireylerde bedenler üzerinden tahakküm kurma çabasını tepkisel bir yolla vurgulamaktadır.

Evrensel Gazetesi'nin 19.03.2014 tarihli kürtaj yasağıyla ilgili bir diğer haberi "Gizli kürtaj yasağında geri adım" başlığıyla verilmiştir. Bu başlıkla yasakla ilgili şüpheli bir durum yaratılmıştır. Haberin gövdesinde yer alan; "Geçtiğimiz hafta hastanelerde online kayıt sisteminden kaldırılan kürtaj, Sağlık Uygulama Tebliği düzenlemesiyle 10 haftadan küçük gebeliklerde tekrar geri ödeme kapsamına alındı" şeklindeki açıklama ile Evrensel Gazetesi, iktidar güçlerini geri adım atmış şeklinde nitelendirmekte ayrıca, yasakla ilgili bir tutarsızlık algısı yaratılmaktadır. Haberde kürtajdan ücret alınmasıyla ilgili olarak çıktığı iddia edilen "Kürtaj gizlice yasaklandı" haberlerinin

tartışma yarattığına da dikkat çeken Evrensel Gazetesi, kullandığı söylemle, iktidar güçlerin uygulamaya çalıştığı kürtaj yasağının verilen tepkilerden dolayı geri adım attığı izlenimi yaratmaktadır. Bu haberler bağlamında Evrensel Gazetesi'nin egemen ideolojiyi uygulamalarından dolayı haksız gösteren söylemlere yer verdiği ve dolayısıyla iktidar güçlerle ters düşen bir yapıda oldukları gözlenmektedir.

Türkiye'de gündemdeki yerini uzunca bir süre koruyan kürtaj konusu ile ilgili Yeni Akit Gazetesi; *"Hayvandan da aşağı' yaratıklar, kürtaj için sahnede..."* sürmanşetini kullanmıştır. Bu ifade ile kürtaj yasağına karşı çıkanları ötekileştirmektedir. *"Belhum Adal"* başlığıyla verilen haberin içeriğini;

"Kur'an-ı Kerim'in Araf Suresi'nde 'hayvandan da aşağı' olarak tarif edilen taife; 'Ahlak... Edep... Haya' kavramlarını hiçe sayarak, 'kürtaj hakkı' adı altında 'cinayet hürriyeti' istemeyi sürdürüyor... Hem de; 'alçakça ve şerefsizce' sloganlarla!" şeklindeki ifadelerle sürdürmüştür. Bu ifadelerle; Kur'an-ı Kerim referans gösterilerek, haber söylemi meşrulaştırılmaya çalışılmıştır.

Haberi ellerinde iki erkek bir kadının tuttuğu *"arkadaşımın bedeni arkadaşımın kararı sana ne!"*, *"Kadınım doğurmayacağım, hamileyim kürtaj olacağım!"*, *"Sevgilimin bedeni sevgilimin kararı!"* yazılı pankartların bulunduğu fotoğrafla birlikte yayınlayan Yeni Akit Gazetesi'nin bu durumda başlıkta kullandığı ifadeleri, kürtajı savunan erkek ve kadınların tamamını hedef alarak vurguladığı görülmektedir. Haberin gövdesi ise şu şekilde oluşturulmuştur:

"Bağımsız İletişim Ağı Bianet tarafından başlatılan 'kürtaj hakkı' kampanyasına katılan gazeteci, yazar ve sanatçıların kullandıkları çirkin sloganlar, kürtajı savunanları deşifre etti. Kampanyaya katılan kadınlar karnına 'kürtaj haktır', 'Ben üremek istemiyorum', 'Buna o karar verir, senin burada işin ne?', 'Kadınım; doğurmayacağım, hamileyim kürtaj olacağım', 'Arkadaşımın bedeni, arkadaşımın kararı sana ne' şeklinde ifadeler yazarak poz verdi. Erkekler ise 'Sevgilimin bedeni, sevgilimin kararı' dövizini taşıyan fotoğrafla kürtaj hakkını (!) savundu". Buna göre, kürtajı savunanların yanında Bianet'i, bazı gazeteci, yazar ve sanatçıları da hedef aldığı görülmektedir.

"Karşı çıkayım derken iyice terbiyesizleştiler" alt başlığıyla devam eden habere Yeni Akit Gazetesi, *"Bazı yayın organlarının kürtaj yasağını eleştirmek için yer verdiği haberlerinde 'Apışarama dokunma...', 'Vajina benim kime ne' şeklindeki ifadeler ise kamuoyunda büyük tepki gördü"* ifadelerini kullanarak devam etmiştir. Bu söylemlerle Yeni Akit Gazetesi karşıt görüşteki insanları dışlamayı hedefleyerek, kürtaj yasağını onaylayan kitlenin tepki gösterdiğini ileri sürerek, kürtajı savunan kitle üzerinde toplumsal baskı yaratmaya çalışmış, onlara yönelik ayrımcı söylemleri öne çıkarmıştır. Bu durumda Yeni Akit Gazetesi, Türkiye'de egemen ideolojinin savunduğu değerlere hizmet ettiğini göz önüne sermiştir. Aynı habere *"İlk bebek katili Firavun!"* alt başlığıyla devam eden gazete, açılmış mezardaki çocuk görüntüsünü kullanarak haberin açıklamasında da:

"Tartışmalara neden olan kürtaj konusunu kadın aktivistlere de sorduk: Özgür-Der Yönetim Kurulu Üyesi Gülsüm Alpay, kürtajı, doğmamış çocuğu diri diri toprağa gömmek olarak değerlendirirken; gazeteci yazar Sibel Eraslan, tarihte kürtajı politik bir nüfus planlaması olarak kullanan ilk bebek katilinin Firavun olduğunu söyledi. Hülya Şekerci de 'kürtajla bireyin yaşam hakkı elinden alınmamalı' dedi"

şeklindeki ifadelerle yer vermiştir. Bu haberle kanaat önderi olarak yansıttıkları 3 kadının kürtaj hakkındaki yorumuyla, kürtaja karşı olan kadınları öne çıkarmaya çalışmıştır.

Yeni Akit Gazetesi'nin kürtaj konusuyla ilgili 06.06.2012 tarihli sayısında *"Kürtajcılarının sicili bozuk"* manşetiyle verdiği haberin içeriği;

"Başbakan Erdoğan'ın 'kürtaj cinayettir' sözlerine karşı çıkanlar, ahlaksızlıkları ile dikkat çekiyor. Kürtajı savunan isimlerin birçoğu, eşini aldatan, sevgiliyle yaşayan ve ahlak dışı ilişkileriyle gündeme gelenlerden oluşuyor"

söylemiyle oluşturulmuştur. Bu söylemle birtakım iddialarla haberi yeniden üretmiştir. Bazı yazar, siyasetçi ve gazetecilerin fotoğrafının bulunduğu bir kareye yer verilen haberde; *"Kürtajcı CHP'lilerin Sabıkası Kabarık!"* alt başlığı kullanılmış ve haberin metni;

“Kürtajı savunan isimlerin başında CHP Milletvekilleri Kamer Genç, Muharrem İnce ve Akif Hamzaçebi geliyor. Evli olan her üç isim de, eşlerini aldattıkları haberleri ile gündeme gelmişti. Muharrem İnce, taciz ettiği CHP’ li ile halen davalık”

şeklinde iddialarla oluşturulmuştur. Kürtaj yasağını meşrulaştırmak üzere, kürtajı savunanlar “normal”in dışında konumlandırılmaya çalışılarak, ötekileştirilmiştir.

“Karteldeki Ahlaksız Yazarlar” alt başlığıyla verilen diğer haber içeriğinde;

“Kürtajı savunan yazarların birçoğunun gayri meşru ilişkileri de basında sık sık haber oluyor. Bu isimlerden Ahmet Hakan’ın eski sevgilisi Başak Sayan, ayrıldıktan sonra twitter’den Ahmet Hakan’a şöyle yazmıştı: ‘İsrail için bebek katili deniyor. Saddam için de... Peki toplum içindeki bebek katillerine ne yapmalı?’ ‘Yoksa her şeyi açıklayacak bir röportaj mı yapsam? Kariyer- mariyer kalmaz ama...”

söylemini kullanmıştır. Bu haberle göz önünde olan insanların özel ilişkileri üzerinden kürtaj yasağını olumlandırmaya devam etmiştir.

Yeni Akit Gazetesi haberle ilgili son olarak *“Altan Sapkın İlişkileri Savunmuştu”* alt başlığıyla; *“Taraflar Genel Yayın yönetmeni Ahmet Altan da basında geniş yer alan açıklamalarında ensest ve hayvanlarla ilişki gibi sapkınlıkları savunuyordu. Kürtajı savunan yazarlardan Mehmet Yakup Yılmaz ise, eşini aldattığı sevgilisi ile yakalanmıştı”*

şeklinde oluşturduğu haber metnine yer vermiştir. Yeni Akit Gazetesi bu tür söylemlerle, kürtajı savunanları, toplumda iddiasına göre “zina yapan”ların savunduğu bir durum gibi göstererek, “biz ve onlar” karşıtlığını kullanmıştır. İslâmci, muhafazakâr yapısıyla Yeni Akit Gazetesi ideolojisini bu haber söylemleriyle aktarmaya devam etmiştir. Bunu yaparken Foucault’nun da belirttiği gibi egemen ideolojinin gücünü arkasına alarak haber söylemi oluşturmuştur.

2.6.2.“3 Çocuk Teşviki” ile İlgili Haberlerin Söylem Analizi

Foucault’nun biyo-iktidarın yaşama müdahalesinin ikinci şekli olarak adlandırdığı “Nüfusun biyo-politiği” bedene doğal bir tür olarak yaklaşır ve nüfusu düzenleyici bir denetim getirir. Bu doğrultuda ele alınan ve Türkiye’de uzun zamandır gündemde olan bir diğer önemli konu, iktidarın her aileyi en az 3 çocuk yapmaya teşvik eden söylemleriyle ilgilidir.

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın Başbakanlık görevindeyken gündeme getirdiği “3 çocuk” tartışmasına ilişkin Sabah Gazetesi’nin 23.03.2013 tarihli haberi *“2.160 gün erken emekli eder”* başlığıyla verilmiştir. Bu başlıkla haber doğrudan olumlu bir tabana yerleştirilmiştir. Haberin gövdesindeki;

“Torba yasa milyonlarca insanı borçlarından kurtarıyor çalışan anneye müjde veriyor. 3 çocuk borçlanmasıyla 2.160 gün kazanacak olan kadınlar 6 yıl erken emekli olabilecek”

söylemi, Foucault’nun yeni bir iktidar biçimi olarak tanımladığı ve negatif ve sınırlayıcı olan hukuksal-söylemsel modelin iktidar anlayışının tersine, görünmeyen ve üretken olan bu yeni iktidar biçimine uygun bir örnek olacak haber şeklinde verilmiştir. Nitekim haberin bir müjde havası içerisinde verilmesi, çalışan kadınların da bu haberle 3 çocuk yapma fikrine sıcak bakması hedeflenmiş gibi görünmektedir.

“Belediye işçisine çocuk teşviki” başlığıyla, 13.04.2013 tarihli Sabah Gazetesi’ndeki haberin gövdesi;

“Mamak Belediyesi, Türkiye’de bir ilki gerçekleştirerek işçilere çocuk yardımında bulunacak. Dört çocuğu olan aile, 1000 TL’lik teşvik alacak”

söylemiyle oluşturulmuştur. Bu haberde; Foucault’ya göre iktidarın öznelere belirlenmiş bir plân dâhilinde şekil veren, bunun için de hiyerarşik gözetim, normalleştirici yaptırım (ödül-ceza) ve sınava kullanan bir strateji olduğunun yansımaları görülmektedir. Konuyla ilgili cazip gelebilecek uygulamalara dikkat çekilmiştir.

“Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’ın her fırsatta dile getirdiği nüfus artışını teşvikle ilgili ilginç bir uygulama hayata geçti. Mamak Belediyesi, Erdoğan’ın yeni evli çiftlere “3 çocuk istiyoruz” çağrısı yapması, hükümetin bu

yönde girişimlerde bulunması üzerine işçilere çocuk yardımı yapmaya karar verdi. Mamak Belediyesi ile Hizmet-İş Sendikası arasında yapılan toplu sözleşmede bu nedenle bir ilk yaşandı”

şeklinde oluşturulan haberin devamına göre, Sabah Gazetesi, 3 çocuk teşviki ile ilgili, olumlu gelişmelere yer vermiş, böylece kamuoyunun gözünde, iktidar güçlerine yönelik olumlu bir izlenim bırakılmak istenmiştir. Egemen ideolojiyle örtüşen bir yapısı olan Sabah Gazetesi, söylemlerini sıklıkla bu yönde oluşturmuştur.

Evrensel Gazetesi'nin 18.11.2014 tarihli, “Kadınların bedeni, erkeklerin politikası” başlığıyla verilen haberin metninde;

“16 Ekim 2014 tarihinde Taraf gazetesinin Guardian gazetesinden aktarımı ile Facebook ve Apple şirketlerinin kadın çalışanlarının ‘yumurtalarını dondurma’ masraflarını üstlendiğini öğreniyoruz”

şeklindeki ifadelerle politik süreçlerin hem biyo-iktidar bağlamında hem de cinsiyet ayrımcılığı içinde nasıl uygulandığına dikkat çektiği görülmektedir. Haberin devamında ise;

“Facebook ve Apple gibi bilişim sektörünün önde gelen şirketlerinin kadınların yumurtalarını dondurması ile işi ne? Kadınların bedenlerinin kontrol edilmesi devletlerin nüfus politikaları ve cinsiyet eşitliği perspektifleriyle yakından ilgili. Dünyadaki nüfus politikaları iki başlık altında toplanabilir. Antinatalist (doğumların azaltılmaya çalışılması) ve pronatalist (doğumun teşvik edilmesi). İlk gruba Çin ve Hindistan gibi nüfusu kalabalık ülkeler girerken, ikinci gruba örnek olarak aktif nüfusu azalan İskandinav ülkeleri verilebilir. Türkiye’de ise özellikle AKP hükümeti ile birlikte üçüncü bir döneme girildiği ve yeniden çocuk doğurmayı teşvik eden düzenlemelerin hayata geçirildiği söylenebilir. Nüfus artışını teşvik etsin ya da engellemeye çalışsın, bu politikaların tümü kadınların kendi bedenleri üstündeki hakkını görmezden geliyor ve doğurganlıklarını kontrol etmeye çalışıyor. Son dönemlerde Türkiye’deki kürtaj tartışmaları ve kürtaj hakkını sınırlamaya çalışan hükümetin, kadınların karşı duruşu nedeni ile geri adım atmasına rağmen fiiliyatta kürtajı zorlaştırmasını, ve her fırsatta “en az üç çocuk” isteğini dillendirmesini hatırlatarak, burada bırakalım”

şeklindeki açıklamalarıyla Evrensel Gazetesi sadece Türkiye’deki değil, dünyanın farklı ülkelerinde de uygulanan biyo-iktidar politikalarını öne çıkarmaktadır. Foucault’nun nüfusun biyo-politiği olarak adlandırdığı bedene bir doğal tür olarak yaklaştığı ve nüfusu düzenleyici bir denetim getirdiği, burjuva toplumunun büyük buluşlarından biri olan ve kapitalizmin gelişmesinde vazgeçilmez bir unsur olan biyo-iktidarın 21. yüzyıldaki uygulamaları olarak göz önüne serilmektedir. Kapitalizm bedenin üretim sürecine denetimli bir şekilde girmesini ve nüfusun ekonomik süreçlere uygun kılınmasını gerektirir. Bu uygulamalar, kapitalizmin gelişmesinin ve sağlıklı, nitelikli bir nüfusa sahip olmanın gereği olarak bedenin sağlıklı olmak suretiyle sahip olduğu güçlerin emek gücüne dönüştürülmesi ile üretim gücü olarak kullanılmasını, aynı zamanda da itaatkâr ve uysal kılınması için uyulması zorunlu hale getirilen yeni yasaları denetim mekanizması haline getirmektedir. Evrensel Gazetesi de tamamen bu perspektiften bakarak egemen ideolojiyle örtüşmeyen kendi ideolojisi doğrultusunda oluşturduğu haberlere ve söylemlere yer vermiştir.

Evrensel Gazetesi’nin 08.01.2015 tarihli yayınında aynı konulu; “Bir an evvel evlenin çok çocuk doğurun!” başlığıyla verilen diğer haberinde;

“Cumhurbaşkanımızın 3 çocuk teşvikinin rasyonel arka planını anlamayanlar olabilir. Hükümetlerin görevi dinamik nüfusu teşvik etmektir. Nüfus artışını sağlayarak işsizliği çözmek amacımız. Ailenin korunması ve nüfus dinamiklerinin korunması kadınların ve aile hayatımızın desteklenmesi zarureti getiriyor. Kadınlarımız istemeleri halinde çalışacak ama çalışırken aile hayatından ya da çocukların görmek isteyeceği ilgiden feragat etmeyecekler” diyen Davutoğlu, “alacakları tedbirlerle özel sektöre neredeyse hiç yük getirmeyeceklerini de vurguladı”

şeklinde oluşturulan haber metnine bakıldığında bir anlamda iktidar güçlerin amacına ışık tutar nitelikte bilgilendirici bir haber olduğu görülmektedir. Ancak haberin devamında “Çalışın ama analık vazifenizi aksatmayın” alt başlığıyla verilen ve içeriğinde;

“Kadınların adını aile, annelik, çocuk doğurma, emzirme, fedakârlık kelimeleri içerisinde eritiyor. Gerçekten toplumsal hayatın farklı alanlarında yer almamızı isteseler, dünyada örnek alınacak birçok uygulama var. Ama işte cinsiyet eşitliği fitratlarına ters”

şeklindeki açıklamasıyla ve *“Seçim öncesine denk gelmesi manidar”* alt başlığıyla oluşturulan *“Bu paket eğer hak temelli bir paket olsa üç çocuk, beş çocuk ayrımı yapmadan hakların tanınmasını öngörürdü”* söylemlerine yer verilmesi, Evrensel Gazetesi'nin, egemen ideolojinin farklı gerekçeler öne sürerek bedenler üzerinden uygulamaya çalıştığı politikayı yani Foucault'nun biyo-iktidar bağlamını ön plana çıkardığı görülmektedir. Evrensel Gazetesi bu söylemlere yer vererek bir anlamda, egemen ideolojinin bakış açısının yanında, uygulanan politikanın aslında kadınlara haklarının veriliyormuş gibi yapıldığını, ilerleme ya da gelişme olarak gösterilen uygulamalarda aslında egemen ataerkil yapının devam ettiğini vurgular niteliktedir.

Yeni Akit Gazetesi'nin 25.12.2014 tarihli sayısında 3 çocuk teşvikiyle ilgili sürmanşet olarak yer verdikleri *“Türkiye'ye doğum kontrolü kendilerine teşvik”* haberi, *“İşte işbirlikçileri ile neslimizi kurtarmak isteyen Batı'nın gerçek yüzü”* başlığıyla verilirken haberde; Almanya, İngiltere, Fransa, İspanya ve Rusya'nın her çocuktan sonra ailelerine verilen teşviklere karşılık, Türkiye'de doğum kontrolünü uygulamaya çalıştıkları ifade edilmiştir. Bu ifadeyle bir anlamda Türkiye'deki doğum kontrolünün Batı'nın bir oyunu olduğu algısı yaratılmaktadır. Haberin içeriğinde;

“Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın en az 3 çocuk çağrısı bazı çevreleri rahatsız ederken, yerli işbirlikçilerini de devreye sokarak Türkiye'ye 'doğum kontrolü' dayatan Batı ülkelerinin, kendi vatandaşlarını ise 'çok çocuk' yapmaları için teşvik ettiği ortaya çıktı”

İfadelerine yer verilerek, söylem güçlendirilmiştir. *“Neslin korumak için en az 3 çocuk şart”* alt başlığıyla habere devam eden Yeni Akit Gazetesi haberin içeriğinde; Batıda doğurganlık oranının düştüğünü, Avrupa Birliği'nin 501 milyon olan nüfusunun, 2050 yılına kadar yaklaşık 454 milyona düşeceği, Avrupa'nın İngiltere, Almanya, Fransa ve İspanya gibi gelişmiş ülkeleri bu tablodan dolayı ailelere teşvik üstüne teşvik verdiğini, Türkiye'de ise doğurganlık oranının giderek düştüğünü, uzmanların neslin kurutulmaması için her ailenin en az 3 çocuk sahibi olması gerektiğini ifade eden açıklamalara yer vermiştir. Üreme konusu da doğum kontrolü konusunda Foucault'nun bedenleri kontrol altına almanın modern yolu olan biyo-iktidar bağlamında ele alınabilir. Yeni Akit Gazetesi bu haberinde batı tarafından Türkiye'ye dayatılan doğum kontrolüne eleştiri getirirken, iktidar söylemi olan en az 3 çocuk söylemine vurgu yapmaktadır. Haberde verilmek istenen ana mesajı pekiştirmek için ise sayısal veriler referans olarak kullanılmıştır. Foucault, nüfusun bu şekilde siyasallaşmasını, biyo-politika olarak adlandırır. Yeni Akit Gazetesi bu noktada egemen ideolojiye desteğini sürdürmektedir.

Yeni Akit Gazetesi'nin en az 3 çocuk teşvikiyle ilgili, 08.01.2015 tarihli sayısında kullandığı, *“Davutoğlu'ndan müjde: Doğum yapan anneye ilk altın devletten!”* başlığıyla, konuya teşvik ve ikna edici bir söylem kullandığı görülmektedir. Haberde Başbakan Davutoğlu'nun konuşma sırasındaki bir fotoğrafıyla birlikte verilen, Davutoğlu'nun, *“her bir anneye doğum yaptığı anda ilk çocukta 300, 2.çocukta 400, 3. çocukta 600 TL devletten yardım ulaşacak”* şeklindeki açıklamasına yer verilmiştir. Habere *“5.5 yaşına kadar kısmi çalışma izni”*, ailelere sosyal destek verecek ekipler kurmak adına *“5 bin yeni personel”*, doğum nedeni ile *“yarı zamanlı çalışma”* ve *“babalık izni”* alt başlıklarıyla bilgilendirici açıklamalar şeklinde devam edilmiştir. Bu haber söylemindeki müjde verir niteliğinde kullanılan ifadelerle, hedef kitlenin zihninde konuyla ilgili olumlu bir izlenim yaratmak ve konuya sempati duyulmasını sağlamak hedeflenmiştir.

2.6.3.Sigara ve Alkol Yasaklarıyla İlgili Haberlerin Söylem Analizi

Biyo-iktidar kavramı bağlamında ele alınabilecek bir diğer konu toplumun büyük kesimini ilgilendiren sigara ve alkol yasaklarıyla ilgili olan haberlerdir. Bu bağlamda halk sağlığına dikkati çeken ve insan ömrünü uzatmayı hedefleyen sigara ve alkol kullanımını yasaklayan girişimler toplumda genel anlamda ilk önce büyük tepkilere neden olmuş ancak, daha sonra bu yasağı destekleyenler ve karşı çıkanlar arasında ciddi bir kutuplaşmaya zemin hazırlamıştır. Medyanın tarafsız olamama paradoksu içerisinde herhangi bir ideolojiye hizmet eder yapısı da doğal olarak bu haberlerin gündeme gelme şekillerinde farklılıkları ortaya koymuştur.

Sabah Gazetesinin 01.07.2013 tarihli haberinde “2030 yılında 5 milyon kişi ölecek” şeklindeki başlıkla, endişe yaratılarak uygulamanın önemine dikkat çekilmek istenmiştir.

“Memorial Kayseri Hastanesi Göğüs Hastalıkları ve Tüberküloz Uzmanı Ş. Murat Apaydın, sigara bağımlılığının her geçen gün arttığını, eğer önlem alınmazsa 2030 yılında sigaranın 5 milyon kişinin ölümüne neden olacağını belirtti”

şeklindeki bilgiye yer verilen haberde, bir uzman doktorun açıklaması referans gösterilerek, sigara ve alkol yaşağını aslında iktidar güçlerin, tamamen toplumun sağlığını olumsuz etkileyen unsurları ortadan kaldırmaya yönelik hazırladığını vurgulamaya çalışır niteliktedir.

Aynı konulu 05.12.2014 tarihli Sabah Gazetesinin bir başka haberinde “Sigara erkekleri daha fazla etkiliyor” başlığıyla bu kez gazete tarafından erkeklerin hedeflendiği gözlenmektedir. Haberin gövdesinde yer alan;

“İsveç’teki Uppsala Üniversitesi’nden bilim adamlarının araştırması sigara bağımlılığının erkeklerin kan hücrelerindeki Y kromozomunu etkilediğini ortaya koydu. Tiryaki erkeklerin kan hücrelerindeki Y kromozomunun azalması ya da kaybının sigara içmeyenlerden çok fazla olduğunu belirtti. Daha önceki araştırmaların Y kromozomu kaybı ile kanser riski arasında bağlantı bulunduğunu gösterdiğini ve kadınlarda iki X, erkeklerde bir X ve bir Y kromozomunun bulunduğunu hatırlatan bilim adamları, bu nedenle sigara tiryakiliğinin erkekler için daha tehlikeli olduğu sonucuna varıldığını açıkladı”

şeklindeki açıklamalarla ataerkil bir toplum olan Türkiye’nin erkek nüfusunun dikkatini çekmeye çalışır nitelikte olduğu gözlenmektedir. Bilimsel açıklamalarla söylem güçlendirilmiş ve haberin inandırıcılığını artırmak hedeflenmiştir. Bu bilgilerin yanı sıra Y kromozomunun bebeğin cinsiyetini belirleyen kromozom olduğu da göz önünde bulundurulursa, sigaranın erkekleri daha fazla etkilediğine dikkat çekerek erkek cinsiyetinin tehlikede olduğu algısıyla, ataerkil toplumu ikna edebilecek nitelikte bir haber söylemi oluşturulduğu düşünülebilir. Bu nedenle Sabah Gazetesi söylemlerinde ataerkil egemen ideolojiyle örtüşen bir izlenim bırakmaktadır.

Evrensel Gazetesinin sosyalist görüşlü yapısı diğer haberlerde olduğu gibi sigara ve alkol yaşağıyla ilgili haberleri kendi ideolojisinin süzgecinden geçirerek vermesine neden olmuştur. Nitekim 08.09.2013 tarihli Evrensel Gazetesine bakıldığında bu konuyla ilgili haberi “Alkol yaşağı bugün başladı” başlığıyla verilmiştir. Sadece başlığı dikkate aldığımızda konuyla ilgili bilgi verir nitelikte olduğu görülmektedir. Habere,

“TORBA yasa ile getirilen ve tartışmalara yol açan ‘içki yasakları’ bugünden itibaren başlıyor. Market, büfe, bakkal ve bayileri kapsayacak düzenlemeye göre, gece 22.00 ile sabah 06.00 saatleri arasında alkollü içki, parkende olarak satılmayacak”

şeklinde yasanın getirdiği düzenlemeyi aktarır nitelikte devam etmektedir. Gazetede haberin gövdesinde de aynı şekilde bilgi aktaran bir yapı oluşturulmuş ancak alt mesajda olumsuz bir hava yaratılmıştır. Bu doğrultuda haberde, yeni yasaya göre alkollü içkilerin vitrinlerde yer almayacağı, lokanta, restoran, gece kulübü, bar ve benzeri yerlerde ise saat sınırlaması olmadan tüketilebileceği, ancak tesis dışında tüketilemeyeceği, bu düzenlemenin park, bahçe, sahil ve kır düğünlerinde bu yasaklara dayanak oluşturacağı, alkollü içki satışı yapılan yerler ile eğitim kurumları arasında en az 100 metre mesafe bulunacağı, alkollü içkilerin reklam ve tanıtımını yasaklayan yasanın özendirici, teşvik edici kampanya, promosyon ve etkinliklere de yasak getirdiği, trafik kontrolünde 1.00 promilin üzerinde alkollü olduğu saptananlara 2 yıla kadar hapis cezası verileceği ve sürücü koltuğunda artık sigara içilemeyeceği bilgileri verilmiştir. Haber bu şekliyle bir anlamda sigara ve alkol yaşağıyla ilgili TORBA yasayı açıklar niteliktedir. Dolayısıyla haberde direkt olarak bir ideolojik söylem bulunmamaktadır. Ancak konu itibarıyla sigara ve alkol yaşağı toplumu oluşturan bireylerde bedenlerine müdahale özelliği taşımaktadır. Foucault biyo-iktidar kavramından bahsederken, egemen güçlerin toplumda sağlıklı bireyler yetiştirme, yaşam süresini uzatma ve dolayısıyla daha çok verim alma felsefesini açıklımamaya çalışmıştır.

“Alkol yaşağına esnaf tepkisi” başlığıyla 16.09.2013 tarihli Evrensel Gazetesinde; alkollü içeceklerin saat 22.00’den sonra satışını yasaklayan düzenleme Alibeyköy esnafı tarafından protesto edildiği, esnaf, bakkal, kuruyemişi ve tekel bayileri olarak tütün ve alkollü içeceklere yönelik yasanın yeniden düzenlenmesini talep ettiklerini ifade eden habere yer verilmiştir. *“Yürüyüş yaptılar”* ve *“Ruhsatlar dikkate alınsın”* alt başlıklarıyla

verilen haberin devamında Evrensel Gazetesi, söz konusu yasakla ilgili olarak karşıt görüşlere dikkati çekmeye çalışan bir yapıda haber oluşturmuştur. Nitekim Evrensel Gazetesi egemen görüşe eleştirel bakış açısıyla oluşturduğu haberlerde kendi ideolojisini göz önüne sermektedir. İktidar güçler, Foucault tarafından “bedenin anatomo-politiği” olarak ifade ettiği, insan bedenini disipline etmek suretiyle, daha verimli ve uysal kılmak amacını sigara ve alkol yasaklarıyla uygulamaya geçirmiş durumdadır.

Yeni Akit Gazetesi sigara ve alkol yasaklarıyla ilgili 11.05.2013 tarihli sayısında henüz haberin başlığını verirken kullandığı “*Alkol yasağına büyük destek*” söylemiyle iktidar gücün bu uygulamasını desteklediğini ve sonuçtan büyük oranda memnun olduğunu gösteren bir tablo ortaya koyarak, açıkça kararı onaylayıcı bir tavır sergilenmiştir. Haberin;

“Başbakan Erdoğan’ın ‘Alkollü içkiler yasasıyla ilgili düzenlemeler yapacağız’ sözlerinin ardından Hükümet, alkol reklamlarını yasaklayan yasa teklifi hazırladı. Teklife göre alkollü içki üreticisi firmaların reklamları yapılmayacak”

şeklindeki ilk açıklamasında ideolojik bilgi eksiltimine gidilerek yasa ile ilgili bilgi verildiği görülmektedir. Ancak Foucault’ya göre özgürlüğün önünü kesen bilgi gözetlemeye, düzene sokmaya, disipline etmeye yönelik bir kip haline gelir. Burada da haberin gövdesine bakıldığında;

“AK Parti Hükümeti, kişinin ve toplumun sağlığı için sigaradan sonra alkole de el attı. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’ın, ‘Milli içkimiz bira değil, ayrandır. Zaten alkollü içecekler yasasıyla ilgili düzenlemeler yapacağız”

sözlerinin ardından,

“AK Parti alkole alakalı yasa teklifi hazırladı. Önümüzdeki hafta Meclis’e sevk edilecek olan teklife göre alkollü içki ve içki üreticisi firmaların reklamları yapılamayacak. Ayrıca alkollü içki üreticileri festival ve organizasyonlara da sponsor olamayacak. Alkollü içkilerin üzerinde de sağlığa zararlı olduğuna dair uyarı yazıları yer alacak. Kuralları bir yıl içinde üç kez ihlal eden iş yerleri bir aya kadar kapatılacak. Teklife geniş bir kesimden destek gelirken, düzenlemeye TV ve sinemalardaki alkollü sahnelerin yasaklanmasının da eklenmesi istendi”

şeklindeki açıklamalarda egemen ideolojinin aktarıldığı görülmektedir. Nitekim haberin söyleminde, Erdoğan’ın sözünün referans alınması, teklife geniş bir kesimden destek geldiğinin vurgulanması konuyla ilgili memnuniyeti gözler önüne sermektedir. Ayrıca habere, “*Sağlık-Sen: Alkollü sahnelere buzlama yapılmalı*”, “*İnsani Değerler Derneği (İDD): Alkole ilgili kısıtlamaları destekliyoruz*” ve “*Uluslararası Sigara ve Alkole mücadele Derneği Başkanı Uğur Yüksel’ in “TV’lerle alakalı bir düzenleme de yapılmalı”*” söylemlerinden oluşan alt başlıklarla verilen haberlerle devam edilmesi Yeni Akit Gazetesi sigara ve alkol yasağıyla ilgili olan bu haberlerinde, farklı grupların destekleyen söylemine yer vererek, egemen ideolojiyi güçlü kılmayı hedeflemiştir. Egemen ideolojiyi savunan görüşleri göz önünde tutarken, yasağı karşı olan kesimlerle ilgili herhangi bir söyleme yer vermeyerek bilgi eksiltimine gidilmiştir. Haberde alkol yasağına verilen desteği vurgularken, ellerinde içki şişesi ve sigara olan bir grup insanın yer aldığı fotoğrafı kullanarak, hedef aldığı kitleyi göz önüne çıkarmış ve onların içinde buldukları ortamı “olumsuz” bir gösterimle sunmuştur.

Yeni Akit Gazetesi’nin aynı konuyla ilgili 09.09.2013 tarihli sayısında “*Biracı CHP’li Başkan yasağı takmıyor!*” başlığıyla verilen haberde Yeni Akit Gazetesi, muhalefet partisini hedef göstermiştir. Haberin metnini oluştururken de benzer tarzını korumuştur. Haber metninde,

“Adı yolsuzluk ve usulsüzlükle anılan ve hakkında davalar açılan biracı CHP’li Antalya Büyükşehir Belediye Başkanı Mustafa Akaydın’ın en büyük projesi Oktoberfest, alkol yasağına rağmen yapılacak. Alkole ilgili yapılan düzenleme yürürlüğe girmesine rağmen, bira festivali olarak da bilinen rezilliklerin diz boyu yaşandığı Oktoberfest için Antalya’da çalışmalar devam ediyor. İnternet başta olmak üzere tanıtımı devam eden festival için yetkililerin yasağı uygulayıp uygulamayacakları ise merak ediliyor. Bira festivaline tepki gösteren çok sayıda STK ve vatandaşlar, bu rezilliğe dur denmesini istiyor”

şeklindeki ifadeleri gazetenin ana akım ideolojisinden izler taşımaktadır. Haberde yer alan, CHP’li başkanı nitelemek için kullanılan “*adı yolsuzluk ve usulsüzlükle anılan...*” söylemi, festivalle ilgili olarak ‘rezillik’ benzetmesi, yetkilileri denetlemeye çağıran nitelikteki ‘yasağı uygulayıp uygulamayacakları ise merak ediliyor’ ifadesi, ‘tepki gösteren çok sayıda STK ve vatandaş...’ söylemleri yasağa uymayanlara dikkat çeken ve kendilerinin bu durumdan rahatsızlıklarını belirten, kendileriyle aynı görüşte birçok insanın olduğunu vurgulamaya çalışarak çoğunluk ve güçlü taraf oldukları izlenimi yaratan, diğerlerini de ötekileştiren unsurlar olarak dikkat çekmektedir. Bu doğrultuda Yeni Akit Gazetesi’nin biyo-iktidar konusunda egemen ideolojiye hizmet ettiği görülmektedir.

2.6.4.Obezite İle Mücadele Bağlamında Yasaklarla İlgili Haberlerin Söylem Analizi

Obezite, içinde bulunduğumuz yüzyılın yaşam şartlarından kaynaklanan yeme bozukluğu sonucu ortaya çıkan ve çağın hastalığı olarak görülen bir rahatsızlıktır. Popüler kültürün ürettiği çabuk yeme usulleri, hormonlu ve genetiği değiştirilmiş gıda ürünlerinin toplumun hayatına girmesiyle bu hastalık tetiklenmekte ve böylece özellikle genç nesiller obeziteye maruz kalmaktadırlar. Popüler kültür tarafından; dönem dönem zayıf, bazen de iri veya kaslı bedenlerin moda olarak üretilmesinin yanında şimdi de gündeme sıklıkla obeziteyle mücadele, sağlıklı bir bedene sahip olma konusu gelmektedir. Foucault’nun biyo-iktidar kavramı bağlamında iktidar güçlerin toplumda yaşam süresini uzatmaya ve toplumu oluşturan bireylerden özne olarak daha fazla yararlanmaya yönelik olarak bedeni kontrol altına almak için yapılan uygulamalardan olan şeker ve tuzun kullanımının yasaklanmasıyla ilgili haberlerin obezite ile mücadele bağlamında analizi yapılmıştır.

Sabah Gazetesi’nin 25.12.2012 tarihli sayısında “*Tuzu sofradan kaldırdı çayı da tek şekerle indirdi*” başlıklı verilen haberinde; “*Giresun Valisi Dursun Ali Şahin, çayın tek şekerle servis edilmesi için genelge yayımladı. Vali daha önce de restoranlara ‘Tuzu sofradan kaldırım’ genelgesi yayımlamıştı*” açıklamasına yer verilmiştir. Haberin devamında; “*Hem maliyet hem sağlık*” alt başlığıyla, genelgede çayın ambalajsız ve iki şekerle servis edildiğinde kullanılmayan şekerlerin milli servet kaybına neden olduğunu, yeniden kullanılmasının ise bulaşıcı hastalıklara zemin hazırladığını, ayrıca şekerin aşırı tüketimine bağlı gelişen obezite, diyabet, kalp krizi ve hatta kanser vakalarının arttığını belirten söylemine yer verilmiştir. Haberin devamında ise; günlük alınması gereken şeker miktarının 50 gramdan fazla olmaması gerektiği, ülkemizde kişi başına düşen çay tüketiminin dünya ortalamasının iki katı olduğunu, tek şeker uygulamasının büyük destek gördüğü, kahvehaneler, çay ocakları ve kafeteryaların çayları tek şekerle vermeye başladığı, işletmecilerin de şeker maliyetlerinin düşmesinden memnun olduğunu belirten açıklamalara yer verilmiştir. Haberin sonunda kullanılan “*Her kesimden destek*” alt başlığı ile uygulamayla ilgili memnuniyet vurgulanmaya çalışılmıştır. Sabah Gazetesi bu haberde yer verdiği söylemde tuz ve şeker yasağını destekler bir yapıda ve bu konuda referanslar öne sürerek uygulamanın haklılığını ve doğruluğunu vurgular niteliktedir.

Konuyla ilgili Sabah Gazetesi’nin bir diğer haberi olan ve 30.12.2014 tarihli sayısında yer alan ve “*Artık saf meyve suyuna şeker eklemek yasak!*” başlığıyla verilen haberdeki ‘yasak!’ ifadesi ilk dikkat çeken unsurdur. Bu ifadeyle gazete, iktidar güçlerin sağlık konusunda kesin ve net politikalar uyguladıklarını gösterir niteliktedir. Haberin gövdesinde, Meyve Suyu Endüstrisi Derneği (MEYED) Genel Sekreteri ve Dünya Meyve Suyu Federasyonu (IFU) Yönetim Kurulu Üyesi Ebru Akdağ’ın, bunun sektörün kalitesinin gelişerek korunması ve tüketicilerin bilinçlendirilmesine verdiği önemin bir göstergesi olduğunu belirten söylemine yer verilmiştir. Bu habere bakıldığında bu yasakların aslında toplumun yararına ve gelişmişliğin bir göstergesi olarak uygulandığına hedef kitleyi ikna etmeye çalışır nitelikte bir söylem olduğu gözlenmektedir. Zaten Foucault’nun biyo-iktidarında da topluma fark ettirmeden, ‘dışarıya kapatmak’ şeklinde ifade edilen, onları kontrol altına almak eylemi yer almaktadır. Bu nedenle egemen güç kontrol mekanizmalarını her ne kadar yasaklarla eyleme geçiriyor olsa da yasakların altında da toplum yararı gözetiliyor izlenimi veren yani egemen ideolojiye hizmet eden medya aracılığıyla bunlar pekiştirilmekte ve amaca hizmet eder duruma getirilmektedir. Foucault’ya göre, ilk başta toplum sağlığını gözetken iyi niyetle doğan bu tür politikalar, zamanla güç-kontrol ilişkisine dönüşmektedir.

Bilimsel sosyalizm görüşüyle yayın yapan Evrensel Gazetesi haberlerine, Sabah ve Yeni Akit Gazeteleri’nin tam tersi bir yönde bir ideolojik yorum eklemektedir. Bu yapıyı obeziteye ilişkin haberleri incelerken, 16.10.2013 tarihli sayısında, “*Açlığın nedeni gelir dengesizliği*” başlığıyla verdiği haberiyle konuyu farklı bir boyuttan ele almasıyla görmek mümkündür. Haber metninde; TMMOB’a bağlı meslek odalarının (Gıda Mühendisleri Odası, Kimya

Mühendisleri Odası ve Ziraat Mühendisleri Odası), 16 Ekim Dünya Gıda Günü nedeniyle yaptıkları açıklamada Türkiye’deki obezite sorununun yeterli beslenme konusundaki çelişkiyi ortaya koyduğu, vatandaşların bir kısmının açlık, diğerinin obezite sorunuyla karşılaşma sebebinin, ülkedeki gıda, ücret, eğitim, tarım politikaları ve piyasa düzeni olarak gösterildiğine dikkat çekmiştir. Evrensel Gazetesinin bu ortak açıklamaya yer vermesi, obeziteyi farklı sosyolojik boyutlarla bağdaştırarak, egemen ideolojiye eleştirel bir tavır sergilemiştir. Haberde kullanılan, ellerinde boş kaplar bulunan ve yemek almak için sıraya geçmiş, bir kısmının üzerinde kıyafet dahi olmayan çocukların yer aldığı fotoğraf da konuya toplumsal olarak daha dramatik ve daha çarpıcı bir vurgu yapmaktadır. Bu haberdeki söylemiyle Evrensel Gazetesini, egemen güçleri obeziteden yola çıkarak bunun dayanağı olarak gösterdiği toplumsal sorunlardan sorumlu tutan bir hava yaratmıştır.

Evrensel Gazetesinin aynı konuyla ilgili, 06.01.2014 tarihli, haberinde “Obezite bir gelişmişlik hastalığı mı?” başlığıyla verdiği haberinde, İngiltere’deki bir araştırma kuruluşunun, gelişmekte olan ülkelerdeki aşırı kilolu ve obez bireylerin sayısının 1980’den bu yana neredeyse dörde katlanarak bir milyara ulaştığını belirten açıklamasına yer vermiştir. Haberin devamında “*Hastalıklar artacak*” ve “*Gelişen ülkelerdeki derin çelişki*” alt başlıklarında kullandığı söylemlerin ülkenin içinde bulunduğu duruma eleştirel bir bakışla yaklaşan ve Türkiye’nin yıllardır “*gelişmekte olan*” şeklinde ifade edilen yapısına dikkat çeken bir söylem geliştirdiği görülmektedir. Evrensel Gazetesini söylemlerinde, Türkiye’de yaşanan obezitenin altında yatan neden olarak, Türkiye’nin bir türlü ‘gelişmiş’ ülkelerin arasına girememesi ve insanların bu nedenle kötü ve yetersiz beslenmek zorunda kaldığı için obezitede artış olduğunu vurgular durumdadır. Yani Evrensel Gazetesinin diğer haberlerinde de görüldüğü üzere, söylemlerini oluştururken egemen güçleri toplumdaki olumsuzluklarda eleştiren ve onları sorumlu tutan yapısını koruduğu gözlenmektedir.

İktidar güçlerin sağlıklı nesiller üretmek adına obezite bağlamında ele aldığı yasaklara ilişkin haberlerinden 15.10.2013 tarihli sayısındaki “*Dünya’da her 8 kişiden biri açken obezite kabul edilemez*” başlığıyla verdiği haberinde, Türkiye Ziraat Odaları Birliği (TZOB) Genel Başkanı Şemsi Bayraktar’ın söylemi kullanılmıştır. Bayraktar’ın 16 Ekim Dünya Gıda Günü dolayısıyla yaptığı açıklamalarıyla devam edilen haberin içeriğinde; silahlanma yarışının, savaşların, israfın sona erdirilmesi ve açlığı kökünden kazımak için tüm insanların bir araya gelmesi gerektiğini son yıllarda yaşanan gelişmelerin dünyanın çok zor bir süreçten geçtiğini açıkça ortaya koyduğunu, tarım alanlarının giderek daraldığı, küresel ısınmanın önemli bir tehdit olduğu günümüz dünyasında, yeterli ve güvenli gıdaya erişimin tüm ülkelerin öncelikleri arasında bulunduğunu ifade etmektedir. Aynı tarihli ve 16 Ekim Dünya Gıda Günü sebebiyle Evrensel Gazetesinin haberinde yapılan analizde Evrensel Gazetesinin söz konusu açlığı ve obeziteyi, gelir dağılımındaki ve toplumdaki sosyolojik dengesizliklerden doğan ve bundan iktidar güçleri sorumlu tutan ideolojisinin yanında Yeni Akit Gazetesinin, Bayraktar’ın; Güney Asya’da 304 milyon, Sahraaltı Afrikası’nda 234 milyon, Doğu Asya’da ise 167 milyon kişinin açlık çektiğine, dünyadaki her 8 kişiden biri, 868 milyon insan açken, buna karşın 1,5 milyara yakın insanın aşırı kilolu olmasının ise kabul edilebilir bir yanı olmadığını belirten söylemine yer vererek, konunun Türkiye ile ilgi olmadığına, dünyanın farklı ülkelerinde bu tarz problemlerin yaşandığına dikkat çekmeye çalışılmıştır. Aynı haberin ideolojik olarak birbirine ters olan bu iki gazete tarafından farklı yerlerin vurgulanıp farklı yerlerin gizlenmesiyle oluşturulan bu haberler, gazetelerin haberleri oluştururken nasıl kendi ideolojilerine hizmet ettiklerini gözler önüne serer niteliktedir.

“*Sağlık Bakanlığı şeker el atıyor*” başlığıyla verilen 27.10.2014 tarihli Yeni Akit Gazetesini haberinin içeriğinde;

“*Sağlıklı beslenmeyi teşvik ve obeziteyle mücadele çerçevesinde okul kantinlerinde satılan ürünleri sınırlandıran ve ekmekteki tuz oranını düşüren, Sağlık Bakanlığı kantinlerinde satılan ürünleri sınırlandıran ve ekmeğin tuz oranını sağlık kriterlerine çeken Sağlık Bakanlığı, şeker kullanımını aşağıya çekmeyi amaçlıyor*”

söylemi kullanılmıştır. Haberde Sağlık Bakanı Mehmet Müezzinoğlu’nun, şeker tüketiminin ülke genelinde azaltılmasını sağlamak için uygulamayı bütün kamu kurum ve kuruluşlarında da yaygınlaştırmak istedikleri, önümüzdeki günlerde konuya ilişkin bir genelge hazırlanıp, kamu kurum ve kuruluşlarına gönderileceğini, böylece çay ve benzeri içeceklerin yanında tek şeker geleceğini, ikinci şekerin, ancak talep edilmesi halinde verileceğini, kesme yerine paketlenmiş toz şeker sunulacağını ifade eden açıklamasına yer verilmiştir. Küp şeker fotoğrafı kullanılarak servis edilen haberin açıklayıcı nitelikte ve sağlığı korumaya yönelik bir uygulama olarak sunulduğu gözlenmiştir. Bu doğrultuda Foucault’nun toplumdaki bireylere hissettirmeden ve ilk başta iyi niyetle uygulanan

bu tarz politikalara uygun bir örnek olarak yer almaktadır. Ancak 21. Yüzyıl postmodern ve kapitalist dünyada bu politikaların arkasında yatan güç ilişkileri ve iktidar mücadeleleri kendini göstermektedir.

Sonuç

Foucault'nun tüm eylemlerinde ana tema, nereden gelirse gelsin tahakküm biçimi almış veya almaya eğilimli tüm iktidar ilişkilerine karşı verilen mücadeledir. Foucault'ya göre bireyler kendileri için neyin daha doğru ya da daha iyi olduğunu herkesten daha iyi bilirler.

Foucault'nun biyo-iktidar kavramından yola çıkarak eleştirel söylem çözümlemesi yöntemiyle yapılan çalışmada, ideolojilerin etkisinde kalınmayan hiçbir yönetme (iktidar) ve yönlendirmenin (medya) mümkün olmadığı görülmüştür. Yapılan literatür taramaları ve analizde birbirinden farklı ideolojilere sahip olan Sabah, Evrensel ve Yeni Akit gazetelerinin aynı haberi birbirinden farklı söylemler kullanarak yapılandığı ve bu söylemleri oluştururken ideolojileri açık veya örtük biçimde sergiledikleri ortaya konmuştur. Buna göre *kürtaj* konusunun ele alındığı haberlerde; Sabah Gazetesi ve Yeni Akit Gazetesi'nin kürtaj yasağını destekleyen tavrı göze çarpmaktadır. Evrensel Gazetesi ise kürtaj haberlerinde özellikle kürtaj yasağına verilen tepkilere dikkat çekmeye çalıştığı görülmüştür. En az 3 çocuk teşvikiyle ilgili haberlerde; Sabah Gazetesi daha çok söz konusu torba yasadaki annelere getirilecek haklarla ilgili bilgi içerikli söylemler oluştururken, Evrensel Gazetesi'nin bu tür bilgilere yer vermediği ve haberleri kadınlar üzerinden politika yapıldığını vurgulamaya çalışan söylemler ile oluşturduğu gözlemlenmiştir. Yeni Akit Gazetesi ise iktidar güçlerin söylemleri ile örtüşen ifadelere yer vermekle beraber, haberlerini bu kararları eleştirenlere karşı katı, sert söylemlerin yer aldığı içeriklerle yapılandırmıştır. Sigara ve alkol yasaklarıyla ilgili haberler incelendiğinde ise; üç gazetenin de çoğunlukla yasağın torba yasadaki detaylarını veren bir söylem oluşturdukları görülmüştür. Ancak Yeni Akit Gazetesi, muhalefeti hedef alan ve ötekileştirici söylemlere de yer vermiştir. Son olarak obezite bağlamında ele alınan şeker ve tuzun kullanımıyla ilgili yasakların söylem analizinde ise; Sabah Gazetesi haberlerini, toplum sağlığını gözeten bir uygulama olduğuna dikkat çeken söylemlerle yapılandırırken, Evrensel Gazetesi obeziteden yola çıkarak gelir dengesizliğine vurgu yapmış, toplumdaki çifte standart uygulamalara dikkat çeken söylemler kullanmıştır. Yeni Akit Gazetesi'nin ise diğer ülkelerdeki durumlara vurgu yaparak, Türkiye'deki bu uygulamanın sağlığa verilen önemi ortaya çıkardığı izlenimi yaratmaya çalışan söylemler geliştirdiği görülmüştür.

Tüm bunların ışığında, günümüzde ekonomi-politik ve sosyo-kültürel birçok eylemin arkasında ideolojinin yattığı, toplumları yönlendirme ve herhangi bir görüşe ikna etme misyonlarıyla hareket eden yayın organlarının da sahip olduğu ideolojiye hizmet eden haber içerikleri oluşturdukları tespit edilmiş, böylece tarafsız bir medya oluşumundan söz edilemeyeceği göz önüne serilmiştir. Ayrıca, Foucault'nun öne sürdüğü biyo-iktidar kavramına 21. yüzyıl sağlık politikalarında açıkça rastlandığı ve gazetelerin ise haber söylemleriyle ideolojisi doğrultusunda onaylayıcı veya eleştirel olarak bu yeni iktidar biçiminin aktarıcısı olduğu görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Aka, A. (2004). "Foucaultcu Perspektiften Disipliner İktidar Teknikleri İle Bireyselliğin Üretilmesi". *Eğitim, Bilim ve Toplum*, 2(28), 28-40.
- Akay, A. (2016). *Michel Foucault'da İktidar ve Direnme Odakları*, Doğu Batı, Ankara.
- Barrett, M. (2004). *Marx'tan Foucault'ya İdeoloji* (Çev: A. Fethi), Doruk, İstanbul.
- Bracken, P., Thomas, P. (2010). "From Szasz to Foucault: On the role of critical psychiatry". *Philosophy, Psychiatry, & Psychology*, 17(3), 219-228.
- Canpolat, N. (2003) "Bilginin Arkeologu Michel Foucault", *Kadife Karanlık*, (Ed: N. Rigel ve G. Batuş), Su Yayınları, İstanbul.
- Erdem, T. (2005). "Siyaset Sosyolojisi Açısından İktidar", *Düşünen Siyaset Düşünce Dergisi*, 20, 37-56.
- Erdoğan, İ., Alemdar, K. (2010). *Öteki Kuram*, Erk, İstanbul.
- Foucault, M. (2005). *Büyük Kapatılma Seçme Eserler 3*, (Çev: I. Ergüden ve F. Keskin), Ayrıntı, İstanbul.
- Foucault, M. (2005). *Özne ve İktidar*, (Çev: I. Ergüden ve O. Akinhay), Ayrıntı, İstanbul.
- Foucault, M. (2006). *Hapishanenin Doğusu*, (Çev: M. A. Kılıçbay), İmge, Ankara.
- Foucault, M. (2010). *Cinselliğin Tarihi*, (Çev: H. U. Tanrıöver), Ayrıntı, İstanbul.
- Foucault, M. (2012). *İktidarın Gözü*, 3. Baskı, Ayrıntı, İstanbul.
- Foucault, M. (2015). *Biyopolitikanın Doğuşu, College de France Dersleri 1978-1979*, (Çev: A. Tayla), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Güneş, C. D. (2013). "Michel Foucault'da Söylem ve İktidar". *Kaygı Dergisi*, (21), 55-69.
- Güngör, N. (2013). *İletişim Kuramlar Yaklaşımlar*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Gür, T. (2013). "Post-modern Bir Araştırma Yöntemi Olarak Söylem Çözümlemesi- Discourse Analysis As A Postmodern Research Method", *ZfWT- Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks*, 5(1), 185-202.
- Palancı, C. (2016). Biyo-İktidarı Spinoza ile Okumak. *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 10(21), 13-21.
- Revel, J. (2005). *Michel Foucault Güncelliğin Bir Ontolojisi*. (Çev: K. Atakay), Otonom, İstanbul.
- Sarup, M. (2004). *Post-Yapısalcılık ve Postmodernizm*. (Çev: A. Güçlü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Üşür, Serpil Sancar (1997). *İdeolojinin Serüveni: Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme*. İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Evrensel Gazetesi (08.09.2013/ 16.09.2013/ 16.10.2013/ 06.01.2014/ 19.03.2014/ 09.04.2014/ 16.10.2014/ 18.11.2014/ 08.01.2015).
- Sabah Gazetesi (01.06.2012/ 13.07.2012/ 25.12.2012/ 23.03.2013/ 13.04.2013/ 01.07.2013/ 05.12.2014/ 30.12.2014).
- Yeni Akit Gazetesi (06.06.2012/ 11.05.2013/ 09.09.2013/ 15.10.2013/ 27.10.2014/ 25.12.2014/ 08.01.2015).



Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş: 02.08.2018 ✓Accepted/Kabul: 20.11.2018

DOI: 10.30794/pausbed.450535

Araştırma Makalesi/ Research Article

Balkanal, Z. (2019). "Türk Kültürünün Değer Yargılarını Yansıtan Kilim Motiflerine Tasarım Açısından Alternatif Bir Yaklaşım; Kaat'ı Sanatında Uygulamaları", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 35, Denizli, s. 341-352.

TÜRK KÜLTÜRÜNÜN DEĞER YARGILARINI YANSITAN KİLİM MOTİFLERİNE TASARIM AÇISINDAN ALTERNATİF BİR YAKLAŞIM; KAAAT'I SANATINDA UYGULAMALARI*

Zeynep BALKANAL*

Özet

Anadolu insanı kilim motiflerine çok çeşitli anlamlar yükleyerek dokumalarını oluşturmuştur. Kilim motiflerinin çok zengin çeşitliliğe sahip oluşu birçok sanat dalını da estetik yönden etkilemektedir. Bu sanat dallarından bir tanesi de kaat'ı sanatıdır.

Kaat'ı sanatı bir motif veya yazı örneğinin kâğıt veya deriden oyulması suretiyle meydana getirilen eserlere verilen addır. Kaat'ı sanatının farklı materyal ve tasarımlarla uygulanabilirliğini göstermek ve kaat'ı sanatına kilim motifleri ile farklı bir boyut kazandırmak amacıyla kurutulmuş doğal yapraklar üzerine kilim motifleri değişik şekillerde tasarımları yapılarak uygulanmıştır. Tasarım sürecinde alışılmışın dışında ve daha önce yapılmamış farklı bir görsellikte hem malzeme hem de teknik açısından kendine has bir özellik taşıyan özgün eserler oluşturulmuştur.

Makalede Türk kültüründe zengin çeşitliliğe sahip olan kilim motiflerinin taşıdığı sembolik ve ikonografik anlamlar (evlenme, doğum ve çoğalma ile ilgili motifler, nazardan ve çeşitli kötülüklerden korunma amaçlı motifler, bereketi ve mutluluğu simgeleyen motifler gibi) üzerinde durulmuş ve kaat'ı sanatında uygulamaları tasarım açısından incelenerek örnekleri ile aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dokuma, Motif, Kaat'ı, Tasarım.

AN ALTERNATIVE APPROACH TO KELIM MOTIVES REFLECTING THE VALUE JUDGEMENTS OF TURKISH CULTURE IN TERMS OF DESIGN; APPLICATIONS IN THE ART OF KAAAT'I

Abstract

Anatolian people ascribe a meaning to rug motifs and make weavings. The fact that rug motifs have a rich variety has an impact on a great many branches of art. One of these arts is kaat'ı.

The art of kaat'ı is the name given to the works formed by carving a motif or a sample over paper or leather. In order to show the applicability of the art of kaat'ı with different materials and designs and make the art of kaat'ı attain a different dimension with rug motifs, these motifs were applied on natural dried leaves with various designs. In the process of design, original works with peculiar characteristics were formed in a different imagery in terms of both materials and techniques.

In the current paper, symbolic and iconographic meanings (the motifs regarding marriage, birth, populating, the motifs protecting from evil eye and different evils and other motives symbolizing abundance and felicity etc.) that rug motifs having a rich variety in Turkish culture, were studied and the application of the art of kaat'ı were investigated in terms of design by conveying them with samples.

Key Words: Weaving, Motive, Kaat'ı, Design.

*Bu makalenin bir bölümü, 03-05 Mayıs 2018 tarihlerinde Denizli'de gerçekleştirilen Denizli 2. Ulusal El Sanatları Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, Bolu/TÜRKİYE
e-posta:zbalkanal@gmail.com (orcid.org/0000-0003-4967-4164)

GİRİŞ

Kültür toplumlar arasındaki farklılıkları belirleyen aynı zamanda birçok coğrafyanın özelliklerini taşıyan bir unsurdur. Türk kültürünü dünyadaki çoğu kültürden ayıran birçok özellik bulunmaktadır. Bunların içerisinde geçmişten günümüze kadar çok zengin sanat eserleri meydana getirilmiştir. Anadolu insanı özellikle el sanatlarında duygu ve düşüncelerini yansıtmıştır.

Geleneksel el sanatları ortak kimlik, duygu ve aidiyet duygusu gibi özellikleri ile kendisini gösteren kültürel miras ve bu mirasın kodlarıyla oluşan kültürel belleğin bir unsurudur. Halkın doğumdan ölüme hayatın her safhasında gerçekleştirdiği gelenek, görenek ve adetlerin, toplumsal uygulama ve törenlerin vazgeçilmez eşyaları ve estetik değerlerini yansıttığı ürünleridir (Arioğlu, Aydoğdu Atasoy, 2015:112). Türk kültürünün önemli bir bölümünü oluşturan dokumalar zengin motif, renk ve kompozisyon özelliğine sahiptir. Dokumalarda kullanılan motiflerin sembolik anlamları sözsüz iletişimi sağlayan temel unsurdur. Anadolu insanı dokumalarda duygularını vurgulamak ve anlatmak için motiflerin dilinden yararlanmıştır. Motifler geçmişten günümüze birçok sanat dalında etkileyici bir unsur olmuştur. Motiflerin sembolik anlamları dokumalara ayrıca bir özgünlük ve ruh katmıştır.

Motif ve desen kelimesi halk dilinde daha çok oyu, organti (öğrenti), yangıç, yanış, naniş, nakış gibi isimlerle telaffuz edilmektedir. Günümüzde Orta Asya Türk devletlerinde bu ifadeler için oyu kelimesi kullanılmaktadır (Deniz, 2010: 53). Halı ve kilimdeki motifler birer sanat eseri olmaktan öte, bir duygunun, bir sosyokültürel hayatın, en genel tabiri ile sosyal tarihin dile getirildiği kitap sayfaları ve tarihi vesikalardır. Başka deyişle “motif, figür, sembol ve şekillerin tarihin belirli bir noktasındaki zihniyet ve tutumların ürünleri oldukları açıktır” (Mülayim, 1998: 222).

Motiflerin dili bazı mitolojik hikâyelerde, Anadolu destanlarında ve masallarında karşımıza çıkmaktadır. Ögel (1995) Türk Mitolojisi adlı eserinde “halı ile haber verme de Türk destanlarının yerli bir düşüncesidir: Bir Hanın küçük oğlu, devin zindanında hapis iken, zindanda dokuduğu bir kilimle (kilem) babasına haber veriyor. Han da gelip oğlunu kurtarıyor. Demek ki kilim dokunurken, nakışlar arasında bazı işaretler konuyor ve böylece haber veriliyordu. Bu durumda, nakışların bir dili var demektir. Halı dokuma yolu ile haber verme düşüncesi, Anadolu masallarında da çok yaygındır” (Ögel, 1995: 166-167) ifadesi ile motiflerin geçmişten günümüze bir dili olduğunu vurgulamıştır.

Türkler öteden beri göçebelik gereği, dağ, gök, su, güneş gibi ilk çağ felsefesine dayalı anasını erba gerçekleri temelinde, Şamanizm, Buda, Tao, Zerdüş, Mani, Musa, İsa gibi zamanın inançlarına yabancı değillerdi. Anadolu’ya gelmeye başladıklarında, sünnet ve molla Müslümanlığından çok, Nakşibendilik, Kalenderlik, Melamilik, Mevlevilik, Bektaşilik, Ahilik gibi günlük yaşam içinde doğru olanı gerçekleştiren ve insan varlığını yücelten tasavvuf inancını benimsemişlerdi. Anadolu’ya özgü motiflerin oluşmasında, Türklerin hoşgörülü yöntemlerinde dört yöndeki kültürlerin birbirlerini etkilemiş olmalarının önemi büyüktür (Çoruhlu, 2002: 80).

Motifler geçmişten günümüze taşıdıkları anlamlar dolayısı ile süsleme unsuru olarak birçok yerde kullanılmıştır. Örneğin halı ve kilimden farklı olarak dekoratif ve mimari süslemelerde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. En çarpıcı örneklerinden bir tanesi Anıtkabir’in çeşitli yerlerinde kullanılan kilim motifleridir. Taşıdıkları anlamlar itibarıyla Anıtkabir’de koçboynuzu, yaba veya ok-yay, kenar suyu olarak da tarak motifleri kullanılmıştır. Çakmakolu Kuru (2017), “Anıtkabir’deki Renkli Taş Süslemeler-İkonografik Bir Yaklaşım-” adlı makalesinde Anıtkabir’de kullanılan motiflerin anlamlarından ve bu motiflerin neden kullanıldığından bahsetmiştir. Makalenin sonuç bölümünde yer alan “Aslında kendisi başlı başına bir sembol olan Anıtkabir’in çalışmamıza konu teşkil eden renkli taşlarında kullanılan ve Türk tarihinin derinliklerinden gelen motiflerinde seçimin rastgele olmadığı açıktır. Anıtkabir’in, başta tasarımı olmak üzere, heykel, kabartma ve yapıdaki yazıları gibi, söz konusu edilen motiflerinin de “süsleme” ötesinde bir anlam ifade ettiği, özenle seçildiği görüşünderiz. Türklerin İslam öncesinde de Müslüman olduktan sonra da küçük sanatlarında ve mimarilerinde kullandıkları bu motif ve damgalar Anıtkabir’de çoğu zaman aynen, bazen de asıllarına sadık kalınarak yeni düzenlemelerle karşımıza çıkmaktadır” ifadesiyle de kullanılan her motifin bir anlamı olduğunu vurgulamıştır (Çakmakolu Kuru, 2017: 91). Anıtkabir’de bolluk, bereket, kuvvet sembolü olarak bilinen koçboynuzu motifleri, savaşçılık ve yiğitlik sembolü olarak yaba da denilen ok-yay motifleri, bu motiflerin yanı sıra tarak motifleri zemininin büyük bir halı ile kaplı olduğu izlenimini vermek için kullanılmıştır (Çakmakolu Kuru, 2017: 80, 87, 89).

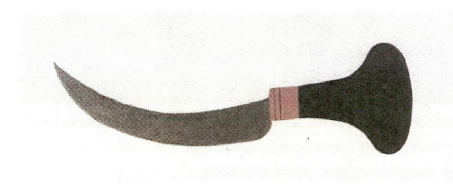
Geçmişten günümüze motiflerin taşıdıkları anlamlar dokundukları yöreye göre şekil almış ve özdeşleşmiştir. Anadolu insanı farkı zamanlarda ve mekânlarda yaşadığı halde motiflerin dili ortak dil olmuş her zaman çeşitliliğini ve özelliğini korumuştur. Motiflerin anlamları ile ilgili birçok araştırma yapılmış ve bu araştırmalar incelendiğinde anlamların aşağı yukarı aynı şeyleri ifade ettiği görülmüştür. Genellikle kadınlar tarafından dokunan motifler nazardan ve kötü gözlerden korunma amaçlı motifler (el, parmak, tarak, göz, pıtrak, akrep, kurtağzı, çengel, çakmak vb.), evlenme, doğum, bereket ve mutluluğu simgeleyen motifler (eli belinde, koçboynuzu, bukağı, saç bağı, sandık, yıldız, kuş, bereket, küpe vb.) gibi isimler almıştır.

Makalemize konu olan tasarımlarda kilim motifleri kaat'ı sanatı tekniği ile kurutulmuş yapraklar üzerine uygulanmıştır. Türk süsleme sanatlarımızdan kaat'ı sanatı bir süsleme deseninin kâğıt veya derinin, uygun bir bıçakla, makasla oyulması, kesilmesi, istenilen bir zemine yapıştırılması işlemidir. Kaat'ı sanatını Özönder, Ansiklopedik Hat ve Tezhip Sanatları Deyimleri, Terimleri Sözlüğünde, yazı veya motifi, küçük ve sivri kalemtraşla kuralına göre kesip çıkararak başka bir yere yapıştırma sanatı olarak tanımlamıştır. Kaat'ı kesme, kesilme anlamına gelen Arapçadan Osmanlıcaya geçmiş bulunan kat kelimesinden gelir. Yapılan işleme "mukatta", sanatkârına "katta" (çoğulu "kattan") denir (Özönder, 2003: 105). Kaat'ı, zaman içerisinde "kaatı", "katığ", "katia", "kağı", "katiacı", isimlerini alarak kullanılmıştır (Özönder, 2003: 105). Kaat'ı sanatı uygulamalarında oyulan kâğıttan elde edilen desen ve desen zemini, negatif-pozitif parçalar olarak ta değerlendirilebilir. Oyulup çıkarılan motife "erkek oyma", oyulmuş iç kısımlara ise "dişi oyma" denir.

Türklerin kâğıt ve deri oymacılığı olarak bilinen "kaat'ı" sanatını İslamiyet'ten önce buldukları coğrafyalarda kültürel birikimleri ile oluşturdukları ve İslamiyet'ten sonra ise Uzak Doğu etkilerini; İran, Arap ve Bizans etkileriyle sentezleyerek Osmanlı kültürü çatısı altında Avrupa'ya yaydıkları bildirilmekte ve Türk kaat'ı sanatının bu uzun kültürel tarihi süreçte Türk süsleme sanatları içinde yerini aldığı belirtilmektedir (Özdemir, 2012: 104).

Kaat'ı sanatının ana malzemesi kâğıttır. Kâğıdın yanı sıra deri de kullanılan malzemeler arasındadır. Yapılacak tasarıma göre ebrulu, renkli, doğal boyanmış kâğıtlar kullanılabilir. Kesilen parçaları zemine yapıştırmak için kimyasal yapıştırıcılar uygun değildir. Kimyasal yapıştırıcılar, yapıştırırken çabuk kuruması, yapıştırılan yerde iz bırakması ve zamanla özelliğini kaybetmesi gibi nedenlerden kaat'ı sanatında tercih edilmez. Kesilen parçaları yapıştırma için muhallebi denilen yapıştırıcı malzeme kullanılmaktadır. Muhallebi buğday nişastası, su ve şap ile elde edilen bir yapıştırıcıdır. Belirli ölçülerde malzemeler karıştırılarak pişirilir. Pişirme esnasında miktara göre içerisine şap katılır. Şap koyulmasının nedeni kâğıdın kurtlanmasını önlemektir. Muhallebinin özelliği yapıştırılan yerde kuruduktan sonra iz bırakmamasıdır.

Kâğıt ya da başka bir malzemeyi oymak için eskiden nevreğen olarak bilinen eğri ve ağız çok keskin bıçaklar kullanılmıştır (Fotoğraf 1). Günümüzde oymalarda kretuar bıçağı kullanılmaktadır (Fotoğraf 2)



Fotoğraf 1. Oymacılıkta eskiden kullanılan keski aleti "nevregen" (Mesera, 1998) **Fotoğraf 2.** Kretuar Bıçağı

İster kaat'ı sanatı uygulansın, isterse kilim motifleri kullanılsın ya da bambaşka bir teknik ve malzeme çalışmada yer alsın esere değer katan başlıca öğe tasarımdır. Önlü (2004) "Tasarımda Yaratıcılık ve İşlevsellik Tekstil Tasarımındaki Konumu" adlı makalesinde, tasarım sürecinde ortaya konan ürün belirli bir amaca hizmet etmeli, bilinçli bir düşünce sonucu ortaya çıkarak işlevsel olmalı, alışılmışın ötesinde ve daha önce hiç yapılmamış ya da benzerlerinden çok farklı bir görsellikte, kendine has bir özellik taşımalıdır (Önlü, 2004: 86) diyerek tasarımda yaratıcılık ve işlevselliği kısaca özetlemiştir.

Tasarım gerek kompozisyon gerekse kullanılan malzeme açısından bakıldığında izleyen kişiye vermek istediği duygu ve düşünceyi verebiliyorsa ya da farklılık hissettiriyorsa amacına ulaşmış demektir. Doğa tasarım konusunda her zaman bir esin kaynağı olmuştur. Tasarımcıya farklı renk, biçim, doku gibi özellikleri ile sonsuz tasarım olanakları sağlamaktadır. Doğadan esinlenen tasarımcı kişisel bakış açısı ve yeteneği ile estetik açıdan son derece özgün ürünler tasarlayabilir.

Çalışmamızda tasarımın yukarıda anlattığımız boyutları düşünülerek tasarımlar oluşturulmuş esin kaynağı olarak doğadaki yapraklar ve kilim motifleri kullanılmıştır. Bunlar kaat'ı sanatı ile uygulanarak tasarımlar oluşturulmuştur. Bu sayede el sanatımız satılabilir hale gelmiş ve yaşatılmasına katkı sağlanmıştır.

13-18 Ekim 2017 tarihleri arasında, Bolu Belediyesi Ressam Mehmet Yüçetürk Sanat Merkezi'nde, "Motiflerin Yaprakla Dansı" isimli Kaat'ı Sergisi yapılmıştır. 40 eserden oluşan serginin oluşturulma süresi, doğadan yaprakların toplanıp kurutulması aşaması, tasarımların ve malzemelerin hazırlanması ve uygulanması dâhil yaklaşık olarak 5 yıl sürmüştür. Tasarımlar sanatseverlerin beğenisine sunulmuş ve büyük bir ilgi ile izlenmiştir. Serginin amaçları halı-kilim motiflerimize ve anlamlarına, kaat'ı sanatına ve bunların doğal malzemelerle sunumuna dikkat çekmektir. Sergi, emek ve ruhun yansımaları olan motiflerin farklı anlamlarını ve tasarımlarını ziyaretçilerle buluşturmak, geçmişi bugüne ve geleceğe taşımak adına anlamlı olmuştur. Kilim motiflerimizin taşıdığı anlamlar ve bilinmeyen yönleri gözler önüne serilmiştir. Tasarımlarda kullanılan kilim motiflerinin anlamlarının da paylaşılması ziyaretçilerin kendilerinden bir şeyler bulmasına ve geçmişteki birçok gelenek ve göreneğin anımsanmasına vesile olmuştur.

Ürünlerde doğal malzeme kullanılması, kilim motiflerine ve kaat'ı sanatına vurgu yapılması tasarımsal açıdan dikkat çekici ve önemlidir. Bu önem doğrultusunda geleneksel dokuma motiflerimizin farklı bir alanda ve farklı bir malzeme ile kullanılması ve yapılan ürünlerin sergilenmesi kilim motiflerimizin ve kaat'ı sanatımızın tanıtımı açısından dikkat çekici olmuştur.

Kaat'ı sanatı çalışmalarında uygulanan negatif-pozitif parçalar yani erkek ve dişi oyma tekniği tasarımların oluşturulmasında kullanılmıştır. Tasarımlar kilim motiflerinin kurutulmuş yapraklar üzerine kaat'ı tekniğinde oyulması ile oluşturulmuş ve oyulmuş kısımdan çıkarılan parçalar tasarımların bütünlücüsü olarak kullanılmıştır. Sergide bulunan eserlerin hepsinde doğal yapraklar kullanılmış ve boya kullanılmamıştır. Yaprakların kuruduklarında almış oldukları renkler tasarımlara ayrı bir hava katmıştır. Tasarımlar zemine yukarıda anlattığımız doğal yapıştırıcı ile yapıştırılmıştır.

Tasarımlarda kullanılan motifleri taşıdıkları anlamlardan yola çıkarak iki grupta inceleyebiliriz:

1. Nazardan ve Kötü Gözlerden Korunma Amaçlı Motifler

Göz Motifi: Sağ sol gözü birlikteliği, güneş ve ayı temsil eder. Nazar ve kötü göz diye adlandırdığımız zararlı ve öldürücü bakışların çıkış noktası insan gözüdür. Gözün verdiği zararların önlenmesinin en kesin ve etkin çaresinin yine kendisi olduğu kabul edilmektedir. En kuvvetli bakış bile gözle uzaklaştırılabilir inancıyla nazar ve kem göze karşı göz, koruyucu olarak kullanılmıştır. Dokumalardaki göz motifi yörelere göre değişiklikler göstermektedir (MEGEP, 2011: 2). Nazardan korunmak amacıyla "göz" çeşitli şekillerde stilize edilerek dokumalarda yerini almış, dokumacılar emek verdikleri dokumaları kötü bakışlardan ve niyetlerden korumak amacıyla göz motifini kullanmışlardır. Düz dokumalarda göz motifi çoğunlukla üçgen, beşgen vb. gibi geometrik şekillerde ve sıklıkla koçboynuzu, eli belinde ve bereket motiflerinin etrafında ya da içinde görülmektedir (Etikan ve Kılıçarslan, 2012: 118).



Fotoğraf 3. Göz Motifli Tasarım (Zeynep Balkanal)

Pıtrak Motifi: Çoğunlukla kare, üçgen ya da beşgen vb. geometrik şekillerde dokunduğu gibi bazen halk arasında, bıtrak (pıtrak) diye isimlendirilen, özellikle kurak bölgelerde çok yetişen, sarmaşık türündeki bir bitkinin, dikenli meyvelerinin stilize edilmiş hali şeklinde de görülmektedir (Deniz, 2000:184). Üzerindeki dikenlerin kötü gözü uzaklaştırdığına inanan Anadolu insanı, onu nazarlık motifi olarak tasvir etmiştir. Pıtrak gibi deyim, ağaçlardaki bolluğu anlatır. Bu motif bereket simgesi olarak da genellikle un çuvallarında, tandır örtülerinde pişmiş toprak kapların üzerinde kullanılmıştır (Erbek, 2002: 108).



Fotoğraf 4. Pıtrak Motifli Tasarım (Zeynep Balkanal)

Akrep Motifi: Anadolu'da kötülüklerle karşı korunma amacıyla kullanılan motiflerden biridir. Dışarıdan gelebilecek düşman saldırılarına karşı koruma özelliği olduğuna inanılmaktadır. Halı ve düz dokuma yaygılarda akrep figürü çok işlenen bir motiftir. Döşemealtı (Antalya) halılarındakine benzer şekilde hem bir motif ismi hem de "akrepli halı" gibi, halı tipi olarak kullanılır. Halk arasında, akrep motifinin halıyı koruyan bir simge olduğuna inanılır. Çok farklı şekilleri vardır. Çok ayaklı, çok kollu işlenmesi korkulan bir hayvan kimliğini ortaya koyar (Deniz, 2010: 62).



Fotoğraf 5. Akrep Motifli Tasarım (Zeynep Balkanal)

Kurtağzı-Kurtizi Motifi: Anadolu dokumalarında kurtizi, kurtağzı, canavar ayağı koruma amaçlı motiflerdir. İyimsizliğin ve korunmanın simgesi olan kurt karanlıkta görebilme yeteneğine sahip olduğu için ışığı ve güneşi sembolize etmektedir. Kilim seccadelerde tarak, parmak, canavar ayağı motifleri mihrap kısmını çevreleyen bordürlerde görülür. Bordürle zemin arasına yerleştirilen bu motifler, zeminler arası renk farklılıklarında dekoratif ve estetik bir nitelikte kazandırır (Erbek, 2002: 102). Ölmez ve Aydoğan (2008) “Yurtınar (Antalya) Yöresi Dokumaları” adlı araştırmalarında “İt ağzı; Anadolu motiflerinden kurtağzı motifidir. Bu motif stilize edilmiş kurtağzı ve kurt izi şeklindedir” diyerek kurtağzı motifinin bazı yörelerde farklı isimlerle anıldığını vurgulamışlardır (Ölmez ve Aydoğan, 2008: 914).



Fotoğraf 6. Kurtağzı-Kurtizi Motifli Tasarım (Zeynep Balkanal)

Çengel (Çakmak) Motifi: Çengel motifi, Anadolu dokumalarında özellikle kilim ve halıda çok sık kullanılan bir motiftir. Kötü gözün etkisini yok etmek amacıyla kullanıldığı gibi, dişil ve eril kavramlar arasında bir köprü anlamında kullanılmaktadır. Anadolu’da nazarla ilgili bir motif olup “çakmak”, eğri alabalık”, “küçük karabalık” gibi çeşitli isimler alır (Erbek, 1986: 25).



Fotoğraf 7. Çengel Motifli Tasarım (Zeynep Balkanal)

2. Evlenme, Doğum, Bereket ve Mutluluğu Simgeleyen Motifler

Eli Belinde Motifi: Annelik, doğurganlık, dişilik ve verimlilik sembolüdür. Aynı zamanda uğur, bereket, kısmet, mutluluk ve neşeyi de sembolize eder. Gelin kız ve çocuklu kız, ana kız gibi isimlerle de anılır (Erbek, 2002: 12). Anadolu halı ve düz dokuma yaygılarında insan figürü pek görülmez. Daha çok eli belinde diye anılan süslemeler insan figürüne benzetilir. Çoğunlukla geniş su üzerinde ve zeminde kullanılan, yörelere göre eli belinde, kız, aman kız, tarak, kazan kulpu gibi isimlerle anılan süsleme günümüzde Anadolu’nun hemen her yerinde hem kenar suyunda hem de zemin süslemesinde görülür. Bolluk bereket sembolü olarak kabul edilir (Deniz, 2010: 61). Düz dokumalarda dişiliği, doğurganlık ve üremeyi temsil eden “eli belinde” motifi ile nazarı ve kötü gözü temsil eden “göz” motifi, kadını simgeleyen, kadınlı eşleşen en temel motiflerdir (Akpınarlı ve Arslan, 2018: 74).



Fotoğraf 8. Eli Belinde Motifli Tasarım (Zeynep Balkanal)

Karnıyarık Motifi: Karnıyarık motifi doğuracak kadın anlamında kullanılmıştır (Durul, 1987: 15). Gebeliği sembolize etmektedir.



Fotoğraf 9. Karnıyarık Motifli Tasarım (Zeynep Balkanal)

Koç Başı-Koç Boynuzu Motifi: Bereket, kahramanlık, güç ve erkeklik sembolü olan koçboynuzu motifi, Anadolu kültüründe ana tanrıçadan sonra ya da onunla birlikte kullanılan bir motiftir. Boynuz sembolü, insanlık tarihinde her zaman güç, kuvvet timsali olan erkekle özdeşleştirilmiştir (Erbek, 2002: 30).



Fotoğraf 10. Koç Başı-Koç Boynuzu Motifli Tasarım (Zeynep Balkanal)

Bukağı Motifi: Bukağı kelimesi Türkçede atların ön iki ayağına takılan ve onların otlaktan uzaklaşmasını engelleyen iki halkadan oluşan ve onları birleştiren 60 cm'lik bir zincirin adıdır. Ailenin devamını simgeler. Aşk ve birleşimi sembolize eder (Erbek, 2002: 76). Sonsuza kadar birlikteliği simgeler. Anadolu dokumalarında aile kurumunun sürekliliğini, âşıkların birbirine olan bağı ve her zaman bir arada olmaları gerektiğini anlatır (Sevim ve Canay, 2013: 64).



Fotoğraf 11. Bukağı Motifli Tasarım (Zeynep Balkanal)

Saç Bağı Motifi: Saç bağı motifi evlilik isteğinin olduğunu ifade eder. Anadolu kültüründe kadın duygularını toplum içinde sözle ifade edemez. Bu yüzden Anadolu kadınlarının duygularını ifade ederken kullandıkları motifler vardır. Saç bağı motifi de evlilik isteğinin anlatılmasına yardımcı olan bir semboldür. Anadolu kadınları saçlarına verdiği toplama şekilleriyle duygularını dışa vurmaktadır. “Yeni evli genç kadın saçlarını çift örür ve uçlarına renkli ipliklerden süsler yapar” böylece insanlar bu saç bağlama yöntemiyle o kadının yeni evlenmiş olduğunu anlamaktadır (Erbek, 2002: 66).



Fotoğraf 12. Saçbağı Motifli Tasarım (Zeynep Balkanal)

Yıldız Motifi: Anadolu dokumalarında mutluluk, iyilik, aydınlık, ışık ve kahramanlığı simgeler (Karahan, 1992: 406). Genel adı, Mühr-ü Süleyman olan yıldız, Süleyman peygamberin yaşadığı yıllardan çok önceleri, Anadolu’da Frigya döneminden beri kullanılmaktadır (Durul, 1974: 278). Dokumadaki zorluğu nedeniyle beş köşeli yıldız, nadir rastlanır. Genellikle altı, sekiz veya daha çok köşeli yıldızlar yaygındır (Erbek, 1986: 19). Türk-İslam dünyasında “Mühr-ü Süleyman” olarak bilinen altı kollu yıldız motifi, Yahudi ve Hıristiyan dünyasında “Davut Yıldızı” adıyla bilinmektedir (İbrahimgil, 2002: 141).



Fotoğraf 13. Yıldız Motifli Tasarım (Zeynep Balkanal)

Kuş Motifi: Türk dokumalarında çeşitli anlamlar ifade eden kuş; mutluluk, keyif ve sevginin sembolüdür. Güç ve kuvveti de simgeler. Kuş, Anadolu'da kurulmuş çeşitli yerleşimlerin ve İmparatorlukların sembolüdür. Kuşlar ayrıca ilahi mesajlara ve uzun bir yaşama işaret eder (Konuk, 2009: 172). Kilim motiflerinde kuş pek çok anlama gelmektedir. Kuş bazen sevgi, sevgili bazen ölen kişinin ruhudur. Kuş kadın ile özdeşleşmiştir. Kutsaldır, özlemdir, haber beklentisidir. Kuvvet ve kudreti temsil eder (Erbek, 2002: 71). Kartal, şahin, atmaca, doğan gibi kuşlar, Türk mitolojisinde türeyişle ilgili önemli simgesel hayvanlardır. Kartalın hükümdarlık, güç, kuvvetle ilgili simgesel anlamları İslamiyet'ten sonra da devam etmiş, hatta zaman zaman arma olarak da kullanılmıştır. Söz konusu yırtıcı kuş ya da kuşlar bu anlamları ifade eder biçimde gerek küçük sanatlarda gerekse mimari eserler üzerinde kabartma olarak yaygın bir biçimde kullanılmıştır (Çoruhlu, 2002: 111-133-134-151). Uçan hayvanlar sınıfında yer alan kuş, dokumalarda mutluluk, keyif ve sevginin, Anadolu'da farklı yerleşim yerlerinin ya da imparatorlukların, dinsel açıdan gelecekle ilgili bilgi sahibi olma isteğinin sembolüdür. Temsili açıdan güç ve kuvvetin, uzun bir yaşamın, ölünün ruhunun, gurbette yolcusu olanın haber beklediği, anlamlarına gelmektedir (Akpınarlı, 2011: 25).



Fotoğraf 14-15. Kuş Motifli Tasarımlar (Zeynep Balkanal)

İbrik Motifi: İbrik motifi su ve temizlik simgesidir. Özellikle seccadelerde ibrik motifi çok kullanılmıştır (Bayraktaroğlu, 1991: 205). İslam dininin şartlarından olan namazın, başlıca gereklerinden biri abdest almaktır. Abdest almada kullanılan ve böylelikle gündelik yaşamda daha çok yer bulan ibrik, temizliğin ve arınmanın sembolü olarak köylü dokumacının dokuduğu seccadelerde kandil yerine daha çok kullanılmıştır. (Etikan, 2007: 549). Saflığı ve temizliği sembolize eden motif, aynı zamanda hamileliği de simgeler.



Fotoğraf 16. İbrik Motifli Tasarım (Zeynep Balkanal)

Şamdan Motifi: Şamdan motifleri kilim motifleri arasında çok sık görülmemektedir. Anadolu'da kilimlerde şamdan motifi hayatın aydınlanmasını sembolize etmektedir.



Fotoğraf 17. Şamdan Motifli Tasarım (Zeynep Balkanal)

Bereket Motifleri: Bereket ve uğur sembolleri sonsuz mutluluk isteğini ifade etmektedir. Genellikle kadın-erkek ilişkisini ve üremeyi simgelemektedir (Erbek, 2002: 15). Eli belinde, koçbaşı-koçboynuzu, yıldız, pıtrak, bukağı gibi birçok motif dokumalarımızda bereketin sembolüdür.



Fotoğraf 18. Bereket Motifli Tasarım (Zeynep Balkanal)

SONUÇ

Çalışmamızda geleneksel sanatlarımızdan kilim sanatı motifleriyle, kaat'ı sanatı ise tekniği ile yer almıştır. Kaat'ı sanatı halk nezdinde bilinirliğini neredeyse tamamen kaybetmiştir. Kilimler ise teknolojiye yenik düşmüş ya makinelerde üretilir olmuş ya da farklı halı çeşitlerine yerlerini bırakmıştır. Yapılan tasarımlarda her iki sanat dalına da yer verilmiş ve satılabilir bir ürün ortaya çıkmıştır. Bu tasarımlar sayesinde hem kaat'ı sanatımız hem de kilim motiflerimiz bir arada tanıtılmaya çalışılmıştır. Bir sanatın yaşaması onu yapan kişilerin bu uğraştan ekonomik getiri elde etmeleri ile mümkün olmaktadır. Bu yüzden geleneksel el sanatlarımız yaşatılmak isteniyorsa çağdaş bazı dokunuşlara ihtiyaç vardır. Bu tip çalışmaların çoğaltılması belirtilen amaca hizmet edecektir.

KAYNAKÇA

- Akpınarlı, H. F. (2011). "Osmanlı Dokumalarında Kuş Motifinin İncelenmesi", *CİEPO-18 Erken-Osmanlı ve Osmanlı Araştırmaları*, Uluslararası Komitesi-15. 25-30 Ağustos 2008, s. 23-36, Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Yayınları, Edirne.
- Akpınarlı, H. F. ve Arslan, A. (2018). İç Anadolu Bölgesi Düz Dokuma Yaygılarındaki Figürlü Bezemelerin İncelenmesi. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 22.
- Arioğlu, İ. E. ve Aydoğdu Atasoy Ö. (2015). Somut Olmayan Kültürel Miras Kapsamında Geleneksel El Sanatları ve Kültür ve Turizm Bakanlığı. *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10 (16) 109-126. ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net, DOI Number: http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9058, Ankara-Turkey.
- Bayraktaroğlu, S. (1991). Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Halı-Kilim Tesbit ve Tescil Çalışmaları. acikerisim.fsm.edu.tr: 8080/xmlui/bitstream/handle/ 11352/895/Bayraktaroğlu.pdf. (30. 03. 2018)
- Çakmakoglu Kuru, A. (2017). Anıtkabir'deki Renkli Taş Süslemeler-İkonografik Bir Yaklaşım-. *Sanat Tarihi Dergisi*, XXVI/1, Nisan, ISSN 1300-5707.
- Çoruhlu, Y. (2002). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Antropoloji-Arkeoloji-Mitoloji Dizisi: 10, 1. Basım, Kabalca Yayınevi, ISBN: 975-8240-11-0, İstanbul.
- Deniz, B. (2000). *Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yaygıları*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, ISBN: 9751612829, 1. Baskı, Ankara.
- Deniz, B. (2010). Anadolu-Türk Halı ve Düz Dokuma Yaygılarında Bazı Motiflerin İsimlendirilmesi. *Akdeniz Sanat Dergisi*, Cilt 3, Sayı 5 (3) Antalya.
- Durul, Y. (1974). "Anadolu Kilimlerinin Teşhisi ve İmler", *Birinci Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri*, Başbakanlık Basımevi, Ankara.
- Durul, Y. (1987). *Türk Kilim Motifleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Etikan, S. (2007). "Seccade Halılarda Kullanılan Bazı Motifler ve Bu Motiflerin İslam Sanatında Yeri", *ICANAS 38, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Etikan, S. ve Kılıçarslan, H. (2012). Düz Dokumalarda Nazar İnancı ve Göz Motifi. *ART-E SDÜ Güzel Sanatlar Hakemli Dergisi*, Kasım-Aralık, Sayı: 10, ISSN: 1308-2698, Isparta.
- Erbek, G. (1986). *Anadolu Motifleri Sergisi Sergi Kataloğu*, İzmir Resim ve Heykel Müzesi, İzmir Alman Kültür Merkezi.
- Erbek, M. (2002). *Çatalhöyük'ten Günümüze Anadolu Motifleri*, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- İbrahimgil, M. (2002). *Makedonya'da Türk Mimarisinde Görülen Sembolik Motifler*, Ankara.
- Karahan, R. (1992). *Konya Müzelerinde Bulunan Kilimler*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Konuk, M. (2009). *Karaman ve Çevresindeki Dokumalar*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- MEGEP (2011). *İnsan Figürlü Motif Çizimi*, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Mesara, G. (1998). *Türk Sanatında İnce Kâğıt Oymacılığı (Katrı)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Genel Yayın No: 215, Sanat Dizisi: 35, Minpa Basımevi, Ankara.
- Mülayim, S. (1998). "Tanımsız Figürlerin İkonografisi", *Türk Soylu Halkların Halı, Kilim ve Cicim Sanatı Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri*, 27-31 Mayıs, Kayseri. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi*, II. Cilt, Ankara.
- Ölmez, N. F. ve Aydoğan, E. (2008). "Yurtpınar (Antalya) Yöresi Dokumaları", 38. *ICANAS Kongresi 10-15 Eylül 2007-Ankara, Bildiriler-Maddi Kültür*, II. Cilt, T. C. Başbakanlık Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Önlü, N. (2004). Tasarımda Yaratıcılık ve İşlevsellik Tekstil Tasarımındaki Konumu. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, Erzurum.

- Özdemir, M. (2012). Türk Kitap Süsleme Sanatlarında Uygulanan Katı Tekniğinin Deri Ürünlerde Kullanımı. *Akdeniz Sanat Dergisi*, Cilt 5, Sayı 10.
- Özönder, H. (2003). *Ansiklopedik Hat ve Tezhip Sanatları Deyimleri Terimleri Sözlüğü*, Sebat Ofset Matbaacılık, Konya.
- Sevim, K. ve Canay, A. (2013). Anadolu'da Üretilen Kilim Motiflerinden Bukağı Motifi ve Bu Motiften Çıkan Seramik Çalışmalar. *İdil Sanat Dergisi*, 2(6), 60-70.